

DR. AHMET SUSA

TARİHTE

ARAPLAR VE YAHUDİLER

İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat

2. BASKI

SELENCE

TARİHTE

ARAPLAR VE YAHUDİLER

Dr. Ahmet SUSA

Selenge Yayınları

ÇEVİRMENDEN

Gerek tüm dünyada ve gerekse Türkiye’de Orta Doğu, Filistin ve Yakın Doğu halklarının tarihi, uygarlığı üzerine yazılan kitaplar, ya baştan sonra eski tarihi, ya da sadece son dönem olaylarını ele almışlardır. Elinizdeki kitap ise, Arap ve Yahûdîler konusunu Milat öncesinden alarak son günlere kadar getiren uzun soluklu bir çalışmanın ürünüdür ve bu haliyle belki de Türkiye’de yayınlanan ilk kitaptır.

Kitabın yazarının bir Arap olması sebebiyle, konuya Arap gözlüğüyle baktığı düşünülebilir ve bu, bir dereceye kadar doğrudur; ama ülkemizde yayınlanan kitapların çoğu da bir batılı yahut bir Yahûdî veya Yahûdî sempatzanı kişilerin bakış açılarını yansıtan kitaplardır. Bu tür yayınların bolluğu sebebiyle özellikle son zamanlarda bilerek veya bilmeyerek Yahûdî davasına hizmet eden gazeteciler, yazarlar ve tarihçiler çoğalmıştır. Bilerek taraf olanlara bir sözümüz olamaz, ama bilmeden, sadece okuduklarına dayanarak, çarpıtılmış bir tarih okuduklarının farkında olmayan kişilerin, bu kitabı okuduktan sonra görüşlerinin değişeceği kanaatindeyiz.

Bu kitabı çevirip yayınlarken, Araplar’ı kayırmak, Yahûdîler’i yermek gibi bir amaç gütmedik. Aksine tarihî gerçeklerin bilinmesini, çarpıtılmış tarih bilgilerimizin doğrusuyla değiştirilmesini amaçladık. Her milletin dostları ve düşmanları, sevenleri ve sevmeyenleri vardır. Yahûdîler’in de dostları ve düşmanları olmuştur. Bizler, sahip olduğumuz İslamî kimlikle elbette ki Yahûdîler’e sempatik nazarlarla bakamayız, ama tarihin çarpıtılmasına da göz yumamayız.

Yazarın ön sözünde işaret ettiği gibi, diğer İslam ülkelerinde bu konuda kalem oynatanlar bir yanda dursun, bizzat Arap yazarlar ve tarihçiler dahi farkına varmadan Yahûdîler tarafından çarpıtılmış bir tarihi kendi çocuklarına okutmaktadırlar. Bizlere de yıllarca aynı çarpıtılmış tarih okutuldu. İsrail oğullarıyla bugünkü Yahûdîler’i aynı halk diye bilirdik. Araplar’la Yahûdîler’i “amcaoğulları” olarak kabul ederdik. Bu kitap, bütün görüşlerimizi değiştirecektir. Neticede İbrahim peygamberin Yahûdîler’le hiçbir ilişkisi bulunmadığını, Musa’nın bugünkü Yahûdîler’in değil İsrail oğulları (Yakub’un torunla-rı)nın peygamberi olduğunu şaşkınlıkla okuyacaksınız.

Yahûdîler, Filistin’in tarihen kendilerine ait olduğunu ileri sürerek geri döndüler. Ancak bu konuda öyle bir imaj yarattılar ki, dünyada hemen herkes, tarihen Yahûdîler’e ait olan bu toprakların Araplar tarafından gaspedildiği, şimdiyse asıl sahiplerinin geri çıkıp geldikleri kanaatine sahip oldu. Halbuki bizzat Tevrat iyi incelendiği zaman, Yahûdî iddialarının kendi kutsal kitaplarıyla çeliştiği görülecektir.

Günümüzde bir diğer yanlış ise, gerçekten Yahûdî milletine mensup olanlarla, kendini Yahûdî kabul eden veya daha doğrusu Musevi inancını benimseyen kişilerin aynı halkmış gibi algılanmasıdır. Halbuki bir dine mensup olmakla, bir millete mensup olmak tamamen farklı şeylerdir. Yani süper-etnos denilen “ümme” bünyesinde çeşitli ırklara, dil ve renklere mensup insanlar bulunabilir. Örneğin bugün İslam dünyası veya İslam ümmeti dediğimiz kitle içinde Araplar, Türkler, Acemler, Pakistanlılar, Çinliler (Dunganlar), Endonezyalılar, Bosnalılar vs... vardır. Bunların dilleri, renkleri

ve ırkları birbirinden farklıdır. Aynı şey Yahûdîlik (Musevilik anlamında) için de geçerli olmasına rağmen, son zamanlara kadar “Yahûdî” olduğunu söyleyen herkes, aynı halka mensup kabul ediliyordu. Bugünse bizzat Yahûdîler arasında bu konuda bir ayrılık başlamıştır. Çünkü dünyanın dört bir yanından toplanarak İsrail’e getirilen Yahûdîler (Museviler), orada karşılaştıklarında dil, renk, ırk ve karakter olarak hiçbir ortak yönleri olmadığını, aksine sadece aynı dine mensup bulunduklarını görmüşlerdir. Bu görüş farklılığı, Yahûdîler arasında gittikçe güçlenmektedir. Çünkü örneğin bir Türk, Yemenliler’in arasında yaşamaya başlarsa, aynı dine mensup olmanın verdiği sevk-i tabii ile nisbeten kendini rahat hissedebilir, ama onun dışındaki konularda o insanlarla hiçbir ortak yönünün bulunmadığını görecektir ve bu, zaman içinde onda bir takım değişik duyguların oluşmasına yol açacaktır. Aynı dine mensup olmak, söz gelimi Türkler’le Araplar arasında çatışmaların çıkmasını engelleyememiştir. Aynı şey, Hristiyan dünyası için de geçerlidir. Eğer din, kendisine mensup halklar arasındaki çatışmaları önleyebilmiş olsaydı, Hristiyan dünyasında Yüzyıl ve Otuz Yıl savaşları çıkmazdı. İsrail, farklı ırk, dil ve renklere mensup insanları bir yerde toplamayı başarmıştır, fakat onlar arasında bir çatışmanın er geç çıkması kaçınılmazdır.

Kısacası İsrail Devleti bir cam kulesinin üzerine kurulmuştur. Gerek siyonistlerin ve gerekse onlara sempatiyle bakan (başta ABD olmak üzere) devletlerin bu cam kulenin tuz buz olmasını ne kadar geciktirebileceklerini ise zaman gösterecektir. Çünkü ümmet ruhunun halkları bir arada ancak belli bir süre tutabildiği görülmüştür. Bunun en iyi örneği Osmanlı İmparatorluğu’dur. Halkların hayatlarında elli-altmış yıl çok kısa bir süredir. O bakımdan İsrail için de tarihin bir kez daha tekerrür edeceği şüphesizdir. Günümüzde İsrail’le doğrudan başı dertte olan Araplar’ınsa, onu topyekün bir hedef olarak görmektense, karnının en zayıf noktasını gıdıklamayı düşünmeleri, sanırım amaçlarına daha kolay varmalarını sağlayacaktır.

D. Ahsen Batur

GİRİŞ

Bazı sebepler beni “Tarihte Araplar ve Yahûdîler”¹ adlı bu kitabı yazmaya itti. Bunlardan en önemlisi, Arap ve İslam kültür ve medeniyetinin üstünlüğünü ortaya koymaktır. Diğer yandan, günümüzde gerek Arap halkları ve gerekse okuyucu, eski Yahûdî tarihinin gerçeklerini bilmeye, Filistin’le olan ilişkilerinin ortaya çıkarılmasına ve Filistin’in beş bin yıldan bu yana Arap olduğunu anlamaya daha çok ihtiyaç hissetmektedir. Konunun oldukça zor ve hassas olduğunu, görüşlerin birbiriyle tezat teşkil ettiğini, tartışma ve eğilimlerin birbirine ters düştüğünü biliyorum. Ayrıca Tevrat’ın etkisiyle nesillerin 2500 yıldan daha fazla bir süredir birbirinden tevarüs ettikleri tarihî kavramların değiştirilmesinin zor olduğunu da kesinkes farkındayım. Mantık ve akl-ı selime dayanan bilimsel prensiplerden hareket ederek, gerçek insan düşüncesinde hakikate ulaşmak amacıyla bu konuya girme cesaretini gösterdim. Bir de, kırk yıldan daha fazla bir süredir Rafideyn Vadisi’ndeki Sami medeniyetlerinin kökeni, bunların sulama ve tarımla olan ilişkileri üzerinde yaptığım kesintisiz araştırmalar da beni bu konu üzerine eğilmeye teşvik etmiştir. Bilindiği gibi Rafideyn Vadisi’nin² eski medeniyeti, Filistin de dahil olmak üzere, bölünme kabul etmeyecek şekilde coğrafi bütünlük oluşturan Yakın Doğu medeniyetiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. İsrail ve Yahuda [Yuda] devletlerinin işini bitirmek suretiyle Filistin topraklarının Yahûdîler’den kurtarılmasının, iki bin beş yüz yıldan daha fazla bir zaman önce Irak ortalarından çıkıp gelen Asurî ve Kel-dânîler tarafından gerçekleştirildiğini unutabilir miyiz?..

¹ Burada “İsrail oğulları” değil “Yahûdîler” ibaresini kullanacağız. Çünkü bu araştırma, bir yandan Mûsa dönemiyle Yahûdîler, diğer yandansa İbrahim ve Yâkub (İsrail) devri arasındaki farkı ortaya koyma amacına matuftur. Zira yapılan yeni keşiflere dayalı tarihten anladığımız kadarıyla bu iki dönem, kitapta da ele alacağımız gibi, birbiriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan iki ayrı çağdır. Bunun sebebi, söz konusu iki devir arasında yedi yüz yıldan daha uzun bir ara dönem bulunmasıdır. Ayrıca biz, bazı araştırmacıların eserlerinde Yahûdîler’i Araplar’dan daha eski bir halk-mış gibi göstermeye çalışmalarının aksine, ‘Yahûdîler ve Araplar’ değil, ‘Araplar ve Yahûdîler’ diyoruz. Örneğin yabancı dilde yazılmış kitaplardan Parkes, Goiten ve Alem’in eserlerinde hep ‘Yahûdîler ve Araplar’ başlığı kullanılmıştır. Çünkü Araplar, Yakın Doğu’da en eski Sami medeniyetlerini kuran gerçek Samiler’dir; Yahûdîler ise daha sonraları zuhur etmiş, arkalarında kendilerine özgü herhangi bir medeniyet bırakmamışlardır. Bunun sebebi, ülkenin asıl sekenesi olan Kenanlılar’ın medeniyetini taklit etmiş olmaları ve ayrıca İbraniceyi de asıl Arapça olan Arami-ceden almış bulunmalarıdır. Batılı tarihçilerin, hiç düşünmeden, Filistin topraklarından sadece “Yahûdî yurdu” diye bahsetmeleri gerçekten tuhaftır. Örneğin “İnsanlık Tarihinin İşaretleri” adlı hacimli eserinde Filistin’i Kenanlılar’ın yurdu olduğu için ‘Yahûdîliğin vatanı’ şeklinde adlandıran meşhur tarihçi Wells bunlardandır. Bu durum, Yahûdîler tarafından yazılan eserlerin çok eskiden beri araştırmacı ve yazarların düşüncelerine ne nedenli etki ettiğini, dolayısıyla 2500 yıldan daha uzunca bir süre insanların kulaktan kulağa aktararak tevarüs ettikleri kavramları değiştirmenin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Halen de bu yanlış kavramlar etkinliğini muhafaza etmektedir.

² Rafideyn veya Rafidan: Dicle ile Fırat arasında kalan bölgeye verilen isim. Eskiden Kufe ile Basra arasına da Rafidan denilirdi. (çev.)

Bu konuyla uğraşmaya beni sevk eden bir diğer sebep de, asırlardan beri ve günümüzde dahi Doğu ile Batı, Sami Araplar’la gayr-ı Sami halklar arasındaki çatışmadır. Haçlı Seferleri’yle birlikte Filistin’de kendini gösteren bu kadim çatışma, burada, Arap dünyasının kalbinde İsrail sömürgeciliğin ekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çatışmanın başlangıcı çok eskilere dayanır. Sami olmayan Sümerler, tarihin başlangıcından beri Güney Irak’a yerleşmiş, insanlık tarihinde ilk medeniyeti kurmuşlardır. Sümerler’in kuzey komşuları, ülkelerini tahrip eden kuraklıktan sonra Arap Yarımadası’ndan muhaceret eden Sami Akkadlar’dı. Akkadlar, Sümer medeniyeti, kültürü ve

dininden pek çok şeyi ödünç almışlardır. Zaten medeniyetler tarih boyunca birbirlerinden dinî, kültürel ve sosyal unsurları alıp özümsemişlerdir.

Sözünü ettiğimiz çatışma, Arap Yarımadası'ndan muhaceret eden Sami Akkadlar'la gayr-ı Sami Sümerler arasında birkaç asır devam etmiş; iki taraf arasındaki temas ve sürtüşmeler Akkadlar'ın zaferiyle sonuçlanmış ve böylece Sami tarihinde ilk imparatorluk oluşmuştur. Onu, meşhur kanun yapıcı Kral Hammurabi'yi yetiştiren Babil İmparatorluğu, onu da Asurî ve Keldânî imparatorlukları takip etmiştir.

Sözünü ettiğimiz Doğu-Batı çatışması, günümüzde de açık ve gizli olarak devam etmektedir. Batı, bize karşı Avrupa sömürgecilik hareketini düzenlemiş; İsrail, Arap halklarının bağına bir diken gibi saplanmış, hâlâ endişe verici, sonsuz bir boşlukta dönüp duran Filistin meselesini ortaya çıkarmıştır. Eski Irak medeniyetleri tarihini, bu medeniyetlerdeki sulama ve ziraat meselelerini incelerken, Sami Araplar'ın tarihinin, yine Arap halklarının çocukları tarafından, fakat sömürgecilik ve kavmiyetçilik duygusuna kapılmadan, yeni arkeolojik bulguların ışığında tekrar yazılması gerektiği kanaatine vardım. Dünyanın bütün ülkeleri kendi tarihlerini kendileri yazarlar; ama ne işse, Arap halkları, tarihlerini yabancı sömürgecilerin kişisel meyillerine ve siyasî tandanslarına göre istedikleri gibi yazmalarına seyirci kalmışlardır.

Bilindiği gibi Yahûdîler, tarihlerini Babil'de esaret altında yaşadıkları bir sırada kaleme almış; kendi aralarındaki siyasî ve dinî sürtüşmelerle kişisel eğilimleri bu tarih yazımcılığında yönlendirici bir rol oynamıştır. Dolayısıyla onu bir başkasının tarihî kaynaklar ve arkeolojik bulgular ışığında yeniden yazması gerekiyordu.

Bu fikir çatışmasının sonucu olarak, bir yandan Sami Arap medeniyet tarihiyle, bu medeniyetin doğmasında Arap Yarımadası'nın oynadığı rolü, diğer yandansa yeni arkeolojik bulgular ışığında ortaya çıkan tarihî gerçeklere dayanarak kadim Yahûdî tarihini ele aldığım “Tarihte Araplar ve Yahûdîler” adlı bu eser meydana gelmiştir.

Yine aynı görüşten yola çıkarak, bilim adamı A. Toynbee, 1977 yılında Bağdat'ta düzenlenen konferansta, Arap halkları tarihinin objektif bir ruh ve bilimsel bir metotla yazılması gerektiğini belirtmiştir. Bu konferans, “Arap tarihçiler, Arap halkları tarihinin objektif bir ruh ve bilimsel bir metotla yazılması gerektiğini belirtiyorlar” sloganıyla düzenlenmişti. Bu arzunun, tarihî bir hizmet olarak gerçekleşmesini temenni ediyoruz.

Elinizdeki bu araştırma, gerçeğin peşinde koşmak, onu nerede nasıl bulduysam almak için ömrümün büyük bir kısmını vererek yaptığım çalışma ve incelemenin sonucudur. Okuyucu, bu kitapta serdedilen görüşleri kabul veya reddetmekte serbesttir. Mühim olan, kendimizi duygu ve eğilimlerden soyutlayarak, bu nazik konuyu bilimsel bir şekilde araştırmak, dilimize pelesenk ettiğimiz gerçeğe ulaşmak için gayret sarf ederken mantık ve akl-ı selimi kendimize rehber edinmektir. Bildiğiniz gibi hadiste de “Müçtehit, doğru hükme varmışsa iki ödül, yanılmışsa bir ödül alır” denilmektedir.

Yahûdî ve Filistin tarihi konusunda pek çok eser yazıldı. Öyle ki, elimizin altında binlerce kitap,

sözlük ve ansiklopedi oluştu. Yahûdî tarihi ve kutsal kitaplarıyla ilgili bu eserleri gözden geçiren okuyucunun zihninde, Yahûdîler'in medeniyetin bânileri, tevhit inancının davetçileri ve dünya kültürünün kurucuları.. oldukları şeklinde bir izlenim oluşur. Bu sahada kitap yazan kişiler iki gruba ayrılırlar. Birinci gruptakiler, din adamları, Tevrat tutkunu Yahûdî ve Hristiyanlardır ki, çoğunluğu bunlar teşkil ederler. İkinci gruptakiler ise, belli kulüplere üye olan bilim adamları ve yazarlardır. Tarihî gerçekleri anlatma vazifesini yüklenmişlerdir, ama bilimin ve gerçeklerin yol göstericileri olmaktan ziyade, farkına varmadan Yahûdî propa-gandistleri haline gelmişlerdir.

Filistin'in eski aslî sakinlerinin tamamının Sami kökenli Araplar olduğu, kuraklık sebebiyle Arap Yarımadası'ndan muhaceret ederek, Peygamber Mûsa ve tabilerinin hayat sahnesinde arz-ı endam etmelerinden en az iki bin yıl önce yeni vatanları “Kenan” diyarında yaşadıkları bilinmektedir. Mûsevîler ise, Kenan diyarında görünmelerinden sonra Kenanîler'in dilini, kültür, medeniyet ve geleneklerini almışlardır. Bunlar, son arkeolojik bulguların te'yit ettiği kesin tarihî gerçeklerdir ve ilim adamları tarafından da aşağı yukarı ittifaken kabul edilmiştir. Ne var ki, Arap medeniyet tarihi konusunda kalem oynatan Arap yazarların çoğu, bu konuya sathî olarak değinmişlerdir. Belki de bunun sebebi, çalışmalarına arkeolojik bulguları rehber etmemeleridir. Dolayısıyla onların çalışmaları daha ziyade cahiliye dönemleriyle sınırlı kalmış, Peygamber Mûsa öncesindeki dönemi temsil eden Arap edebiyat tarihi boş geçiştirilmiştir. Yahûdîler ise, hiçbir bilimsel belgeye veya tarihî olguya dayanmadan, bu dönemi Yahûdî tarihinin başlangıcı sayarlar. Yahûdî kaynaklarına ve onlarla ilişkisi konusunda hiçbir araştırma yapmayan yabancı yazarlara dayanan Arap yazarlar da onların bu tezlerini desteklemişlerdir. Arap mücadele adamı ve aynı zamanda meslektaşım olan Prof. Ekrem Zuayter, “İsrail, gerçekleri bizim açıklamaya çalıştığımızdan daha fazla çarpıtmak suretiyle topraklarımızı gasp etti” derken doğruyu söylüyordu.

Yahûdîler, tarihlerini hiç olmadıkları eski devirlere kadar uzatmakla yetinmemiş, aksine yine hiç yaşamadıkları eski dönemlerde İbranice'nin var olduğunu ileri sürerek, Yahûdîliğin M.Ö. XIII. Yüzyılda daha Filistin topraklarına gelmeden önce mevcut bulunduğunu kabul etmişler; Tevrat'ı yazdıkları İbranice'nin Arâmîceden türemiş ve Yahûdîler'in Filistin'e gelişlerinden ancak yedi yüz yıl sonra Ahd-ı Atik dilinin ortaya çıkmış bulunmasına rağmen, ona Biblical Hebrew (Tevrat İbranicesi) adını vermişlerdir. Bizzat Tevrat eski dilin Kenan dili olduğunu itiraf etmesine³ rağmen, bir çok araştırmacının bu çarpıtılmış tarihî gerçeği benimsemiş olması enteresandır.

³ Yeşaya, 19:18

“Zohar” efsanelerinden birinde, (Aramiceden iktibas edilen) İbrani alfabesindeki 22 harfin, yaratılıştan yirmi iki nesil önce gökten indiği ve alevli ateşle nakşedildiği kaydedilir. Burada kendiliğinden şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Mahlukat daha yaratılmamışken bu harfler kim ve ne için indirilmiştir?

Hukuk uzmanı Henry Cattan, uluslararası alanda çarpıtıcı siyonist propagandanın etkisini şu sözlerle çok güzel dile getirmekteydi: “Filistin meselesinin aslı, yüzlerce yıl boyunca sürdürülen kasıtlı çarpıtmalar, aldatici propaganda ve tersine çevrilmiş kapakların altında zuhur etmiştir.

Hakkaniyetten yana olan ve Birleşmiş Milletler tarafından güvenilir kişiler olarak Filistin konusunu halletmekle görevlendirilen Kanadalı, İsveçli ve Amerikalı gözlemciler, gerçeklerin nasıl çarpıtıldığını görmüş ve dünya kamuoyu önünde Arap görüşünü anlatmanın zorluğunu anlamışlardır.” Aynı yazar, sözlerini şöyle sürdürmekteydi: “Siyonistler, dünyanın birçok ülkesinde enformasyon araçlarına, basın, radyo ve televizyon ağlarına sahipler. Siyonist propagandası, pek çok şekliyle, üstün gücüyle, sınırsız mali kaynaklarıyla ve mükemmel örgütlenmesiyle, her ülkede millî bir birim gibi çalışmaktadır; ancak, dünya için bir tehlike teşkil etmektedir. Çünkü haberleri çarpıtma gücü oldukça yüksektir ve dünya kamuoyunu her hangi bir konuda istediği gibi yönlendirmeye, istediği yöne çekmeye, hakikat, doğruluk ve adaleti bir yana bırakarak İsrail’i destekletmeye muktedirdir.”⁴

⁴ Henry Cattan, *Hakikat ve Adalet Işığı Altında Filistin*, s. 149-150.

Tarihî açıdan eski Filistin’in mevcudiyeti bunu bilhassa doğrulamaktadır, ama Arap kütüphanesi, herhangi bir taassuba saplanmadan tarihî gerçekleri ortaya çıkaran bağımsız, dik tutulan kalemle yazılmış herhangi bir bilimsel araştırmadan mahrumdur. Aslında eski Filistin tarihi konusunda yapılacak bilimsel bir araştırmayla bu boşluğun doldurulmasına, tarihî gerçeğin ve üstün Arap kültürünün anlaşılmasına da yardımcı olacaktır.

Bu araştırmada en çok göz önünde bulundurduğum husus, okuyucuya Peygamber Mûsa ve taraftarlarının tarih sahnesine çıkmalarından önceki gerçek eski Filistin tarihini ve tabi ki bu arada kadim Filistin toplumunun oluşmasında Arap medeniyetinin oynadığı rolü anlatmak; ayrıca birçok Arap yazar ve tarihçinin Yahûdî tarihini Ya-hûdîler’in henüz dünya tarih sahnesinde arz-ı endam etmedikleri eski çağlara kadar götürmelerinden doğan bir yanlış tashih etmektir. Bu kitabı yazarken, kendi tahminlerime dayalı şahsî görüş ve hükümler dışında, olabildiğince bilimsel bir metot takip ettim. Yabancı araştırmacıların görüşlerine özel bir yer ayırıp, onların konuyla ilgili inceleme ve arkeolojik bulgularına dayalı fikirlerine işaret ederken, bazen bunların yaygın kavram ve geleneklerle örtüşmeyen görüşler olduğunu bile bile, bunlara, sırf Arap okuyucu kendi hayat tarzı ve Filistin tarihiyle ilgili bir konuda yabancılara ne düşündüğünü bilsin diye yer verdim. Kanaatim odur ki, artık Araplar da çağdaş bilimsel metotlarla hayatî önem arz eden tarihî konuları araştırma ve tartışma mücadelesine başlamalıdır.

M. Ö. 4000 yıllarında Arap Yarımadası’ndan muhaceret ederek Fırat sahillerine gelen Akkadlar, Peygamber Mûsa döneminden en az iki bin beş yüz yıl önce tarih sahnesine çıkmış olmalarına rağmen, bazı araştırmacılar Yahûdî tarihini Irak’taki Akkadlar dönemine irca etmektedirler. Halbuki Mûsa’nın taraftarları olan Yahûdîler, ancak M.Ö. XIII. Yüzyılda yani Akkadlar’dan 2700 yıl sonra zuhur etmişlerdir. Bazı araştırmacılar da, İbrahim aleyhisselamdan yedi yüz yıl sonra ortaya çıkmalarına rağmen Yahûdî tarihini onun döneminden başlatmaktadırlar. Üçüncü bir grup ise, Yahûdî tarihini Sami Arap-lar’ın Bereketli Hilal’e muhacereti dönemine bağlamaktadırlar. Halbuki bu muhaceret, Yahûdîler’in var oluşlarından yaklaşık iki bin yıl önce gerçekleşmiştir. Sözü edilen üç grup araştırmacının bu hatalara düşmelerinin sebebi, Yahûdî tarihini onların var oluşlarından önceki çok eski döneme bağlamayı kolaylaştırmak amacıyla Tevrat yazarlarının kasıtlı olarak görmezlikten

geldikleri kronolojiyi nazar-ı itibare almamalarıdır. Tevrat yazarları okuyucunun zihninde öyle bir bulanıklık meydana getirmişlerdir ki, sonunda okuyucu sözü edilen yüzyılların İbrahim dönemi mi, yoksa Mûsa dönemi mi, yahut Yeşua veya Yahûdî dönemi mi olduğunu karıştırmıştır. Elinizdeki bu araştırmanın en önemli amaçlarından biri de, Arap İbrahim el-Halil çağı ile Mûsa ve Yahûdî çağlarının kesinlikle birbiriyle ilişkisi bulunmayan iki ayrı devir olduğunu izah etmektir. Kaldı ki, Mûsa dönemiyle Yahûdî çağı dönemi de birbirinden ayrı devirlerdir. Dolayısıyla M. Ö. XIII. Yüzyılda Peygamber Mûsa'ya indirilen Tevrat'la, Yahû-dîler'in Mûsa'dan sekiz yüz, İbrahim aleyhisselamdan ise bin beş yüz yıl sonra esaret döneminde yazdıkları ve yalan söyleyerek Mûsa ve İbrahim'e isnat ettikleri Tevrat farklı farklı şeylerdir.

Tevrat, son arkeolojik bulgulardan önce, araştırmacılar tarafından, bilimsel tarih tenkit alanının dışında tutulmasını sağlayan kutsallık iddiasının ötesinde, eski Filistin tarihi ve Yahûdîler'in orada oynadıkları rolün yazımında kadim tarihe ait en eski kaynak olarak kullanılıyordu. Tevrat çağından çok daha önceleri yaşayanların - Sümerler, Akkadlar, Kenanlılar (Fenikeliler), Hattiler, Babilliler, Asurî-ler ve Mısırlılar - şüpheli pek çok konu hakkında arkada bıraktıkları tabletlerin ortaya çıkarılışına kadar, kesin deliller ve belgeler olmadığı için bu durum asırlarca devam etmişti. Bu tabletler, kendisinden onlarca asır önceki uzak geçmişe ait olayları anlatan Tevrat'ın aksine olarak, yazıldıkları çağda vukû bulan olaylara işaret etmektedirler. Bu tabletlerin ancak küçük bir kısmını bulan bilim adamları, onları o dönemdeki insanoğlunun en büyük eserleri olarak değerlendirmektedirler. Bu kaynaklar, bizden önceki araştırmacıların eski tarihî devirlere ait bazı gerçekleri yakalayarak, onları zan ve tahmin alanından makûl ve akl-ı selimin kabul ettiği hükümler haline getirme konusunda mahrum bulundukları kesin belge ve bilgilerle takviye etmektedirler.

Bu bulguların bize kazandırdığı en önemli tarihî bilimsel katkılar şunlardır:

1. Bu eski tabletlerde ve Tevrat kitabelerinde zaman sınırlarına işaret edilerek zikredilen şehir ve yerleşim birimlerinin birçoğunun bulunduğu yerlerin belirlenmesi;
2. Olayların tarihlerinin kronolojik sıraya göre doğru olarak tespiti, halkların birbirleriyle olan ilişkilerinin aydınlığa kavuşturulması, oynadıkları rollerin ve özellikle umumi kavimler göçünün, kültür ve dillerinin gelişiminin belirlenmesi;
3. Samilerin, Mûsa peygamberin zuhurundan önce Arap Yarımada'sı'ndan Filistin'e ve Bereketli Hilal bölgesine muhaceret tarihlerinin takibi;
4. Tevrat'ta zikredilen tarihî olayların vukû buluş tarihinin, kronolojik sıraya göre her çağdaki hanedanlar ve savaşlarla kıyaslanarak tespiti;
5. Uzmanlar, Tevrat'ta anlatılan hikaye, efsane ve kanunların bir çoğunun eski bir orijine dayandığı hükmüne ulaşmış; bunların benzerlerinin veya aynısının Yahûdîler'in icat edilmiş bir edebiyatlarının ve kendilerine özgü kültürlerinin bulunmadığını gösteren Sümer, Akkad, Kenan, Babil, Asurî ve Mısır kitabeleri bulunmuş ve bunlara istinaden "Yahûdî kahinlerin, Yahûdî soyunun bânilerinin tarihine uygun düşenleri alıp, işlerine gelmeyenlerin tamamını hiç acımadan sildikleri bu kitabelerden

iktibas ettikleri”⁵ anlaşılmıştır.

⁵ Edward Chiera., *Ketebû ala et-tîn*, Arapça çeviri, s. 154.

6. Uzmanlar, Tevrat’taki pek çok konunun Hammurabi kanunlarından ve diğer eski kanunlardan alındığını, yine Tevrat’ta geçen dua ve ilahîlerin çoğunun Fenike’de bulunan Kenanlılar’a ait dua ve ilahilerden iktibas edildiğini, bunların Fenike dilinden İbraniceye tercüme edildikten sonra Tevrat’a girdirildiğini tespit etmişlerdir.

7. Uzmanlar, Yahûdîler’in uyguladıkları kanunların daha önce Kenanlılar, Babilliler ve Mısırlılar’da yürürlükte bulunan kanunların aynısı olduğunu, Yahûdîler’in bunları aynen kopyalayarak uyguladıkları ve daha sonra kutsal kitaplarına soktukları hükmüne varmışlardır.

8. Yahûdîler’in Filistin’e sığıntı garipler olarak geldikleri, dilleri ve kutsal kitapları da dahil olmak üzere sahip oldukları tüm kültür unsurlarının, Arap kökenli Kenan ve Arâmî medeniyetlerinden ödünç alındığı, Tevrat’ta geçen gerek şahıs adları ve gerekse Filistin’deki eski yer adlarının Kenanca yani Sami Arap kökenli olduğu ve İbranî dilinin zuhurundan çok önceleri mevcut bulunduğu anlaşılmıştır.

9. Yahûdîler’in Filistin’de yaşadıkları dönem boyunca ülkenin aslî sakinleri arasında bir azınlık teşkil ettikleri ortaya çıkmıştır.

10. Yahûdîler’in tarihin herhangi bir devrinde, bütün Filistin’i içine alan çağdaş bir medeni devlet kurmaktan âciz oldukları tespit edilmiştir.

Artık çağdaş yazarlar arasında, Yahûdî dini de dahil olmak üzere Yahûdî kültürünün eski Sami kültürleriyle olan bağlantısının ortaya çıkarılma vakti geldiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Örneğin Prof. Hooke, “The Origins of Early Semitic Ritual” adlı eserinin girişinde şöyle demektedir: “Mûsevîliğin temel unsurlarının, yeni bir tarihî bakışla, eski Samiler arasında yürürlükte bulunan dinî öğelerle ilişkisini açıklama konusunda geçmişe nazaran şu anda daha iyi bir durumdayız.”

Biz de diyoruz ki: Araştırmacıların artık Yahûdî tarihini incelerken Tevrat bilgilerine bağlı kalmaktan kurtulma vakti gelmiştir. Aksine araştırmacılar, Tevrat çağından onlarca asır öncesine ait olan ve zayıfla semizi birbirinden ayırma, tarihleri kronolojik sıraya göre takip etme yolunu açan yeni bulgulara, yani eski metinlere dayanmalıdırlar. Yine bize göre arkeolojik bulgular ve dünyadaki düşünce gelişiminin ışığı altında Arap halkları tarihinin de yeniden yazılma zamanı gelmiştir. Hayali siyonist iddialarının karşısına sağlam temellere dayalı bilimsel bir silahla dikilebilmek, Yahûdî meselesine kişisel duygu ve eğilimlerden arındırılmış bilimsel bir araştırma yöntemiyle yaklaşmak zorundayız. Bu çalışmamızın, çıplak tarihî gerçekler yerine taassup ruhuyla kaleme kalınan çeşitli kitaplar arasında bocalayan kamuoyu ve yeni nesli aydınlatmak amacıyla Arap dünyasında birbiri ardına çıkan diğer araştırmalar için bir basamak taşı olacağı ümidindeyiz. Çünkü bizler, Yahûdîlerin bir medeniyet sahibi olmadıklarını, tevhit inancı da dahil olmak üzere kendilerine malettik-leri Filistin medeniyetinin, daha sonra Yahûdîler’in dillerini ve dinlerini ödünç aldıkları Kenanî Sami

Arap medeniyeti olduğunu, Tevrat'ta seçilmiş halk oldukları için Filistin'in kendilerine verildiği şeklindeki bu ve benzeri iddiaların, Tevrat'ın Mûsa peygamberden asırlar sonra yazılmış olmasının yol açtığı hayaller manzumesinden ibaret bulunduğunu dünyaya bilimsel metotlarla ispat etmek zorundayız. Çünkü Tevrat'taki efsanelerin üzerine bina edildiği tüm isimler, Kenanî [Fenike] kökenlidir ve tanrıları Yahve dahi Medyan'da yaşayan Arap kabilelerinden Kaynîler'in büyük tanrısının adıdır. Elimizdeki tüm belgeler ve arkeolojik bulgular da bunu göstermektedir.

Yahûdî kitabelerinin diğer dinlere soktuğu sapmalara işaret eden Dr. Ahmet Şelebi, bu sapmaların araştırılarak düzeltilmesi gerektiğini kaydederek şöyle demektedir: “Dinler hakkında kitap yazanların çoğu, Yahûdîler veya onların şakirtleridir. Yahûdî dinler okulu, yaklaşık tüm okullardan daha önce kurulmuş, onları etkilemiştir ve birçok bilimsel kargaşaya sebep olmuşlardır. Yahûdîler, gerçeğe hizmet etmek için değil, Filistin'deki hedeflerine ulaşmak için her türlü imkanlarını ve bilgilerini devreye sokmuşlardır, fakat neticede insanlığa tashihi için büyük emek sarf edilmesi gereken çarpıtmalarla dolu bir kültür bırakmışlardır.”⁶

⁶ Dr. Ahmed Şelebi, *Mukâranet el-edyân el-Yahûdîyye*. Bundan sonra: Şelebi, *el-Yahûdîyye*

Bu konuya girmeden önce, istisnasız her devirde tek bir şeye işaret etmek için kullanılan dört farklı adlandırma üzerinde durmamız gerekmektedir. Çünkü bu adlandırmalardan her biri kendi özgü bir çağda, biri diğerinden farklı anlam ifade edecek kadar özel şekillerde kullanılmıştır. Bu adlandırmalar: İbranî veya Abiri, İsraili, Musevî ve Yahûdî'dir.

1- Bunlardan İbrani veya Abiri kelimesi, MÖ. yaklaşık ikinci binde, Arap Yarımadası'nın Şam bozkırlarında yaşayan Arap kabilelerinden bir grup ve gayr-ı Arap başka halklar için kullanılmıştır. Sonunda sözcük, genel olarak sahralı veya bozkırlı anlamı kazanmış; çivi yazılarında ve firavun tabletlerinde de “abiri”, “hebiri”, “habiru” ve “apiru” bu anlamıyla kullanılmıştır. Bu kelimelerin kullanıldığı dönemde ise henüz İsraililer, Mûsevîler ve Yahûdîler tarih sahnesinde yoktular. Dolayısıyla Tevrat'ta İbrahim aleyhisselamdan bahsedilirken “İbranî” sıfatının kullanılmasıyla sahralı Arap kabileleri olan “Habiru” bozkırlılar kastedilmiştir. İbrahim peygamberin mensup olduğu Arâmî Arap kabileleri de bunlardandı. Son kazılarda ele geçirilen eski kitabelerdeki “abiri”, “apiru” ve “habiru”, İsraili, Mûse-vî ve Yahûdîler'den önceki birkaç yüzyıla aittir. Dolayısıyla eski Filistin tarihini araştırırken “abiri” kelimesiyle İsraili, Mûsevî veya Ya-hûdî'yi birbirinden ayırmak gerekir. Kur'an'da “abiri” veya “İbranî” kelimesinin kesinlikle kullanılmamış olması, (hidayete eren) “İsraililer”, “Mûsa kavmi” ve “Yahûdî” sözcüklerinin istimal edilmesi de bu konuda bir kanıttır. Buradan da anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim'in yaşadığı çağ bizzat Arap çağıydı ve hiçbir şekilde Yahûdî devriyle alakası yoktu. Nitekim Kur'an bu konuda bizleri uyarmaktadır: “Ey ehl-i kitap! Neden İbrahim konusunda tartışıp duruyorsunuz? Tevrat ve İncil ondan sonra indirilmiştir. Anlamıyor musunuz?”; “İbrahim ne Yahûdîydi, ne Hristiyan. Aksine Müslüman olmuş, şirk koşmamış temiz bir insandı.”

İbrani kelimesini Yahûdîler'i işaret etmek amacıyla sadece hahamlar Filistin'de daha sonraları kullanmışlardır.⁷

2- “İsrail” kelimesiyle kastedilen ise İbrahim Halil’in torunu Ya-kub’dur. Onun oğulları Tevrat sifirlerinde geçen İsrail oğullarıdır ve yaşadıkları yer de, doğup büyüdüğü asıl vatanları “Haran” (şimdiki Harran) bölgesiydi. Filistin ise, MÖ. XVII. Yüzyılda, yani Hz. İbrahim’in yaşadığı çağda sığındıkları topraklardır. O dönemde bu bölgede Arap Yarımadası’nın çocuklarının Bereketli Hilal’e muhaceretlerinden, yani tek dilin Kenanca, Arâmice, Amorîce vs. gibi değişik lehçelere ayrılmasından önce ana dili olarak kullandıkları tek bir dil konuşulmaktaydı. Hz. İbrahim’in mensup olduğu Arâmî kabilelerinin dili de, Kenanlılar’ın ve Amorîler’in Filistin’de kullandıkları aynı dildi ve ana diline çok yakındı. Torunu Yakub (İsrail) dahi büyük bir ihtimalle aynı dili kullanıyordu ve o da İbrahim gibi Arâmî kökenliydi. Yine çok büyük bir ihtimalle Yakub’un oğulları (İsrail oğulları) o sırada aynı dili kullanıyorlardı ki, *İbrahim, İshak, Yakub ve oğullarının yaşadığı bu döneme birinci devir denilebilir. Onların tamamı Hz. İbrahim ve torunu Yakub’un dinine mensuptular. Son bulgular “İsrail” kelimesinin, Filistin’de bir yer adı ve Kenanca bir kelime olduğunu, Mûsa döneminden önceki Mısır kitabelerinde de bu manada geçtiğini ortaya koymuştur. Aynı şekilde Mısır kitabelerinde geçen Abram (İbrahim), Yakub ve Yusuf adlarının Mûsa döneminden öncesine ait olması, bunların Kenanca olduklarını göstermektedir.*

Kaydetmek gerekir ki, Filistin, İbrahim, oğlu İshak ve torunu Yakub (İsrail) için yabancı bir ülkedydi. Bunu bizzat Tevrat da teyit etmektedir. Çünkü onlar ve özellikle tamamı “Haran”da doğup büyüyen İsrail oğulları, Filistin’in aslî sakinleri arasında yabancıydılar.

Tevrat’ta anlatılanlara istinaden Yakub ailesinin Mısır’a muhaceret ederek, bütünüyle Mısır ortamına karışmalarından sonra “İsrail” adlandırmasının ortaya çıktığı bu devir de sona ermiştir.

3- Bunu Mûsevî veya “Mûsa kavmi” adlandırmasının kullanılmaya başladığı dönem takip etmiştir. Kavim kelimesi, bir grup insana işaret etmek için kullanılan genel bir sözcüktür. Bu dönem, İsrail adının kullanıldığı dönemden yaklaşık altı yüz yıl sonra başlar. Olayların da gösterdiği gibi, Mûsevîler, çok büyük bir ihtimalle Heksos kalıntılarından büyük bir gurubun da katıldığı kaçak askerlerdi. Bunlar ve Mûsa peygamber, Mısır firavunu Akhenaton’un davet ettiği saf tevhit dinine inanıyorlardı. Akhenaton’un duyurduğu bu din, insanoğulları arasında dünya kardeşliğini yaymak suretiyle tüm insanların tek bir tanrıya tapmasını öngörüyordu. Bu din, Mû-sa’dan bir süre sonra Tevrat yazarlarının zorlama yoluyla yakıştırdığı “seçilmiş halk” sıfatıyla kendilerine özgü Yahve’ye tapınmaya davet eden Yahûdî dininden bütünüyle farklıydı. Muhtemelen tek tanrı düşüncesi Mısır’a Yakub ve evlatlarının bu ülkeye muhaceretiyle birlikte Akhenaton’dan birkaç asır önce girmiştir. Demek ki Mû-sa’nın davet ettiği din, Hz. İbrahim’in diniyle aynı dindi. Ancak, Mûsa ve taraftarları, Akhenaton’un ölümünden sonra putperestlerin baskı ve takibatları karşısında, sığınacak bir yer bulmak amacıyla Mısır’dan Kenan diyarına (Filistin’e) kaçmak zorunda kaldılar. Bu olay, MÖ. XIII. Yüzyılda vukû bulmuştur. İşte Kur’an’da adları geçen Mûsa kavmi dediğimiz halk bunlardır. Kavim ise, biraz önce de belirttiğimiz gibi, milliyeti gösterilmeden herhangi bir topluluk için kullanılan bir sözcüktür. *Bunlar, tabiatıyla Mısır diliyle konuşuyorlardı ve Mûsa peygamber firavunun sarayında öğrendiği hiyeroglifle yazılan on emri ve şeriatı bu dille nakletmişti. Araştırmacılar, eski tarihî*

belgelere dayanarak, Mûsa'nın ilahî vahiy gelmeden önce Mısır ordusunda kumandan olduğunu, Habeşler'le yapılan savaşa katıldığını belirtiyorlar. O zamanlar kendisine bir Mısırlı adı olan “Buht” diyorlardı. Firavunun sarayında büyümüş, Tevrat'a ve Josephus'a göre Habeşistan'da Etiyopyalı bir kadınla evlenmişti. Mûsa'nın getirdiği şeriatın hiçbir izine rastlanmamıştır. *Mûsevî denilen insanlar daha sonraları Kenanlılar'ın dilini, kültür ve geleneklerini kabul etmiş; Kenanlılar'la Filistin'in yerli ahalisi arasında yaşadıkları uzun dönem sırasında putperestliği benimsemişlerdi. İşte daha sonraları Yahûdî adıyla bilinenler de bunlardı.*

4- “Yahûdî” adına gelince, bu, Nabukad Nasar'ın MÖ. VI. Yüzyılda esir ederek Babil'e götürdüğü Yahuda toplumunun bakiyelerine verilmiş bir isimdir. Tahrip edilen Yahuda ülkesine nispetle kendilerine bu ad verilmiştir. Bunlar, esaretten önce Arâmiceden alınan Ha-biru lehçesini benimsemiş ve şu anda elimizde bulunan Tevrat'ı Ba-bil'deki esaret günlerinde, yani Mûsa döneminden 800 yıl sonra yazmışlardır. Bu yüzden söz konusu lehçeye “Tevrat Arâmicesi” denilmiş, eski Arâmî yazısından alınan ve “Rub” (dörtte bir) denilen harfleri kullanmışlardır. Şu andaki Tevrat da kesinlikle Mûsa'ya indirilen Tevrat değildir. *Aslında “Mûsa Tevrat”ından ayırmak için ona “Yahûdî Tevrat'ı” denilebilir.* Yahûdîler Tevrat'ı yazarken iki temel hedef seçmişlerdi. Bunlardan birincisi tarihlerini yüceltmek, kendilerini halkların en safi ve Tanrı'nın diğer halklar arasından seçtiği “seçilmiş millet” olarak takdim etmektir. Bunun için kökenlerini tarihî şahsiyetler arasında en kutsal olan birine, yani o sıralar bulundukları çevrede en şöhretli kişi olarak kabul edilen İbrahim peygamberin şahsiyetine bağlamaları gerekiyordu. Eski edebiyatta eşi benzeri görülmemiş bir ustalık ve kıvraklıkla tarihlerini keyiflerine göre yazmadaki başarıları onların imdadına yetişmiş ve sonraki nesillerin benimsemesini sağlamak amacıyla bu tarihe bir dinî hava katmışlardı. *Böylece tarihlerini İbrahim peygambere ve torunu Yakub'a (İsrail'e) dayandırarak, İsrail'den yaklaşık altı yüz yıl sonra ortaya çıkmış olmalarına rağmen, Mûsa cemaatine İsrail oğulları adını verdiler. Amaçları kökenlerini İbrahim peygambere bağlamaktı ve bunun için de İbrahim, Yakub ve Mûsa peygamberlerin hiçbir alakaları bulunmayan “Seçilmiş Millet” ideasını uydurdular.* Arkasından Tevrat'ta geçen tüm olayların çevresinde döndüğü İsrail oğullarını ana tema haline getirdiler. Tevrat'a göre İsrail oğulları her yerde ve her zaman, hatta Yakub'un gök kubbe altına düşmesinden önce bile var idiler. Hatta ve hatta yine aynı Tevrat'a göre İsrail oğulları Yakub (İsrail) daha ana rahmine düşmeden, MÖ. henüz XIX. Yüzyılda İbrahim peygamber zamanında bile vardılar!! Tevrat'ta İsrail oğullarının babaları Yakub devrinden yaklaşık 600 yıl sonra da var oldukları iddia edilir. Yani Mûsa cemaatinin MÖ. XIII. Yüzyılda Mısır'dan çıkarak Kenan diyarına (Filistin'e) girdiği dönemde. Tevrat ayrıca İsrail oğullarının bütün devirlerde, daha sonraki olaylar sırasında, hükümdarlar devrinde ve bölünme sırasında da var olduklarını iddia eder. Hatta Tevrat'a göre Türk asıllı⁸ olan, fakat Mûsevîliği benimseyen Hazar Yahûdîlerinin, Avrupa, Amerika ve tüm dünya Yahûdîlerinin 3700 yıl önce yaşamış Yakub'un torunları olduklarını ileri sürer. Ne tuhaf bir mantık!! Bilim adamları ve araştırmacıların çoğunun bu karmaşıklığı kabul etmeleri daha da enteresandır.

⁸ Yazar burada Hazar Yahûdîlerini Türk asıllı göstermekle hataya düşmektedir. Selenge Yayınları arasından çıkan M. İ. Artamonov'un Hazar Tarihi ve L. N. Gumilev'in Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları adlı eserlerini okuyanlar göreceklerdir ki, Hazar Türklerinin ancak saray çevresine yakın olan zâdegân takımından küçük bir kısmı Mûsevîliği kabul etmiştir. Dolayısıyla Hazar Türklerini Yahûdî olarak

göstermek, ancak çıkarlarına uygun düşen Yahûdîler'in tarihi çarpıtma gayretinin bir ürünüdür. (çev).

İkinci amaç, Tevrat'ın Filistin'in İbrahim, İshak, Yakub ve özellikle Harran'da doğup büyüyen Yakub (İsrail) oğulları için yabancı bir toprak olduğunu teyit etmesine rağmen, Filistin'i aslî toprakları gibi göstermektir. Mûsa'nın kavminin Tevrat'ın dediği gibi gerçekten İsrail oğulları olduğunu var saydığımızda durum budur. Tevrat yazarları, Tanrı'nın Kenan elini İbrahim ve torunlarına hediye ettiği, Rab-bin (yani kendilerine özgü Yahve'nin) onlara Kenanlılar'ı, çocukları, yaşlıları ve kadınlarıyla birlikte dört bir yana dağıtıp onların yurtlarını almayı emrettiği ideasını böylece ortaya atmışlardır. İşte İbrahim, Yakub ve Mûsa'ya iftira edenlerin, onlara yamadıkları Tevrat ki-tapcığının getirdiği din budur. Bunlar, Kur'an'ın Mûsa'ya yalan isnat ederek, Tevrat'ı tahrîk ettiklerini “Gittikleri her yerde onlar için aşağılanma takdir edildi... Allah'ı öfkeliendirdiler.. Çünkü Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri suçsuz yere öldürüyor; isyan edip, aşırı gidiyorlardı..”⁹ diye vurgulamak suretiyle “kâfir” dediği Yahû-dîler'dir. Böylece Kur'an, İbrahim peygamberin soyundan gelen İsrail oğullarıyla, daha sonraki Yahûdîler'i birbirinden ayırmış; hoşnutluğun belirtildiği yerlerde “İsrail oğulları”, gazap ve öfkenin belirtildiği yerlerde ise “Yahûdîler” tanımlamasını kullanmıştır.

⁹ *Al-i İmran*, 111.

Elinizdeki bu kitapta, bilhassa Arap Filistin'in Mûsa peygamber döneminden önce yaşadığı tarih dilimini, yani bin yıldan daha önce İbrahim peygamberin zuhur edip, Kenan medeniyetinin yayıldığı dönemi ele alınacak, böylece Yahûdîler'in Mûsa peygamber döneminde ve daha sonrasında ortaya çıkmalarından itibaren Filistin'le ve Filistin medeniyetiyle olan gerçek ilişkileri gün ışığına çıkarılacaktır.

Bu araştırmada, karşılaştırmalı dilbilim metodundan faydalanarak tarihî olaylar üç ayrı dönem halinde ele alınacaktır. Çünkü karşılaştırmalı dilbilim metodu, günümüz bilim adamlarının halkların kökenlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini tespit konusunda kullandıkları güvenilir bir metottur. Bu üç dönem şu şekilde sıralanabilir:

a) İbrahim, İshak ve Yakub Dönemi. M.Ö. XIX. Yüzyılı kapsar. Dili, milliyeti ve dini itibarıyla saf Arap çağıdır. Arap Yarımadası, halkın ana dili, çöküntü döneminden sonra bilahere erken Araplar denilen kabilelerle bağlantılıdır. İbrahim peygamberden 700 yıl sonra başlayan Mûsa dönemiyle herhangi bir ilgisi yoktur. Yine İbrahim peygamber döneminden yaklaşık 1500 yıl sonra gelen Yahûdî dönemiyle de ilgisi yoktur. Çünkü erken Araplar diye bilinen Arap kabileleri o dönemde Arap Yarımadası'nda varlıklarını sürdürüyorlardı ve Sami Arap medeniyetinin gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardı. Bu kabileler arasında en önemlileri, ticari koloniler kurmak suretiyle kuzeye doğru sarkan Güney Arap Yarımadası sakinleriydi. Arap tarihçiler, erken Arap kabileleriyle İbrahim peygamberin mensup olduğu Arâmî kabilelerinin aynı kökten geldiğini belirtir ve erken Araplar'ın tümünü İrem'e bağlayarak, Hamza İsfahanî'nin “Tarih-i sinn'il-mülûk” adlı eserinde kaydedildiği gibi, onlara “İreman” adını verirler. Zaten Kur'an da İbrahim peygamber'in bizzat Tevrat'ın dahi teyit ettiği gibi yabancı olarak bulunduğu Filistin'e değil, Arap Yarımadası'na ve Beytullah'a bağlanması

konusunda uyarmaktadır. Dolayısıyla İbrahim ve Yakub (İsrail) çağının aralarında yaklaşık 700 yıllık bir fasıla bulunan Mûsa dönemiyle herhangi bir bağlantısı yoktur. Çünkü İbrahim ve Yakub dönemi, Mûsa dönemiyle ilgisi bulunmayacak kadar ayrı bir dönemdir. Nitekim arkeologlar bu dönemi daha sonraki dönemlerden ayırarak *The Wanderings of Patriarchs* “Gezgin Patrikler Çağı” adını vermişlerdir. Burada altı çizilmesi gereken husus, bunu ilk önce Kur’an’ın bize haber vermiş olmasıdır. Gerek Sami göçleri konusundaki arkeolojik bulgular ve gerekse bizzat bu hususu teyit eden karşılaştırmalı dilbilimi, İbrahim peygamberi Arap Yarımadası ve Hicaz’a bağlamaktadır.

Bizzat Tevrat’ın şahitliğine göre Filistin (Kenan diyarı) İbrahim ve Yakub aileleri için yabancı bir topraktı ve kendileri de Filistin’in yerli sakinleri olan Kenanlılar arasında yabancıydılar. Tevrat da onlardan Filistin’e dışarıdan çıkıp gelen yabancılar olarak bahseder. Onların aslî vatanları ise “Aram en-Nehreyn” [Aram Naharayim] yani Haran (şimdiki Harran) bölgesidir. Bu bölgeye mensup olan Arâ-mî aşiretleri, Arap Yarımadası’ndan muhaceret ettikten sonra Belih nehri civarına yerleşmişler, daha sonra bunlardan bazı kollar Irak’ın güney kesimine (Babil civarına) geçmişlerdi ve İbrahim peygamber de onların soyundandı.

İbrahim’in insanları ibadet etmeye çağırdığı tanrı, Yahûdî tanrısından farklı, göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı olan tanrı “İl”di [veya el]. Çünkü İbrahim’in tek tanrıya ibadet edilmesi konusunda yaptığı çağrı, ayırım yapmadan bütün putperest çağdaşlarına yönelik bir çağrıydı. Rivayete göre “İsrail” kelimesinin anlamı tanrı “İl”in kulu anlamındaydı ki, bu da Yakub’un (İsrail’in) İbrahim’in dinine bağlı olduğunu gösterir. Nitekim “Halil” kelimesi de “Hal” ve “İl” sözcüklerinin birleşiminden türemiştir ve tanrı “İl”in dostu anlamındadır. Kur’an’da da buna işaret edilerek “Allah İbrahim’i dost (Halil) edinmiştir” buyrulmaktadır. Kaydetmek gerekir ki, şahıs adlarının sonuna “il” takısı getirmek oldukça eski bir âdetti. Söz konusu âdet günümüzde dahi yaygındır, fakat kimse bu meselenin aslına dikkat etmez. Mesela eski örneklerden biri de “İsmail”dir ve anlamı “Dinle ey tanrı İl” demektir. İsrail ise “Tanrı İl’in kulu” anlamındadır. Her ikisi de İbrahim peygamber devrine ait kelimelerdir. Bir başka kelime “Üsreil”dir. Anlamı “Tanrı İl’in ailesinden olan” kişi demektir. “Samuil” ise “Tanrı İl’e adanan kişi” anlamındadır. Bu son iki kelime de Mûsa dönemine aittir. Yeni örnekler arasında gösterebileceğimiz “Mihail ve Cebrail”dir ve anlamı “Tanrı İl Miha’yı korusun”, “Tanrı İl Cebra’yı korusun” demektir vs.. Tanrı veya Allah anlamındaki “İl” kelimesinin Arapça asıllı olduğu, Arap Yarımadası’ndaki İslam öncesi Arap hükümdarlarının, kendilerine güç vermesi ve şahsını yüceltmesi amacıyla adlarının sonralarına “İl” sözcüğünü getirmelerinden anlaşılmaktadır.

Yahûdîler, Mûsa’dan sonra onun getirdiği dinden çıkıp putlara tapmaya başladılar ve daha sonra da Tevrat’ın yazılmasıyla birlikte kendilerine özgü bir tanrı olan ve dünyada Yahûdîler’den başka hiç kimseyi ilgilendirmeyen “Yahve”yi icat ettiler. Çünkü eskiden her kabile veya şehir kendisine bir tanrı edinir ve bunun diğer halkların yahut şehirlerin tapındığı tanrıdan ayrı olması (nenotheism) için ona farklı bir isim verirdi. Büyük bir ihtimalle Yahûdîler bu geleneği esaret günlerinde Tevrat’ın yazılması esnasında Babilliler’den almışlardır. Çünkü Babil’deki her bir şehrin kendi tanrısı vardı. Dolayısıyla İbrahim peygamberin tevhit (monotheism) çağrısı, insanlık tarihinde ilk genel çağrıdır. Daha sonra son Peygamber Muhammed (s) bu çağrıyı yenilemiştir. İbrahim peygamber Arapça

konusuyordu. Çünkü Yarımada'dan Bereketli Hilal'e inen Arap kabilelerinin tamamının o sıralar ana dilleri Arapçaydı. Ancak, zamanla bu orijinal dil Sami dil ailesi bünyesinde değişik lehçelere ayrılmıştır.

Kenanlılar ve Arâmîler, İbrahim peygamberin tapınmaya davet ettiği tanrı “İl”i tanıyorlardı. Çünkü kitaplarında “il” yüce ve güçlü tanrı olarak geçiyordu. Bazı Kenan kabilelerinin İbrahim peygamber döneminden itibaren (MÖ. XIX. Yüzyıl) tevhit inancına bağlı kalmaları da bunu göstermektedir. Tüm bu hususlar, saf tevhit inancının başından sonuna kadar Arap kökenli bir inanç olduğu ve kaynağının da Arap Yarımadası'nda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Yahûdîler, yeni nesle öğrettikleri ve tarihleriyle ilgili olarak yayınladıkları kitaplarda “Yahûdî halkı, MÖ. IV Binyıl civarında İbrahim peygamberin rehberliğinde Rafideyn Vadisi'nden (Mezopotamya'dan) Filistin'e gelmiştir ve o zamanki sayıları dört bin kişiden fazla değildi” demektedirler.¹⁰ Bu cümle, günümüzde Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde okutulmaktadır. Çünkü bu üniversitelerde okutulan tarih kitaplarını yazarlar Yahûdî veya Tevrat tutkunu Hris-tiyanlardır. Ne yazık ki Araplar da bu havaya kapılıp, meselenin aslını öğrenmek için kafa yormayı bile düşünmediler, yahut “Yahûdî-ler İbrahim peygamber zamanında var mıydılar; ve İbrahim MÖ. IV Binyıldan sonra, 1900'lerde ortaya çıktığına göre o sırada dört bin kişi olduklarını nereden bildiler?” diye sormadılar.

¹⁰ Bkz. Soloff, *Yahûdî Halkı Nasıl Yayıldı?*

Yahûdîler'in iddiasına göre kendileri beş bin yıl öncesinde Filistin'de vardılar ve Araplar ise ancak İslamî fetihlerle birlikte buraya gelmişler. Tarihi çarpıtmanın en bariz örneklerinden biri budur! A. M. El-Akkad bu konuda şöyle der: “Yahûdîler, Araplar'ın Filistin'e ancak İslamî fetihlerle birlikte geldiklerini ve Peygamber Muham-med (s)den önce orada hiç bulunmadıklarını ileri sürüyorlar. Siyonist propagandacılar bu yalanı öylesine dillerine pelesenk ettiler ki, sonunda pek çok Avrupalı ve Amerikalı da buna inandı. Hatta Arap-lar'ın çoğunu dahi inandırmayı başardılar. Nitekim Amerika'da Ya-hûdîler'in Filistin'deki durumunun, Kızılderililer'in Amerika kıtasındaki durumuna benzediğini söyleyenler bile çıktı.”¹¹

¹¹ Akkad, *es-Sihyoniyye ve kadıyyet Filistin*, s. 123.

b) Mûsa Dönemi. MÖ. XIII. Yüzyılda başlar ve Mısır'la bağlantılıdır. Tabii olarak Mısır dili, kültürü ve diniyle de bağlantılıdır. Bunun yanında Mûsa ve taraftarlarının Kenan diyarında yaşadıkları dönem de Mûsa devrine girer. Bunu, Mûsevîler'in Mısırlı Mûsa tâbileri olmaktan çıkıp Kenanlı olma ve Mûsa şeriatından sapma dönemleri takip eder. Dolayısıyla buna Mısır-Kenan dönemi diyebiliriz. Bu dönem, MÖ. XIII. Yüzyılda başlayıp yaklaşık 800 yıl sürmüş ve MÖ. VI. Yüzyılda Babil esaretiyle son bulmuştur. Kenanî putperestliğin ülkede kendini muhafaza ettiği göz önünde bulundurularak, hükümdarlar ve mülûk-u tavaif döneminin Kenan kültürünün etkisinde geçtiği söylenebilir. Bu iki dönem sırasında Filistin'de eski Kenan kültüründen başka bir kültürün var olduğu konusunda hiçbir bilgi yoktur. Çünkü İbranice, kahinlerin Tevrat'ı Aramiceden iktibas edilen ve

Tevrat Aramicesi denilen lehçeyle yazmaya başlamalarından bir süre sonra, yani MÖ. VI-IV. Yüzyıllar arasında oluşmuştur. Zaten Mûsevîler Kenan diyarına geldikten sonra yerli halktan ödünç aldıkları Kenancayla konuşmaya başladıkları için, Arâmî dilinin tüm Yakın Doğu'da yayılmasından sonra Filistin'deki bakiye halkların kullandığı bozuk bir Arâmîceyi benimsemişlerdir. Yani Yahûdîler'in kendilerine özgü herhangi bir dilleri yoktu. Yahûdî dili anlamındaki İbranice ise, (Arapça kökenli) Aramiceden iktibas edilmiş bir geç dönem lehçesidir. İbranicenin bu durumu zaman içinde ana dilden kopan tüm lehçelerin durumundan farklı değildir.

c) Yahûdî Dönemi. MÖ. VI. Yüzyılda Babil esaretinin sona erişinden itibaren başlar. Bu dönem, dili, kültürü ve dini itibariyle gerçek anlamda bir Yahûdî dönemidir ve Yahûdîliğin başlangıcını temsil eder. Çünkü şimdiki Yahûdî dini Babil esaret günlerinde kahinlerin Tevrat'ı yazmalarıyla başlamış, İbranice (Tevrat İbranicesi) denilen dilleri ise esaretten sonra oluşmuştur. Bugün elimizde bulunan Tevrat, Yahûdî çağından sekiz yüz yıl önce Mısır diliyle Mûsa'ya gönderilen Tevrat değildir.

Okuyucunun olayların seyrini iyi takip edebilmesi için dil ve kültür açısından önemli olan bu üç merhaleyi iyi bilmesi gerekir. Çünkü Tevrat yazarları, tarihî dönemleri kasıtlı olarak karıştırmış, kronolojiyi görmezlikten gelmiş ve tarihlerini hiç yaşamadıkları yüzyıllara irca etmek amacıyla çağları birbirine bağlamışlardır.

Ahmet SUSA

BİRİNCİ BÖLÜM

BEREKETLİ HİLALE YAPILAN ANA GÖÇLER

BEREKETLİ HİLALE YAPILAN ANA GÖÇLER

1. Giriş

Eski Filistin tarihi, bu ülke topraklarının medeniyet yolculuğunda katettiği en eski dönemi içine alır. Bu dönemin Yakın Doğu tarihindeki en bariz özelliği, Arap Yarımadası sakinlerinin birbirini müteakiben gruplar halinde Bereketli Hilal'e¹ yaptıkları göçlere şahit olmasıdır. Çünkü bu göçler, eski dünyanın medenî çehresini ve gelişimini de önemli ölçüde etkilemiştir.

¹ Bereketli Hilal deyimi Arap Yarımadası'nın doğu, kuzey ve batı taraflarını içine alan hilal şeklindeki kısmı için kullanılan bir kavramdır. Suriye, Lübnan, Filistin, Doğu Ürdün ve Irak'la, Nil vadisinin kuzey kısımları bu bölge içinde yer alır. Bu deyimi ilk defa Prof. J. H. Breasted kullanmıştır: "The Fertile Crescent".

Bilim adamlarının tahminlerine göre bu dönem MÖ. III. Binyıl-larda, yani yaklaşık olarak beş bin yıl önce başlar ve Mûsa ve taraftarlarının MÖ. XIII. Yüzyılda Mısır'dan çıkışlarıyla sona erer. Bu olayla birlikte, eski Filistin tarihinin bu devresi aşağı yukarı iki bin yıl devam etmiştir.

Yakın Doğu halklarının kökenini araştıran bilim adamları, bu kabilelerin Arap Yarımadası'nın güney kesimindeki kadim medeniyetin sahibi olduklarını; o dönemlerde sözü edilen bölgenin son derece mamur, bol sulu nehirlerle bezeli, aşırı yağmurlu olduğunu kaydetmektedirler. Ancak, bölge, MÖ. 20 000 yıl civarında² yaşanan son Buzul Çağı nihayetinde, yağmurların azalmasına, nehirlerin kurummasına yol açan köklü değişikliklere maruz kalmış, şimdi çöl olan yerlerde kuraklık baş göstermiş; insanlar ve hayvanlar ise su kaynaklarının bulunduğu yörelere doğru göç etmeye mecbur kalmışlardır. Bölge sakinleri önce Arap Yarımadası'nın kuzeyine geçmiş ve oradan sürekli dalgalar halinde Bereketli Hilal'in çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Kimisi doğuda Rafideyn [Mezopotamya] Vadisi'ne, özellikle Fırat civarına gitmiş; kimisi Filistin, Suriye ve Lübnan'a yerleşmiş, kimileri de batıya yönelerek Sina Dağı'na ve Aşağı Nil Vadisi'nin doğu kesimlerine gitmişlerdir.

² Bilim adamları, Orta Doğu'nun bugünkü kuraklık ve yüksek sıcaklığının 6000 yıl önce başladığını ve sıcaklığın hâlâ da artarak devam ettiğini belirtmektedirler. (Bkz. Ahmet Susa, e-Reyy ve'l-hudara fi vadi'r-rafideyn", 1/181-183.)

Irak'ın batı, Mısır'ın kuzeydoğu sınırlarıyla Ürdün sınırlarının engin çöl tarafına açık olması bu göçleri kolaylaştırmıştı ve Arap Yarımadası'na dağılan Arap kabilelerinin buralara geçişini engelleyecek herhangi bir coğrafi engel yoktu. Çölün uç kısımlarında yer alan devletler ise, zayıf olmaları sebebiyle, bu göçleri engelleyecek durumda değillerdi. Bundan başka bu kabileler çölde hakimiyeti ellerinde tuttukları için, tacirler ve kervanlar, verdikleri koruma hizmetinden dolayı onlara büyük meblağlar ödemek zorundaydılar.

Bazı bilim adamları, Bereketli Hilal'e gerçekleştirilen Sami göçlerini MÖ. IV. Binyıla, kimileri de biraz daha öncesine bağlamaktadırlar. Bizim yaptığımız arkeolojik araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz bilgilere göre ise, göçler, MÖ. III. Binyılda başlamıştır. Aşağıda bu ana göçleri ve konumuzla doğrudan ilgisi olduğu için bıraktıkları derin medenî mirası gözden geçireceğiz.

Bu topluluklar, elbette ki savaş ve akınlar sebebiyle yeni vatanlarına yerleşemediler ve aksine herkese açık, yerleşmeye elverişli, su kaynakları bol olan geniş vadiler bulmak için oradan oraya dolaşıp durdular. Başlangıçta bölgede yerleşmeye elverişli yerler boldu. Muhacir gruplar, bir köken ve milliyete mensup oldukları (Sami Arap halkı) için, birbirlerine dil ve bozkır kültür unsurlarıyla bağlıydılar. Sami olmayan başka halklar henüz buralara göç etmediği için, onları engelleyen veya sıkıştıran yabancı bir unsur yoktu. Yerleşim birimlerinde kabile ve aşiret kuralları geçerliydi. Her birimin başında bir kabile şeyhi veya reisi vardı. Dolayısıyla her biri site, devletler gibi kendine özgü kanunlarla yönetiliyordu, fakat bu kanunlar bedevî toplumundan tevarüs edilen örf ve geleneklerden alınmıştı. Kabile, bir şeyh ve ihtiyarlar meclisi tarafından idare edilirdi. Bununla birlikte muhacirler ana vatanlarında kalan amcaoğullarıyla ilişkilerini kesmiş değillerdi. Bu işte de vadi ve çölleri aşmakta son derece dayanıklı olan develer onların en büyük yardımcısıydı. Yeni yerleşim birimleri arasındaki ulaşım da onlar vasıtasıyla yapılıyordu. Günümüzde Arap Yarımadası'ndan Rafideyn Vadisi'ne yapılan göçlerde müşahade ettiğimiz gibi, o zaman da muhtemelen göçler tedrici surette gerçekleştiriliyordu.

Günümüzde Şemmer kabilelerinin Cezire'deki (Hail bölgesindeki Necid arazileri) yurtlarından yaptıkları göç örneklerinde gördüğümüz kadarıyla, bu kabilelere mensup topluluklar Irak'a birbirini takip eden iki dalga halinde gelmişlerdir. Birincisi Mahmudiye bölgesinde ziraatla uğraşan "Gureyr" toplumunun bakiyeleri ve Fellu-ce'deki "Zuba" cemaatiyle Irak-ı Acem'de oturan diğer aşiretler tarafından beş yüz yıl önce gerçekleştirilmiş; ikinci kabile ise daha yakın bir zamanda, yaklaşık üç yüz yıl önce gelmiştir. Bunlar, Bağdat'la Felluce'yi birbirine bağlayan kuzey hattı üzerinde Dicle ile Fırat boyunca uzanan arazilere yerleşen "Şemmer el-Cerba" aşiretlerinin bakiyeleridir. Şemmer kabilesine mensup kolların göçü, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiştir. Bilindiği gibi Şemmer aşiretleri günümüzde Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'de yaşamaktadırlar. Bu kabileler, Arap Yarımadası'ndaki aslî vatanlarına dönmekle birlikte, ana yurttaki liderlerine bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.

Arap Yarımadası'ndan yapılan kabile göçlerinin ve onların Mezopotamya'yla bağlantılarının en canlı örneğini temsil eden büyük Arap kabilelerinden biri de "Anze" kabilesidir. Bu kabilenin asıl vatanı, Medine civarındaki Hicaz'dır. İbni Haldun ve İbni Said'de kaydedildiğine göre, tarihleri cahiliye dönemine kadar gitmektedir. Bugün Hicaz ve Necid kralları olan Suud ailesi onlardandır. Keza Kü-veyt ve Bahreyn'deki Halife ve Sabah ailesi de onlardandır. Bu kabileden bir grubun Irak'a gelişi "Şemmer el-Cerba"nın geliş zamanına rastlar. Bu grup iki önemli kola ayrılır. Merkezi Rataba'dır ve "Am-marat" kabileleri diye adlandırılırlar. İkinci kol "Dehaşime" adını alır. Merkezi Nukret es-Selman'dır.³

³ Dr. Nuri el-Berazi, *el-Bedave ve 'l-tstikrar fil Irak*, Arap Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, 1969, s. 126-131. Bundan sonra: Berazi, *el-Bedave.*; Mekki Cemil, *el-Bedv ve 'l kabail er-rahale fil Irak*, 1956.

A. M. El-Akkad bu konuda şöyle der: “Bahreyn ve Hicaz yönünden yakın ve uzak geçmişte sürekli göçler olmuştur. Bunların en yakın tarihli, Araplar’ın İslamdan sonra Halife Ebû Bekir zamanında ve aynı sırada Irak ve Şam üzerine yürüyüşlerini müteakiben gerçekleşmiştir. Arap Yarımadası, malum tecrit edilmiş haliyle, üzerinde yaşayan insanları beslemekte en fazla zorlanan ülkelerdendir ve bu yüzden bölge sakinleri nehirlerle kaplı eski vadilere muhaceret etmişlerdir. Modern tarihi eski tarih konusunda delil olarak gösterecek hiçbir kanıtımız yoktur.”⁴

⁴ Akkad, *Eser el-Arab fi'l hudara el-avrubiiye*, Kahire, 1960, s. 10.

Göçebe ve yerleşik halklar arasındaki çekişme, bu uzun tarihî dönemler boyunca sürüp gitmiştir, ama bu çekişme, tarafların faaliyet sahaları ayrıldığı için, ziraatçı topluluklarla yan yana yürüyen çobanların göçebelik hayatına hiçbir etkide bulunmamıştır. Çiftçiler, nehir sahillerine yerleşerek toprağı sürmüş; bu arada çobanlar da meraların ve hayvanların durumuna göre dolaşmayı sürdürmüş; çöl ve çölümsü yerlerde gezinmişlerdir.. Göçebeler, tarih boyunca çiftçilerin sahip olmadığı güç imkanlarına sahip olmuşlar; hayatlarının sı-kıcılığı onları kendilerini tabii ortamlarında vahşi hayvanlara ve saldırgan insanlara karşı korumaya sevk eden cesaretle donatmıştır. Böylece savaşçı bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar, savaşmak için gerekli maddi imkanlara sahiptiler. Düşmanlarının peşine takılıp takip edecek at ve develeri vardı. Göçebelerin tarihin uzun bir diliminde, kendilerine canlarını korumaları için para ödeyen ziraatçı insanlara karşı üstünlüklerini muhafaza ettikleri şüphesizdir.⁵

⁵ Berazi, *el-Bedave*, s. 108-109.

2. Kenanlılar’ın Filistin’e muhacereti

Arap Yarımadası sakinlerinin Bereketli Hilal’e doğru gerçekleştirdiği en eski göç, en doğru tahminlere göre, MÖ. III. Binyılın ilk yarısında Filistin topraklarına yapılan göçtür. Kenanlılar’ın Filistin topraklarına yerleşmesini bu tarihten hayli öncesine bağlayanlar da var. “Eriha”, “Beytşean”, “Megiddo” ve “Gezer” gibi Kenan kökenli adlar taşıyan bazı şehirlerde kazılar yapan arkeologlar, bu şehirlerin tarihini MÖ. III. Binyıla bağlayacak bulgulara ulaşmışlardır. Araştırmacılar, Eriha’nın tarihini yedi bin yıl öncesine kadar götürmektedirler. Bu bilgi, bazılarını Eriha’nın dünyanın günümüze kadar yetip gelen en eski şehir olduğu düşüncesine sevk etmiştir.⁶ Bilim adamları, dünyanın en eski Kenan tapınaklarının Eriha ve Megiddo’da bulunduğu, bunların MÖ. III. Binyılın başlarına ait olduğu kanaatindedirler.⁷ 1929 yılı ve sonrasında Ölü Deniz’in kuzeydoğusuna düşen Gassul höyüklerinde yapılan kazılarda, Filistin’deki Eriha ve Gezer’den daha eski bir Kenan şehrine rastlanmıştır. Bu şehir, ileri bir medeniyete sahipti. Taş veya Bronz Çağı (MÖ. 5000-3000) başlarında yangın sonucu tahrip olmuş ve kül yığını haline gelmiştir.⁸ Prof. Albright, bu konuyla ilgili olarak şöyle der: “Elimizdeki delil ve belgeler, Batı Sami dili konuşan Kenanlılar’ın MÖ. III. Binyıl başlarında Filistin’e yerleştiklerini göstermektedir. Çünkü şehir adları beşinci Mısır ailesi dönemine

(MÖ. 2956) ait Kenanî isimlerdir. Kenanice kelimelere Ehramlar çağındaki (MÖ. XVIII. Yüzyıl) Mısır kitabelerinde de rastlanmaktadır.”⁹ Yukarıdan beri anlatılanlardan Kenanlılar’ın Filistin’de beş bin yıl öncesinde var olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

⁶ Keller, *The Bible as History*, 1957, s. 158.

⁷ Hitti, *History of Syria*, London, 1951, s. 120.

⁸ Ricciotti, *Histoire dlsrael*, I/70-104.

⁹ Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, 1942, s. 68.

a) Kenan adı

Kenan adı, MÖ. XV Yüzyıla ait Umran yazmalarında “Knakhni” şeklinde geçmektedir. MÖ. XV. Yüzyılda III. Thotmes’in hakimiyeti altındaki Filistin’in doğu kesimini içine alan güney kısmına o sıralar *Knakhni* deniliyordu. Aynı bölgenin kuzey kısmının adı ise “Amuro” idi ve Lübnan ve Doğu Ürdün’ü içine alıyordu.¹⁰

¹⁰ Rogers, *Cuneiform Parallels to the Old Testament*, 1942, s. 260.

Eski kitabelerde *Kan-nan* adında bir Babil şehri geçmektedir. Bu şehirde oturanlara *Kanunai* (Kenanî) deniyordu ki, Filistin’deki Kenan adının aynısıdır. Bu adın Babil’e Kenan’dan muhaceret eden kişilerce taşındığı sanılıyor. Muhtemelen, tarih boyunca çeşitli ülkelerdeki göçmenlerin yaptıkları gibi, onlar da muhaceret ettikleri bu şehre kendi ülkelerinin adını vermişlerdir.¹¹ Bu da “Kenan” sözcüğünün Tevrat döneminden birkaç asır öncesine ait olduğunu göstermektedir. Kenan adının günümüzde bile Irak’ın Deyala sancağında-ki bir yer ismi olduğunu ayrıca belirtmek zorundayız. Hatta Amerika Birleşik Devletleri’nin New Hampshir eyaletinde de Kenan adında bir kasaba vardır. Bu adın Amerika’ya nasıl gittiği bilinmemektedir. Belki de Filistin’den göç eden kişilerce verilmiş bir isimdir.

¹¹ G. A. Smith, *The Historical Geography of the Holy-Land*, 1931, s. 296.

Kenan kelimesi, Kenan b. Ham b. Nuh’a izafeten¹² bizzat Tevrat’ta da defalarca geçmektedir.¹³ “Kenan ilk oğlu olan Sidon’un babası ve Hattiler’in, Yevuslular’ın, Amorlular’ın, Girgaşlılar’ın, Hivli-ler’in, Arklılar’ın, Hamalılar’ın atasıydı. Kenan boyları daha sonra dağıldı. Kenan sınırı Sayda’dan Gerar, Gazze, Sodom, Gomora, Ad-ma ve Sevoyim’e doğru Laşa’ya kadar uzanıyordu.”¹⁴ Tevrat’ın çizdiği haritaya göre Kenan elinin sınırları, Akdeniz’in doğu sahilindeki Ugarit’ten başlayarak Gazze’ye uzanmakta, Suriye Çölü’yle Çukurova’dan Güney Filistin’deki Nakib Çölü’ne dayanmaktadır. Bazı son dönem araştırmacılarına göre “kenan” kelimesi koyu kırmızı boya anlamındadır ki, Kenanlılar’ın imal edip sattıkları boya da bu idi.¹⁵ Fakat bu adlandırma doğru değildir; çünkü Kenan kelimesi, biraz önce belirtildiği gibi, eski kitabelerde bu şekilde geçmektedir. İlk başlarda sahil kesimine ve Batı Filistin’e Kenan eli deniliyordu. Fakat daha sonraları Suriye’nin büyük bir kısmına ve Filistin’in tamamına Kenan eli denilmeye başlandı. Filistin’in tam ortasında

olması hasebiyle ülkenin başkenti Şekem (Nablus), Hasur da Celil bölgesindeki kuzey kısımların başkenti kabul ediliyordu. Her iki şehir de eski Filistin tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

[12](#) *Tekvin*, 9: 18.

[13](#) Kenan kelimesi 83 defa Eski Ahit'te, 2 defa Yeni Ahit'te olmak üzere Ki-tab-ı Mukaddes'de toplam 85 kez geçer.

[14](#) *Tekvin*, 10: 15-19.

[15](#) Hitti, *History of Syria*, s. 97.

Dr. C. Shaeffer, Tel Amarna kitabelerine, yeni bulunan Ras Şam-ra belgelerine ve Çukurova'daki Tarsus'da, Eriha vb. yerlerde yapılan arkeolojik kazı sonuçlarıyla ilgili yayınlara dayanarak, Tevrat'ın Kenan eli sınırlarıyla alâkalı tasviri konusunda şöyle diyor: “Kenanlı-lar'ın ülkesinin orta şark sahilleri ve Suriye arasında Güney Filistin'den güneyde Ugarit'e (Lazkiye yakınlarında Ras Şamra) doğru genişlediği, kuzeyde ise Kenanîler'in bereketli Danona [Adana] ovasına yerleşerek MÖ. II. Binyılın birinci yarısından itibaren burada tarımla uğraştıkları, sahillerde ticari koloniler kurdukları anlaşılmıştır. Kenanlılar'ın bu bölgedeki gücü ve yerleşim merkezleriyle ilgili olarak, Kral Sur'un (MÖ. 1400-1350) o sıralar Tel Amarna'da oturan firavuna gönderdiği bir mektupta Danona'yı Kenan ülkesi sınırları içinde gösterdiği anlaşılmaktadır.”[16](#) Günümüzde dahi bedevîlerin sürülerine Küçük Asya'da mera aramak amacıyla Suriye çölünden Çukurova'ya geçtikleri bilinmektedir.[17](#)

[16](#) Şeyh Nesib el-Hazin, *Min es-Samiyyin ile'l Arab*, s. 41.

[17](#) F Brandel, *The Mediterranean and the Mediterranean World*.

b) Kenan medeniyeti ve uygarlığın gelişiminde oynadığı öncü rol

Kenanlılar'ın Filistin'e yerleşen en eski kavim olduğu ve eski Filistin medeniyetinin onlara ait bulunduğu şüphesiz. Büyük bir ihtimalle dilleri de, ana Sami diline, yani yarımada halkının Bereketli Hilal'e göç etmeden önce kullandığı eski Arapçaya en yakın olanıydı. Diğer lehçeler daha sonra bu ana dilden doğmuştur. Kendine özgü özellikleri olan, Moabca, Fenikece, İbranice gibi Sami dil ailesindeki diğer lehçelerden ayırmak için batı lehçeleri denilen grupta yer alan Kenanca da bu ana dilden kopan lehçelerdendir.

Kenan medeniyeti oldukça eskiye gitmektedir. Modern Taş Ça-ğı'ndan veya Neolitik devirden (M.Ö. 7000-5000) itibaren bu uygarlık gelişmeye başlamış, şehircilik ilerlemiştir. Kenanlılar, yumuşak bakırı ilk keşfeden, tenekeyle bakır alaşımından bronz elde eden halktır. Bir başka deyişle ilkel halklara el aletleri ve kesici silahlar hediye eden madenciliğin hocaları onlardır. Kenanlılar MÖ. III. Bin-yıl ortalarından itibaren bronzu yaygın olarak kullanıyorlardı.[18](#) Demiri kullanmaya ise II. Binyıl sonlarından itibaren başladılar. Muhtemelen Kenanlılar demir işlemeyi Filistinliler'den veya Hattiler gibi komşu halklardan almışlardır. Yahut önemli demir madeni yatakları bulunan Araplar'dan almış, yahut bizzat kendi ülkelerinde keşfetmiş de olabilirler.[19](#) Çünkü demir Lübnan ve

Ürdün’de bulunduğu kesinlik kazanmıştır.²⁰

¹⁸ Lods, *Israel*, s. 59; A. Bertholet, *Histoire de la Civilisation d’Israel* (French translation), 1929, s. 70.

¹⁹ *Yasanın Tekrarı*, 8: 9

²⁰ Lods, *Israel*, s. 32, 59

Mısır firavunlarının doğu fetihleri sırasında Kenan şehirlerinden ele geçirdikleri ganimetleri anlatırken söyledikleri sözler, madenciliğin Kenan elinde ne kadar gelişmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. III. Thotmes’in (MÖ. 1504-1450) kaydettirdiği listede geçen değerli maden mamulleri arasında, altın karışımı arabalar, gümüş karışımı çadır kazıkları, fildişi koltuklar, altın kaplama ranzalar, altın ve abanoz ağacından mamul heykeller, kılıçlar, kâseler ve kap ka-caklar yer almaktadır. Listede ayrıca Kenan elinden getirilen 207 000 çuval buğday da bulunmaktadır.²¹

²¹ Age., s. 60.

Üzüm ve incir, Kenan elinde en eski zirai mahsuller arasında yer almaktaydı. Bu tür mahsül ziraatının I. Pepi (MÖ. yaklaşık 2500) zamanında oldukça gelişmiş olduğu anlaşıyor. Çünkü ele geçirilen o yüzyıllara ait zeytin ve üzüm sıkma tezgahlarının son derece mükemmel yapıldıkları görülüyor. III. Thotmes de Kenan elinin bereketliliğine işaret ederek, Kenanlılar’da sudan çok şarabın bulunduğunu belirtmektedir.²²

²² Vincent, *Canaan d’apres l’Exploitation Recent*, s. 77-80.

Kenanlılar’da el sanatları ve fildişi işlemeciliğinin yanı sıra, cam, yünlü ve pamuklu kumaş dokumacılığı, boyacılık ve özellikle Kenan adıyla özdeşleştirilen koyu kırmızı ve erguvan renkli boyacılık da gelişmişti.

Kenan elinin her yerine saçılan site devletler arasındaki daimi çatışmalar ve dış saldırılar sebebiyle, tüm güç ve maharetlerini hayatları boyunca ihtiyaç duydukları savaş usullerini geliştirme konusuna hasrettikleri için, şehir savunmacılığı oldukça gelişmişti. Kale inşaatı ve savunma kuleleri yapımı yaygındı. Kuşatma sırasında su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kale içine su getirmek için devâsâ projeler gerçekleştirmişlerdi. Günümüzde hâlâ kalıntıları göze çarpan bu projelerden bir tanesi, Urşelim’in (Kudüs’ün) yaklaşık 35 km. kuzeybatısındaki Gezer kasabasında su bulmak için açtıkları uzun karızdır. Yaklaşık 100 ayak derinlikte ve 219 ayak uzunlukta olan karıza 80 basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Arkeologlara göre Kenanlılar burada muhkem bir kale yapmışlar ve kuşatma anında susuz kalmamak için bu karızı açmışlardı. Karız, MÖ. yaklaşık 3000 yıllarına aittir.²³ Kenanlılar, benzeri bir projeyi Urşelim’de gerçekleştirmişlerdir. Bu, Urşelim’in aslî sakinleri Yebuslar’ın kaleye su getirmek için bugünkü Kudüs’ün doğusundaki tümsekte açtıkları bir karızdır. Yebus, Arap Yarımadası’ndan gelen ve MÖ. III. Binyıl başlarından itibaren Filistin’e yerleşen Kenan kabilelerinden birinin adıdır. Şehir de adını onlardan almıştır. Bu ad, Urşelim’in müteradifidir. Nitekim Tevrat’ta da “Yebus, Urşelim’dir” ve “Urşelim, Yebuslar’ın şehridir” denilmektedir.²⁴

Yebus kalesine “Siyon Kalesi”, kalenin üzerinde bulunduğu dağa da Ekme veya “Ofel”²⁵, bazen de “Si-yon Dağı”²⁶ deniliyordu. Yebuslar, kalenin su ihtiyacını karşılamak için dağ içinde bir karız kazmış ve Kidron Ovası’nın (bugünkü Siti Meryem) kenarındaki kalenin doğu tarafına düşen bol sulu bir kaynaktan su getirmişlerdir. Karızın kaynakla kale arasındaki uzunluğu batıya doğru 17 yardadır. Karızın sonunda yarı havuz şeklinde büyük bir kaya oyulmuştur. Kaya içinde 4x6 ayak çapında bir menfez vardır. Bu menfez, kale içindeki dokuz yarda derinliğinde bir tümseğin sathına çıkmaktadır. Su, içinde havuzun bulunduğu kuyudan bir kova ve ip yardımıyla kaleye çekiliyordu. Bu kaynağa Tevrat’ta da geçtiği gibi eskiden “Gihon Çeşmesi” deniliyordu.²⁷ Kudüs’ün su ihtiyacını karşılayan bu kaynak günümüzde de halen mevcuttur ve “Bakireler Pınarı” denilmektedir. Söz konusu karızdan Tevrat’ta ona kanal adını veren Kral Davud’un Haberleri’nde de bahsedilmektedir.²⁸ Muhtemelen Davud sur dışından oraya açılan gizli girişini bulmuş, oradan giren askerleri son noktasına kadar ilerleyip, kalenin sathına çıkmış ve Yebuslar’ı gafil avlayarak savaşızsız ele geçirmiştir.²⁹ Dolayısıyla kale, Tevrat’ın nakline göre Davud tarafından ele geçiri-linceğe kadar, Yahûdîler’in Filistin’de varlığına rağmen direnmeyi sürdürmüştür.

²³ *The Story of the Bible*, 1/272; Lods, *Israel*, s. 61

²⁴ *Hakimler*, 19: 10

²⁵ *2. Krallar*, 5: 24

²⁶ *İbraniler’e mektup*, 12: 22

²⁷ *1. Krallar*, 1: 33, 37

²⁸ *2. Samuel*, 5: 8

²⁹ *The Story of the Bible*, s. 377; Lods, *Israel*, s. 61; Vincent, *Jerusalem, Recherches*, I, 146-160; Weill, *La Cite de David*, s. 8-13, 48-49.

Bu tür çalışmalar sadece Gezer ve Urşelim’le sınırlı kalmamış; Gi-hon, Ebballam ve Megiddo şehirlerinde de Kenanlılar tarafından yapılan benzeri yapılara rastlanmıştır.³⁰ Megiddo’da gerçekleştirilen proje, satıhtan 35 m. derinlikte, basamaklı dikey bir girişten ibarettir. Kaya içine oyulmuş karız ise, giriş sonunda yer almaktadır. Su kaynağına kadar karızın uzunluğu 63 m.dir.³¹ Kenanlılar, inşaat tekniğini ve özellikle kemer yapımını Babilliler’den öğrenmişlerdir. Me-giddo’da bulunan tak, 135 ton ağırlığında yüke dayanıklıdır.³² “Gemiye ilk icat eden, camı bulan, hesap sistemini ortaya koyanlar Ke-nanlılar’dır. Çivi yazısı ve hiyeroglif nispette stenografik alfabeyi de onlar icat etmişlerdir ve Doğu ve Batıda dünyanın kullandığı bütün yazıların temelini Kenan yazısının teşkil ettiği kesindir.”³³

³⁰ Lods, *Israel*, s. 61.

³¹ Kathleen M. Kenyon, *Archaeology in the Holy-Land*, s. 233-235.

³² *Age.*, s. 64.

Kenanlılar, ticaretle de oldukça başarılıydılar. Mısırlılar da Kenan elinde ulaşım güvenliğini sağlamak suretiyle bu konuda en önemli rolü oynamışlardır. Tüm Kenan site devletlerinin kralları topraklarından geçen kervanların güvenliğini sağlamakla yükümlüydüler. Mısır'ın MÖ. XVI. Yüzyılda ülkeyi fethinden sonra Mısır'la Kenan eli, Suriye ve Lübnan arasındaki ticari ilişkiler en üst düzeye çıkmıştı. Mısır, tabut ve gemi yapımında kullanmak üzere Lübnan'dan çam kerestesi ithal ediyor, böylece iki taraf arasındaki ilişkiler geliyordu.

Kenan medeniyeti, özellikle dinî inançlar konusunda, tıpkı diğer uygarlıklar gibi, Hatti ve Hurriiler'in yanı sıra Nil Vadisi ve Mezopotamya uygarlıklarından önemli ölçüde etkilenmiş; ancak, kendine özgü Sami göçebe kimliğini muhafaza etmiştir.

Kenanlılar'ın uygarlığa yaptıkları en büyük katkı, tüm insanlık tarihinin en önemli buluşlarından olan alfabeyi icat etmiş olmalarıdır. Bilim adamları, dünyadaki alfabelerin kökeninin Sina Dağı'ndan başlayarak kuzey ve batıya doğru Şam ülkeleri sınırlarının en uç noktalarına kadar saçılmış bulunan Batı Sami kavimlerinin kitabelerinde bulunduğu konusunda hemfikirdirler. Çünkü bölgelerde Samilere ait bir çok harf stilli nakışlar bulunmuştur. Daha sonraları Fenikeliler bu alfabeyi Avrupa'ya götürürken, Arâmîler de Akdeniz sahillerinden, doğuda Hindistan'a kadar Asya içlerine taşımışlardır. Böylece o sıralar yaygın olan çivi yazısı, yerini giderek alfabe yazısına bırakmıştır.

Alman bilim adamı Dr. Moortgat, Kenanlılar'ı anlatırken şöyle diyor: “Şam ülkesi sahilinin ortalarındaki Cübeyl'de (eski Byblos) yapılan kazılardan, Mari şehrindeki kraliyet yazışmalarından ve Antakya yakınlarındaki Atşana tepesinin alt katmanlarında bulunanlardan, Batı Samilerinden bir grubun en azından MÖ. III. Binyıl sonlarından itibaren Şam diyarını geçtiklerini, bunların Hammurabi sülalesinden itibaren Mezopotamya'da hüküm süren Sami grubuyla akraba olduklarını biliyoruz.

“Bunların adlandırılması meselesine gelince, biz, Şam diyarında-ki Samiler'e Kenanlılar diyoruz. Onların dilinin de, kutsal topraklara inen Yahûdîler'in kendilerinden önce burada yaşayan yerli halktan yani Kenanlılar'dan ödünç aldıkları aynı dil olması gerekir. Aynı şekilde erken Fenikeliler, yani Lübnan'la deniz arasındaki dar şeritte yaşayanlar da Samilerin Batı koluna mensupturlar.”³⁴

³⁴ A. Moortgat, *Tarih eş-şark el-edna el-kadim*, s. 250

Arap tarihçiler, Kuzey Afrika topraklarına yerleşen ve Berberî denilen kabilelerin, aslen Filistin'de Kenanlılar'la yan yana yaşadıklarını, daha sonra Kral Davud zamanında oradan çıkarıldıklarını kaydetmektedirler. Örneğin Mesudî şöyle der: “Berberler'in yurdu Şam di-yarındaki Filistin'di. Krallarının adı Calut'du. Diğer Berber kralları da Calut'un öldürülmesine kadar aynı adı kullanmışlardır. Onun ölümünden sonra başka kralları olmadı. Mağrip diyarlarına gelerek oralara saçıldılar.. Berberler, dağlık, ovalık, kumluk yerleri, düz alanları... tercih ettiler.” Berberiler'in kökeni konusunun ihtilafı olduğunu da kaydeden Mesudî, kimilerinin onları Gassan'dan, kimilerinin Yemen ve kimilerinin de Kays 'Aylan'dan türediklerini iddia ettiklerini belirtir.³⁵ Yakut ise “Mûcem”inde şöyle der: “Berberler, Davud'un ve Talut'un öldürdükleri Calut'un kavminin

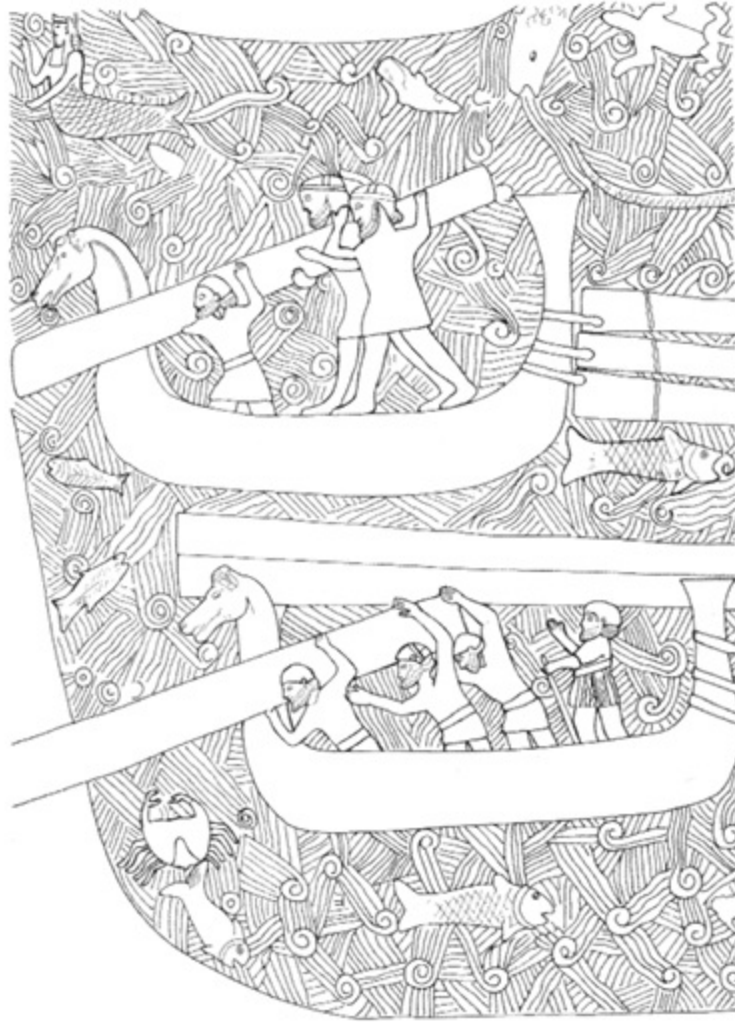
bakiyeleridir. Bir zamanlar Filistin'in bir kenarında yaşarlardı. Filistin'den çıkarıldıktan sonra Mağrib'e gelerek, orada çoğaldılar ve dağlarda mekan tuttular.”

[35](#) Mesudî, *Murûc ez-Zeheb*, 2/95.

c) Kenanlılar/Fenikeliler

Kenan yerleşim birimleri, tıpkı Güney Irak'taki site devletler gibi küçük, fakat muhkem prensliklere bölünmüştü ve çoğunlukla birbirleriyle savaş halindeydiler. Bu yüzden bazıları korunmak amacıyla Lübnan dağlarının eteklerine çekilmişlerdir. Lübnan dağlarının sahile bakan eteklerindeki önemli Kenan şehirleri bu şekilde ortaya çıkmıştır. Yunanlılar, kendileriyle ilişki içinde bulunan bu sahil şehirleri grubuna “Fenike” (Phoinix) diyorlardı. Bu şehirlerde zanaat ve dış ticaret gelişmişti. İç şehirler ise, daha ziyade ziraatla ve çoğu kez de ormancılıkla iştigal ediyorlardı. Fenikeliler Kenanlılar'a mensup oldukları için Roma dönemine kadar bu adla anıldılar.[36](#)

[36](#) *Universal Jewish Ency.* II/651.

Kereste yükleyen bir Fenike ticaret filosu

Tel Amarna, Asurî kitabeleri ve Tevrat tabletlerinde adı geçen önemli Fenike şehirleri şunlardır:

Akko (şimdiki Akka), Akzib (şimdiki Ez-Zeyt), Ahlab (Asurîler’de Mahlaba)³⁷, Kanne,³⁸ Sur,³⁹ Sarfa (şimdiki Sarfend),⁴⁰ Sydon (şimdiki Sayda), Beretus (şimdiki Beyrut), Byblos (şimdiki Cübeyl), Araka,⁴¹ Sin (Asurîler’de Siyano)⁴², Semar (şimdiki Sumerra),⁴³ Orad veya Rados (şimdiki Arvad)⁴⁴, Ugarit (şimdiki Ras Şamra Tepesi).⁴⁵

³⁷ *Hakimler*, 1: 31

³⁸ *Yeşu*, 19: 28

³⁹ *Yeşu*, 19: 29

⁴⁰ *I. Krallar*, 17: 9

⁴¹ *Tekvin*, 10: 17

⁴² Aynı yerde.

⁴³ *Tekvin*, 10: 18

⁴⁴ Aynı yerde.

⁴⁵ Enis Feriha, *Melahim ve esatîr min Ugarit*, Beyrut, 1966.

Ticarî, stratejik ve dinî açıdan özel ayrıcalıkları olan, Suriye Çö-lü’nün ötesini sahile, Kenan’ın kuzeyini güneyine bağlayan iki ana yolun kesişme noktasında yer alan Urşelim başta olmak üzere iç Kenan şehirleri, Doğu ile Batı arasındaki ticarî hareket ve canlılığın merkezleri durumundaydılar. Sahil şehirleri, yani Fenike şehirleri ise, Kenan eliyle Avrupa ve Kuzey Afrika ülkeleri arasındaki ticarî hareketi kontrol altında tutuyorlardı. Sahil şeridinde yaşayan Fenikeliler, gemi yapımıcılığı ve özellikle de Lübnan’da yetişen Erz ağacının kerestesinden faydalanmak suretiyle, üç katlı gemi yapımında oldukça şöhretliydi. Kendileri için özel olarak dizayn ettikleri gemiler ise her iki yanından yukarı doğru kıvrılan Mısır gemilerinden tamamen farklıydı. Fenikeliler, kendi gemilerinin burun kısmını dışarı çıkık madeni bir gagayla donatıyorlardı ki, gemi bu sayede suyu daha kolay yarıp, daha hızlı gidebiliyordu. Kendi kişisel amaçlarını gerçekleştirmek için Fenike filolarından yardım alan Asur kralı Sin-naherib’in sarayının duvarlarına nakşedilen gagalı gemi örnekleri bulunmuştur. Bu gagalar sayesinde Fenikeliler uzun yola çıkabiliyor, uzun yolları daha kısa zamanda katediyorlardı. En meşhur deniz yolları onların kontrolündeydi. Kıbrıs, Sicilya, Sardunya, Korsika, Malta, Kuzey Afrika ve İspanya’da ticaret kolonileri vardı. Marsilya, Roma, Kollo, Britanya, Mısır, Urşelim ve Tedmür’de depoları ve bankaları vardı. Bugünkü Tunus yakınlarındaki Kartaca, Fenikeliler’in en önemli ticari kolonilerindendi.⁴⁶ Kartaca’nın Akdeniz’deki hakimiyeti öylesine artmıştı ki, “Romalıları orada ancak Kartaca’nın izniyle ellerini yıkayabilirler” bile denilmeye başlanmıştı.⁴⁷ Kartacalı-lar’a da tıpkı Fenikeliler gibi Kenanlılar deniliyordu.⁴⁸ Fenikeliler’in yayılması ve ticaret ağlarının genişlemesi, MÖ. X-VIII. Yüzyıl ortalarında en yüksek noktasına çıkmıştı.⁴⁹ Öylesine zenginleşmişlerdi ki, tarihçilerin deyişiyle, sokakları kum gibi gümüşle, kaldırımları altınla doluydu. Evleriye Strabon’un dediği gibi Roma evlerinden daha yüksekti. Bu

halk, bağımsızlığını korumayı başarmış, fakat daha sonra yaklaşık on yıllık bir kuşatmanın ardından Büyük İskender tarafından devletleri ele geçirilmiştir.⁵⁰ Fenike 3500 yıl ayakta kalmış, bu süre zarfında firavunlar dönemini, Asurîler'i, Keldanîler'i, Pers-ler'i, en son olarak da Büyük İskender'i, onun ardılları Romalılar'ı ve Bizanslılar'ı görmüş ve en nihayet Miladî 635'de Müslümanlar tarafından yıkılmıştır.⁵¹

⁴⁶ R. B. Smith, *Carthage and the Carthaginians*.

⁴⁷ El-Akikî, *El-Müsteşrikun*, 1/19.

⁴⁸ *Universal Jewish Ency.* II/651.

⁴⁹ Hitti, *History of Syria*, s. 103.

⁵⁰ G. A. Cooke, *Phoenicia*, *Ency Brit.*, 1965, 17/763-769; Contenau. *La civilisation phenicienne*, 1946; Rawlinson, *History of Phoenicia*, 1889.

⁵¹ El-Akiki, *El-Müsteşrikûn*, 1/18.

d) Fenikeliler'in bilime katkıları

Fenikeliler, bilimin yayılmasına ve Avrupa'ya taşınmasına katkıda bulunmuş; Doğu damgasını taşıyan Fenike kültürünü ön plana çıkarmak için Mısırlı, Filistinli (Kenanlı) ve Suriyeli meslektaşlarıyla işbirliği yapmışlardır. İçlerinden bilim adamları çıkmıştır. İşte bunlardan meşhur olan birkaçı: Zenon. Fenike asıllıdır. MÖ. 336 yılında Kıbrıs'ta doğmuş, 314'de Atina'ya göç etmiş, orada bir revak kurmuş, 300 yılında da Cumhuriyet adlı eserini yazmıştır. Atina toplumu onu sevmiş, ona surların anahtarlarını teslim etmiş, altın bir taç vermiştir. Öldüğü zaman kabir taşına “Fenike'deki yatağın sana hiç zarar vermeyecek.” diye yazmışlardır. Bybloslu Phylon (MS. 61141). Tarihçi ve çevirmendir. Birçok eseri vardır. “Fenike Dini” adlı eseriyle Fenike dilinden Yunanca'ya çevirdiği “Sankhuniation Tarihi” en meşhurlarındandır. Ancak, Bybloslu Phylon'la İskenderiyeli Yahûdî filozof Phylon'u birbirine karıştırmamak gerekir. Bir diğeri, Tyroslu Hadrianus'tur. (MS. II. Yüzyıl). Atina'da hitabet kürsüsünün başına getirilmiş bir filozoftur. Ders vermeye arabayla giderdi. Atlarının koşumları gümüşlendi. Mücevher kakmalı elbiseler giyer ve konferanslarına “İşte! Edipler Fenike'den yine dönüp geldiler!” diye heyecanlı bir cümleyle başlardı. Hadrianus, Marcus ve Aurelius onu dinlemeye gelirlerdi. Ona hil'at giydirmiş, altın, ev ve köleler vermişlerdir. Roma'ya gidince, edebiyat ve hitabet kürsüsünün başına getirilmiştir.⁵² Miladî 175-212 yılları arasında yaşayan Babinan da Fenike kökenli bilim adamlarındandır. Hukuk eğitimi almış, daha sonra Beyrut'ta hukuk dersleri vermiştir. Septimus Severus tarafından İmparatorluk muhafız alayına kumandan olarak tayin edilmiştir. Bir diğer Fenike kökenli bilim adamı Tyroslu Olbian'dır (Miladî 170-227). Beyrut hukuk okulunu bitirmiş, Babinan'dan sonra onun kürsüsüne oturmuştur. Bir diğeri Saydalı Entibater'dir (Miladî III. Yüzyıl). Aslen Tyros'ludur. Hadrianus'a hocalık yapmış, Septimus Severus tarafından sekreter ve oğluna hoca olarak tayin edilmiştir. Bir başkası Tyroslu Porphyrios'dur. III. Yüzyılda yaşamış en gözde Fenikeli filozof ve bilim adamlarındandır. Tyros (Sur)da doğmuş, orada eğitim görmüş, sonra Atina, Roma ve İskenderiye'de Ploti-nos'un Neo-Platonizmi üzerine dersler

vermiş, ölünceye kadar Ro-ma’da bu akımla ilgili seminerler tertiplemiştir. Felsefe, gramer, belagat, matematik, psikoloji, musiki ve botanikle ilgili kitapları vardır.⁵³ Felsefe üzerine yaptığı yorumlar, Orta Çağ Avrupasında en temel felsefe kaynaklarından. Arap felsefesiyle ilgili şerhleri de itimada şayandır. İbn-i Nedim, Fihrist’inde onun Arapçaya çevirdiği dokuz eserinden bahsetmektedir. On beş cilt tutan en önemli makaleleri 448 yılında yakılmıştır.

⁵² Age., s. 24.

⁵³ Age., s. 25.

Fenikeliler coğrafya bilimine de önemli katkıda bulunmuşlardır. Sur ve Sayda’daki ticarî merkezlerinden, daha sonra büyük kolonileri Kartaca’dan,⁵⁴ denizlerde seyretmeye başlamış, İngiltere’den Kızıl Deniz’e kadar ticarî bağlantılarını yaygınlaştıran deniz yollarını keşfetmişlerdir.

⁵⁴ Kartaca: Akdeniz havzasının en meşhur tarihî kentlerindendir. MÖ. 814’de Kuzey Afrika sahilinde Sur (Tyros) prensi Dido tarafından kurulmuştur. Sicilyalı tarihçi Timaeus’e göre kimi zaman Fenikece Qart-hadasht adıyla anılmıştır. Qarthadasht, yeni şehir demektir. Büyük bir ihtimalle bu son adlandırma Fenikeliler’e ait bir şehirden Kıbrıs’a bu şekilde girmiş ve II. Sargon’un kendisine vergi ödeyen ülkeleri zikrettiği listede geçmiştir. Kartaca MÖ. VI. Yüzyılda, güzel ve azamet yönünden anası Sur’la yarışan en güzel başkentlerden biri olmuştur. Bar-ka’dan Atlas Okyanusu’na kadar uzanan topraklar ona bağlıydı. Baliar ve Madayra adalarını da daha sonra sınırları içine almıştır. Beş sıra kü-rekli beş yüz parça gemiden oluşan donanması sayesinde Kartaca halkı Akdanez havzasını Yunan ve Roma ticaretine kapatmıştır. Yunanlılar Kartacalılar’ı Sicilya ve İspanya’daki kolonilerinden söküp atmak isteyince, Kartacalılar MÖ. 535’de onların filololarını tahrip etmiş, iki taraf arasındaki savaş belirli aralıklarla MÖ. 480’den 368’e kadar sürmüştür. Ancak, MÖ.264 yılında Romalılar Yunanlılar’ın yapamadıklarını yapacak ve 256’da Kartacalıları yenerek, 241’de barış anlaşması imzalamak zorunda bırakacaklardır. MÖ. III. Yüzyılın son çeyreğinde Kartacalılar, İspanya’ya dokuz yıl süren saldırılar tertiplemiş, sonunda Prens Hadsrubal İspanya’nın güney sahilini hakimiyet altına alarak, orada MÖ. 227’de Karthagera adını verdiği şehri kurmuş, arkasından Roma’yla bir anlaşma yaparak, tarafların Güney Doğu İspanya’daki sınırlarını belirlemiştir. Aradan yaklaşık 80 yıl geçtikten sonra, Romalılar MÖ. 146’da ana şehir Kartaca’yı ele geçirerek tamamıyla yıkmışlar, şehri ateşe vermişlerdir. Yangının on yedi gün devam ettiği belirtilmektedir. Romalılar orada kimsenin yaşamasına izin vermemiş, ancak daha sonra şehir Julius Sezar tarafından yeniden inşa edilerek, topraksız bir miktar insan iskan edilmiştir. MÖ. 29’da ise Augustus oraya bir miktar insan daha göndermiş ve orayı Roma’nın Afrika eyaletinin merkezi yapmıştır. Nitekim Afrika eyaletinin yeni adı da “Colonia Julia Carthago” şeklinde geçmektedir. Kartaca, bu yeni çağda tekrar ün kazanmış ve İskenderiye ve Antakya gibi gözde şehirlerden birisi olmuştur. Hiçbir Romalı orada oturmadığı halde Romalı gladyatörlerin tercih ettiği bir şehirdi. Hadrian, bir bayram münasebetiyle oraya Hadrianopolis adını verdi. Daha sonra şehir III. Yüzyılda tekrar harabe haline gelmeye başladı. Siyasi ve ticari önemini kaybetti. Bununla birlikte İspanyol Karthagera şehri halen ayakta ve eski adıyla anılmaktadır. (Ency. Brit., 1965 baskısı, 4/969; El-Akikî, El-Müsteşrikûn, 1/19.

Herodot’un anlattığına göre Mısır kralı Nekos (MÖ. 609-593) bir grup Fenikeliliyi Afrika çevresinde dolaşmak için gönderir. Libya da ilk defa bu şekilde keşfolunur. Herodot’u dinleyelim:

“... Nil’den Arap Körfezi’ne akacak kanalın kazılmasını durdurduktan sonra, Fenikeliler’den ayrılan bir keşif kurulunu gemilere bindirip gönderdi. Görevleri, Herkül Sütunları yoluyla Kuzey Deni-zi’ne kadar gitmek ve Mısır’a bu yoldan dönmektir. Bu Fenikeliler, Erythreia Denizi’nden yola çıktılar ve bu Güney Denizi’nde ilerlediler. Güz sonu geldiği zaman, gemileri Libya kıyılarının neresinde ise oraya yanaşıyorlar, toprağı ekiyorlar ve hasat zamanını bekliyorlardı; yazın ekini kaldırdıktan sonra yeniden denize çıkıyorlardı.”⁵⁵

⁵⁵ Herodot, 4: 42.

da tıpkı Mısırlılar gibi Fenikeliler'in bilgi ve tecrübelerinden faydalanmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla Asurî İmparatorluğu sınırları dahilinde ticarî işlerin büyük bir kısmı Fenikeli tacirlerin uhdesinde kalmış; bunlar, Doğuda Hindistan, Batıda İspanya sınırlarına kadar gidebilmişlerdir. Hatta kral Asurahiddina (MÖ. 681-669), yardımlarından dolayı Filistin sahillerinin büyük bir kısmını Sur (Tyros) kralına hediye etmiştir. Fenikeliler'in bilim alanında dikkat çekici bir ilerleme sağladıklarını gösteren bir husus da, onların krallarını mumyalamakta Mısırlılar'inkinden hiç de geri kalmayan bir teknik uygulayacak noktaya ulaşmış olmalarıdır. Şu anda İstanbul'daki bir müzede Tabinit denilen Kral Mida'nın mumyası bulunmaktadır ki, bu da onların söz konusu alanda ne kadar ilerlediklerini göstermektedir.

Netice itibariyle denilebilir ki, önce Asurîler, arkasından Yunanlılar, kültür, uygarlık ve ilimde pek çok şeyi Babil ve Fenikeliler'den almışlardır. Bilindiği gibi Kartaca'nın MÖ. II. Yüzyılda Romalılar tarafından ele geçirilmesinden sonra Fenike'de bilimsel çalışmalar sekteye uğramış, fakat kısa sürede eski haline gelmiş; Sur ve Sayda tekrar bilim merkezi olmuşlardır. Ne var ki, bu defa Yunanca Fenike dilinin yerini alacak, Fenikeliler de Yunan adları taşıyacaklardır. Yine de Fenike kültür ve geleneklerini muhafaza eden belli miktarda insanlar kalmıştır. Bunlardan biri de Marinus of Tyre'dir. Bilindiği gibi Marinus'un Miladî 120 yılında yazdığı ve içine dünyanın bir haritasını koyduğu coğrafya kitabı, Fenike coğrafi bilgilerine istinat etmekteydi. Rawlinson, onun enlem ve boylam çizgilerinin yer aldığı harita çiziminde bilimsel matematik metodunu kullanan ilk kişi olduğunu, Miladî II. Yüzyılda yaşayan Ptolemaeos'in bu alandaki çalışmasını tamamıyla Marinus'un coğrafya incelemelerine ve daha önceki Fenike haritalarına dayandırıldığını belirtmektedir.⁵⁸

⁵⁸ Age., s. 404, 548.

e) Kenan-Fenike Dini

Kenan-Fenike dinine gelince, Mısır, Babil ve Yunan kültürünün etkisine rağmen, Sami göçebe karakterini ve Arap Yarımadası'nda yürürlükte bulunan eski gelenekleri muhafaza etmiştir. Kenanlılar'da en büyük tanrı, Supreme God anlamıyla “El”di. Tevrat'ta geçen “El”in aynısıdır.⁵⁹ Yakub ona “Allah” demiştir.⁶⁰ Kenan ezgilerinde El, yeryüzünde akması ve cansızları diriltmesi için nehir sularını gönderen, yağmur göndererek ovaları balla dolduran güç olarak nitelendirilir. Bu tasvir, Tevrat'ta Kenan elinin anlatımında kullanılan tasvirin aynısıdır.⁶¹ Tanrı “El” diğer tanrıları tapınak yapılmasına bizzat kendisi izin verir. Her şeye gücü yeter; mutlak hakim ve kraldır. Kimse onunla rekabet edemez, kimse onun yüce irade ve hükmünü değiştiremez. Kenan topraklarının tamamı onundur. Kenan krallarından birine gönderilen bir mektup bulunmuştur. Bu mektubun yazarı “tanrıların koruyucu efendisi” (The Protection of the Lord of Gods) diyerek başlamaktadır. Tanrı “El”in yeri, Kenanlılar'a batıda, nehirlerin mansabında güneşin battığı yerdin. Onun bulunduğu makama El'in tarlaları (Fields of El) denilirdi. Bilim adamı Shaef-fer, Kenanlılar'ın tek bir tanrıya yücelik ve üstünlük sıfatları yakıştırmalarının, tek tanrı inancını kabul etmeye meyilli olduklarını açık bir şekilde gösterdiğini belirtmektedir.⁶² Kenan kralı Melki Sedek bu inançtan yola çıkarak Urşelim

kralına “Yüce Allah”ın adına konuşmuştur. Demek ki Kenanlılar’ın düşüncesindeki Yüce Tanrı, göklerin ve yeryüzünün sahibiydi.

[59](#) “El” sözcüğü Tevrat’ın Tekvin, Çıkış, Yeşaya ve Eyüp sıfırlarında 229 defa geçer.

[60](#) *Tekvin*, 28: 17-19

[61](#) *Çıkış*, 3: 8, 17; *Levililer*, 30: 21 ilah.

[62](#) C. F A. Shaeffer, *The Cuneiform Texts of Ugarit*, London, 1939, s. 59-72.

Tevrat’ta da bunu teyit eden sözler vardır. Mûsevîler Kenan’a girdiklerinde, orada tevhit inancını savunan Bala’m adındaki peygamberin önderliğinde yaşayan bir Kenan kabilesi vardı. Bu peygamber, tüm Kenan elinde yüksek bir ruhani mevkiye sahipti. Bu yüzdendir ki Kenan, Moab ve Medyan büyükleri kendisine müracaat ederek, ülkelerine hücum etmelerinin önlenmesi için Mûsa’nın kavmine lanet etmesini istemişler, fakat Tanrı ona bu isteği yerine getirmemesini bildirmiştir. Bu dahi Kenanlılar’da tevhit inancının bilindiğini göstermektedir.

Şeyh Nesib el-Hazin, tanrı “El”in yeri ve Kenan dini konusuyla ilgili bir yorumunda şöyle demektedir: “Kenanlılar’ın ahlakı, saldırı ve öldürmeye müsait değildi. Dinleri, ilahileri ve edebiyatları sadece “El”in yüceliği üzerinde dönüyordu. Tıpkı bizim Halık el-Cabbar vs. dediğimiz gibi onlar da tanrılarına “Baal” (efendi) ve “Adon” (inayet) sıfatlarını veriyorlardı.”[63](#)

[63](#) Şeyh Nesib el-Hazin, *Min es-samiyyîn ile’l arab*, s. 40.

Tanrı “El” adı Fenike kitabelerinde “İolaos” şeklinde geçer ki, bu, Ugarit arşivlerindeki “Baal ve Anat” şarkısının başında ‘yılların babası’ adıyla zikredilen Kenan tanrısı “El”in aynısıdır.[64](#)

[64](#) Yusuf el-Hourani, *Nazariyyet et-tekvin fil-fenikiyye*.

Dr. D. Nelson, Arap Yarımadası’ndaki eski dinlerle ilgili değerli çalışmasında tanrı “El” konusu ve Araplar nezdindeki yeri hakkında şöyle der: “Burada Arap tanrı adları arasında bir tanesini zikretmemiz gerekiyor. Çünkü bu ad, diğer bütün adlar arasında ortaktır ve Sami din-lerindeki en büyük problem de onunla ilgilidir. Bu, Allah anlamındaki “El” veya “İlah” adıdır. Tanrı “El” eski Arap kitabelerinin hepsinde geçmektedir. Demek ki bu ad ve Tanrı, Araplar’da, sadece Arap ülkelerinde değil, tüm Arap Yarımadası’nda İslamdan önce biliniyordu... Kuzey Samilerinde sık sık tanrı “Baal” adına rastlıyoruz. Bu sözcük “efendi” demektir ki, Araplar’daki “El”in karşılığıdır.. Çok tanrılı döneme ait olan eski Sami kitabelerinin de gösterdiği gibi, tarihî dönem içinde “El” veya “İlah”ın ay tanrısı olarak görüldüğünü göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla onun adını ay tanrısı isimleri arasında incelemeliyiz. Dussaud’un şu sözü doğrudur: “Saffo nakışları”[65](#) bize ilk defa ve şüphe edilemeyecek şekilde, İslam dini tarafından tek Tanrı olarak sunulmadan önce Allah’ın Araplarca bilindiğini ve özellikle kuzey Arap panteonunda kutsal kabul edildiğini göstermektedir.”[66](#)

[65](#) Burada “Saffo nakışları” ifadesiyle, Arap Yarımadası’nın güney kesiminde İslamdan önce silinmiş olan en eski Sami izlerinden Semud ve Lihyani kitabeleri kastedilmektedir. Saffo kitabeleri Şam’ın doğusundaki Saffat bölgesinde ve Şam Ovası’nda da bulunmuş ve

bu adla anılmıştır. Bu ad, bir kavim veya kabile adı olamaz. Aksine Dürüz ve Rah-be dağları arasındaki vadilerin yakınındaki Hara denilen bölgede yer alan Saffat nahiyesinde ele geçirilen nakışlar için kullanılmıştır.

⁶⁶ Dussaud, *Tarih el-arabi el-kadim*, s. 210-216.

Tanrı “El” Arâmîler’de de yüce bir mevkiye sahipti. Hatta “El” adı bazı kral adlarının sonuna getirilmiştir. Örneğin Arâmî kralları arasında sayılan “Matta-el” Arbad kralıydı ve Asurî kralı Nerari (MÖ. 754-745) ile ortak savunma anlaşması imzalamıştı.⁶⁷ Ayrıca MÖ. 1785 ve 1580 yılları arasında Mısır’da hükümran olan Heksoslar, tanrı “El” adını kutsal sayarak bazı krallarının adlarına ilave etmişlerdir. Mesela krallarından birinin adı “Yakub-el”di.⁶⁸ Bunun anlamı, “Tanrı El Yabub’u korusun” demektir. Aynı şekilde “Yusuf-el” adında bir yer ismi de geçmektedir. Yüce Tanrı anlamına gelen “El” kelimesinin Arap-Kenan orijinli olduğu, Saba ve Ma’in krallarının çoğunun Tanrıya duydukları saygıdan dolayı adlarının sonuna “El” takısını almalarından da anlaşılmaktadır.

⁶⁷ Sümer, C. 19 (1963), s. 119.

⁶⁸ Olmstead, *History of Palestine and Syria*, 1931, s. 106.

Prof. Cemilî, bu kelimenin kökenine işaret ederek şöyle der: “El, Arapça orijinli bir kelimedir ve çok eskilerden beri değişik Arap lehçelerinde tanrı anlamına kullanılmaktaydı. Rab veya ilah manasındaki bu sözcük, değişik eski Arap lehçelerinde - Ma’in, Saba, Babil, Arâmî, Kenan, Sina, İbrani lehçeleri- vardı ve bugünkü Arapçadaki ilah veya Allah kelimesi de bu kökten gelmektedir.”⁶⁹ Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü, “El” kelimesini Samice olarak göstererek, anlamının Akkadcada genel olarak tanrı, Ugaritçede ise “tanrıların babası” olduğunu belirtir.⁷⁰

⁶⁹ Cemilî, *Tarih el-Arab fi’l cahiliye*.

⁷⁰ *Kamus el-kitab el-mukaddes*, 2. baskı, 1971, Beyrut, s. 142.

Kenanlılar’ın inançlarına göre, tanrı “El”in Aşire adında ana tanrıça ve aynı zamanda deniz tanrıçası olan bir hanımı vardı. Bereket ve yağmur tanrısı “Baal” onun çocuklarındandı. Tevrat’ta adları geçen ve Yahûdîler’in imandan çıkarak tapıp secde ettikleri Baal ve Balem de odur.⁷¹ Baal’ın Anat adında tanrıça bir kız kardeşi vardı. “Molek” veya “Malkum” da Kenanlılar’ın tanrılarındandı. Tevrat’ta Am-mon oğullarının pislîği diye geçen, Yahûdîler’in de taptığı tanrıdır.⁷² Kenanlılar, Babilliler’in “Aştar”ına tekabül eden bereket tanrısı Aştarot’a da taparlardı. Tevrat’da adı geçen bu tanrıya Yahûdîler de tapmışlardır.⁷³ Byblos şehrinin taptığı Adonis, tanrı Baal gibi bereket tanrısını temsil ederdi.

⁷¹ Tevrat sıfırlarından Hakimler ve I. Krallar, II. Krallar’da Baal veya Balem adı sık sık geçmektedir.

⁷² I. Krallar, 11: 5, 7; 20: 2-5.

⁷³ I. Krallar, 11: 5: *Hakimler*, 2: 13

Tanrı “Baal”, diğer Sami dinî geleneklerinde de karşılığı bulunan bitkilerin diriltilmesi rolünü

üstlenirdi. Ugarit’te ele geçirilen bir ezgide Baal’ın ölümü, sonra hayata geri dönüşü büyüleyici bir şekilde tasvir edilmektedir. Burada anlatılmak istenen şey, bitkilerin yazın ölümü, baharda yağmurların düşmesiyle birlikte tekrar dönüşüdür. Şarkıda tanrıça Anat’ın, ölüm krallığının tanrı “Mot”un öldürdüğü “Ba-al”ın bedenini nasıl taşıyıp, mevkisine yaraşır bir uğurlamayla defnettiği anlatılır. Daha sonra Baal’ın hayata dönüşünden duyulan sevinç dile getirilir. Bu dönüşü yağmur, nehir yataklarının kabarması, suların taşması eşlik eder. Her taraf bala dönmüştür. Bu anlatımın bir benzeri Tevrat Mezmurlarında geçer. Ugarit’de bulunan başka bir ezgide, tanrı “el”den Baal için bir saray yapılmasına izin vermesi isteği, tanrıça Aşire’nin bu işle görevlendirilmesiyle ilgili olayların anlatıldığı oldukça parlak bir epik tasvir yer almaktadır.⁷⁴ Kenan kitabelerinde tanrı Marduk’un Babil’liler yanında yer almasıyla birlikte başlayan çekişmeyi hatırlatan şeyler vardır. Kenan ezgilerinde ise tanrı Baal’ın deniz ve nehir tanrısı “Yam”la atışıp, onu mağlup etmesi anlatılır.

⁷⁴ Pritchard, *Archaeology and the Old Testament*, s. 110 vd.; Moscati, *Antient Semitic Civilizations*, s. 112 vd; Wood, *The Religion of Canaan*, Jo-ur. Of Bibl. Lit., 1916, 1-133, 163-379.

Dımaşk Ulusal Müzesi’nde Kenanlılar’ın büyük tanrısı ve efendisi “El”in Ugarit’te (Ras Şamra’da) ele geçirilen bir heykeli bulunmaktadır. Burada tanrı “el” tahtında oturmaktadır. Başında bir taç, başının iki yanında ise tanrılığın sembollerinden sayılan iki boynuz yerini gösteren iki delik bulunmaktadır. Üzerinde uzun bir giysi, ayağında ise burnu ince ve yukarı kıvrık bir ayakkabı vardır. Sol elinde bir asayı tutuyormuş gibi yapılmış, fakat bu asa bulunamadı. Bronzdan yapılmış olan bu heykel altın kaplamadır.

Kenanlılar, putperest Sami halkların en üstün dinlerini dahi etkileme konusunda genel olarak diğer halklardan ilerdedirler. Dolayısıyla dinî etkileri bilim ve sanat konusundaki etkilerinden az değildir. Dr. Welfenson şöyle der: “Kenanlılar’ın bilim ve sanat alanındaki etkilerinin dışında, uygar dünyadan önde oldukları bir konu daha vardır ki, o da tüm Sami dinlerini etkilemiş olmalarıdır. Çünkü onların dinleri, putperest Sami halkların dinlerinden daha üstündü. Dolayısıyla Babil dinleri onlardan etkilenmiş, Arâmîler, İsrailîler ve Araplar da bu etkiden nasiplerini almışlardır.”⁷⁵

⁷⁵ Welfenson, *Tarih el-lugat es-samiye*, s. 53.

f) Eski Mısır metinlerinde Kenan eli

Kenan eli, Doğu ile Batı arasındaki ticaret dünyasında coğrafi konumundaki öneminin dışında, stratejik açıdan da önemli bir ülkeydi. Çünkü Doğu’dan gelip de Mısır’a saldırmak veya aksine Mısır’dan gelerek Doğu Ürdün’e hücum etmek isteyen tüm kralların üzerinden geçmek zorunda oldukları bir köprü durumundaydı. Dolayısıyla kendisine en yakın uygar ülke olan Mısır, Kenan eliyle ilişki kuran ilk devletti. IV. sülalenin ilk kralı Senefru döneminden (MÖ. yaklaşık 2700) kalan bir kitabede Mısır firavunların bu ilişkiyle ilgili verdikleri bilgilere rastlıyoruz.⁷⁶ Bu belgede Mısır’a götürülmek üzere kırk geminin Erz ağacıyla yüklendiğinden bahsedilmektedir. Kitabe, siyah bir taş üzerine yazılmıştır. Daha sonra bu barışçı ticaret ilişkileri, Mısır’ın siyasî ve askerî yönden komşu ülkelerin iç işlerine müdahalesine dönüşmüştür.

Altıncı sülale (MÖ. yaklaşık 2350) krallarından üçüncüsü olan I. Pepi Meryre zamanından kalma bir kitabe, Kenan eline yapılan Mısır saldırılarından bahseden en eski belgedir. Bu kitabe, Kenanlılar'a saldıran göçebe gruplarına karşı kazandığı zaferleri kaleme alan "Onni" adındaki bir kumandanın mezar taşına kazınmıştır. Bu da gösteriyor ki, Mısır, MÖ. XIX. Yüzyılda tüm Kenan elini hakimiyeti altına almıştı. Fakat Mısırlılar fethettikleri toprakları Mısırlılaştır-mak yerine vergi almakla yetindiler. Halk kendi âdetlerini, geleneklerini, sosyal yaşantısını eskisi gibi devam ettiriyor, bununla birlikte düşmanlarıyla girdiği savaşlarda Mısır'dan destek alıyordu. Hatta eski Mısır kitabelerinde Kral III. Sizusteres'in MÖ. yaklaşık 1850 yılında Kenan eline çıkarak (skmn) denilen şehri ele geçirdiği belirtilmektedir. Bazı ilim adamları, bu harflerin şimdiki "Şekem" şehrini gösterdiği kanaatindedirler.[77](#)

[77](#) T. H. Caster, *Ency. Brit.*, 1955 baskısı, 4/727.

Kazı yapan ekiplerin ele geçirdikleri en önemli belgelerden biri, I. Senusret (MÖ. 1971-1928) zamanına aittir. Kenan eli hakkında önemli bilgiler içeren belge, firavun sarayındaki mukarrebinden Se-nuhe adında birisi tarafından kaleme alınmış. Bu belgede anlatılan olay kısaca şöyle: Firavunun genç naibi Prens I. Senusret'in kumandasındaki ordusu Deltanın batısında Libyalılar'la savaşırken, Firavun I. Amenemhet'in öldüğü haberi gelir. Senusret bunu kimseye söylemeyerek doğruca başkente gider. Saraya girerek tahta oturur. Kendisini kral ilan eder. Karargâhta bulunan prenslerden Senuhe (veya Se-nuhet) bunu öğrence hayatını tehlikede görür, yeni kralın kendisini öldürmesinden korkarak geceleyin Lotanu'ya doğru kaçır. Fakat ilk merhalede bedevî akınlarına karşı I. Amenemhet tarafından berzahta yapılmış olan prensler duvarıyla karşılaşır. Gündüzü bir çalı dibinde geçirir. Gece karanlığında tırmanarak surları aşar, şafakla beraber Petni'ye ulaşır. Buradan Ken-over'e geçer. Burada kendisine iyi muamele eden birkaç bedevîye rastlar. Bir müddet onların yanında kalır. Sonra Byblos'a, oradan da doğuya, Kadem'e gider. Burada altı ay kaldıktan sonra Yukarı Rezenü (Lotanu) prensi ve Amu'nun oğlu En-şi'nin yanına gider. Kendisi hüsn-ü ikbal ile karşılayan Lotanu prensi kızını ona vererek kendisine damat eder. Bir de her çeşit meyveler ve bol buğday ve yulaf yetiştiren Aioa arazisini verir. Ordusuna komutan yapar. Senuhe, burada senelerce Lotanu prensinin generali olarak kalır. Büyük başarılar gösterir. Bütün devletlerin krallarına karşı Lotanu prensine kafer kazandırır. Artık burada iyice yaşlandığı sıralarda vatani Mısır'ı özlemeye başlar.. Hikayenin sonunda firavun Senusret'in kendisine bir mektup göndererek ülkesine dönmesini istediği kaydediliyor. O zamanki dinî düşüncüyü yansıtmaması açısından hikayenin bu kısmını doğrudan veriyoruz: " ... İçinde büyüdüğün sarayı bir kez daha görmek, iki büyük giriş kapısı önünde toprağı öpmek için Mısır'a dönmeye hazırlan . Defnedileceğın, insanların seni saygılı ve görkemli bir şekilde uğurlayacağı, şafaktan önce bedeninin yağlanarak kumaşa sarılacağı, tanrıça Tit'in^{[78](#)} seni kutsayacağı günü hatırlarsın. Cenaze merasiminin yapıldığı gün herkes seni uğurlayacak, lazürtle bezeli altın kefenin olacak, vücudun iki öküzün çektiğı bir arabaya konulacak, arabanın önünde ilahiler okuyan bir grup ilerleyecek, insanlar kabrinin girişinde cüceler dansı yapacak, senin için kurban duaları okunacak ve mezarının sütunları kral ailesinin mezarları arasına taşla dikilecek. Cesedin vücudu

koyun derisine saran Asyalıların defnedecekleri yabancı bir ülkede yatmayacak.” Senuhe, bu mektubu alınca sevincinden göklere uçar. Hemen dönmeye karar verir. Malını mülkünü çocukları arasında taksim edip, en büyüklerini reisi olduğu kabilenin başına geçirir. Kenan elinden ayrılırken bütün aşiret üyeleri Mısır sınırına kadar ona eşlik ederler. Sınıra geldikten sonra firavun hükümetinin adamları tarafından karşılanarak başkent Memfis’e götürülür. Senuhe, hikayesini şu sözlerle sürdürüyor: “Haşmetmaablarını altın ve gümüşle yapılmış bir salonda büyük bir tahtta oturur vaziyette buldum. Sonra salona kralın ailesi girdi. Kral, kraliçeye şöyle dedi: Şu Senuhe’ye bakın! Be-devî olmuş ve bize bir Asyalı olarak dönmüştür. Bunun üzerine kraliçe ve prens oğulları, hep bir ağızdan haşmetmaablarına şöyle dediler yüksek sesle: Ey kral hazretleri! Bu adam gerçekten Senuhe olamaz! Kral onlara cevap verdi: Evet, onun ta kendisidir!”

[78](#) Mumyalanma işlemi kastedilmektedir.

Senuhe, hikayesini şu şekilde noktılıyor: “Acayip eşyaların bulunduğu kraliyet sarayına taşındım. Burada bir hamam ve kraliyet hazinesinden getirilmiş başka eşyalar vardı. İpek kral elbiseleri bulunuyordu. Hepsi misk ve son derece pahalı parfüm kokuyordu. Maharetli aşçılardan başka her odaya dağıtılmış kral hizmetkârlarının en seçkinleri buradaydı. Her biri görevini dikkatle yapıyordu.. Geçirdiğim yıllar beni harcamıştı. Sakalımı kesip, saçlarımı taradım; bir güzel temizlendim. Üzerimdeki kaba elbiseleri çıkarıp, ipek giysiler giydim. Ülkenin en güzel parfümlerini süründüm ve ikinci defa bir somya üzerine uzandım. Terk-i dünya eyleme vakti gelinceye kadar kralın sarayında naz-ı nimetler arasında yaşadım.”[79](#)

[79](#) Keller, *The Bible as History*, s. 15-19.

Bu hikaye, göçebe çevreden etkilenen Kenanlılar’ın yaşadıkları katı bedevî taşra medeniyetiyle, lüks ve müreffeh hayat yaşayan Mısır medeniyetinin açık bir karşılaştırmasını yapmaktadır. İşin tuhaf yanı, Senuhe’nin Kenan elini anlatırken kullandığı ifadeyle bin beş yüz yıl sonraki Tevrat’ın kullandığı ifadenin aynı olmasıdır: “Güzel ve geniş bir ülke; süt ve bal akan topraklara..”[80](#); “Buğday, arpa, üzüm, incir ve nar diyarı; zeytin ve bal diyarı..”[81](#) Görüldüğü kadarıyla, pek çok değişik nüshası bulunduğu göre Senuhe’nin hikayesi o günkü Mısır’da sevilen ve tutulan hikayelerdendi.

[80](#) Çıkış, 3: 8

[81](#) Çölde Sayım, 8: 8-9

Meşhur fatih III. Thotmes’in bıraktığı kitabeler de Kenan elinin tanımlanması konusunda günümüze yetip gelen önemli firavun dönemi Mısır belgelerindendir. Thotmes’in bıraktığı kitabeler, Heksoslar’ın Mısırlılar tarafından ülkeden kovulmasından hemen sonra ya-zılmıştır.[82](#) Thotmes’in anlattığına göre kendisi Suriye ve Filistin’e on yedi yürüyüş tertiplemiş; doğu sınırlarını kuzeydeki Amanos dağlarına kadar yaymıştır. Kimilerine göre Thotmes, eski Mısır tarihinin en büyük firavunudur. 54 yıl hüküm sürmüştür ve bunun sadece yaşı küçük olduğu için on iki yılı annesinin

vesayeti altında geçmiştir. Bıraktığı kitabede 118 şehrin adı geçmektedir ki, muhtemelen bunlar fethettiği şehirlerdir.

[82](#) Heksoslar’la ilgili kısma bkz.

Göründüğü kadarıyla Kenan elindeki küçük devletler, göçebelerin saldırısına karşı Mısır’ın himayesini sağlamak amacıyla onunla ilişkilerini güçlendiren ve anlaşmalar yapan gümeştelerdi. Eski Mısır tabletleri bu site devletlerin krallarının çoğu kez Mısır firavunlarına müracaatta bulunarak göçebelerin (Habirular’ın)[83](#) saldırısına karşı askerî yardım istediklerine işaret etmektedir. Ele geçirilen bazı Kenan krallarının mektupları, MÖ. XIV ve XV. Yüzyıla aittir.

[83](#) Habirular için beşinci bölüme bkz.

g) Diğer eski metinlerde Kenan eli

Her ne kadar Sina’da Kenanlılar’dan kalan ve MÖ. II. Binyılın ilk yarısına ait olan eski metinler bulunmuşsa da, karmaşıklık ve bulanıklıklarından dolayı bunlara tarihî kaynak olarak itimat edilemez. Dolayısıyla Fenike’nin kuzeyindeki Ugarit’te ele geçirilen MÖ. II. Binyılın ikinci yarısının başlarına ait olan tabletler, eski Kenan elinin tarihinin incelenmesi konusunda en eski ve en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir. Daha sonra ise Moab, Edom, Ammon ve özellikle dış ticaret yoluyla çevreye yayılan Fenike metinleri gelir. Bunlar hem sayıca daha çoktur, hem de daha açıktır.

Ugarit’te başta Akkadca, Hurrice ve Hattice olmak üzere, Ugarit-cenin dışında bir dille yazılan pek çok tablet bulunmuştur. Bu tabletler sayesinde Kenanlılar’ın daha önce pek iyi bilinmeyen yaşantılarıyla ilgili bir çok tarihî bilgi elde edilmiştir. Bu tabletler arasında en önemlileri, Ugarit krallarının Mısır ve Hatti kralları gibi, MÖ. XV ve XIV. Yüzyıllarda diğer ülke yöneticileriyle yaptıkları yazışmalarla ilgili olanlarıdır. Araştırmacı, Mari’de bulunan kraliyet belgeleriyle, Mısır’daki Tel Amarna’da ele geçirilen kraliyet yazışmalarında, Tevrat’ın verdiği bilgilerde, ayrıca Babil, Asurî ve Hatti kaynaklarında Kenanlılar’ın Müsa’nın Filistin’e saldırısından önceki tarihleriyle ilgili sayısız belge bulacaktır.[84](#)

[84](#) Kenan eli ve Kenanlılar hakkında aşağıdaki literatürden faydalanılabilir: S. Moscati, Ancient Semitic Civilizations, Chap. V, The Canaanites, s. 99-123; G. R. Driver, Canaanite Myths and Legends, Edinburg, 1956; W. F. Albright, The Role of the Canaanites in the History of Civilization, 1942; Ph. Hitti, History of Syria, Chap. VIII, The Canaanite, s. 79-96; R. Dussaud, La Penetration des Arabes en Syrie avant l’Islam, Paris, 1955; T. H. Gaster, Canaanites, Ency. Brit, IV/726-728; D. Dringer, The Alphabet. A Key to the History of Mankind, 1948, 2nd ed. S. 235-252; Z. S. Haris, Ras Shamra: Canaanite Civilization and Language. The Smithsonian Report for 1937 (Publication 3474), s. 479-502; Lods, Israel from its beginning of the middle of the eighth cent. (Translated by S. H. Hooke). London, 1932, Part I, s. 37-149; J. Gray, The Legacy of Canan, Leiden, 1957; G. H. Gordon, Ugaritic Literature; R. Largeton, La Religion Cananéenne, in M. Brillant- R. Aigrain, Histoire des Religions, IV. Tournai, 1956s. 177-199.

3. Amalik-Amorîler’in Filistin, Suriye ve Irak’a muhaceretleri

Amalik-Amorîler denilen toplulukların Arap Yarımadası’ndan yaptıkları ikinci göç, Kenanlılar’ın göçüyle aynı sıralarda olmuştur veya Kenanlılar onlardan bir süre önce gelmişlerdir. İlk başlarda Şam ülkesinin (Suriye’nin) kuzey kesimlerine yerleşen Amorîler, daha sonra Suriye ortalarına ve

Lübnan'a saçılarak, güneyde Filistin'e kadar uzandılar. Yeni vatanlarında Ammuru veya Sümer elinde yani batı bölgelerinde Martu Devleti'ni kurup, Mari'yi kendilerine başkent yaptılar. Mari, tufandan sonra kurulan onuncu şehirdir. Şehrin kalıntıları Fırat'ın batı yakasına, Bukmal kasabasının 15 km. kuzeylerine düşmektedir. Günümüzde bu harabelere "Tel Harirî" denilmektedir.

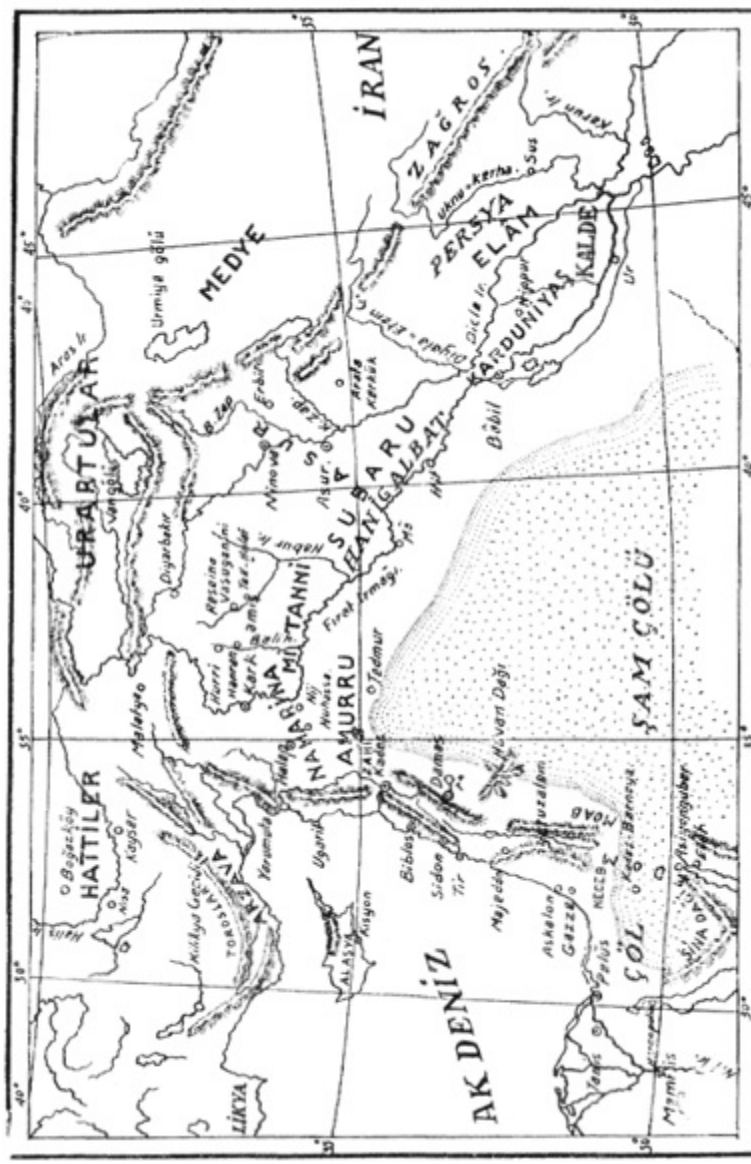
Ticaret kervanlarının, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır arasındaki ulaşım yollarının kesişme noktasında yer aldığı için Yakın Doğu tarihinde önemli bir rol oynayan bu şehir, İbrahim peygamberin MÖ. XIX. Yüzyılda Ur'dan Haran'a giderken uğradığı şehirlerdendir.

Babilliler, Suriye'nin tamamına "Ammuru", Akdeniz'e de "Büyük Ammuru Denizi" derlerdi. Bazı bilim adamları Amorîler'in M.Ö. IV. veya V. Binyıldan itibaren Filistin de dahil olmak üzere Akdeniz sahilinden Fırat'a kadar uzanan bölgenin tamamına saçıldıkları kana-atindedirler.⁸⁵ Günümüzde Tel Harirî'nin karşı tarafında, Fırat'ın sol yakasında, MÖ. VI. Binyıla ait "Tel Bağuz" adında bir höyük yer almaktadır. Büyük bir ihtimalle Arap Yarımadası'ndan gelişlerinden sonra Fırat'ın doğu sahillerinde Amorîler'in kurdukları yerleşim birimlerinden birinin kalıntısıdır. Görüldüğü kadarıyla Habur nehrinin sol sahilinden su çekilerek yapılan tarıma dayalı bir Sami yerleşim birimiydi.

⁸⁵ A. T. Clay, *Amuru The Home of the Northern Semites*, 1909; *The Empire of the Amorites*, 1919.

1933'ten sonra Fransızlar'ın Tel Harirî'de yaptıkları kazılar, Mezopotamya uygarlığının tarih öncesine, Sümer heykellerinin ve İştâr tapınağının MÖ. III. Binyıldaki sülalelere ait izlerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca MÖ. XX. Yüzyıla ait, eski Babil çağından kalma 300 odalı, 15 dönüm mesahası olan geniş salonlu büyük bir saray ve merdivenli bir kule bulunmuştur. Ele geçirilen kil tablet sayısı 240 000'dir. Bu tabletler, Amorîler'in Mari sülalesinin Zamri-Lem (MÖ. 1779-1761) adındaki kralına ait kraliyet belge ve arşivleridir. Bu tabletler sayesinde Şam bölgesi ve Yakın Doğu tarihinde Amorîler'in MÖ. II. Binyılda oynadıkları rol aydınlığa kavuşturulmuştur.

Arkeolojik kazılar, Vara kralı Lugalzaggisi (MÖ. 2400-2371) önderliğindeki Sümer sülalesinin Akkad Sargon tarafından zaptından önce Mari'de hüküm sürdüğünü göstermektedir. Amorîler, Akkadlar'ın yıkılmasından sonra (MÖ. 2230) Orta Suriye ve Lübnan'da yeniden toparlanıp, 2100-1800 yılları arasında Mezopotamya'da, kuzeyde Asur'dan güneyde Larsa'ya kadar uzun birkaç küçük devlet kurdular. Üçüncü Ur sülalesi enkazı üzerine kurulan İsin hanedanı bunlardandır. Bu devletler, Amorî asıllı olan ve meşhur kanunları yapan Hammurabi tarafından ortadan kaldırılıncağa kadar varlıklarını sürdürdüler. Büyük bir ihtimalle Asur ülkesinde kurulan ve kralları Şamsi Adad'la şöhret bulan en önemli sülale de Amorî asıllıdır. Küçük Amorî devletleri, I. Babil hanedanının yıkılışından sonra tekrar bağımsızlıklarına kavuştular ve Mısır İmparatorluğu dönemine kadar varlıklarını sürdürdüler. Daha sonra Yakın Doğu halklarından Mısırlılar, Babilliler, Asurîler ve Hattiler arasındaki çekişmenin en üst noktaya çıktığı bu dönemde ise Amorîler, Mısır hakimiyeti altına hayatlarını devam ettirdiler.

Mısır'ın Asya eyaletleri ve komşu ülkeler

Amorî dili, Batı Sami dillerindendi. Kenan ve Batı Fenike lehçelerine benziyordu. Zamri-Lem sarayında ele geçirilen tabletler ise, çivi yazısıyla ve Akkad diliyle yazılmış olmakla birlikte, kullanılan lehçe kuzeybatı Sami lehçesine yakındır.

Amorî dinine gelince, Şam vadisinde ve Arap Yarımadası'ndaki dinlerle büyük ölçüde örtüşüyordu. Tabii olarak Amorîler yeni vatanlarında hayat ve varlık kaynakları durumundaki Fırat nehrini de kutsal kabul ediyorlardı. En büyük tanrıları su ve kaynak tanrıçasıydı. Mari kazılarında bu tanrıçanın heykelleri bulunmuştur ve şu anda Haleb Müzesi'ndedir. Heykelinde uzun bir elbiseyle karşımıza çıkan tanrıçanın iki ayağının uç kısmından başka bir yeri görünmüyor. Elbisenin dalgalı oluşu ise herhalde suyun dalgalarına ve nehir akışına işaret etmektedir. Tanrıçanın elinde bir kâse bulunmaktadır ki, hayat ve bereketi temsil etse gerektir. Başında bir başlık, boynunda bir kolye ve kollarında iki bilezik göze çarpıyor.⁸⁶ Bu heykel, Mezopotamya'da bulunan Amorî heykeltıraşlık koleksiyonun en önemli parçasıdır.

⁸⁶ Av. Abdulkadir Ayyaş, *El-mâ fi hayatına ve turasına*, Deyr ez-Zur, 1969.

Tanrılar vasıtasıyla suya tapınma kültü Doğuda en eski zamanlardan beri vardır. Örneğin Mısırlılar Nil’i tanrılaştırarak ona “Osiris” adını vermiş, Samiler Irak’ta su tanrısı “Aya”ya taparak, Dicle ve Fırat’ı kutsal bir sembol kabul etmişlerdir. Bu sembol, bir kâseyle gösterilmiştir. Her biri Dicle ve Fırat’a dökülen üç ana çayı temsil ettiğine inanılan ve yine her biri üç koldan müteşekkil iki ana akarsu fişkırmaktadır. Kaynağın gözesi ise Dicle ve Fırat’ın kaynağını temsil etmektedir. Çünkü Sümerler, Dicle ve Fırat’ı tek kaynaktan çıkan iki kol olarak düşünüyorlardı. Mari harabelerinde, son kral Zamri-lem’in her birinin elinde Dicle ve Fırat’ın çıktığı bakraç bulunan iki tanrıçayla birlikte çizilmiş bir tablosu bulunmuştur.⁸⁷

⁸⁷ Hitti, *History of Syria*, s. 69.

Amorîler’in eski tarihlerinden geriye kalan iz, Irak’a yerleştikten sonra kurdukları 300 yıl ayakta duran kadim Babil İmparatorluğu’dur (I. Babil sülalesi) ki, Hammurabi en meşhur krallarıdır.

4. Arâmîler’in Suriye ve Irak’a muhacereti

Kenanlı ve Amorîler’in göçünün hemen ardından Sami Arap göç dalgaları Bereketli Hilal’in çeşitli noktalarına akmaya devam etti. Bunlardan biri de Nuh oğlu Sam oğlu Aram’dan dolayı Arâmîler denilen gruptu.⁸⁸ Büyük bir ihtimalle Kur’an’da geçen İrem kelimesi de onların adının bir türevidir.⁸⁹ Tevrat’ta Aram kelimesi birkaç yerde bir yerleşim birimi veya kabile, yahut yüksek bir tepe adıyla birlikte kullanılmıştır: “Aram Soba”, “Aram en-Nehreyn”, “Aram Dı-maşk”, “Aram Feddan” vs.. Bunlar arasında özellikle iki nehir arasındaki topraklar anlamına gelen “Aram en-nehreyn” ile, Irak’ın kuzey kesimleri, dar anlamıyla ise Fırat’ın yukarı akımlarında bir çayın adı olan Belih kaynağıyla merkezi Haran (şimdiki Harran) olan Fırat nehri arasındaki bölge kastedilmektedir. Bu deyiimi Yunancaya ilk çeviren kişi Yunanlı tarihçi Polybius (MÖ. 202-120) olmuş ve onu Mezopotamya ile karşılamıştır ki, günümüzde Rafideyn Vadisi denilen, yani Irak’ın tamamını içine alan bölgedir.⁹⁰ Daha sonra Asurîler bu bölgede yaşayan topluluklara “Aram” adını verdiler ve zaman içinde aynı köke mensup tüm kabileler bu adla anılır oldu.⁹¹

⁸⁸ *Tekvin*, 10: 22-23; *I. Tarihler*, 1: 17

⁸⁹ Taha Bakır, *Mukaddime fî tarih el-hudarât*, 2/268. Bundan sonra: Bakır, *Mukaddime*.

⁹⁰ Taha Bakır, *Muhalazât fî coğrafiyet el-Irak*, Mecellet el-aklâm, sayı 10, Eylül, 1970, s. 15-16.

⁹¹ Bar Abüna, *Edeb el-luga el-arâmiyye*, s. 12-13.

Arâmîler, MÖ. III. Binyıl sonlarında Orta Fırat (Habur-Belih-Fı-rat) bölgesine yerleşmiş,⁹² daha sonra Arap Yarımadası’nın kuzeyine sarkmış; kendilerine özgü dil ve kültürleri burada gelişmiş, tabi ki bu arada Amorîler’den, Kenanlılar’dan, çevrelerinde yer alan uygarlıklardan ve özellikle de Mezopotamya ve Hatti medeniyetinden pek çok şeyi ödünç almış, ama kendi dil ve lehçelerini de muhafaza etmişlerdir. Bilahere ülkenin çeşitli yerlerine saçılarak, MÖ. XII. Yüzyıl sonlarında en büyüğü Dımaşk ve Hama’da olmak üzere birkaç krallık kurmuş, Asi nehri vadisinde Amorî, Hurri ve

Hattiler'in yerini almışlardır.

⁹² Diringe, *The Alphabet*, 1948, s. 253.

Dr. Hitti, “Suriye Tarihi” adlı kitabının İngilizce baskısında Arâ-mîler'in Orta Fırat (Harran ve civarı) bölgesindeki yerleşim tarihini MÖ. II. Binyıl öncesine bağlamakta, Prof. Taha Bakır ise “Eski Medeniyetler Tarihine Giriş” adlı çalışmasında (II/268-69), bu halkın sözü edilen bölgeye muhaceretinin başlangıç tarihi olarak MÖ. II. Binyıl ortalarını göstermektedir. Ancak, Tevrat'ın ifadesiyle İbrahim peygamberin Arâmî kabilelerine mensup olduğu, Filistin'e gitmeden önce onlarla Harran'da temas kurduğu, sonra oğlu İshak'a nikahlamak üzere oradan bir kız bulması için adam gönderdiği şeklindeki rivayeti göz önünde bulundurursak, Arâmîler'in MÖ. XIX. Yüzyılda Harran bölgesinde bulundukları sonucuna ulaşırız. Çünkü İbrahim peygamber MÖ. 1900-1850 yılları arasında bölgede bulunmuştur ki, bu da Dr. Hitti'nin ulaştığı sonucu teyit etmektedir. Arâmîler'in bu bölgede MÖ. II. Binyıldan önce bulunduklarını gösteren bir başka delil de, Aram kelimesinin Akkad kralı Naram-sin (MÖ. XXIII. Yüzyıl) dönemine ait çivi yazılı bir kitabede Ara-am şekliyle geçmesi, daha sonra Irak'ın güneyindeki Aşnona Krallığı yakınlarındaki Aram adlı bir site-devlet veya şehirden bahseden başka bir kitabede yer almasıdır.⁹³

⁹³ Moscati, *Ancient Semitic Civilizations*, s. 168.

a) Arâmî Kabileleri, “Ahlamu”, “Abiri”, “Apiru” ve “Habiru”

Arâmîler, aşiret ve kabilelerden oluşan bir halktı. Bunlardan eski kitaplarda “Ahlamu” şekliyle geçen isim, Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki göçebe kabilelerin genel adıydı. Ahlamu, son dönemde, yani Asurî saldırısının püskürtülmesinde rol olan tüm Arâmîler için kullanıldı ve bu kabilelerin meşhur olmalarından sonra çoğu kez bütün Arâmîler bu adı benimsediler. “Ahlamu” adının yanısı sıra “Apiru” veya “Hebiru” yahut “Habiru” denilen başka toplulukların da adı geçmektedir. Bu kelime, Arap Yarımadası'nın kuzey kesiminde gezinen göçebe Arap kabilelerine işaret etmek için de kullanılıyordu. Böylece Arâmî kabilelerine ıtlak olunan bu kelime, bilahere Abiri ve İbrani şeklini alarak, ortaya çıkışlarından sonra göçebe oldukları için Müsa cemaati için kullanılmaya başlandı. Çünkü bu sözcük göçebe, muhacir veya bir yerden bir yere giden kişi anlamında kullanıldığı sırada Müsa cemaati henüz ortada yoktu.⁹⁴

⁹⁴ Habiru kelimesiyle ilgili olarak daha detaylı bilgi için ileriye bkz.

Grohmann, Araplar'ın kökeniyle ilgili araştırmasında, Arâmî-ler'in Habiru ve Apiru kabileleriyle ilişkileri konusunda şöyle der: “Arap Yarımadası'ndaki bedevî Arap unsurunun, çok büyük bir ihtimalle “Aram”, “Apiru” ve “Habiru” kelimelerinin müteradifi olduğu, bu unsurun Samiler'in en eski merkezlerinden sayılan Mezopotamya ile Suriye arasındaki bölgede bulunduğu şüphesiz.”⁹⁵

⁹⁵ A. Grohmann, *The Arabs*, Ency. Of Islam, New ed., s. 255.

Diringe ise, Arâmîler'in Tevrat'ta ve çivi yazılı kitabelerde sözü edilen üçüncü Sami göçüyle

ilişkili ana kollardan oldukları görüşündedir. Tevrat'ta geçen “aram” kelimesi, hem etnik bir hanedana, hem de bu hanedanın yaşadığı bölgeye işaret etmektedir. Aram, halklar listesinde⁹⁶ Arâmîler'in atası olarak gösterilmekte ve Sam'ın oğlu olduğu kaydedilmektedir. Bir başka yerde ise onun İbrahim peygamberin iki kardeşinden Nahor'un torunu⁹⁷ olduğu kaydedilmekte, Ya-kup'un yolunu kaybetmiş bir Arâmî, annesi ve karılarının da aynı soydan oldukları belirtilmektedir. MÖ. XV. Yüzyıla ait Tel Amarna mektuplarında da “Ahlam” veya “Ahlamu” yani MÖ. XII. Yüzyıl belgelerindeki “Aram'ın müttefikleri” oldukları sanılan müttefiklerden bahsedilmektedir. Bunların adı Asurî kaynaklarında ise “Aromu” ve “Aramu” ve çoğul olarak da “Arimi” şeklinde geçmektedir.⁹⁸

⁹⁶ Tekvin, 10.

⁹⁷ Tekvin, 22: 21

⁹⁸ Diringer, *The Alphabet, A key to the History of Mankind*, 2nd ed., 1948, s. 253.

Birinci sülaleden (MÖ. yaklaşık 3100) sonraki Mısır kitabelerinde bu göçebelere işaretle “sittiyu” adı geçmektedir ki, Akkadlar da onlara “Sutyu” veya “sutu” diyorlardı. Geç Asurîler'e ait belgelerde de bu adlar genel olarak göçebe tarzı hayat yaşayan insanlar için kullanılmaya başlanmış, bilahere Mari'deki Amorîler ve Harran'daki Arâmîler'e de “sutu” denmiştir. Mari'de ele geçirilen Amorî metinlerinde ve Ugarit kitabelerinde Arâmîler'in adı geçmektedir. MÖ. XIV Yüzyıldan itibaren ise göçebe anlamındaki Sutu kelimesi yavaş yavaş yerini “Ahlamu”ya bırakarak, sonunda büsbütün kullanımdan kalkmıştır. Nitekim Asurî kralı I. Tiglat-Peleser, Ahlamu ile Arâmîler'i birbirine karıştırıyordu.⁹⁹

⁹⁹ Bar Abüna, *Edeb el-luga el-arâmiyye*, s. 12.

b) Arâmîler'in ticari faaliyet alanlarının genişlemesi ve Arâmîcenin doğuya yayılışı

Arâmîler'in yaşadıkları bölge, ticari açıdan güçlenmelerine yardımcı olmuş, doğuda Asurî ülkesine, batıda Fenike şehirlerine, kuzeyde Küçük Asya'ya ve buralardan Mısır'a giden yolların kesişme noktalarındaki ticareti ellerinde tutmuşlardır. Arap devesinin ehlileştirilmesi sonucunda ticaret kervanlarının mesafeleri daha kısa zamanda ve hızlı bir biçimde katetmeleriyle ülkenin çeşitli yerlerinde ticaret merkezleri kurulmuştur ki, “Tadmür ve “Hadır” bunlar arasında en önemli olanlarıdır.

Merhum A. M. el-Akkad bu konuda şöyle der: “Arâmîler'in Irak'ta, Sina'da ve Filistin'de akrabaları vardı. Mezopotamya ve Nil Vadisi'nde öğrendiklerini yayıyorlardı. Küçük Asya'nın doğusundaki limanlardan Sina sınırına kadar olan bölgede Yunanlılar onlarla temas halindeydiler. Bunlar, Avrupa kıtasında yaşayanların henüz bilmedikleri bir dönemde uygarlık ve ticaretle ilgili belgeleri Arâmî-ler'den öğrenerek ülkelerine taşıdılar.”¹⁰⁰

Ticarî usullerin yanı sıra Arâmîce de geniş bir alana yayıldı. Bilindiği gibi Arâmîce, Mezopotamya'nın kuzeybatısında kullanılan batı dil ailesinin bir koludur. Bu dil, Şam bölgesinin dili haline gelmiş, etki alanını Fars topraklarına doğru genişletmiş ve komşu halklar arasında yayılmıştır. Daha sonra ise Nil Vadisi, Küçük Asya, Arap Ya-rımadası'nın kuzey kesiminde Hicaz sınırlarına kadar uzanmış; MÖ. ilk yüzyıllarda Babil, Asur, Fars, Mısır ve Filistin'deki halkların asırlarca devlet ve ticaret dili olmuştur. İsa'nın ve havarilerin konuştukları dil Arâmîceydi ve büyük bir ihtimalle İncil de Arâmîce indirilmişti. Çeşitli Doğu kiliselerinin dinî kitapları Arâmîceden türetilen lehçelerde ve Arâmî alfabesiyle yazılmıştır.[101](#) Arâmîcenin yerini daha sonra Kenanca almış, ülkenin geçerli dili haline gelmiş; ancak, o da Miladî VII. Yüzyılda Arap fethinden itibaren yerini Arapçaya bırakmıştır. Arâmîce, zaman içinde birkaç lehçeye bölünmüştür. Bunları, biri Fırat Vadisi'nde Mendaice, Süryanice ve el-Hadar lehçese-nin temsil ettiği doğu kolu, diğeri Tevrat, İncil ve tercüm (tefsir ve şerh) Arâmîcesiyle Semâl, Hama, Tedmür ve Nabat ülkesindeki Arâ-mî lehçelerinin temsil ettiği batı kolu olarak ikiye ayırabiliriz.

[101](#) Diringer, *The Alphabet*, s. 235

“Arâmî” adının eskiden doğusu İran, batısı Akdeniz, kuzeyi Küçük Asya, Yunan ve Ermeni toprakları, güneyi Arap Yarımadası sınırlarıyla çevrili olan, Aram oğulları ve Arâmîler yurdu diye bilinen geniş bir coğrafi bölgedeki kabilelerin tamamını teşmil etmesi de Arâmîcenin tüm Yakın Doğuda yaygın olduğunu göstermektedir. Gerçi bu geniş coğrafyada yaşayan kabilelerin bazıları Babilliler, onların çevresindeki Keldanîler, Asurîler, Şam topraklarında yaşayanlar Edomlular gibi bir takım özel isimlerle anılıyorlarsa da, “Arâmîler” adı hepsini içine alıyordu ve bu ülkelerin tamamı Arâmîce konuşuyordu. Bilindiği gibi Kureyş, Himyer ve Kinane gibi kabileler de Tayy adıyla bilinirler, ama bu adlandırma onları Araplıktan çıkarmaz.[102](#)

[102](#) Rahip Yakub Eugene Hanna el-Keddani, *Delil er-ragibin fi lugat el-Arâmîyyin*, Musıl, 1900, s. 7.

Sadece Arâmîce yayılmakla kalmamış, Arâmîler'in Fenikeli-ler'den alarak kullandıkları alfabe de Asya'daki birçok halk tarafından benimsenerek kullanılmıştır. Yahüdîler, Tevrat'ı yazmakta kullandıkları yazıyı MÖ. VI-IV. Yüzyıllar arasında Arâmî yazısından almışlardır. Kuzey Arapları da Arâmî yazısının bir şekli olan Nabat yazısını almışlar; Kur'an-ı Kerim o hatla yazılmış ve bugünkü modern Arap yazısı da böylece gelişmiştir. Ermeni, Pers ve Hintliler'in yazıları Arâmî kökenlidir. Fenike yazısı, Arâmîler vasıtasıyla Doğu dünyasının yarısına yayılmıştır. Arâmî yazı stilinden birbirine benzer birçok alfabe türetilmiştir ki bugün Samiri, Tedmüri ve Nabat yazıları bunlardandır. Kufi ve Nesih yazı türünün kaynağı olan Arap Himyeri yazısı da Nabat yazı stilinden doğmuştur.

c) Suriye'nin kuzeyinde ele geçirilen en eski Arâmî kitabesi, MÖ. IX. Yüzyıla aittir. Tel Halaf (Kozan)'daki alfabe de bu kitabedeki alfabeyle yazılmıştır.[103](#) Eskilikte hemen onu takip eden kitabe ise, Dı-maşk'ın 4,5 mil kuzeyinde bulunan ve Kral I. Benhadad adını taşıyan kitabedir ki, MÖ. 850 yılına aittir. Albright'ın MÖ. 775 yılına ait olduğunu belirttiği Hama kralı “Zakir”in dikme taşı

üzerinde ortaya çıkarılan bir kitabe ile, Dimaşk, Semâl (Zincirli) ve Fenike şehirlerinde ele geçirilen MÖ. VIII-V. Yüzyıl tarihleri arasına ait başka eski Arâmî kitabeler de vardır.¹⁰⁴ Ayrıca Mısır’da papirüs kağıdına yazılmış MÖ. 505 yılına ait Arâmîce bir kitabe bulunmuştur.¹⁰⁵ Bu eski metinlerde Kenan dilinden Arâmî diline doğru açık bir gelişme gözlemlenmektedir.

¹⁰³ R. A. Bowman, *The Old Aramaic Alphabet of Tell Halaf*, Amer, Journal of Semitic Languages, Vol. LVIII (1941), s. 359-362; also: Journal of Near Eastern Studies, Vol. VII (1948), s. 71.

¹⁰⁴ Hitti, *History of Syria*, s. 169-170.

¹⁰⁵ Diringier, *The Alphabet*, s. 255.

Erken Arâmîlerin Kenanlı komşularından ödünç aldıkları yazı, bugünkü birçok alfabenin kaynağıdır.

Bu yazının bir türü Küçük Asya’ya, oradan Yunanistan’a geçmiş; Yunan alfabesinin değişik şekilleri Avrupa ve Mısır’a yayılmıştır.

Bir diğer türü Orta İran’daki Pehlevi yazısına kaynak olmuş; Ermeni, Gürcü ve diğer Kafkas alfabeleri ondan türemiştir.

Bir diğer türü, köşeli İbrani, Kahtan, Tedmür ve Nabat yazısına kaynaklık etmiş, Arap yazısı da ondan türemiştir.

Ayrıca farklı şekilleri Farsça, Türkçe, Urduca ve Malay yazılarına kaynaklık etmiştir.

Batı Mandi alfabeleri de Arâmî yazısının bir başka şeklinden türemiştir.

Sami Arap kökenli Arâmîcenin, genel olarak 17 asır boyunca, yani MÖ. XI. Yüzyıla MS. VII. Yüzyıl arasında Sami kültürünün gelişmesinde oynadığı rolü göz önünde bulundurarak, bu dilin doğuşu ve değişik aşamalarda kaydettiği gelişimi konusuna biraz eğilmemiz gerekiyor.

Dilbilimciler, Arâmîler’in yazı yazmayı Kenanlılar’dan öğrendiklerini, hatta kitabelerinde Kenancayı kullanmayı denediklerini, “fakat Arâmîce ifadeleri kullanma usulünü keşfedince, hemen Kenancayı bırakarak kendi özel dillerine geçtikleri”¹⁰⁶ görüşündedirler. İşte bu eski Arâmîce, MÖ. XI-VIII. Yüzyıllar arasında, yani Asurî İm-paratorluğu’nun fetret devrine girmesinden yararlanan Arâmî Devle-ti’nin güçlendiği sırada, Kuzey Irak’ta tekamül etmiştir. Ancak, Arâmîler’in bu yükselişi fazla uzun sürmedi ve yeniden toparlanan Asu-rîler, Arâmî kalelerini tek tek ele geçirip yerle bir ettiler.

¹⁰⁶ Bar Abuna, *Edeb el-luga el-Arâmîyye*, s. 18-19.

Henüz MÖ. VIII. Yüzyıl sonundan önce küçük Arâmî devletlerinin hepsi ortadan kaldırılmışsa da, siyasî çöküntü kültürel bir gerilemeye yol açmadığı gibi, bizzat istilacılar bile Arâmî dilini kabul ettiler. Bölgedeki diğer bir çok halk Arâmîceyi benimsedi ve böylece Arâmîce, uluslar arası ilişkiler dili haline geldi. Bunun sebebi, alfabesinin kolay olmasıydı. Arâmîce, gelişmesini, modern Babil döneminde (MÖ. 616-539) ve Persler'in doğu ülkelerine saldırısından (MÖ. 539-331) sonra da sürdürdü. Artık Fars topraklarından Akdeniz'e kadar uzanan bölgede Arâmîce kullanılıyordu ve hatta Fırat'la Mısır sınırları arasında kalan birçok ülkenin resmi dili olmuştu. Daha sonra Küçük Asya sahillerine, Arap Yarımadası'nın kuzeyine doğru hakimiyet sahasını genişleterek Orta Doğu'nun büyük bir kısmından başka Yakın Doğu'yu da etki alanı içine alıp, Hindistan ve Çin sınırlarına kadar dayandı. İbranice Arâmîcenin bir türevi olduğu için, sonuncusu MÖ. IV. Yüzyıl sonlarında onu iterek yerini aldı. Nitekim Tevrat'ın bazı bölümleri ilk önce Arâmîce yazılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁷ III. Bölümde Tevrat ve Yahüdî Dini'ne bkz.

Ne var ki Arâmîce Makedonlar zamanında (MÖ. 331-64) zor bir dönem geçirdi. Çünkü Yunan kültürü Doğu ülkelerini etkisi altına almakta gecikmedi. Yine de Arâmîce bu akım karşısında direnmeyi sürdürdü ve etki alanını şehirlerden kırsal kesimlere kaydırды. Ancak, uğradığı bu kaybı Arap ülkelerinde yayılmak suretiyle telafi edebildi. İsa'nın gelişine kadar Nabatlar ve Tedmürlüler Arâmîceyi muhafaza ettiler. Filistin'de ise Yunan kültürüne karşı olan topluluklar Arâmîceye sarıldılar.¹⁰⁸ Daha sonra ise Filistin'de kullanılan Hristiyan lehçesi olması sebebiyle Romalılar'ın işgali sırasında Arâmîce tekrar eski nüfuzuna kavuştu ve MS. VII. Yüzyılda Arapça tarafından itilinceğe kadar pozisyonunu korudu.

¹⁰⁸ *Edeb el-luga el-Arâmîyye*, s. 21.

Eski Arâmîceden türeyen lehçeler arasında iki büyük grup ön plana çıktı. Batı grubu dediğimiz lehçeler Nabatca, Tedmürce, Urşe-lim (Kudüs) Talmudu'nun yazıldığı Filistin Yahüdî Arâmîcesi, Sami-rice ve Hristiyan Arâmîcesidir. Doğu grubu ise Keldanîce denilen ve Babil Talmudu'nun yazıldığı dil olan Ruha¹⁰⁹ Süryanicesi, Mandiye ve Hadır lehçesidir. Bunlardan sadece Ruha lehçesi varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

¹⁰⁹ Hristiyanlığı kabul eden ve Arâmîce konuşan halklara Süryani denilmiştir. Arâmî adı ise paganlığı sürdüren gruplara verilmiştir. Ruha'ya gelince, MÖ. 304'de Selevkus Nikator'un kurduğu bir şehirdir. MÖ. yaklaşık 132 yılında bu bölgeye bir Arâmî veya Nabat kabilesi yerleşmiş, orada küçük bir devlet kurmuş ve Ruha şehrini başkent edinmiştir. Bazılarına göre Selevkiler bu şehre Edessa diyorlardı. Şu anda Türkiye sınırları içinde kalan bu şehre Türkler XV. Yüzyıldan itibaren Urfa adını verdiler. Ruha son derece muhkem surlarla çevrili bir şehirdi. Ancak altı kapısından birinden girilebilirdi. Su taşkınları sebebiyle birkaç kez, 679, 718 yıllarında olmak üzere iki defa da depremle yıkılmıştır. Şehir Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra, Haçlı Seferleri sırasında birkaç kez el değiştirmiştir.

1. Batı Arâmîcesi

Batı Arâmîcesi, Suriye ve Filistin'de hakim dildi. İsraili esirler Babil'den Filistin'e döndüklerinde, herkesin anladığı dil İbranice değil, bu yerli Arâmî lehçesiydi. Dolayısıyla esaretten dönenler Ezra'nın İbranice okuduğu şeriat kitabını anlamadılar. Bu defa “Allah'ın şeriatı hakkındaki

sifiri açıklamayla okuyarak, manasını yorumladılar ve anlattılar.”¹¹⁰ Böylece sürgünden dönenlerin hasımları Pers kralına bu Arâmî diliyle hitap ederek, cevabını da o dille aldılar.¹¹¹ “Danyal kitabı tamamıyla Arâmîce yazılmış, daha sonra Kitab-ı Mukaddes’le uyuşum sağlaması için başı ve sonu İbraniceye tercüme edilmiştir. Arâmîce gelen Ahd-ı Kadim kitapları Ezra, Danyal, Yeremya ve Tekvin kitabının (az) bir kısmıdır.”¹¹²

¹¹⁰ Nehemya, 8: 7

¹¹¹ Ezra, 4: 8

¹¹² Edeb el-luga el-Arâmîyye, s. 21.

Akkad İmparatorluğu’nun kurucusu Büyük Sargon.

Bazı araştırmacılar bu resmin Sargon’a değil, torunu Naram-sin’e ait olduğu görüşündedirler.

Batı dil grubu dört ana lehçeye ayrılır:

1. *Filistin-Yahûdî Arâmîcesi*. Bu lehçe, Arâmîce kelimeler ve Ahd-i Cedit Grekçesinde geçen deyimlerle ortaya çıkmıştır. İsa peygamber ve havarilerinin kullandığı, Filistin Talmudu’nun yazıldığı el-Celil Arâmîcesi budur.

2. *Samerra Arâmîcesi*. El-Celil Arâmîcesine oldukça yakın bir lehçedir. Bazı âyin duaları, ilahiler ve ezgiler bu lehçeyle yazılmıştır. İslamî fetihten sonra yerini İbraniceye bırakmıştır. Batı Arâmî

alfabesiyle yazılıyordu. Eski Kenan yazısının bölgesel gelişmiş şeklidir.

3. *Filistin-Hristiyan Arâmîcesi*. Filistin'deki erken Hristiyanların lehçesidir. Grekçe Hristiyanlığın resmi dili halini aldıktan sonra Arâ-mîce aslı koybolduğu için sadece Yunanca tercümesi elde kalan Matta İncili hariç Ahd-ı Cedit'in tamamı Arâmîce metinle birlikte tercüme edilmiştir. Daha sonra Bizanslılar'a katılan topluluklar dinî metinlerin büyük bir kısmını Grekçeden Filistin Hristiyan Arâmîcesi diye bilinen ve Mısır'daki Hristiyanlar tarafından da kullanılan kendi lehçelerine tercüme ettiler.

IV. *Modern Batı Arâmîcesi*. Dımaşk'ın kuzeydoğusunda bulunan köylerdeki bazı Hristiyanlar hâlâ "Sort" denilen bu lehçeyi kullanırlar. O bölgede konuşulan mahalli lehçelerin önemli ölçüde etkisinde kalmıştır. Sözü edilen bölgede bu lehçenin kullanıldığı dört köyün adları "Mâlula", "Bah'a", "Cabâdin" ve "Saydnaya"dır. Bu lehçe, doğu ve batı lehçelerinin karışımından ibaretse de, doğu lehçesi sayılmaktadır ve Arâmîcenin canlı bakiyelerindendir.

2. Doğu Arâmîcesi

Arâmîcenin doğu grubuna gelince, Dicle ve Fırat bölgesine gelen Arâmîler'in kullandıkları lehçelerdir. Kendi yeni yerleşim birimlerinde oluşan bu lehçeler, Ermenistan ve şimdilerde Kürdistan denilen bölgedeki dağlara kadar yayılmıştır. Belli başlı dört lehçesi vardır:

I. Babil-Yahûdî Arâmîcesi. Miladî II-VII. Yüzyıllar arasında Babil Talmudu'nda ve o döneme ait diğer belgelerde görülmüştür. Bu lehçenin özelliği sigaların farklı oluşudur ve o da tıpkı hahamların ter- cih ettiği klasik Filistin-Yahûdî Arâmîcesi gibidir.

II. Mandiye lehçesi. Irak'ta Mandililer tarafından kullanılan dinî literatür lehçesidir. Eski Arâmîcenin gelişmiş mahalli bir lehçesi olarak kabul edilir. İbraniceden etkilenmemiş olan Doğu Arâmîcesiden daha saftır. Geç dönemde ortaya çıkmış ve Arapçanın etkisiyle önemli telaffuz değişiklikleri geçirmiştir.

III. Süryanî lehçesi. Hristiyanlık tarafından din ve edebiyat dili olarak kabul edildikten sonra Doğu Hristiyan Arâmî lehçesi olmuş- tur. Daha ziyade Miladî III. Yüzyılda Hristiyanlığın merkezi haline gelen Arâmî Ruha (şimdiki Urfa) yöresinde yayılmıştır. Doğudaki inanç mücadeleleri iki taraf (doğu ve batı) arasında kopukluğa sebep olunca, Süryani lehçesi gelişip, zenginleşmiş ve ilahiyat, felsefe ve ilmî konularda dil ihtiyacını karşılayacak duruma gelmiştir. Böylece Miladî VI. Yüzyıldan itibaren kendini bariz bir şekilde hissettiren yazı ve konuşma dillerindeki farklılıklar, Arâmîcenin lafız ve yazı olarak Batı ve Doğu Arâmîcesi şeklinde ikiye ayrılmasına yol açmıştır. Bu lehçe, Pers topraklarında yayıldıktan sonra oradan Doğu ülkelerine, arkasından Uzak Doğu'ya Çin ve Hindistan'a kadar uzanmıştır ve hâlen Hindistan'da bazı Süryaniler tarafından âyin dili olarak kullanılmaktadır. Mısır ve benzeri Arap ülkelerine de giren Süryanice, Arapça, Ermenice ve Farsça gibi bir çok dili önemli ölçüde etkilemiş; ancak, İslamî fetihle birlikte Arapça karşısında gerilemiştir. Yine de XIV Yüzyıla kadar canlı bir edebiyat dili olarak varlığını korumuştur ve halen Doğu ve Batı Süryani kiliselerinin âyin dilidir.

IV. *Modern Süryanice* (Sevadiyye). Şimdilerde Kürdistan denilen dağlarda ve Kuzey Irak'taki Urmiye Gölü'nün doğu sahillerinde ve Tur Abidin dağlarındaki Hristiyan köylerinde yaşayan Hristiyan cemaatler tarafından konuşulan Arâmî lehçesidir. Diğer Arâmî lehçelerinin tamamının başına gelenler onun başına da gelmiş, büyük telaffuz değişiklikleri geçirmiş, çevredeki, Arapça, Türkçe, Farsça ve Kürtçe gibi komşu dillerden etkilenmiştir. Urmiye lehçesi daha ağırlıklıdır.

Yukarıda saydığımız lehçelerden başka Asurîler'in yaşadıkları değişik bölgelerdeki resmi belgelerde kullanılan ve uluslararası kullanım alanına sahip olan resmi bir lehçe ortaya çıkmış; daha sonra Pers İmparatorluğu bir süre hükümet dairelerinde onu resmi dil olarak kullanmıştır. Asurîler döneminde ise, (MÖ. 1100-612) resmî Arâmîce geniş bir alana yayılmış ve devlet görevlileri resmi yazışmalarda Akkad-cadan çok onu kullanmışlardır. Böylece ticaret Arâmîcesinin resmi Arâmîcenin temeli haline geldiği başka ülkelerde de yayılmıştır.

d. Arâmîler'in dini

Arâmîler'in dini çok tanrılı dinlerdendi. Birkaç tanrıya taparlardı. Bunlar içinde en önemlisi "Hadad"dı. Aslında fırtına ve bora tanrı-sıydı. Karkamış (Gerablus), Semâl (Zincirli), Haleb ve Dimaşk'ta ona tapınılırdı. Dimaşk krallarından üçü onun adını almıştır. Arâmî-ler'de tanrı "El" ne ise, Hadad da Kenanlılar'da o idi. Arbad krallarından birinin adına "El" takısı eklenmiş ve Matta-"Matta-el" olmuştur. Asurî kralı Nerari ile ortak savunma anlaşması yapan da odur. Kısacası Arâmî dini, o sıralar Kenan, Irak, Küçük Asya ve Arap Yarımadası'nda yaşayan komşu halkların inanç, gelenek ve kültürlerinden farklı değildi.

e. Arâmî kabileleri ve göçebe Araplar aynı köktendir

Arap tarihçileri, Arâmî kabilelerinin Arap kökenli olduğunu, yani onların ve göçebe Arapların aynı kökten geldiklerini; bu yüzden tüm göçebe Arap halklarının İrem'e mensup bulunduklarını ve Ereman diye adlandırıldıklarını kaydetmektedirler. Hamza el-İsfahani "Tarih sinn-il mülûk" adlı eserinde, "Göçebe hayat süren Araplar on halktır. Bunlar: Ad, Semud, Tasm, Cedis, Amalik, Abil, Ümeym, Vebar, Rahat, Casim ve Kahtan (oğulları)dır. Bu topluluklar, birbiri ardınca tarihten silininceğe kadar İrem yıllarına göre tarihlenirler. Onlardan geriye küçük bakiyeler kalmıştır. Onlara İreman deniliyordu."¹¹³ Mesudî de İreman'a değinmekte ve şöyle demektedir: "Bu şekilde adlandırılmalarının sebebine gelince, Ad kavmi helak olduğunda İrem Semud'u denildi. Semud helak olunca İrem bâkiyelerine Ereman denildi."¹¹⁴ İbni Haldun da "Makaddeme"sinde Aribel Araplar'la tarihten silinen Araplar'ın (el-arab el-baide) aynı anlama gelen iki değişik terim olduğunu belirterek şöyle diyor: "el-Arab el-aribe (Aribel Araplar) pek çok kola ayrılırlar. Ad, Semud, Tasm, Cedis, Ümeym, Abil, Abd Dahm, Cürhüm, Hadramut, Hudur ve Sülfat bunlardandır. Bunlara el-arab el-baide yani tarihten silinen Araplar denilir. Çünkü yeryüzünde onların soyundan kimse kalmamıştır."¹¹⁵

¹¹³ Beyrut baskısı, 1961, s. 105.

[114](#) *Et-tenbih ve 'l-işraf*, Avrupa baskısı, s. 78-79; *Muruc ez-Zeheb*, Dar el-Endülüs baskısı, 1965, 1/52-53.

[115](#) Bolak baskısı, 1284 h. (Cilt 2, s. 16, 71, 259)

Arâmîler'in Arap olduğu ve bu adla çağırıldıkları kesin. Örneğin Asurî kralı Asarhaddon (MÖ. 668-625) kitabelerinde, Aribî (Arap) kralı Hazail'in büyük miktarda vergiyle birlikte boyun bükerek Ni-nova'ya geldiği belirtilmektedir.[116](#) Bilindiği gibi Hazail adı Arâmîce bir kelimedir ve doğal olarak İsrail topraklarının büyük bir kısmını ele geçirerek, MÖ. 842, 838 yıllarında Kral Salmanasar'ın hücumlarını püskürtmeyi başaran meşhur Dimaşk kralı Arâmî Hazail'le aynı şahıs değildir.

[116](#) Rogers, *Cuneiform parallels etc.*, s. 353-359.

Dr. F Hommel, “Eski İbrani Gelenekleri” adlı eserinde şöyle diyor: “En eski dönemlere ait olan ve adları kadim kitaplarda geçen Arâmîler, saf göçebe bir ırka mensuptular ve Arap adları arasında rastladığımız isimleri kullanıyorlardı. Dolayısıyla biz, Arâmîler'in MÖ. II. Binyılda, hatta Asurî İmparatorluğu'nun yükselme dönemine kadar uzanan daha sonraki yüzyıllarda, Araplar'la aynı ve tek halk olduklarını körü körüne söylemiş değiliz.”[117](#) Bilim adamı Krohmann da Arap tarihiyle ilgili çalışmasında MÖ. 880 yılında Yukarı Fırat'ta “Bet Zamani”nin iç işlerine müdahale eden ve Asurî kralının vekili II. Asurnazirpal'ı (MÖ. 884-859) kovmak için bura halkına yardımda bulunan Arâmîler'in Araplar'ın selefleri olduklarını kaydetmektedir.[118](#)

[117](#) F Hommel, *The Ancient Hebrew Tradition*, s. 202-203.

[118](#) Ency. of Islam, N. E., p. 24.

Aynı görüşü destekleyen Arap yazarlardan merhum El-Akkad da şöyle der: “Arâmî kültürü, dil, menşe ve aidiyet itibariyle Arap kültürüdür. İlk dönemlerinde onların Arap halkından başka bir halka nisbet edildikleri bilinmemektedir.”[119](#) Dolayısıyla Arâmîler'i İslam öncesi Arap tarihinin belli bir yerine yerleştirmek zorundayız. Çünkü eski Arap kültürünün temsilcisidirler. Dahası, İbrahim peygamber onlara mensuptur. MÖ. II. Binyılın ilk dönemlerine doğru bazı Arâmî aileleri Güney Irak'a sarkarak Babil bölgesine yerleşmişlerdir ki, İbrahim peygamber bu ailelerin soyundan ve kabile yöneticilerindendi.[120](#)

[119](#) El-Akkad, *Es-sakafe el-arabiyye*, s. 20.

[120](#) Detaylı bilgi için V. Bölüme bkz.

f. Arâmîler'in siyasî tarihine kısa bir bakış

Bir yandan Asurî İmparatorluğu'nun Tiglat-Peleser'den sonra zayıflamaya başlamasından, diğer yandan III. Ramses zamanında Mısır etkisinin gerilemesinden faydalanan Arâmîler, MÖ. XI-X. Yüzyıllarda genişlemeye başladılar ve güçlerinin zirvesine ulaştılar. Bu arada Suriye'nin kuzeyinde Hatti ve Mitanniler'in gücü zayıflamış, batıda Me-dialılar'ın yönetimi son bulmuştu. Bu fırsatı da iyi

değerlendiren Arâ-mîler, silah gücüyle Suriye’de bir dizi küçük krallıklar kurdular. Bunlar arasında Bekaa’da Aram en-nehreyn, Feddan-ı Aram, Aram-ı Dı-maşk, Aram-ı Soba, onun güneyinde, Litani nehri dirseğinde Aram-ı Bet Rahub, (Dan bölgesinde) Aram-ı Ma’ke, Yermuk ve Dımaşk bölgesi arasında Gesur, Hama’da başkenti Arfad olan Bet Aguşî, merkezi Kozan (şimdiki Tel Halaf) olan Bet Bahyani sayılabilir. Bundan başka Haleb ve Karkamış adında iki küçük devlet daha vardı. Arâmîler, Suriye’nin kuzeybatısındaki Kilikya’da da bir devlet kurmuşlardı. Harabeleri günümüzde Türkiye’de Anteb’in batısındaki Amanos dağlarındaki Zincirli’de yer alan ve merkezi Semâl olan bu devlete Arâmî-ler “Yaudi” diyorlardı. Bilinen kralları Şail, Kilamo, Hayyani, Fenamu ve Bar-Rukub’dur. Şehrin kale duvarlarının izleri bugün hâlâ göze çarpmaktadır. Daha sonra Irak’a saldıran Arâmîler, orada da birkaç küçük devlet kurdular. Örneğin merkezi Borsiba olan “Bet Adini” bunlardandır. Bu devletin merkezi, MÖ. XII-VI. Yüzyıllar arasında belirli aralıklarla birçok Babil sülalesinin hüküm sürdüğü Babil civarındaydı. En önemli kraları Adad Apal-İdina, IV Babil sülalesinden-dir. MÖ. 1067-1047 yılları arasında Babil tahtında oturmuştur. Arâ-mîler, Güney Irak’ın Körfez sahilinde de birkaç küçük devlet kurmuşlardır. Bunlar arasında en önemlisi Bet Yakini’dır. Burada hüküm süren kralların sülalesine “bahrî Katar sülalesi” deniliyordu (Körfez prensleri). X. Babil sülalesinden gelen Marduk Apal-İdina adlı kral, II. Sargon zamanında (MÖ. 722-705) Asurîler’le girişilen savaşta önemli bir rol oynamıştı. Babil’i ele geçiren Marduk, kendini kral ilan etmiş ve on yıldan fazla hüküm sürmüştür. Babil sülalelerinin sonuncusu, XI. sülaledir. Yani Kral III. Nabukad Nasar’ın (MÖ. 605-562) ön plana çıktığı Keldanîler sülalesidir. Bilindiği gibi Nabukad Nasar Yahuda (Yuda) oğullarını esir ederek Filistin’den Babil’e sürmüş ve Yahuda Krallığı’na nihai olarak son vermişti.

Irak’a saçılan Arâmîler, orada Babil Krallığı’ndan bağımsız yarı krallıklar kurmuşlardır. Bunlar arasında en önemlisi, Fırat üzerinde, Ane ile Belih nehri mansabı arasındaki Arâmî “Zoha” Krallığı idi. Bu krallığın birkaç şehri vardı: Anat (Ane), Haridi, Rahbut (Rahbe) ve Şora. Zoha kralları arasında en dikkat çeken ise Hâbânî’dir. Başlangıçta Asurîler’e itaat arzeden Hâbânî, sonra itaatten baş tartarak isyan etti. II. Asurnazirpal (MÖ. 884-859) güçlü bir ordu sevk ederek, ülkeyi işgal ettikten başka büyük şehirlerini yerle bir ettirdi. Arkasından Fırat üzerinde iki kale yaptırarak, biri nehrin sağ cenahında, diğeri sol cenahında olmak üzere iki Asurî garnizonu bıraktı. Orada, Dicle’nin doğu sahilinde dört muhkem şehri olan “Kembulu” adında başka bir krallık daha vardı; fakat II. Sargon, Babil’li Marduk Apal-İdina’nın destek verdiği Keldanî ve Arâmî kabilelerine karşı düzenlenen sefer sırasında burayı zaptederek Asurî sınırlarına ilhak etti. Ayrıca Dicle’nin doğusunda mansaba yakın ovada yer alan ve Kembulu’ya komşu olan Fakudo adında bir krallık yer alıyordu. Bu krallığın adı Tevrat’ta iki defa geçmektedir.¹²¹ Aşağı Deyala Vadisi’ni ise Arâmî “Etug” kabilesi mekan tutmuştu. Bu kabile mensupları Küçük Zap sahillerine kadar saçılmışlardı, fakat Asurîler’in düzenlediği bir saldırı sonucunda, ülkelerinden koparılarak güneyin en uç kesimlerine sürüldüler ve vergiye bağlandılar.¹²²

¹²¹ *Yeremya*, 50: 21; *Hezekiel*, 23: 23

¹²² Matran Gregorius Saliba’nın “El-Arâmîyyûn fi’l Irak” adlı değerli makalesine bkz. (Et-Turas eş-şagbi, Mart-Nisan sayısı, 1971, s. 85-91.)

Arâmîler’le İsrail Krallığı arasında birkaç çarpışma olmuştu.¹²³ Tevrat, Kral Davud’un Fırat nehri boyunca tekrar hakimiyetini sağlamak üzere sefere çıktığı sırada Soba kralı Hadadezer b. Rahub’u itaat altına aldığını ve bu krala ait Tabih ve Pirosay adlı şehirlerden bol miktarda bakır götürdüğünü belirtmektedir.¹²⁴ Yine Tevrat’a göre Davud, ayrıca Aram-ı Dımaşk’ı da vurmuş, oraya valiler atadıktan sonra¹²⁵, Hama kralı “Tuga Yuram”, Davud’a değerli gümüş ve altın hediyeler vererek itaatini göstermiştir.¹²⁶ Süleyman zamanında ise Soba kralı Hadadezer’in tabilerinden “Razon” adlı biri baş kaldırmıştır. Razon, efendisinden kaçarak çapulcuların reisi olmuş, Dımaşk’ı ele geçirmiş ve Süleyman’ın iktidarı boyunca orayı yönetmiştir. Yine Süleyman döneminde “Bet Adini” ve diğer uzak Arâmî site-devletle-ri bağımsızlıklarını kazanmışlardır.¹²⁷

¹²³ Tevrat, Mûsa yandaşlarına “İsrail oğulları” adını vermektedir, fakat deliller İsrail oğullarının peygamber Mûsa’nın Filistin’e düzenlediği saldırıyla herhangi bir ilgileri olmadığını göstermektedir. Bu konuda daha detaylı bilgi için 3. ve 5. bölüme bkz.

¹²⁴ 2. *Samuel*, 8: 6

¹²⁵ 2. *Samuel*, 8: 9-10

¹²⁶ 1. *Krallar*, 11: 23-25

¹²⁷ 2. *Tarihler*, 8: 3-4

Süleyman’ın ölümü ve İsrail’in İsrail ve Yahuda devleti olarak ikiye ayrılmasından sonra, Arâmîler rahat bir nefes alarak, Davud ve Süleyman döneminde Mûsevîler’in hakimiyeti altında kalan Arâmî topraklarını istirdat ettiler. Hatta Dımaşk kralı Hazael zamanında İsrail topraklarına bile girdiler. Arâmîler böylece Orta Doğu bölgesi ülkelerinin çoğunu ele geçirdiler. Örneğin Irak’ta Babil’den güneyde Körfez’e kadar uzanan bölgenin tamamı Arâmîler’in kontrolündeydi. Suriye baştan sona merkezi Dımaşk olmak üzere Arâmî site-devlet-leriyle bezeliydi ki, bir noktada Asurîler’in ülkesi bir dizi Arâmî devletçikleri tarafından çevrelenmişti. Ancak, idarî sistemin zayıf oluşu sebebiyle yine de Arâmîler’in varlığı tehlikeyle karşı karşıyaydı. Çünkü tek bir yönetimde birleşen büyük bir devlet kurmayı denememişlerdi. Gerçi bir tehlike belirdiğinde geçici koalisyonlar kuruluyordu, fakat umumi birleşik bir hükümlanlık söz konusu olmadığı için, bunlar güçlü koalisyonlar değillerdi. Ayrıca bu site-devletler zaman zaman birbirleriyle de savaşıyorlardı. Dolayısıyla Asurî devleti yeniden eski gücüne kavuşunca, Arâmî krallıkları Asurî saldırısı tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Asurîler, Arâmîler’le İsrail arasında yaklaşık bir asır devam eden çekişmelerden faydalanarak, doğu, batı, güney ve kuzeyde dağınık ve birbirinden uzak vaziyette saçılmış bulunan Arâmî krallıklarını tek tek ele geçirme gayretine düştüler. MÖ. 884-859 yılları arasında Asurîler’i yöneten Kral Asurna-zirpal, kuzeyde Kozan’daki “Bet Bahyani” Krallığı’na saldırarak teslim aldı. Sonra III. Salmanasar, MÖ. 856’da güneydeki “Bet Adini”yi Asurî sınırları içine ilhak etti. Yine aynı yıl, diğer Arâmî krallık bakiyeleri, Fenikeliler, İsrail ve Arap prenslikleriyle birleşerek bir koalisyon teşkil eden Arâmîler’e karşı yeni bir savaş açtılar. Gerçi Suriye’de Asi nehri sahillerindeki Karkar’da vukû bulan savaşta kesin bir sonuç alınamadı ise de, Arâmîler ve müttefikleri ağır kayıplar verdiler. Salmanasar, daha sonra bakışlarını Babil üzerine

çevirdi ve biri MÖ. 852, diğeri 851’de olmak üzere düzenlediği iki saldırıyla şehri yerle bir etti. MÖ. 849’da ise Hama kralına karşı bir saldırı düzenleyerek, kendisiyle ikinci defa savaşa tutuşan Dımaşk kralını ve müttetiklerini öldürdü. 842 yılında tekrar Nazal’a dönüp, Dımaşk kralı Hazael’le yeke yek bir çarpışmaya girdi. Asurî ordusu bütün bölgeyi tepeledikten sonra, Orta Fırat kabilelerinin elinde bulunan bölgeleri ilhak etti. Arâmî krallıklarına en son darbeyi Kral III. Tiglat-Pele-ser ve II. Sargon indirdiler. Birinci, MÖ. 732’de Dımaşk’ı işgal etti; ikincisi ise 720’de Arâmîler’in son kalesi durumundaki Hama’nın işini bitirdi ve böylece Suriye’deki Aramî hükümranlılığına nihai olarak son verildi. Ancak, Aramîler’in siyasi varlığı sona ermedi ve güneyde Asurî nüfuzuna karşı mücadeleye başlayan Keldanî kabileleriyle mücadelesini sürdürdü. Sonunda yeniden toparlanarak Nabupolas-sar kumandasında Keldanî Devleti’ni kurup Babil’de bağımsızlıklarını ilan ettiler. (MÖ. 625).

Prof. Diringe¹²⁸ Arâmîler’in yaşadığı fetret dönemine işaret ettikten sonra şöyle diyor: “Arâmîler’in siyasi bağımsızlıklarını kaybedişleri, Arâmî tarihinin sonu değildi. Aksine devletin geçirdiği bu zafiyet, Arâmî kültürün yayılma kapısını araladı. Arâmîler Batı Asya’da ekonomiyi ele geçirdiler ve Arâmîce o sıralarda uluslararası bir dil haline geldi. Örneğin Akhemenidler döneminde imparatorluğun resmi dili Arâmîceydi. Mısır’dan Küçük Asya’ya, Küçük Asya’dan Hindistan’a kadar kullanılan ticaret dili de yine Arâmîceydi. Kısacası Arâmîce, Arâmî Devleti’nin yıkılmasından

sonraki bin yıl boyunca da üstünlüğünü korudu ve bu dilden çıkan değişik lehçeler bazı kırsal kesimlerde asırlarca kullanımda kaldı.”¹²⁹

¹²⁸ Aram ve Arâmîler konusunda aşağıdaki kaynaklara müracaat edilebilir: R. D. Barnett, Arameans, Enc. Brit., 1965, II/207-208; L. Delapor te, Epigraphes Arameens, 1912; D. Diringer, The Alphabet, 1948, Chap. IV, s. 253-294; Ph. Hitti, History of Sryia, 1951, s. 162-175; E.G. H. Kraeling, Aram and Israel, 1918; D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, 2 vols, 1927; Mallowan and Rose, Excavations in the Balikh, 1946, Irak VIII, 1946; S. Moscati, Ancient Semitic Civilizations, 1957, Chap, 7, s. 167-180; R. T. O’Callghan, Aram-Nahraim, 1948; H. Oppenheim, Tell Halaf, 1933; A. Sanda, Die Aramaer, Der Alte Orient, IV part 3, 1902; S. Schiffer, Die Aramaer, 1911; A. D. Sommer, Sur les debuts de l’histoire Aramsenne, 1953; A. D. Sommer, Les Arameens, 1949; M. E. Unger, Israel and the Ara-means of Damascus (A Study in Archaeological Illumination of Bible History), London, 1957; Rosenthal, Die aramaistische...; A. Cowley, Aramaic Papiri. ; S. Frankel, Die aramaischen... ; F Macler, Ency. of Religions and Ethics, vol. XII, s. 164. Ayrıca şu Arapça kaynaklara da bakılabilir:

Refail Babo İshak, el-Arâmîyyun, Sumer 3 (1948), c. 2, s. 317-330; 19 (1963), s. 96-154; Elkıss Yağkub Ojin Mana el-Keldanî, Delil er-ragi-bin fi lugat el-Arâmîyyin, el-Musıl, 1900; Mıtran Gregorius Saliba, el-Arâmîyyun fi’l Irak, Mecellet et-turas eş-şagbi, Azar-Nisan, 1971, s. 85-91; El-Bar Abuna, Edeb el-lugat el-Arâmîyye, Beyrut.

¹²⁹ S. Reiche, *Etudes sur les villages Arameens de l’Anti-Liban*, Institut Français de Damas, 7, 1936.

g. Sonuç olarak

Kısacası üç halk - Kenanlılar, Amorîler ve Arâmîler- tek bir soydan, yani Sami Arap kökenden gelmektedirler. Sami uygarlığının, ziraat, zanaat, ticaret, denizcilik ve değişik kültürlerin Yakın Doğu’da yayılmasında hepsinin payı vardır. Her üç halkın kullandığı dil aslında tek bir dildi. Bu dil, bugünkü Arap Yarımadası bedevîlerinin diline en yakın dil olduğu sanılan ana Samiceydi. Daha sonra ise yeni ortamlarında değişik halkların dilleri bu ana dilden türemiştir, fakat özle bağlarını korumuşlardır. Daha önce belirtildiği gibi, bilim adamları kuzeybatı Sami halklarının dilini Akkadca, onun Irak’taki Babil ve Asurî kolundan ve güney Arap dillerinden ayırmışlardır. Günümüzde “Sort”ca denilen ve Kuzey Irak, Suriye ve İran’ın bazı bölgelerinde yaşayan kimi insanların kullandıkları mahalli lehçenin karışımından oluşan Arâmîcenin izleri belli köylerde ve dağlık bölgelerde hâlâ konuşulmaktadır. Ayrıca yakın zamana kadar Zaho’da yaşayan Yahûdîler de Arâmîce konuşuyorlardı. Fasih (kitabî) dil ise sadece beş doğulu topluluk tarafından dinî âyinlerde kullanılmaktadır. Suriye’nin hâlâ “Sort” lehçesi konuşan köyleri “Saydnaya, Mâ-lula, Cabadin ve Nah’a” dır. Bu köyler sırasıyla Dımaşk (Şam)dan 29, 56 ve 60 km. mesafededir.

5. Akkadlar’ın Mezopotomya’ya göçü ve ilk Sami imparatorluğu’nun kuruluşu

Filistin ve Suriye'ye göçlerin sürdüğü bir sırada, Irak'ta Fırat boylarına doğru çok önemli bir göç daha gerçekleştiriliyordu: Akkad göçü. Bu göç, Arap Yarımadası'ndan Fırat sahillerine muhaceret eden Sami Araplar'ın en kadim göçü sayılır. Bunlar, ilk önceleri Fırat'ın sağ sahilinde Ane ile Hit arasında uzanan bölgeye yerleşmişlerdir ki, burası, Şam Ovası'ndaki bozkırımsı verimli topraklarınkine oldukça yakın bitki örtüsüne sahip bir bölgedir. Bu göçebeler, sulamaya dayalı ziraatla uğraşmışlardır. Fırat nehrinden kanallarla aldıkları suları uzak mesafelere, yeni yerleşim birimlerine kadar götürüyorlardı. Çünkü kışın bölgeye yağan yağmur miktarı ekinleri için yetmiyor, yazları ise kurak geçtiği için mecburen sulama usulüne başvuruyorlardı. Bu insanlar, ayrıca taşkın sularını barajlarda nasıl muhafaza edeceklerini, tarlaların sulanmasında onlardan nasıl faydalanacakları da öğrenmişlerdi. En çok buğday ve arpa yetiştiriyorlardı. İnek, koyun, keçi, eşek ve domuzları çoktu. Fakat bir süre sonra nehrin su seviyesi düşünce, tarla ve bahçeleri ark suyundan mahrum kaldı. Böylece bir kısmı topraklarını terk ederek güneye yönelirken, bir kısmı yerlerinde kalarak dönme dolaplarla bostanlarını sulamaya çalıştılar. Bu büyük dönme dolapları şelalelerden elde ettikleri güçle çeviriyorlardı. Aynı dolaplar günümüzde Ane ve Rave bölgelerinde hâlâ kullanılmaktadır. Güneye inenler, şimdi Bağdat'ın batı ve güneybatısına düşen eski Fırat mansabının iki sahiline yerleştiler. Burada açtıkları tarlalar, Babil şehrinin 15 km. doğusundaki "Kiş"e kadar uzanıyordu. Kiş dışındaki diğer önemli şehirleri, "Akkad", "Sip-par", "Kosa", "Opis" ve "Akşak"tı. Bu topluluklar, bu verimli bölgede, Fırat'ın iki sahilinde kendi yerleşim birimlerini kurarlarken, bir gün gelip oğullarının insanlığın uygarlık tarihindeki en büyük ve en eski imparatorluğun, yani Büyük Sargon'un MÖ. XXIV Yüzyılda kurduğu ve yaşadığı başkent "Akkad"a nispetle "Akkad İmparatorluğu" adını verdiği Sami Akkadlar'ın nüvesini oluşturacaklarını akıllarından bile geçirmemişlerdi. İmparatorluk, MÖ. 2371'den 2230'a kadar bir buçuk asır ayakta kalmış, daha sonra Zagros dağlarından gelerek Babil'i ele geçiren ve ülkedeki Akkad yönetimine son veren dağlı Guti kabileleri tarafından yıkılmıştır.

Akkad İmparatorluğu, Bereketli Hilal ve Elam'ın büyük bir kısmıyla Küçük Asya'nın Akdeniz'e kadar uzanan belli bir kesimini sınırları içine alıyordu. Ayrıca Asur topraklarıyla kuzeydeki bölgeler ve Gutiler'in yaşadıkları yerler Akkadlar'ın sınırları içinde kalıyordu. Sargon'dan yapılan rivayete göre kendisi Grit Adası'na kadar varmış. Doğuda ise günümüzde Arabistan ve Huzistan denilen Elam toprakları (Elam başkenti Sus da dahil olmak üzere) Akkadlar'a aitti. Sar-gon, Güney Irak'taki küçük Sümer prensliklerini istila ettikten sonra Arap Körfezi'nde bir filo kurarak, günümüzde Omman ve Arap Denizi denilen denizi bir baştan bir başa katetti. Buradaki adaları sınırlarına kattı ve Akkad ve Sümer topraklarının hakimi olarak ellerini denizde yıkadı. Bu devletin Sargon'dan sonraki en dikkat çeken kralı ise, torunu Naram-sin'dir. (MÖ. 2291-2255) Ona “dört iklimin hakimi” lâkabı verilmişti.

Akkad yönetimi Akkadca'yı Irak'ın tamamında ve hakimiyeti altındaki ülkelerde resmi dil haline getirdi. Akkadca ve onun yanında Babilce ve Asurîce, Kuzeybatı Sami dillerinden ayrılan Doğu Sami dilleridir. Akkadca, erken Babil, Asurî ve geç Babil dönemlerinde konuşma dili olarak varlığını sürdürdü. MÖ. VII. Yüzyıl sonlarında ise Arâmîce tarafından itilmeye başlandı. Akkadlar, o sıralarda Irak'ta yaygın olarak kullanılan çivi yazısını ve Sümerler'le kaynaştıktan sonra da Sümerce terkipleri aldılar.

Akkadlar, oyma ve işleme sanatlarında hayli ilerlemişlerdi ve özellikle süslemelerle bezedikleri yüzüklerde ince detaylara çok önem veriyorlardı.

*Akkad sanatının inceliklerini yansıtan ve Ninova'da bulunan gerçek boyutlu bir baş.
Sargon veya Naram-sin'e ait olduğu sanılmaktadır.*

Mesela Sargon'un torunu Naram-sin'e ait olan ve 1897'de Elam topraklarından Sus'da ele geçirilen “zafer levhası” bu ince işçilik örneklerindendir. Bu tablo şu anda Paris'teki Louvre Müzesi'nde saklanmaktadır. Dünyanın en eski sanat eserlerinden sayılan bu tablo, Sami ırkından gelen

bir ustanın elinden çıkmıştır. Tabloda Kral Naram-sin, ordusunun başında dağ tepesinde, Lulubiler denilen düşmanını mağlup eder vaziyette tasvir edilmiş. Tablonun yukarı kısmında ise Akkad arması birkaç kez yer almaktadır. Ayrıca görüldüğü kadarıyla Büyük Sargon'un veya Naram-sin'in örgülü büyük sakalıyla ve başında bronz bir başlıkla tasvir edildiği monoblok bir eser daha ele geçirilmiştir. Bu da Akkad sanatının ne kadar incelikli olduğunu gösteren en güzel örneklerdendir.

İmparatorluk sistemini ilk icat edenlerin Sami Akkadlar olduğu belirtilmektedir. Akkadlar, eyaletlerin başına oraları devlet adına yöneten valiler atıyorlardı. Günümüzde yürürlükte olan uluslararası yönetim sisteminin ilk kurucusu da Akkadlar'dır. Akkadlar, Irak'da daimi sulama (perennial irrigation) sistemine dayalı ziraat destekli medeniyetin gelişmesine de yardımcı olmuşlardır. Bu medeniyet, Arap Yarımadası'ndan Fırat sahillerine göç eden Sami Araplar'ın temelini attığı bir Sami medeniyetidir. Bazı bilim adamları, ona “nehir medeniyeti” veya “sulamaya dayalı medeniyet” adını vermişlerdir. Yine onlara göre Mezopotamya “perennial irrigation” sisteminin ilk vatanıdır.¹³⁰

¹³⁰ Ahmed Susa, *er-Reyy ve'l hudara fî vadi er-râfideyn*.

Alman bilim adamı Dr. A. Moortgat, Akkadlar'dan bahsederken şöyle diyor: “Akkadlar, Şam ovasını mekan tutan büyük Sami göçebe halklara mensupturlar. Akkadlar, Sümer topraklarına ancak günümüzde Fırat ile Dicle'nin birbirine çok yaklaştığı bölge üzerinden girmiş olabilirler. Bu bölgenin civarında eski Kiş şehri (Babil'den önceki şehir) vardı.”¹³¹

¹³¹ A. Moortgat, *Tarih eş-şark el-ednâ*, s. 84.

6. Mesilim Çağı

Dr. Moortgat, tarihin başlangıç dönemlerine ve Akkad İmparatorluğu öncesine ait bir Sami medeniyet çağının varlığından bahsederek, bunun Sami Araplar'ın Arap Yarımadası'ndan göç etmesiyle birlikte başladığını ve Kiş şehrindeki ilk Sami krallardan birinin adı olan “Mesilim”e izafeten “Mesilim çağı” adıyla bilindiğini belirtmektedir. Görüldüğü gibi bu bir Sami Arap adıdır. Mesilim çağının, I. Ur sülalesi zamanıyla aynı ana rastlayan Birinci Kiş Süla-lesi'nin sonlarına ait olduğu sanılmaktadır. (MÖ. XXVII. Yüzyılın birinci yarıları). Moortgat'a göre “Mesilim çağı” medeniyetin Sami Kiş şehrine kayma noktasıdır. Bilindiği gibi Kiş, klasik çağın meşhur başkenti Babil şehrinin eski yeridir. Bu şehir, Kiş'in yerini aldıktan sonra tüm bölgeye Sami damgasını vuran dalga çevreye yayılmaya başlamıştır. Moortgat'ın burada sözünü ettiği bölge, güneyde Kiş'ten kuzeyde Sippar'a kadar uzanan bölgedir ki, Cümdet Nasar kalıntıları da buradadır. Dr. Moortgat, Mesilim çağıyla ilgili görüşlerini şu şekilde sürdürmektedir: “Bu çağla ilgili dişe dokunur her türlü bilgiyi arkeolojik bulgulara borçluyuz. Bu bulgular bizi haklı olarak Uruk (Varka) ve Cümdet Nasar çağlarını tarihin başlangıç dönemine değil, tarih arefesine ilave etmeye sevk etmek-tedir. Cümdet Nasar çağının tamamına yansıyan ve Mesilim çağına geçiş olarak kabul edilen bu değişim, eski Yakın Doğu'daki gelişim aşamaları sırasında tanık olduğumuz en çetin değişimlerdendir.” Aynı yazar görüşlerini şu sözlerle sürdürüyor: “Mesilim çağı, Uruk ve Cümdet Nasar çağlarıyla kıyaslandığında

bütünüyle yeni bir uygarlığı temsil eder. Çünkü bu dönemde mimarlık, teknolojik açıdan bir değişim geçirmiştir. Bir kere Mesilim dönemindeki tuğlanın şekli, daha önceki dönemlerdeki tuğla maddesinin neden yapıldığının ortaya çıkarılmasından çok daha karmaşık bir problem teşkil etmektedir. Esasen mesele sadece tuğlanın yeni şeklinden ibaret değildir, binaların inşaat tarzı da değişiktir. Bundan başka mühürcülük ve oyma sanatı da Cümdet Nasar çağından Mesilim çağına kadar, mimarideki gelişime benzer bir tekamül geçirmiştir.” Dr. Moortgat, en son olarak Samiler’in Yakın Doğu medeniyetinin gelişmesinde oynadıkları role değinerek şöyle diyor: “Henüz Akkad İmparatorluğu yokken buraya Samiler’in çıkıp geldikleri kesin. Ayrıca asırlar boyunca Sümerler’e karşı direnmelerine rağmen barışçı yollarla müteakip göç dalgaları halinde ve giderek artan yoğunlukla bölgeye gelip çoğunluğu sağladıktan sonra onlarla kaynaştıkları ve tüm fikri konularda yardımlaşmaları da muhakkak. Bu olaylar, özellikle Mari ve Kiş’de olduğu gibi birkaç asır boyunca yaşanmıştır. Mari şehrinde ele geçirilen Sami yazılı taş işlemler, I. Ur sülalesinden daha eski tarihlidir. Tarih arefesi döneminin son kısmında yer alan Mesilim çağını da saymayalım. Bu uygarlık bizi Sa-miler’in burada ağırlıklı rol oynadığını ve Uruk (Varka) çağı sırasında Sümer medeniyetinin çökmeye başladığını var saymaya sev-ketmektedir.”¹³²

¹³² Age., s. 44-52.

Sus’da bulunan boyalı keramiklerin ikinci devresi örnekleri

7. Arap kabilelerinin Mısır’a göçü

Pek çok ünlü arkeolog, Arap Yarımadası’ndan yapılan göçün sadece Suriye, Filistin, Lübnan ve Irak’la sınırlı kalmadığını, aksine Mısır’ı içine aldığını ortaya koymuşlardır. Çünkü yaygın kanaate göre bazı gruplar Arap Yarımadası üzerinden Nil Vadisi’ne gelip, MÖ. IV. Binyıl civarlarında buraya yerleşmişlerdir. Bunların Mısır’a Süveyş kıstağı veya Bab el-Mendeb Boğazı üzerinden Güney Arabistan yoluyla geldikleri ve beraberlerinde Mısır’dakinden daha yüksek bir medeniyeti getirdikleri düşünülmektedir. Mumyalama tekniğini, hiyeroglif yazısını bunlar getirdiği gibi,¹³³ bakır işleme sanatı başta olmak üzere madencilik de onlar vasıtasıyla bu ülkeye taşınmıştır. Ayrıca

putperestlik, sosyo-politik sistemleri de yine bu Araplar getir-mişlerdir.¹³⁴ Bilim adamlarına göre Samiler Mısır’da kendi dillerini yaymışlardır. Eski Mısır kitabelerinde bu dilin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Aradan çok uzun süreler geçmesine, halkın birbiriyle karışması sonucu bir takım değişiklikler yaşanmasına rağmen Sami dilinin etkisi kaybolmamıştır.¹³⁵ Prof. Taha Bakır, Yakın Doğu halklarının kökenlerini araştıran kişilerin MÖ. IV. Binyıl civarında Sami-ler’in kalabalık kabileler halinde Mısır’a muhaceret ederek yerli sekene ile kaynaştıkları görüşünde olduklarını belirtmekte ve onlarla asıl Hamiler arasında kaynaşmadan tarihte Mısırlılar diye bildiğimiz halkın meydana geldiğini kaydetmektedir.¹³⁶ Corci Zeydan da Prof. King’e¹³⁷ dayandırarak şöyle der: “Samiler, çok eski zamanlarda Mısır’a gelmişlerdir. Son arkeolojik bulgular, Mısır’da demir çağının Sa-miler’in buraya gelişiyle birlikte başladığını göstermektedir. Yani Mısırlılar Samiler’in gelişinden önce demir âletlerle tanışmış değillerdi. Samiler çok eskiden demircilik sanatını bu ülkeye taşımışlardır ve belki Samiler de bu sanatı Fırat Vadisi’nde Sümerler’le komşuluk yaptıkları dönemde Babil’in fethinden önce onlardan öğrenmiş ve Mısır’a getirmişlerdir. Samiler’in çok eskiden Mısır’a muhaceret etmiş olduklarını gösteren delillerden biri de, Mısırlılar’ın en eski tanrısı Pitah’dır. Halbuki Pitah, Sami orijinli bir tanrıdır.”¹³⁸

¹³³ Dr. Muhammed İzzet Druza, *Tarih el-cins el-arabî*, 1/26.

¹³⁴ Age., s. 11.

¹³⁵ Bkz. Breasted, *Tarih Mısır min akdem el-usûr ile’l feth el-farisi*; Gustave le Bon, *el-Hudarat el-mısıriyye*; Gustave Jaecy, *Tarih el-medeniyyet el-mısıriyye*; Dr. Kemal Hasen, *Tarih es-Sudan el-kadim*; Barton, *Nebze an’il usul es-samiye*; Dr. Philippe Hitti, *Tarih el-Arab..*

¹³⁶ Taha Bakır, *Mukaddime*, 1/116; 2/13; Sümer, C.5 (1949), Cüz 2, s.52.

¹³⁷ L. W. King, *Egypt and Western Asia in the light of recent Discoveries*, London, 1907.

¹³⁸ Corci Zeydan, *El-Arab kabl’el İslam*, 1/52.

Tarihçi Maspero da şöyle der: “Eski Mısırlı, Arap, Fenikeli ve Kenan uruklarını birbirlerine bağlayan sıkı sağlar vardır. Mısırlılar, diğerlerinden önce Sami yurdundan ayrılan Samiler’den başkaları değildir.”¹³⁹

¹³⁹ Dr. Muhammed İzzet Druza, *Tarih el-cins el-arabî*, 2/10.

Savaş esirlerini götüreren Akkad askerleriyle ilgili bir kabartma.

a. Mısır’da Heksos hakimiyeti

Genel kanaat, Samiler’in Arabistan’dan Sina Yarımadası’na muhaceret ederek tarihin çok eski dönemlerinden beri oraya yerleştikleri şeklindedir. Mısırlılar onlara “menyusati” yani “Asyalı göçebeler” diyorlardı. Yunanlılar ise bu kabilelere daha sonra “Heksos” yani “çoban krallar” adını vereceklerdi. Bu kabileler, Sina Yarımadası’ndan Suriye ve Filistin’e saldırılar düzenleyerek, orada MÖ. XVIII-XVII. Yüzyıllarda kültürlerini yaşattıkları bir devlet kurdular. Çoğunluğu Orta Asya ve Avrupa’dan dalgalar halinde Yakın Doğu taraflarına gelen bozkırlı Amorîler ve Kenanlılar’dan oluşan halklar da onlara katıldı. Bunların Suriye ve Filistin’deki merkezleri bugün harabeleri Humus’un kuzeydoğusunda yer alan ve “El-Mişrife” adıyla bilinen “Katna” şehridir. Büyük bir ihtimalle bu şehir onların başkentiydi. Bundan başka Nablus yakınında şimdilerde “Balata” denilen Şekem, Lakhiş (şimdiki Tel ed-Duvir), Şaruhin ve Eriha adlı şehirleri de vardı. Heksoslar’ın Suriye’deki yerleşim birimleri, kendine özgü yapısıyla şöhret kazanmıştı. Heksos şehirleri, çevresi su hendekleriyle çevrili kaleler şeklinde kurulmuştu. Hakim oldukları sürece ülkede uyguladıkları tımar sistemini yaygınlaştırmışlardı. O sıralar Yukarı ve Aşağı Mısır arasındaki iç savaş sebebiyle zayıflayan Mısır’a saldırmış, Aşağı Mısır’ı ve özellikle Delta kesimini zaptederek, buraya yerleşmiş ve başkentlerini kurmuşlardı. Heksoslar’ın Aşağı Mısır’daki hakimiyetleri yaklaşık iki yüzyıl sürmüştür (MÖ. 1785-1580).¹⁴⁰ Mısırlılar Heksoslar’a “Şaso” yani bedevî, göçebe diyorlar, devletlerini de göçebe devleti olarak görüyorlardı. Araplar ise onlara Amalik-ler veya göçebeler diyorlardı.

¹⁴⁰ Bazılarına göre Heksoslar Mısır’da MÖ. XXIII-XVIII. Yüzyıllar arasında beş asır kadar hüküm sürmüşlerdir. Bu görüşü ileri süren bilim adamları, “Heksoslar Mısır’da 511 yıl hüküm sürdüler” diyen Manit-hon’un sözüne istinat etmektedirler. Ancak, Breasted Mısır’daki

Bu halka “Heksos” adını veren ilk kişi, MÖ. 280 yılları civarında yaşayan ve meşhur tarih kitabını yazan Mısırlı kahin Manithon’dur. Tarihçi Josephus, Manithon’un Heksoslar hakkında yazdıklarını şu sözlerle nakletmektedir: “Krallarımızdan Temeus zamanında Tanrı bize kızdı ve kim oldukları bilinmeyen bir kavme izin verdi. Bunlar doğudan geldiler. Bizimle savaşma cesareti gösterdiler ve ülkemizde bizi yendiler. Krallarımızı aşağılayıp, şehirlerimizi yaktılar, tapınaklarımızı ve tanrılarımızı(n heykellerini) yıktılar. Halka çok kötülük ve eziyet ettiler. Erkekleri öldürüp, kadınları ve çocukları esir aldılar. Sonra içlerinden birini başımıza kral tayin ettiler. Adı Selatis’di. Memfis’de oturdu; Yukarı ve Aşağı Mısır’a vergi koydu. Asurîler’i Nil Vadisi’nden kovmak için muhkem yerlerde garnizonlar kurdu. Bu amaçla “San” eyaletinde “Oras” şehrini kurarak, hisar, kale ve surlarla tahkim etti. Garnizondaki askerlerinin sayısı 240 000’e ulaştı. Selatis buğdayı [hasadı] toplamak, askerlerin maaşlarını ödemek ve askerî talim yaptırmak amacıyla yazları oraya gelirdi. On üç yıl hükümdarlık ettikten sonra yerini Biyon adında başka birine bıraktı. O da 44 yıl tahtta kaldı. Ondan sonra 36 yıl yedi ay hükümdarlık yapan Ebû Hannas adında başka biri kral oldu. Sonra 61 yıl krallık yapan Ebufis, arkasından 50 yıl bir ay iktidarda kalan Banyas ve en son olarak da 49 yıl iki ay tahtını muhafaza eden Esis başa geçti. İlk altı kral, Mısırlılar’ı dört bir yana dağıtmak istedikleri için sürekli onlarla savaştılar. Bu halka ‘Heksos’ yani çoban krallar deniliyordu. Çünkü bu kelime kutsal dilde kral anlamındaki ‘hek’ ile çoban anlamına gelen ‘sos’ sözcüklerinden oluşuyordu. Fakat bazıları onların ‘Arap’ olduğunu söylüyorlar.” Josephus, Manithon’dan yaptığı nakli devam ettirerek ‘reislerine kral dediğimiz ve çobanlar diye adlandırdığımız bu halk, Mısır’da 511 yıl hüküm sürdü.”¹⁴¹ demektedir. Breasted ise Heksoslar konusunda şöyle der: “Gerek Manithon’un rivayetinden ve gerekse Suriye ve Filistin’le ilgili o dönemki haberlerden Heksos İmparatorluğu’nun Sami asıllı olduğu sonucu çıkmaktadır.”¹⁴²

¹⁴¹ *The Complete Works of Josephus*, by W. Whiston, s. 547.

¹⁴² Breasted, *Tarih Mısır el-kadim*, s. 142.

b) Heksos uygarlık ve kültürü

Heksoslar, Mısır’da kaldıkları süre zarfında Mısır uygarlığını aynen benimsemiş, kralları da tıpkı Mısırlı hükümdarlar gibi firavun olmuşlardır. Mısır’a at ve savaş arabalarını getiren onlardır. Bu atlı savaş arabaları sayesinde Mısır’ı fethetmiş, daha önce böyle bir şey görmeyen Mısırlı savaşçıların gözünü yıldırılmışlardır. Bu durum, Heksoslar’ın, dalgalar halinde Yakın Doğu’ya muhaceret eden ve beraberlerinde atları da getiren Hint-Avrupaî halklarla temas halinde olduklarını göstermektedir.¹⁴³ Mısır’a demirden mamül eğri kılıçla, katışık yayı da Heksoslar getirmişlerdir. Katışık yay Irak’ta ilk defa Akkadlar zamanında görülmüştür. Maden işleme sanatını getiren de yine Heksoslar’dır. Bundan başka Heksoslar bir takım bilimsel gelişmeler de kaydetmişlerdir. Esasen bunlar eskiden beri bölgede mevcut olan teknolojilerdi, fakat bu dönemde kayda geçirilmişlerdir. Mısır matematik bilimiyle ilgili bilgiler de Heksos çağında kaydedilen hiyeroglif metinlerdir.

[143](#) Bilim adamları atın asıl yurdunun Amerika olduğu; diğer vahşi hayvanlar gibi onun da Antik Taş Devri'nden sonra, iki kıtanın birbirine bitişik olduğu bir dönemde Amerika'dan Asya'ya geçtiği ve yine Me-zoletik Çağda (MÖ. 20 000-7000) vahşi halde Filistin'e geldiği görüşündedirler. Aynı bilim adamları atın antik çağda Hazar Denizi'nin doğu kesiminde yaşayan göçebe Hint-Avrupai kabileler tarafından ehlileştirildiğini; Heksoslar döneminde Suriye'ye sokulduğunu, oradan da Mısır'a ve Arap Yarımadası'na götürüldüğünü belirterek, bu atların başka atlarla karışıp melezleşmeden safkanlılığını koruduklarını kaydetmektedirler. Dolayısıyla safkan Arap atlarının Arap Yarımadası orijinli olduğu söylenmektedir. Günümüze kadar safkanlığı-nı koruyan Arap atlarının, I. Dünya Savaşı'ndan sonra teknolojinin ilerlemesiyle birlikte sayılarının hızla azaldığı; ancak Mezopotam-ya'daki Arap kabilelerinin ata geleneğini sürdürerek at yetiştirme ve bakımıyla ilgilendikleri görülmektedir. (Bkz. Hitti, *Syria*, s. 52).

Tanrı adının kutsal sayılan kral adına birleştirilmesi geleneğine uygun olarak Heksos krallarından ikisine “Yakub-el” ve “Yakub-ba-al” adının verildiği bilinmektedir. Mısır kitabelerinde “Yakub-el” sözcüğü yer adı olarak da geçmektedir^{[144](#)} ki, bu da Yakub adının Sami halklar arasında yaygın şekilde kullanıldığını göstermektedir. Demek ki, Tevrat'ta geçen tanrı “el” kelimesi Musa çağından önce Sami Araplar'ca biliniyordu. Çünkü “El”, Kenanlılar'da ve Arâmî-ler'de “Yüce Tanrı” olması hasebiyle önemli bir yere sahipti.

[144](#) Olmstead, *Palestine*, s. 106.

Heksoslar'ın diniyle ilgili elimizde kesin bilgiler yok. Ancak, yapılan incelemeler, onların Mısırlılar'ın tanrılarına tapınmadıklarını göstermektedir. Bilindiği gibi Heksoslar Feras'ı Mısır'da kendilerine başkent edindikten sonra, tanrı “Set”e tapmış ve rivayete göre Kral Ebufis tüm ülkede başka tanrılara tapınmayı yasaklamıştır.^{[145](#)} Dolayısıyla Kenanlı, Arâmî ve Medyaniler'de olduğu gibi Heksoslar'da da tek tanrıcılık fikrinin bulunduğu sonucunu çıkarmamız gerçeğe daha yakın bir tespit olacaktır.

[145](#) Hermann, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 120.

c) Nil Vadisi'ne göç eden Sami Arap ailesi

Sami Araplar'ın Arap Yarımadası'ndan Nil Vadisi'ne muhaceretlerinin çok eski dönemlerde gerçekleştiğini gösteren belgelerden biri de, Kahire'nin yaklaşık iki yüz mil güneyindeki Beni Hasen bölgesinde ele geçirilen bir tabloda, Arap Yarımadası veya Filistin'den Nil Vadisi'ne göç eden Sami bir Arap ailesiyle ilgili renkli bir resmin yer almış olmasıdır. Dr. Hitti, bunun Filistin'in güneyinden gelen Amorî bir aile olduğunu ileri sürmektedir. Firavun “II. Sizostres” (MÖ. yaklaşık 1900) zamanına ait bu resim, Mısır hakimi Ha-num Hotep'in mezar duvarına nakşedilmiştir. Tablo, Arap Yarımadası'nın kuzeyinden Mısır'a göç etmiş bir Arap kabilesinin (Kenanlı veya Amorî) Abişay adlı reisini, aile bireylerini ve yakınlarını tasvir etmektedir. Abişay adı Tevrat'ta da Kral Davud'un kumandanlarından birinin kardeşinin ismi olarak geçmektedir.^{[146](#)} Tabloda grubu Mısır hükümdarı “Hanum Hotep”e takdim etmek için onun önünde ilerleyen iki Mısırlı memur görülüyor. Mısırlı memurlardan birinin elinde tuttuğu hireroglif yazıda, kadın, çocuk ve erkeklerden oluşan, başlarında “Abişay” adlı reislerinin bulunduğu 36 kişilik bu topluluğun Mısır'a gelmiş “Kumlu ülke sakinleri” olduğu belirtilmektedir. Topluluk, Mısır hükümdarına karısının gözlerini sürmelemesi için bir miktar sürme getirmiştir. O zamanlar sürmeye “setebem” deniliyordu.

[146](#) 146 I. Samuel, 26: 6-9; 2. Samuel, 21: 17; 23: 18

*Nil Vadisi'ne göç eden bir Sami Arap ailesi.
MÖ. Yaklaşık dört bin yıl öncesine ait bir Mısır duvar tablosunda bulunmuştur.*

Resimden anlaşıldığı kadarıyla topluluğun giydiği elbiseler orijinal renkli ve yündür. Göz alıcı desenlerle bezelidir. Erkeklerin elbiseleri dizkapaklarına kadar inerken, kadınların etekleri diz kapağının altına sarkmaktadır. Gerek erkek ve gerekse kadınların elbiseleri tek omuzdan askılıdır ve diğer omuz çıplaktır. Erkeklerin sakalları, bugünkü bedevîlerinki gibi saç bitiminden başlayarak çeneyi kaplayıp boyuna kadar uzanmaktadır. Kadınların omuzlarına ve göğüslerine kadar inen saçları, üstten alını çevreleyen beyaz bir kurdele ile bağlanmış. Kadınların ayaklarında kısa konçlu ayakkabılar olmasına rağmen, erkekler deri sandalet giymişler. Renkli desenlerle süslü kap içine konulmuş su kırbaları göze çalınıyor. Silahları ise yay, ok ve kargıdan ibaret. İçlerinden bir tanesi de sekiz telli bir gitar çalmakta.

d) Heksoslar'ın Mısır'dan kovuluşu

Heksoslar'ın Aşağı Mısır'ı istila ettikleri sırada bağımsızlıklarını koruyabilen Yukarı Mısırlı yöneticiler, düşmanın işini bitirip Mısır'dan kovmak için uygun bir fırsat bekliyorlardı. Sonuçta yaklaşık yarım asır devam eden savaşlar neticesinde Heksoslar, 18. sülalenin kurucusu Ahmusa'nın kumandasındaki Mısır ordularıyla baş edemeyerek, ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Onların çıkıp gidişiyle birlikte Mısır'da yaklaşık beş yüz yıl devam eden yeni bir tarihî dönem, imparatorluk çağı başladı (MÖ. 1580-1085). Ancak, bu sülaleye mensup krallar Heksoslar'ın çekip gitmesiyle yetinmediler ve onları Filistin ve Suriye'de takip ederek, Mısır'a saldırı üssü olarak kullandıkları eski merkezlerine saldırdılar. Mısır krallarından biri Megiddo denilen yerde MÖ. 1479'da vukû bulan büyük meydan savaşında Heksoslar'ın Şam diyarındaki varlıklarına son verdi. Böylece Suriye ve Filistin'i de içine alan Mısır İmparatorluğu kurulmuş oldu.

e) Amorîler ve Eski Babil imparatorluğu'nun kuruluşu (ikinci Sami imparatorluğu)

Daha önce Amalik-Amorîler'in Arap Yarımadası'ndan göç ettikten sonra ilk önceleri Suriye'nin orta kesimlerine ve Lübnan'a yerleştiklerini, daha sonra batıda Filistin'e doğru yayılarak orada birkaç si-te-devlet kurduklarını belirtmiştik. Bu devletler arasında en önemlisi, Fırat nehri kenarındaki Mari şehrini kendisine başkent edinen Amuru'ydu. Ancak, gerek Amuru ve gerekse diğerleri, MÖ. XXIV Yüzyılda Akkad kralı Sargon'un imparatorluğuna katılmış, daha sonra

imparatorluğun yıkılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını elde ederek, Mezopotamya'da tekrar küçük devletler kurmuşlar, sonunda bir araya gelerek Orta Doğu ülkelerinin çoğunu hakimiyet altına alan birleşik bir krallık kurmayı başarmışlardı (MÖ. XIX. Yüzyıl). Bu devlete Eski Babil Krallığı, kurucu sülaleye de I. Babil sülalesi adı verildi. Bu sülale ikinci Sami göç dalgasıyla gelenlere mensuptur. (Amalik-Amorîler'in göçü). Bu göçle gelen kabileler Habur'un yukarı kısımlarından Fırat boyunca güneye doğru ilerlemiş ve Babil bölgesine yerleşmişlerdi. Bu sülalenin ilk hükümdarı, MÖ. 1894-1881 yılları arasında on üç yıl tahtta kalan Semuabum'du. Kendisine Ba-bil'i başkent edinmişti. Babil, o sıralar henüz ün yapmamış küçük bir kasabaydı. Orada Batılı Samiler ve başkentleri Babil bölgesi yakınlarındaki Akkad olan Akkadlar'ın bakiyeleri yaşıyorlardı. Başkent edinildikten sonra birden ünlenen Babil, daha sonra Irak'ın orta ve güney kesiminin de adı oldu.

Bu sülaleden çıkan on bir hükümdar toplam üç yüz yıl ülkeyi yönetti. (MÖ. 1894-1595 arası). Bunlar arasında en ünlüsü Hammura-bi'dir. 42 yıl tahtta kalan Hammurabi, çıkardığı meşhur yasalarıyla dünya çapında ün yapmıştır.

İktidarının ilk yıllarında güneydeki Sümer topraklarına saldıran Hammurabi, burayı sınırlarına kattıktan sonra, hızlı bir şekilde iki nehir arasındaki küçük devletleri itaat altına aldı. Önce kuzeydeki Asur Devleti'nden başlayarak Asur şehrini zaptetti. Arkasından Ma-ri'yi ilhak etti ve Fırat boyunca kuzeye doğru ilerleyerek Şam diyarına yakın şehirlerle nehir sahilindeki şehirleri ele geçirdi. Böylece Orta Doğu'nun büyük bir kısmını saltanat sınırları içine katan Hammu-rabi Eski Babil İmparatorluğu'nu kurdu. Hammurabi, sadece yaptığı fetihlerle değil, daha ziyade fethettiği ülkelerde Babil uygarlık ve kültürünü yaymak, bir takım reformlar gerçekleştirmek suretiyle de elde etti. Ülke idaresinde ve bayındır hale getirilmesinde yeni bir metot uygulayarak, sulama projeleriyle toplumun refah düzeyini yükseltti. Bundan başka yargı ve din işlerine özel bir önem verdi.

Hammurabi'nin ölümünden sonra kanal ve ark açma işlerine ağırlık veren oğlu Şamsuiluna (MÖ. 1749-1712) başa geçti. Onu imparatorluğu ayakta tutmaya çalışan dört kral daha takip etti, fakat bunlar Arap Körfezi sahillerinde yeni ve bağımsız bir emîrliğin kuruluşunu engelleyemediler. Bu emîrlik, MÖ. VII. Yüzyıl sonlarında imparatorluk kuran Keldanîler'in bünyesinden neşet ettiği bahrî Katarlı prensler sülalesinin kurduğu emîrliktir. Bu sülaleye mensup hükümdarlar Arap Körfezi sahillerini, güney Irak'taki Sümer ve Akkad şehirlerinin çoğunu hakimiyet altına almayı başardılar. Böylece Sümer halkı Sami (Akkad-Amorî) halklarla kaynaşmaya başladı. Daha sonra Babil Devleti çökmeye başladı. 11. kral Şamsuditana zamanında (MÖ. 1625-1595) dağlı Hattiler Küçük Asya'daki ülkelerinden hareketlenerek Ba-bil'e saldırdılar. Ülkeyi yakıp yıkıp yağmaladıktan sonra, topladıkları ganimetlerle birlikte Tarsus dağlarındaki topraklarına döndüler. Hat-tiler'in çekip gitmesinden bir süre sonra bu defa da dağlı Kassitler saldırdılar. Babil'in içine düştüğü zaafıtan faydalanan Zagroslu Kassitler, önderleri Kendaş'ın yönetiminde Babil sınırlarından içeri girip kralı öldürdükleri gibi, orduyu da tarumar ettiler. Yürüyüşlerini sürdüren Kassitler, Irak'ın ortalarına kadar ilerleyip Babil'de eski Babil Devletinin tüm kurumlarını miras alan Kassit sülalesini kurdular.¹⁴⁷

8. Asurîler ve Asurî imparatorluğu (3. Sami imparatorluk)

Daha önce Arap Yarımadası'ndan Bereketli Hilal'e inen en eski Sami halkların Kenanlılar, Amorîler, Akkadlar ve Heksoslar olduğunu; bunların tamamının Suriye, Lübnan, Filistin, Irak ve Mısır taraflarına yöneldiklerini, Suriye ve Irak'a gidenlerin Fırat'ı hedef aldıklarını ana hatlarıyla belirtmiştik. Dicle nehri taraflarına ilk giden Sami kabilelerden bir grup, Fırat'ı geçerek Mezopotamya bölgesine girmiş ve MÖ. IV. Binyıl sonlarında veya III. Binyıl başlarında Irak'ın kuzeyine, Dicle'nin sağ cenahı boyunca uzanan ve Musul ile Şakrat arasında kalan kısmına yerleşmiştir. Burası "Subartu" adıyla biliniyordu. Bu topluluk orada daha sonraları o diyarda oturan halkın tanrısı "Asur"a nisbetle "Asur" denilen bir şehir kurmuş; bunlara bilahere Asurîler denilmiştir. Asur şehrinin harabeleri günümüzde Şakrat şehrinin güneyine dokuz km. uzaklıkta ve Dicle'nin sağ tarafındadır. Şarkat Kalesi denilen yer de orasıdır. Buraya muhaceret ederek gelen grup, Asur şehri ve civarında Irak'ın güneyindeki Akkad site-devletlerine benzer küçük bir prenslik kurmuştur. Bu prenslik sakinleri, işleme, mimarlık, yazı ve diğer hayat gereksinimlerini ödünç aldıkları bu site-devletlerle sürekli ilişki içindeydiler. Tarımları genellikle yağmur suyuna bağlıydı. Asurîler, Akkad devletinin güneyindekilerin kullandığı dile yakın bir Sami lehçesiyle konuşuyor ve çivi yazısını kullanıyorlardı.

Meşhur Babil Yasasının koyucusu Hammurabi.

Asurî Devleti'nin dört bir yandan saldırıya açık bir yerde bulunduğu göz önünde tutulursa, bu yeni devletin askeri bir temel üzerine bina edilmiş olması yadırgana-maz. Dolayısıyla Asurîler sürekli savaşmak suretiyle sınırlarını korumayı, zaman zaman sınırlarından içeri dalan fatih devletlerin şehirlerine karşı düzenledikleri saldırıları püskürtmeyi gayet iyi öğrenmişlerdi. Asurî Devle-ti'nin başlangıçta düzenli bir ordusu yoktu, fakat bir süre sonra devletin bel kemiğini teşkil eden düzenli bir orduya kavuştu. Diğer komşularında yaşanan iç çalkantılar, siyasî çekişmeler onlarda olmadığı için,

Asurîler tek güç halinde dış düşmanlarının işini bitirmekte zorlanmadılar. Asurîler'in savaşlardaki bu başarıyı atlara ve savaş arabalarına borçlu oldukları bilinmektedir. Gerçekten de Asurîler belli bir süre sonra eski dünyanın gördüğü en büyük ve tehlikeli gücü haline geldiler. Ticaret oldukça gelişmişti; başka ülkelerden Asurîler'e, onlardan da Küçük Asya'ya ticaret kervanları gidip geliyorlardı. Komşu ülkelerle münasebetleri geliştikçe, hem daha güçlendiler, hem de iyiden iyiye zenginleş-tiler. Asurî Devleti uzun bir süre ayakta kaldığı için bazı köklü değişiklikler geçirdi. Arkeologlar, Asurî Devleti'nin tarihini üç ana kısma ayırmaktadırlar: 1) Eski Asurî dönemi; 2) Orta Asurî dönemi ve 3) Yeni Asurî dönemi. Şimdi bunlar üzerinde kısaca duralım.

1. Eski Asurî dönemi (MÖ. 4000/3000?- 1590)

Bu dönem, MÖ. IV. Binyıl sonları veya III. Binyıl başlarında, Asur şehrinin kurulmasıyla başlar, 1595 yılında eski Babil Krallı-ğı'nın sona ermesiyle birlikte kapanır. Bu dönemde ve özellikle

MÖ. III. Binyıl boyunca Asurî-ler'in bağımsız bir varlığı söz konusu değildir. Çünkü Akkad-lar döneminde Akkadlar'ın hakimiyeti altındaydılar. Gerçi eski Babil çağıının başlarında (birinci Babil sülalesi döneminde) bazı prensler bağımsızlıklarını ilan ederek Asurî Devleti adı altında müstakil bir krallık kurmuşlardı, ama Hammurabi tarih sahnesine çıkınca bu devletin bağımsızlığına son verdi.

III. Adad Nirari'yi tasvir eden bir dikmetaş.

2. Orta Asurî dönemi (MÖ. 1595-911)

Asurîler bu dönemde oldukça zor günler geçirdiler. Hurri ve Hattiler gibi dağlı halkların akınlarına, Arâmî kabilelerin saldırılarına maruz kalmalarına rağmen, düşmanlarının hepsiyle başa

çıkmayı ve siyasi varlıklarını koruyarak daha da güçlenmeyi başardılar. Bu dönemde bazı güçlü Asurî prensleri çıkmıştır. Hurrilerin işini bitirip krallıklarını (Mitanni Krallığı) sınırlarına ilhak eden Asu-ruballit (MÖ. 1365-1330) bunlardandır. Asurîler, I. Adad Nirari döneminde (MÖ. 1300) kuzeyde Fırat ve hatta Karkamış (şimdiki Gerab-lus)a kadar genişlediler. I. Salmanasar zamanında ise (MÖ. 1276-1245) devletin sınırları batı ve güney yönündeki genişlemenin yanı sıra, doğuda dağlık bölgeleri de içine aldı. Arkasından yaklaşık 130 yıl süren bir fetret devrinden sonra, I. Tiglat-Peleser zamanında Asurîler tekrar güçlerinin zirvesine ulaşarak doğu ve kuzey komşularına karşı fetih hareketlerine giriştiler. Ancak, Tiglat-Peleser'den sonraki krallar döneminde yeniden bir çöküş devri başladı. Arâmî kabileleri, Asurî-ler'in içine düştüğü zaafıtan faydalanarak hakimiyet alanlarını doğuya doğru yaydılar. Böylece Suriye ve Irak'ta güçlü Arâmî prenslikleri şekillendi. Bu prenslikler Asurîler'in fetret devri boyunca, iki yüzyıl süreyle güçlenmeye devam ettiler (MÖ. XI-X. Yüzyıllar). Nihayet tekrar güçlü krallar iş başına gelerek devleti eski haline döndürüp, II. Adad Nirari'nin tahta çıkmasıyla birlikte yeni Asurî döneminin güçlü ordusunun nüvesi oluşturulmuş oldu. (MÖ. 911)

3. Yeni Asurî dönemi (MÖ. 911-612)

Bu dönemi ikiye ayırabiliriz: Birinci imparatorluk ve bir fetret devrinden sonra ikinci imparatorluk dönemi. İkinci imparatorluk dönemi MÖ. 612'de son Asurî başkenti Ninova'nın düşüşüyle birlikte kapanır. Şu halde yeni Asurî dönemi tam üç asır devam etmiş; yaptıkları askeri yürüyüşleri, gezileri ve imar işlerini anlattıkları eserler bırakan 16 kral gelip geçmiştir. Asurîler, bu dönemde sınırlarını genişleterek büyük bir Sami imparatorluğu kurmayı başardılar. Askeri gücünün zirvesine ulaşan imparatorluk, bütün Orta Doğu bölgesini, Küçük Asya'yı, Mısır'ı, Arap Körfezi ve Elam'ı sınırlarına katarak, doğu ve kuzeydeki dağlık ülkeleri fethedip Ermenistan sınırlarına kadar dayandılar.

Birinci Asurî İmparatorluğu (Mö. 911-824)

911-824 yılları arasında devam eden bu dönemde dört kral hüküm sürmüştür. Bunlar arasında en önemlisi 884-859 yılları arasında iktidarda kalan II. Asurnazirpal'dır. Asurî ordusunu yeniden tanzim edip eğiten Asurnazirpal, doğu ve kuzey dağlık bölgelerde fetih hareketlerine girişerek, krallığının ve sömürgelerinin emniyetini sağladı. On iki küçük devleti fethedip, oralardan büyük çapta ganimetlerle döndü. Hakimiyet altına aldığı yerler arasında Akdeniz'deki Fenike limanları ve Dımaşk'ın da aralarında bulunduğu Arâmî şehirleri vardı.

Bu geniş imparatorluğun yönetimini babasından devralan III. Sal-manasar (MÖ. 859-824) devleti ayakta tutabileceğini, nüfuzunu ve sınırlarını genişletebileceğini ispat etti. Arâmîler'i, Fenikeliler'i ve İsrail'i vergiye bağladıktan başka, kendisine karşı iki defa saldırı düzenleyen Babil devletini de hezimete uğrattı. Hükümdarlığının son yıllarında oğullarından birinin isyanıyla karşı karşıya kaldı. Asurîler içte ve dışta zayıflamaya başladılar. İsyan dört yıl devam etti ve MÖ. 824'da Salmanasar'ın ölümüyle son buldu.

Asurî İmparatorluğu'nun Fetret Devri

Asurîler, iç savaş sebebiyle zayıflayınca, kendilerine bağlı müstemlekeler birer birer ellerinden

kayıp gitti. Seksen yıl devam eden bu fetret döneminde başa geçen beş kral, ancak bağımsızlık peşinde koşan müstemlekelerin isyanlarını bastırmakla uğraşabildiler. Fakat III. Tiglat-Peleser başa geçince durum değişti. Saltanata yeniden bir çeki düzen veren ve devleti yıkılmaktan kurtaran Tiglat-Peleser, imparatorlukta yeni bir dönemi başlatmış oldu.

İkinci Asurî İmparatorluğu (Mö. 745-612)

Bu dönem, III. Tiglat-Peleser'in MÖ. 745 yılında tahta çıkmasıyla başlar. Tiglat-Peleser, on sekiz yıl devam eden hükümdarlığı döneminde Asurî Devleti'nin fetret döneminde kaybettiği nüfuzunu yeniden kazandırmayı başardı. İkinci Asurî İmparatorluğu döneminde altı kral tahta çıkmış, bunlardan sadece Tiglat-Peleser, MÖ. VIII-VII. Yüzyıllarda Mısır da dahil olmak üzere Bereketli Hilal'in tamamını ele geçirmeyi başarmış; ancak, bununla da yetinmeyerek nüfuzunu kuzey ve doğudaki dağlık bölgelere ve ötesine yaymıştır. Bu ikinci imparatorluk döneminde bizim dikkatimizi çeken en önemli olay, İsrail Krallığı'nın yıkılması ve Yahûdî halkın bütünüyle uzak diyarlara sürülmesidir. Tiglat-Peleser, MÖ. 732'de Aram Krallığı'na saldırarak başkenti Dimaşk'ı ele geçirmiş, halkı esir ettikten başka Kral Rasin'i öldürmüştür; arkasından İsrail'e yönelerek tüm Filistin'i zaptetmiş, Yahûdîler'e sadece Samerra şehrini bırakıp, kalanları Asur'a götürmüştür.

Tiglat-Peleser'in ardılı V. Salmanasar zamanında da İsrail'e yeni bir saldırı düzenlenerek, başkent Samerra üç yıl boyunca kuşatma altına alındı. MÖ. 722 yılı sonlarında ise şehir Salmanasar'ın halefi II. Sargon döneminde düştü ve böylece İsrail Krallığı nihai olarak tarihe karıştı.

II. Sargon'un halefi Sinaherib'in düzenlediği en önemli askerî yürüyüş, V. Salmanasar ve Sargon'un İsrail'e yaptığı saldırıdan beri sırasını bekleyen Yahu-da Krallığı'na karşı düzenlediği yürüyüşdür. Mısır'ın Yahuda'ya yardım göndermesine rağmen Sinaherib her iki düşmanla da baş edebildi ve Yahuda şehirlerini ele geçirerek, kuşattığı başkent Urşelim üzerindeki muhasarayı ancak istediği verginin ödenmesinden sonra kaldırdı.

Asurî kralı II. Sargon, veziriyle görüşürken.

Sinaherib'in oğlu Asarhaddon zamanında (MÖ. 681-669) Mısır üzerine iki yürüyüş tertiplendi. Bunlardan ikincisinde Mısır Deltası, başkent Memfis ve Yukarı Mısır şehirlerinin çoğu ele geçirildi. Böylece Asarhaddon, Mısır üzerine sefer tertiplemiş ve onu zaptetmiş olmakla diğer Asurî krallarının elde edemediği bir şöhrete kavuştu. Çünkü Mısır, Asurî saltanatı boyunca Yakın Doğu'da Asurîler'le Suriye ve Filistin'de nüfuz mücadelesine giren en güçlü devletti. Mısır kralı Terhaka intikam almaya

kalkışınca Asarhaddon'un halefi Asur-banipal çok güçlü bir orduyla onu karşıladı. Yapılan çarpışma Mısır-lılar'ın mağlubiyetiyle sonuçlandı ve böylece Asurîler başkent Mem-fis'i tekrar zaptederek Yukarı Mısır'a kadar vardılar. Güney Mısır'ın başkenti Thebes'i ele geçirdiler. Mısır'ın tamamı artık Asurî hakimiyeti altına girmişti.

f. Asurî Devleti'nin sonu

Asurbanipal'ın ölümünden sonra çıkan taht kavgaları devletin zayıflamasına yol açtı. Mısır gibi uzak eyaletler, Filistin ve Suriye'deki sahil şehirleri ve Ermenistan gibi ülkeler Asurî Krallığı'ndan koptular. Bu arada Babil de fırsattan yararlanarak son Babil hanedanı veya Kel-danî Krallığı olarak tarihe geçen sülalenin kurucusu Nabupolassar önderliğinde bağımsızlığını ilan etti. Hatta Nabupolassar, Madi kralı Ke-yahsar'ın yardımıyla Asurî kuvvetlerini geri atmayı dahi başardı ve Asurîler'in şiddetli direnişine rağmen başkentleri Ninova MÖ. 612'de düştü. Şehir yakılıp yıkılarak yağma edilirken, son Asurî kralı da ateşe verilen sarayında hayatını kaybetti. Başkent Ninova'nın düşüşü ve son kralın ölümüyle birlikte Asurî Krallığı tarihe karışmış oldu.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. H. G. Guterbock, *Babylonia and Assyria*, Ency. Brit. 1965, II/951-979; B. Meissner, *Babylonien und Assyrien*, 2 vols, 1920-25; S. Smith, *Early History of Assyria*, 1928; Olmstead, *History of Assyria*, 1923; F D. Pallis, *The Antiquity of Irak*, 1956, Cambridge Ancient History.

g) Asurî medeniyeti

Temeli askeri güç üzerine kurulan Asurî Krallığı, bu yapısından dolayı at, zırhlı savaş arabaları, savaş gemileri kullanmak zorundaydı. Mancınığı ilk icat edenler de Asurîler olmuştur. Asurîler, Hattiler, Mitanniler, Amorîler, Arâmîler, Fenikeliler ve Ermeniler gibi halklarla temas kurmuş oldukları için kırmızı bakırdan metal aletler yapmayı öğrendiler. Arkasından Milat öncesi II. Binyılda bronz işlemeye ve o tarihten itibaren ilk defa silahlarını bakır bronz karışımı bir metalden yapmaya başladılar. Daha sonraki aşamada Hattiler'den demiri işlemeyi öğrendiler. Demir silah yapımında Küçük Asya'nın kuzeydoğusundan demir cevheri çıkaran Hatti-ler, bölge ülkeleri arasında en ön sırada yer alıyorlardı. Asurîler'in demir silah yapımını öğrenmeleri, onların daha sonraki yüzyıllarda genişlemesine imkan sağladı. Fetih hareketinin temposunu yükselten Asurîler, ticaret ağlarını da genişlettiler ve Asurî tacirlerin çoğu Küçük Asya'nın güneydoğu bölgesinin çeşitli yerlerine kurdukları kolonilerde yaşamaya başladı.

Asurîler, yabancı halklardan gördüklerini taklit etmekte üstün bir başarı sergilemiş, fakat onlardan aldıkları şeylere kendi damgalarını vurmuşlardır. Böylece Asurîler'de güzel sanatlar ve edebiyat gelişti. Oymacılık ve resim yapmada hayli ilerlemişlerdi ve Babil kültüründen de çok şey almışlardı. Asurbanipal'ın yaptırdığı kütüphanedeki kil tabletler onların geride bıraktığı medeni mirasın en iyi örneklerinden biridir. Ele geçirilen yaklaşık 25 bin tablette Asurî şehirlerinden, sanatından, edebiyat ve diğer konulardan bahseden örnekler mevcuttur. Bunlar şu anda British Museum'da muhafaza edilmektedir. Kısacası Asurîler, kendilerinden sonra gelen halklara, her ne kadar onlarla şiddetli savaşlar yapmışlarsa da, üstün bir uygarlık mirası bırakmışlardır.¹⁴⁹

9. Keldanî (Arâmî)Ler Ve Keldanî İmparatorluğu’nun Kuruluşu (4. Sami İmparatorluğu)

Arkeologlar, Keldanîler’in asıl yurdu için Irak’ın güneyindeki Arap Körfezi sahillerini göstermektedirler. Çünkü burada MÖ. XVI-II. Yüzyıldan itibaren ve belki de ondan daha önce tarihçilerin bahrî Katar sülalesi veya Sümerlerin birinci dereceden bakiyeleri olan “İkinci Babil Sülalesi” dedikleri prensler hanedanı kurulmuştu. Bu sülaleye mensup krallar Arap Körfezi sahillerini ve Sümerler’in Sami ırkıyla kaynaşıp erimeye başlamasından sonra Güney Irak’taki Sümer ve Akkad şehirlerinin çoğunu hakimiyet altına almışlardı. Kel-danîler, göçebe Sami kabilelerindenidir ve adları da “Keldi” kabilesinin adından gelmektedir. Tarihçiler, onları Suriye’den Güney Irak’a muhaceret eden Arâmîler’in bir kolu olarak kabul etmektedirler. Hammurabi’nin halefi Şamsuiluna zamanında ilk defa tarih sahnesine çıkan Keldanîler’in ilk kralı, MÖ. 1742’de tahta çıkan İlumailu idi. Bununla birlikte bu Keldanî hanedanın iktidarı Sümer ve Akkad-lar’ın topraklarında birbuçuk asır kadar istikrarsız bir şekilde devam etmiş; ancak, daha sonra güçlenerek Erken Babil Devleti’ne kafa tutmaya başlamış, onu takip eden bin yıllık bir dönemde de Babil ve Asurî krallarına karşı güçlerini sergilemiştir.

Asurîler’in zayıfladığı sırada, MÖ. 1077 ve 911 yılları arasında Suriye’den göç eden Arâmî topluluklar, Keldanî kabilelerine katılarak Irak’ın güneyinde düşen Körfez bölgesinde “Bet Yakini” adında bir devlet kurmuşlar, Babil’i ele geçirip, Asurî saltanatına son vermek için uygun bir fırsatın çıkmasını beklemeye başlamışlardı. Nihayet Keldanî kralı Marduk-Opal-Iddin büyük bir ordu toplayarak Babil üzerine yürümüş, şehri fethetmiş ve orada on yıldan daha fazla bir süre hüküm sürmüştür. Bu olay II. Sargon’un tahta çıktığı ilk yıllarda meydana gelmiştir. Fakat kısa zamanda toparlanan Sargon, düşmana karşı ordu sevk ederek Babil’i istirdat etmiş, Marduk da güneyin uç kısımlarına kaçmıştır. Sargon daha sonra şiddetli bir saldırı tertipledi. Güney şehirlerini harabeye çevirerek, uzaktaki sahil şehirlerine ve Körfez’deki yerleşim birimlerine kadar geldi. Babil’i yakıp yıktı; kalelerini yerle bir etti. Bununla da yetinmeyip Fırat suyunu şehir üzerine çevirdi ve şehri suyun içine gömdü. (MÖ. 689). Bunu Asurbanipal’ın Babil’i ve Basra Körfezi’ne yakın kısımlarını [150](#) te’dip seferi izledi.

[150](#) Yazarın metinde kullandığı kelime oldukça muğlak. Muhtemelen burası Kusi prensliğinin topraklarıydı. Kimi tarihçiler Kusi’nin Bahreyn olduğunu var saymaktadırlar. (çev.)

Asurbanipal'ın Babil'deki Esagila'yı yeniden bina ettirmesi anısına dikilen kumtaşından yapılmış stela. Kral başında bir sepet toprak taşırken görülüyor.

Asurbanipal, prensleri itaat altına aldıktan sonra, onları kışkırtan Elam üzerine yürüdü ve başkent “Sus”u zaptederek yakıp yıktı. Asurbanipal'ın ölümünden sonra Kusi Prensligi Asurî-ler'in içine düştükleri zaafıktan faydalanmayı ihmal etmedi ve Nabu-polassar adlı Keldanî kumandanı MÖ. 625'de Babil tahtına oturdu. Artık Babil kralı o idi. Asurî Devleti'nden ayrılmayı başardı ve Madi-ler'e arka çıkarak ülkede Asurî saltanatına son veren savaşta onlara yardımcı oldu.¹⁵¹ Nabupolassar, Ninova'nın yıkılışından sonra 73 yıl ayakta kalmayı başaran Babil Devleti'ni kurdu. Krallar listesinde XI. Babil sülalesi olarak geçmektedir.

¹⁵¹ Merhum Anasthas el-Keremli (Mecelle lugat el-arab, 2:578) Keldan (Kelde) devletinin kurucusunun Arap kabilelerine mensup bir Arap şeyhi olduğunu belirtmektedir. Strabon da Akir yakınlarındaki Gur-ney'in aslında Keldanîler'e ait bir yerleşim birimi olduğunu ve Babil'le çok canlı ticaret bağları bulunduğunu kaydetmektedir.

a) Yahuda (Yuda) Krallığı'nın yıkılışında Keldanîler'in rolü

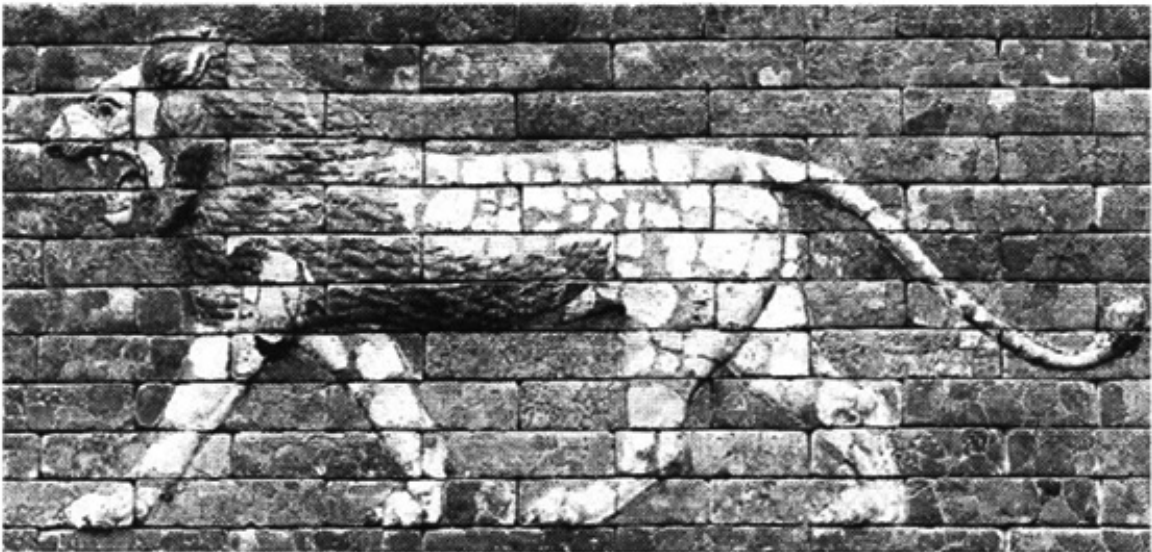
Yukarıda adı geçen Babil sülalesi, MÖ. VI. Yüzyılda Yakın Doğu tarihinde oldukça önemli bir rol oynadı. Suriye ve Filistin'deki tüm küçük devletleri ele geçirerek, Nabupolassar'ın halefi ve aynı

zamanda oğlu Nabukad Nasar¹⁵² (Buht Nasar) döneminde gücünün zirvesine ulaştı. Kırk üç yıl iktidarda kalan Nabukad Nasar, (MÖ. 605-562) Keldanî kralları arasında en büyüğüdür. Onun faaliyetleri arasında bizi ilgilendiren yönü, Yahuda Krallığı'na karşı iki askerî yürüyüş tertipleyerek, işini bitirmesi ve Yahûdîler'i esir alıp Babil'e getirmiş olmasıdır. Yahuda'ya ilk defa MÖ. 597'de bir sefer düzenleyen Nabukad Nasar, Kudüs'ü ele geçirerek, aralarında kral Yahoyakin ve ailesinin de bulunduğu Yahûdî esirleri Babil'e götürmüş, "tapınağın bütün hazinesinden başka, kral hazinesini yağmalamış ve tüm altın kapları kırmıştır." Bu, Yahûdîler'in birinci esir alınışıdır. 586 yılında ise ikinci esaret dönemleri başlar. Çünkü bu defa Nabukad Nasar bizzat ordusunun başında gelerek Kudüs'ü zaptetmiş, şehri yıkmış, tapınağı, kral sarayını ve devlet erkanının evlerini yakmıştır. Birinci esir kafilesine katılmak üzere götürülen Yahûdî sayısı 50 bin civarındadır. Nabukad Nasar'ın 562'de ölümü üzerine Babil tahtına oturanlar zayıf ve iktidarsız kişiler olduğu için Akhemenid kralı Kyros tarafından kolay bir şekilde tepelendiler. Kyros, Babil'i zaptettikten sonra isteyen Yahûdîler'in Filistin'e dönebileceklerini bildirdi. Hatta bir kısmını iade edip, bir kısmını alı koydu.

¹⁵² II. Nabukad Nasar olarak bilinir. Çünkü birincisi, Asurîler döneminde yani M: XII. Yüzyılda Babil'e bağımsızlığını kazandıran IV. Süllaleye mensup Nabukad Nasar'dır.

b) Keldanî uygarlığı

Keldanîler de Babil ovasına gelen diğer Sami fatihler gibi eski Ba-bil uygarlığını alarak, kendilerinden bazı fen ve sanat unsurları kattılar. Din ve edebiyata fazlasıyla önem veren Keldanîler, özellikle astrolojide büyük ilerlemeler kaydettiler. Keldanîler arasında eğitim, matematik ve astroloji konusunda önemli bilim adamları çıkmış; bunlar ay ve güneş tutulmasıyla ilgili hesaplar yapmışlardır. Bir tam sayısını atmışa, bir günü 24 saate, bir saati atmış dakikaya, bir dakikayı atmış saniyeye bölenler Keldanîler olmuştur. Dünyanın ilk takvimini hazırlayanlar Naburemanu ve Kedenu adlı iki Keldanî astroloji uzmanıdır. Pisagor'un da meşhur tablosunu onlardan aldığı tahmin edilmektedir.

İştar Kapısına uzanan tören yolundaki duvarı süsleyen sırlı tuğla üzerine yapılmış bir aslan kabartması.

Keldanîler'insüsleme ve bezeme sanatında da hayli ileri bir seviyeye ulaştıklarını kaydetmek

gerekir. Saraylarının duvarlarına yaptıkları resimlerin aynısını kumaş üzerine de işliyorlardı. Keldanîler birçok şeyi taklit etmiş olsalar da, lüks bina yapımında ve devletin alayışı konusunda seleflerine fark atmış; Babil, Nabukad Nasar zamanında yeryüzünün en büyük devleti haline gelmiştir. Meşhur tarihçi Herodot’u harikaları, alayışı ve ihtişamıyla hayrete düşüren de yine Nabukad Nasar’ın devleti olmuştur.¹⁵³

¹⁵³ D. J. Wiseman, *Chronicles of Chaldean Kings*, 1956.

10. Hurriler’in Suriye, Irak ve Filistin’e göçleri

Mûsa kavminin zuhurundan önceki dönemde Yakın Doğu’nun siyasî hayatında rol oynayan olaylardan biri de, Hint-Avrupaî halklardan bazı grupların kuzey dağlarından ve doğu tarafından bölgeye gerçekleştirdikleri göçtür. İşte, Hurri ve Hattiler de bu halklardandır. Hurriler, asıl vatanları Urartu (şimdiki Ermenistan) veya Van Gö-lü’nün kuzey ve doğusuna düşen bölgeler olan dağlı halklardır. Tevrat’ta adları “Huri” olarak geçmekte ve bazı ailelerin Filistin’in güneydoğusundaki Seir dağında yaşadıkları, ancak daha sonra Esav oğullarının onları kovup asıl adı Esav olan fakat Edom yurdu olarak bilinen bölgeye iskan ettikleri kaydedilmektedir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ *Yasanın Tekrarı*, 2: 12; *Tekvin*, 14: 6; 32: 3; 36: 8, 20

Hurriler, Van Gölü’ylü Zagros dağları arasındaki yurtlarından MÖ. yaklaşık XVIII. Yüzyılda Asur topraklarına doğru hareketlenmeye başlamışlardı ki, aynı sıralarda Kassitler Irak’a, Heksoslar Mısır’a göç etmekteydiler. Asurî topraklarını talan eden ve I. Şamsi-adad ve I. Şamsidakan’ın saltanatına son veren Hurriler, Küçük Asya’nın çeşitli yerlerinde küçük prenslikler kurmuş, fakat merkezi bir devlet oluşturmamışlardır. Hakimiyetleri altına aldıkları topraklarda atı ve atlar tarafından çekilen savaş arabalarını getirilenler de Hurriler olmuştur.

MÖ. II. Binyıl ortalarında özellikle Suriye’nin kuzeyinde Belih ve Habur’da bir merkez kurmayı başaran Hurriler, buradaki Vaşşukanni beldesini kendilerine başkent edindiler. Irak’taki ana merkezleri ise “Arraha” (şimdiki Kerkük) idi. Kerkük civarında Nuzi adında önemli bir şehirleri de vardı. Bu şehrin harabeleri şu anda Kerkük’ün seksen mil güneydoğusundaki Yorgan Tepe’de bulunmaktadır. Hurriler, aradan bir süre geçtikten sonra Mitanni adıyla bilinen güçlü bir devlet kurdular. Sınırları Fırat üzerindeki Karkamış (şimdiki Gerab-lus)dan, Belih, Habur, Nasibin’i içine alan Yukarı Dicle civarıyla, biraz önce sözü edilen ve Dicle’nin doğusuna düşen Arrabha (Ker-kük)ü içine alan bölgeye kadar uzanıyordu. MÖ. XV. Yüzyılda da Hurriler’in Fenikya ve Filistin’de var oldukları kesinlik kazanmıştır.

MÖ. 1580’de Heksoslar’ın Mısır’dan kovulmasından sonra burada Mısır İmparatorluğu’nun kuruluşunu müteakip, III. Thotmes’in Heksoslar’ı kovalayarak merkezlerini yıkmak için Suriye’ye girmesi üzerine Mısırlılar’la Hurriler arasında sürtüşme çıkmış, daha sonra bu sürtüşme 1457’de savaşa dönüşmüştür. Savaş III. Thotmes’in zaferiyle sonuçlanmıştır, fakat bilahere III. Amenhotep zamanında iki taraf arasındaki siyasi ilişkiler normal seyrine girmiştir. Diğer adı Akhenaton olan IV.

Amenhotep zamanında ise Mısır'ın Suriye'deki nüfuzu giderek azalmış, kralları Šuppiluliuma kumandasında saldırıya geçen Hattiler Mısırlılar'ı itaat altına almışlardır.

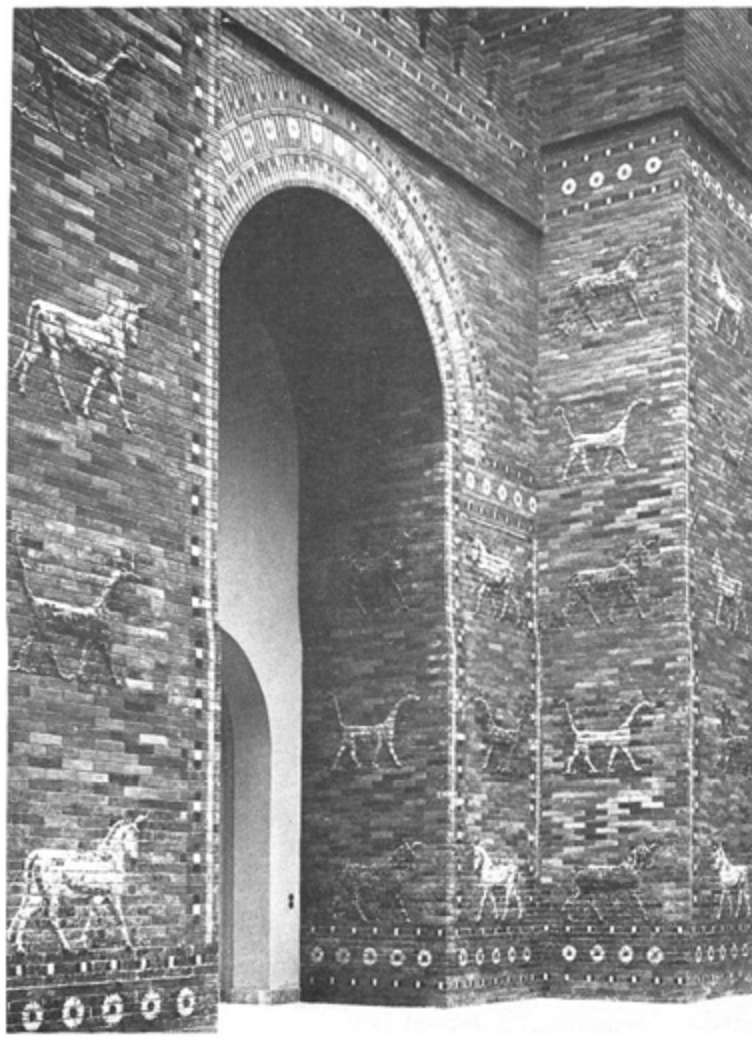
Aynı sıralarda Asur kralı I. Uballat bu fırsattan yararlanarak, Mitanniler'e saldırıp, kaptırdığı Asurî topraklarını istirdat etti. Asurî kitabelerinde I. Adanerari'nin MÖ. 1300'de Mitanni ülkesine saldırarak, topraklarına girdiği ve Fırat'a kadar ilerleyip başkentleri Vaşşu-kanni'yi tahrip ettiği zikredilmekte ve ayrıca I. Salmanasar'ın MÖ. 1276'da Mitanni Devleti'ni ele geçirip Asurî sınırlarına kattığı kaydedilmektedir.

Hurriler'in dilinin ne olduğu konusu tam olarak çözülmüş değildir. Çünkü ne Sami dillerindendir, ne de Hint-Avrupaî dil grubuna girmektedir. Değişik halkların dillerinden alınma kelimeler vardır. Hurricede, çoğu eski Akkad çivi yazısı harfleri olmak üzere değişik çivi yazılı alfabelerden alınma harfler kullanılmaktadır. Dil bilimciler, bu özelliklerinden dolayı Hurriçeyi sadece eski Urartu diliyle değil, modern Gürcüce ve diğer Kafkas dilleriyle ilişkilendirmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁵ E. A. Speiser, *Introduction to Hurrian*, 1941; J. Puhvel, *Hurrians*, Ency. Brit., II/905-906.

11. Hattiler'in Kuzey Suriye'ye göçü

Hattiler'in asıl yurdu Anadolu'dur. MÖ. III. Binyıldan beri güneyden Toros sıradağlarının Kilikya sahilinden, başka bir dağ şeridininse Ege sahilinden ayırdığı tabii sınırlarla çevrili yüksek bir bölgeye yerleşmişlerdi. Bilim adamları Hattiler'in buraya göç dalgaları halinde Doğu Avrupa'dan ve daha ziyade Balkan ve Kafkaslar'dan geldikleri görüşündedirler.

Nabukad Nasar'ın meşhur İştar Kapısı.

Hattiler hakkında en eski bilgilere Asurîler'in Küçük Asya'daki ticaret kolonilerinde bıraktıkları kitabeler sayesinde ulaşılmıştır ki, bu kitabelerin yazılış tarihi MÖ. XX ve XIX. Yüzyıllardır. Bu belgelere göre Hatti ülkesi her biri kendi başına buyruk site-devletlere bölünmüştü. Her bir site-devletin başında kendi kralı vardı. Bilinen en eski krallarının adları “Kusara”ydı ve belki de bu ad eski merkezi sülalenin ismiydi. Kusa kralı olduğu belirtilen Kral Labarna zamanında başkentleri kuzeyde Hattuş'a taşınmıştı. Burası şu anda Ankara'nın 90 mil kadar uzağında yer alan Boğazköy'dür.

Bu kelimenin bölgedeki bir yer adı olan “Hattu”dan geldiğİ, Hat-tu sakinleri anlamındaki Hattiler'in adının da buradan çıktığı sanılmaktadır.

Kitabelerde verilen bilgilere göre Kral Labarna, güneyde Tarsus dağlarını aşarak Suriye'nin kuzeyini ele geçirmiş, Yamkhad site devleti ve başkenti Halba (Haleb)e hücum etmiş, ancak kendi başkentinde bir takım karışıklıkların çıkması üzerine ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır. Anlaşılan bu çarpışmalar sırasında kendisi de yaralanmış olmalıydı ki, başkentine ulaştığında terk-i hayat eyledi. Yerine I. Muşili geçti. Kaynaklar Muşili'nin Suriye'ye saldırarak, Haleb'i ele geçirdiğini ve Labarna'nın intikamını almak için tamamıyla yıktırdığını belirtmektedirler. Muşili, daha sonra güneye yönelip Hurriiler'e saldırdı ve Hurri topraklarından geçerek daha önce Hammurabi'nin yakıp yıktığı Mari şehrine vasıl oldu. Oradan Babil'e yöneldi ve ele geçirip yerle bir etti.

Arkasından da bol miktarda ganimet ve hazineyle birlikte başkenti Hattuş'a döndü. Böylece Irak'ta eski Babil İmparatorluğu dönemi nihai olarak kapandı ve Kassitler devri başladı. Araştırmacılar bu olayın tarihi konusunda farklı görüşler ileri sürüyorlarsa da, son yapılan çalışmalar onun MÖ. 1590'da vukû bulduğunu göstermektedir.

Hattiler, MÖ. Yaklaşık 1375'e tahta Kral Şuppiluliuma'nın geçmesinden sonra, Mitanni Krallığı'nı yıkmayı başardılar. Kral Şuppiluli-uma Fırat nehrini geçerek, Hurriler'in başkenti Vaşşukanni'yi zaptetti. Sonra yürüyüşünü güneyde sürdürerek Dımaşk'a geldi ve civardaki derebeyleriyle Hattiler'in hakimiyetini tanıyacaklarını taahhüt eden anlaşmalar imzaladı. Yürüyüşüne devam eden Şuppiluliuma Karka-mış'a kadar uzanıp, kısa bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi ve oğullarından birini buraya, diğerini Haleb'e vali olarak atadı. Bu durum karşısında Mitanni prensleri arasında iç savaş başlayınca, Fırsattan faydalanan Asurîler Hurri boyunduruğundan kurtulup, bağımsızlıklarını ilan ettiler. Mitanni Krallığı'nın yakılmasıyla birlikte Fırat nehri Hattiler'le Asurîler arasında sınır olarak kabul edildi. Hattiler, Suriye'nin kuzeyinde merkezi Karkamış olan güçlü bir krallık kurmuş, fetih hareketlerini sürdürerek Ege sahillerine ulaşmış, Lykia, Mysia ve Kilikya'yı sınırlarına katmışlardır. Bu arada Hattiler'le onları Suriye ve Filistin'de rahatsız eden Mısır firavunları arasında gerginlik had safhaya ulaşmıştı. Nihayet 1299'da Hattiler'le II. Ramses arasında Asi nehrinin güneyindeki Kadeş'de o meşhur savaş vukû buldu. Hattiler savaşta galip gelmek üzereydiler, fakat Ramses takviye kuvvetler gelinceye kadar düşman karşısında direnmeyi başardı. Böylece münavebeli üstünlüklerle devam eden çarpışmalar MÖ. 1269'a kadar sürdü ve sonunda Ramses'le Hatti kralı III. Hattuşili arasında varılan Kadeş anlaşmasıyla son buldu. Anlaşmaya göre her iki taraf bir dış saldırı veya iç isyan halinde savunma işbirliği yapacak ve ayrıca Asi nehri iki taraf arasında sınır kabul edilecekti. Varılan anlaşma, ayrıca Hatti kralı Hattuşili'in kızının firavunla evlenmesi suretiyle sıhrî yönden de sağlaştıırıldı. Mısırlılar ve Hattiler arasındaki iyi ilişkiler, Ramses'in oğlu II. Merneptah'ın tahtta oturduğu sürece bozulmadı.

Hatti İmparatorluğu iki buçuk asra yakın bir süre varlığını sürdürdükten sonra MÖ. 1200'den itibaren yavaş yavaş erimeye başladı. Emîr-likler birbiri ardınca Hatti hakimiyetinden çıktılar. Bu arada bir yandan batıdan Yunanlılar (Ege tarafından), doğudansa Asurîler Hattiler'i sıkıştırmaya başlamışlardı. Nihayet II. Sargon, MÖ. 717 yılında tüm bu bölgeleri ele geçirerek Hatti hükümlanlığına son noktayı koydu.

Hattiler, Anadolu'da kullanılan Hint-Avrupaî dillerinden biriyle konuşuyorlardı ve bazı bilim adamlarının görüşüne göre Kuzey Hatti bölgesinde kullanılan dil, başkent Hattuş'ın resmi dili haline gelmişti. Her ne kadar bu dilin kökeni tam olarak tespit edilememişse de, Hint-Avrupaî dillerinden birisi olarak tahmin edilmektedir. Hat-tiler, alfabe olarak eski Akkadca çivi yazısı diye bilinen harfleri kullanıyorlardı ve onu da Hurriler'den almışlardı.

Hattiler Tevrat'ta da geçmektedir. Tevrat'a göre Hattiler Kenan'ın soyundan türemişlerdir.¹⁵⁶ Yine Tevrat'a göre Hattiler İbrahim el-Halil zamanından beri (MÖ. XIX. Yüzyıl) Filistin'de vardılar ve İbrahim aleyhisselam Hatti oğullarından Hebron'da cenazesini defnedeceği bir mağara satın

almıştır.¹⁵⁷ Bundan başka Tevrat’a göre İsav Hattiler’den hanımlar almış ve İsrail oğulları (Mûsa kavmi) Hatti kızlarıyla evlenmişlerdir.¹⁵⁸ Hz. Süleyman’ın da Hatti hanımları vardı.¹⁵⁹ Hezekiel Urşelim’e “Baban Amorlu, anansa Hatti’dır” diye seslendi.¹⁶⁰

¹⁵⁶ *Tekvin*, 10: 15

¹⁵⁷ *Tekvin*, 23: 2-20

¹⁵⁸ *Tekvin*, 26: 34; *Hakimler*, 3: 5-6

¹⁵⁹ *I. Krallar*, 11: 1

¹⁶⁰ *Hezekiel*, 16: 3

12. Filistler’in Filistin’e göçü

Filistin’e en son göç edenler Filistler’dir. Filistler, Ege sahillerinde yaşayan halklardandı. MÖ. XII. Yüzyılın ilk yarısında Yukarı Suriye sahillerini işgal etmiş, oradan III. Ramses döneminde Mısır’a saldırmışlardı. Mısırlılar, ilk başlarda düşmanın iyi silahlanmış olması karşısında mukavemet göstermekte zorlanmış, fakat Ramses ihtiyatları harekete geçirerek, gerek onlardan ve gerekse ücretli yabancı paralı askerlerden güçlü bir ordu hazırlamış ve deniz savaşında düşmanı püskürtmüştür.¹⁶¹ Filistler, Mısır sahillerinde uğradıkları başarısızlıktan sonra şimdiki Güney Filistin sahiline yönelmiş ve güneydeki Gazze ile kuzeydeki Yafa bölgesine gelmişlerdir. Günümüzde dahi Filistin yurduna işaret etmek amacıyla kullandığımız “Filistin” kelimesi de onlardan gelmektedir. Filistler tarafından kurulan ve güneyden kuzeye doğru uzanan şehirler şunlardır: Gazze, Aşkalon (Aske-lan), Gat, Aşdod, Akron. Bunlardan nispeten içeride kalan Gat’ın dışındakilen sahil şeridindedir.¹⁶² Tevrat, Filistinliler’in bu köylerde yaşayan Avvalılar’ı sürerek onların yerlerine yerleştiklerini kaydetmektedir.¹⁶³ Şunu da kaydetmek gerekir ki, Filistinliler Kenanlı ve Amorîler’le bütünüyle kaynaşmışlardır. Artık onları Kenanlı ve Amorîler’den ayırdetmek mümkün değildir.¹⁶⁴ Lods’a göre Filistinliler XI. Yüzyılda ve 150 seneden daha az bir zamanda süratli bir şekilde Kenanlılaşmışlardır.¹⁶⁵ Taptıkları tanrı Dagon da Tevrat’ta adı geçen Dagon’un aynısıdır¹⁶⁶ ve Kenanlılar’ın tapındıkları ekin tanrısı Dagan olduğundan şüphe yoktur.

¹⁶¹ J. Garstang, *The Hittite Empire*, London, 1029; O. R. Gurney, *The Hit-tites*, 2end ed., 1961; Puhvel, *Hittis*, Ency. Brit., II, 550-561, H. Schmotel, *Geschichte des alten Vorderasien*, s. 119-153 in *Handbuch der Orientalistik*, Vol. II, part 3 (1954).

¹⁶² *Yeşu*, 23: 3; *Hakimler*, 3: 3; *Yeşu*, 15: 45-47

¹⁶³ *Yasanın Tekrarı*, 2: 23

¹⁶⁴ Hitti, *Syria*, s. 184-185.

¹⁶⁵ Lods, *Israel*, s. 59, 127-128.

¹⁶⁶ *I. Samuel*, 5: 2-5

Filistinliler Güney Filistin sahillerine göç edip geldiklerinde Mû-sa'nın yoldaşları Filistin'deydiler. Bu olay yaklaşık Yeşu döneminin sonlarında veya Yeşu'dan hemen bir süre sonra yani hakimler çağından önce vukû bulmuştur. Fakat Yeşu, Filistinliler'le takışmaya cesaret edemez. Çünkü demir silahlara sahip olan Filistler, askerî teçhizat ve teknoloji açısından üstündüler.¹⁶⁷ Tevrat, İsrail oğullarının (Mûsa kaviminin) Yeşu döneminden sonra Gazze, Aşkalon, Akron ve civarını ele geçirdiklerini belirtmektedir.¹⁶⁸ Fakat Filistinliler hakimler döneminin son günlerinde geri dönmüş, İsraililer'e (Mûsevî-ler'e) ağır darbeler indirmiş ve hatta Ahit Sandığı'nı ele geçirdikten başka, Şemşon'un ortaya çıkıp kendileriyle savaşımaya başlamasına kadar İsraililer'i kırk yıl boyunduruk altında tutmuşlardır.¹⁶⁹ Samu-el (hakimler döneminin son kralı) zamanında Mûsevîler Filistinli-ler'in ele geçirdikleri sahil şehirlerinden Akron ve Gat'ı istirdat ederek, topraklarını düşman elinden kurtardılar. Hatta Mûsevîler Kral Şaul kumandasında Filistinliler'e karşı bir saldırı da düzenlediler, fakat geri atıldılar; Şaul ve üç oğlu çarpışmalar sırasında öldü. Şa-ul'dan sonra tahta Kral Davud geçti. Davud, pek çok Filistin şehrini hakimiyeti altına almayı başardı. Tevrat'ın kaydından anlaşıldığı kadarıyla Filistinliler Mûsevîler'in bölünme döneminde tekrar bağımsızlıklarını kazanarak, onları kendilerine ait Gibson Kalesi'nde kuşatma altına aldılar. Daha sonraki dönemde ise Filistinliler Asurî-ler'in hakimiyeti altına girdiler ve dört hanedan döneminde onlara vergi ödediler.

¹⁶⁷ I. Samuel, 17: 7

¹⁶⁸ Hakimler, 1: 18

¹⁶⁹ Hakimler, 15: 14-16.

Filistinliler'le ilgili en eski kayıt Mısır ve Asurî metinlerinde geçmektedir. Bu metinlerde Filistinliler'in yurdundan *Palastu* veya *Pilis-tu* şeklinde bahsedilmektedir ki, Yunanca *Philistia* sözcüğüne tekabül etmektedir. Aynı adlandırma zaman içinde Palestina (Filistin) şeklini almıştır. Filistin kelimesini ilk kullanan tarihçi Herodot, onu Suriye'nin bir parçası olarak göstermektedir. (I: 105)¹⁷⁰ Araştırmacılar, Filistinliler'in asıl vatanının Küçük Asya sahilindeki Lykia olduğu; ancak, Grit Adası'yla bağlantılarının da bulunabileceği kana-atindedirler. Tevrat, Mûsevîler'in Filistin'deki ilk yıllarında tarihî bir rol oynadıkları için Filistinliler'den çok sık bahsetmektedir. Çünkü Filistinliler Mûsevîler'e çok eziyet çektirmiş ve hayatlarının her döneminde daimi bir tehlike teşkil etmişlerdir. Tevrat, Filistinliler'den “Kaftorlular” diye bahsetmekte ve vatanlarının “Keftur Adası” olduğunu belirtmektedir. Burası Tanrı'nın diğer deniz halkıyla birlikte helak ettiği Gritliler'in vatanıyla bağlantılıdır. Yine Tevrat'a göre Kaf-torlular Güney Filistin'de ele geçirdikleri köylerde yaşayan insanları kovmuşlar ve Edomlular'la Ammonlular'ın Refailer ve Hurriler'i yurtlarından çıkarıp kendileri yerleştiği gibi Avvalılar'dan boşalan köylere yerleşmişlerdir.¹⁷¹

¹⁷⁰ Hitti, *Lebanon in History*, s. 91.

¹⁷¹ Yeremya, 47: 4; Amos, 9: 7; Yasanın Tekrarı, 2: 22-23.

Arkeologlar, III. Ramses'in Thebes'in batısındaki Habo şehrinde bulunan Amon tapınağının duvarlarına kazıttığı yazılar ve işlettiği tablolardan Filistinliler hakkında yeterli bilgi edinebilmişlerdir. Bu tablo ve kitabelerde tamamı taş üzerine oyulmuş binlerce kare ayak yer almakta ve ayrıca firavunun düzenlediği seferler ve girdiği savaşlar anlatılmaktadır. III. Ramses'in yazdırdığı kayıtları, kendi zamanında Mısır'a saldıran Filistinliler'e karşı karada ve denizde kazandığı zaferleri anlatan bu kitabeler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Filistinliler, kara ve deniz çarpışmalarında sahip oldukları üstünlükleriyle Mısır ordu safları arasında panik ve korkuya sebep olmuşlar. Örneğin Ramses Filistinliler'i anlatırken şöyle diyor: "Hiçbir ülke onların baskın gücü karşısında duramadı.. Hattiler'in ülkesini, Kud'u, Karkamış ve Kıbrıs'ın tamamını bir darbeye yerle bir ettiler.. Burada oturan halkları kılıçtan geçirip, topraklarını tahrip ettiler. Sanki hiç mevcut değillermiş gibi bir iz dahi bırakmadılar.. Ve Mısır'a saldırdılar. Tüm ülkeye, dünyanın en uzak noktasına yüklendiler. Kendilerine güvenleri tamdı... Ama bizim planımız başarılı olacak.. " Ramses, biri karada, diğeri denizde olmak üzere Filistinliler'le girdiği iki savaştan ve zaferlerinden bahsettikten sonra, savaşların detaylarına geçmektedir. Onun anlattıklarına göre Filistinliler, çehreleri Avrupalılar'ı ve özellikle Yunanlılar'ı anımsatır tarzdadır; üzeri tüyle süslü tolga giymektedirler. Üstlerinde yuvarlak zırh ve ellerinde keskin mızraklar vardır. Tek parça yuvarlak tekerlekleri bulunan ve iri atlar tarafından çekilen savaş arabalarına binmektedirler.¹⁷²

¹⁷² S. A. Cook, Philistines, Ency. Brit., 1965, 17/737-738; W. Keller, The Bible as History, s. 169-182; Hitti, Syria, s. 180-185; G. Bonfante, Who were the Philistines?, Am. Jour of Archaeology, vol. 50 (1946), s. 251; R. A. S. Macalister, The Philistines, 1913.

Dr. Maruf ed-Devalibi, Beyrut Edebiyatı adlı derginin 1974 Nisan sayısında, Fransız arkeoloğu H. de Baraton'un "Batı Bölgemizde ve Fransız Kökenimizde Etrüskler" adında bir kitap yayınladığını, eserinde Etrüskler'in Suriyeli Fenikeliler'in bir kolu olduğunu belirterek, kendilerinde Palestin adında bir şehir bulunduğunu kaydetmekte ve Etrüsk'ün eski Mısır dilinde "Nil denizcisi" anlamına geldiğini, Filistinliler'in de asker ve muharip olduklarını söylemektedir.

Aynı araştırmacı Suriyeli Fenikelilerin çok değişik isimler kullandıklarını belirttikten başka, aralarında askerliğe ilgi duyan Filistinli-ler'in bulunduğu adları saymaktadır. Dr. Devalibi, Filistinliler'in Tev-rat'da ve Kur'an'da zikri geçen dev yapılı kişiler olduklarını belirtmektedir. Devalibi, ayrıca Filistinliler'in kesinlikle Arap olduğunu; Suriyeli Kenan-Fenikeliler'in de Filistinler'den başkası olmadığını, Kur'an'da zikredilen 'dev yapılı' insanların da ancak Filistinliler olabileceğini kaydetmektedir.

Bununla birlikte konunun uzmanı olan bilim adamları, Filistinli-ler'in milliyet ve dil yönünden kökeni bilinmeyen bir halk olduğu; Lydia, Ege ve Kuzey Suriye'yi içine alan sahil bölgesinden gelerek MÖ. XII. Yüzyıl başlarında Mısır'a saldırdıkları, Mısırlılar'ın ancak III. Ramses zamanında onların saldırılarını durdurabildikleri, bunun üzerine Filistin'in güney sahillerine gelerek, sözü edilen şehirlerini kurdukları konusunda hemfikirdirler. Yine aynı bilim adamlarına göre Filistinliler hızlı bir şekilde Kenanlılar'la kaynaşmış, onların dil ve kültürünü benimsemişlerdir. Günümüze ulaşan Filista kelimesi de ilk defa III. Ramses'in kitabelerinde geçen kelimedir. Etrüskler'e gelince, onların MÖ. VIII. Yüzyılda İtalya'nın orta şimalinde yaşadıkları ve varlıklarını MS. III. Yüzyıla kadar

sürdürdükleri bilinmektedir. Tarihçiler Etrüskler'in kökeni konusunda görüş birliği sağlayamamışlardır. Herodot'a göre Lydia'dan veya Ege sahillerinden geldiklerini ve buraya yerleştiklerini belirtmektedir. Dilleri Hint-Avru-pa dillerine benzemediği için nasıl bir dil olduğu konusunda bilgi yoktur. Hatta şehirleri arasında Filistin adlı bir yerleşim birimi bulunsa dahi, bu, söz konusu adın Kenanlılar veya Fenikeliler yahut Amalikler'le bir ilişkisi bulunduğu anlamına gelmez. Çünkü Filistin adı eski bir kelimedir ve Milattan altı asır öncesine ait Mısır metinlerinde geçen kadim isimlerdendir.

13. Geç Sami Arap göçleri

a) Nabatlar

Arap Yarımadası'ndan inen geç Sami göç dalgalarından olan Nabat-lar, Yarımada'nın kuzeyinde yaşayan bedevî Arap kabilelerindenidir. Şimdiki Doğu Ürdün ovasına MÖ. VI. Yüzyılda yayılmış; Kenanlı ve Arâmîler'in egemenliği altında bulunan bölgelere saçılmışlar, arkasından da Edomlular'ın Sina Yarımadası ve Güney Filistin'deki topraklarını işgal etmişlerdir. Nabatlar, daha sonra Şam bölgesine sınır olan bölgede Fırat'tan başlayarak Kızıl Deniz'e kadar uzanan geniş bir alanda Nabat Devleti'ni kurmuşlardır. Böylece Dımaşk, Bekaa Vadisi, Filistin'in doğu ve güney kesimleri, Havran, Edom, Medyen ve Kızıl Deniz sahili Nabat Devleti'nin sınırları içinde kalmıştır. Bazı yerleşim birimlerinin Nil Deltası'na ve Akdeniz'e yakın münbit bölgelere kadar uzandığı da olmuştur. Arkasından Nabatlılar'ın birden yerleşik düzene geçerek, çiftçilikle uğraştıklarını, şehir ve köyler kurduklarını görüyoruz. Başkentleri Ürdün'ün doğusundaki Musa Vadisi'nin güneybatısında yer alan Petra şehriydi. Bu şehir, en parlak dönemini MÖ. IV. Yüzyılda yaşamıştır. Böylece çeşitli mesleklerle uğraşmaya başlayan Nabatlar, ticaret ve taşımacılığa da el atarak değişik bölgeler arasında mal taşıdılar. O sıralar Yemen-Güney Arabistan kervan yolu Kızıl De-niz'e kadar onların kontrolündeydi. Ayrıca Mısır, Şam (Suriye), Gazze ve Akdeniz üzerindeki Fenike şehirlerine de mal taşıyorlardı. Hint ve Hindistan ötesinden getirilen mallarla İran ve Doğu Arabistan'ın mahsulatını Arap Körfezi üzerinden Petra'ya getiriyor, oradan da Şam (Suriye), Mısır ve Akdeniz limanlarına naklediyorlardı. Edom'da bakır ve demir maden ocakları işletiyor, ürettikleri bakır ve demir eşyayı Grek-ya, Suriye ve Yemen'e satıyorlardı. Ayrıca Ölü Deniz sahillerinden asfalt çıkararak, Mısırlılar'a satıyorlar; Mısırlılar da bu maddeyi mumyalamada kullanıyordu. Böylece Nabatlar son derece zenginleşmiş, hazineleri altın ve gümüşle dolmuştu.

Nabatlar, Arâmî kültürünü ve yazısını benimsemiş, Arâmîceyi öğrenmişlerdi ve hatta bu dil kendi ana dillerini bastırmıştı. Asıl dilleri olan Arapçaya ise çok az metinde rastlanmaktadır. Bu lehçenin özel bir önemi vardı. Çünkü Kur'an Nabatçadan alınan ve Kuzey Arap lehçelerinden sayılan geç Arap lehçesiyle indirilmiştir. Nabat-lar'ın yazısı vahiy yazısına oldukça yakındır. Bu yazı eski Arâmî alfabesinden alınmış ve Nabat alfabesi adı verilmiştir.

Nabatlılar, doğuda nüfuz ve hakimiyet alanlarını genişletmek için kralları I. Ubbade zamanında (MÖ. 90) Filistin'de Herodlular'la savaşmış, galip gelmiş ve Havran ve Cebel-i Dürüz da dahil olmak üzere Suriye'nin güneydoğusunu ele geçirmişlerdir. Nabatlar'ın en önemli kralı III. Haris'dir

(MÖ. 87-62). Haris, Filistin üzerine bir sefer tertipleyerek Kudüs'ü kuşatmış ve Dimaşk'ı ele geçirmiştir. Roma İmparatorluğu, Pompei kumandasında bir ordu sevk ederek Nabat topraklarını ele geçirmek istemiş, fakat III. Haris onlara karşı başarılı bir savaş çıkararak, Güney Filistin, Doğu Ürdün, Güneydoğu Suriye ve Kuzey Arabistan'da tutunmayı başarmıştır. Petra şehri kervan yolunun ana durağı olmayı sürdürdüğü sürece Nabatlar'la Romalılar arasındaki dostâne ilişkiler devam etmiş, fakat kervan yolunun Arabistan'ın batısından Irak'a kaymasıyla birlikte Petra önemini kaybetmiştir. Miladî 106'de ise İmparator Trajan Nabatlar'a karşı bir ordu sevk ederek hiçbir direnişle karşılaşmadan Petra'yı gele geçirmiş, şehrin düşmesiyle birlikte Nabat Devleti tarihten silinmiş ve Roma-lılar'ın Arap Yarımadası'ndan saldıran bedevîlerin hücumlarına karşı bir tampon vazifesi görmüştür. Elimize ulaşan bilgilere göre MÖ. 169-MS. 106 yılları arasında geçen 275 sene zarfında on bir Nabat kralı hükümdarlık yapmıştır.¹⁷³

¹⁷³ R. H. Simpson, *Nabateans*, Ency. Brit., 1965, 15?1143-1144; Hitti, *History of Syria*, s. 375-388; Cevad Ali, *El-Mufasssal fi tarih*, 3/5-75.

b) Tedmürlüler(Palmyralılar)

Nabat Devleti'nin yıkılıp, Petra'nın çökmesinden sonra, kervan yolu Yarımada'nın batısından Irak'a kaymış ve başkenti Tedmür olan yeni bir Arap devleti teşekkül etmişti. Tedmür şehri, Dimaşk-Fırat yolunun orta yerinde, sahranın tam merkezindedir. Düz bir alana kurulan şehir, bir dağ ile ovadan ayrılır. Dimaşk'a kuzey yönünden 150, Humus'a ise yaklaşık 100 mil uzaklıktadır.

Tedmür uygarlığıyla ilgili bilgilerimiz, tarihî belgelerin daha bol olduğu Roma dönemine aittir. Bu belgelerden şehrin tarihi ve gelişimi hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Buna göre Tedmür, MÖ. VI. Yüzyılda ticaret kervanlarının takip ettikleri güzergahın kavşak noktasında, bir yandan Yemen'le Habeşistan, diğer yandan Irak'la Hindistan arasındaki ana yol üzerindeydi. Bununla birlikte ancak Miladî I. Yüzyıl sonlarına doğru Petra'nın düşmesiyle birlikte bu önemli pozisyona kavuşabildi. Artık ana kervan yolu Tedmür'den geçmeye başlamış, Yakın Doğu'nun en önemli ticaret merkezi olmuştu. Miladî III. Yüzyılda ise gücünün ve gelişmenin zirvesine ulaştı.

Tedmür halkının büyük çoğunluğu Arap kabilelerine mensup insanlardan teşekkül ediyordu. Bu kabilelerin adları Roma kayıtlarında geçmektedir ve hepsi de Sami sözcüklerdir. Bununla birlikte Grekçe ad taşıyan kabileler de görülmektedir. Fakat nüfuz sahibi Tedmürlü aileler Arap'tı. Nabatlılar gibi Amalik bakiyeleriydiler ve bozkırlıydılar. Bunlar ticaretle uğraşmış, şehir halkı üzerinde hakimiyet tesis etmiş ve sonunda başlarına kral olmuşlardı. Çeşitli halklarla ticari münasebetleri olduğu için pek çok Tedmür belgesinde Arâmîce ve Grekçe ağırlıktaydı. Romalılar döneminde yapılan resmi yazışmalarda Roma dili kullanılıyor olmakla birlikte, devlet yazışma ve muhaberatında tıpkı daha önce Nabatlar'ın yaptıkları gibi çoğu kez Arâmîceyi kullanıyorlardı. Tedmürlüler, Arâmî alfabesinden türetilmiş Tedmür alfabesiyle yazıyorlardı.

Büyük İskender, Tedmür'e *Palmyra* yani 'hurma şehri' adını vermiş, ondan sonra da şehir Yunanlılar ve Latinler arasında bu adla anılmıştır. Tedmür adının geçtiği en eski kitabe Asurî kralı Tiglat-Peleser dönemine aittir. Bu kitabede şehirden "Amoriler'in Tedmü-rü" diye bahsedilmektedir.

Ayrıca II. Nabukad Nasar'ın Filistin ve Mısır'a düzenlediği askerî seferlerle ilgili belgelerde de Tedmür adı geçmektedir. Palmyra adını ilk defa zikreden klasik dönem yazarlardan Plinius şehri anlatırken şöyle der: “Meşhur bir şehirdir. Güzel bir yerde kurulmuştur. Toprağı bereketlidir. Şehirde gözeler ve pınarlar vardır. Bahçelerinin etrafı kumlarla çevrilidir. Tabiat, oldukça geniş bir ovayla onu dünyadan ayırmıştır. İki büyük imparatorluk, yani Roma ve Pers imparatorlukları arasında yer alır. Bu yüzden önce birincisinin dikkatini çekmiştir.”¹⁷⁴

¹⁷⁴ Cevad Ali, *Tarih el-Arab*, 3/74-75.

Süleyman peygamberin kurduğu¹⁷⁵ şehirlerden olması hasebiyle Tedmür'ün adı Tevrat'ta da geçmektedir.¹⁷⁶ Ancak araştırmacıların çoğuna göre burada geçen Tedmür'den maksat, İbrahim peygamber dönemine ait eski Kenan şehri “Tamar”dır.¹⁷⁷ Bu şehir ise Tevrat'ın tarifine göre Yahuda (Yuda) topraklarının güneydoğusu ile Ölü De-niz'in güneybatısına düşmektedir¹⁷⁸ ki, bunun Büyük İskender'in Palmyra dediği meşhur “Tedmür” veya daha sonra Ezine ve Zey-neb'in (Zenobya'nın) başkentiyle bir ilgisi yoktur.¹⁷⁹ Bu hatanın iki sebebi olabilir. Ya “Haberler” kitabının yazarları veya onlardan önceki yazarlar “Tamar” şehrinin nerede bulunduğunu gerçekten bilmiyorlardı - ki uzak bir ihtimaldir,- ve o sırada yıldızı parlamaya başlayan Tedmür'ü Tamar zannetmişlerdir, ya da kasıtlı olarak böyle yazmışlardır. Bu değiştirmenin MÖ. Yaklaşık 300 veya 200 yılında yani Hezekiel'den sonra yapıldığı düşüncesinden hareket edecek olursak, ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü o sırada Tamar'ın Tedmür, Ted-mür'ün de Tamar olamayacağı son derece açıktı. Onların bunu yapmaktan amaçları da, her zaman ki gibi, tarihlerini yüceltmek ve itibarlarını yükseltmek maksadıyla okuyucunun zihnini karıştırmak ve gerçekleri çarpıtmaktır. Süleyman peygamberin krallık sınırlarından uzaktaki Tedmür şehrini kurduğu şeklindeki efsane de aynı mantığın ürünüdür. Çünkü Süleyman, bizzat Tevrat'ın şehadetine binaen, ömründe Dimaşk'a gitmemişken, nasıl olur da bu uzak ve çölümsü bölgeye uğramış olabilir?¹⁸⁰

¹⁷⁵ Fakat adları verilen iki kaynakta geçen şehirlerden hiçbirini Süleyman peygamber kurmamıştır. Çünkü her iki şehir de Süleyman döneminden yüzlerce yıl ve belki de bin yıl öncesinde vardı. Bu şeha-det, sadece Tevrat'ın kendisine aittir: “Mısır firavunu gidip Gezer'i ele geçirmiş ve ateşe vermişti. Orada yaşayan Kenanlılar'ı öldürerek Süleyman'la evlenen kızına armağan etmişti.” (I. Krallar, 9: 16). Halbuki Süleyman'ın orada yaptığı tek şey restorasyon çalışmalarıydı ve muhtemelen birkaç şey de ilave etmiştir. Nitekim Kudüs Tevratı'nın haşiyesinde de bizim görüşümüzü doğrulayan bir açıklama vardır. Orada Süleyman'ın yaptığı işlerden “reconstruire” (I. Krallar, 9: 18), bir başka yerde de (2. Tarihler, 8: 4) “restaurer” fiiliyle bahsedilmektedir ki, her ikisi de inşaa etmek değil, tamir etme anlamındadır.

¹⁷⁶ I. Krallar, 9: 18; 2. Tarihler, 8: 4; Kudüs Tevratı'nda ise bir defa Tad-mor, bir defa da Tamar şeklinde geçmektedir.

¹⁷⁷ Tekvin, 14: 7

¹⁷⁸ Hezekiel, 47: 19; 48: 28

¹⁷⁹ Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü, Tedmür şehrinin geçtiği (II. Tarihler, 8: 4) ve (I. Krallar, 9: 18) yerle ilgili açıklama ve yorumunda, kelimenin İbranice metinde (Matta'da) Tamar, hamisinde ise Tedmür şeklinde kaydedildiğini belirtmektedir. Kudüs Tevratı ise, biraz önce belirttiğimiz gibi bir yerde Tamar, başka bir yerde Tadmor şeklinde rivayet etmektedir. Bu durum, mantığa ters düşmektedir ve büyük bir ihtimalle “Haberler” sifirini yazanlar Tamar'la diğer adı Palmyra olan Ted-mür'ü birbirine karıştırmışlardır.

Tedmür (Palmyra) şehrinin harabeleri günümüzde hâlâ mevcuttur ve turistler geçmişin azametini yansıtan bu eseri görmek için buraya gelmektedirler. Tedmür’de şu ana kadar bulunan ve okunabilen en eski kitabe, Selevki takvimine göre tarih düşülen, fakat MÖ. 7. yıla tekabül eden bir mezarın üzerinde kazınan kitabedir. Ayrıca büyük revak kolonlarından ikisi üzerinde Ezine ve Zenabyo adına rastlanmıştır. Bu yazının hemen yanında Miladî 271’e takabül eden Selevki tarihiyle düşülen tarih bulunmaktadır. Bu tarih, şüphesiz Ted-mür’ün yıkılış tarihidir. Keza 137 yılına ait başka bir kitabe ele geçirilmiştir ki, yüz satır uzunluğunda bir kitabedir ve hemen yanında Yunanca çevirisi verilmiştir.[181](#)

[181](#) Zeydan, *el-Arab*, I/92.

Roma tarihi, Tedmür’ün Miladî II. Yüzyılda bağımsız olduğunu göstermektedir. Bu tarihte Tedmür’ün bir kanun koymaya yetkili bir ihtiyar meclisi ile başkan ve emîni vardı. Ayrıca on üyeden oluşan bir konseyin yardımıyla iki şeyhin şehri yönettiği kaydedilmektedir..[182](#)

[182](#) D. Seyyid Nevfel, *Zenobya meliket Tedmür*, el-Hilal, Ağustos, 1973, s. 3.

Tedmür’ün siyasi hayatında bir Arap aile dikkat çekmektedir. Miladî III. Yüzyılda şehri yöneten bu aileden Ezine b. Hiran b. Vehb el-Lat b. Nasr meşhurdur. Roma valisinin işini bitirmeye kalkışınca Romalılar tarafından III. Yüzyıl ortalarında öldürülmüştür. Sonra yerine yine Ezine lâkabını alan oğlu geçmiş, Roma-Pers savaşı sırasında Romalılar’ın yanında yer almış ve ödül olarak Persler’in elinden kurtarılan toprakların bir kısmı kendisine verilmiştir. Nasibin’i itaat altına alan, Medain’i iki defa kuşatan, Doğu Roma’nın efendisi sıfatıyla melikler meliki ünvanı verilen, Suriye ve Roma’nın diğer Asya şehirlerini hakimiyeti altına alan Ezine, 264’de bölgenin genel valisi ilan edilmiştir. Her ne kadar Roma’ya bağımlı ise de, çevresindekiler onu Ermenistan’dan Arap Yarımadası’na kadar uzanan Roma Asyasının mutlak hakimi olarak görüyorlardı. Karısı Zenobya, kocası savaşa gittiğinde veya Tedmür dışında bulunduğu anda yönetimi eline alıyordu ve hatta öylesine başarılı bir yönetim sergilemişti ki, Roma imparatoru tarafından en büyük nişanla mükafaatlandırılmıştı. Ted-mürlü Zenobya, Arap asıllıdır. Arâmîce ve Kıpticenin yanı sıra Yunanca ve bazı Latin dillerini bilirdi. Doğu ve Batı tarihi hakkında derin bilgiye sahipti. Cesur, zeki ve heybetliydi. Kumandanları ve erkan-ı devletle oturur, onlarla devlet işlerini tartışır, yabancı elçileri kabul eder; başına inci ve mücevher kakmalı Roma tolgasını giyer, sırtına savaş giysisini geçirir ve at sırtında cepheye koşardı. Kocası Ezine 267’de ölünce çocuk yaşlı oğlu Vehb el-Lat tahta geçmiş, Zenobya ise vasi sıfatıyla devleti yönetmiştir. 271’de Tedmür’ün Roma’ya karşı bağımsızlığını ilan eden Zenobya, ordusunu en iyi savaşçılarla takviye etmiş; Mısır, Şam, Irak, ve Ankara’ya kadar Küçük Asya’yı hakimiyet altına almış, fakat bu hareketiyle Roma’yı öfkелendirdiği için Aurelius büyük bir orduyla üzerine gelmiştir. İki ordu Antakya ve Humus’ta karşı karşıya gelmiş; mağlup olan Zenobya Ted-mür’e sığınmak zorunda kalmış ve yapılan muhasara Tedmürlüler’in Roma’ya teslimiyle sona ermiştir. Zenobya’nın bu durumda İran’a kaçmaktan başka çaresi yoktu, fakat Romalılar tarafından takip edilerek 273’de yakalandı. Tedmürlüler daha sonraları birkaç kez bağımsızlık için silaha sarılmışlarsa da, Aurelius

tarafından şiddetle te'dip edilmişler; şehrin surları yıkılmış ve halkın büyük bir çoğunluğu kılıçtan geçirilmiştir. Böylece Nabat Devleti gibi Arap Tedmür Devleti de Romalılar tarafından tarihten silinmiştir.

c) Gassânî Emirliği

Arap ensâb âlimleri ve nakilciler, Arap kabilelerinin geç dönemde Arabistan'ın güneyinden yine Yarımada'nın çeşitli bölgelerine göç etmelerinin sebebinin Yemen'deki Ma'rib seddinin yıkılması olduğunu kaydetmektedirler. Söz konusu sedde oluşan çatlaklar hemen tamir edildiği için, tarihçiler kabilelerin göç tarihini farklı şekillerde belirlemiş; oluşan çatlağı yıkım saymaları da bu göçlerin tarihinin tayinindeki ihtilafı artırmıştır. Geç dönemde yapılan göçlerin tedrici surette ve birbirini takip eden dalgalar halinde gerçekleştiği kesin olduğuna göre, bunun MÖ. I. Binyıl sonlarına doğru başladığını, Gassânîler'in Suriye'ye, Münzirîler'in de Irak'a muhaceret ettiklerini söyleyebiliriz.

Arap tarihçiler Gassânîler'in Arap kabilelerinden olduklarını, asıllarının Ezd oğullarına dayandığını, Yemen'den Tihame'de Gassân gözesi denilen bir yere yerleştiklerini ve adlarını da buradan aldıklarını belirtmektedirler. Rivayete göre Gassânîler burada bir süre kaldıktan sonra Şam civarına gelerek, orada yaşayan Dac'imîler'i [Dacâ-ima] hakimiyet altına aldıklarını, Bizans'ın gözetimi altında Gassânî Devleti adında bir emirlik kurduklarını kaydetmektedirler. Gassânî-ler aradan bir süre geçtikten sonra yerleşik düzene geçerek Bizanslı-lar'ın dini olan Hristiyanlığı kabul ettiler ve Havran sınırları içinde kalan, şimdilerde harabelerine "Eski Şam" denilen şehri kendilerine başkent edindiler. Meşhur rahip Buyahra da orda yaşıyordu. Gassânîler'in Suriye'de Bizans hakimiyetinde bulundukları sırada, Münzirîler de Irak'da Persler'in hakimiyeti altındaydılar. O sıralar Bizans'la Persler arasında şiddetli savaşlar olduğu için, aynı durum Gassânî-ler'le Münzirîler'in birbirleriyle çetin savaşlara tutuşmasına yol açtı. Bundan başka her iki taraf da Bizans-Pers savaşına iştirak etmiştir. Gassânîler ana dilleri olan Arapçayı bir kenara atmamakla birlikte Arâmîceyi benimsemişlerdir.

Gassân emîrleri hakkında en eski bilgileri Hamza el-İsfahanî'nin kitabında buluyoruz. Onun iddiasına göre, 600 yıl zarfında, yani Miladî I. Yüzyıldan İslamın zuhuruna kadar 32 Gassân emîri gelip geçmiştir. Bunlardan ilki Cafna b. Amr Muzeykî'dir ki, Gassânîler'in Al-i Cafna (Cafna sülalesi) adını almasının sebebi de odur. Muzeykî lâkabı ise onun döneminde Ezd oğullarının Arim selinden kaçarken gruplara bölünmüş olmalarıdır. Gassânîler'in devlet sınırı Havran, Balka, Şam'ın diğer kesimlerini ve Tedmür'ü içine alıyordu. Bundan başka Suriye, Filistin ve Lübnan Araplarını da Gassânîler'in hakimiyeti altındaydılar. Şehir ve köyler kuran Gassaniler, ayrıca köprüler yapmış, aralarında Rasafe Sarnıcı'nın da bulunduğu sarnıçları ıslah etmişlerdir. Gadir, Eb-yaz sarayları, el-Kal'at ez-Zerka (Mavi Kale), Kasr el-Müşetta gibi önemli saraylar ve pek çok havra da onlar tarafından kurulmuştur.¹⁸³

¹⁸³ Cevad Ali, *Tarih el-Arab*, 4/118-160.

c) Münziri Emirliği

Arap Yarımadası'ndan göç ederek Batı Fırat taraflarına yerleşen geç Arap kabilelerinden biri de Tanuhî ve Lahmîler'dir. Tanuhîler, Persis döneminden (MÖ. 126-227) itibaren Batı Irak sınırlarına yerleşmiş, aynı dönemin sonlarına doğru Persislerin zaafından faydalanarak bağımsızlıklarını ilan etmiş; ücret karşılığında ticaret kervanlarının Fırat vadisinde korumalığını yapmış ve Tedmür'le sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Arap tarihçiler onların kralları arasında Malik b. Fehm, Amr b. Fehm ve Cüzeyme el-Abraş'ı zikretmektedirler. Tanu-hîler, Kudaa oğullarına mensup büyük bir koldur. Arap soy bilimcilerine göre Tanuhîler, Kudaa ve Ezd oğullarının karışımından oluşmuştur.¹⁸⁴ Kimi Arap tarihçiler, bu kabilelerin Ma'rib seddinin yıkılmasından sonra yurtlarını bırakıp göç ettiklerini ileri sürmektedirler. Belki de burada sözü edilen yıkılma olayı sıradan bir çatlaktı. Çünkü mevcut belgeler seddin Miladî VI. Yüzyıl ortalarına kadar ayakta kaldığını göstermektedir. Daha sonra Sâsânîler döneminde Tanuhîler yerlerini Lahmîler'e bıraktılar. Lahmîler ise, son Tanuhî emîri Amr b. Adiy b. Uht Cüzeyme el-Abraş (MS. 268-288) önderliğinde bir prenslik kurdular. Bu prenslik coğrafi açıdan hakimiyet yarışına giren iki büyük devlet (Bizans ve Persler) arasında tampon bölge durumunda olduğu için, nüfuzunu genişletme konusunda önemli bir rol oynamıştır. Yakın Doğu tarihinde önemli bir yer tutan ve I.-II.-III. Münzir'den dolayı Münzir oğulları olarak birçok kral Lahmîler'de tahtta kalmıştır. Arap tarihçiler, Miladî 268-631 yılları arasında 350 yıldan daha fazla hükümdarlık yapan Lahmî emîrlerinden 20 kadar Münzirî emîrin adlarını vermektedirler.

¹⁸⁴ Zeydan,el-Arab,s.173.

Lahmîler ve Münzirîler, Hire'yi kendilerine başkent edinerek, kendilerine özgü bir Arap uygarlığı kurmuşlardır. Hire, sahraya yakın ovalık bir bölgede, Kûfe'nin üç mil güneyinde yer alan bir şehirdir. Hemen yakınından geçen Fırat nehri orada birkaç kola ayrılır ve bunlardan birinin adı da Hire nehridir. Mesudî'nin kaydına göre bu kollar gemilerin yanaşabildiği Necef Denizi'ne dökülmekteydi*. Büyük bir ihtimalle Hire kelimesi kamp ve kışla anlamına gelen Arâmî-ce Harta sözcüğünden türemiştir. Hire, hem Irak'ın dört bir yanına açılan yolların kavşak noktasındaydı, hem de Arap Yarımadası kabi-leleriyle sıkı temasları olan bir şehirdi. Bundan başka, ticaret kervanları da oradan geçiyordu. Bu yüzden önemi büyüktü. Şimdilerde kurumuş haldeki Necef Gölü de orada yer alıyordu. Hire, İslamî fetihler için bir üs mesabesinde olduğundan, İslam tarihinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Hire sakinlerinin çoğu bedevî Araptı. Şehirde Acem ve Nabatlar da yaşıyorlardı. Nabatlar, daha çok tarım ve çiftçilikle uğraşıyorlardı. Burada ayrıca bir de Yahûdî mahallesi vardı. Bunlar Babil esaretinden sonra buraya yerleşen ve Babil Talmu-du'nu yazan Hire Yahûdîleriydi.¹⁸⁵ Halbuki bilindiği gibi Babil Tal-mudu Babil'de kaleme alınmıştır.

¹⁸⁵ Dr. Salih Ahmed el-Ali, *Mudarat fî tarih el-Arab*, s. 75.

* İsteyen okuyucu, Mesudî'nin Selenge Yayınları arasından çıkan Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar) adlı eserin 34-35. sayfalarına bakabilir.

Hire, Hristiyanlığın önemli yayılma merkezlerindendi. Taberi, Hi-re emîrleri arasında ilk tanassur eden kişinin I. İmr'ul Kays (288327) olduğunu kaydetmektedir. Hristiyan bir Hintli kadınla evlenen Münzir b. Ma'i-ssema zamanında (513-562) Hristiyanlık Hire'de oldukça güçlü hale gelmişti. Daha sonra Münzir'in oğlu Numan Hristiyanlığı kabul ederek putlara tapınmayı terketti ve Hristiyanlara serbest ibadet edebilmeleri imkanı sağladı. Hire civarında bina edilen tapınakların çokluğu da Hristiyanlığın bölgede güçlü bir şekilde yayıldığını göstermektedir. Nakilciler Hire'de yirmiden fazla küçük kilise kurulduğunu ve burada yetişen din adamlarının birçok felsefe ve din kitabını bölgede yaygın olan Süryaniceye çevirdiklerini kaydetmektedirler. Bu sırada Yakubiliği bastıran Nesturilik de Hire'de yayılmıştı ve piskoposluk kürsüleri Taysefun patrikhanesine bağlıydı.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Age., s. 64-82; Cevad Ali, *Tarih el-Arab*, 4/5-117; Zeydan, *El-Arab*, I/197-214.

Lahmî emîri Numan'ın Sâsânî efendisi için 418'den sonra yaptırdığı Harnuk Kasrı, Münzirîler'in meşhur binalarındandır. Cahiliyye dönemi Arap şairleri, şiirlerinde bu kasırdan sıkça söz etmekte ve onu dünyanın otuz harikası arasında göstermektedirler. İlk Abbasî halifeleri bu kasrı genişletmiş ve içinde oturmuşlardır, fakat kasır XV Yüzyılda harabe haline gelmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁷ İslam Ans., 9/35-36.

e) Kinde Emirliği

Miladî V. Yüzyılda kurulan bu Arap Emîrliği, Kinde kabilesine mensuptu. Arap soy bilimcilerine göre Kahtan oğullarına mensup bir halktır. “Kindet el-mülûk” diye biliniyordu. Bu kabilerin asıl yurdu Güney Arabistan'daydı ve Hadramut'un doğusuna yakın bir yerde yaşıyordu. Nitekim el-Hemedani ondan “Hadramut'taki Kinde yurdu” diye bahsetmektedir. Nakilciler, Kindiler'in muhaceret ederek geldikleri Arabistan ortalarında güçlü bir devlet kurarak, Hicaz, Kuzey Arabistan ve Bahreyn'deki diğer kabileleri hakimiyet altına aldıklarını, hatta nüfuz sahalarını Yemame'nin bazı bölgelerine yaydıklarını ve Münzirî Emîrliği'ni dahi kontrol altında tutarak kendi gümeştelerini yerleştirdiklerini kaydetmektedirler. Bilim adamları, Necid bölgesine yapılan ilk Kindî göçünün Miladî III. Yüzyıl ortalarında gerçekleştiğini, Kinde Emîrliği'nin ise Necid'in Durba bölgesindeki Hicaz'ın doğu sınırlarına düşen tepenin batı yakasında yer aldığını, bölgenin ova, akarsu, bereketli vahalardan başka altın yatakları yönünden de zengin olduğunu belirtmektedirler.

Kinde emîrleri arasında en meşhuru Hacer b. Amr'dır ki, Akil el-Mirar lâkabıyla anılır. Tarihçiler, onun Miladî V. Yüzyıl sonlarında hüküm sürdüğü kanaatindeler. Rivayete göre kendi sancağı altında toplamak ve tek bir merkezi idarede birleştirmek amacıyla komşu Arap kabilelerine karşı birkaç sefer tertiplemiştir. Araştırmacılar ilk Kinde emîrinin Hacer olduğu noktasında birleşirken, Yakut, “Mu'cem”inde ondan bir veya bir buçuk asır önce taha geçen birkaç isim saymaktadır; fakat o da sadece emîrlerin adlarını vermekte, hangi yıllarda hüküm sürdükleri konusuna değinmemektedir.

Hacer'den sonra tahta oğlu Amr geçmiştir. “Maksur” lâkabı taşıyan Amr, Yemen'deki Himyerîler'le iyi münasebetler kurmuş; ancak Münzirîler'le olan ilişkilerini de bozmamıştır. Fakat Gassânîler'le asla iyi geçinememiş, Haris b. Ebû Şemmer'le savaşa girmiş ve çarpışmalar sırasında öldürülmüştür. Amr'dan boşalan tahta oğlu Haris geçmiştir. En güçlü ve en ihtiraslı Kinde emîri olarak bilinir. Münzi-rîler'le Gassânîler arasındaki çatışmaların hızlanmasından yararlanarak Münzirî topraklarını ele geçirmiş ve Münzir b. Ma'is-Sema'yı Hi-re'de yönetimden uzaklaştıran Pers hükümdarı Kubad'ın yardımıyla kendini Münzirî Emîrliği'nin hakimi ilan etmiştir. Burada sözü edilen Kubad, 488-531 yılları arasında kırk üç yıl hüküm süren I. Ku-bad'dır. Haris'in dört oğlu vardı ve saltanatının ilk yıllarında onları hakimiyeti altındaki Arap kabilelerin başına emîr tayin etmiş, Kin-de'nin yönetimini ise kendisine ayırmıştı. En büyük oğlu Hacer'i Esed, Kinane ve Gatfan oğullarının başına geçirmişti. Bunlar Şem-mer ve Hayber dağları arasındaki Rümme Vadisi'nde Necid'in kuzeybatısında yaşayan kabilelerdir. Cahiliye döneminin meşhur şairi Emr'ul Kays'ın babası da bu Hacer'dir.

Haris'in Hire'deki hakimiyeti uzun sürmedi. Kubad'ın ölümü ve Kisra Anuşirvan'ın İran tahtına geçmesi üzerine, Münzir b. Ma'is-Se-ma Hire hakimliğine atanınca Haris ve beraberindekiler kaçmak zorunda kaldılar. Haris'in âkibeti hakkında farklı rivayetler anlatılmaktadır. Kimine göre Münzir tarafından öldürülmüş, kimine göre ise tabii eceliyle ölmüştür. Haris'in ölümünden sonra Kinde Emîrli-ği'nin birliği bozuldu. Melik Madikerb b. Haris Ali Kays Aylan ve bazı kabileler üzerinde hakimiyetlerini muhafaza eden birkaç emîrden başka kimse kalmadı. Onlar da İslamın zuhurundan sonra bütünüyle ortadan kalktılar. Madikerb'in aralarında Hacer'in de bulunduğu üç kardeşine gelince, hepsi de babalarının ölümünden sonra çıkan çatışmalarda hayatlarını kaybettiler.

Kindîler, putlara taparlardı. Gassânî, Münzirî ve Habeşler'in etkisiyle Hristiyanlık onlarda Yahûdîlik'ten daha güçlüydü. Hatta Kinde meliklerinden ilk Hristiyan olan Madikerb'e “Zi'ttac el-evdah” lakabı verilmişti.

Kinde kabilesi birçok şair ve edip yetiştirmiştir ki, cahiliye döneminin en meşhur Arap şairi İmr'ul Kays bunlardandır. Kinde ailesi hakkındaki bilgileri de onun şiirlerine borçluyuz. Meşhur filozof Yakub b. İshak da bu kabileye mensuptur.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Cevad Ali, *Tarih el-Arab*, 3?215-273.

f) Hadır Emirliği

Hadır Emîrliği'nin adı, başkenti Hadır şehrinin isminden gelmektedir. Şehir günümüzde Musul'un 140 km. güneybatısında, Sersar Vadisi'nin güney kesimine yakın bir ovadadır. Dicle doğu, Fırat da batı sınırını belirler. Kuzeyi Sincar dağları, güneyi ise Me-dain tepeleriyle çevrilidir. Bununla birlikte şehir arazileri kuzeyde Sincar ötesine kadar uzanarak Habur ve Nasibin sınırlarına dayanır. Bu emîrlik, Persler'e bağlı birkaç küçük site-devletten oluşuyordu. Hadır Emîrliği eskiden beri “Arabaya” yani Arap ülkesi olarak bilinirdi. Nitekim MÖ. VI. Yüzyıla ait Behistun kitabesinde de adı bu şekilde geçmektedir. Yani Akhemenid kralı Büyük Dara'nın (MÖ. 522-486) imparatorluğuna

bağlı iklimler arasındaydı ki, bu da Hadır bölgesinde Araplar'ın eski dönemlerden beri hakim olduklarını göstermektedir.

Hadır Emîrlîği, gücünün ve nüfuzunun zirvesine Miladî III. Yüzyılda ve özellikle yine Miladî II. Yüzyıl ortalarında iktidara gelen krallar döneminde ulaşmış; şehri belli bir süre kuşatma altında tuttuktan sonra fethetmeyi başaran Sâsânî kralı I. Şapur tarafından 240241 yılında yıkılmasıyla sona vermiştir. Sözü edilen krallık döneminde Hadır Emîrlîği en bağımsız günlerini yaşamış ve hatta kuzeyde Habur ötesine kadar olan bölgeyi nüfuzu altına almıştır.

Hadır meliklerinden ilkinin adı “Velceş el-Melik” (155-165) idi. Hadır heykellerinden birinin üzerinde adı geçmektedir. Kendisine “Melik-arab” yani Kuzey Irak bozkırlarının kralı ünvanını almıştı. Roma kaynakları “Bersimya” adlı bir Hadır melikinden bahsetmektedir ki, bu şehirde ortaya çıkarılan kitabelerde adı “Abdu Simya” şeklinde geçen ve 192 yılında hükümdarlık eden kişinin adının bozulmuş hali olsa gerektir. Babası Abdu Simya'dan sonra tahta geçen Melik II. Santaruk, Hadır'ın en önemli yöneticilerindendi. Yaklaşık kırk yıl (200-240) tahta kalan ve ülkesinin sınırlarını Habur'a kadar uzatıp, Fırat'ın ötesine yayan Santaruk bu yüzden kendisine “Arap ülkelerinin muzaffer meliki” ünvanını almıştır. Santaruk, Persis prenslerinin taht kavgasına tutuşmuş olmalarından faydalanarak, nüfuzunu artırmış ve her türlü davranışında bağımsız olarak hareket etmiştir.

Persis hanedanının yıkılıp Sâsânî hanedanının kurulmasından sonra, Arap kaynaklarına göre, Kudaa oğullarından bir kabile iki nehir arasındaki el-Cezire'ye saldırmıştır. Bu kabilenin başında Dayzan b. Cülhüme adında bir melik vardı. İddiaya göre Şam'a kadar el-Ce-zire'nin tamamını hakimiyet altına almış, Hadır'ı zaptederek, Satirun (Süryanice Santaruk) denilen Curmakanlı hakimini tahtından indirmişti. Burada bir süre hükümdarlık yapan Dayzan Pers topraklarına ve Beydya'yı ele geçiren Romalılar'ın sınırlarına ilhak ettikleri Sevad'a saldırmış; Arap kaynaklarının rivayetine göre Persler'i Şehrizur'da mağlup etmiştir. Yine rivayete göre Dayzan, 223 yılında Kral Şapur el-Cünud'un kızkardeşi “Mah”ı esir almış, bunun üzerine Şapur misilleme olarak Hadır'a bir saldırı düzenlemiş ve Mısır'da ele geçirilen son belgeye istinaden, 12 Nisan 240'dan 1 Nisan 241'e kadar geçen zaman zarfında şehri kuşatmıştır. Şapur, şehrin sonunda dayanma gücünün bitmesi üzerine muzaffer olarak içeri girmiştir. Yapılan kazı çalışmaları şehir binalarının ve heykellerinin herhangi bir tahribata uğramadan yerlerinde olduğu gibi kaldığını ortaya koymuştur.

Hadır sakinleri Arap'tı, fakat içinde yaşadıkları çevrenin etkisinde kalmışlar; dilleri ve lehçelerinin farklılığına rağmen Doğu halklarının çoğunun yazışma ve saray dili olarak kullandığı Aramiceyi ve Arami kültürünü benimsemişlerdir. Çünkü Aramiler'in kültür ve uygarlık seviyesi oldukça yüksekti. Ticaretle uğraşmaları ve diğer halklarla kaynaşmaları sonucunda, dilleri de ticaretle birlikte yayılmıştı. Hadır Arami lehçesi, Süryani lehçesi, Babil Talmud dili ve Mandi lahçesini de içine alan Doğu Arami lehçelerinin bir koludur. Aramiler ve Araplar, Arap Yarımadası'nın bağrından çıkmış ikiz kardeşirler. Kültürleri, dilleri ve inançları aynı kaynaktan gelmektedir.

Hadır halkının dinine gelince, inanç ve ibadette tek Tanrıcılığa doğru bir meyil olmakla birlikte doğa olaylarının ağır bastığı Arap kabile dininin aynısıdır. Bununla birlikte Hadırlılar'ın dini Sümer, Babil, Asuri ve Irak dışında gelişen Yunan, Roma ve Fars dinlerinden farklı bir özelliğe sahipti. Yine de Arap Yarımadası'nda yaygın olan Arami, Nabat ve Arap inançlarından otomatikman etkilenmişti. Bilindiği gibi güneş, Sami halkların hemen tamamında en büyük tanrıydı ve Hadırlılar da onu baş tanrı olarak kabul ediyorlardı. Hadır-lılar ona “Şemes” veya “Şemsa” diyorlar, kainatın yaratıcısı, hayatın kaynağı olan en büyük tanrı olarak görüyorlardı. Hadırlılar, büyük tapınağı Yunanlılar'ın “Zeüs”, Romalılar'ın “Jüpiter”, Persler'in “Ahura Mazda”sına tekabül eden tanrı “Şemes” için tahsis etmişlerdi. Bu tapınak sadece Hadırlılar için değil, iki nehir arasındaki tüm el-Cezire sakinlerinin de dinî ve sosyal merkeziydi. Halk, çok uzak yerlerden hacetmek amacıyla buraya gelir, adaklarını sunar, ölülerini tapınak civarına defnederlerdi. Tapınağın iç avlusunda toplantılar yaparlar, davet verirler, şenlik ve bayramlarını kutlardı. “Şe-mes şehri”ne tapınma olayının Hadır meskukatına yansımaları, Ha-dır'la iki nehir arasında el-Cezire bozkırında göçebe halde yaşayan veya kenar bölgelerde oturan ve büyük tanrı “güneş”e tapan Arap kabileleri arasındaki ilişkinin bir belgesidir.

Bir Babil ilahisinden alınan şu cümleler, Sami halkların umumi tanrısı “güneş”in ne kadar yüksek bir mevki işgal ettiğini göstermektedir:

“Ey güneş! Sen göğün ve yer yüzünün kralı, üstte ve altta yaşayanların efendisisin.. Ey güneş! Ölümünden sonra diriliş ve esirlerin serbest kalışı senin elindedir.. İnsanlığın işlerini çekip çeviren adil hâkim, en şerefli, en büyük ve en asil olan sensin. Yeryüzünün nuru, gökteki ve yerdeki her şeyi yaratan sensin.. “

Bu da gösteriyor ki, gökte ve yeryüzündeki her şeyi yaratan tek bir Tanrı'nın varlığı inancı eskiden beri Sami Araplar'da mevcuttu. MÖ. XIV. Yüzyılda Kral Akhenaton'un güneşe tapınmaya davet etmek suretiyle yaymaya çalıştığı tek Tanrı inancı da kaynağını yine Sami Araplar'dan almıştır.

Hadırlılar'ın da tıpkı Mısırlılar gibi güneş tanrısını bir şahin olarak düşünmeleri, Mısır halkının bu sembolü Sami Araplar'dan aldıklarını göstermektedir. “Kartal Hadırlılar nezdinde önemli bir yere sahipti. Güney tanrısının temsilcisiydi; onun gücünü ve yüceliğini sembolize ediyordu. Çünkü kartal da tıpkı güneş gibi gökyüzünün kalbine yükseliyor, yukarıdan yeryüzünde olanları gözlüyordu. Hadırlılar kartal heykeli yapımına, onu madalya ve gerdanlıklarla süslemeye çok önem verirler; bu heykelleri şehrin kapılarına, tapınakların girişlerine ve iç kısmına koyarlardı.”

Hadırlılar'ın en meşhur tanrılarından biri de “Nergul” veya “Ner-gel”di. Hadır tapınaklarının hemen tamamında onun heykelleri bulunmuştur. Görüldüğü kadarıyla Hadırlılar bu tanrıya tapınma geleneğini Asurîler'den almışlardı. Çünkü Asurîler, savaş tanrısı ve ruhların gittikleri yer altı dünyasının bekçisi olarak kabul ettikleri “Nergal” adlı bir tanrıya tapıyorlardı. Fakat Hadırlılar onun heykelini Asurîler'in tasvir ettikleri şekilde değil de, daha çok Yunanlılar'ın Herkül'le ilgili tasvirlerine benzeterek yapmışlardır. Hadır kitabelerinde Lat'ın adı da geçmektedir ve Yunanlılar'ın Atina'daki tanrılarını anımsatan heykel ve kabartmalar bulunmuştur.[189](#)

g) Ruha Emirliği

Mezopotamya bölgesinin kuzey kesiminde ve Cezire’nin yukarı kısmında Ruha Emîrliği adında bir Arap krallığı vardı. Başkentinin adı Ruha idi. MÖ. 132- MS. 216 yılları arasında üç buçuk asır ayakta kalan bu krallık, sonunda Karakalla tarafından yıkılmış ve Roma sınırlarına ilhak edilmiştir.

Ruha beldesi henüz Selevkiler’in elindeydi ve MÖ. 304’de şehir haline getirmişlerdi. Perslerin Trakya şehirlerinden birinin adından alarak “Edessa” dedikleri bu şehre Yunanlılar “Güzel Sulu” anlamında “kallirrhoe” adını vermişlerdi. Kallirrhoe kelimesiyle kastedilen yer, şimdiki Birket-İbrahim (Halilurrahman Gölü) dür. Aramiler Orhay diyorlardı. Bu kelime Ruha şeklinde Arapçalaştırılmıştır. Bugünse Urfa denilmektedir. Ruha, küçük bir yer olmasına rağmen tarihte önemli roller oynamış ve birkaç tarihî devir yaşamış bir şehirdir. Süryanî Arapların gelişim ve yükselmesinde, “Miladî IV. Yüzyıl ortalarında ve V. Yüzyılda Hristiyanlık ve Nesturilik tarihinde” önemli bir yer işgal etmiştir. Eusebius’un tarihinde belirtildiğine göre V Abgar (MÖ. 4-MS. 50) adlı bir kral Hz. İsa’nın şöhretini duyunca bir mektup göndererek yakalandığı hastalıktan kendisini tedavi etmesi için Ruha’ya davet etmiştir. Abgar mektubunda, “Duyduğuma göre Yahudiler seninle alay ediyor, sana karşı kötü niyet besliyorlarmış. Her ikimize de yetecek çok küçük ve saygıdeğer bir şehrim var” diye yazmış, İsa aleyhisselam da verdiği cevapta kendisini kutsayarak, yukarıya çekildikten sonra şakirtlerinden birini kendisine göndereceği vaadinde bulunmuştur. Yaygın inanışa göre yetmiş şakirtten birisi olan Mar Aday Mesih’in vefatından sonra Ru-ha’ya gelmiş, Abgar’ın hastalığını tedavi etmiş. Böylece Abgar Ruha kralları arasında Hristiyanlığı kabul eden ilk kişi olmuştur. VIII. Ab-gar’a (164-166) ait bir baş giysisi üzerinde işlenmiş haç işareti bulunmuştur ki, bu da Hristiyanlığı kabul eden kralın V. Abgar olduğunu göstermektedir. (Mu’cem el-akdâm ve’l ağlam ve’l buldan, Ur-fa maddesi)

Ruha Krallığı, MÖ. 132 yılında Ario tarafından kurulmuştur. Bu kelime aslan anlamına gelmektedir. Beş yıl hüküm süren Ario’dan sonra MÖ. 127-69 yılları arasında altı kral tahta geçmiştir: Abdu b. Maz’ur, Eradaşt, I. Bekro, II. Bekro, I. Abgar, Ma’nu ve başka bir I. Abgar. Sonuncusunu müteakiben MÖ. 69-MS. 217 yılları arasında ise 17 kral tahta geçmiştir. Plinius, Ruha’yı Mudar oğullarına ait Arap toprakları olarak gösterir. Bazı araştırmacılar Ruha krallarının, özellikle de ilk kralların Arapça adlarından, Plinius’un sözlerinden ve El-Cezire’deki genel siyasi durumdan hareketle Ruha halkının ve yöneticilerinin Arap kökenli olduğu sonucuna varmaktadırlar.

Selevkîler’in zayıflamasından sonra Mezopotamya’da başka Arap prenslikleri de kurulmuştur ve bunlardan biri de Sincar Emîrliği’dir.

Sincar, Asurîler zamanında da bilinen eski bir yerleşim birimiydi. Tarihten bildiğimiz kadarıyla Sincar emîri Mu’tazz, 115 yılında Tra-jan’ın Hadır ve Taysefun’a düzenlediği sefer sırasında onunla girdiği çarpışmada yenilmiştir. Asi nehri civarında da Humus Emîrliği adında başka bir prenslik kurulmuştur. Diğer Arap prensliklerinin birbirini takip ettiği dönemde Humus’u Vazdherb adında bir

Arap aile yönetmiştir. Araştırmacılar, Humus prenslerinin adlarına bakarak, onların Arap kökenli olduğu sonucuna varıyorlar. Humus, Romalılar ve Yunanlılarca da biliniyordu. Bundan başka güneyde Mişan adında bir prenslik kurulmuştur. Bu prensliğe Araplar “Dest Misan”, Yunanlılar ise Hark diyorlardı. Arap Körfezi’nde Basra’nın aşağı taraflarında yer almıştır.

Yukarıdan beri anlatılanlar, Arap Yarımadası’nın yapılan Sami Arap göçlerinin ana kaynağını oluşturduğunu göstermektedir. Yarı-mada’dan yapılan bu göçler, birbirini takip eden dalgalar halinde 2500 yıl sürmüş, bunu bir kolu Bereketli Hilal’i, bir kolu Kuzey Afrika ve Endülüs’ü içine alan büyük Arap göçleri takip etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP YARIMADASI SAMİ UYGARLIĞININ BEŞİĞİ

ARAP YARIMADASI SAMİ UYGARLIĞININ BEŞİĞİ

1. Giriş

Birinci bölümde anlatılanlardan Arap Yarımadası'ndan Bereketli Hilal'in değişik noktalarına doğru birbirini takip eden göç dalgalarının Yakın Doğu'nun medeni yapısının gelişmesinde, tarım, ticaret, politik, askeri, sosyal ve kültürel alanlarda ilerleme sağlamasında en önemli rol oynayan faktörler arasında bulunduğu görülmektedir. İnsanlık tarihinin tanık olduğu en büyük ve en eski imparatorlukları yaratan da bu yapı olmuştur. Bu imparatorluklar Akkad, Babil, Asurî ve Keldanî imparatorluklarıdır. Bunları Yemenlilerin kurduğu Arap krallıkları, Nabatlar'ın, Tedmürlüler'in, Gassânîler'in, Kindîler'in kurdukları devletler takip etmiş; en son olarak da İslam İmparatorluğu kurulmuştur ki, Yakın, Orta ve Uzak Doğu'yu, Kuzey Afrika'yı ve bir de Avrupa'daki Endülüs Emevi Devleti'ni içine almaktadır. Şu halde denilebilir ki, Arap Yarımadası gerçekten Sami uygarlıkların beşiği idi; fakat sünnet gereğince hareket eden bu ırkın evlatları yeni ülkelerde şanslarını denemek için sahraların ötesine uzandılar. Bu nesillerin daha iyi hayat şartlarına sahip olmak için yürüttükleri faaliyetler sonucunda insanlığın terakkisinde büyük rol oynayan Sami medeniyeti daha bir sağlam temeller üzerine oturmuştur.

2. Arap Yarımadası'nın genel durumu

İnsanlık uygarlığının gelişim seyrinde Arap Yarımadası'nın oynadığı rol hakkında ilim adamları ve araştırmacıların görüşlerini aktarmadan önce bu yarımadanın coğrafi yapısı üzerinde kısaca durmamızda fayda vardır.

Arap Yarımadası veya Arap bilim adamlarının ifadesiyle Arabistan, bir buçuk milyon km.2'lik yüzölçümüyle dünyanın en büyük yarımadasıdır. Kızıl Deniz'e olan sahili 1200 mil, Yemen'le Omman arasındaki en uzak mesafe 1300 mildir.¹ Yarımadanın batı tarafı Kızıl Deniz, güney tarafı Aden Körfezi ve Arap Denizi, doğu ve kuzeydoğu tarafı Omman ve Arap Körfezi, kuzey tarafı Irak ve Ürdün tarafından çevrelenmektedir. Sina Yarımadası'yla Afrika'ya bağlanan yarımadanın Asya'yla bağlantı kısmı açıktır. Arap Yarımadası, Hicaz da dahil olmak üzere Suudi Arabistan, Necid, Asir, Ahsa, daha sonra Yemen, Hadramut, Omman ve Katar, Bahreyn, Küveyt ve Omman emirliklerini içine alır. Güneyoğu sahilinden 220 mil açıktaki Sokat-ra Adası'nın uzaklığına rağmen, orası da siyasi ve ırkî yönden yarımadanın bir parçası sayılır.²

¹ Ency. Britannica, 1965 bask., 2/116.

² Aynı yerde.

Yarımadanın batı tarafları Kızıl Deniz sahili boyunca uzanan tepelerden oluşur, fakat bu tepeler doğuya doğru gidildikçe yavaş yavaş alçalır. Orada birbirine bitişik, kuzeyde Suriye ve Filistin’den güneyde Yemen’e kadar uzanan ve Kızıl Deniz’e doğru yönelen, bazı yerlerde denize yaklaşan tepeler yer alır. Bu tepelerin ortalama yüksekliği beş bin feet civarındadır ve en yüksek noktası 12336 feettir. Aynı tepelerin Yemen’de kalan kısımları Serrat dağları diye bilinir. Serrat “en yüksek” anlamındadır.³ Bu tepeler, Yemen’in sahil kesiminden doğuya doğru uzanarak Omman’da son bulur. Tepelerin Omman’daki en yüksek noktası dokuz ila on bin feet arasında değişir. Tepeler, uzandığı şerit boyunca Kızıl Deniz ve Arap Körfezi’nden yükselen sislerin sahraya ulaşmasını engellediği için Arap topraklarının orta kesimlerinin yeterli yağmur alması mümkün olmaz.⁴

³ Dr. Cevad Ali, *Tarih el-arab kabl el-islam*, 1/87.

⁴ Age., s. 103.

Yarımada’nın ortasında yer alan Necid bölgesi ortalama 2500 feet yüksekliğinde tümsek bir alandır. Kuzeyinde Şemmer, güneyinde ise Tuvayk dağı yer alır. Riyad şehri Tuvayk dağının kuzeydoğu cephesine düşmektedir. Bölge, kum tabakaları ve kayaların altında ziraata elverişli pek çok su kaynaklarına sahiptir.

Arap Yarımadası’nın büyük kesimi sahralardan⁵ ve yer yer vahaların bulunduğu ovalardan oluşur. Yeterli su bulunduğu takdirde toprakları tarıma elverişlidir. Çöl alanlar da iki kısma ayrılır. Birinci kısım volkanik bölgelerle kaplıdır. Araplar bu kısma “harra” ve ço-ğuk şekliyle “harar” derler. Özellikle yarımadanın batı kesiminde yer alan bu araziler Havran bölgesinde Şam topraklarıyla birleşir. Yarımada’nın orta kesimleriyle, Necid’in güneydoğu bölgesi de volkanik arazilerle kaplıdır. Bab el-Mendeb yakınlarına düşen güneybatı bölgeleriyle Aden civarındaki arazilerin yapısı da böyledir. Harar bölgelerinden en önemlisi Medine ve Hayber şehirleridir. Harar topraklarının bazı kısımları verimlidir ve tarım yapmaya yetecek kadar suya sahiptir. Volkanik arazilerin genişliği sebebiyle yarımadanın iklimi de değişmiş ve kuraklaşmıştır. Bu konuya ileride değinilecektir. Ancak, kaydetmek gerekir ki, Arabistan’ın Asya kıtasında kalan topraklarında iki volkanik patlama olmuş, fakat bu tür patlamalar Miladi XIII. Yüzyılda son bulmuştur. En son volkanik patlama Hicaz’da 1256 yılında meydana gelmişti.⁶

⁵ Sahra kelimesi Türkçeye çoğunlukla çöl diye çevrilirse de bu doğru değildir. Araplar bozkırmısı topraklara sahra, hiçbir şey bitmeyen ve tamamıyla kum tepelerinden oluşan yerlere ise “dehna” derler. (çev.)

⁶ Age., s. 90.

Yarımada’nın ikinci kısmı çöl topraklarından oluşur. Bu kısım, kuzey’de Cof’dan güneyde Hadramut ve Mehere’ye, oradan batı yönünde Yemen, doğu yönünde Omman’a doğru uzanan çok

geniş ve kumlarla kaplı alandır. Burada çoğu defa rüzgar sebebiyle yer değiştiren değişik yüksekliklerde kum tepeleri yer alır. Her iki kesimde de kuyular açıldığı takdirde su bulunabilir. Bu kesimin mevsim yağmurları alan bazı bölgelerinde ilkbaharda otlar biterse de, bunlar bir süre sonra kururlar. Bölgede sık sık kum fırtınaları oluşur ve yaz aylarında ısı oldukça yükselir. Yeni coğrafyacılara çölün insan yaşamayan güney kesimine hiç insan yaşamayan yer anlamında Rubulhali adını vermişlerdir ki “sayhad” da denilir. Bu kesimin güneybatı tarafında “Ahkâf” denilen geniş bir kumluk alan uzanır. Bu ad, tarihte bu bölgede yaşayan Ad kavminden dolayı verilmiştir. Sayhad’ın Ye-men’in doğu taraflarına düşen kısmına “Vebarin” denilir. Necran ile Hadramut arasındaki çöl topraklarından ibarettir. Burası bir zamanlar mera, bağ bahçe ve su kaynaklarıyla bezeliymiş, fakat kuraklık yüzünden bunlardan eser kalmamış.

Orada “Nüfud” denilen bölgeler yer alır. Burası, birbirine ulanıp giden dalgalı kumlardan ve kum tepelerinden oluşan geniş bir bölgedir. Daha önceleri “çöl” deniliyormuş, fakat sonraları “Nüfud” denilmeye başlanmış. Burada, biri kuzeyde Cof’la Teyma arasında kalan ve Büyük Nüfud Sahrası denilen, diğeri Ahsa ile Rıyad arasına düşen ve Küçük Nüfud (En-nüfud es-suğra) adı verilen bir bölge vardır.

Arap Yarımadası’nda araziye bir baştan bir başa kateden kanyonlar da vardır. Dağlık bölgelerde yer alan bu kanyonlarda yağmur mevsiminde seller meydana gelir, sonra taşkın halinde kumluk alanlara akar ve orada tarıma elverişli yerler oluşturur. Bu kanyonların en büyükleri Rümme, Humz, Huneyfe ve Devasir kanyonlarıdır. Bunlardan birincisinde iki kaynak vardır. Biri Hayber harrasında, diğeri Güney Necid tepelerinde yer alır. “Unayza” yakınlarında birleşerek kuzeydoğuya doğru Kasim’e kadar birlikte akar ve ondan sonra “Batın” adını alırlar. Burada tekrar iki kola ayrılarak sahra bölgesine süzülürler. Birisi Nüfud’a girerek Basra yakınlarında bir yere kadar ulaşır. Bu kanyonun uzunluğu yaklaşık 950 km.dir. İkinci kanyon (Humz kanyonu) ise Hayber harrasının güneyinden başlar ve batı yönünde Medine şehrine kadar ilerler...Bu kanyonların eski dönemlerde büyük nehirler olduğu sanılmaktadır. Ancak yarımada büyük bir kuraklık yaşayınca nehirler suyunu çekmiş ve ondan sonra tüm ümitler kış ve ilkbahardaki yağmur sularına bağlanmıştır.

Arap Yarımadası sakinleri iki kısma ayrılır: Göçebe (bedevi) ve yerleşik. Bedeviler su ve mera peşinde koşarak oradan oraya göç eden insanlardır. Bunlar çadırlarda yaşarlar ve bir yerden başka bir yere göç ederken develerden faydalanırlar. Yetiştirdikleri en önemli hayvan koyundur. Bunun etini yer, sütünden yağ yapar; çadır ve elbisesini yünden hazırlarlar. Fakat develerine dokunmazlar. Çünkü deve bedevinin her şeyidir. Çölde bir yerden başka bir yere göç ederken ona güvenir; yeri geldiğinde etinden, sütünden ve yününden faydalanır. Yerleşik düzende yaşayanlar ise şehir ve köy sakinleridir. Geçimlerini tarım, zanaat ve ticaretle sağlarlar ki, bunlar yerleşik düzendeki insanların meşgalesidir. Bu şehir ve köyler, Arap Yarımadası’nda genelde dar bir şerit üzerinde yer alırlar. Çoğunlukla da sürekli ve muntazam şekilde yağmur alan sahil şeridine saçılırlar. Bedeviler kabile yönetimine dayalı bir hayat sürerken, yerleşikler başlarında kralları bulunan ve siyasî sistemleri olan küçük devletler kurmuşlardır. Güneydeki Yemen, Arap Yarımadası’nda kurulan en eski krallıklardandır. Bazı dilcilerin görüşüne göre bolluk (yümn) ve bereket dolu olduğu için Yemen denilmiştir. Arap

Yarımadası sakinleri, topraklarının vahyin merkezi, peygamber ve nebilerin vatani olmasıyla övünürler. Nitekim âlemlere rahmet olarak gönderilen Kur'an da Arap Yarımadası'nda nazil olmuştur.

Milattan sonraki II. Yüzyılda “Coğrafya” adlı eserini yazan Ptole-maeus, Arap Yarımadası'nı coğrafi açıdan üç bölgeye ayırmıştır: Sahra Arabistanı (Arabia Deserta); Kayalık Arabistan (Arabia Petra) ve Mutlu Arabistan (Arabia Phelix). Birincisinden maksat, Arap Yarımadası'nın kuzey kesimleridir. İkinciyle Sina Yarımadası kastedilir. Üçüncüsü ise Hicaz, Necid, Yemen ve civarını içine alır. Araplar ise Yarımada'yı beşe taksim ederler: Hicaz, Tihame, Necid, Yemen ve Uruz yani Yemame, Bahreyn ve Omman.

3. Medeniyetin temeli bedeviliktir

Okuyucu şöyle bir soru sorabilir: Sahranın kumlu alanlarını ve vadileri yurt edinen bedeviler imparatorluklar ve krallıklar kurabilirler miydi?!.. Bu noktada okuyucunun tarihimizin en yakın dilimine yani İslam İmparatorluğu dönemine bakması yeterlidir. Onu kuranlar kimlerdi? Bu geniş imparatorluğu kuranlar yarımada bedevileri değil miydi? Yarımada bedevileri yine aynı bedeviler olduğuna göre, demek ki yaklaşık dört bin yıl önce de tüm İslam âlemini kucaklayan imparatorluk gibi bir imparatorluk kurmuşlardır. Tarih tekerrürden ibaret olduğu için aynı şeyi tekrar yapabilirler. Avrupayı ele geçiren ve ona kendi damgasını vuran Normanlar, Yarımada Araplarından daha mı medeni idiler? Ben burada yazdıklarımı meşhur İbni Haldun'un “Mukaddime”sindeki görüşlerine dayandırıyor, bedeviliğin medeniyetin, şehirciliğin ve gelişimin özünü teşkil ettiğini onların göçebe hayat tarzından medeniyete geçişinin tabii bir olay olduğunu savunuyorum. İbni Haldun, bedeviliği vahşiliğe benzetir ve vahşi halkların yani bedevi hayat tarzına uygun olarak yaşayanların sahip oldukları canlılık, milliyetçilik ve cesaretle medeniyet ve uygarlık dediğimiz şeyi yarattıklarını; çünkü lüksü yakalamış olmanın ve kabilelerin nimet içinde yüzmesinin kralların önündeki en büyük zorluklar olduğunu belirtir. İbni Haldun şöyle der: “Bedevilik cesaret âmillerinden olduğu için, bu vahşi neslin - işaret ettiğimiz gibi,- diğer bir nesilden daha cesur olması tabiidir... Ama bu bedeviler şehirlere inip de rahata kavuşunca ve nimetlere boğulunca, hem vahşilikleri, hem de cesaretleri ortadan kalkmıştır. Ben bunu vahşi hayvanların, kümes hayvanlarının, sıpaların, vahşi ineklerin ve eşeklerin ehlileştirilmesine benzetiyorum. Çünkü bir süre sonra bu hayvanların yürümesi ve davranışları dahi değişir.. “

Yine İbni Haldun'a göre halkların ve devletlerin ömrü insan ömrüne benzer. İbni Haldun, bedevilik ve katılığın ortadan kaybolup, insanın zevk ve şehvet âlemine dalmasından, lüks yaşamayı alışkanlık haline getirmesinden sonra, dayanışma ruhunun da yok olduğunu ve kendisini ortadan kaldıran müzmin yaşlılık hastalığının pençesine düştüğünü kaydetmektedir. Aynı yazar görüşlerini açıklamayı şu şekilde sürdürüyor: “Lüks ve rahat hastalığına yakalan bir devlette başta bulunan yönetici, kendi halkından olmayan ve katılığını muhafaza edenlerden kendisine yardımcı ve dostlar edinir. Onlardan savaşta daha sabırlı ve sebatkâr, açlığa, susuzluğa ve yorgunluğa daha dayanıklı bir ordu teşkil eder. Bu durum, Allah'ın takdir ettiği vakit saat gelinceğe kadar devleti korktuğu yıkımdan kurtarıp ayakta

tutar. Doğudaki Türk devletinde böyle olmuştur. Onların hükümdarları kendisine getirilen bu memlûkler arasından süvariler ve askerler seçmektedirler. Bunlar kendilerinden önceki krallıkların evlatlarına nispetle savaşta daha cesur, meşakkatlere karşı daha dayanıklıdırlar.. Aynı şey Afrika’da Muvaahidler devletinde olmuştur. Orada da devletin başında bulunan kişi, ordusunu kölelerden ve Araplar’dan kurmuş, rahata ve lükse alışmış kendi halkını bir yana itmiştir. Ancak bu şekilde devlet yıkılmaktan kurtularak başka bir hayat sürebilir.”

Meşhur tarihçi A. Toynbee’nin kendisinden beş yüz yıl önce yaşayan İbni Haldun’la aynı görüşü paylaşması enteresandır. Ona göre de Arap Yarımadası’nı kuru sahralara dönüştüren, halkını hayatlarını bedeviliğin zor şartlarında devam ettirmeye iteleyen kuraklık “Mezopotamya’da önemli medeniyetlerin doğuşunda rol oynamıştır. Kuraklık, tabii ortam açısından toplulukları teşvik edici bir unsurdur. Nitekim bu topluluklar erken taş devrinde avcılık ve toplayıcılık aşamasından üreticilik yani tarım, hayvanları ehlileştirme ve aynı zamanda uygarlık aşamasına geçmişlerdir.”⁷

⁷ *Sümer*, Cilt 5, 3 Cüz (1949), s. 130.

4. Sami uygarlıkların beşiği Arap Yarımadası’dır

Bilim adamlarına göre semitik dil ailesine giren Sami halklar şunlardır: Akkadlar, Amoriler, Kenanlılar, Fenikeliler, Kartacalılar, Arâ-mîler, Asurîler, Ammonlular, Moablılar, Edomlular, Habirular, Nabat-lar, Araplar, Sabiiler ve Habeşler. Bazıları Mısırlılar’ın da aslen Sami olduklarını, asıl vatanları Arap Yarımadası iken Afrika’ya muhaceret ederek orada zencilerle ve Nil Vadisi’nde yaşayan insanlarla kaynaştıklarını ileri sürmektedirler. Bununla birlikte Samiler’in asıl vatanının neresi olduğu konusu tartışmalıdır. Kimilerine göre Samiler’in asıl yurdu Babil, kimilerine göre ise Asya’nın orta kesimleri yahut Afrika veya Amuru’dur.⁸ Ancak, son dönem bilim adamları Samiler’in ve Sami uygarlığının asıl vatanının Arap Yarımadası olduğu görüşünde birleşmektedirler. Zaten birçok dinî, tarihî, coğrafi ve lengüistik belgeler de Sami uygarlıklarının ve erken Samiler’in asıl yurdunun Arap Yarımadası olduğuna işaret etmektedir. Pek çok bilim adamı ve araştırmacı bu görüşü savunmaktadır. Örneğin bunlardan Sprenger 1861’de şöyle diyordu: “Arap diyarının orta kesimleri ve özellikle de Necid bölgesi Samiler’in vatanı olması gereken yerdir. Bereketli Hi-lal’i insanla dolduran ve oraya Sami damgasını vuran yer burasıdır. Bu depodan birbiri ardınca dışarı çıkan halklar, Sami damgası vurulan bu iki bölgeye yerleşmişlerdir. Buralar, günümüzde de aynı damgayı taşımaktadır.”⁹ “Tüm hikayelerin ve semitik izlerin Arap Yarı-madası’nın Samiler’in zuhur ettiği ilk yurt olduğunu gösterdiğini” belirten müsteşrik Sayce de aynı görüşü paylaşmaktadır.¹⁰ E. Schrader,¹¹ De Goeje,¹² H. Grimme,¹³ C. Brockelman,¹⁴ L. W. King,¹⁵ J. L. Meyers,¹⁶ D. Nelson,¹⁷ Wright¹⁸ gibi bilim adamları da aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Arap Yarımadası’nın Samiler’in beşiği olduğunu söyleyen diğer yazarlardan R. Smith,¹⁹ Hommel,²⁰ Contenau²¹ ve Fleisch’i²² de saymak gerekir. Bu görüş, pek de yabana atılacak bir görüş değildir. Bilim adamı Dussaud da “Araplar’ın İslam Öncesinde Suriye’ye Girişi” adlı eserinde²³ aynı görüşü desteklerken,

meşhur araştırmacı Montgomery, “Arabistan ve İncil”²⁴ ve Macdonald, İbrani edebiyatıyla ilgili çalışmasında²⁵ aynı yönde görüş belirtmektedirler. Bu konuda “Arabistan, Samiler’in ilk yurdudur; Babilliler, Kenan-lılar ve Arâmîler, VII. Yüzyılda İslamî fetihler öncesinde birbirini takip eden dalgalar halinde buradan çıkmışlardır”²⁶ diyerek cesur bir adım atan Alman bilim adamı Hugo Winckler’i, arkeolog Taha Bakır da “Arabistan Samiler’in beşiğidir ve bazı araştırmacıların tereddütü-ne rağmen bu görüş hâlâ gücünü ve tercih edilirliliğini korumaktadır” diyerek desteklemektedir.

⁸ G. A. Barton, *Semites*, Ency. Of Religion and Ethics, vol. 11, s. 378-384.

⁹ A. Sprenger, *Das Leben und Lehre des Mohammad*, Berlin, 1861, s. 241; *Die Alte Geographie Arabiens*, Berns, 1875, s. 293.

¹⁰ Sayce, *Assyrian Grammar*, Oxford, 1872, s. 13; Barton, *Semitic and Ha-mitic Origins*, s. 4.

¹¹ E. Schrader, ZDMG, XXVII (1873), s. 397-420; Die Adstammung der Chaldaer und die Ursitz der Semiten.

¹² De Goege, *Het Vaderland der Semitiche Volken*, Leyden, 1882; Barton, *Semitic...*, s. 5.

¹³ Wright, *Comparative Grammar of the Semitic Languages*, s. 8.

¹⁴ Brockelman, *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Semitischen Sprache*, Berlin, 1908, I, s. 2.

¹⁵ L. W. King, *History of Sumer and Akkad*, London, 1915, s. 119.

¹⁶ J. L. Meyers, in *Camridge Ancient History*, Camridge, 1923, I, s. 38; Barton, *Semitic*, s. 6.

¹⁷ S. A. Cook, in *Camridge Ancient History*, I, s. 192.

¹⁸ Nelson, *Handbuch der Altarabischen*, I. Kopenhagen, Paris, leipzig, 1927, s. 47, 55.

¹⁹ R. Smith, *Kinship and Marriage in Early Arabia*, s. 178.

²⁰ Hommel, *Ethnologie and Geographie des Alten Orient*, Munchen, 1926.

²¹ Contenau, *Manuel d’Archeologie Orientale; La civilisation d’Assur et de Babylone*.

²² Fleisch, *Introduction d l’etude des langues semitiques*, s. 24-25.

²³ Dussaud, *La penetration des Arabes en Syrie avant l’Islam*.

²⁴ J. A. Montgomery, *Arabia and the Bible*, 1934.

²⁵ D. B. Macdonald, *The Hebrew Literary Genius*, Princeton Uni. Press, 1933.

²⁶ Dussaut, *La penetration*, s. 20.

Welfenson’un “Sami Arapların Tarihi” adlı eserinde (s. 5-6) ileri sürdüğü şu görüş de oldukça önemli: “Diyebiliriz ki, tarihleri ve adları hakkında bilgi sahibi olduğumuz Sami halkların çoğu göç dalgaları halinde değişik çağlarda Arabistan’dan yakın ve uzak mamur ülkelere gitmişlerdir. Babil tarafına yapılan en eski Sami göçü Arabistan taraflarından yapılmıştır. Bu kitleler, Fırat civarında değişik yüzyıllarda güçlü ve azametli krallıklar kurmuşlardır. Aynı şekilde Ke-nanlı ve Arâmî kollar da Arabistan’dan ayrılan halklardır.

Bu Arap göçleri, Irak, Suriye ve Filistin’le sınırlı kalmamış, ayrıca Arabistan’tan gelen Sami kabileler Mısır’a girerek Nil civarına saçılmış, orada hakimiyeti ele geçirmiş ve çok iyi bildiğimiz Heksos İmparatorluğu’nu kurmuşlardır. Arap göçü İslamın zuhurundan sonra da eski dünyanın her yerine doğru devam etmiştir. Bu son Sami muhaceret dalgası dünyayı çalkalamış, yeryüzünün haritasını değiştirmiş; Asya, Afrika ve Avrupa’daki hayat tarzı siyasî, dinî, sosyal ve medenî yönden büyük değişiklikler geçirmiştir. Sahradan medenî ve gelişmiş ülkelere doğru yapılan bu göç, önemli tehlikeleri ve büyük sonuçlarıyla birlikte hâlâ devam etmektedir. Tarih her zaman kendini yeniler.”

Arap Yarımadası üzerinde çok detaylı araştırmalar yapan Philby’ye göre, Arabistan’ın Yemen’i de içine alan güney kesimi Sami halkların aslî yurdudur; Araplar’ın ve Samiliğin beşiğidir. Kuraklık sebebiyle eski yurtlarını terketmek zorunda olan kitleler buradan huruc etmiştir. Aynı yazar görüşlerini şu şekilde sürdürüyor: “Ben, Güney Arabistan topraklarını şu anda Sami adıyla bilinen bu halkın asıl vatanı olarak görüyorum. Bu halk, diğerlerinden bildiğimiz diliyle yani Arapçayla ayrılmaktadır. Bu Samiler, hiç şüphesiz Araptı ve Arapça konuşuyorlardı. Paleolitik çağdan sonra kuraklık yüzünden Güney Arabistan’daki eski yurtlarını terkederek, Bereketli Hilal taraflarına göç dalgaları halinde gitmeye mecbur kalmış; Suriye, Irak ve Filistin’e ulaşıncağa kadar kara ve deniz yolunu kullanmış; göç ederken değerli eşyalarının tamamını yanlarına almış, en önemlisi ay tanrısı olan tanrılarını, dillerini ve daha sonraki yüzyıllarda tebellür edecek kültürlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bu göçler binlerce yıl boyunca bazen yavaş, bazen hızlı tempolarla devam etmiş ve Sami gruplardan birinin iki nehir arasındaki Bereketli Hilal’e ayaklarını atmasıyla son bulmuştur.”²⁷

²⁷ Philby, *Tarih el-arab kabl el-islam*, İskenderiyye, 1948, s. 9 vd.

Meşhur antropolog Henry Field de, Philby’nin görüşlerini destekleyerek, Güney Arabistan’ın buradan Bereketli Hilal’e göç eden halkların aslî vatanı olduğunu belirtmekte ve sözlerini şu şekilde sürdürmektedir: “Yemen ve Aden, neolitik çağdan²⁸ beri meskun topraklardı. Burada yaşayan insanların bir kısmı Omman ve Kör-fez’e, bir diğer kısmı Bab el-Mendeb yoluyla Somali, Kenya, Tanca-nika, üçüncü bir grup ise Maarib ve Necran yoluyla Sina Yarımadası, Filistin ve Ürdün’e muhaceret etmiştir. Turistler, Hicaz, Yemen ve Güney Arabistan’da Arabistan sakinlerinin atalarının ev olarak kullandıkları ve uzun süre yaşadıkları mağaralar bulmuşlardır.”

²⁸ MÖ. VII-V. Binyıllar arası.

W. Durant da aynı görüşü teyid etmektedir:

“Sami halkın doğup büyüdüğü yer Arabistan’dır. İnsanoğlunun çok zor yaşadığı ot bitmez bu zor iklimde hayat süren insanlar, sahra ve vahaların kendilerini beslemeyeceği kanaatine vardıldıktan sonra, birbirini takip eden dalgalar halinde ve hiçbir şeyi gözü görmez bir halde muhaceret etmişlerdir. Bunlar yerleşecekleri, evlerini kuracakları bereketli topraklar bulmak zorundaydılar. Vatanlarında kalanlar ise Arap ve bedevi medeniyetini kurdular; ataerkil aile yapısını, yüksek ahlakı ve zor şartların getirdiği mecburi hayat tarzını benimsediler. Bu zor şartların sağladığı cesaret onları kendi

kızlarını tanrılara kurban etmeye dahi iteledi... Belli bir süre Yakın Doğu ticaretini ellerinde tuttular. Hint Adaları'ndan gelen tacirlere rehberlik ediyor, onları tehlikeli yollardan geçirerek Fenike ve Babil'e ulaştırıyorlardı. Bu insanlar, uçsuz bucaksız adalarının ortasında şehirler, saraylar ve tapınaklar kurdular, ama yabancıların oralara gelmesini ve görmesini istemiyorlardı. Bunlar, binlerce yıl boyunca kendilerine özgü bu hayatı sürdürdüler; gelenek ve ahlak anlayışlarını yaşattılar. Bugün dahi Kubes ve Judeya günlerindeki dünya görüşlerini muhafaza etmektedirler..."²⁹

²⁹ *Kıssat el-hudara*, Arapça çevirisi, 2/309-310.

Dr. Hitti ve Corci de aynı görüşü teyitle şöyle diyorlar: “Bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu, günümüzde Arap ülkelerinin Sami halkların beşiği olduğu görüşünü destekleyerek bunu şu delillerle pekiştirmektedirler:

“Arabistan’ın sathı, çevresi denize yakın, yaşamaya elverişli dar bir şeritle çevrili bir sahradan ibarettir. Bu şeritte yaşayanların sayısı toprağın besleyebileceği miktarın üzerine çıktığında, fazlalık olanlar yaşayabilecekleri başka yerler bulmak zorundaydılar. Ülkenin sahrayla kaplı orta kesimlerine gidemezlerdi, denizi aşmak içinse imkanları yoktu. Bu durumda yarımada’nın batı sahil yolunu takip ederek Sina Yarımadası’na ulaşmaktan başka çareleri olamazdı.

“Tarihin gözü önünde ve İslam sancağı altında tamamlanan göç, Arabistan’ın Samiler’in aslî vatanı olduğunu söyleyenlerin dayandıkları bir delildir. Bunlar, Araplar’ın saf Sami kimliğini muhafaza ettiklerini, aynı gruba giren diğer halklara nispetle bunu bariz bir şekilde ortaya koyduklarını ve dil bilimcilerin ifadesiyle Arapçanın ana Sami diline ve ilk şekline en yakın dil olduğunu kaydetmektedirler.

“İnsan topluluklarının, küçük gruplar veya kabileler halinde sahradan göç edişi ve çoban yaşantısından tarım hayatına ve yerleşik düzene geçişi, aslında Yakın Doğu’nun genel olaylarından biridir ki, biz, bu sayede bölgenin tuhaf olaylarla dolu uzun tarihini anlıyabiliyoruz. Göçe niyetlenen bir halkın yaşadığı topraklara kök salmış bir halka kendini kabul ettirmesi için başvurduğu yol, aslında fatih halkların mağlup halkları taklit edişinin ve yeni bir kan buluşunun uygurlağın en önemli özelliklerinden oluşunu izah etmemize yardımcı olmaktadır. Ancak, fatih halklar çok nadiren mağlup halkları tenkil eder veya tamamıyla ortadan kaldırırılar. Kadim Yakın Doğu’da da bu kural bozulmamış; Bereketli Hilal’in yerleşik sekenesiyle dışarıdan çıkıp gelen ve kendilerine toprak arayan göçebe fatihler arasında bu tür olaylar yaşanmıştır. Göç ve yerleşme, akın ve fetihin hafifletilmiş bir şeklidir diyenler doğru söylemektedirler. Bu göçler sırasında yaklaşık olarak varlığını en iyi şekilde koruyabilen ve en az bozuma uğrayan unsur Sami dili idi.”³⁰

³⁰ Hitti, Corci ve Cebur, *el-mutavval fî târih el-arab*, I/10-13.

Yakın Doğu’nun siyasî ve medenî yönden gelişmesinde Arabistan’dan gelen Sami Araplar’ın oynadıkları aktif rolü ve bu gelişimin semitik unsurla olan yakın ilişkisi üzerinde duran araştırmacılardan Alman bilim adamı Moortgat’ın görüşü şöyle: “Yakın Doğu ülkeleri sadece dinlerin beşiği değil, aynı zamanda tüm yeryüzünü aydınlatan bir din meşalesinin de kaynağıdır ...

Doğu, sadece alfabeyi bulmakla kalmamış, yazıyı da geliştirmiş; insana yazmayı öğretmiş ve tarih yazımına da en büyük malzeme olmuştur ... Bu tarihin yapımına Yakın Doğu halkları - ki Arap sahrası, Kenan eli ve Fenike sahilleri halkları onlardandır,- Küçük Asya dağları, iki nehir arası, Arap Körfezi'ndeki verimli topraklar ve en son olarak da İran dağları ve dağ eteklerinde yaşayan halklar iştirak etmişlerdir. Bu halklar, kan ve ırk yönünden birbirlerinden farklıydılar. Hepsinin de tek amacı, Bereketli Hilal'e ulaşmak ve tabi ki iki nehir arasındaki güney topraklarında, MÖ. III. Binyıl başlarında bu bölgede gelişen ilk medeniyetin sahiplerinin yani Sümerler'in ülkesinde hakimiyeti ele geçirmektir. Bu halkların en eskileri, Arap sahrasından ve Şam ovasından üç bin yıl boyunca birbirini meteakip dalgalar halinde göç ederek

Bereketli Hilal'e gelen Sami halklardır. Buna karşılık dağlı halklar veya en azından yönetici kesim, bölgeye ilgi duyan ve MÖ. II. Binyıl civarında bu civara hareketlenen Indo-German gruplara mensuptur. Bundan başka dilleri şu ana kadar bilinen hiçbir dille ilişkisi bulunmadığı için kökenini bilemediğimiz Sümerler gibi başka halklar da bölgenin tarihinin yapımında rol almışlardır.”³¹

³¹ Moorgat, *Târih eş-şark el-edna el-kadim*, s. 10-12.

Araştırmacı Young Cuyler de aynı görüşü destekleyerek³² şöyle demektedir: “Hiçbir okuyucunun Asya'nın batısının ezelden beri uygarlığın beşiği olduğundan şüphe ettiğini zannetmiyorum.” Aynı yazar Doğu medeniyetleri ve oraya akın eden değişik halklar üzerinde durduktan sonra görüşlerini şu şekilde sürdürüyor: “Bu bölgede yaşayan halkın en güçlüsü ve kalabalığı Sami unsurlardı ... Bu unsurlar, beş bin yıl önce Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde yaşamış olmaları cihetiyle, tarih öncesi dönemlere ait kendi kültürleriyle diğer unsurlardan farklıydılar. O tarihten beri bu Sami halklar birbirini takip eden dalgalar halinde ve Bronz Çağında Bereketli Hilal'e inmişler; hayatın her sahasına kendi zevk, düşünce ve bilim damgasını vurmuşlardır. Samiler, gelişim çağları boyunca Doğudan Batıya yapılan kültür ve uygarlık aktarımının her devrinde rol oynamışlardır.”³³

³² Cuyler, *Eş-Şark el-edna -müctemaahu ve sakafetuhu*, Arapça çevirisi, s. 4-5.

³³ *Savt-u Filistin*, sayı 52, 1972, s. 23.

D. Nelson ise dinler tarihiyle ilgili araştırmasında, “Genel kanaate göre Arabistan Sami unsurun aslî yurdudur” diyerek, sözlerini şöyle sürdürüyor: “Yüksek Kuzey Sami uygarlıkları, Kuzeyli Sami halklardan çıkmıştır. Eski Arap dini, bildiğimiz Babil-Asurî dininin temelini oluşturur. Eski Arap dini, İbrani-Yahûdî dininin de tarihî gelişimine zemin hazırlamıştır; ancak, bunun yanında sahralı atalarının ilkel dinini de muhafaza etmiştir ki, kuzeyli ve güneyli Sami-ler arasında uzun süreli dinî çatışmalara bu inançlar sebep olmuştur. Çünkü bu inanç, en son olarak Hristiyanlardaki teslis akidesine (ba-ba-oğul-ruh'ul kudüs) yansımış, daha sonra da eski Arap medeniyetinde tanık olduğumuz tek tanrı inancına geçilmiştir.”³⁴

³⁴ Nelson, *et-tarih el-arabi'l kadim*, s. 53.

5. Arabistan'dan göçü tetikleyen klimatolojik etkenler

Yukarıdan beri anlatılanlardan, şiddetli kuraklık, aşırı hararet ve akarsuların çekilişi gibi bölgenin maruz kaldığı tabii felaketlerin Arabistan sakinlerinin aslî vatanlarından göç etmek mecburiyetinde kalışlarında belli başlı rolü oynadığı anlaşılmaktadır. Arap Yarımada-sı'ndan yapılan ve Sami medeniyetinin oluşumunda rol oynayan göçe iklim değişikliğinin yol açtığı görüşünü savunanlardan biri de İtalyan bilim adamı Caetani'dir.³⁵ Bilim adamlarının dikkatini son buzul çağı sonlarına doğru Arabistan'da yaşayan iklim değişikliği ve kuraklığına çeken Caetani şöyle diyor:

³⁵ Aslen Romalı olan İtalyan müsteşrik ve tarihçi Leone Caetani, Roma Üniversitesi'nde eğitim görmüş, Hindistan, İran, Mısır ve Şam gibi doğu ülkelerini dolaşmıştır. Arapça ve Farsça da dahil olmak üzere yedi dil bilirdi. İtalyanca olarak İslam tarihiyle ilgili sekiz büyük ciltlik bir kitap yazmış ve bunları 1905-1908 yılları arasında yayınlamıştır. Resimler ve haritalarla süslenen eser, İslam tarihini Hicretin 40. yılına kadar getirmektedir. Yazar, ayrıca Endülüs âlimleri ve edebiyatçılarıyla ilgili bir biyografi çalışmasından başka, İbni Miskaveyh'in "Teracim"ini de Arapça olarak yayınlamıştır.

"Avrupa kıtasının büyük bir kısmı buzlarla kaplıyken, Arabistan ılıman bir iklim yaşıyordu. Bol yağmur alıyordu ve her taraf ağaçlar ve ekin tarlalarıyla kaplıydı. Fakat daha sonra, yaklaşık on dört bin yıl önce rutubetini, ılıman iklimini ve yaşam imkanlarını kaybetmeye başladı. Bu gerileme gerçekten yavaş seyrettiği için, yağmurların azalması, ısının artışı birden hissedilmedi. Nüfus yoğunluğu şimdi olduğu gibi değildi. İnsanlar balık avlayarak karınlarını doyuruyor ve birbirlerinden uzak mesafelerde yaşıyorlardı. Dolayısıyla denilebilir ki, Arabistan sakinleri, yağmurların azalması sebebiyle ürün kıtlığını ve hayat şartlarının zorlaşmaya başladığını hissedinceğe kadar eskisi gibi yaşamaya devam ettiler. Ancak bu eksikliği gördükten sonra hayvanları ehlileştirip, açlık problemini gidermeye yöneldiler. Fakat artık hayat onlar için çekilmez hale gelince, daha bereketli topraklara, daha iyi iklime ve daha çok suya sahip ülkelere doğru göç etmeye başladılar. Defalarca tekrarlanan göçleri de böyle başladı. İki nehir yani Fırat ve Dicle arasında ele geçirilen bulgular, ilk Sami göçlerinin İsadan beş bin yıl önce başladığını göstermektedir. Ancak, bu bulgular, söz konusu tarihten önce başka Sami göçlerinin olduğu fikrini çürütmez. Halkları ilk vatanlarını terketmeye iteleyen söz konusu iklim değişiklikleri, genel olarak başka halkların da muhaceretine de yol açmıştır."³⁶ Örneğin Lob-nor Gölü yakınlarındaki Tarım Vadisi'nde yaşanan kuraklık, buradaki Çinliler'i son zamanlarda yurtlarını bırakıp gitmeye, yavaş yavaş Shan-si eyaletindeki Huang-ho Vadisi'nin yukarı kesimlerine ve asıl Çin yurduna göçe zorlamıştır..³⁷

³⁶ Caetani, *Studi de Storia Orientale*, s. 63.

³⁷ Dr. Refik et-Temimî, *el-Muktataf*, 1944 Temmuz sayısı, s. 128.

Arabistan ve Kuzey Afrika'da kendini göstererek, tüm Yakın Do-ğu'da etkili olan iklim değişiklikleri hususunda bu konunun uzmanı olan Jailed şöyle diyor: "Avrupa'nın kuzeyi çok geniş buz tabakalarıyla kaplıyken, Alp ve Pirene dağları da buzlarla kaplıydı. Kuzey Kutbu'nun yaptığı basınç, Orta Avrupa üzerinde esen yağmur fırtınalarını sürerek Akdeniz havzasına getiriyor, oradan da alarak Lübnan dağları engeline takılmadan Mezopotamya ve Arabistan'a, hatta İran ve Hindistan'a kadar ulaştırıyordu. Şu anda kuraklığın hüküm sürdüğü sahralar, o sıralarda düzenli yağmur alıyordu. Yağmurlar, Doğuda sadece şimdi olduğundan daha uzak mesafelere ulaşmakla kalmıyor, bir de yalnızca kış mevsimine has olmayıp, senenin her mevsiminde eşit olarak dağılıyordu.

Dolayısıyla şu anda Akdeniz havzasının kuzeyinde şahit olduğumuz meraların, vadilerin ve verimli bozkırların o zamanki Kuzey Afrika, Arabistan, İran ve Sind Vadisi'nde de olduğunu var saymamız gerekir ... Fransa ve Güney İngiltere'de mamutlar, gergedanlar ve Ren geyiklerinin gezindiği günlerde Kuzey Afrika'da (ve belki de Arabistan'da) şimdi Zimbabwe ve Rodezya'da rastladığımız hayvanlar dolaşıyorlardı...

O sıralar Kuzey Afrika ve Güney Asya'daki bereketli toprakların kalabalık insan kitleleriyle meskun olması tabii idi... Ayrıca insanın böylesine uygun bir ortamda, daha doğrusu bulunmaz şartlarda büyük bir gelişme gösterdiğini düşünmemiz en mantıklısıdır.”³⁸ Fakat Afrika ve Asya'nın bu bölgesi buzul çağında köklü bir değişiklik geçirmiş; şiddetli bir kuraklık yaşanmış, Avrupa ve Kuzey Amerika'da son buzul çağına tekabül eden dönemde yağmurlu günler geride kalmıştır.³⁹

³⁸ Jailed, “Eş-şark el-kadim”, 1964 baskısı, s. 15-16.

³⁹ Sümer (1949), 2/130.

Eski metinlerde Arabistan'ın kesif ormanlarla kaplı olduğu, Taif dağlarının Mekke'nin inşaat ve yakacak ihtiyacını karşılayan ormanlarla çevrili bulunduğunu, sahranın şimdi “Maan” veya “Maun” ve Ala denilen bölgesinde eskiden Semud halkının yaşadığı ve buradaki ormanlarda yırtıcı hayvanların gezindiği anlatılmaktadır. Hatta Mekke ile Arafat arasındaki bölgenin Miladî XVI. Yüzyıla kadar orman ve fundalıklarla kaplı olduğu, kabilelere saldıran eşkıyanın burada gizlendikleri bilinmektedir. “Vadilerin yayılma yönünden, o vadiler çevresindeki harabelerden ve yaşam izlerinden, kurumuş nehir yataklarına işaret eden belirtilerden, buraların bir zamanlar önemli miktarda canlıyı misafir ettiği anlaşılıyor... Bugünse köyler harâbeye dönmüş, kaynakların çoğu kurumuş, bölgede yaşayan insanların başka bir yere göç etmiş, hayatın bedevi yaşantısına dönmüş olduğunu görüyoruz.”⁴⁰

⁴⁰ Cevad Ali, *Tarih el-Arab kabl el-islam*, 1/97-102.

“Araplar” adlı eserin yazarı B. Thomas, şimdiki Ebû Bahr bayırında bir gölün kalıntılarını bulmuş, şu anda çökelti kayalar ve çakıllarla dolu Rümme Vadisi'nin eskiden bol sulu bir nehrin mecrası olduğunu ortaya koymuştur. Arabistan'ın bazı sahra bölgelerinde suyla dolu göllerin kalıntıları hâlâ mevcuttur. Örneğin sahranın ortasındaki el-Harac bölgesinde şu anda Suudi Arabistan hükümetinin sulama konusunda suyundan faydalandığı bazı göller bulunmaktadır. Irak hükümetinin bir inceleme heyetinin başında gönderdiğ-i bu satırların yazarı, söz konusu gölleri özel bir şekilde inceleme ve sulama projesi hazırlama imkanını bulmuştur. El-Harac bölgesi, Rıyad'ın güneydoğusuna düşmektedir. Burada beş küçük göl bulunmaktadır ve bunlardan dördü Yemame'nin güneyinde yer almaktadır. Beşince göl ise, el-Harac bölgesinin yaklaşık yüz km. güneyindeki çölümsü bir arazidedir ve “Hafs Dogri” denilmektedir. Bu göllerden üç tanesi önemlidir ve her birinin mesahası dört bin metre küpdür. Bu göllerdeki suyun derinliği dört yüz kademe ulaşmakta ve birbirleriyle yeraltı akıntılarıyla birleşmektedirler.⁴¹

Kur'an âyetlerinde de, bazı son dönem araştırmacıların belirttiği gibi, Arabistan sakinlerinin yağmurlu ve sulu nehirleri bulunan bir ortamda yaşadıklarına işaret edilmektedir. Örneğin geçmişteki kavimlerin bağ bahçelerle kaplı, bol sulu yerlerde rahat bir hayat yaşamış olmalarından bahsedilerek ve bunlardan ibret alınması gerektiğinden söz edilmektedir. Dr. Devalibi bu konuda şöyle der: “Kırk civarındaki bu âyetlerdeki mucize, bundan yaklaşık on dört asır önce modern ilmin ve araştırmaların şimdi ortaya çıkardığı gerçeklere tam bir açıklıkla işaret etmiş olmasıdır. Çünkü bu tür bilimsel araştırmaların o çağlarda yapılması mümkün değildi.”[42](#)

[42](#) Dirâsât tarihîyye anaslel-arab, s.41-42.

Eski Yunan ve Roma kaynaklarında Arabistan'daki uzun nehirlerden söz edilmektedir. Örneğin Herodot, Arabistan'da “Kuros” adında bir nehirden bahsederek, kralın bu büyük nehre on iki gün mesafedeki sahraya su götürmek için kanal açtırdığını anlatmaktadır. Ptolemaeus da “Lar” adlı büyük bir nehirden bahsetmektedir ki, bazıları onun sözünü ettiği bu nehrin şimdiki Rubulhali'nin kenarında yer alan “Vadi ed-Devasir” olduğu kanaatindedirler.[43](#)

[43](#) Dr.CevadAli,Tarih el-arab,1/97.

Jeologlar, yeryüzü sathının uzak geçmişte ve değişik çağlarda birkaç iklim değişikliğine uğradığı sonucuna varmışlardır. Buna göre yeryüzünde dört buzul çağı (çevrim/cycle) yaşanmıştır ve her bir çevrimden diğerine geçişte arada şimdikinden farklı olmayan sıcak ve kuru çevrimler yer almıştır. Birinci çevrimde buzul güneye ilerleyerek kuzey sathının büyük bir kısmını kaplamış; Asya ve Afrika'nın Kuzey Yarımküre'de kalan diğer bölgelerini etkisi altına almıştır. Güneydoğu Asya'da yer alan Arabistan, Irak ve Suriye, bu buzul çağlarında sürekli bol yağış alıyordu ve bu yüzden vadiler akar sulara, bataklıklara ve göllere dönüşmüştür. Sıcak çevrim sırasında ise buzul kuzeye çekilince bölge aşırı ısrının ve kuraklığın etkisi altına girmiştir ki, bu da Güneydoğu Asya'daki birçok yerin sahralara ve yaşanması imkansız çöllere dönüşmesine yol açmıştır.

Jeologlar, buzul çağlarını ve bunların arasında yer alan sıcak dönemleri dörde ayırarak her birine bir ad vermişlerdir:

1. Gunz Buzul Çağı	 - (?)
2. Mindel Buzul Çağı	430 000 – 370 000 (MÖ).
Birinci Sıcak Dönem	370 000 – 130 000 (MÖ).
3. Riss Buzul Çağı	130 000 – 100 000 (MÖ).
İkinci Sıcak Dönem	100 000 – 40 000 (MÖ).
4. Würm Buzul Çağı	40 000 – 18 000 (MÖ).
Üçüncü Sıcak Dönem	18 000 – 000 000 (?)

Buzul çağlarından sıcak dönemlere ve sıcak dönemlerden buzul çağlarına geçiş oldukça yavaş seyretmiştir. Çünkü buzulun güneye veya kuzey yönüne hareketi çok uzun zaman alıyordu.

Yukarıda verilen bilgiden büyük sıcak dönemin Mindel ve Riss buzul çağları arasında gerçekleştiği ve 240 000 yıl sürdüğü anlaşılmaktadır ki, sıcak dönemlerin en uzun ve ısısı en yüksek

dönem olsa gerektir. Bundan başka dünyamız şu anda Milattan 18000 yıl önce başlayan üçüncü sıcak çevrimi yaşamaktadır.

Bilim adamları bu doğa olayının açıklaması konusunda değişik görüşler ileri sürmektedirler. Kimine göre bunun sebebi yeryüzü sathında sürekli bir dengeleme hareketinin varlığıdır. Kimine göre de güneşle yeryüzü arasındaki boşluğun orta yerinde bulunan bir gaz bulutu bu olaya sebep olmaktadır. Bazıları ise bu olaya farklı etkenlerin yol açtığı görüşündeler.

Şu halde diyebiliriz ki, Afrika ve Asya sahralarını da içine alan Yakın Doğu bölgeleri son buzul çağında (Wûrm devrinde), bol yağmur, nemli soğuk havaya sahipti. Şimdi ise az yağmurlu ve kurak sıcak iklim çevriminde bulunmaktayız ki, sahraların oluşumu ve Arabistan halkının vatanlarını terketmelerine de bu iklim sebep olmuştur.⁴⁴

⁴⁴ Prof. Muhammed Mustafa Bâzâme, *Tarih-u Libya*, Bengazi, 1973.

6. Arabistan medeniyeti eskidir

Arap Yarımadası'nın sahip olduğu nehirler, rutubetli hava ve aldığı yağışlardan başka, şu anda yaşadığımız kurak iklime yol açan tabii değişiklikler konusunda eski rivayetler bizlere yardımcı olmaktadır. Yarımada sakinlerini vatanlarını terkederek suyun bol, yaşama şartlarının kolay olduğu bölgelere muhaceretine yol açan sebepler ve bu bölgelerde yaşayan insanların geride bıraktıkları izlerden ortaya çıkarılanlar, Arabistan medeniyetinin daha eski olduğunu kesinkes göstermektedir. Çünkü kuraklık sebebiyle aslî yurtlarını terkeden insanlar gittikleri yere sahip oldukları uygarlığı da beraberlerinde götürmüş, bunların tamamını Bereketli Hilal'e taşımış ve orada kendine özgü bir medeniyet oluşturmuştur. Nitekim Suudi Arabistan'ın Ahsa'dan (Hufu'dan) Hicaz ve Necran'a kadar uzanan bölgelerinde, bu diyarlarda yaşayan insanların ve bölgenin uygarlıkta diğerlerinden daha önce geldiğini gösteren paleolitik ve neolitik çağlara ait taş âletler bulunmuştur.

Mr. Philby, neolitik çağ sonlarına (MÖ. Yaklaşık V. Binyıl) ait tatlı su sedefleri, nehir tortu kalıntıları ve kil kap kakaklar bulmuştur ki, bunlar, Arabistan'ın o zamanlar sürekli akan nehirlerle, insanlarla dolup taşan yerleşim alanlarına sahip olduğunu göstermektedir. Philby'ye göre yaşanan kuraklık bu göçe sebep olmuştur ve Mısır ile Irak'da en eski uygarlık izlerine rastlanmasının sebebi de budur.⁴⁵

⁴⁵ Philby, *Er-rubulhali - enhar mündesire*, s. 140.

Bazı bilim adamlarına göre Bahreyn, Avrupa'da geç buzul çağı yaşanırken, yani elli bin yıl önce insanların cıvıl cıvıl kaydığı bir yerdi. Körfez sahili ve özellikle de "Devami" ile Katif'in kuzey kesimleri bronz çağında, yani MÖ. 30 000- 25 000 yılları arasında insanlarla dolup taşmıştı. Nitekim Bahreyn'de bazı taş kap kakaklar bulunmuştur. Bilim adamları bunların 10 000- 12 000 yıl öncesine ait olduğunu düşünmektedir ki, çobanlık günlerinin sona erdiği, yerleşik düzene geçilip, tarımla uğraşılmaya başlandığı günlere tesadüf et-mektedir.⁴⁶

Prof. Muhammed Druze, Arabistan'dan Bereketli Hilal'e muhaceret eden Sami Arap medeniyetinin diğerlerinden daha önce olduğu konusunda şöyle diyor: "Bu yarımadada yaşayan insanların, en eski zamanlarda diğer kıtalarda gün geçiren insanlar gibi medeni, siyasi ve sosyal bir hayat yaşamış olabileceklerini kimse inkâr etmiyor. Daha değişik bir ifadeyle, Arap Yarımadası veya dışında ortaya çıkarılan arkeolojik eserler yahut Romalı ve Yunanlılar'ın kitaplarında, Tevrat sıfırlarında, bazıları Milattan dört bin yıl öncesine veya daha ileri bir zamana ait Mısır, Babil ve Asurî dikme taşlarında anlatılan olaylar, bu medeniyetin kayıtlara geçirildiği tarihten çok öncesine ait olduğunu veyahut çok eski dönemlerdeki gelişim ve tekamülün bir sonucu sayılması gerektiğini göstermektedir..."^{[47](#)} Bu görüşü teyiden denilebilir ki, Milattan 40-50 yüzyıl önce Arabistan'dan Nil Vadi-si'ne, Dicle ve Fırat havzasına gelerek buralara yerleşen topluluklar, hiç de küçümsenmeyecek sosyo-politik yapılanmaya ve hayatlarını sürdürebilmek için gerekli araçlara sahiptiler. Alman gezgin Schopenfort, buğday, arpa, manda, keçi, dana ve koyunun Mısır ve Irak'da ehlileştirilmeden önce Yemen ve Arabistan'da tüylü halinde var olduğunu kaydetmektedir.^{[48](#)}

^{[47](#)} *Tarih el-cins el-arabi*, s. 25-26.

^{[48](#)} Akkad, *Eser el-arab*, s. 11.

İslam öncesi Arap tarihi konusunda çok detaylı bir araştırma yapan Dr. Cevad Ali de aynı görüşü teyitle şöyle diyor: "İslam öncesi döneme ait baraj ve gölet izleri, Araplar'ın sulama, yağmur, sel ve nehir sularından faydalanma konusunda belli bir birikime sahip olduklarını göstermektedir. Kuzey ve güney Arap lehçelerinde baraj, gölet, sarnıç, kuyu vs. gibi su tutmak veya elde etmek için kullanılan vasıtalarla ilgili terimlerin çokluğu da buna delalet etmektedir. ARAMCO çalışanları şu yakınlarda tünellerle birbirine bağlı sarnıçlar buldular. Bu sarnıçların değişik noktalarında su akıtmak için kullanılan delikler açılmıştı. Bu tür sarnıçlara Katif, Ahsa, Felec, Necid ortaları ve şimdilerde sahra kabul edilen başka yerlerde de rastlandı. Bundan başka mamur köyler ve geniş mezzarların izleri de bulundu. Bilim adamları, Arabistan'ın orta kesimlerinde ve doğu taraflarında bu tür sulama vasıtalarının kullanıldığını bilmiyorlardı. Bilinen tek şey, birbirine tünellerle bağlı sarnıçların sadece Şam, Filistin, İran ve Irak'ın kuzey taraflarında kullanıldığı idi. Arabistan'ın bir kuraklık dönemi yaşadığı görüşünü savunan bilim adamları, çölümsü bölgelerde rastlanılan bu tür sulama kanallarını söz konusu görüşlerinin bir delili olarak görmektedirler..."^{[49](#)}

^{[49](#)} Cevad Ali, *Tarih el-arab*, I/101-102.

Bilim adamlarının Arabistan'ın çeşitli yerlerinden topladıkları bilgiler, Yemen'de kurulan eski devletlerin Mezopotamya'daki Sümerler, Akkadlar, Asurîler ve Amoriler'den başka, Filistin'deki Ke-nanlılar'la, Mısır, Şam, Habeşistan ve Elam'la çok eskilerden beri ilişki içinde bulunduklarını göstermektedir. Meccan (şimdiki Amman) bölgesi, gerek tarih öncesinde ve gerekse Sümerler ve onları takip eden yüzyıllarda, eski Mezopotamya sakinlerinin bakır kaynağı durumundaydı. Çivi yazılı tabletlerde ondan "bakır dağı" adıyla bahsedilmektedir. Meccan, ayrıca meşhur kara diorite taşıyla

da meşhurdu. Büyük bir ihtimalle eski Irak hükümdarlarının heykel ve put yapımında kullandıkları diorite, öncelikle Meccan'dan getirilmekteydi. Akkad Devleti'yle ilgili bilgiler, Sargon'un torunu Naram-sin'in (MÖ. 2292-2255) başındaki kralın "Enithob" adından Sami Araplardan olduğu anlaşılan Meccan'a bir saldırı düzenlediğinden bahsetmektedir. Yemen'in de aralarında bulunduğu Güney Arabistan devletleri, önemli bir baharat ithalat ve ihracat merkezi olmanın dışında, Hint Okyanusu ile Akdeniz'in doğu kesiminde yer alan ülkeler arasında ticari bağlantı noktası durumundaydılar.⁵⁰

⁵⁰ Dr. Nelson, *Tarih el-arab 'il kadim*, s. 113.

7. Eski Yemen uygarlığı

a) Ma'in Krallığı

Güney Arabistan'da varlığı hakkında bilgi edinebildiğimiz en eski Arap halklardan birisi, bilim adamlarının görüşlerine göre Millattan on üç yüzyıl önce ortaya çıkarak Yemen'de Ma'in Devleti'ni kuran Ma'inliler'dir. Ma'inliler, Güney Arabistan'da uygarlık sancağını dalgalandıran en eski halklardan sayılırlar. Ma'in Devleti, Necran ile Hadramut arasında, verimli ve düz bir oavadan ibaret olan Cof bölgesinde kurulmuştur. Ma'in'in başkenti "Karan" şehriydi. Diğer önemli şehirleri arasında Naşk, Barakş ve Kemna sayılabilir. "Ma'in" şehrinin harabeleri Cof'un güney kesiminde yer almaktadır. Pek çok Ma'in kitabesi bulunmuştur ve bunlar bilinen en eski Arap kitabeleri olarak kabul edilir. Doğu bilimcileri, bu kitabelerin incelenmesi sonucunda bazı Ma'in krallarının adlarını tespit edebilmişler; ancak, bunların hükümdarlık sırasını kronolojik açıdan belirleyememişlerdir. Ma'in'de hüküm süren en eski hanedanlardan "El-Sadık", "Vaka-el" ve "Sadak-el" in adları tespit edilebilmiştir. Bu hanedan krallarının adlarında "el" takısına rastlanmasından, İbrahim peygamberin tapınmaya davet ettiği Tanrı "El" in Arabistan'da bilindiği, kelimenin saf bir Arapça sözcük olduğu anlaşılmaktadır. Ma'in dinleri hakkında yapılan araştırmalar, tanrı "Vedd" in bu halkın milli tanrısı olduğunu göstermektedir. Hadramut ve ona bağlı bölgeler, Ma'in ve Hadramut kralı olarak bilinen "Sadak-el" zamanında Ma'in'in bir parçasıydı.

Yemenliler'in en önemli üretim ve gelir kaynakları parfümeri, baharat ve buhurdu. Yemen'le Bereketli Hilal ve Akdeniz ülkeleri arasındaki ticaretin çok önemli bir parçası olan bu maddeler, tapınaklarda, dini törenlerde ve mumyalama işlerinde kullanıldığı gibi, yemeklere katkı maddesi olarak ve o sıralar yiyeceklerin muhafazasında da kullanılmaktaydı. Yemenliler, ayrıca tarım ve hayvancılıkla da uğraşıyorlardı.

Ma'inliler'le ilgili en eski bilgilere klasik tarihçilerden Diodorus Siculus, Strabon, Plinius, Eratosthenes ve en son olarak Ptolema-eus'un eserlerinde rastlıyoruz. Bazılarına göre Tevrat'ta sözü edilen Meunlular,⁵¹ kuzey bölgelerinde yaşayan Ma'inliler'dir. Ma'inli-ler'den en son olarak I. Yüzyıla ait klasik tarih kitaplarında bahsedilmektedir. Tarihçiler, bu bilgiye dayanarak Ma'in Devleti'nin yıkılıp, yerine Saba Devleti'nin kurulmuş olduğu hükmüne varmaktadırlar. Bununla birlikte Ma'inliler adına devletlerinin yıkılmasından sonraki dönemde yazılan bazı kitaplarda

rastlanmaktadır.

[51](#) I. Tarihler, 4: 41; 2. Tarihler, 26: 7

b) Kataban Krallığı

Ma'in Devleti'nin bir başka Arap çağdaşı Kataban Krallığı adıyla bilinen devletti. Bu krallığın Arabistan'ın batı kesimlerine ve Ma'in sınırının güneybatısına düşen toprakları Bab el-Mendeb'e kadar uzanıyordu. Arap dili uzmanlarının kitabelerden çıkardıkları sonuca göre Kataban Krallığı, MÖ. X-II. Yüzyıllar arasında tam 800 yıl ayakta kalmıştır. Krallığın başkenti, şimdi "Kâhlan" adıyla bilinen "Tem-na" şehriydi ve oldukça bereketli Bican Vadisi'nde yer almaktaydı. Son dönemlerde yapılan kazılarda Temna'ya ait birçok tapınak izlerine rastlanmıştır. Eski Roma kaynaklarında belirtildiğine göre Tem-na'daki tapınak sayısı 65'di. Yine Kataban kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla Katabanlılar'ın baş tanrısı "Amm" adında bir puttu.

Katabanlılar, hem coğrafi durumlarından ve hem de en kaliteli buhuru üreten Hadramut'a komşu olmalarından faydalanarak, önemli miktarda servet biriktirdiler ve Ma'inliler'in hakimiyetini tehdit edecek boyuta ulaştılar. Elimizdeki belgeler, Ma'in Devleti'nin MÖ. 820'de Katabanlılar'ın hakimiyetine girdiğini göstermektedir.

Bazı eski Kataban kitabelerinden bu ülke yöneticilerinin "mekrib" ünvanı^{[52](#)} taşıdıkları anlaşılmaktadır. Başka kitabelerde bu ünvanı melik ünvanına ilaveten kullandıkları, daha sonraları ise sadece "melik" ünvanıyla yetindikleri belirtilmektedir. Arap tarihiyle uğraşan bilim adamları, Kataban meliklerinin isimlerini gösteren bir liste hazırlamış ve her bir melikin kaç yıl iktidarda kaldığını göstermişlerdir.

^{[52](#)} Bu ünvanın nasıl okunacağı konusu ihtilaflıdır. Bugüne kadar yapılan okumalarda "mukarrib, mekrib, mekrub" şeklinde olabileceği kaydedilmiştir. Çoğulu ise ittifakla mekarib'dir.

c) Evsan Krallığı

Kataban kitabelerinden "Evsen" veya "Evsan" denilen bir halkın var olduğu anlaşılmaktadır. Bu halk bir devlet kurmuştu. Bazı krallarının adları da tespit edilmiş durumdadır. Bu devletin toprakları Kataban Krallığı'nın topraklarının bir kısmını teşkil etmekteydi, fakat Evsanlılar Katabanlılar'a isyan ederek onlardan ayrılıp kendi devletlerini kurdular. Başka kabileler de onlara katıldı veya müttefik olarak yan yana yaşadılar.

Evsanlılar da, tıpkı Ma'inliler ve Katabanlılar gibi o sıralarda krallara ve hoşnutluklarını kazanmak için tanrılara sunulan en değerli madde buhuru ihraç eden önemli halklar arasında yer almaktaydılar. Hemdani'nin eski Yemen'le ilgili bilgilere ulaşmak için müracat ettiği kaynaklardan olan Evsan kitabeleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Arkeolojik kazı yapanlar, bu küçük ülkenin krallarına ait mermer heykeller bulmuşlardır. Arap Yarımadası'nda bulunan en değerli sanat eserleri arasında yer alan bu heykeller, Arap krallarıyla ilgili elimize ulaşan ilk heykellerdir. Bu heykellerin her birinin kaidesinde hangi krala ait olduğunu

gösteren bir yazı bulunmaktadır. Örneğin bunlardan birinin adı El Sulhan b. Yasduk-el'dir. Bu heykeller, aynı zamanda Evsanlılar'ın saçlarını nasıl taradıklarını göstermektedir ki, bu tarzı günümüzdeki bedeviler de uygulamaktadırlar.

d) Hadramut Krallığı

Arabistan'ın güneyindeki Ma'in, Kataban, Evsan gibi küçük krallıklardan bir diğeri de, İsa'dan yüzyıl önce tarih sahnesinde yer alan Hadramut Krallığı'dır. Bu krallığın diğerlerinden farklı tarafı, adının Milattan öncesinde olduğu gibi günümüzde de korunmuş olmasıdır. Hadramut adı Tevrat'ta⁵³ geçtiği gibi, Yunan ve Roma kitaplarıyla, Ma'in kitabelerinde de geçmektedir.

⁵³ Tekvin, 10: 26

Birçok kaynakta adı geçen ve en eski Arap kabilelerinden olan Ad kabilesi, Hadramut'un kuzeyinde yaşıyordu. Hadramutlular, nakil kitaplarına göre, Arap kabile şecerelerine bakıldığında birinci grup kabileler arasında yer almaktadır ve tarih sahnesinden silindiği için “yok olan Araplar” diye adlandırılmaktadır.

Hadramutlular, kabilenin ana tanrısı sayılan “Sin”e (ay tanrısı) tapıyorlardı. Arkeologlar, Hurayza'da bu tanrıya ait bir tapınağın izlerini buldular. Tapınağın bazı cephelerinin MÖ. V-IV Yüzyıllara ait olduğu, bazı kısımlarının ise Selevkiler döneminde yapıldığı sanılmaktadır. Bazı Hadramut krallarının adlarına yüce tanrı “el”in ilave edilmesi, onun çok eskiden beri Araplarca bilindiğini göstermektedir.

Arap tarihi konusunda uzman bilim adamları, bu krallığın başında bulunan bazı yöneticilerin adlarını tespit ederek, iktidarda bulunuş yıllarına göre kronolojik sıralamasını yapabilmışlerdir. Örneğin Hadramut ve Ma'in kralı olan “Sakel-el”in MÖ. V. Yüzyıl sonlarında hükümdarlık yaptığı bilinmektedir. Hadramî kitabeleri Hadramut'la Ma'in arasındaki ilişkilere değinmekte ve Hadramut kralının öz kardeşini Ma'in'e kral tayin ettiğini belirtmektedir.

Hadramutlular'ın başkenti “Şabbut”tu. Hemdani gibi diğer klasik tarih yazarları da bu şehirden bahsetmektedirler. Philby, bu şehrin bulunduğu yeri ziyaret etmiş, eski tapınak ve saraylarının yerini ortaya çıkarmıştır. Aynı yazar, Hadramutlular'ın sulama amacıyla yaptıkları barajların izlerini de bulmuştur.

e) Saba Krallığı

Ma'in, Kataban, Evsan ve Hadramut krallıklarının varisi olan ve Yemen'de yer alan bu Arap devleti, Büyük Yemen'in temsilcisidir. Sa-balılar adı Asurî tabletlerinde geçmektedir. Bu tabletlerde III. Tiglat-peleser, Sinnaherib ve Asarhaddon'un Saba krallarından İs'iamar ve Kerub-ilu'dan vergi aldıkları belirtilmektedir. Tevrat da Saba'dan bahsetmekte; bazen Sabalılar'ı Ham'ın, bazen Ham oğlu Kuş'un⁵⁴ soyundan göstermekte, bazen de Samiler'de⁵⁵ saymaktadır. Tevrat bununla da kalmayıp, başka bir yerde Şaba'yı Yaktan b. Amir'in oğlu, onu Yokşan'ın, Yokşan'ı da İbrahim'in

Ketura adlı hanımından doğma evladı olarak göstermektedir.⁵⁶ Sabalılar adı Yunan ve Romalı yazarların eserlerinden başka, Kur'an-ı Kerim'de⁵⁷ de ve Arim sel-leriyle ilgili haberlerde de geçmektedir.

⁵⁴ Tekvin, 10: 7; I. Tarihler, 1: 9; Yeşaya, 43: 3

⁵⁵ Tekvin, 10: 28

⁵⁶ Tekvin, 25: 1-2

⁵⁷ Sebe suresi, 15

Sabalılar'ın aslına gelince, bazılarına göre muhtemelen Arabistan'ın Kuzey Cof bölgesinde yaşayan göçebe kabilelerdendi ve MÖ. VIII. Yüzyılda ülkelerini terkederek Arabistan'ın güneyine göç ettiler. Oraya yerleşip, Ma'inliler'in zaafından faydalanarak krallıklarının sınırını genişlettiler ve Cof'un güneyine kadar sokuldular. Burada Sarvah ve Ma'rib şehirlerini kendilerine başkent edindiler. Ününü büyük barajından alan Ma'rib beldesi, Sana'nın atmış mil doğusuna düşmektedir. Erken Saba kralları mekrib ünvanı taşıyorlardı, daha sonra onun yerini "melik" aldı. On beş mekrib ve on iki melik adı günümüze kadar gelmiştir.

f) Ma'rib veya Arim seddi

Mekribler, Arabistan'ın en büyük barajı ve antik dünyanın harikaları arasında yer alan "Ma'rib seddi"ni yaptırmak suretiyle adlarını tarihe geçirttiler. Adı günümüze kadar ulaşan ilk mekrib Semahali'dir (MÖ. Yaklaşık 800-780). Onu takip eden mekreb "Yada-el Darih" ve "Yada-el Beyyin"dir. Daha sonra tahta "Semah-ali Yanaf" ve "Yesmir-veter" ve "Kerub-el Beyyin" geçtiler. Bu üçü Sinnaherib ve Asarhaddon'a vergi ödeyen krallardır. Kerub-el Beyyin'in halefi Ze-merali-veter zamanında meşhur Ma'rib Seddi'nin yapımına başlandı. Halk nazarında çok önemli bir iş olduğu için bu barajla ilgili çeşitli efsane ve abartılar kulaktan kulağa yayıldı. Yakut, Mesudî'den naklederek, "Barajı kurduran Sebe b. Yeşceb b. Yu'reb onu tamamlaya-madan öldü. Böylece ondan sonraki Himyer kralları barajı tamamladılar" demektedir ve yine Mesudî'ye dayanarak, barajı Lokman b. Ad'ın yaptığını belirtmektedir. Aynı yazar, seddin 1x1 fersah ebadında olduğunu, otuz delik konulduğunu kaydetmektedir.⁵⁸

⁵⁸ Yakut, 4/382.

Baraj, yüksek ve sağlam bir duvardan ibaretti. Sana civarındaki dağlardan inen sel sularının büyük bir kısmını toplayan Ezine Vadi-si'ni boydan boya kesiyordu. Duvarın uzunluğu 800 zirâ, eni doğudan batıya 150 zirâdır. Toprak ve taşla yapılmıştır. Üst kısmı, suyun çalkantı sırasında toprağı sürükleyip götürmemesi için üzerine çakıl taşları serpilmiş açık bir zaviyeye eğimli iki satıhtan oluşmaktadır. Ayrıca baraj iki tarafından iki dağa istinat etmektedir. Bu iki dağın her birinin dip tarafında dayanıklı iri taşlardan yapılmış menfezler yer almaktadır. Bunlar sağ ve sol taraftaki bahçeleri sulamak için konulmuştur. Barajdan bırakılan su, bu menfezler vasıtasıyla dağ yamacına yapılan kademelerle tepeye çıkmaktadır. Menfezler, sağlam kapılar ve hendesi hareketlerle açılıp kapanmaktadır. Yani

ihtiyaç duyulduğunda açılmakta, sulama işi bittikten sonra kapatılmaktadır. Barajadaha sonra bazı ilaveler yapılmış ve en son şeklini Miladi 300 yıllarında almıştır.⁵⁹

⁵⁹ Dr. Salih Ahmed el-Ali, *Muhadarât fî tarih el-arab*, s. 23.

Arim seli ve barajın yıkılma hikayesine gelince, bilim adamları, Kur'an-ı Kerim'in de işaret ettiği⁶⁰ bu felaketin detayları konusunda ve özellikle Arap kabilelerinin Yemen'den Suriye ve Irak'a göç etmesine, Suriye'de Gassânî, Irak'da Münziri devletinin kurulmasına sebep olacak şekilde Arabistan'ın çeşitli yerlerine dağılmalarına yol açan olayla ilgili farklı görüşler ileri sürmektedirler. El-İsfahanî, söz konusu olayın İslamdan 400 yıl önce yani Miladî III. Yüzyılda meydana geldiğini belirtmektedir.⁶¹ Yakut, olayın Habeşan kralı zamanında vukû bulunduğunu kaydetmektedir ve belki de "Habeşan" kelimesiyle Miladî VI. Yüzyılda Yemen'i fethederek, pek çok sarayı ve binayı yakıp yıkan Habeşleri kastetmektedir. İbni Haldun ise barajın Hassan b. Tebban Es'ad (Miladî V. Yüzyıl) zamanında yıkıldığını belirtmektedir. Hemedanî de "El-İklil" adlı eserinde barajın kalıntılarını X. Yüzyıl başlarında bizzat gördüğüne işaret etmektedir.⁶²

⁶⁰ *Sebe*, 15

⁶¹ *Tarih sinney mülûk el-ard ve'l enbiyâ*, 3. baskı, 1961, s. 8.

⁶² Corci Zeydan, *El-Arab kabl'el İslam*, I/150; Hitti, Corci ve Cebbur, *Tarih el-Arab*, 4. baskı, I/70, 84.

Eski tarihçilerin rivayetleri arasındaki bu fark, çok büyük bir ihtimalle değişik dönemlerde duvardaki bazı çatlaklar ve onların tamir edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü muhtemelen onlar her çatlağı veya kısmî yıkılmayı barajın tümüyle yıkılması olarak algılamışlardır. Diğer yandan kuvvetle muhtemeldir ki, Arap kabilelerinin Yemen'den muhacereti tedrici surette ve barajın işlevini tam yapamamasına, tarım işlerini aksatacak şekilde su seviyesinin düşmesine ve en nihayet tamamıyla yıkılmasına bağlı olarak birbirini müteakip dalgalar halinde gerçekleşmiştir. Ayrıca kıtlık ve yağmurun mevsim normallerinin altına düşmesi de bu kabilelerin göç etmesinde başka bir etken olabilir.

Seddi arama çalışmaları yürüten son dönem arkeologlardan Fransız doğu bilimcisi Arnaud, 1843'de onu bulmuş, daha sonra ise aynı seddi Halevy ve Glaser ziyaret ederek, Hemedani'nin anlattıklarının doğruluğunu tespit etmişlerdir.⁶³

⁶³ Arnaud, Plan de la digue et de la ville Mareb, Journal Asiatique, 7me serie, IV, Paris, 1874; Halevy, Etudes Sabeennes, J. A. 7me serie, I, II, IV, Paris, 1873-74; Glaser, Der Damme von Marib, O.M. O., XXIII, 1897.

Kazı çalışmaları sırasında bulunan kitabelerden, seddin sol tarafının Saba mekribi "Semehmeli Yanuf b. Zemmer Ali" olduğu, Balak dağınyı yarararak, suyun dışarı akıtılmasını kolaylaştırmak için drenaj kapağı yaptırdığı; sağ tarafın ise İs'iamar Beyyin tarafından inşa ettirildiği ve sol taraftaki kitabenin aynısının sağ tarafa da konulduğu anlaşılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, baraj baba mekrib tarafından başlatılmış, oğlu tarafından tamamlanmıştır. Her ikisi de MÖ. VIII. Yüzyılda yaşamışlardır.

Seddin yıkılışına gelince, Glaser, bulduğu iki kitabeye dayanarak, bunlardan birinin duvarda meydana gelen çatlağın tamir edilmesi münasebetiyle, Yemen'in Habeşler'in hakimiyetine girmesinden sonra Kral Ebrehe tarafından yazdırıldığını tespit etmiştir. Kitabenin yazılış tarihi 658 yılıdır ki, Himyer takvimiyle Miladi 543'e tekabül etmektedir.⁶⁴

⁶⁴ Bu kitabenin tam metni için Corci Zeydan'ın "İslamdan Önce Araplar" adlı eserine (s. 159) bakılabilir.

g) Himyerler dönemi

Sabalılar, Hindistan, Habeşistan, Mısır, Şam [Suriye] ve Irak arasındaki ticari taşımacılık işini Ma'inliler'den devralmışlardı. Hindistan ve Habeşistan'dan Arabistan sahillerine getirilen malları ve baharatları kervanlarıyla Mısır, Suriye ve Irak'a taşıyorlardı. Ülkeleri bu ticaret sayesinde oldukça gelişmiş, halk zenginleşmiş, sınırları Yarı-mada'nın kuzey ve doğusuna doğru genişlemişti. Sabalılar, sulama kanalları açıp, barajlar, saraylar, tapınaklar ve kaleler kurmuşlardı. Muntazam olarak bakımını yaptıkları Ma'rib seddi sayesinde Saba'da tarım oldukça gelişmişti. Fakat daha sonra kara taşımacılığı deniz taşımacılığına dönüşecek, mallar Hint Okyanusu üzerinden Kızıldeniz'e, oradan Mısır limanlarına veya Akabe'ye indirilecekti. Bu durum toprakları üzerinden geçen kervan yolunun önemini kaybetmesi sebebiyle Yemen şehirlerinin ekonomisinin bozulmasına, buna karşılık Kızıldeniz sahilindeki şehirlerin güçlenmesine yol açtı. Ekonomisi güçlenen bu Yemen şehirleri, bir süre sonra iktisaden çöküntüye uğrayan Sabalılar'ı altedip kendi bağımsız devletlerini kurmayı başardılar. Bu şehirlerde yaşayanlar, aslında Sabalılar'ın bir koluydular. Maha'ya yüz mil mesafedeki Zafar'ın diğer adı olan Raydan'ı kendilerine başkent seçen bu insanlar, tarihe "Himyer"ler olarak göç-mişlerdir.

Himyerî dönemi MÖ. 115 yılında Sabalılar'ın başkentinin Ray-dan'a nakledilmesiyle başlar ve Miladi 525'de Zünnuvvas zamanında yıkılmasıyla son bulur. Bir başka deyişle Himyeriler'in Yemen'de-ki hakimiyet devri 640 yıl sürmüştür. Arkeologlar MÖ. 115-MS. 525 yılları arasında hüküm süren Himyer krallarından 27'sinin adını tespit etmeyi başarmışlardır.

Himyerler, sahil şeridinde yaşıyor olmalarının ve Kızıldeniz'de deniz nakliyat işlerini tekellerine almalarının sağladığı avantajla Sabalı kardeşlerini hakimiyet altına aldılar veya devletlerinin yıkılmaya başladığı son günlerde onlarla birleştiler. Böylece Himyer kralları "Saba meliki ve Raydan'ın sahibi" ünvanını taşımaya başladılar. Miladi III. Yüzyılda ise Saba kralları ünvanlarını "Saba meliki, Raydan'ın, Hadramut'un, Yemnet'in ve onun dağlarında ve Ti-hame'de yaşayan Arapların efendisi" şeklinde değiştirdiler ki, bu da Himyer Devleti'nin sınırlarının bu bölgelere kadar yayıldığını göstermektedir. Yemen kelimesi de bu "Yemnet"ten türetilmiş ve İslamî dönemde daha önce Yemen olarak bilinmeyen geniş bir coğrafyayı içine almıştır.

Arap tarihçiler, Himyerler'in fetihlerini hayli abartırlar. Onlara kalırsa Es'ad Ebû Kerub (380-420) adlı bir Himyer kralı Azerbaycan ve Konstantinopolis'e saldırmış, Türkler'le savaşarak mağlup etmiştir. Aynı tarihçiler, daha birçok askerî seferi ve büyük işleri de (Mesela Medine'nin zaptı) aynı krala atfederler. Fakat kesin olan bir şey varsa, o da Himyerler'in MÖ. I. Yüzyılda Habeşistan

topraklarını ele geçirdikleridir.

Himyer Devleti döneminde Yemen’de Hristiyanlık yayılmaya başlamış ve Habeşler Yemen Hristiyanlarından destek alarak 340’da ülkeyi ele geçirmişlerse de, Yemenliler bir süre sonra toparlanarak Ha-beşler’i 378’de ülkeden kovmayı başarmışlardır. Aslında bu hareket, Zünnuvvas’ın tahta geçmesinden sonra Yemenli Himyerler’in Hristi-yanlara karşı gösterdikleri bir tepkiydi. Çünkü Zünnuvvas Hristi-yanlıktan nefret ediyor ve Hristiyanları dinlerini terketmeye zorluyordu. Fakat Hristiyanlar bu talebi reddedince Zünnuvvas onları ateşe atmaya başladı ve İncil’i yaktı. Rivayete göre Zünnuvvas Museviliği kabul etmiş ve Yosef veya Fanhas adını almıştı. Ne var ki, Zün-nuvvas’ın Hristiyanlara baskı uygulaması ve halkı Museviliğe geçmeye zorlaması Bizans’ı öfkелendirdi. İmparator, Habeşler’e Hristi-yanlara yardım etmeleri için Yemen’e saldırmalarını bildirdi. Habeşler, büyük bir orduyla Himyerler’e saldırarak, devleti yıkmaya muvaffak oldular. Halkı kılıçtan geçirip, kaleleri yıktılar. Zünnuvvas ise kendini denize attı. Ona göre denizde ölmek, esir düşmekten daha iyiydi. Fakat aradan kısa süre geçtikten sonra Yemenliler Bizanslı-lar’ın düşmanı Pers Sâsânîler’den yardım istediler.⁶⁵ Anuşirvan, Ye-menliler’e yardım için bir ordu sevketti ve böylece Habeşler Yemen’den çıkarıldılar.

⁶⁵ Dr. Cevad Ali, *Tarih el-Arab*, I/381-411; II/8-276; III/136-209; Corci Zeydan, *el-Arab kabl el-İslam*, I/103-163; Dr. Ahmed Salih el-Ali, *Muhadarât*, s. 17-35.

8. Arabistan’da din

Eski Arabistan sakinlerinin kültüründe en büyük kısmı dinî faaliyetler oluşturmaktadır ve bunda geçmiş zamanlarda burada hayat süren kadim halkların rolü vardır. Arabistan’daki Araplar’ın dini, diğer ülkelerdeki kadim halkların dini gibi putperestlikti. Onlar, yeni yerleşim birimlerine kendi dilleri, edebi ve maddi kültürlerinin yanı sıra, en önemlisi ay tanrısı “Sin” olan tanrılarını da beraberlerinde getirdiler. Ay tanrısına tapınma, Habeşistan’da yaygın olduğu kadar, Arabistan’ın kuzey ve güneyinde yer alan hemen tüm bölgelerde vardı. Diğer Samiler ay tanrısını erkek olarak düşünürken, güneş tanrısı Arabistan’ın güneyindeki Samilerde kadın, kuzeyindekilerdeyse erkekti. D. Nelson’a göre güneş ve venüs cinsiyetindeki bu değişiklik, eski Sami dininin güneyden kuzeye intikal ettiğini ve yeni ortamda değişikliğe uğradığını göstermektedir. “Sina” adının da tanrı “Sin”in adından geldiği sanılmaktadır. Nelson, tarihçilerin Arabistan’ın güney kesimlerinde adlarını tespit edebildikleri tanrı sayısının yüzden fazla olduğunu, bunlardan ellisi hakkında detaylı bilgi bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁶ Kur’an’ı Kerim’de ise Nuh peygamber zamanında Arabistan’da tapınılan beş tanrının adları zikredilmektedir: Vedd, Seva’, Yagus, Yauk ve Nesr.⁶⁷ Kur’an’da ayrıca üç de dişi tanrıça adı sayılmaktadır: Lat, Uzza ve Manat.⁶⁸

⁶⁶ Nelson, *et-tarih el-arabi’l kadim*, s. 84.

⁶⁷ Nuh, 21 vd.

⁶⁸ *Necm*, 20; Dr. Cevad Ali, *Esnam el-arab*, Sümer, cüz 23 (1968), s. 3-46.

Arap Yarımadası, monoteizme çağıran pek çok peygamber ve nebinin yaşadığı yerd. Kur'an'da Nuh, Hud, Salih vb.lerinin adları zikredilmektedir. Allah teala Kur'an'da "Onlardan bazılarının hikayelerini sana anlattık, bazılarınınkini ise anlatmadık" buyurmaktadır. Arabistan kökenli İbrahim peygamber de bunlardan sadece biridir.⁶⁹ Ayrıca Hz. İbrahim'i kutsayan Urşelim kralı ve baş kahin Melki Sedek ile ondan sonra gelen Medyani baş kahini Yitron [Şuayb] da tek tanrıya tapınmaya çağıran peygamberlerdendir. Bu Yitron, bilahere Mûsa peygamberin kayınpederi olacaktır. Yitron, bilim adamlarının ifadelerine göre daha sonraları Yahûdîler'in kendilerine özgü tanrı edindikleri "Yahve"ye tapıyordu. Bunlar, Mûsa'nın zuhurundan önceki bin-iki bin yıl boyunca yerin ve göklerin yaratıcısı tek Tanrı'ya tapınmaya davet eden peygamberlerdi. Bu nebevi davetlerin tamamı tek bir sülaleden, Peygamber Efendimizin son tamamlayıcı halka olarak geldiği Sami bir Arap soyundan çıkmıştır.

⁶⁹ Detaylı bilgi için elinizdeki kitabın V. Bölümüne bkz.

Arabistan'daki bazı Arap kabilelerinin Mûsa ve Yahûdîler'den çok önceleri Hz. İbrahim'in yaymaya çalıştığı tevhid dinine bağlı olduklarını gösteren kanıtlar mevcuttur. Örneğin Gustave Le Bon şöyle der: "Arabistan'da Araplar arasında 'hanif' denilen ve tek bir Tanrı'ya tapınanlar vardı. Muhammed [s] bu adı seviyordu. Bu haniflerin yegane özelliği Kur'an'ın en temel prensibi olan tek Tanrı inancından ibaret değildi. Aksine onlar, daha sonra Kur'an'ın da işaret ettiği gibi, insanın İbrahim'in oğlu İshak'ı (doğrusu İsmail'dir) kurban etmek isterken sergilediği teslimiyet gibi bir teslimiyetle Allah'ın kaza ve kaderine inanması gerektiğini belirtiyorlardı. Dolayısıyla Kur'an'da Muhammed'e kendisinden önce de Müslümanların var olduğunu bildirilmesi kesinlikle yanlış değildi."⁷⁰ Hanif adı Kur'an'da çoğu kez Hz. İbrahim'in adıyla birlikte ve Allah'ın birliğine işaret edilmek istendiğinde kullanılmıştır: "İbrahim'in hanif milleti"; "Allah'ın hanif kulları, ona şirk koşmazlar." Bundan başka Allah kelimesi İslam öncesi cahiliye şairlerinin şiirlerinde de sıkça kullanılıyordu ve bunların çoğu, her şeye hükmeden, yerin ve göklerin yaratıcısı yüce bir Tanrı'nın anlamını biliyorlardı. Meşhur Arap şairi İmr'ul Kays'ın divanında, putlara tapmayı reddettiğine ve tek bir Tanrı inancına meylettiğine dair açık işaretler vardır.⁷¹ "İbrahim'in hanif milleti" deyimini İslam'dan önce Araplar arasında yaygındı. Çünkü bazı Arap mütefekkirleri bir taşa sığınmak suretiyle Allah'a yaklaşmanın anlamsız bir şey olduğunu düşünerek putlara tapınmaktan kaçınıyorlardı. Bu yüzden şirkten uzak duran ve tek Tanrı inancına meyledenlere karşı bu deyim kullanılıyordu.⁷² Mesudî de bu konuya işaret etmektedir: "Araplar, cahiliyye döneminde fırkalara ayrılmışlardı. Yaratan'ını kabul eden muvahhidler; yeniden dirilmeyi ve hesap gününü kabul edenler; Allah'ın itaakrârı ödüllendireceği, isyankârı cezalandıracağına inananlar. Bir de Abdulkays oğullarından Kuss b. Saide el-Eyadi ve Riab eş-Şenna ve rahip Buhayra gibi insanları Allah'a inanmaya davet eden, halkını Allah'ın âyetleri konusunda uyaran kişiler vardı. Anası tarafından Peygamber efendimizle akrabalığı bulunan ve 624'de ölen Umeyye b. Ebu's-salt da bunlardandır."⁷³

⁷⁰ *Hudarat el-arab*, Adil Zuaytar çevirisi, s. 99-100.

⁷¹ *Edyân el-arab kabl el-İslam*, Mecellet el-arabi, sayı, 168, 1972, s. 44-49.

⁷² Welfenson, *Tarih el-yahud fi bilâd el-arab*, s. 78-80.

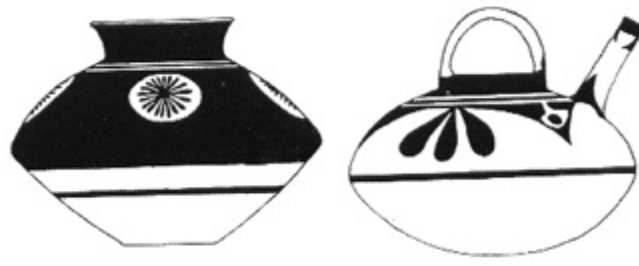
⁷³ Hanifler konusunda bkz: İbni Hişam, *Sira*, I/222-224; Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, 2/102; Muhammed ibn Habib el-Bağdadî, “El-Mahber” Sad-rabad, 1942, s. 171-172; İbni Kuteybe, Abdullah b. Müslim el-Dineve-ri, “El-Maarif”, Kahire, 1960, s. 58-62; El-Alusî, *Buluğ el-Meram*, 2/244-286; İbn el-Kelbi, “El-Asnam”, 60-61.

9. Tarihten silinen Arap kabileleri

Arap rivayetçiler, Arabistan’da Milat öncesinde yaşayan ve eski medeniyetlerin sahibi olan bazı kadim Arap kabilelerinin adlarını saymaktadırlar. Nitekim bunlardan bazılarının adları Kur’an’da da geçmektedir. Rivayetçiler ve nakilciler, bu Arap kabilelerinin birinci grup kabileler arasında yer aldığını belirtmektedir. Birinci gruptan maksat, nakilcilerin yaptıkları taksime göre, en eski Arap kabileleridir. Tarih sahnesinden silinip gittikleri için bunlara “el-Arab el-bâ-ide” denilmektedir. Tarihçilere göre en eski Arap kabilelerini içine alan bu grupta şu halklar bulunmaktadır: Ad, Semud, Ma’in, Saba, Amalik, Tasm, Cedis, Umeym, Ubeyl, erken Cürhümler ve yerleşik Cürhümler. Tarih sahnesinden silinen tüm bu Arap kabilelerinin Nuh oğlu Sam oğlu İrem’in soyundan geldikleri konusu müttefiken kabul edilmiştir. Birinci dereceden kaynaklara göre bu halklar, İbra- him peygamber döneminde mevcuttular. Hz. İbrahim de Arâmî kö- kenli olması hasebiyle bu kabilelerden sayılırdı. Görüldüğü kadarıyla bu kabilelerin tarihten silinmesinin sebebi kum fırtınaları, vol- kanik patlamalar veya depremler gibi tabii âfetlerdi. Belki de yağmu- run kesilmesi ve bölgede kuraklığın başgöstermesi, bu insanları aslî yurtlarını terkederek, başta su olmak üzere diğer yaşantı ihtiyaçlarını karşılayabildikleri başka diyarlara göç etmiş olmaları sebebiyle izlerinin kaybolmasında en büyük faktördür. Erken Arap kabilelerinin tarihten silinmesinden sonra hayatta kalmayı başaran kabilelere ge- lince, bunlar güneyde Kahtan, kuzeyde ise Adnan oğullarıdır. Bazı şecereciler bunlara “el-arab el-âribe” yani ikinci grup (tabaka), “el- arab el-mustağrebe” yahut “el-arab el-mütearrebe” (üçüncü tabaka) demektedirler. Kahtan, adı Tevrat’ta da geçen Yaktan b. Abir b. Şalih b. Erfahşad b. Sam b. Nuh’dur.⁷⁴ Buna göre Kahtanîler, Mûsa’nın kavminden daha öncedir. Kahtanîler’in aslî yurdu Yemen’dir ve Kah- tan’dan sonra yöneticilik Yuğrab’a geçmiştir. Diğer adı Nizari veya Ma’dî olan Adnanî’lere gelince, bunlar, İbrahim oğlu İsmail’in ve karısı Ra’le binti Maddad b. Amr el-Cürhümî’nin soyundan gelenlerdir. Araplar onlara “el-arab el-müstağrebe” [Araplaşmış Araplar] derler. Çünkü bunlar “el-arab el-âribe”ye katılarak Araplaşmışlardır. Adna- nîler’in ilk yurdu Mekke’dir. Burası İsmail’in soyundan gelenlerin ana vatani kabul edilir. Ancak, daha sonraları şartlar onları kendi aralarında gruplara ayrılmaya ve muhacerete zorlamıştır.⁷⁵

⁷⁴ Tekvin,10:25-30

⁷⁵ Dr.CevadAli,El-Mufassalfitarihel-arab,I/294-409.

Sümerler'e ait el-Obeyt çömlekleri. Ancak MÖ. V. Binyılda Yakın Doğunun birçok yerinde görülmektedir.

Böylece kuzeylilerle güneyliler birbirlerinden tabii olarak ayrıldılar. Güneyli Araplar, Yemen, Hadramut ve civarına saçılarak yerleşik hayatı, Necid ve Hicaz'da kıl çadırlarda yaşayan kuzeyliler ise göçebe hayatını tercih ettiler. Dolayısıyla güneyli Araplar zaman içinde uygarlık, kültür, zanaat ve siyasî konularda kuzeyli Araplar'a baskın çıktılar. Ancak, dilleri kuzeyli ve güneyli lehçesi olarak ayrıldı. Kuzeyli-ler'in dili Kur'an dilidir, yani Arapçadır. Güneylilerin dili ise eski Sami, yani Saba, Ma'in ve Himyer lehçesidir ki, isim terkipleri, fil çekimleri, işaret zamirleri ve tekil isimler konusunda hem Habeş diliyle, hem de Akkadca (Eski Babilce)yle bağlantılıdır. Fakat zaman içinde kuzeyli lehçesi güneyli lehçesini bastırmıştır. Bunda pazarlarda konuşulan edebi Arapçanın yanı sıra Ka'be'nin her yıl düzenli olarak ziyaret edildiği hac mevsimleriyle Mekke'nin İslamın zuhuruna kadar diğer ülkelerle kurduğu ticari ilişkiler rol oynamıştır. İslamdan sonra ise kuzey lehçesi güney lehçesini bütünüyle ortadan kaldırmıştır. Bugün sadece Mühre ve Sokatra lehçeleri varlığını sürdürebilmektedir.

Araplar'ın İslamdan önce Arabistan'da kullandıkları alfabe de iki ana gruba ayrılır. Ancak, her ikisi de Tur-ı Sina yazısından türemiştir. Bu iki yazı türünden biri kuzey Sami yazısıdır. Küçük Asya'daki çeşitli alfabeleri içine alan Kenan-Fenike yazısından başka, eski İbrani yazısı, Aramî yazısı ve ondan türeyen Hint, Nabat, Pehlevi, Ted-mür, Süryani, köşeli İbrani (Asurî) yazısı bu gruba girer. Güney Sami yazısı ise Himyer, Saba, Ma'in, Lihyani, Semud ve Safvi yazı türlerini içine alır. Saba ve Ma'in yazısı gibi bazı güney yazı türlerine "müsned" yazısı denir. Çünkü bu yazı türünde harfler sütuna dayanan harflerden ibarettir. Saba yazısından Habeş yazısı türemiştir. Müsned, Arabistan'da şu ana kadar bilinen en eski yazı türüdür. Bu yazı türü önce Yemen'de ortaya çıkmış, sonra Irak'a taşınmıştır. Irak'ta Hire halkı önce bu yazıyı öğrenmiş, Enbarlılar onlardan almış ve daha sonra başka bir grup aynı yazı türünü Hicaz'a taşımıştır.

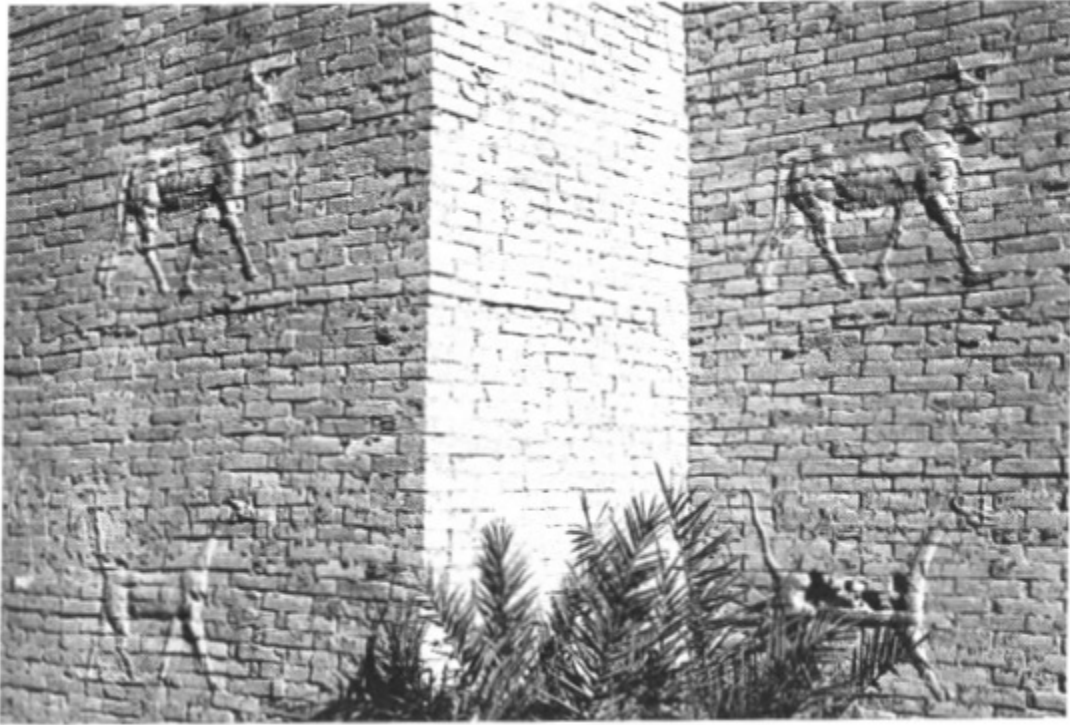
10. Yakın Doğu Sami uygarlıklarında tarım ve ticaret

Allah teala Kur'an'da "Biz, her canlıyı sudan yarattık" buyurmaktadır. İlk başta su vardı. Hâlâ da hayatın ve medeniyetin kaynağı sudur. İnsanlık tarihinde nerede bir uygarlık kurulmuşsa, orada tarım ve sulama bu medeniyetin temel dayanağı olmuştur. Bir başka deyişle tarım ve sulama, uygarlıkla yana yürümüştür. Nitekim hayatın idamesinin iki temel unsuru olan su ve toprağın bolca bulunduğu nehir sahillerinde eski uygarlıkların hayat bulması da bunu göstermektedir. Örneğin Mezopotamya'da, Nil Vadisi'nde insanlık tarihinin en eski uygarlıklarının yaratılmasının sebebi sudur. Eski Sami imparatorluklarının kurulmasında en büyük rolü Mezopotamya oynamıştır. Bu yüzden bilim adamları

bu uygarlıklara sulamaya dayalı uygarlıklar veya nehir uygarlıkları adını vermişlerdir. Söz konusu imparatorlukların merkezi, bu iki nehrin iki yakasındaydı. Örneğin Akkad, Babil ve Keldani başkentleri Fırat, Asurîler'in merkezi ise Dicle üzerindeydi. Fırat Vadisi, her iki sahilinde en eski tarım kolonilerinin yer aldığı ana bereket deposuydu. Bu depo, nehir boyunca kuzeyde Karkamış'dan başlayarak güneyde Babil civarındaki Kiş'e kadar 1400 km. uzunluğunda bir alanı kaplıyordu. Bu şerit boyunca hayat için gerekli olan su, toprak ve güneş enerjisi yeterli ölçüde mevcuttu. Prof. Goetz, eski Sami krallarının hakimiyet alanının güneyde daha da uzağa yayıldığını ve Sümerler'in kutsal kenti Nip-pur'u içine aldığını kaydetmektedir.⁷⁶ Nehir üzerinde boy gösteren uygarlıklar arasında en dikkat çeken, Belih ve Habur sahillerinde yeşeren Tel Halaf uygarlığıdır. Bu uygarlığın tarihi, Milat öncesinde 4800 yılına kadar uzanmaktadır. Ondan sonra MÖ. 5000 yılına ait olan ve Mari ve Baguz'da kurulan Amori uygarlığı gelmektedir. Onu takip eden uygarlık ise, Irak'taki MÖ. 3500 yılına ait "Cümdet Nasr" uygarlığıdır.

⁷⁶ A. Goetz, *Early Kings of Kish*, Jour. Of Cuneiform studies, XV, no. 3, s.111.

Bazı bilim adamları tarım işlerinin genişletilmesi ve sulama projelerinin düzene konulma ihtiyacının hükümetleri yarattığı görüşündedirler. Birçok bilim adamı da tarım amaçlı sulama işlerinin tanzim edilmesini, sosyo-politik dayanışmanın en önemli faktörlerinden biri olarak kabul etmektedirler. Dünyanın en eski sulama projelerinin Metopotamya'da ortaya çıkması, çiftçinin zorunluluklarının sulama işiyle uğraşan başkalarıyla olan münasebetlerinin tanzimimin öncelikle burada görülmesi şaşılabilecek bir şey değildir.

Babil uygarlığının parlak örneklerinden Iştar Kapısını süsleyen aslan

Eski Mezopotamya sakinlerinin nüfusu artınca, tarım alanını genişletme ihtiyacının, insanları ark ve su kanallarının uzak noktalara kadar ulaşmasını sağlayan sulama teknolojisini geliştirmeye sevkettiği kuşkusuz. Ayrıca suyun yüksek noktalara ulaştırılma gereksiniminin dönme dolapların icadına ve onu

çevirmek için su ve hayvan enerjisinden yararlanmaya yol açtığı da muhakkak. Elbette ki bu gelişme, mevsimler, özellikle taşkın günleri gibi tabii etkenlerin ve bunların tarıma olan etkilerinin incelenmesini beraberinde getirmiştir. Bundan başka hava durumunun, astrolojik hareketlerin ve tarımla ilgisi bulunan diğer hususların gözlenmesi, kış ve yaz ekim dönemlerinin tespiti bu çalışmaların devamı olmuştur. Bir diğer yandan mülkiyet sınırlarının ve ekim yapılacak alanların belirlenme ihtiyacının yanı sıra, ölçü ve tartı araçlarından başka uzunluk, hacim ve yüzölçüm birimlerinin ortaya çıkışı da yine tarımın gelişmesinden kaynaklanmıştır. Tarım alanındaki en önemli gelişme, hiç şüphesiz sabanın icadıdır. Tüm bunlar, nehir kenarlarına şehirlerin ve benzeri yerleşim birimlerinin kurulmasına, dolayısıyla burada yaşayan insanların sosyal, iktisadi ve siyasî problemlerini belirli kanun ve tüzükler doğrultusunda düzene koyacak hükümetlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu topluluklarda bireysel ve toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde din en önemli rolü oynuyordu. Üretimin mahalli ihtiyaçtan fazla olması bu ürünlere gereksinim duyan komşu ülkelerle ticari ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece ülkeler ellerindeki ihtiyaç fazlası gıda maddelerini komşu ülkelere ihraç etmeye, oralardan da kendilerinde bulunmayan metal, değerli taş ve benzeri maddeleri ithal etmeye başlamışlardır. Eski Arap toplumunun yaşantısında ticaretin temel unsurlardan birisi oluşu, Arap kabilelerini, aralarındaki daimi çekişme ve çatışmalara rağmen, savaşın yasaklandığı belirli ayların tespitine itelemiş ve böylece o aylarda ticaret kervanları güvenlik içinde gidip gelebilmişlerdir.⁷⁷ Dolayısıyla denilebilir ki, eski Mezopotamya uygarlığı iki ana esasa dayanıyordu: Sulamaya dayalı tarım ve ticari dolaşım. Su tanrısı “En-ki”nin aynı zamanda uygarlık tanrısı olarak kabul edilmesi de sulamanın medeniyetle ilişkisi bulunduğunun en açık delillerindendir.

⁷⁷ El-Harbutli, *el-Arab ve'l hudara*, s. 23.

11. Arabistanda bedevi yaşantısı ve kuralları⁷⁸

⁷⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Dr. Salih el-Ali, *Muhadarât fi tarih el-arab*, s. 104-142.

Arap Yarımadası, sulamaya dayalı uygarlığın yanı sıra kendine özgü başka bir uygarlık daha geliştirmiştir ve bunu komşu bölgelere taşımıştır. Bedevi hayat tarzıyla temsil edilen bu uygarlık, günümüzde de kendisini ve kurallarını korumaktadır. En iyisi bedevi yaşantısı, bu yaşantının kuralları ve eski çağlardan beri devam edege-len gelenekleri hakkında kısa bir bilgi verelim.

Bedevinin en başta gelen özelliği, kuyu, göze ve meraların bulunduğu yerlere doğru sürekli göçe dayalı bir hayat sürmesidir. Bu, sahrayı kendisine vatan edindiği günden bu yana onun değişmez özelliğidir. Bedevi, her şeyden önce ailesine, kabilesine ve çok eskiden beri kuşaktan kuşağa aktarılan örf ve âdetlere dayalı kabile sistemine bağlıdır. Bununla birlikte, ailesine ve kabilesine bağlı olmasına rağmen, kişisel özgürlük hakkına da sahiptir. Dolayısıyla bedevi milliyetçiliği, kabile milliyetçiliğidir; o kabileyi, kabile de onu korur. Buna “asabiyye” denilir. Sahrada, kabile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkisini, sahip oldukları hak ve yükümlü bulundukları zorunlulukları sistematize eden sosyal hayatın temeli kabiledir.

Bir kabile birçok kollara ayrılabilir. Her birinin başında yönetici bir şeyh bulunur. Her birey

soyunu ve hangi kola bağı olduğunu bilir. Kabile şeyhlerinin bağı bulunduğu şeyh ise makam olarak hepsinin üzerindedir ve ona “şeyh el-meşayih” [şeyhlerin şeyhi] denilir. Yönetim birkaç kuşak boyunca tek bir ailede kalabilir, ama bu da kabilenin onayıyla mümkündür. Kabile istemediği zaman başta bulunan şeyh bir kenara çekilir ve yerine bir başkası seçilir. Şeyhin gücü, öncelikle kişisel özelliklerine ve aşiret bireyleri arasındaki itibarına bağlıdır. Savaş ve barışa, anlaşmalar yapmaya “şeyh el-meşayih” yetkilidir. Ancak, o da aşiretin çoğunluğunun isteğine ve kabile şeyhleriyle yapılan istişare toplantısından çıkan karara bağlıdır.

Ta eskilerden beri sahradaki bedevi yaşantısında görülen kavga ve çatışmaların büyük bir çoğunluğu, su ve mera yüzünden çıkmıştır. Bu çekişme ve çatışmalar, bedevileri birbirinden kısmen uzaklaştırırsa da, içinde yaşadıkları ortamın katı şartları onları birbirleriyle dayanışmaya, tabiata karşı ortak mücadele etmeye sevk etmiştir. Araplar bir görevi benimsemiş ve onu korumada aşırıya kaçmışlardır ki, o da misafirperverlik ve kendisine sığınan kişiyi korumaktır. Eski Araplar bu özelliklere “mertlik” (el-murue) adını vermişlerdir. Cömertlik ve cesareti aynı anda gerektiren bir sıfattır.

Bedevi, tecrit edilmiş sahrada kendini ve çevresini korumaktan sorumlu olduğu için, yaratılıştan cesur ve savaşçıdır. Yay ve harbesini kullanmakta kimse onunla boy ölçüşemez. “Tabiat bedeviyi yaşadığı ortama uygun özelliklerle donatmıştır. Hafif kilolu ve zayıf bedenlidir, ama hareketlidir; yorgunluk ve sıkıntılara katlanır; çok sabırlı ve dayanıklıdır. Mütevazı ve az bir yemekle yetinir. Bununla birlikte diğer Samiler gibi zekidir, çabuk intikal eder, hızlı kavrır. Hayal gücü geniştir. Gururludur ve onuruna düşkündür...”⁷⁹

⁷⁹ El-Harbutli, *el-Arab ve'l hudara*, s. 28.

Meşhur sahra yaşantısı uzmanı Abdulcebbar er-Ravi, bedevinin evini şu şekilde anlatıyor: “Sahrada sabit ev yoktur. Oturmak için kıldan dokunmuş evler (çadırlar) vardır. İçinde yaşayanları zar zor alabilecek küçük bir evdir bu. Ama direkli ve oldukça büyük evler de vardır. Evde yaşayanlardan başka misafirleri de alabilecek genişliktedir. Hatta dondurucu kış günlerinde soğuktan bir zarar görmesinler diye koyun, deve ve atları da içeri alabilirler. Bazı kıl çadırlar iki direkli ve küçük, bazıları üç veya dört direkli ve büyüktür. Bedevi, büyük kıl çadırı araya yine kıldan dokunmuş veya kamış perdeler gererek bağımsız odalara böler. Her bir odayı belli bir amaç için ayırır. Mesela bir tanesi misafir odası, bir başkası yatak odası, bir diğeri de mutfaktır. Bedevilerin çoğu evlerini karılarıyla birlikte keçi kılından veya deve tüyünden örerek yapar.. Bedevi, bu hayatından gerçekten memnundur.. Yüğü ne kadar az olursa o kadar sevinçli ve rahattır. İsteddiği zaman doğudan batıya, batıdan doğuya göç eder. Kimse ona engel olamaz. Bu göç sırasında yükünü sırtına vurduğu devesine güvenir. Yükünü hayvanın sırtına vurur ve istediği yere gider. Bedevinin mutluluk sırrı da buradadır. Köylerin, şehirlerin, kanun ve nizamların bağlarına hür yaşantıyı tercih eder.”⁸⁰

⁸⁰ “El-Badiye”, 2. baskı, s. 235-236.

Ovada davaların hallinde uygulanan kurallar babadan oğula geçen eski kurallardır. Bedevi, biriyle

ihtilafa düşürse âriflerden birinin hakemliğine başvurur. Arifin verdiği hükümler geçerlidir; ancak, her iki tarafın kabul etmesi halinde daha meşhur âriflerin temyizine başvurulabilir. Arif denilen kişi, eski Araplar'ın arrâf (çok bilen/bilir kişi) anlamındadır. Kitaplarda bu kişiler ve verdikleri hükümlerle ilgili bilgiler mevcuttur.⁸¹ “Bedevi hukuku, örf ve âdete dayalı fitrî bir hukuktur. Kabileler, eskiden beri bu hukuku benimserler. Hatta bazı şeyhler, bir konu hakkında hüküm vermeden önce yüz yıl evvel benzeri bir davada başka bir şeyhin verdiği hükme müracaat ederler. Bu hukuk, başkaları tarafından usulde basit ayrılıklar arzedebilir, fakat esas itibariyle aralarında bir benzerlik vardır. Bedevi hukuku, genel ve özel hukuk olarak ikiye ayrılabilir. Genel hukuk, daha çok dış ilişkilerle ilgilidir. Savaş ilanı, saldırı ve barış hukuku bunlardandır. Aşiretin iç idari işleriyle ilgili olan hukuka da dahili hukuk denir.”⁸²

⁸¹ Age., s. 287.

⁸² Age., s. 280.

Sami Araplar, çok eski zamanlarda Arabistan'a gelmişlerdir. Arabistan'ın kum tepeleri ve katı hayat şartları, onu yabancı sömürü ve hakimiyetinden kurtaran faktörlerin en önemlisidir. Yarımada'da yaşayanların nüfusu artınca diğer bölgelere doğru yayılmaya başladılar, fakat Araplar'ın çoğu bedeviliğini muhafaza etti ve çok azı tarım ve ticarete ilgi duydu. Arap Yarımadası doğu ile batının ortasında yer aldığı, ticaret mallarını taşıyan Arap kervanları eski dünyanın çeşitli yerlerini ziyaret ettiği için, onların diğer uygarlıklarla temasa geçmemeleri ve onlardan belli bir noktaya kadar etkilenmemeleri mümkün değildi. Ama yine de onlar Sami uygarlığının temeli olan sahra-lı bedevi kültürünü kaybetmediler...

12. Arapça tüm semitik lehçelerin anasıdır

Bilim adamları, Arap Yarımadası'ndan göç ederek gelen Arap kabilelerinin, lehçeler şekillenmeden önce tek bir dil konuştuklarını, bunun da Arapça olduğu konusunda hemfikirdirler. “Tüm yeryüzünde tek bir dil vardı.”⁸³ Daha sonra bu dil çeşitli kollara ayrıldı ve değişik coğrafyalarda kaydedilen gelişime göre farklılıklar kesbetti. Hatta bu lehçeler öylesine köklü değişiklikler geçirdiler ki, artık bağrından koptuğu aslıyla bir benzerliği kalmadı. Yine de her şeye rağmen, bazı ortak yönleri itibariyle tek bir köke mensup olduklarını hissettiren özellikler muhafaza edildi. Dilbilimciler bu lehçe veya dilleri, Ari ve Turani dillerden ayırmak için Nuh oğlu Sam'a nispetle se-mitik diller olarak adlandırdılar. Semitik dillerde sıfatlar üç sabit harfli bir kökten türemişlerdir. Bu türevler, harekelerin değişimiyle yeni yeni kelimeler oluştururlar. Bilim adamları, halkların birbirleriyle olan bağlantısını belirlerken, dillerin kökenine dayanmaktadırlar. Bu yüzden dilbilimciler semitik dilleri dört ana gruba ayırdılar:

⁸³ *Tekvin*, 11: 1

a) Doğu Sami dil grubu: Akkadca, Babilce, Asurîce;

b) Kuzey Sami dil grubu: Amorice, Arâmîce;

c) Batı Sami dil grubu: Kenanca, Fenikece, Moabca, İbranice;

d) Güney Sami dil gurubu: Ma'ince, Sabaca, Habeşçe, Arapça ve Amharice.

Bazı bilim adamları, Arabistan bedevilerinin şu anda konuştukları dilin, Yarımada'nın çocuklarının yeni vatanlarında dilleri birbirinden ayrılmadan önce kullandıkları asıl Arapçaya en yakın lehçe olduğu görüşündeler. Bunun sebebi, hiç şüphesiz ki bu insanların kendi sahralarında diğer halklarla kaynaşmadan tecrit olunmuş bir halde yaşamış olmalarıdır. Prof. Olmstead bu konuda şöyle diyor: “Bedevi Araplar, Sami diliyle ilk konuşan insanlardı. Semitik dillerin bu grubunun orijinal özelliklerini anlamak istersek, Suriye ovasından Arabistan'ın kuzeyine seyahat eden bedevilere bakmamız gerekir. Çünkü yalnız bunlar hiçbir değişikliğe uğramayan eski âdet ve gelenekleri muhafaza etmişlerdir.”⁸⁴ Arap Yarımadası üzerinde geniş araştırmalar yapan meşhur oryantalist Abdullah Philby da aynı görüşü destekleyerek şöyle diyor: “Mütehassısların ana dile diğer tüm semitik lehçelerden daha yakın olduğunu belirttikleri Arapça, çok büyük bir ihtimalle dünyanın günümüzde de varlığını koruyan en eski dilidir.”⁸⁵ Arap dilinin korunmasında en büyük rolü şüphesiz ki Kur'an üstlenmiştir. İslamın zuhurundan önce Arapça konuşulan ülkeler başka halkların defalarca saldırı ve istilalarına maruz kalmasına rağmen, bu dil varlığını korumayı başarmıştır. Arapçanın bozulmadan kalmış olmasında, şüphesiz ki tecrit edilmiş kendi vatanında kalması ve başka dillerle temasa geçmemesinin büyük rolü olmuştur. Dolayısıyla Arapçanın incelenmesi eski Samicenin özelliklerini öğrenmenin de en kestirme yoludur.⁸⁶

⁸⁴ Olmstead, *Tarih-u Filistin*, s. 36.

⁸⁵ Philby, *Tarih el-arab* s. 173.

⁸⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I/255-256.

Semitik diller uzmanı Noeldeke de aşağı yukarı aynı mealde bir görüş belirtmektedir: “Semitik diller üzerinde karşılaştırmalı bir inceleme yapılacaksa, Arapçayla başlamak gerekir. Dolayısıyla önce onun özelliklerini, diğerlerinden farklılıklarını, kurallarını, telaffuz şekillerini ve benzeri yönlerini gözden geçirip, daha sonra elde ettiğimiz sonuçları diğer semitik dillerle karşılaştırmak suretiyle bu diller arasındaki benzerlik ve benzemezlikleri tespit edebiliriz.”⁸⁷ Semitik dillerin tamamı arasında Arapçanın ana Sami diline en yakın ve onunla daha fazla doğrudan ilişkiye sahip olduğunu kaydeden De Goeje dahi aynı görüşü savunmaktadır.⁸⁸ Hitti, C. Zeydan ve Ceb-bur'un görüşleri ise şöyle: “Biyolojik, psikolojik, liguistik ve sosyolojik açıdan Arabistan'ın ve özellikle de bedevinin Sami soyunu en iyi temsil eden yer ve kişi olmasının sebebi, coğrafi soyutlanmışlığı ve sahrada kendi başına hayat şartlarına uyum sağlamış olmasıdır. Arabistan'ın ortasında kimseyle temasa geçmeden yaşamış olması, soyunun bozulmasını engellemiştir. Araplar, ülkelere Arab Adası demektedirler. Gerçekten de o, üç tarafı denizle, dördüncü tarafı kum tepeleriyle çevrili bir adadır. Ve bu ada, toprakla insan arasındaki ilişkinin kesilmediğinin en iyi örneğidir. .. Biz, kum tepelerinin oluşturduğu engelleri aşarak bu adaya gelmeyi ve ayağını muhkem basmayı başarabilen bir fatih veya

savaşçı bilmiyoruz. Evet, bu adanın sakinleri tarih boyunca nasılsalar hâlâ öyleler.”⁸⁹

⁸⁷ Cevad Ali, *Tarih el-arab*, V/21..

⁸⁸ Abraşi, *el-Adâb es-samiyye*, s. 10

⁸⁹ Hitti, Corci, *Tarih el-arab*, s. 8.

13. Sami mi, Arap mı?

Nuh oğlu Sam’ın soyundan geldiğini iddia eden halklara Sami denilmektedir. Söz konusu kelimeyi bu anlamda ilk defa 1781 yılında Avusturyalı bilim adamı Schlotzer kullanmıştı. O günden sonra da yaygınlaştı ve batılı bilim adamları bu gruba giren halkların tamamına “Sami” demeye başladılar. Arap tarihçiler de, bu adlandırma tarihî gerçeği yansıtmadığı veya gerçek ilmi verilere dayanmadığı, lengüistik açıdan doğru olmadığı halde, onları taklit ederek aynı kelimeyi benimsediler. Çünkü bu kelime, coğrafi sınırların ve siyasî ilişkilerin ifade ettiği anlamdan öte şeyler ifade etmektedir.⁹⁰ Örneğin Tevrat yazarları, modern bilimin Elamlılar ve Ludiler gibi semitik halklardan kabul etmedikleri bazı halkları da Sami gruba dahil etmiş, Fenikeliler ve Kenanlılar gibi Sami gruba mensup olanları ise grup dışında göstermişlerdir. Halbuki Kenanlılar’ın Filistin’in erken aslı sakinleri Sami Araplar’dan olduklarını gayet iyi biliyorlardı.⁹¹ Diğer yandan, Sami kelimesi bir soya işaret eder. Bu yüzden bazı araştırmacılar Sami adlandırmasında bir hata olduğunu farketmiş ve “Arap” sözcüğünün tarihî ve bilimsel gerçekle daha fazla uyduğu kanaatine ulaşmışlardır. Çünkü Arâm adı eskiden beri Babil, Asurî kitabelerinde geçmekteydi. Daha sonra Persler, Yunanlılar ve Romalılar, MÖ. I. Binyıldan itibaren Arap Yarımadası sakinlerine “Arap” demişlerdir.⁹²

⁹⁰ Noeldeke, *El-lugât es-samiyye*, Arapça çevirisi, s. 8.

⁹¹ *Tekvin*, 15.

⁹² M. İzzet Druze, *Tarih el-cins el-arabi*, I/18.

Arab Yarımadası’nda yaşayan veya oradan göç ederek ayrılanların tamamını Arap kavimleri olarak adlandırmak gerektiği görüşünü savunan meşhur tarihçi Dr. Cevad Ali, İslamdan önceki Arap tarihiyle ilgili araştırmasında şöyle demektedir:

”Ben, yaşadıkları döneme, Arabistan’ın kuzeyinde veya ortasında yahut güney kesimlerinde oturdukları yere bakmaksızın, Yarımada sakinlerinin tamamı için “Arap” ifadesini kullanacağım. Bunların hepsi benim nazarımda ‘Arap’tır. Arap, belli bir milliyeti gösteren isimdir ve daha geç bir dönemde, MÖ. I. Binyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış genel bir deyimdir. Milattan sonra özel, İslamın zuhuru arefesinde daha özel bir anlam kesbetmiştir. Bu noktadan hareketle, Milattan yüzlerce, binlerce yıl önce yaşayanlar, kendilerine Arap denilmemiş olsa bile, tabiaten Araptırlar. Çünkü onların zamanında söz konusu kelime bu anlamıyla bilinmiyordu, ama köken olarak Araptılar ve bu yüzden onlara “Arap” adını vermemiz daha doğru olur. Lehçeleri farklılaşmış, dilleri uzaklaşmış, habitatları değişmiş olsa bile, onlar Arabistan sakinleri ve meşrû sahipleridirler. Onlardan sonra

gelenler dallardır, dallarınca gövdeden farkı yoktur.

“Artık Sami ve Samice terimini Arap ve Arapça terimiyle değiştirme vakti geldiğini söylerken yanıldığımı veya mübalağa ettiğimi zannetmiyorum. Çünkü biliyoruz ki, bu adlandırma, Tevrat’ta geçen soy görüşüne ve lehçeler arasındaki yakınlık esasına dayalı uydurma bir adlandırmadır. Biraz önce belirttiğim gibi, bilimsel bir temele dayanmamaktadır. Sadece tfi sebeplerden, İsraililer’in tanıdıkları halklara karşı besledikleri sempati ve antipatiden kaynaklanmıştır. Halbuki “Sami”ye tekabül eden ‘Arap’ terimi bana göre bilime daha yakındır. Samiler arasında lehçeler ve diller olduğu gibi, Araplar’da da diller ve lehçeler vardır. Arabistan’da doğduğu için Samiceyi Arapça saymamız bilim ve mantığa ters de değildir, tuhaf da değildir. Biz, pek çok bilim adamının Arap Yarımadası’nı Samilerin beşiği olarak gördüğünü biliyoruz.

“Eski ve yeni bilim adamları, pek çok halkın ve dilin doğduğu bir yere Arap Adası veya Arap Yarımadası adını verirken, yerleşim yerlerinin, dillerin, lehçelerin veya kabilelerin çokluğunu ve ‘Arap’ sözcüğünün ortaya çıkış tarihini göz önünde bulundurmadıklarına göre, sanırım biz de, hem dil ve hem de lengüistik köken yakınlığı ve mekan birliği faktörlerini göz önünde bulundurarak, artık ‘Samice’ kelimesi yerine ‘Arapça’ kelimesini kullanabiliriz ve hatta kullanmalıyız. Samice, ister Yemen’de, ister Yarımada’nın başka bir yerinde ve isterse Irak’ta ortaya çıkmış olsun, buraların tamamı Arap Yarımadası’nın bir parçasıdır. Çünkü bozkır da, Bereketli Hilal de bugün Arab ülkelerinden sayılmaktadır. Buralarda yaşayan halkın kültürü Arap kültürü, kullandığı dil Arapçadır ve yeryüzünde canlılığını koruyan en geniş Sami dilidir. Dolayısıyla sadece XX. Yüzyılda değil, eski ve yeni Semitik diller grubunun en büyük temsilcisidir. Terimi ancak bu şekliyle kabul ettiğimiz zaman konuya bilimsel yaklaşmış, Sami-ler’in Sam adında bir kişinin soyundan türediği şeklindeki efsaneden uzaklaşmış oluruz. Bilimin de hükümlerini bilimsel gerçeklere dayandırması, hikaye ve söylentilerden uzak durması gerekir.”⁹³

⁹³ Cevad Ali, *Tarih el-arab*, 2/287-288.

Birçok Fransız tarihçi, Arap ve Samilerin aynı şey olduğu görüşündedir. Örneğin Sprenger, Asurî, Babilli, Fenikeli, İbranî, Edomlu ve benzeri gibi Arap Yarımadası’nda yaşarken kuraklık ve hayat şartlarının zorlaşması sebebiyle yurtlarını terkederek daha bereketli yerlere muhaceret etmek zorunda kalan ve Sami ırkına mensup bulunan halkların tamamını Arap olarak görmektedir.⁹⁴

⁹⁴ El-Harbutli, *El-arab*, s. 13-14.

Prof. Olinary, Schlotzer’in nazariyesiyle ilgili bir yorumunda şöyle diyor:

“Schlotzer’in nazariyesi halkların soy kütüğünü veren kronoloji prensibine dayanır. Bilindiği gibi bu soy kütüğü, halkları Sam’in iki oğlu Aram ve Arpakşat’tan tretir⁹⁵, sonra Arpakşat’ı İbrahim’in dedesi yapar.⁹⁶ Buna göre İsraililer, İbrahim’in soyundan geldikleri için Sami olurlar. İsmail’in soyundan geldikleri iddia olunan Araplar da aynı şekilde Sami halklar arasına girdirilirler. Bu soy kütüğü zincirini dikkatli bir şekilde gözden geçirdiğimizde, bu grupların tek bir köke bağlanması

siyasî ilişkilerden kaynaklandığını görürüz ki, aynı soy kütüğü esasına dayanılarak Elam ve Lut, Sam'ın oğullarından Assur'un kardeşleri olarak gösterilir.⁹⁷ Bu toplulukların, Samiler ve Hint-Avrupaîler gibi bazı adlandırmalardan kaçınmak için sembollerle (harflerle veya rakamlarla) göstermenin en iyi yol olduğu şüphesizdir. Gerçi biz, bu topluluklara kesin bir şekilde sami adlandırmasının yakıştırılmasını hoş karşılamıyoruz, ama söz konusu terim yaygın bir isim halini almıştır.”⁹⁸

⁹⁵ *Tekvin*, 10: 22

⁹⁶ *Tekvin*, 11: 12-26

⁹⁷ *Tekvin*, 10: 22

⁹⁸ Olinary, *El-kavaid el-mukarene*, s. 3.

14. Alfabenin mucidi Araplardır

Bilim adamları, insan aklının uygarlığın gelişimi yolunda yaptığı en büyük buluşun alfabenin icadı olduğu görüşündedirler. Akılla tek tanrı inancına ulaşma ve tek Tanrı'ya tapınma dahi ondan sonra gelmektedir. Her iki konuda da öncelik, çok eskilerde Arap Yarımada'sından muhaceret ederek Bereketli Hilal'e yerleşen Araplar'ın sahip olduğu kültüre aittir.⁹⁹ İttifaken kabul edilmiştir ki, alfabe harflerini ilk icat eden ve yazıda kullananlar Kenanlılar'dır. Onlardan Fenikeliler almış, Fenikeliler'den de MÖ. 850-750 yılları arasında Grekler'e ve Latinler'e geçmiştir.¹⁰⁰ Örneğin alfabe Yunancada dahi “Elif be” (Alfabet) adıyla bilinir. Yunanlılar alfabe harflerinin sırasını bozmamış, Fenikeliler'den aldıkları şekilde muhafaza etmiş ve yine Fenikeliler gibi soldan sağa yazmışlardır. Fenikeli ve Kenanlı, aynı adın değişik isimlendirmeleridir.¹⁰¹

⁹⁹ Yazarın Arap olması dolayısıyla bu görüşlerini saygıyla karşılıyoruz. Ama ilk alfabeyi kimin icat ettiği de, tek Tanrıci düşünceyi ilk önce kimin ortaya attığı da tartışmalıdır. Her millet bu konularda kendisine bir öncelik payı çıkarmaktadır. Bunu da bir Arap görüşü olarak kabul etmek gerekir. (çev.)

¹⁰⁰ T. H. Gaster, *Canaan*, Ency. Brit., 1965, IV/723.

Halbuki Milattan birkaç yüz yıl önce Hunlar'ın da bir alfabeleri olduğu ve kesinlikle Kenanlı alfabesine benzemediği tarihçiler tarafından kabul edilmiş bir tezdır. (çev.)

¹⁰¹ Birinci bölüme bkz.

Alfabenin ortaya çıkışı konusunu inceleyen dilbilimcilerin çoğu, ilk ve en eski alfabenin Fenike alfabeti olduğu, onların da bunu Mısır hiyeroğlif yazısından faydalanarak geliştirdikleri görüşündedirler. Hatta Mısır yazısıyla bağlantılı harflerle yazılmış bir kitabe bulunmuştur. Fenike alfabetinden çok daha önce bir tarihe ait olan bu kitabe, Sina Yarımadası'nda “Sarabit el-Hadim” denilen bir yerde ele geçirilmiştir ve MÖ. 1850 yılına aittir.¹⁰² Kitabeye “Tur-u Sina Kitabesi” veya “Tur-u Sina Alfabeti” adı verilmiştir. Bu basit kitabe, erken Kenan lehçesiyle yazılmıştır ve hiyeroğlif alfabesi arasındaki bir geçiş halkası olarak kabul edilmektedir. “Hetep-khor”¹⁰³ adıyla

bilinen Sami Arap tanrıçası “Baal-isis”in adını taşıyan kitabe, Sina’daki bir altın yatağındaki eski bir Mısır tapınağında bulunmuştur. Daha sonra Sina’da aynı harflerle yazılmış başka kitabeler de bulundu. Aynı türden kitabeler Güney Filistin’de, Şekem ve Lakhiş’de de ele geçirildi. Bunların tamamı eski Kenan diliyle yazılmıştı. Diringe, alfabenin Filistin ve Suriye’de icat edildiğini; burasının Mezopotamya ile Mısır uygarlığı arasında bir bağlantı noktası olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴

¹⁰² Bu kitabenin tarihinin tespiti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre yukarıda verilen tarih doğrudur, bazıları göre ise MÖ. II. Binyılın ikinci yarısına ait olamaz. Prof. Taha Bakır da bu görüştedir.

¹⁰³ Hetep-khor, Mısırlılar’da gök tanrıçasıdır. Güneş gözü de deniliyordu ki, diğer birçok tanrıya da aynı lâkap verilirdi.

¹⁰⁴ Diringe, *Writing*, s. 120.

Bilim adamları, resimlerin yerine harfleri kullanma düşüncesinin nasıl ortaya çıktığı konusunda ise şu varsayımı ileri sürüyorlar: Ke-nanlılar, Sina Dağı’ndaki maden ocaklarında çalışıyorlardı. Resim ve işaretlerle bir takım anlam ve sözcüklere işaret eden hiyeroğlif yazısını bir yana bırakarak alfabe harfleriyle yazmaya başladılar. Resim adlarının ilk harflerini aldılar ve böylece ilkel alfabe oluşturmuş bir takım harfler elde ettiler. Örneğin hiyeroğlifle gösterilen öküz başını alarak, onun Mısırcadaki lafzını bir yana bırakıp kendi dillerinde o sözcüğü karşılayan kelimeyi aldılar ve böylece elif (A) harfi ortaya çıktı. Sonra ev resmini alıp, onun yerine kendi dillerindeki kelimenin ilk harfini koydular. Böylece “be” (B) harfi ortaya çıktı. Elde ettikleri bu harflerden 22 kelimelik bir alfabe oluştu. Bilinen bu en eski ve genel alfabe, doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde yayıldı. Bu alfabenin yayıldığı ülkelerdeki halklar ona kendi dillerinden bir şeyler katarak daha da geliştirdiler. Kimileri olduğu gibi muhafaza etti, kimileri bazı ilaveler, kimileri de bazı çıkarmalar yaptılar. Dr. Wel-fenson şöyle der: “Kenan yazısı, sadece Kenanlılar’ın buluşudur ve onlara özgüdür. Başka halklarda bu tür alfabelerin bulunması da bunu göstermektedir.”¹⁰⁵

¹⁰⁵ Welfenson, *Tarih el-lugât*, s. 99.

Bu alfabelerden en önemlisi olan Ugarit alfabesi, 1949’da Ras Şamra’da (eski Fenike’de Ugarit’in bulunduğu yer) ele geçirildi. Seramik bir levha üzerine yazılan bu alfabe, MÖ. XV veya XIV. Yüzyıla aittir. Irak usulüyle ateşte pişirilmiş kil tabletler üzerine bu alfe-beyle yazılmış daha bir çok levhalar da bulundu. Bunlar, Irak çivi yazısıyla herhangi bir ilgisi bulunmayan başka bir çivi yazısıyla yazılmışlardı. Bu kitabelerden anlaşıldığı kadarıyla Ugarit alfabesi otuz iki harften oluşuyor ve diğer alfabelerin aksine soldan sağa doğru yazılıyordu. Bununla birlikte Filistin’de sağdan sola doğru yazılan Ugarit alfabeli kitabeler de bulunmuştur. Ancak, bu kitabelerin tamamı eski Kenan lehçesiyle yazılmıştır.

Beyrut’un 25 mil kuzeyinde bir başka Fenike şehri olan eski Byblos’da (şimdiki Cübeyl) Kral Ahiram’ın taş tabutu üzerine nakşedilmiş önemli bir kitabe bulunmuştur. 22 harfli bir alfabeyle ve sağdan sola yazılan kitabe, MÖ. XI. veya X. Yüzyıla aittir.¹⁰⁶ Bundan başka Kıbrıs, Malta, Sicilya, Sardunya, Yunanistan, Kuzey Afrika, Marsilya, İspanya ve Doğu Galiçya’da da Fenike alfabeli kitabeler ele geçirilmiştir. Keza, Moab kralı Meşa’nın (MÖ. IX. Yüzyıl ortaları) İsrail kralı

Yoram’a¹⁰⁷ karşı kazandığı zaferin anlatıldığı geç dönem alfabetiyle yazılı bir dikmetaş bulunmuştur.

¹⁰⁶ Diringe, *Writing*, s. 131.

¹⁰⁷ 2. Krallar, 3: 1-27.

Merhum Akkad, alfabenin gelişimini ve aslen Kenanlılar’a ait olduğunu başarılı bir şekilde anlatmaktadır: “Tarihçiler ve raviler ne derlerse desinler, bu konunun -alfabe konusunun,- tarih ve rivayete ihtiyacı yoktur. Çünkü harflerin adları, şekilleri ve anlamları, ister Fenikece, ister Arâmîce veya Güney Yemence olsun farketmez, Arapça kaynaklardan çıktığını göstermektedir. Örneğin alfabe Yunancada “Alfabet”dir. Elif, be ve te ile başlamaktadır. Bugün dahi Arapça lafzına hemen hemen yakın birçok harf Yunancada vardır. Yunancada harf adlarının belli bir anlamı yoktur, ama bu adlar, eski Arapçadan farklı olarak günümüz Arapçasında bir anlam ifade etmektedir. Günümüzde yaygın Arapça anlamlara en yakın harfler, “beyt”ten gelen “be”, “cemel”den gelen “cim”, “ayn” (göz)den gelen ayn, “kef” (aya)dan gelen kâf, “ma” (su)dan gelen mim, “yed” (el)den gelen ya harfidir. Bunların çizilmiş şekilleri de ifade ettikleri anlamlara yakındır. Örneğin beyt (ev), cemel (deve) boynu, göz, ağız ve diğer şekiller. Bu harf adlarının Arap ülkelerinde ilk kullanımında yaygın olan söyleniş şekillerine baktığımız zaman, istisnasız hemen tamamında şekil-anlam ilişkisi olduğunu görürüz...”¹⁰⁸

¹⁰⁸ El-Akkad, *es-Sakafe el-arabiyye*, s. 29.

Yukarıdan beri anlatılanlardan, şu ana kadar bilinen en eski alfabeyle yazılı kitabenin Sina’daki eski Kenanca kitabe olduğu anlaşıyor. Dilbilimciler, eski Kenancadan türeyen alfabeleri iki ana gruba ayırmaktadırlar: Kuzey Sami grubu ve eski Sina grubu. Birinci gruptan Kenanca ve onun kolları olan Fenikece, eski İbranice, Kartaca alfabeti, Libya, Arâmî alfabeti, onun da kolları olan Nabatca ve geç köşeli Sina alfabeti olarak bilinen daha sonraki İbranice, Arapça ve diğerleri türemiştir. Eski Sinacadan ise güney Samicesi, Sabaca, Et-yopyaca ve benzerleri türemiştir.

Artık tüm bunlardan Arap Yarımadası’nın dünya kültürünün gelişiminde en önemli rolü oynadığı sonucunu çıkarabiliriz. Kenanlı-lar’ın ilk defa olarak Tur-u Sina’da ve Güney Filistin’de ortaya koydukları alfabe yazısının ana vatanı da yine Arabistan’dır. Daha önce de belirtildiği gibi, bilahere bu alfabaden başka benzeri alfabeler türemiş, fakat daha sonra tekrar Yarımada’nın kalbine dönerek geç Nabatçadan alınan son şekline (Kur’an Arapçasına) bürünmüştür. Yine görüldüğü gibi, alfabenin ortaya çıkışında ve gelişiminde İbranice’nin hiçbir rolü olmamıştır. Zaten doğrudan Arapça kökenli Kenan alfabetinden kopya edilen alfabeler arasında dahi değildir.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Alfabenin ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili kaynaklar bir hayli fazla. Biz burada en son bulguları işleyen modern çalışmaları kaynak olarak aldık. Hitti “Syria”, “Liban”, Cevad Ali’nin “El-arab kabl el-İs-lam” ve özellikle Diringe’in “Writing” bunlardandır. Ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir:

B. F. G. Atkinson & J. Whatmough, *Alphabet*, Ency. Brit, I/662-669; H. Bauer, *Zur Entzifferung der neunten Sinaischen Schrift*, 1918; El. Clodd, *The Story of the Alphabet*; M. Cohen, *La grande invention de l’écriture*, 1958; F. M. J. Cross, *The Evolution of the Proto-Canaanite Alphabet*, Amer. Sch. Of Oriental Research Bulletin, 134: 15-24 (April 1954); D. Diringe, *The Alphabet*, 1948; *The Story of*

the Aleph Beth, 1958; Writing, 1965; G. R. Driver, Semitic Writing from Pictograph to Alphabet, 1954; J. Fevrier, Histoire de l'Ecriture, 1948; A. H. Gardiner, The Egypt Origin of the Semitic Alphabet, Journal of Egyptian Archaeology, 3: 1 ff, 1916; I. J. Gelb, A Study of Writing, 1952; L. G. Gray, Introduction to Semitic Comparative Linguistics, 1934; W. Loslaw, Semitic Languages, Ency. Brit., 1965, 20/314-317; W. Marçais & M. Cohen, Precis de linguistique semitique, 1910; Sir W. F. Petrie, The Formation of the Alphabet, 1912; M. Sprengling, The Alphabet: Its Rise and Development from the Sinai Inscriptions, The Uni. Jew. Enc., I, s. 198; H. Trczyner, Tur-Sinai, N. S., 1950, The Jewish Quarterly Review, 83-109, 159-179.

Son olarak Margoliouth'un alfabenin ortaya çıkışı ve Araplarla bağlantısı konusunda söyledikleri sözleri naklederek bu bahsi kapatalım: "Bazen Yunan haritasındaki asker yani kışla, Arapça büyük dağ anlamındaki [daha doğrusu dağın tepesi] fend kelimesinden fendos (şimdiki pendos), Larisa yani çadır anlamındaki ariş gibi yer adlarından İslam fethinden sonraki Endülüs'de görülen yer adları arasındaki benzerlik konusu kafama takılıyor ve kendime şu soruyu soruyorum: Bu adlar, Fenikeliler'in daha değişik bir alfabeyi getirmelerinden önce çok derin bir Arap uygarlığının Yunanistan'a alfabeyle birlikte çıkıp geldiğine işaret etmiyor mu?"¹¹⁰

¹¹⁰ Margoliouth, *Relations between Arabs and Israelites*, s. 11.

عبر	לטיני	אוגרית	חנני	מית	המני	סינאי
א	A	𐤀	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄
ב	B	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉
ג	CG	𐤊	𐤋	𐤌	𐤍	𐤎
ד	D	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓
ה	E	𐤔	𐤕	𐤖	𐤗	𐤘
ו	FV	𐤙	𐤚	𐤛	𐤜	𐤝
ז	...	𐤞	𐤟	𐤠	𐤡	𐤢
ח	H	𐤣	𐤤	𐤥	𐤦	𐤧
ט	...	𐤨	𐤩	𐤪	𐤫	𐤬
י	I	𐤭	𐤮	𐤯	𐤰	𐤱
כ	...	𐤳	𐤴	𐤵	𐤶	𐤷
ל	L	𐤹	𐤺	𐤻	𐤼	𐤽
מ	M	𐤾	𐤿	𐥀	𐥁	𐥂
נ	N	𐥃	𐥄	𐥅	𐥆	𐥇
...	X	𐥈	𐥉	𐥊	𐥋	𐥌
ע	O	𐥍	𐥎	𐥏	𐥐	𐥑
פ	P	𐥒	𐥓	𐥔	𐥕	𐥖
...	...	𐥗	𐥘	𐥙	𐥚	𐥛
ק	Q	𐥜	𐥝	𐥞	𐥟	𐥠
ר	R	𐥡	𐥢	𐥣	𐥤	𐥥
שש	S	𐥦	𐥧	𐥨	𐥩	𐥪
ת	T	𐥫	𐥬	𐥭	𐥮	𐥯

Alfabelerin gelişim tablosu

15. Filistin, uygarlığı, milli kimliği ve kültürüyle Arap kökenlidir

Yakın Doğu'nun kadim tarihinde cereyan eden olaylarla ilgili olarak başından beri anlatılanlar, MÖ. III-II. Binyılda Filistin'in yaşadığı dönem, milliyet, kültür ve dil açısından saf bir Arap

dönemidir. Filistin'in yaşadığı bu Arap döneminden en az iki bin yıl sonra başlayan Mûsa ve Yahûdî döneminin, ileriki bölümlerde detaylı olarak ele alınacağı gibi, sözü edilen erken dönemle hiçbir ilgisi yoktur. Filistin, en az beş bin yıl önce Arap olarak doğmuş, oraya önce Arap Yarımadası'ndan göç eden Kenanlı Araplar yerleşmiştir ki, bu olay Mûsa'nın zuhurundan iki bin yıl mukaddem meydana gelmiştir. Ke-nanlı-Araplar, burasının asli meşrû sakinleridir ve Filistler'in Filistin sahillerine göç edip, Kenanlılar'la kaynaştığı zamandan itibaren “Filistin” adını taşıyan ülkelerinin adını günümüze kadar muhafaza etmeleri de bunu göstermektedir.¹¹¹ Kutsal Urşelim şehri dahi ad ve milliyet olarak Arapça orijinli bir Kenan şehridir.¹¹²

¹¹¹ A. Mahmud, *Silât arab 'il cezire bihariciha fima kabl el-islam*, Arabi, 59 (1963), s. 58-62.

¹¹² Birinci bölüme bkz.

Tüm bu anlatılanlardan sonra Mûsa ve Yahûdî dönemi tarihini eski Filistin dönemine bağlamaya çalışanlara şu soruları sormak hakkımız yok mu: Bu dönemlerde vukû bulunan olaylarda Yahûdîler'in oynadığı rol nerede? Medeniyetleri ve kültürleri nerede? Ke-nanlılar'ın, Amorîler'in, Arâmîler'in, Akkad ve Babilliler'in uygarlıklarına katkıda bulunduklarının delili nedir? Tüm bu halklar Arap Yarımadası'ndan Bereketli Hilal'a göç edip, orada kendi yurtlarını ve uygarlıklarını kurarken Yahûdîler nerdeydiler? Sözü edilen bu halklar, Filistin'de hiç olmadıkları halde, nasıl olur da onları Filistin tarihinin bu dönemindeki olayların içine sokabiliriz? Bu sorular eski Filistin tarihini araştırmayı gerektirmektedir ve bunların cevabını vermeyi de oradaki olaylarla uzaktan yakından ilgisi bulunmayan Yahûdîler'i devreye sokmakta hâlâ ısrar edenlere bırakıyoruz.

16. Filistin şehir adları Kenanca-Arapça orijinlidir

Yahûdîler'in sırf Tevrat'ta adları geçiyor diye sanki çok eskiden beri kendilerine aitmiş gibi sözünü ettikleri ve Yahûdîler'e özgü şehirler olarak gördükleri Filistin bölge, köy ve şehir adlarının çok büyük bir kısmı, Mûsa ve Yahûdîler'den onlarca asır önce kurulmuş ve gelişmiştir. Günümüzde dahi eski Kenanca adlarını muhafaza etmektedirler. Bilim adamlarına göre bazıları yedi bin yıl öncesine aittir. Örneğin Eriha'nın tarihini bilim adamları MÖ. 5000 yılına irca etmekte, kimileri de onun dünyanın günümüzde dahi varlığını koruyan en eski şehir olduğunu ileri sürmektedirler.¹¹³ Buna daha önce işaret edilmişti. Yine kutsal kent Urşelim (Jerusalem) de adı, milliyeti ve kültürü itibarıyla Kenan-Arap asıllı bir şehirdir. “Siyon” Ur-şelim'e yakın bir tepenin adıdır ve Kenan orijinli bir kelimedir. Ur-şelim'in aslî sakinleri ve Kenanlılar'ın amacaoğulları Yebuslular tarafından muhkem bir kale haline getirilmiştir. İsrail adı dahi, Mûsa ve Yahûdîler'den çok daha önce Filistin'de var olan bir yer adıdır.

¹¹³ W. Keller, *The Bible as History*, s. 159; J. Garstang & J. F. E. Garstang, *The Story of Jericho*, 1948; K. Kenyon, *Earliest Jericho*, Antiquity, Vol. 33, 1959, s. 5-9.

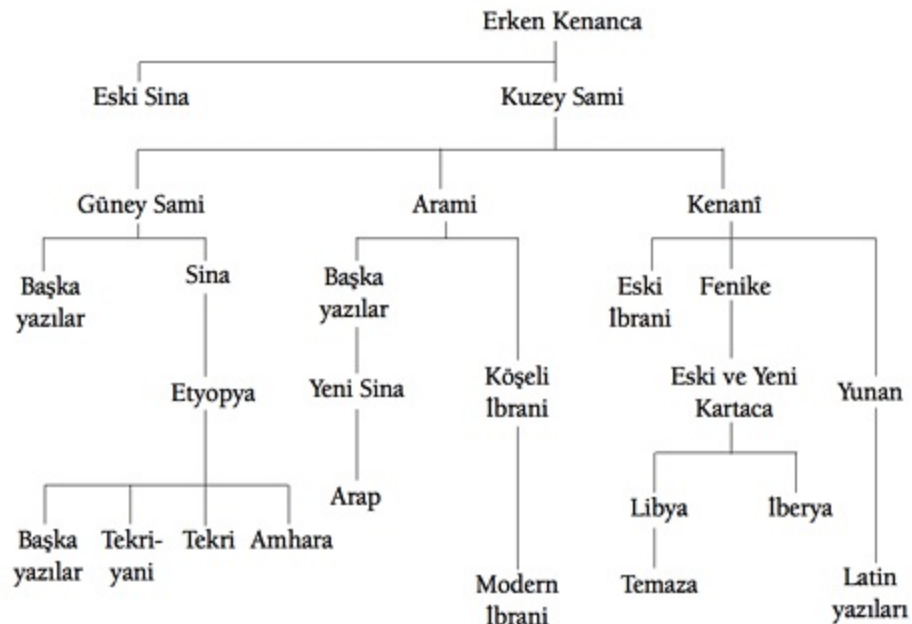
Mısır'ın Thebes şehrindeki tapınağın duvarında yer alan bir tabloda 118 Kenan şehrinin adına rastlanmıştır ki, III. Thotmes'in zaptettiği şehirler olduğu sanılmaktadır. Kenan şehirlerinden bahseden en eski belge budur. Diğer Mısır firavunlarının MÖ. III. Binyılda Kenan şehirlerine

yaptıkları saldırıları ise zaten biliyoruz.

Siyonistler, günümüzde İbranice (Yahûdîce) adlar olarak kabul ettikleri için işgal altında bulunan Filistin’de eski isimleri diriltmeye çalışmaktadırlar. Halbuki biraz önce işaret edildiği gibi, Urşelim, Si-yon ve hatta İsrail adı dahi Kenanca-Arapça adlardır. Siyonistler, Si-yon ve İsrail adını Filistinliler’e adavet sergilemek için kullanıyorlar, ama bunlar eski saf Arapça adlar olduğu ve onların da o dönemlerde kendilerine özgü bir dilleri olmadığı için bu iki adı değiştiremiyorlar. Çünkü onların Filistin’de ödünç aldıkları dil, ülkenin aslî sakinleri Kenanlılar’ın dilidir ve o sıralar Arâmîceden alınan İbrani (Yahûdî anlamında) lehçesi henüz mevcut değildi.

Burada, Filistin kültürünün gelişiminde İbranicenin nasıl bir rol oynadığı konusuna açıklık getirmek gerekiyor. Öncelikle dil ile yazıyı birbirinden ayırmak lazım. İttifaken kabul edilen görüşe göre, Yahûdîler’in kendilerine özgü herhangi bir dil veya lehçeleri yoktur. Çünkü Mûsevîler MÖ. XIII. Yüzyılda Filistin’e geldiklerinde, Kenan kültürünü ve tabi ki Kenan dilini ve dinî âyinlerini ödünç aldılar. O kültür ise, MÖ. III. Binyıldan itibaren Filistin’in aslî sakinleri Kenanlılar tarafından yaratılmış ve geliştirilmiştir. Bilahere Kenanca gibi Arapça kökenli olan Arâmîce yayıldıktan sonra Yahûdîler de diğer halklar gibi bu dili benimsediler. Tevrat Arâmîcesi denilen lehçeyle ise Akhemenidler döneminde Babil’deki esaret yıllarında Tevrat kaleme alındı ve söz konusu lehçe sadece kutsal kitaplarda kendini korudu. Eski İbrani yazısına gelince, o da birisi Samiri yazısından, diğeri Makkabiler dönemine ait sikkelerde görülen yazıdan alınıp geliştirilmiştir. Birincisi Sina alfabesinden farklı alfabelerdendir ki, bugün de Samerralılar tarafından kullanılmaktadır. Bundan başka Yahûdîler Tevrat’ın yazıldığı köşeli harfler denilen harfleri de Arâmî alfabesinden aldılar ve günümüzde modern İbranicede kullanılan da bu harflerdir.¹¹⁴

¹¹⁴ Diringer, *Writing*, s. 128.

Eski Kenan Yazısının Türevleri

Görüldüğü gibi her şeyi başkalarından ödünç almış ve uygarlığın gelişmesine herhangi bir katkıda bulunmamışlardır. Çünkü kendilerine özgü milli bir kültürleri yoktur. Örneğin Tevrat'ı yazdıkları lehçe Arâmîceden alınmıştır ve bugün ölü diller arasındadır. Başka bir ifadeyle sadece kutsal kitaplarda korunmaktadır. Onun Yahûdîler arasında konuşma dili olarak kullanıldığına dair herhangi bir belge de mevcut değildir. Çünkü Yahûdîler hangi ülkede yaşıyorlarsa, o ülkenin dilini benimsemişler; ancak, yazıda çoğu kez İbrani harflerini kullanmışlardır. Dolayısıyla Tevrat'ta geçen Filistin yer adları Arapça-Kenanca kökenlidir ve hiçbir şekilde İbranice adlar olarak kabul edilemez. Din de dahil olmak üzere Kenan kültürü ve dinî âyinler Davut'la Süleyman zamanıyla, krallar ve bölünme devrinde de ülkede aynen geçerli olan kültür ve âyinlerdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVRAT VE YAHUDİ DİNİ

TEVRAT VE YAHUDİ DİNİ

1. Giriş

Bilim adamları, Yahûdî dinini temsil eden Tevrat'ın eski köklerden kopyalandığını; öncelikle Kenanlı, Mısırlı ve Babilliler'in kültürlerine dayandığını; Yahûdî tarihinden bahsederken de şehir, yer ve Filistin'deki eski Kenanî şahıslara ilişkin önemli tarihî ve coğrafi bilgiler verdiğini, bunun yanında MÖ. XIII. Yüzyılda Mûsa'nın Filistin'e saldırısıyla ilgili malumatlar içerdığını belirtmektedirler. Bu durumda bizim de Tevrat tarihi ve Yahûdî dini hakkında birazcık bilgi vermemiz gerekiyor.

Yahûdî dini,¹ iki kaynağa dayanır. Bunlardan birincisi temel kaynaktır ki, incil anlamına gelen Ahd-ı Cedit'ten ayırmak amacıyla Ahd-i Kadim veya Ahd-i Atik denilen Tevrat'tır. Ahd-ı Kadim, hem Yahûdîler, hem de Hristiyanlar nezdinde eşit ölçüde muteberdir; Hristiyanlığın bir parçası sayılır ve her ikisine de eski ve yeni “ahit” denilir. Diğer kısa adı ise “Kitab-ı Mukaddes”tir. Yani kutsal kitap! ikinci kaynak Talmud'dur. Öğreti, yorum ve izah anlamındadır. Yahûdî şeriatını, hahamların, rabbilerin ve Yahûdî bilim adamlarının isa'dan sonra Tevrat'la ilgili yaptıkları yorumları içerir. Bunlar, zaman içerisinde Yahûdîler nezdinde Tevrat gibi kutsiyet kazanmıştır. Bu yüzden ki gerek incillerde ve gerekse Yahûdî firkalarıyla Hristiyanlar arasındaki diyaloglarda Talmud'un adı dahi geçmediği gibi, Kur'an ve hadis-i şeriflerde de yer almamıştır.

¹ Biz burada Yahûdî dini ibaresini kullanıyor ve israil dini demiyoruz. Çünkü Yahûdîler tarihte oynadıkları rol itibariyle, daha sonra da izah edeceğimiz gibi, İbrahim peygamber dönemindeki israil oğulları değildir.

2. Kitab-ı Mukaddes'in Ahd-i Kadim'i yani Tevrat'ı

Kitab-ı Mukaddes'in Ahd-ı Kadim veya diğer adıyla Tevrat, - ib-ranice “tora” “hidayet”- 39 sifirden oluşur. Üç bölüme ayrılan bu si-firlerin birinci kısmı beş sifirden ibarettir:

1. Tekvin (Yaratılış) sifiri (Genesis)
2. Çıkış Sifiri (Exodus)
3. Levililer sifiri (Leviticus)
4. Çölde Sayım sifiri (Numbers)
5. Yasanın Tekrarı sifiri (Deuteronomie).

Bu beş sifire (kitaba) “Mûsa’nın beş kitabı” adı verilmiştir. Yunan-cası Pentatichus’dur ki, bugünkü dillerin çoğuna da buradan geçmiştir. Bazen buna “Tevrat” adı da verilmektedir. Bunun sebebi, beş sifirin bazı mezheplerce Peygamber Mûsa dönemine ait kabul edilmiş olmasıdır. Ahd-i Kadim, her bir sifirin içeriğine göre adlandırılması esasına dayanılarak düzenlenmiştir. Mesela birinci sifire “Tekvin” (Yaratılış) adı verilmiştir. Çünkü burada yaratılıştan, dünyanın başlangıcından ve özel olarak seçilmiş halktan bahsedilir. ikinci sifi-re “Çıkış” (Exodus) adının verilmesinin sebebi ise, kendilerine israil oğulları adını veren insanların Mısır’dan çıkışı, Sina dağında indirilen vahyi anlatıyor olmasıdır. Yasa hükümleri ve on emir² bu sifirin yirminci babında zikredilmiştir. Üçüncüsü Levililer sifiridir. Le-vi oğullarının dinî âyinleriyle ilgili bilgiler içerir. Dördüncüsü, sayılar sifiridir. Seçilmiş halkın istatistiki bilgilerini içerir. Onu takip eden sifire “Yasanın Tekrarı” adı verilir. Mûsa şeriatının bir tür tekrarı ve mütemmimi durumundadır. Son iki sifir, Peygamber Mûsa’nın Şeria’nın doğu yakasında yaptığı fetihleri ve ele geçirilen toprakların torunlar ve sonraki torunlar arasında dağıtımını hikaye eder. Bu sifirler, dünyanın yaratılışından Mûsa peygamberin ölümüne kadar akıp giden olayları birbirine bağlayan hikaye ve yasaların karışımından oluşan bölümler halinde anlatılır.

2 On emir şunlardır:

“Seni Mısır’dan, köle olduğun ülkeden çıkaran Tanrın Rab benim/ Benden başka tanrın olmayacak/ Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın/ Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın Rab, kıskanç bir Tanrıyım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm./ Tanrı Rabbin adını boş yere almayacaksın. Çünkü Rab, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmaya-caktır/ Şabat günü kutsal sayarak anımsa./Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın; ama yedinci günü bana, Tanrın Rabbe Şabat günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancılar dahil, hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü ben, Rab, yeri göğü, deniz ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim.. / Annene babana saygı göster./ Adam öldürmeye-ceksin/ Zina etmeyeceksin/ Çalmayacaksın/ Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin/ Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin

“Nebiyîm” yani peygamberler denilen ikinci kısım, ilk ve sonraki peygamberlere ayrılmış iki bölümden oluşur. Birincisi Yeşu’nun Filistin’e girişinden Beyt el-Makdis’deki tapınağın yıkılışına kadar geçen zamanı ele alır. Bu sifirler şunlardır:

1. Yeşu sifiri. Mûsevîler’in Filistin’e (Şeria’nın batı yakası) girişini ve fethedilen toprakların dokuz torun arasında paylaştırılmasını anlatır.

2. Hakimler sifiri. Yeşu’nun ölümünden Samuel’in doğuşuna kadar geçen sürede yaşayan hakimleri anlatır.

3-4. I.-II. Samuel sifiri. Birincisi, Samuel ve Şaul tarihini, Davud döneminin birinci dilimini; ikincisi ise Davud yönetimini anlatır.

5-6. I-II. Krallar sifiri. Davud’un ölümünden Babil esaret günlerine kadar olan olayları anlatır.

7-8. I-II. Tarihler. ilk günlerin haberleri ve ikinci günlerin haberlerini içerir. Adem’dan Kyros dönemine kadar geçen dönemdeki olayları, sülalelerle ilgili haberleri anlatır ve düzenlenmemiş

belgelerden bahseder.

Geç dönem peygamberlere ayrılan ikinci kısım, 14 sifirden oluşur: Yeşaya, Yeremya, Hezekiel, Daniel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Sefenya, Hagay, Zekeriya ve Malaki.

Üçüncü bölüm ise “Ketubîm” diye adlandırılır ve on iki sifirden oluşur: Mezmurlar, Süleyman’ın Özdeyişleri, Eyub, Ezgiler Ezgisi, Rut, Hoşea, Ağıtlar, Yeremya, Ezra, Ester, Nehemya, Daniel.

Buna göre Tevrat 39 sifirden oluşmakta ve üç bölüme ayrılmaktadır: Pentatichus, Nebiyîm ve Ketubîm.³

³ Katolik baskısında ise Tevrat 46 sifir ve dört bölümden oluşmaktadır.

Yahûdî dini, bir kahinler dinidir. Çünkü Tevrat’ın yorumunu bizzat onlar yaparlar. Yahûdîler’le tanrı “Yahve” arasındaki irtibatı onlar sağlarlar. Şeriatı uygulayan ve Yahûdî halkını ibadetler konusunda yönlendirenler de onlardır. Kahinlik Yahûdîler’de babadan oğula geçiyordu ve Tevrat’a göre Levililer olan Harun’un soyuna has bir özellikti.⁴ Yahûdîler’in esaretten geri dönüşünden sonraki ve özellikle isa peygamberin yargılanmasıyla ilgili konularda Yahûdî hayatının sosyo-ekonomik ve dinî yaşantısında ana rolü oynayan ve Sanhedrin denilen dinî merci, onların en yüksek dini kurumlarıydı.

⁴ Çıkış, s. 18; Çölde Sayım, s. 16.

3. Sanhedrin (Yüksek Din Konseyi)

Sanhedrinki bazen yanlışlıkla Sanhedrim şeklinde yazılmaktadır- Yahûdîler’de en yüksek dini-ilmi konseydir. Kelime, Yunanca kökenlidir ve konsey demektir. Bu deyim, Urşelim’deki iskenderiyeli hakimler zamanında ortaya çıkmıştır. Çünkü Yahûdî bölgesi, Yahûdîler’in esaretten dönmelerinden sonra bir Mısırlı Ptolemeyler, bir Suriyeli Selevkîler arasında el değiştirmiş; olaylar Makkabiler ve daha sonra Romalılar’ın tarih sahnesine çıkışına kadar bu şekilde devam etmiştir. Sanhedrin, Miladî 70 yılında Romalılar tarafından dağıtılıncağa kadar varlığını sürdürmüştür. Kudüs ve kutsal tapınak yıkılınca, Sanhedrin üyeleri Yafa yakınlarında “Yebne” kasabasına geçmiş, oradan da Taberiye’ye taşınmışlardır. imparator Antoninus Pius zamanında (Miladi 138-161) Sanhedrin el-Celil şehrine bağlı “Uşa” kasabasında yeniden teşkil edilmiş ve Sanhedrin başkanlığı üç asır boyunca Helil ailesi bireyleri arasında veraseten devam etmiştir.

Yahûdî yazarlar, Sanhedrin’in varlığını en erken sürgün dönüşüne yani MÖ. VI. Yüzyıl sonlarına bağlamaya çalışmaktadırlar. Klasik Yahûdî dini ise, tarihte rastlanan ilk Sanhedrin’in Mûsa döneminde, halkına lanetler yağdırıp, Mısır’a dönmek isteyip istemediklerini öğrenmek için yetmiş kişiyi çadırına çağırdığı sırada oluştuğunu belirt-mektedir.⁵ Sanhedrin’de iki grup vardı. Birinci grup, Sadukîlerdi. Bunlar, dinin temel öğretilerine sıkı sıkı bağlı olan kişilerdi; vazifeleri de halkı samimiyete ve ibadete davet etmektir. ikinci grupsa Peruşimler’di ki, vazifeleri maddi güce sahip

olması için halkı çalışmaya, kazanmaya ve servet biriktirmeye davet etmekte.

[5](#) Çölde Sayım, 11: 16-17, 24

Romalılar'ın 64 yılında Suriye'yi istila etmesinden sonra Sanhed-rin'in yetki alanı bir genişleyip bir daralıyordu. Çünkü Romalılar, Roma çıkarları aleyhine faaliyette bulunmamak şartıyla Sanhedrin'e geniş çaplı sosyal ve dinî yetkiler veriyorlardı. Hz. isa'yı yargılayan ve Miladî 29 yılında asan da bu Sanhedrin olmuştur. O sıralarda San-hedrin büyük kahinlerden, rabbi ve hahamlardan oluşan 71 kişilik bir komisyondan teşekkül ediyordu. Üyelerden 23'ünün toplanmasıyla gerekli çoğunluk sağlanmış oluyordu. Gabinius, Miladî 57 yılında Suriye'ye ilk vali olarak atandığında, Yahuda [Yuda] eyaletini beş parçaya ayırdı. Her birinin başına yedi üyeli iki mahalli Sanhedrin tayin etti ve hepsini Urşelim'deki merkezi Sanhedrine bağladı.[6](#)

[6](#) S. B. Hoenig, The Great Sanhedrin, Ency. Brit., 1965, 19/945; Rabbi M. A. Gutstein, Sanhedrin, The Collier Ency. 17/324.

4. Tevrat'ın tamamını kabul etmeyen Yahûdîler de var

Tevrat'ın Mûsa peygambere nisbet edilen ilk beş sifirden başka kısımlarını reddeden küçük bir grup vardır. Bunlara Samerra şehrine nisbetle Samirîler denilir. Nablus'da (eski Şekem) oturan bu insanların elinde Mesih dönemi öncesine ait olduğunu iddia ettikleri beş sifirin eski nüshası mevcuttur. Tevrat'ın diğer kısımlarını reddeden bu cemaat, günümüzde dahi mevcudiyetini sürdürmektedir. Diğer Yahûdîler onları tehlikeli görerek Yahûdîlikten çıkarmak istemiş, fakat başaramamışlardır. Bu cemaat, Nablus girişinde “Tur Dağı” olarak kabul ettikleri “Gerizim”de bir de tapınak yapmıştır. Diğer Yahû-dîler'le bunlar arasındaki düşmanlık asırlar boyunca devam etmiş, Yahûdî saldırganlar zaman zaman Samirîler'e zarar vermişlerdir.

Bu cemaatin Asurîler'in vaktiyle Babil, Elam, Suriye ve Arap ülkelerinden getirerek uzak diyarlara sürdükleri Yahûdîler'in yerine yerleştirdikleri grupların bakiyeleri olduğu sanılmaktadır. Bunlar, zamanla, yerlerinde kalan bir miktar Yahûdî'yle kaynaşmış ve Sami-rîler veya bazı tarihçilerin “Samire” dedikleri cemaat oluşmuştur. Diğer Yahûdîler sürgünden döndükten sonra bunları toplumdan tamamen dışlamış, onlarla kız alıp vermeyi kesmişlerdir. Bu cemaat günümüzde Nablus şehrinde hâlâ yaşamaktadır. Sayıları iki yüz kadar olan bu cemaatin dili Arapçadır.[7](#)

[7](#) Hitti, *History of Syria*, s. 197-198.

Ebû Reyhan el-Birûnî, Samirîler'in Nabukad Nasar'ın Yahuda'ya saldırısı sırasında ona yardım ettiklerini, şehir surlarının zayıf noktalarını gösterdiklerini, bu yüzden Nabukad Nasar'ın fetihten sonra bunlara dokunmadığını belirterek şöyle demektedir: “Samireler gayr-ı Sami bir halktır. Buhtun Nasar Yahûdîler'i esir aldığı anda onları Şam civarına⁸ yerleştirmiştir.. Çünkü Samireler ona yardım etmiş ve israil oğullarının zayıf noktalarını göstermişlerdi. Bu yüzden o da onları yerinden oynatmadı, öldürüp, esir almadı ve Filistin'de elinin altında olan bir yere yerleştirdi ... Genel olarak Filistin'de Nablus denilen bir yerde otururlar. Orada kiliseleri vardır ... insanlar onlara dokunmazlar. Eğer

dokunurlarsa yıkanılır. Bunlar, Mûsa’dan sonraki israil oğulları peygamberlerini kabul etmezler.”⁹

⁸ O dönemde Şam bölgesi Filistin’i de içine almaktaydı.

⁹ Birunî, *el-Asâr el-bâkiye*, s. 21.

“Mecellet el-arabi” Nablus’la ilgili resimli olarak yayınladığı bir haberde “Samirîler: Dünyada benzeri olmayan cemaat” başlığıyla bu grup hakkında en yeni bilgileri aktarmıştır. Gerizim veya onların tabiriyle Tur Dağı’nın renkli bir resminin de yer aldığı haberde, “Efendimiz ibrahim Halilullah’ın tek oğlunu kurban etmek üzere Rab’be dua ettiği dağ” diye yazılmış. ikinci resimde elinde beş sifiri ihtiva eden kendilerine özgü kutsal kitabı tutan bir kahin; üçüncüsünde ise gerçek Tevrat olduğunu iddia ettikleri bir kitabı gösteren üç kahin yer almaktadır. Dergide bu cemaatle ilgili olarak şu bilgilere yer verilmektedir:

“Nablus’ta bir Samirî cemaatı yaşamaktadır. Bunlar, kadim tarihleri boyunca Yahûdîler ve Romalılar’la sürekli savaş halinde olan bir halktır. imparator Zeno (484-491) zamanında ayaklanmışlar, imparator da onları kutsal Gerizim dağındaki yerlerinden sürerek, oraya bir kilise yapmıştır. imparator Justinianus zamanında tekrar isyan etmişler; fakat tenkil edilerek tapınakları yıkılmış; şehirde kiliseler yapılmıştır. Bunun üzerine bir kısmı iran’a kaçmış, bir kısmı da Hristiyanlığı kabul etmiştir.

“Samirîler, Arap fethinden sonra Nablus’a geri dönerek güvenlik içinde yaşadılar. Dinî âyinlerini rahatlıkla icra ettiler.

“Samirîler, dünyada sayıları en az olan cemaatlardandır. Şu andaki tüm nüfusları 337 kişiden ibarettir. Yakın geçmişte sayıları yüze kadar düşmüş ve çeşitli köylerde dağınık halde yaşamışlardır. 350 yıl önce bu cemaatten geriye sadece beş erkek ve beş kadın kalmış, kahinlerden biri Dımaşk, Gazze ve Mısır’da dağınık olarak yaşayan bu insanları bir araya toplamıştır. Samirîler, kendilerini tüm israil oğullarının varisleri ve Tevrat’ın hamileri olarak görürler. Tevrat’la amel eder, on emri yerine getirir ve Allah’ın seçtiği gerçek kişiler olduklarını ileri sürerler. Söylediklerine göre Yakub aleyhisselamın torunlarıdır.

“Samirî inancı beş rükünden oluşmaktadır: Allah birdir; Mûsa Allah’ın peygamberidir; Gerizim dağı kutsaldır; Tevrat’a (Ahd-i Ka-dim’in ilk beş sıfırına) iman Allah nezdinde bir menzildir; kıyamet ve yeniden dirilme haktır.”¹⁰

¹⁰ *Mecellet el-arabi*, sayı 29 (Nisan 1961), s. 81, 84-87.

işin tuhaf yanı, bu Samirîler’in de diğer Yahûdîler gibi, asıllarını Yakub (israil)e bağlamalarıdır. Halbuki bazı tarihçiler, onların sürgün edilen Yahûdîler’in yerine başka ülkelerden getirilerek yerleştirildiğini, Yahûdîler’in de Mısır’dan Mûsa ile birlikte gelenlerin bakiyeleri olduklarını belirtmektedirler. ileride bu konu üzerinde detaylı olarak durulacaktır.

Bir de Selevkîler zamanında ortaya çıkan ve ilk liderleri “Sadı-ka”ya nisbetle Sadukîler denilen

kahin ve yazarlardan ibaret başka bir Yahûdî cemaati vardır. Bunlar da Mûsa'na nisbet edilen beş Tevrat sıfırının dışında hahamlar ve rabbiler tarafından yazılanları kabul etmez; ancak yazılı metinde geçenleri muteber sayar, atalarından kulaktan kulağa yayılarak gelen bilgileri ciddiye almazlar. inanç konusunda aşağı yukarı Samirîler'le aynı gruba girerler.¹¹

¹¹ Nuvayhız, *Protokolat hukemâ-i sihyon*, s. 97-101, 134-135.

5. Tevrat tarihi, dili, ortaya çıkış yeri ve zamanı

Öncelikle Tevrat'taki israil oğulları terimine odaklanan önemli bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Tevrat, bahsettiği tüm olayları israil oğulları üzerine odaklamaktadır. Ona göre israil oğulları her yerde ve her devirde, hatta var oluşlarından önceki dönemlerde dahi mevcutturlar. Mesela henüz Yakub (israil) dünyaya gelmeden önce, ibrahim peygamber devrinde yani MÖ. XIX. Yüzyılda mevcutturlar. Babaları Yakub'dan yaklaşık 600 yıl sonra da, yani MÖ. XIII. Yüzyılda Mûsa aleyhisselam cemaatiyle birlikte Mısır'dan Filistin'e geldiği sırada da vardılar. Ondan sonraki tüm devirlerde, krallar çağında, bölünme döneminde ve diğerlerinde de mevcutturlar. Hatta Tevrat'a göre bugünkü Yahûdîler 3700 yıl önce yaşamış olan Yakub'un oğullarıdır. Ya el-hazer!

Eğer tarihî kronolojiyi takip etmek istiyorsak, hem ibrahim'le Yakub (israil) dönemlerini, hem de Mûsa ile “Yahûdî” adının dayandırıldığı Yahuda Devleti dönemlerini birbirinden ayırmak zorundayız. Çünkü bizzat Kur'an onları üç değişik adla zikretmek suretiyle yaşadıkları devirleri birbirinden ayırmaktadır. ibrahim peygamber, MÖ. XIX. Yüzyılda yaşamıştır. Onun döneminde tüm Arap Yarımadası'nda ve Yakın Doğuda yaşayan insanların tek bir ana dili vardı. Yani bu insanlar, ana dilleri Kenanca, Arâmîce, ibranice vs.ye ayrılmadan önce tek bir dil konuşuyorlardı. işte ibrahim peygamberin mensup olduğu Aramî aşiretlerinin dili de, ana dile çok yakın olan ve Kenanlılarca kullanılan dildi. Torunu da Yakub (israil) de büyük ihtimalle Kenanca konuşuyordu ve soy itibariyle ibrahim'la aynı soydandı. Yakub'un oğullarına gelince, çok büyük bir ihtimalle en azından babaları zamanında Kenanca konuşuyorlardı. ibrahim ve torunu Yakub'un yaşadığı bu devri birinci dönem olarak adlandırmak gerekir. ibrahim ve torunları, tek Tanrı inancına bağlıydılar. Bu dönem, Yakub'un ailesiyle birlikte Mısır'a göçerek, Tevrat'ın anlattığına göre Yusuf'a katılmasıyla sona ermiştir. Yakub ve oğulları, Mısırlılar arasında tamamen eriyip gitmişlerdir. Çünkü kendi vatanından ayrılarak yabancı bir ülkeye giden ve yeni ortamda altı yüz yıl yaşayan bir ailenin, çevresiyle kaynaşarak bütünüyle eriyip gitmemesi düşünülemez.¹²

¹² Daha geniş bilgi için beşinci bölüme bkz.

Sözünü ettiğimiz bu dönemi yaklaşık 600 yıl sonra başlayan, Mûsa ve cemaatinin Kenan iline geldiği dönemi içine alan ikinci devre takip etti. Bu göç dalgası, Mısır firavunu Akhenaton'dan miras aldıkları tek Tanrı akidesine bağlı Heksos bakiyeleri ve Mısırlı bir gruptan oluşanların hareketiydi. Bunlar, putperestlerin baskı ve takibatları yüzünden ülkelerini bırakıp Kenan iline göç etmek zorunda kalmışlardı. Kur'an'da adı geçen “kavm-i Mûsa” da ancak bunlar olabilir. Dillerinin Kopt dili olduğu ve Mûsa'nın da bu dille konuştuğu şüphesiz. Tevrat, bu göç dalgasını israil oğullarına

bağlamıştır. Elbette bundan maksat, söz konusu topluluğu Yakub’a, oradan da İbrahim’e bağlamaktır. Araştırmacıların ulaştıkları nihai sonuca göre Mûsa’nın Akhenaton’un sarayında Mısırlı bir kumandan olduğu ve firavunun davet ettiği tevhit inancına bağlı bulunduğu halde Tevrat onu da Yakub’un soyundan gelen Levi oğullarının kahinleri arasında göstermiştir. Bununla birlikte Mûsa’nın firavunun kızı tarafından evlat edinilerek sarayda büyüdüğünü Tevrat da kabul etmektedir.¹³ Mûsa daha sonra Kuşlu (Etiyopyalı) bir kadınla evlenmiştir.¹⁴ Bir kere eğer Levi oğulları onun zamanında hayatta olmuş olsalardı, elbette amcaoğullarından birinin kızıyla evlenirdi. Bilim adamları Mûsa adının Mısırca bir isim olduğunu; imparatorluk dönemi patriklerinin bu adı kullandıklarını belirtmektedirler. Ahmes veya Ah Mûsa, Tho Tmes yahut Thot Mûsa,¹⁵ Ramses yahut Ra Mûsa gibi.¹⁶ Bundan başka ülkenin başkenti Memfis’in en yüce kahininin adı da Pitah Mûsa idi ki, bu aynı zamanda Memfis tanrısının adıydı. Mûsa peygamberin yaşadığı dönemde Mısır’da bu ad oldukça yaygın bir şekilde kullanılıyordu.

¹³ Çıkış, 2: 10

¹⁴ Çölde Sayım, 12: 1

¹⁵ Thot veya tahut, Mısırlılar’da “hikmet tanrı”larındandır. Başlangıçta Delta’da yaşayan Apis kuşu olarak düşünülerek tapılmış, daha sonra Orta Mısır’da kendine yeni bir vatan bulmuştur. İnsanlar onun ay tanrısı olduğuna, zamanı çekip çevirdiğine ve dünyanın düzenini kontrol ettiğine inanmışlardır. Bu yüzden dünyanın yaratılışıyla ilgili iki hikayede onun ve Oziris’in adı geçmektedir. (Hermann, *Eski Mısır Dini*, s. 13, 26)

¹⁶ Ra, kuzeyli ve güneyli Mısırlılar’ın tapıkları gözde tanrılardandır. Güneş tanrısıdır. Tanrı Ra, yıldırımları kovar, yağmurları uzaklaştırır, soğuğu dağıtır. Onun için özel bir tapınak yapılmıştır. (Age., s. 19-21, 31)

Tevrat’a göre Mûsa şeriatı ona Sina Dağı’nda inmiştir. Bu şeriat, Allah tarafından hazırlanmış ve iki taş levha üzerine Allah’ın parmaklarıyla nakşedilmişti. Kavminin buzağıya tapıp, çevresinde dans ettiğini gördüğü sırada Mûsa’nın bu iki levhayı yere çalıp kırmasından sonra Allah onu elleriyle yeniden yazmıştır.¹⁷ Halbuki üzerine şeriatın yazıldığı iki taş levha ortadan kaybolmuş ve varlık aleminden çekilmiştir. Bize göre çok büyük bir ihtimalle bu iki taş levhada kullanılan dil Kopt diliydi. Çünkü Mûsa’nın kavminin dili Koptcaydı ve onun saraydayken iyi öğrendiği hiyeroğlif yazısıyla yazılmıştı. Elimizde Allah’ın Mûsa’ya indirdiği şeriatın Mısır orijinli olduğu, Akhenaton’un savunduğu prensipler üzerine bina edildiği konusunda delillerimiz vardır. Gerçek Tevrat bu idi ve dolayısıyla Mûsa’dan sekiz yüzyıl sonra rabbilerin kaleme aldığı Tevrat’tan farklıydı.¹⁸

¹⁷ Çıkış: 31: 18; 32: 15-16, 19; 34: 1

¹⁸ Detaylı bilgi için altıncı bölüme bkz.

Mûsa Tevratının iki levhası meselesi, MÖ. XI. Yüzyılda Mûsa kav-miyle Filistinliler arasında vukû bulan ve Filistinliler’in zaferiyle sonuçlanan savaş haberlerinde de geçmiştir. Rivayete göre Filistinliler söz konusu iki levhanın bulunduğu Ahit Sandığı’nı ele geçirerek Kral Davud’a getirmişler, Süleyman da onu tapınağa koymuştur. Fakat daha sonraki akibeti hakkında bilgi yoktur.¹⁹ İsrail rivayetlerine göre Ahit Sandığı, altın kaplama ahşap bir sandıktır. Mûsevîler, onu Allah’ın

varlığının bir sembolü olarak kabul ederler. Onlara göre Allah, şeriatın ve diğer dinî emirlerin üzerine kazındığı iki taş levhayı onun içine koymuştur. Bu sandık Mûsevîler'in dinî âyinlerinde en önemli yeri işgal ederdi. Ona sahip oldukları sürece muzaffer olacaklarına inanırlar ve bu yüzden yolculukları ve savaş seferleri sırasında onu uzun kolonlar üzerinde taşırlardı.²⁰

¹⁹ Çıkış, 37: 1-9; 25: 10-21; Çölde Sayım, 10: 33-36; Yasanın Tekrarı, 10: 1-15; Yeşua, 3: 6

²⁰ Yasanın Tekrarı, 10:1-15

Tevrat'a göre Mûsa, Rabbin kendisine vahyettiği emir ve kanunları Moab arabalarında almış, yazarak kahinlere teslim etmiştir.²¹ Demek ki, şeriat hükümleri bizzat Mûsa tarafından yazılmıştır ve Tevrat'ın ifadesiyle Allah'ın kendi yediyle taş levha üzerine yazdığı şeriat değildir. Belki de Mısırlılar'ın kullandığı bir papirus yaprağı üzerine yazılmıştır. Bu şeriatın yazımında kullanılan dil de iki taş levha üzerindeki şeriatın yazımında kullanılan Mısır dilinin aynısı olması gerekir. Ne var ki, her iki kitabenin de izini rastlanmamıştır.

²¹ Yasanın Tekrarı, 31: 9

Mûsa cemaati Filistin'e yerleştikten sonra Kenancadan başka Kenan medeniyeti, gelenek ve âdetlerini de almıştır. Tevrat ise bu topluluktan israil oğulları ve onların dili diye bahsetmektedir. Halbuki bu israil oğulları diliyle ondan yaklaşık altı yüz yıl önce yaşayan israil oğulları dili arasında herhangi bir ilişki yoktur. Çünkü Tevrat o dilden “Kenan ağzı”²² yani Kenanca olarak söz etmektedir. Bu Mû-sevîer, yazıda Fenike alfabesini kullanıyorlardı; daha sonra ise Sami-rî yazısıyla yazmaya başlamışlardır. Daha sonra ibranice adını alan dilleri ise Arâmîceden ödünç aldıkları bir lehçeydi ve Filistin'e girişlerinden altı asır sonra oluşmuştu. Mûsa çağından sekiz yüz yıl sonra kaleme alınan Tevrat da o dille yazılmıştır. Bu topluluk, aradan birkaç asır geçtikten sonra Kenan dini ve ibadet şekillerinden birçoğunu almış ve daha sonra izah edeceğimiz gibi onun bir parçası haline gelmiştir.²³ Yahûdîler'in (Mûsa cemaatinin) Mûsa döneminden sonra Filistin'de kaldıkları süre zarfında putperest Kenan inanç ve geleneklerini benimsemiş olmaları ve Tevrat'ın iddiasına göre Kral Süleyman'ın putperestlerin tanrılarına tapmak için buhurluklar ve tepelerde yer alan tapınaklar yaptırmış olması da bu konuda bir delildir. Yine Tevrat'a göre, israil ve Yahuda kralları Kenanlılar'ın putlarına tapıyorlardı ve kendi aralarında ayrılıncağa kadar üç yüz yıl bu geleneği sürdürdüler. Mûsa ve cemaatiyle ilgili ikinci dönem burada sona ermektedir.

²² G. Rabin, *Hebrew Language*, Ency. Brit., 2/279.

²³ Dördüncü bölüme bkz.

Üçüncü dönem, Yahûdîler'in MÖ. VI. Yüzyılda esir edilerek Babil'e götürülmeleriyle başlayan dönemdir. Bunlar, Yahuda Devleti'nin bakiyeleriydiler. Yıkılan Yahuda Devleti'yle ilişkilerinden dolayı Yahûdî adını almışlardır. Sonraki Yahûdî dininin oluşumunda en büyük pay da bu gruba aittir. Yahûdîler, Babil'de dinî ibadetlerini rahatça icra ediyor, kahinler tam bir hürriyet havası içinde âyinlerini tertipliyorlardı. Babil Talmudu denilen kitap da bu sırada Babil'de yazılmıştır. Hatta

denilebilir ki Babil esaret dönemi, sonraki asırlarda Yahûdî dininin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Yahûdî kelimesi Asurî kitabelerinde ve Kur'an'da geçmektedir ki, bu da o sırada Yahûdî adında bir grubun var olduğunu göstermektedir. Tevrat'ın en önemli bölümleri bu dönemde kaleme alınmıştır. Kahinler, bu bölümleri Tevrat Arâmî-cesi denilen ibranceyle yazmışlardır. Bu, Arâmîceden ödünç alınmış bir lehçedir. Kahinler Tevrat'ı yazarken köşeli yazıyı kullanmışlardır ki, en eski Arâmî yazı stilidir. Bu yazı stili günümüze kadar korunmuştur ve köşeli Asurî yazısı adıyla bilinmektedir. Burada söz konusu Tevrat yazarlarının ileri gelen Yahûdî haham ve kahinleri olduklarını ve Babil esaretinden önce Yahuda Devleti'nin son günlerini gördüklerini belirtmek gerekir. O dönemin bilim adamları olarak Sümer-ce de dahil olmak üzere eski dillerin hepsini, ayrıca hiyeroglif yazısından başka Güney Irak'ta kullanılan çivi yazısını da gayet iyi biliyorlardı. Bu hahamların amacının içinde yaşadıkları toplumda Yahûdî zümresinin tarihini yüceltmek, onu Tanrının diğer halklar arasından seçtiği en temiz millet olarak takdim etmek olduğu Tevrat'ın incelenmesinden anlaşılıyor. Elbetteki bu amacı gerçekleştirmek için Yahûdî cemaatin (israil toplumunun değil) kökenini kadim tarihin en kutsal bir kişisine, o sıralar dünyanın her yerinde şöhret olmuş İbrahim peygambere bağlamak gerekiyordu. Bir diğer amaç da “vaadedilmiş toprak” inancının İbrahim, Yakub ve Mûsa'ya yamanmasıydı. Gerçekten de, eski edebiyatta eşi emsali görülmemiş bir şekilde, tarihi kendi keyif ve arzularına göre, üstelik de kendi dönemlerine oldukça yakın bir zamanda geçen geç Asurî dönemle Keldanî çağındaki olaylara ters düşecek tarzda sunmakta büyük bir başarı göstermişlerdir. Babil esaret döneminde yazılan bu kısımlardan sonra Makedonlar dönemi başladı ve bu hahamların torunları Tevrat'a iki Makkabi bölümü (sıhah) ilave ettiler. Bu iki sıhah Yunanca yazılmış, arkasından da ibranceye çevirilmiştir. Daha ziyade Makkabiler döneminin tarihini (MÖ. 16737) ele almaktadır. Tevrat'ın bu geç dönemlerle ilgili kısımları, Asurî, Babil ve Makedonlar zamanındaki Yakın Doğu tarihinin siyasî olayları ve savaşları konusunda bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Tevrat'ta yer alan mezmurlar, özdeyişler, ezgiler, kanunlar ve bunlara benzer efsane ve hikayelere gelince, bunlar, Tevrat yazarlarının iyi bildikleri değişik kültürlerle ait eski edebi kaynaklardan, Filistin ve Babil'de yaşayıp, uyguladıkları sosyal gelenek ve inançlardan beslenmiştir ki, Kenan-Babil-Mısır kökenlidir.

Yukarıda Tevrat'ın İbrahim peygamberden 1300, Mûsa döneminden sonra ise en az 700 yıl sonra kaleme alındığını belirtmiştik. Elbet-teki bu, Mûsa'ya indirilen Tevrat'tan farklı bir kitaptır. Nitekim Lods da bu gerçeği vurgulayarak şöyle demektedir: “Beş sıfırın ve hatta on emirin herhangi bir parçasının tarihen Mûsa dönemine ait olduğu iddiasını tastik edemeyiz. Çünkü bu sıfırlarda anlatılan rivayetler, zaman içinde Tevrat'ın diğer sıfırlarından daha fazla tekrar, revizyon, değişiklik ve ilavelere maruz kalmıştır.”²⁴ Lods sözlerini şu şekilde sürdürüyor: “Ahd-i Kadim'i ciddi bir şekilde gözden geçirdiğimizde on emirin Çıkış ve Yasanın Tekrarı bölümlerine daha geç bir dönemde, Yahûdî kitaplarının yazıldığı MÖ. VII. Yüzyılda girdirildiği görülmektedir.”²⁵ Yahûdî bilim adamı A. H. Silver de bugünkü Tevrat'ın hiçbir şekilde orijinal Mûsa tevratını temsil etmediğini, hatta bilim adamlarının neredeyse tamamının gerçek Tevrat'tan geriye kalan tek parça olduğunu söyledikleri on emirin dahi bugünkü şekil ve içeriğiyle Mûsa'nın getirdiğine benzememediğini” belirtmektedir.²⁶

[24](#) Lods, *Israel*, s. 359.

[25](#) Age., s. 315.

[26](#) Dr. Sami Said el-Ahmed, *El-usus et-târihiyye li'l akidet el-Yahûdîyye*, A.H. Silver'in *Moses and the Original Torah* adlı eserinden 76. sayfasından naklen.

Erken Sümerler'e ait keramik örnekleri.

Alman bilim adamı Dr. Moortgat da şöyle diyor: “Bilimsel açıdan Tevrat efsanelerine güvenilemez. Çünkü arkeolojik bulgular Tevrat’ta geçen bu efsanelerin büyük bir kısmına güvenilemeyeceğini ortaya koyduğu gibi, bilimsel araştırmalar da bu efsanelerin aksini göstermektedir.”[27](#) Prof. Shippel ise şöyle diyor: “Yahûdîler, tarihlerini kutsal kitap derecesine yükseltme konusunda dünyada eşi benzeri olmayan bir halktır. Aradan asırlar ve çağlar geçmesine rağmen yüzmil-yonlarca insan arasında tarihlerini kutsal bir kitap olarak görmelerini kimsenin doğrulamaması veya bilimsel bir şekilde tartışmaması Allah’ın dünyada ve ukbada onlara verdiği bir cezadır.”[28](#) Merhum Akkad da aynı anlamda şu satırları yazmıştı: “Mûsa’nın ölümünden ve gömülmesinden bahseden, onu kendisinden sonra gelen peygamberlerle kıyaslayan bu (beş) sıfırın ona atfedilmesi gerçekten şaşkınlık vermektedir .. Mûsa ile sonraki peygamberler birbiriyle kıyaslandığına göre, Yasanın Tekrarı kitabının 32. kısmı, ondan birkaç yüzyıl sonra gelip geçen birçok peygamberin ardından kaleme alınmıştır.”[29](#)

[27](#) Moortgat, *Tarih eş-şark el-ednâ el-kadim*, s.272.

[28](#) Shippel, *Müşkilet el-Yahûdîyye el-âlemiyye*, s. 9.

[29](#) Akkad, *es-Sihyoniyye el-âlemiyye ve kadiyyet el-filistîn*, s. 150.

Yahûdîler, Babil’de o sırada tüm doğu ülkelerinde yaygın olan Arâmîce konuşuyorlardı; bir kısmı

Filistin’e döndükten sonra da aralarında aynı dili konuşmayı sürdürdüler. ibranice ise, sadece dinî kitaplarda kullanılıyordu.³⁰

³⁰ Hitti, *History of Syria*, s. 223.

Okuyucuya konuyla ilgili daha net bir bilgi ve fikir edinmesi için aşağıda verdiğimiz devirleri ve kronolojik olayları gözden geçirmesi tavsiye olunur. Çünkü Tevrat yazarları, tarihî dönemleri kasten birbirine karıştırmış ve kronolojiyi görmezlikten gelmek suretiyle yüzyılları birbirine bağlamışlardır. Bundan maksatları ise şüphesiz ki, tarihlerini henüz mevcut olmadıkları devirlere irca etmektir. Okuyucu şu devirleri dikkatle gözden geçirmelidir:

Birinci Devir

ibrahim, ishak ve Yakub devridir. Bu devirle ilgili olaylar, MÖ. XIX-XVIII. Yüzyıllar arasında geçer. Bu dönem, kendi başına bağımsız bir dönemdir ve hiçbir suretle Mûsa dönemiyle veya Yahûdîler’le yahut Tevrat’la bağlantısı yoktur. Bu dönemde kullanılan ana dil Sami Arap dilidir, din ise ibrahim peygamberin tek tanrıcı dinidir.

İkinci Devir

Mısırlı peygamber Mûsa’nın Filistin’e hücumu. Bu olaylar MÖ. XIII. Yüzyılda, yani birinci dönem olaylarından yaklaşık yedi yüzyıl sonra geçmiştir ve hiçbir şekilde ibrahim ve Yakub (israil) peygamberle ilişkisi yoktur. Dolayısıyla biz, ibrahim ve Yakub’la ilişkilerini göstermek maksadıyla, Tevrat’ın “israil oğulları” dediği Mûsa tâbilerinden söz edildiği yerde “kavm-i Mûsa” veya “Mûsevîler” sözcüklerini kullanacağız. Bu dönemin ilk zamanlarında Kopt dili kullanılmış, bilahere Mûsevîler’in Kenan’da benimsedikleri Kenanca onun yerini almıştır. Dine gelince, başlangıçta Akhenaton’un tek tanrı akidesi vardır, fakat daha sonra putperestliğe doğru bir kayma olmuştur.

Üçüncü Devir

Yahûdî dönemidir. Bunlar, o zamanki Tevrat yazarlarıdır. Bu dönemle ilgili olaylar, MÖ. VI. Yüzyılda, yani Mûsa döneminden sekiz, ibrahim peygamber döneminden sonra ise on üç asır sonra vukû bulmuştur. Kur’an, israilliler’le Yahûdîler’i birbirinden ayırmıştır. “ibrahim, ne Yahûdîydi, ne de Hristiyan..” âyeti indirildiğinde ibrahim dönemiyle bağlantısı bulunan israil adı kullanılmamıştır. Bu dönemde kullanılan dil Arâmîcedir. “Tevrat Arâmîcesi” denilen lehçesi ise Tevrat’ın yazımında kullanılmıştır. Dine gelince, sadece Yahûdîler’e özgü “Yahve” tek tanrı inancıdır.

Yukarıdan beri anlatılanlardan da görüleceği gibi Yahûdî rabbiler esaret günlerinde Tevrat’ı kaleme aldıklarında, ibrahim, ishak ve Ya-kub günleriyle Mısırlı Mûsa’nın Filistin’e düzenlediği saldırı dönemi arasındaki kronolojiyi görmezlikten gelmekle kalmamış, Mûsa dönemiyle Yahûdî dönemi (2.ve 3. dönem) arasındaki boşluğu na-zar-ı itibare almamışlardır. Arkasından tanrı Yahve’ye tapınma olayının çıkışını ibrahim ve Mûsa dönemine bağlamışlardır ki, amaçları bu iki dönemi birleştirmektir. Onlara göre güya Mûsa israil oğullarına “atalarınızın tanrısı Yahve, ibrahim, ishak ve

Yakub’un tanrısı Yahve beni size gönderdi” demiş.³¹ Onlar, kendilerine göre iki dönem arasındaki boşluğu kapattıklarını zannetmişler; halbuki “Yahve”yi icat etmekle bu çatlak daha da büyümüş ve kendi kurdukları tuzağa düşmüşlerdir. Bakın bu konuda Freud ne diyor: “Kahinler, yazıp çizdikleriyle kendi yaşadıkları dönemle Mûsa dönemi arasında bir süreklilik yaratmaya çalışmış, akılları sıra bize göre Yahûdî dini tarihinde en önemli bir vakıayı gizlemeye gayret etmişlerdir. Bu sözlerle Mûsa şeriatıyla daha geç dönemde ortaya çıkan Yahûdî dini arasındaki boşluğu, başlangıçta Yahve’ye tapınmayla kendini gösteren, fakat sonra yavaş yavaş ve tedrici bir surette bu inançtan uzaklaşan boşluğu kastediyorum. Yeni tanrı “Yahve”den ilk ataların tanrısını yaratan kahinler gerçekten sapık bir yola koyulmuşlardı.”³²

³¹ Çıkış, 3: 15

³² Freud, *Mûsa ve Monoteizm*, s. 108-109.

6. Tevrat’ın en eski el yazmaları

Bugüne kadar bulunan en eski Tevrat metinleri, Milattan önceki son iki yüzyıla ait bazı Ahd-ı Kadim sifirleridir. Ölü Deniz’in kuzeybatı sahiline düşen Kumran Vadisi’ndeki bir mağarada Arap çobanlardan biri seramik bir kap içinde eski bir keten beze sarılı rulo halindeki yazıtlar buldu. Ahd-ı Kadim’in bazı bölümlerini içeren bu yazıtlarda işaya’nın peygamberlerinden bahsedilmektedir. Vadideki diğer mağaralarda da bazı yazıtlar ele geçirildi. Bunlar arasında Le-vililer kitabından bir parça, yeni Urşelim rüyasıyla ilgili büyük pasajlar, Mezmurlardan bir miktarı Arâmîce yazılı Eyub kitabı yer almaktadır. Arkeologlar mağaraların bir köşesinde Tekvin, Çıkış, Tes-niye ve işaya kitaplarına ait pasajlar da buldular. Rivayete göre bu bölgede Yahûdîler’in bir kolu yaşıyordu ve bunların dinî itikat ve âyinleri diğer Yahûdî tarikatlarınınkinden farklıydı.³³

³³ Bu gruba “Eseniler” veya “Muğtesilin” deniliyordu. Şehirlerden uzaklaşmışlardı ve aralarında kadın yoktu. Sadece erkeklerden oluşan bu tarikat üyeleri Kumran bölgesinde deniz sahiline yakın mağaralarda yaşıyorlardı. Yaşayış tarzları Hristiyanlık çağındaki rahip hayat tarzını andırmaktadır ve çoğulcu katılımcılık prensipleri üzerine kurulmuştur. Bu tarikat, Romalılar’ın Kudüs’ü yıkmalarından sonra I. Yüzyılda ortadan kalkmıştır.

Harun Reşid zamanında da Ahd-ı Kadim’in kimi sifirlerini içeren bu tomarlardan bazıları Eriha yakınlarındaki Gavr bölgesinde bulunmuş ve Yahûdî alimlerine verilmişti.³⁴

³⁴ Bu konuyla ilgili olarak aşağıdaki kaynaklardan daha geniş bilgi edinilebilir:

Nuvayhız, *Protokolat*, 2. cilt, s. 45-46, 136; Dr. Esed Rüstem, *Mahtutât el-bahr el-meyyit ve cemaat kumran*, Hediyyet el-meserre sene 1959; Peder James Wilby ve İbrahim Matar, *Mahtutât el-bahr el-meyyit ve cemaat kumran*, 1957;

M. Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, 1956; *More Light on the Dead Sea Scrolls*, 1958; S. Fritsch, *Qumran Community*, 1956; T. Gaster, *Scriptu-res of the Dead Sea Sect*, 1957; J. Allegro, *The Dead Sea Scrolls*, 1958; *The people of the Dead Sea Scrolls*, 1959; J. A. Sanders, *The Dead Sea Psalms Scroll*, 1967.

7. Tevrat’ın Arapçaya ve Batı dillerine çevirisi

Tevrat’ın en eski çevirisi, günümüzde ‘yetmişler çevirisi’ diye bilinen tercümedir. İbraniceden

Yunancaya yapılan bu çeviri, MÖ. 250 yılında Ptolemaios Philadelphus'un isteği üzerine Mısır'ın iskenderiye şehrinde yapılmıştır. Anlatıldığına göre Ptolemaios [Batlamyus] Urşelim'deki büyük kohene bir elçi göndererek Tevrat'tan bir nüsha verilmesini istemiş, ayrıca kitabı Yunancaya çevirebilecek dilbilimciler gönderilmesini talep etmiş. Kralın isteğini yerine getiren büyük kohen, bir nüsha Tevrat'la birlikte yetmiş iki bilgin göndermiş, bu yüzden de yapılan çeviriye 'yetmişler çevirisi' adı verilmiştir. Tevrat bilahere MS. I. Yüzyılda 'yetmişler çevirisi' esas alınarak Latinceye, 320 yılında ise Habeşçeye tercüme edilmiştir. Tarihçiler, yapılan çevirinin sadece Tevrat'ın Mûsa'ya isnat edilen beş bölümünü içerdiğini kaydetmektedirler. 'Yetmişler çevirisi'yle ilgili olarak bilim adamı Sarton'un anlattıklarını aşağıda bulacaksınız:

“Yahûdî Aristeas'ın anlattığı hikayede belirtildiğine göre Demet-rios of Phaleron, Kral II. Ptolemaios'a Tevrat'ın Yunancaya çevrilmesi gerektiğini belirtir. O da Urşelim'deki büyük kohene iki kişiden oluşan bir heyet göndererek, Tevrat'ın bir nüshasının ve onu Yunan-caya çevirebilecek kişilerin kendisine yollanmasını talep eder. Kralın isteği sevinçle karşılanır ve kısa süre sonra 'Farus' adasına yerleşen 72 Yahûdî bilgin Kitab-ı Mukaddes'i çevirmeye girişirler. Çeviri MÖ. III. Yüzyıl içerisinde tamamlanır. Ahd-i Kadim'in diğer kısımları daha sonra yapılır. Bu kitapların büyük kısmı MÖ. II. Yüzyılda tercüme edilir, fakat sonuncu kısım MS. 100'lerde tamamlanır. Ahd-i Kadim'in bu Yunanca çevirisi oldukça önemlidir. Çünkü daha sonraları elimize ulaşacak olan en eski ibrance metinden yapılmıştır.”³⁵

³⁵ Sarton, *İl-ilm el-kadim ve'l medeniyyet el-hadise*, s. 48-49.

Tevrat'ın Arapçaya yapılan en eski çevirisi Harun Reşid dönemine aittir. ibni Nedim, Tevrat'ı ibranceden Arapçaya Ahmed b. Abdullah b. Selam el-incilî'nin çevirdiğini belirterek, tam ve doğru bir çeviri yaptığını, kendiliğinden bir harf ilave veya çıkarma yapmadığını kaydetmektedir.³⁶ Mesudî ise Tevrat'ın Arapçaya yapılmış üç çevirisinin bulunduğunu belirtir: Birincisi Huneyn b. İshak en-Nesturî (873-874) tarafından yapılmış, çeviride Yunanca metin esas alınmıştır. Diğer iki çevirmen ise Yahûdî rabbilerden Ebû Kesir (ölümü 932) ve 943'de vefat eden ve Sa'diyya Caun lâkabıyla tanınan Said b. Yusuf el-Fiyumî'dir.³⁷ Her ikisi de çeviriye ibrance aslından yapmıştır.³⁸ Bu çevirilerden sadece Sa'diyya'nın (Dernbougé, Paris, 1893) günümüze yetip gelmiştir. O dönemden günümüze ulaşan bir diğer çalışma da 956 yılında Endülüs'te Latineden yapılan çeviridir. Daha sonraki dönemlerde Kıptice, Süryanice ve ibranceden Hristiyan-ların ve Samirîlerin yaptıkları çeviriler de vardır. Bunlar hakkında Hathratch'ın *Bibeobersetzun - Relenzyklpûdie Gen. Arabiche* adlı makalesinde detaylı bilgi bulunmaktadır.³⁹

³⁶ *El-Fihrist*, s. 22.

³⁷ *Et-tenbih ve'l işraf*, s. 112-113.

³⁸ Mesudî'nin kaydına göre bu çeviriler Tevrat, Peygamberler ve Zebur olmak üzere 24 kitabı ihtiva etmekteydi.

³⁹ İslam Ansiklopedisi Tevrat maddesine bkz.

Kitab-ı Mukaddes'in tam metin olarak yapılan en eski çevirisi Yo-hanna'nın Latince'den yapmış olduğu tercümedir. İspanya'da Miladi VII. Yüzyıl ve sonrasında yaygın olarak kullanılan ve Kiptice, Süryanice ve İbraniceden yapılan birkaç geç dönem çevirileri de mevcuttur. Anlaşıldığı kadarıyla bu çeviriler basılmamıştır. Eski biyografi eserlerinde belirtildiğine göre Babil medresesinin meşhur muallimi haham Sa'diyya, Miladî IX. Yüzyılda Arapça konuşan Yahûdîler'in faydalanmaları amacıyla Ahd-î Kadim'in tamamını veya büyük bir kısmını Arapçaya çevirmiştir. 1516-1725 yılları arasında Tevrat'ın bazı bölümleri defalarca Arapçaya tercüme edilmiş, Haleb, Londra, Cennova, Romanya ve Lübnan'da basılmıştır. XIX. Yüzyılda ise Fransız müsteşriklerden Baron S. de Sacy (1758-1838) ve E. M. Quatremere (1782-1852) Tevrat'ın Arapça baskısını gözden geçirmişlerdir.⁴⁰

⁴⁰ El-Akikî, *El-müsteşrikûn*, s. 179-185.

Kitab-ı Mukaddes'in yani Tevrat ve incil'in tam Arapça çevirilerine gelince, tamamı XIX. Yüzyılın ikinci yarısında yapılmış üç tercüme bulunmaktadır.

a) Amerikalı Protestanların çevirisi. Amerika'nın Beyrut'a gönderdiği beş kişilik bir misyoner ekibi tarafından yapılan bu çeviri komitesine daha sonra George Post'un başkanlığında altıncı bir şahıs daha katılmıştır.

Bu komite, incil (Ahd-i Cedid) çevirisini 1860'da, Ahd-ı Kadim çevirisini ise 1865'de yayınlamış, arkasından her ikisini tek kapak içinde neşretmiştir. Bu çevirinin basımı Amerikan Üniversitesi matbasında, masrafları Amerikan Tevrat Komitesi tarafından karşılanmak suretiyle yapılmıştır.

Yine Beyrut'ta issevî papazların yaptığı Katolik çevirisi. Çeviri, 1872-1880 yılları arasında dokuz yıl boyunca sürmüş; 1878'de incil, 1880'de de Tevrat basılmıştır. Kitabın basımı Beyrut'taki Katolik matbaasında yapılmış, masrafları da orası tarafından karşılanmıştır. Aynı matbaa, 1960'da her iki kitabı tek kapak içinde tekrar basmıştır.

Arap Hristiyanlar arasında en fazla tutulan bu iki çeviridir. Her iki nüshanın çeviri heyetinde yer alanlar, tercümenin Yunanca, Keldani-ce ve İbranice orijinlerinden yapıldığını belirtmektedirler. Ahd-i Ka-dim'in ilk çevirisinde 39 bölüm, ikinci çevirisinde 46 bölüm yer almaktadır.

Üçüncü çeviriye gelince, bu tercüme bir İngiliz komitesinin Prof. Faris eş-Şedyak'a sipariş vererek yaptırdığı çeviridir. 1851 yılında tamamlanan çeviri yayınlanmış, fakat çevirmen tercümeyi bitirdikten sonra Müslüman olduğunu, Ahmed adını ve Ebû Abbas Kürd Ali lâkabını aldığını, kitapta bir mü'minin yüzünü kızartacak mübalağa ve tutarsızlıklar bulunduğunu açıklayınca kitap dağıtımdan çekilmiştir. Şedyak, aslen Lübnanlıdır ve Lübnan'ın önde gelen Hristiyan ailelerinden birine mensuptur.⁴¹

⁴¹ Accac Nuveyhız, *Protokolat hukemâ sıhyon*, 2/24-25; 271-303.

8. Tevrat'ta savaş kuralları

Tevrat yazmalarını gözden geçiren kişinin en tuhafına gidecek konu, çocukların, kadınların, yaşlıların ve hatta hayvanların öldürülmesini emreden buyruklardır. Mûsevîler'in Filistin halkıyla girdikleri savaşta uymak zorunda oldukları direktifler şu şekildedir:

“Gideceğin ülkedeki insanlarla antlaşma yapmaktan kaçın. Çünkü bu senin için bir tuzak olur.”⁴²

⁴² Çıkış, 34: 12

“Tanrınız Rab kenti elinize teslim edince, orada yaşayan bütün erkekleri kılıçtan geçirin. Kadınları, çocukları, hayvanları ve kentteki her şeyi yağmalayabilirsiniz ... Ancak, Tanrınız Rabbin miras olarak size vereceği bu halkların kentlerinde soluk alan hiçbir canlıyı yaşatmayacaksınız. Tanrınız Rabbin size buyurduğu gibi, onları, Hatti, Amor, Kenan, Periz, Hiv ve Yebus halklarını tümüyle yok edeceksiniz.”⁴³

⁴³ Yasanın Tekrarı, 20: 10-17

c) “Şimdi bütün erkek çocukları ve erkekle yatmış kadınları öldürün. Fakat erkekle yatmamış kızları kendiniz için canlı bırakın.”⁴⁴

⁴⁴ Çölde Sayım, 31: 17/18

Mûsevîler, Eriha'ya saldırdıklarında şehri yıkıp, ateşe vermiş; içerideki tüm erkek, kadın, çocuk ve yaşlılar, hatta sığır, koyun, eşekler bile - Tevrat'ın ifadesiyle- tanrı Yahve'nin emriyle öldürülmüştür.⁴⁵ Yine tanrıları “Yahve”nin emriyle Kral Şaul, Arap Amalikleri öldürmüştür. Nitekim Samuel kitabında şöyle deniliyor: “Şimdi git ve Amalikler'i öldür! Onu sahip olduğu her şeyden mahrum et! Onlara acıma, aksine erkek kadın, çocuk, emzikli, sığır, koyun, deve ve eşek ne bulursan öldür!”⁴⁶ Şaul sığır ve koyunları sağ bırakıp bırakmama konusunda tereddüt geçirince, Rabbi onu bağışlamadı ve şöyle hitap etti: “Sen Rabbin emrini reddettin. Bu yüzden Rab de senin israil kralı olmanı istemedi.”⁴⁷

⁴⁵ Yeşu, 6: 21

⁴⁶ I. Samuel, 15: 24

⁴⁷ Aynı yerde.

Kur'an-ı Kerim, israil oğullarını Allah'ın emri böyle diyerek kitaplarına soktukları bu çirkin işleri yapmama konusunda uyarmaktadır. “Bu yüzden biz, israil oğullarına buyurduk: Kim bir canlıyı haksız yere öldürürse veya yeryüzünde fesat çıkarırsa, tüm insanları öldürmüş gibidir; kim onu yaşatırsa, tüm insanları yaşatmış olur.”⁴⁸ Kur'an'da sevgiyi emreden, düşmanlıktan sakındıran, düşmanlara karşı dahi şefkatli davranmayı öğendiren başka âyetler de vardır. “Umulur ki Allah sizinle düşmanlık beslediğiniz kişiler arasına bir sevgi koyar. Allah, her şeye kadirdir; çok bağışlayıcı ve merhametlidir. Allah, sizinle dininiz konusunda çatışmaya girmeyen, sizi topraklarınızdan sürmeyenlere şefkat göstermenizi, onlara adaletle muamele etmenizi hoş karşılar. Çünkü Allah adil

olanları sever.”⁴⁹ incil de Hristiyanlara aynı şeyi emreder: “işte bu nedenle her türlü gayreti göstererek imanınıza erdemi, erdeminize bilgiyi, bilginize özdenetimi, özdenetiminize dayanma gücünü, dayanma gücünüze Tanrı yoluna bağlılığı, bağlılığınıza kardeş severliği, kardeş sevgiliğinize sevgiyi katın.”⁵⁰

⁴⁸ Maide: 32

⁴⁹ Maide, 7, 8

⁵⁰ Petrus II. Mektubu, 1: 5-7

Biz Müslümanlar, düşmanlığı yasaklayan islamî kurallara itibar ederiz: “Sizinle çarpışanlarla Allah yolunda siz de çarpışın. Ama düşmanlık sergilemeyin. Allah düşmanlık sergileyenleri sevmez ... Ancak zalimlere karşı düşmanlık beslenir.”⁵¹ Bu emirler, bugün de Müslümanları tüm halklarla girdikleri savaşta göz önünde bulundurdıkları kıstaslardır. Müslümanların müsamahakârlığı ve mağluplara şefkatli davranmaları konusunda o kadar çok belge ve örnek var ki! Mesela Ebû Bekir es-Sıddîk’ın bu konudaki şu tavsiyesi isla-mî emirlerin uygulanması husunda en dikkat çeken örnekler arasındadır: “.. Küçük çocukları, yaşlı erkekleri, kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarını kesmeyin ve yakmayın. Koyun, sığır ve develeri ancak yemek için kesin. Havralarına çekilmiş insanlara rastlayacaksınız. Onlara dokunmayın. Mallarına mülklerine ilişmeyin.”

⁵¹ Bakara: 190, 193

Halbuki Tevrat’ta anlatıldığına göre, israil oğullarının kadınları Mısır’dan çıkıp gitme kararı aldıklarında, kendilerinin ve erkeklerinin bayramı çölde kutlayacakları, bu yüzden onların karşısına süslenerek çıkmak istediklerini belirterek Mısırlı komşularından takılarını ödünç almış, sonra bunlarla birlikte Sina’ya kaçmışlardı. Bu dolandırma işi de yine tanrıları “Yahve”nin emriyle gerçekleştirilmişti. işte size Rabbin tavsiyesi: “Gittiğinizde eli boş gitmeyeceksiniz. Her kadın Mısırlı komşusundan ya da konuğundan altın ve gümüş takılar, giysiler isteyecek. Oğullarınızı, kızlarınızı bunlarla süleyeceksiniz. Mısırlılar’ı soyacaksınız.”⁵² Ve gerçekten de israil oğulları emredileni yapıp, Mısırlılar’ı soydular.

⁵² Çıkış, 3: 22; 12: 35-36

9. Orijinal Tevrat’ın tahrif edilişi

Yahûdî dinî kanunlarının nasıl yazıldığını izah ettikten sonra okuyucunun kafasında şöyle bir soru oluşabilir: Kur’an’ın Mûsa peygambere indirildiğini belirttiği Tevrat’la şu an elimizde bulunan Tevrat aynı kitap mıydı? Şu anda elimizde bulunan Tevrat’ın Mûsa peygamberden çok uzun bir süre sonra kaleme alındığı, bir takım tahrifatlar yapılarak, kimi zaman sözlü rivayetlere dayanan yazarların keyfi isteklerine, aralarındaki çekişmelere göre bir takım ilaveler veya çıkarmalar yapıldığı kesinken, nasıl olur da bilhassa on emir aksini savunurken çocukların, kadınların ve yaşlıların öldürülmesini emreden âyetler indirilmiş olabilir? Kitab-ı Mukaddes’in 1960 yılında yapılan Katolik baskısının

önsözünde Hristiyan din adamları da bu gerçeği itiraf ederek şöyle diyorlar: “Çağımızda yaratılış hikayesinden ölümüne kadar geçen Pentatichus’u Mûsa’nın bizzat kendisinin yazmış olduğuna inanan hiçbir Katolik bilim adamı yoktur. Aynı şekilde hiç kimse Mûsa’nın çeşitli yazarların kırk yıl boyunca kaleme aldığı metnin yazılışına nezaret ettiği de düşünülemez. Ama zaman içinde Mûsa şeriatına sosyal ve dini olayların yol açtığı bir takım ilaveler yapıldığı söylenebilir.” Nitekim Mesih de Ferisi ve Yasa Uzmanı (Namusî) yazarlar dediği kişileri tenkit ederek, faziletten uzaklaşmaları ve dünya nimetlerine kanmalarından dolayı kınamış ve lanetler yağdırmıştır.⁵³ Kur’an-ı Kerim’de de Tevrat’ı tahrif eden Yahûdîler’e işaretle şöyle buyrulur: “Elleriyle kitap yazıp, arkasından birkaç kuruşa satmak için ‘bunlar Allah katından geldi’ diyenlere yazıklar olsun! Lanet olsun elleriyle yazdıklarına! Kazandıklarına da!”⁵⁴ Yahûdîler’in Tevrat’ı tahrif ettiklerine dair başka âyetler de var: “Hidayete erenlerden Allah’ın kelamını tahrif edenler vardır.” Dr. Sami Said el-Ahmed bu konuda şöyle der: “Kur’an, Yahûdîler’in asıl Tevrat’ı tahrif ettiklerini yaklaşık on dört asır önce haber vermiştir. Şimdiyse bizler, tüm işittiklerimize, yaptığımız araştırmalara ve elde edilen arkeolojik bilgilere istinaden görüyoruz ki, Kur’an’ın söylediği aynıyla hakikattir.”⁵⁵

⁵³ Luka, 11: 52

⁵⁴ Bakara, 79

⁵⁵ Dr. Sami Said el-Ahmed, *El-üsüs et-târihiyye li’l-akidet el-Yahûdiyye*, s. 8.

Demek ki, Mûsa peygamber zamanına ait olanları bir kenara ayırıp daha sonra ilave edilen veya tahrif edilen Tevrat bölümlerini ayrı bir yere koymak gerekir; ancak, en iyisi, Tevrat’ta da sözü edilen ve “iki şahadet levhasına” yazılan asıl yasayı temsilen on emiri esas almaktır.

İslam dini, peygamber ve rasullerin insanların günlük yaşantılarında örnek almaları gereken en temiz kişiler olduklarını beyan etmesine rağmen, Tevrat onlara iftiralar yağdırmakta, dinî ve sosyal mevkileriyle ters düşen bazı kötü amelleri bu insanlara yamamaktadır. Örneğin Tevrat’a göre Davud, komutanlarından birinin hanımıyla zina etmiş; Süleyman peygamber pekçok yabancı kadın sevmiş; Lut peygamber kendi kızlarıyla zina yapmış; Davud’un oğlu Amnon kendi kızkardeşi Tamar’ı yatağa atmıştır vs..

Orijinal Mûsa Tevrat’ı üzerinde yapılan tahrifatların en önemli göstergelerinden biri de, asırlar sonra kahinlerin kaleme aldıkları Tevrat’ta ırkçılığın ön plana çıkarılmış olmasıdır. Buna göre Yahûdî-ler Allah tarafından seçilmiş insanlardır, diğerleri ise onların aşağısında olan halklardır. Böyle olunca da Tanrı Yahûdîler’e özel imtiyazlar tanımıştır. Halbuki gerçek Mûsa şeriatı insanlar veya kabileler arasında bir ayırım gözetmiyordu. Kaldı ki Allah’ın Mûsa’ya gönderdiği gerçek Tevrat, kıyameti, ölümden sonra dirilmeyi kabul ediyordu. Buna karşılık Mûsa’dan birkaç asır sonra rabbiler tarafından kaleme alınan Tevrat’ta kıyamet günü, öbür dünya, cennet ve cehennem kavramları görmezlikten gelinmiştir.

Mûsa peygamber’e indirilen orijinal Tevrat’ın tahrif edildiği konusunda yazan islam filozoflarından biri de Endülüslü ibni Hazm’dır. ibni Hazm, “el-Fasl fi’l milel ve’l ehva ve’n nihal”

adlı eserinde Yahûdî hahamların Mûsa'dan çok uzun zaman sonra kaleme aldıkları şimdiki Tevrat'ın içerdiği yalan, hurafe ve tezatları gözler önüne serdikten sonra, her birini ayrı ayrı yorumlamaktadır. Samirî-ler'in Mûsa'ya indirilen orijinal Tevrat'a sahip olduklarını, şu anda diğer Yahûdîler'in elindeki Tevrat'ın sahte olduğunu iddia ettiklerini belirterek, "Bense, her ikisinin de tahrif ve debdil edilmiş olduğunu, her ikisinin de Allah'ın Mûsa'ya indirdiği Tevrat olmadığını ispat ediyorum" demektedir. ibni Hazm'a göre Tevrat'ın bazı yerlerinde efsaneleri andıran çirkinlikler ve yalanlar yer almaktadır. Tevrat'taki yalan ve çelişkilerin sayısını da veren ibni Hazm, "Bir tek bölümünde yedi yalan veya çelişki yahut tahrifat var. Elli yedi bölümdeki yalan ve çelişkileri varın siz hesap edin!" ibni Hazm sözlerini şöyle sürdürür: "İsrail oğullarının Mûsa aleyhisselamın ölümünden sonraki ilk devletlerinden, devletlerinin yıkılışından, daha sonra Beyt el-Mukaddes'e dönüşlerinden sonra Ezra'nın kahinlerin icması ve alimlerinin ittifakıyla yazdığı Tevratlar, üzerinde ittifak edilen kitaplardan biridir. Biz, ondaki ihtilaflı konuları gözler önüne serdik ki, aklı başında olan herkes onun tahrif edildiğini, değişikliklere maruz kaldığını anlasın ..."

10. İki Tevrat

Tevrat'ın içerdiği değişik çelişkiler, bir yandan Yakub ile Yusuf dönemleri, diğer yandan Mûsa ile Yahûdîler, üçüncü bir yöndense Mûsa çağıyla Yahûdîler (Tevrat yazarları) çağı arasındaki kronolojinin muğlaklığı, Tevrat'ın bu iki çağı suskunlukla geçişi, tüm bunlar Tevrat'taki bu düğümü çözmeye çalışan araştırmacıları bir yığın soruyla karşı karşıya getirmiştir. Bilim adamları, Tevrat'ın düalistliği konusunda aşağı yukarı hemfikirdirler. Yani Tevrat, detaylara girmemek için kronolojiyi görmezlikten gelerek, çağlar, devirler, halklar ve dinleri birbirine karıştırmıştır. Bununla birlikte ilim adamları bu düalizmin niteleği konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazıları, İbrahim'in Kenanî Arap asıllı olduğunu, Mûsa ve Yahûdîler çağıyla herhangi bir ilişkisi bulunmadığını kabul etmekte; Tevrat yazarlarının İbrahim'in (Abram'ın) Yahûdîler'in Yahûdî kişilikli cedd-i âlisi olduğu şeklindeki iddialarını reddetmektedirler. Örneğin Prof. Alf-red, Yahûdîce Tevrat'ın biri Yahveci (Yahvist), diğeri Elohimci olmak üzere başlıca iki akım içerdiğini; Elohimci (Elohist) akımın Kenan orijinli olduğunu ve Mûsa'dan bugüne Yahveci akımla çatışma halinde bulunduğunu kaydetmektedir. Yine ona göre Yahveci akım geç döneme yani bizzat Tevrat'ın yazım tarihine kadar Elohimci akımın izlerini bütünüyle ortadan kaldıramamıştır. Yahveci akım istilacı ve siyasi ırkçı bir akım olmasına rağmen, Elohimci akım büyük bir ihtimalle saf bir dini akımdır.⁵⁶ Bazılarına göre ise Tevrat'ın satır aralarında bir değil iki İbrahim'in var olduğunu gösteren deliller mevcuttur. Örneğin Dr. Champbell "Biri diğerinden uzun zaman sonra gelen iki İbrahim'in var olmuş olması gerekir" diyerek sözlerini şöyle sürdürüyor: "Amorîler'le Habirular birbirine karışıp, aynı tanrıya tapınmaya başlayınca, Habirular soylarını Hebron'da yaşamış bulunan Abram adlı kişiye bağlamak suretiyle üstünlük iddiasında bulundular. Kabrinin (mezar yerinin) o yerin sahibi olan krallardan parayla satın alındığını, onun oraya defnedilmesinde herhangi bir amaç veya düşmanlık bulunduğunu ileri sürdüler." "İbrahim ve Son Bulgular" adlı kitabın yazarı Sir Leonard Woolley de bu görüşü destekleyerek, "İbrahim Abraam'dan farklı bir kişiydi, çünkü Babil diyarında torunun dedenin adıyla çağrılması yaygın bir âdeti" demekte ve görüşlerini şu şekilde sürdürmektedir: "Şu halde İbrahim'in

birçok rivayette adı geçen Abram adında bir dedesi vardı. Büyük bir ihtimalle onun yaşadığı çağdan sonra gelenler her ikisiyle ilgili bilgileri bir araya getirip, birinin hayatını diğerininkine bitiştirerek, ikisinin ömrünü 175 yıla çıkardılar ... Geç Habirular'ın tek bir ibrahim'den değil, iki ibrahim'den bahsetmiş olmaları uzak bir ihtimal değildir. Bu karanlık tarih, ibrani taifesinin soyunu ibrahim'e bağlaması, kendisinin onun yerde ve gökteki mirasçısı olduğunu, Filistin'i de ibrahim'in zamanından beri tevarüs ettiğini ortaya atmasıyla büsbütün karmaşık hale gelmiştir. Onlar, Filistin üzerindeki bu iddialarına rağmen yine de Mûsa dönemine kadar mera ve su kaynaklarını gümüşle satın alıyorlardı; Filistin'e de ancak Amorî, Hatti ve Heksos-lar'ın zayaflamasından sonra girebilmişlerdir.”⁵⁷ Daha sonra meşhur psikolog Freud ortaya çıkarak, Tevrat'ın düalizmi konusunda başka bir görüş ortaya attı ve Mûsa adını taşıyan iki ayrı insan bulunduğunu belirtti. Freud şöyle diyordu: “Burada Yahûdîler'i etki altına alan ve eski dualizmden kaynaklanan bir düşünce peşinde koşturan ikilemler var. Onlar hiçbir zaman tek halk değildiler. Aksine iki halktılar; iki tanrıları, biri diğerine saldıran iki dinleri, biri diğerini öldüren ama Mûsa adını taşıyan iki peygamberleri olmuştur. Bu iki peygamberde, Yahûdîler tarafından fiilen öldürüldükten sonra birincisinin inkârı vardır.. “ Yine Freud'a göre Mûsa'nın tapınmaya davet ettiği tanrı, Akhenaton dininin temel direği olan Mısır tanrısı “Aton”un bozulmuş şekli “Adonay”dı.⁵⁸ Sonra onun yerini Yahûdîler'e özgü “Yahve”ye “kötülük, zulüm ve vahşete inanan çobanların tanrısı”na tapınmayı emreden başka bir din aldı.” Tevrat'taki du-alizm konusunda ise Wells şöyle der: “Burada, Tevrat yazarlarının detaylarda gizlemeye çalıştıkları bir görüş mevcuttur ki, o da tüm insanların ibrahim'in çocukları olduğudur. Buna rağmen Yahûdî yazarlar, Yahve'nin diğer halklar arasında sadece Yahûdî halkını seçeceği vaadinde bulunduğu görüşünü savunur, bir yandan da Yah-ve'nin tüm kabile tanrıları arasında en büyük ve en güçlüsü olduğu inancını müdafaa ederler. Hatta bu üç görüşten doğan dördüncü bir görüş daha vardır ki, o da Yahve'nin vaadlerine göre uzun zamandır gelmesi beklenen bir lider ve mesih inancıdır.”⁵⁹

⁵⁶ Kasımeş-Şevvaf, Maa'ikelimees-sâfiyye, s.327.

⁵⁷ El-Akkad, *İbrahim, seyyid el-evliyâ*, s. 129-130.

⁵⁸ Şarkavi, *Mûsa vettevhid*, Mecellet ed-düstur, sayı 127, 1972, s. 23-40.

⁵⁹ Wells, *Tarih el-maâlim el-insaniyye*, IV/291-292.

Bilim adamlarının gerek iki ibrahim ve gerekse iki değişik Mûsa konusunda Tevrat'ın dualizminin niteliği belirlemek ve analiz etmek için ortaya sürdükleri bu görüşlerin tamamı henüz meseleyi bir açıklığa kavuşturmadığı gibi, daha da çetrefil hale getirmiştir. Çünkü bunlar sadece birer his ve görüş olduğu için, tarihî karinelerle desteklenmek zorundadır. Halbuki biz, bulgular ışığı altında tarihî olayların sınırlarını belirleme konusunda kesin bir noktaya ulaşmış durumdayız. Ve bu ulaştığımız nokta bize Tevrat'taki du-alizmin boyutlarını göstermektedir. Tevrat'ta gerçekten olmuş kimi tarihî olaylardan ve ve değişik çağlarda yaşamış kişilerden bahsedilir. Tevrat yazarları, amaçlarına ulaşmak için kendi keyif ve isteklerine göre bir takım hurafe, hikaye ve değişik efsaneleri bu kişiler ve olaylar üzerine kurmuşlardır. Onların amaçlarının ne olduğuna birkaç yerde işaret etmiştik. Tevrat'ın satır aralarından birbiriyle ilişkisi bulunmayan ve aralarında ara dönemler olan değişik

zamanlarda kendine özgü kültürleri bulunan üç ayrı halk veya topluluğun yaşadığını, Tevrat yazarlarının bunları bir araya getirip tek bir toplummuş gibi sunmaya çalıştığını, bunun da biraz önce sunduğumuz çelişkilere yol açtığını tespit etmiş bulunuyoruz. Bu üç halk veya topluluk şunlardır:

a) Elohimci ibrahim cemaati. Kenan çağıyla ve Tanrı “El” (Al-lah)la ilişkisi bulunan ibrahim, ishak ve Yakub cemaati.⁶⁰

⁶⁰ Birinci bölümdeki “El” le ilgili kısma bkz.

b) Mısır askerlerinden, Heksos bakiyelerinden ve kaçak kölelerden oluşan topluluk. Bunlar Tanrı “Adonay”’a (Mısırlılar’ın tanrı Aton’a) tapınılmasını emreden Mûsa’nın dinine bağlıydılar.

c) Rabbilerin yazdığı “Yahve” dinine bağlı ırkçı Yahûdîler. Yahû-dî rabbiler, Yahûdîlerin kökenini tarih ve ırk açısından ibrahim’e, tanrıları Yahve’nin kendilerine vaadettiği Filistin’e bağlamışlardır.⁶¹

⁶¹ G. G. Scholem, *Zohar*, 1963, s. 100.

Tevrat yazarlarının iğnenin deliğinden geçirmeye çalıştıkları bu dualizm, kökenlerini ve tarihlerini tek bir yere bağlama gayretlerine rağmen, yeni arkeolojik bulgular ışığında ve mantıklı bilimsel bir analiz karşısında hedefine ulaşamamıştır.

Burada altını çizmemiz gereken husus, Kur’an-ı Kerim’in bilim adamlarının şimdi ulaştıkları Tevrat düalizmini 1300 yıl önce haber vermiş olmasıdır. Çünkü ibrahim, ishak, Yakub, Mûsa ve onlardan sonraki salih peygamberlerin soyundan gelen israil oğullarıyla, geç dönem Yahûdîler’ini birbirinden ayırmış; birincileri övgü ve hayırla yad etmiş, ikincisini ise lanet ve sapıklıkla nitelemiştir. Birinci kategoridekiler için tevhit dini yani tek tanrıcılık esastır. Burada Tanrı “El” Allah’tır ve Tanrı “Adonay”’a tapınmak şarttır. Burada geçen “Adonay” saf tek tanrı dinin ve Mûsa’nın tanrısını temsil eden Aton’dur. ikinci kategoride ise yine tek tanrıya tapınmaya davet vardır; fakat bu tanrı sadece Yahûdîler’in tanrısı “Yahve”dir. O, aynı zamanda “çobanların gece karanlığından korkan, gündüz ışığından ürken, kana susamış tanrısıdır”⁶² Ayrıca birincisinde on emirde belirtildiği gibi Sami halklarda anne-babaya saygıyı emreden, canlı öldürmeyi yasaklayan, zina ve çalmayı meneden yüksek ahlaka tutunmayı, ikincisinde ise kana susamışlığı, zorbalığı, yaşlıları, kadın ve çocukları öldürmeyi, şehirleri yakmayı emreden daveti buluyoruz..

⁶² Freud, *Mûsa vet-tevhid*, Fransızca baskısı, s. 46.

11. Talmud

Talmud, Yahûdîler’in şariat kitaplarından biridir. Anlamı, öğreti, yorum veya tefsir demektir. Yahûdî rabbilerin Tevrat’a dayanarak yaptıkları yorum ve çıkardıkları hükümler mecmuasıdır. Talmud kelimesinin orijini ibrance “Lamad” yani “bilir” kelimesinden gelmektedir. Talmud, biri “Mişna” yani metin, diğeri “Gemara” - tefsir ve açıklama olmak üzere iki kısımdan ibarettir. işte Talmud, metin ve yorumunun bir arada sunulması anlamındadır. Mişna, Tevrat’tan bazı âyetlerle

Yahûdî yaşantısının değişik yönlerindeki gelenekleri içerir. Gemera ise, mişnanın ortaya konulmasından sonra üst düzey medreselerde tezahür eden yorum, öğreti ve tartışmalar mecmuasıdır. Yahûdîler'e göre Mûsa peygamber bu öğreti ve gelenekleri halkına şifahi olarak vermiştir. Bu bilgiler ise kendisine dağda bulunduğu sırada verilmiş, sonra Harun, Eleazer ve Yeşu bunları aralarında yaşatarak peygamberlere teslim etmiş, peygamberlerden yüksek din konseyi Sanhedrin'e ve isa'dan sonraki II. Yüzyıla kadar onların ardıllarına intikal etmiştir. Yahûdîler'in büyük bir kısmı Talmud'u vah-yedilmiş bir kitap olarak kabul eder ve Tevrat yerine koyarlar. Onlara göre Allah Mûsa'ya Tevrat'ı Sina Dağı'nda yazılı olarak, Talmud'u ise şifahen vermiştir.⁶³

⁶³ Şelebi, *Mukarenet el-edyan el-Yahûdîyye*, s. 366.

Birisi Yahûdîler'in Yerushalmi dedikleri Filistin Talmudu,⁶⁴ diğeri Babil [Bavli] Talmudu⁶⁵ olmak üzere iki ayrı Talmud bulunmaktadır. Her iki Talmud da ortaya konulduğu ülkenin genel çizgilerini yansıtmaktadır; dolayısıyla her ikisi de birbirinden farklıdır ve iki değişik Arâmî lehçesini temsil etmektedir. Filistin Talmudu Batı Arâmîcesi, Babil Talmudu ise Mindaice (Irakca)ya daha yakın olan Doğu Arâmî lehçesiyle yazılmıştır. Babil Talmud'nda bazı Yunanca ve Latince deyimler de yer alır. Bundan başka Babil Talmud'u Filistin Talmudu'ndan dört misli daha hacimlidir. 5894 sayfadır ve genellikle 12 cilt olarak basılır.

⁶⁴ L. Ginsberg, *The Palestinian Talmud*, N.Y., 1941; Radkinson, *History of the Talmud*; J. Beckley, *The Talmud*.

⁶⁵ C. Danby, *The Babylonian Talmud*, Londron, 1935; Dr. Christian Ginsberg, *The Talmud*; Drach, *The Harmony between the Church and the Synagoge*.

Filistin'de “Tannaim” denilen bir grup rabbi yetiştirdiği için Filistin Talmud'u Taberiye'de yazılmıştır. Bu rabbiler, Tevrat hükümlerini yorumlamaya, kanunları yazmaya, yasaları sınıflandırarak “Mişna” adı verilen bir kitapta toplamaya girişmiş; eserin yazımı yaklaşık iki yüz yıl (MS. 10-220) devam etmiş ve büyük kohen lâkabıyla tanınan rabbi Yahuda b. Şemon'un nezaretinde tamamlanmıştır. Yahuda b. Şemon, Talmud'a temel teşkil eden Mişna'yı bir araya getiren yüksek din konseyi Sanhedrin'in yedinci başkanıdır. Tannaim ise “tanna” (öğretmen) anlamındaki Arâmîce bir sözcükten gelmektedir.

Daha sonra Filistin'de “Amoraim” denilen ikinci bir grup rabbi ortaya çıkmıştır. Amoraim'in anlamı ‘yeni üstadlar’ demektir. Bunlar, Mişna'yı yeniden gözden geçirip ek yorumlar getirmeye; Yahûdî yasalarını, gelenek, tarih ve dinî âyinlerini daha doyurucu bir şekilde açıklamaya başladılar. Bu yorumlar ve izahlar “Talmud Yerushalmi” adı verilen bir koleksiyon halinde bir araya getirildi. Çalışmaları Miladî III. Yüzyıl sonlarında tamamlanan bu koleksiyonun büyük bir kısmı daha sonraları kayboldu. Amoraim, ibranice yorumlayan, şerheden anlamındaki “Amora” kelimesinin çoğuludur.

Romalılar'ın Filistin'deki Yahûdî rabbilerine yaptıkları baskı artınca, derslerine ve araştırmalarına güvenlik içinde devam edemeyeceklerini anlayan rabbilerin büyük bir kısmı Irak'a göç ederek, orada Amoraim için büyük medreseler kurdular. Can güvenliğinin ve dinî serbestinin hakim olduğu Irak'ta rahat bir çalışma ortamı bulan Amoraim, Mişna'yı Filistinli Tannaimin

yaptığından daha detaylı bir şekilde yorumlamaya girişti. Böylece ortaya Babil Talmudu denilen ve 490'da yazımı tamamlanan yorumlar mecmuası ortaya çıktı. Amoraim dönemi de burada kapanmış oldu.

Irak'ta din okulları için dört ana merkez kurulmuştu. Rabbilerin kontrolündeki bu merkezler, Babil Talmudu'nun ortaya konulmasında karşılıklı yardımlaşmışlardır. Bu merkezlerden üçü Fırat nehri üzerindeydi. Birisi Orta Fırat bölgesinde Ane civarında "Nehr Daa" denilen yerde, ikincisi güneyde, Enbar şehri civarındaki "Pumbeditha" kasabasında, bir diğeri ise Babil bölgesindeki "Sura"daydı. Dördüncüsü, Dicle nehri sahilinde, Taysefun civarındaki "Mahuza"daydı.⁶⁶ "Nehr Daa" Talmud'un önemli şehirlerinden olmakla ve Orta Fırat bölgesinde yer almakla birlikte, Enbar şehri de dahil olmak üzere tüm bölge bu adla anılıyordu. "Nehr Daa" Tedmür kralı II. Ezine'nin şiddetli bir hücumuna maruz kalmış; 262'de Kral I. Şapur'u mağlup ettikten sonra, şehre saldırarak Yahûdî din okulları da dahil olmak üzere baştan aşağı yakıp yıkmıştır. Bu durum karşısında okul önce "Mahuza"ya, arkasından "Sura"ya nakledilmiş, böylece Sura, "Rabbi" denilen Ebû Eriha'nın 219'da büyük okulu kurmasından sonra Yahûdî dini eğitiminin Babil'deki ana merkezi haline gelmiş, aynı sıralarda Enbar şehri civarında yine büyük Talmud okullarından birinin kurulduğu "Pumbeditha" ortaya çıkmıştır. XII. Yüzyılda Irak'ı ziyaret eden Benyamin Tatili, Enbar'ın Nehr Daa'daki "Pumbeditha" olduğunu ve burada aralarında hukukçu ve bilim adamlarının da bulunduğu iki bin kadar Yahûdînin yaşadığını belirterek, Huneyn, Mû-sa ve Yakim adlı rabbilerin burada ikamet ettiklerini, Yahuda ve Samuel gibi kohenlerin mezarının da burada yer aldığını kaydetmektedir. Yine Tatili'ye göre Re's Calut⁶⁷ Kenis R. Bestenay ve Nathan ve Nahman ben Baba adlı rabbiler de burada yaşıyorlardı.⁶⁸ "Sura"ya gelince, Fırat'ın kollarından Nil sahilindeki Hille civarındaydı ve eskiden "Nehr Sura" adıyla biliniyordu. ibni Serabiyyûn ondan "Büyük Sıra" diye bahseder. Nehrin geçtiği kanal Haccac b. Yusuf tarafından tekrar kazdırılmıştır. Sura yıkınında Kamnian Köprüsü adıyla bilinen meşhur bir köprü vardı. 219'da büyük okul kurulduğunda Re's Calut Sura'daydı. Bu okul sekiz asır boyunca faaliyetini sürdürmüş, sonunda Halife el-Kadir Biemrillah tarafından diğer medreselerle birlikte kapatılmıştır. Bu olay üzerine Yahûdî Yüksek Konseyi Endülüs'e taşınmış, Kurtuba'da büyük bir medrese kurulmuş ve dünyanın dört bir yanından öğrenciler ilim tahsil etmek için buraya gelmeye başlamışlardır. Ancak, bu medresede okuyanlardan bir grup Eflatun felsefesine ilgi duyarak, Sura şehrinde hakim olan dinî otoritenin emrinden çıkmışlardır. Bunlar arasında hiç şüphesiz Eflatun felsefesiyle kutsal kitapları birbiriyle uyuşturma konusunda görüşleri mihenik taşı olarak kabul edilen Mûsa b. Meymun en fazla dikkat çeken kişidir. Bununla birlikte Endülüs Emevi Devleti gerileme devrine girince, buradaki Yahûdîler takibat altına alınmaya başlandılar. XV. Yüzyıl sonlarında ise Yahûdîler ıspanya'dan kovuldular. Böylece Avrupa'nın karanlık günler yaşadığı dönemde Arap felsefesinden sonra ikinci sırayı işgal eden Yahûdî felsefesi de geriledi.⁶⁹

⁶⁶ ibn el-iberî, "Muhtasar Tarih'id Düvel" adlı eserinde şöyle der: Kisra Anuşirvan Antakya'yı zaptetince oradaki halkı Medain [Ctesiphon] yakınlarında yine Antakya adıyla kurduğu yeni bir şehre nakletti. Bi-lahere Yahûdî ve Süryani yazarlar her belanın Selevkiler'den olduğuna işaret etmek amacıyla "Mahuza" adını verdiler.

⁶⁷ "Re's Calut" (Calut'un reisi) islam devletindeki Yahûdî taifesinin reisi anlamında Arapça bir deyimdir. Bu deyim aslen "Bir neslin

reisî” anlamında Arâmîce bir sözcüktür. Yahûdîler içinse “Rîş Calut” deyimini kullanılıyordu. Halife Ömer zamanında Calut’un reisliğini Davud ailesinden gelen eski Calut reislerinden Bastanay b. Huneynay Sellil yapıyordu. Halife, bir belge imzalayarak onu yerinde bıraktı. Re’s Calut’un merkezi Sura şehrindeydi. Re’s Calut’un Abbasi halifeleri dönemindeki yetkisi, Irak, Horasan, Yemen ve Arap Yarımadası, Mezopotamya, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ceyhun nehri sahilleri, Semer-kand, Tibet ve Hint diyarındaki tüm Yahûdîler’in reisliği idi. Halife Mansur zamanında, 762’de Bağdat şehri kurulunca Re’s Calut yeni başkente taşındı. Yahûdî cemaatinin Re’s Calut idaresine verilmesi Miladi II-III. Yüzyıllarda başlamıştı.

[68](#) *Rihlet Benyamin*, s. 129.

[69](#) Miller, *Mahtutat el-bahr el-meyyit* (Ölü Deniz Yazmaları), Arapça çev. Mahmud el-Abidi, Amman, 1968.

Amoraim’in dönemi kapanınca Irak’ta “Savoraim” denilen âlimler ortaya çıktılar. Bu, ‘yorumcu üstadlar’ anlamına gelen ibrance bir kelimedir. Babil’de 500-588 yılları arasında ilmî faaliyetlerini yürüten Yahûdî âlimleri için kullanılan bir terimdir. İşleri Talmud’u yorumlamak, bölümlerini günümüzde de geçerliliğini koruyan şekliyle tanzim etmektir. Daha sonra Talmud’u Doğulu ve Batılı Yahûdîler’e öğretme ve fetvalar verme işini “Geonîm”ler üstlendiler. Geonîmle-rin çalışmaları, 589-1030 yılları arasında yaklaşık 450 yıl devam etti. Geonîm, ibrance “Gaon” kelimesinin çoğuludur. Babil’deki “Pumbeditha ve Sura”daki Yahûdî dini medrese başkanlarından oluşan Kohenler için kullanılan bir kelimedir.

Talmud’un yazılmasında birbirlerine yardımcı olan rabbilerin dönemleri aşağıdadır:

<i>Rabbiler</i>	<i>Yer</i>	<i>Dönem</i>
Tannaim	Filistin	10-219
Amoraim	Filistin, Irak	219-500
Savoraim	Irak	500-588
Geonîm	Irak	589-1030

Talmud, açık bir şekilde Yahûdîler’in seçilmiş halk olmaları ve Allah’ın kendilerini diğer halklar arasından seçtiği iddiasına dayanarak, başkaları üzerinde hakimiyet kurmayı telkin etmekte; Yahûdîler’in yeryüzünün tüm nimetlerinden faydalanma hakları olduğunu, çünkü kendilerine özgü tanrıların bu nimetlerini onlara verdiği konusunu işlemektedir. Talmudculara göre Yahûdîler, “Yahûdî dinini kabul etmedikleri için üst üste yığılan tuğlaların en üst halkası-dırlar; diğerleri ise düşünemeyen hayvanlar gibi onların hizmetkâr-karıdırlar.”[70](#) Bilim adamı Durant “iman Çağı” adlı eserinde şöyle diyor. “Rabbiler ve hahamlar, Tevrat’ı, kendi çirkin içgüdülerini tatmin edecek ve diğer halkları köle haline getirme arzularını doyuracak şekilde keyiflerine göre yorumlamaya başlamışlardır.”[71](#)

[70](#) *El-kenz el-marsud fi kavâid ed-talmud*, s. 10.

[71](#) Durant, *Kıssat el-hudara*.

Talmud “Her Yahûdî’nin tüm yeryüzü kendilerinin olması için diğer halkların yeryüzünde egemen olmasını engellemek amacıyla elinden geleni yapmasını” emrederek, “iktidarı ele geçirememişlerse kendilerini sürgün ve esaret hayatında saymaları” gerektiğini belirtir ve arkasından da “Servet ve iktidar herkesten alınıp kendilerine geçinceğe kadar Yahûdîler’in diğer halklarla savaş halinde olduklarını, ancak o zaman insanların dalga dalga Yahûdî dinine gireceklerini” kaydeder.[72](#)

Talmudcuların Hristiyanlığa bakışına gelince, Talmud'un birçok yerinde insan ahlakının kabul edemeyeceği ölçüde Hristiyanlığa ve isa aleyhisselama küfürler, lanetler yağdıran ifadeler yer almaktadır. Her ne kadar küfrü nakleden kafir değildir^{[73](#)} denilirse de, biz, insanın yüzünü kızartacak bu çirkin sözleri burada nakletmekten utanırız. Talmud ise, Yahûdî olmayanlara karşı yalana başvurulmasını ve fitneci davranışlar sergilenmesini serbest bırakır.^{[74](#)}

^{[73](#)} Şelebi, *Mukârenet el-edyân*, s. 270

^{[74](#)} Age., s. 268.

Talmud, Hindistan'dan Babil'e gelen ve Yahûdî rabbilerin Babil toplumundan aldığı "tenasuh" (reenkarnasyon) itikadını benimsemektedir.^{[75](#)}

^{[75](#)} Age., s. 267.

Talmud'da ele alınan konular altı başlıkta toplanabilir:

1- Çiftçilik; 2- Bayramlar ve Mevsimler; 3- Kadınlar, evlilik, boşanma, çocuk bakımı, adak, miras ve vasiyet gibi kadınlarla ilgili konular; 4- Yasaklar ve cezalar; 5- Kurbanlar, sunular, tapınak kuralları ve benzeri hususlar; 6- Temizlik.

Yahûdîler, Hristiyan dünyasının kendilerine karşı harekete geçmesinden korktukları için, Talmud'un Yahûdî olmayanlardan ancak mücadelelerinde kendilerine destek verdiğine inandıkları kişilerin okumasına imkan sağlardı. Bu yüzden rabbiler tarafından yazıldığı günden sonra tam on dört asır boyunca onu gizlemişlerdi. 1243 yılında Fransa hükümeti, diğer halklara ve özellikle Hristiyanlığa karşı içerdiği küçümseme, tahkir ve tel'in ibareleri içerdiğinin anlaşılmasından sonra Talmud'un milletin gözü önünde yakılmasını emretmiştir. Talmud bazı ülkelerde de birkaç kez yakılmıştır.

Mişna'nın en eski el yazma nüshası "Parma"dır ve tarihi de Miladî XIII. Yüzyıla kadar gider. Cambridge ve New York'ta da X. ve XI. Yüzyıllara ait birer nüshası mevcuttur. Mişna'nın ilk yorumlu baskısı 1492'de italya'da yapılmıştır. Şu andaki baskıları ise XV. ve XVII. Yüzyıllardan kalmadır. Babil Mişnası'nın ingilizceye yapılan en önemli çevirisi 1935'de yapılan çeviridir.

Yahûdîler'in Arap ülkelerinde günlük konuşma ve yaşantı dili Arapça olduğu için, Kurtubalı Yahûdî filozof Mûsa b. Meymun (1139-1205) Mısır'a yerleştikten sonra Mişna'nın Arapça geniş bir yorumunu yapmıştır. ibni Meymun "Es-Sirac" adını verdiği kitabını Mısır'da kullanılan sokak diliyle yazmış, fakat ibrani harflerini kullanmıştır. Kitabın yazımı 1168 yılında tamamlanmıştır. ibni Meymun, ayrıca Talmud, Talmud şerh ve yorumlarına dayanarak, Yahû-dî fikhî konusunda ibrance olarak başka bir eser kaleme almış ve eserine "Tesniye et-tevrat" adını vermiştir. Eserin yazımında Babil Talmudu esas alınmış, ancak gerek duyulduğunda Yerushalmi Tal-mudu'na da müracaat edilmiştir. ibni Meymun'un bir diğer kitabının adı "Delil el-Hairîn"dir. Yazar bu çalışmasında Yahûdî inançlarını naklî yönden değil, aklî ve mantıkî delillerle takviye etmeye çalışmış, bununla

birlikte “Es-Sirac”da olduğu gibi bu kitabını da ibrani harfleriyle Arapça yazmıştır. Bu kitap daha sonra Arap harfleriyle çoğaltılmış, ibraniceye de tercüme edilmiştir. ibni Meymun da diğeri Orta Çağ Yahûdî yazarları gibi eserlerinde Arap dilinin gramer kaidelerine yeterli ölçüde riayet etmemiştir.⁷⁶

⁷⁶ Welfenson, *Mûsa b. Meymun*, s. 41-141.

Çoğaltma araçlarının gelişmesinden sonra Filistin ve Irak Tal-mudlarının ilk tam baskısı, 1520-1524 yılları arasında Bundukiye’de yapılan baskıdır, fakat bu baskı 1553’de italya’da yakılmıştır.⁷⁷ Tal-mud’un orijinal metin, şerh ve yorumlarıyla birlikte ingilizce yapılan baskılarının sayısı 36 cilttir.⁷⁸ Bunun birinci cildi 1909’da Arap-çaya aktarılmıştır. Bu eserde kuşaktan kuşağa yaşayan Talmud âlimlerinin biyografileri yer almaktadır. Daha sonraki kuşaklar birçok bölüm ve ibareleri ortadan kaldırdıkları için Talmud’un tam metinli nüshasını bulmak oldukça zordur. Nitekim 1631 yılında Polonya’da yapılan bir kongrede başkalarının küçümser gözle bakabileceği tüm parçaların yok edilmesi ittifaken kabul edilmiş; Hristiyanların düşük ahlaklı kişiler olduğunu belirten kısımların sevimli ve âdil olmadığı, dolayısıyla yayınlanamayacağı kararı alınmıştır.

⁷⁷ *Jewish Encyclopedia Handbooks*, N.Y., 1/218.

⁷⁸ Nuvayhız, *Protokolat*, 2/149-199.

12. Karailer ve Talmud’u reddediş sebepleri

Talmud’u, Talmud hükümlerini, Rabbi ve hahamların öğretilerini yadsıma, buna karşılık sadece Ahd-ı Kadim sifirlerini kabul etme hareketi, daha önce Samirîler ve Sadukîler’in başlattıkları bir dinî reform hareketidir ve bilahere Miladî VIII. Yüzyılda bir grup Yahûdî tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Yaklaşık 720 yıllarında Suriye’de ortaya çıkan “Messesen” adlı bir kişi, Talmud’un bir kenara atılması çağrısında bulunarak “Talmud öğretilerini terkedin!” sloganını kendine şiar edinmiştir. Zamanla taraftarları alabildiğince çoğalınca kendisinin ‘Beklenen Mesih’ (el-mesih el-muntazar) olduğunu iddia etmiştir. Bu olay Halife Yezid b. Abdulmelik (720-724) zamanında olmuştur. Halife yargılanması için onun bizzat Yahûdî-ler’e teslim edilmesini emretmiş; böylece hareket sona ermiştir. Daha sonra Isfahan’da Obadya b. isa adında başka bir Yahûdî ortaya çıktı. Aynı reformların yapılmasını yani Talmud’u tanımamaya davet ettikten başka, Yahûdî hukukuna birçok değişiklikler soktu. Bu olay, yaklaşık 750 yıllarında olmuştur. Bu fırkaya “isevî”ler adı verildi. Bunlar isa’nın ve Muhammed (s)in peygamberlerini kabul ediyorlardı. ibni Hazm, “El-fasl fi’l milel..” adlı kitabında (1/99) bu isiyîm (iseviler) hakkında şöyle der: “isevîler (isiyim/Essenes), Isfahan Yahûdîlerinden Ebû isa el-Isafahanî’nin taraftarlarıdır. Öğrendiğime göre adı Muhammed b. isa imiş. Bunlar, Hz. isa ve Muhammed (s.)nin peygamberliğini kabul ediyor; incil’de açıklandığı gibi Allah’ın isa’yı israil oğullarına gönderdiğini, onun israil oğullarının peygamberlerinden olduğunu söylüyorlar. Yine onlara göre Muham-med de Allah Teala’nın Kur’an şeriatıyla ismail oğullarına ve diğeri Araplara gönderdiği bir peygamberdir. Aynı şekilde Eyub ve Bala’m da tüm Yahûdî fırkalarının kabul ettiği peygamberlerdir.”

Miladî VIII. Yüzyılda Anan b. Davud adlı birinin kurduğu başka bir Yahûdî fırkası ordaya çıktı. Talmud’u açıkça reddeden ve bir kenara atılması çağrısında bulunan bu fırka, rabbilerin öğretilerinin de Tevrat dışı olduğunu belirtiyordu. Bu fırka kendine “Karai” adını aldı. Salıklarına de Karailer denildi. Anan, kulun yaptığı işlerden sorumlu olduğunu belirten mutezilenin görüşlerini paylaşıyordu. Bu hareket pek çok Irak Yahûdîsini kendisine çekti, birçokları ona bağlandı. Daha sonra aynı hareket Mısır, Suriye, Türkiye, İran, Rusya ve Doğu Avrupa’nın bazı bölgelerine yayıldı. Karailer, Talmud metinlerini didik didik etmeye, uygulamak veya reddetmek için bilimsel tenkide tabi tutmaya başladılar. Bu fırka mensupları, Talmud’un içinden çıkılamaz kısımlarının izahını incil ve Kur’an gibi Semavi din kitaplarına müracaat ederek açıklamaya çalıştılar. Anan şöyle diyordu: “Meryem oğlu İsa, zındık değildi; Tevrat’ı kötülemedi, yalanlamadı veya değıştirmedi. Tertemiz, salih bir insandı. Hiçbir zaman peygamberlik veya uluhiyet düşüncesine kapılmadı. Aksine ıslah yapmak isteyen biriydi. Mûsa şeriatını insanların yamadıkları mefhumlardan kurtarmaya çalıştı.” Anan, Hz. Muhammed (s) içinse şöyle diyordu: “Muhammed (s) hak peygamberdir. O da tıpkı Meryem oğlu İsa gibi hiçbir zaman Tevrat’a karşı çıkmayı, ona saldırmayı veya hükümlerini değıştirmeyi düşünmedi.”

Karailerle rabbiler arasındaki mücadele kızışınca, her iki tarafın liderleri birbirlerini kafirlikle suçlamaya başladılar. Karailer, Talmud akılcılığının en zayıf noktalarını yakalayarak, rabbileri yıpratmak ve onlarla alay etmek için bunları sürekli kullandılar. Sonunda iki taraf arasındaki kavga öylesine şiddetli boyutlara ulaştı ki, Talmudcular Karailer’e bütün kinlerini kusup, onlardan kız alıp vermeyi dahi yasakladılar. İki taraf arasındaki evlilik ilişkilerini zina olarak niteledi-ledikten başka, doğan çocukların gayr-ı meşrû olduğunu ve Allah’ın seçilmiş halkına mensup bulunamayacaklarını ileri sürdüler. Hatta bazı rabbiler mürted olarak kabul ettikleri Karailer’in Yahûdîliğe dönmelerini yasaklayan fetvalar bile çıkardılar. Bir defasında Kebala adındaki bir kohen, rabbilerden birine Karai tarikatına mensup bir kişiye Tevrat’ı öğretmesini yasakladığı gibi, rabbileri, doğru olmuş olsa bile, temiz olmadıkları için Karailer’den birinin yazdığı Tevrat nüshasını okumaktan menetti. Rabbiler, hızlarını alamayarak Kara-iler’i Halife Mansur’a şikayet edip, Anan’ı zındıklıkla ve Mûsa şeriatını bozmakla suçlayınca, halife, Anan’ın hapsedilmesini emretti. Fakat Anan, hapisshanede Mansur’un daha önce hilafetini onaylamadığı için hapsettiği imam-ı Ebû Hanife’yle karşılaştı ve başından geçen olayı anlattı. Ebû Hanife, ona Tevrat’ı rabbilerin ortaya attıkları Talmud safsatalarından temizlemeye çalıştığını, Mûsa şeriatı aleyhine herhangi bir söz sarfetmediğini söylemesini tenbihledi. Bunun üzerine Mansur Bağdat’ta kalmaması şartıyla onu serbest bıraktı. Böylece Kudüs’e giden Anan, orada Karailer için bir havra kurarak, Yahûdîler’i Tevrat’ı Talmud bağlarından kurtarmaya çağırın iki kitap yazdı. Bu kitaplardan birinin adı “Kitab el-Faraiz”, ikincisinininki “Ki-tab el-fezleke” idi.

Karailer ile rabbiler arasındaki çatışma Mısır’da Fatimî halifesi Zahir ibn el-Hakim Biemrillah (1020-1035) zamanında daha da arttı. ihtilaf konusu, boğazlanacak hayvanlarla ilgiliydi. Karailer, rabbi-lerin cevaz vermesine rağmen hamilelik döneminde iki hayvanın kesilmesini yasaklıyorlardı. Taraflar arasındaki çatışma öylesine şiddetli bir noktaya ulaştı ki, sonunda Karailer, rabbi müfettişler tarafından kontrol edilmeyen kendilerine özel dükkanlar açılmasını ve bu dükkanların rabbilerin kabul etmedikleri kendi bayram günlerinde açık kalmasını talep ettiler. Halife Zahir, Karailer’in

isteğini olumlu karşılayarak 1024 yılında Cemad el-ula ayının 11. günü şu buyruğu yayınladı:

“Adetlerinizin incelenmesinden ve kendi dininizden bir grubun diğer bir grubun engellemesine veya şiddete başvurusuna maruz kalmadan uygulayageldiği geleneklerinizi sürdürmenizden anlaşıldığı üzere, (işbu buyruk) her bir grubun istediği gibi yaşaması, bayramını istediği gibi kutlaması, arzu ettiği şekilde alış veriş etmesi, bayramda istediği gibi toplanması, bu konuda tam irade ve mutlak hürriyetle hareket etmesi hukukunu teminen izin verir. Her iki grubu da birbirinin işlerine karışmaması, tartışmaması veya birbirine baskı uygulamaması konusunda uyarıyorum. Hepinizin can güvenliği garanti altındadır. Herhangi bir kötü kişinin aranızda yasaklanan bir şeyi yapmasına fırsat vermemelisiniz. Cezalandırılmayı gerektiren tartışmalardan uzak durun ve buyruğumuzu gözetin. Haddini aşan herkes cezalandırılacak ve zecri tedbirlere maruz kalacaktır. Böyle bir şeyi yapan kişi, diğerlerine ibret olsun diye şiddetli bir cezaya çarptırılacaktır. (işbu buyruk) aynı şekilde başkalarını Karaile-rin sadece kendilerine özgü tapınaklarına müdahale etmekten me-neder.

“Bu buyruk, mü'minlerin emîrinin buyruğudur. Ona saygı duymak ve onu uygulamakla mükellefsiniz. Başkumandan bu buyruğun uygulanmasına yardımcı olmalı, şehir valileri de her iki guruba bu konuda âdil davranmalıdırlar...” (İbni Hazm, *el-milel ve'n-nihal*, s. 65).

Karai hareketi, çeşitli ülkelerden fikir adamlarının olaya öncülük etmesiyle Miladî XVII. Yüzyıl ortalarına kadar faaliyetlerini artırarak sürdürmüş, çok etkili okulları olmuş; ancak, Avrupa, Amerika ve Batının sömürge haline getirdiği Afrika ve Asya ülkelerinde Yahûdî rabbilerin büyük çapta yayılması üzerine gerilemiş ve sadece Doğuda faaliyetini sürdürebilmiştir. Karai hareketinin gerilemesi ve kabuğuna bürünmesinde uluslararası siyonizmin güçlenmesinin büyük etkisi olmuştur. Siyonizm, aralarındaki Yahûdî şeriatı konusunda derin bilgisi bulunan alimlerin çıkması, bunların birçok tefsir ve şerh kitapları yazmaları sebebiyle, Filistin'i yurt edinme ve orasını Yahûdîler'in milli vatani haline getirme konusunda Yahûdî rabbiler-le el ele vererek hazırladığı istila planı için Karailer'i büyük bir tehlike ve engel olarak görmektedir. Dr. Zaza bu konuda şöyle der: “Ka-railer, Türkiye, Rusya ve Mısır'da siyonizme karşı hissedilir ölçüde bir mücadele veriyorlardı; ama bu sonuncusu casus ve kuklalar vasıtasıyla, savaş şartlarından faydalanarak, belli bir politika uygulamak suretiyle birkaç bin Karai'yi tuzağa düşürüp israil'e sokmayı başardı. Bu Karailer şu anda orada rehine olarak tutulmakta, bu küfür işin dışındaki diğer Karailer'i dize getirme aracı olarak kullanılmaktadır. Çünkü siyonizm israil'deki Karailer'in can güvenliğini öne sürerek diğerlerinin susması ve saldırgan tavırlarını sürdürmemeleri konusunda şantaj yapmaktadır.” Dr. Zaza, “Karailik ve Siyonizm” hakkındaki görüşlerini şu sözlerle noktalamaktadır: “Şimdi Karailik patlayarak yeniden ayağa kalkacak mı? Rabbinizm ve siyonizmin baskısı altında bu uzak bir ihtimal; ama Karai mezhebinin genel Ya-hûdî düşüncesine yaptığı etkiyi göz önünde bulundurursak, bu tepki giderek daha da çetrefil bir hal alacak gibi görünüyor.”⁷⁹

⁷⁹ Dr. Hasen Zaza, *el-Fikr ed-dini el-israili*, 1971, s. 295-306.

13. Kabbalizm ve Zohar

Talmud'un yazılışından bir süre sonra, Doğu felsefesinden, Pers-ler'in ve Zerdüş'tün dininden etkilenen bir grup rabbi, kâinâtın, Tanrının ve yaratıkların sırlarıyla ilgili bir takım batınî hikmetler ortaya attılar. İlk aşamasında "Gizli Hikmet" denilen harekete Yahûdîler "Kabbala" adını verdiler. Kelime ibranicede sözlü rivayeti kabul veya telakki anlamına gelmektedir. Rabbilere göre bu sırlar çok eski zamanlardan beri kutsal kişilere inmiş, bazı rabbiler de onları muhafaza etmiştir. Kabbalizm, Zerdüş'tizmden alınan bir takım hayali bilgilerle mitolojik bir çehre kazanmasına rağmen, özünde Yahûdî Mûsevîliğinden birşeyler muhafaza etmektedir.⁸⁰ Gökte ve yeryüzünde batınî (ezoterik) güçlerin aldıkları bu vahiy, insanın akibetiyle ilgili ilahi sırrı araştırmaktan vazgeçerek, seçilmiş halkı çektiği azaplardan kurtaracak olan Yahûdî mesihin zuhuru haber veren işaretleri keşfetmekle meşgul akıllı ve anlayışlı kişilerden seçkin bir gruba has bir bilgidir. Yahûdî halkın imtiyazlı ve efendi bir halk olduğu inancından doğan "Mesih-i Muntazar" (beklenen Mesih) inancı da budur.

⁸⁰ Nuvayhız, *Protokolât*, 2/107.

Kabbalistler, Tekvin kitabının Mûsa'dan geldiğini, Mûsa'nın da onu İbrahim'den aldığını iddia ederler. "Şu halde Adem'den ötesi yahut Adem'den daha eskisi ve makam olarak daha üstünü yoktur."⁸¹ Kabbalizmin ana kaynağı hakkında Haham Books şu açıklamayı yapmaktadır: "Kabbalizmin ana kaynakları, Talmudi ezoterik rivayetlerle Geonimlerin ve Platonik Arap felsefesinin ortaya çıkardığı sufizm mezhebidir."⁸² Bu bilgiler, XIII. Yüzyıl ve sonrasında sadece belli bir grup tarafından biliniyordu, fakat daha sonra oldukça yayıldı ve eserlerini özel bir Arâmî lehçesiyle yazan edebiyatçı bir grubun çıkışına yol açtı. Bu grubun yazdıkları şeyler, yeni bir kutsal kitap halinde toplandı. Bu kitaba "Zohar" adı verildi. ibranicede "nur" veya "aydınlık" anlamına gelen bu kelime Tevrat'taki "Bilgeler gökkub-be gibi, birçoklarını doğruluğa döndüren yıldızlar gibi sonsuza dek parlayacaklar"⁸³ cümlesindeki "parlama" sözünden alınmıştır. Kitabın yazarı Endülüslü Mûsa Lvi'dir (1250-1305). Mûsa, bu eserini Endülüs'te Arâmîce olarak yazmıştır. Ancak, bilindiği kadarıyla Zo-har'ın ihtiva ettiği sufi bilgiler ve hikmetler, Filistin'de on üç yıl bir mağarada gizlendikten sonra gökkubbe ve yeryüzü sırlarının kendisine açıldığı iddia edilen ve XII. Yüzyılda yaşayan Simon b. Yuşay dönemine aittir. Zohar'ın sırları Tevrat'la bağlantılıdır. Ondaki her harf veya sözcük Kabbalistleri ezoterik bir inanca götürür. Bir Zohar efsanesinde ibrani alfabesinin 22 harfi henüz mevcudat yarılardan 26 nesil önce gökyüzünden indirilmiş ve alevli bir ateş tarafından nakşedilmiştir.⁸⁴ "Zohar"a göre hayat hayırla şer (iyilik ve kötülük) arasındaki mücadeleden ibarettir. Her ikisi de kutsal bir amaca hizmet eder. Her hayırlı iş, her samimi dua, hayrın beklenen mesihin gelişinden önce yaygın hale gelecek olan şerre galip gelmesini sağlayan ruhi bir güç gönderir.⁸⁵ Meşhur Kabbalistlerden Nahman da Mûsa b. Meymun da Endülüs'te ortaya çıkmışlardır. Sonuncusunun eserlerine biraz önce değinilmişti.⁸⁶

⁸¹ Age., s. 191.

⁸² Haham Books, *Turas Israili*, s. 328.

⁸³ *Daniel*, 12: 3

[84](#) Ben Shahan, *Tha Alphabet of Creation-An Ancient Legend from the Zohar with Drawings*, 3d printing, N. Y. , 1972.

[85](#) R. Learsy, *Israel*, s. 305.

[86](#) Nuvayhız, Protokolât,2/190-205 ve ayrıca bkz. A. E. Waite, *The Holy Kabbalah*, 2 vols., : A. Frank, *The Kabbalah*, Paris, 1843; Ginsberg, *The Kabbalah*; Benson, *The Zohar in Moslem Spain*; Pouley, *The Zo-har*; G. G. Scholem (editor), *Zohar- The Book of Splendor*, N. Y., 1963.

14. Beklenen mesih inancı

Yukarıdan beri anlatılanlardan Kabbalizmin Yahûdî düşüncesinin gelişiminde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Ancak, tüm bu ezoterik sufi esintilerin bir nokta üzerinde yoğunlaştığı görülüyor ki, o da Allah'ın seçtiği halkı yani Yahûdîler'i çektikleri azaplardan kurtaracak ve onları dünyanın hakimi haline getirecek olan Yahûdî mesih-i muntazar (beklenilen mesih)in çıkıp geleceği inancıdır. Tevrat metinlerine dayanan Talmud yorumlarının tamamı, beklenilen Mesih'in Davud veya Yusuf soyundan çıkacağını göstermektedir ve bugüne kadar güvenilir metinlere göre bu mesih için değişik isimler teklif edilmiştir. Yahûdî mesihin gelişi dünyanın yenilenişi olarak kabul edildiği için, gelişinden önce kargaşanın geri dönmesi gerekir. Yahûdîler'in tarihleri boyunca çektikleri azap ve sıkıntılar “doğum sancıları” olarak kabul edilir. Mesih'in gelişi ve “doğum” vaktinin tamam olmasından sonra yeni dünya şimdiki gibi olmayacak: Yeni dünyanın her yerinde barış hakim olacak; gözyaşı ve feryatlar sona erecek; artık sızlanma, yakınma veya üzüntü olmayacak. israil, Ya-hûdî Mesih'in gelişiyle birlikte kutsanacak, üzerindeki baskılar sona erecek ve Rabbin onun için hazırladığı merkez, dünyanın kapısı olacak. israil'in durumu öylesine değişecek ki, yabancılar bu kervana katılmaya gayret edecekler, ama bu istekleri samimi olmadığı için reddedilmeleri gerekir (mesihin zamanında hidayete erenler kabul edilmeyecektir). Yahûdî'nin öbür dünyayla ilgili en tuhaf inancı ise, israil'in yeryüzündeki düşmanlarının muhakeme edileceği “milletlerin yargılanışı”dır. Bu inancın kaynağı özellikle Romalılar döneminde en üst seviyeye ulaşan dağılmışlıktır. Bu dağınıklık onlarda tüm haklara karşı bir kin ve tiksinti yaratmış; onlarda maddi veya gayr-ı maddi başka bir dünyada kendilerine kötülük eden yeryüzü halklarından intikam alma arzuları meydana getirmiştir.[87](#)

[87](#) Kasım eş-Şevvaf, *Maa'l kelimet es-safiyye*, s. 150-156.

Bazılarına göre “beklenilen Mesih düşüncesi” daha geç dönemde, Yahuda prensliğinin yıkılıp, Yahûdîler'in Babil esaret günlerinin ve Persler'in hakimiyeti altına girmelerinin başlangıcından sonra ortaya çıkmıştır.[88](#) Bu durum, birçok araştırmacıyı “kurtarıcı” fikrinin Persler'in dini Zerdüştizmden ödünç alındığı düşüncesine sevketmiştir.[89](#) Tevrat da bazı bölümlerinde^{[90](#)} “beklenen Mesih”den bahsetmektedir: “Bize bir çocuk doğacak, bize bir oğul verilecek; yönetim onun omuzlarında olacak; onun adı Harika Ögütçü, Güçlü Tanrı, Ebedi Baba, Esenlik Önderi olacak. Davud'un tahtı ve ülkesi üzerinde egemenlik sürecek; egemenliğinin ve esenliğinin büyümesi son bulmayacak. Egemenliğini adaletle, doğrulukla kuracak. Ve sonsuza dek sürdürecektir. Orduların Rabbinin gayreti bunu sağlayacak.”^{[91](#)}

[88](#) Şelebi, *El-Yahûdîyye*, s. 210.

[89](#) Age., s. 211.

[90](#) Yeşaya, Yeremya, Amos.

[91](#) Yeşaya, 9: 6-8

Yahûdîler'e göre beklenen mesih geldikten sonra yaratılacak yeni barış ve mutluluk dünyasında sadece insanlar değil, tüm hayvanlar da yer alacaklar. Kurt kuzu ile beraber oturacak, kaplan oğlakla beraber yatacak, buzağı ve genç arslan ve besili sığır bir arada olacak ve onları küçük bir çocuk sürecektir; inek ve ayı aynı merada gezinecek, yavruları bir arada hoplayıp zıplayacaklar vs.. O gün Efendi, Asurîler'den, Mısır'dan, Hama'dan ve adalardan.. geriye kalan halkını toplamak için elini uzatacak; halklar için tek bir sancak dikecek, israil'in sürgünlerini, Yahuda'nın dört bir yana dağılmış çocuklarını bir araya toplayacak.[92](#) Meryem oğlu isa ortaya çıktığında bazı Yahû-dîler onun beklenen mesih olduğunu ileri sürmüş, fakat çoğunluğu bu görüşe karşı çıkarak, isa'nın davetini reddetmiş, onu yargılamış ve sonunda asmışlardır.

[92](#) Şelebi, *El-Yahûdîyye*, s. 219, 212-213.

“Beklenen mesih” inancını istismar eden sahtekârlar ve deccallar ardı ardına ortaya çıkarak mesih olduklarını ileri sürdüler. Mesela 640'da Irak'ın Felluce köyünde yaşayan Yeramaya ailesinden bir Yahûdî ortaya atılarak 'beklenen mesih' olduğunu iddia etmiş, çevresine topladığı değişik meslekten 400 kadar insanla üç kiliseyi yakmış ve bölge eşrafından bazılarını öldürmüşlerdir. Sahte mesih haberi başkente ulaşınca ordunun üçte biri üzerine sevk edilmiş, mesihin taraftarları acımasızca tenkil edilerek, kendisi de yakalanıp darağacında sallandırılmıştır.[93](#)

[93](#) A. Musil, *The Middle Euphrates*, s. 280.

Orta Çağda Ömer b. Abdülaziz'in son günleriyle II. Yezid iktidarının (720-724) ilk günlerinde biri Şam'da, diğeri Şirin kasabasında olmak üzere iki deccal ortaya çıkarak beklenen mesih olduklarını ileri sürmüşler; sonuncusu Filistin'i istirdat mucizesini gerçekleştireceği iddiasında bulunmuştur. Yine aynı yüzyılda Isfahan'da Ubey-dullah Ebû isa ishak b. Yakub el-Isfahanî adında başka bir beklenen mesih ortaya çıkarak, son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed (744-750) zamanında Filistin'e dönüşün ancak savaş yoluyla mümkün olabileceğini iddia etmiş; on bin Yahûdî'den oluşan bir ordu kurmuştur. Bu sözde mesihin faaliyeti Saffah zamanında bir süre devam etmiş, fakat Halife Mansur işin üzerine ciddiyetle eğilerek Yahûdî ordusunu dağıtmış, Ebû isa da kuzey taraflarına kaçmıştır.[94](#) Abbasi halifelerinden Muktafi Liemrillah zamanında da beklenen mesih olduğunu iddia eden Davud b. Er-Roha adlı bir Yahûdî'nin yol açtığı bir fitne hareketi yaşanmıştır. Musul civarında dünyaya gelen Davud, daha sonra Bağdat'a gelerek büyük Yahûdî akademisinde eğitim görmüş, Arapçayı mükemmelen öğrenmiş, ayrıca sihir ve büyücülükte de oldukça ilerleme sağlamıştır. Peygamberliğini ilan etmek için Irak'ın kuzeyindeki imadiye kasabasını seçmiştir. Çünkü buradaki meşhur kaleyi kuvvet zoruyla ele geçirmeyi düşünüyordu, fakat imadiye valisi durumu öğrenince, onu yakalayıp öldürmüştür.[95](#)

Beklenen mesihin geleceği düşüncesi Yahûdîler'in aklından hiç çıkmadığı gibi, kendilerine karşı baskıların arttığı zamanlarda özellikle güçlenmiştir. Örneğin 1648'de Polonya'da Yahûdîler'e karşı faaliyetler artınca, bunun mesihin geliş vaktinin yaklaşmasının müjdecisi olduğu düşünülmüştür. Bu defa Türkiye'nin izmir şehrinden Sabatay Svi adında henüz 22 yaşında bir Yahûdî genç ortaya çıkmıştır. Svi, Zohar öğretilerine sıkı sıkıya bağlı bir Kabbalistti. Beklenen mesih olduğunu açıklayınca, din adamlarının karşı çıkmasına rağmen ateşli Yahûdîler'den kalabalık bir grup peşine takıldı. Svi, ilk önce bazı geleneksel dinî âyinlerin kaldırılmasını, onun yerine Kab-bala ve Zohar'ın özüyle uyuşan yeni öğretilerin esas alınmasını istedi. Arkasından Sultan IV. Mehmed'in adının hutbelerden çıkarılarak, yerine "Sabatay el-Mesih" adının konmasını isteyip, ona bir de Davud ve Süleyman oğlu lâkabının ilave edilmesi talebinde bulundu. Sabatay Svi, dünya Yahûdîleri arasında kendi dinî görüşlerini yaymaya devam etti. Onun yanında yer alan kalabalık kitleler, kendilerine karşı çıkanları "Koferîm" (kâfirler) diye adlandırmaya başladılar. 1666'da Svi kalabalık bir taraftar grubuyla birlikte izmir'den istanbul'a doğru hareket etti. Amacı krallığını ilan etmektir. Fakat onları taşıyan gemi şiddetli bir fırtınaya yakalanınca Çanakkale Bo-ğazı'na sığınmak zorunda kaldı. Burada yakalanarak prangaya vurulup istanbul'a getirildi ve vezir-i azam Fazıl Ahmed Paşa'nın huzuruna çıkarıldı. Vezir-i azam, Sabatay'ın yol açtığı endişeli ve gergin vaziyetin tehlikeli bir hal aldığını görmeye birlikte, ona karşı şiddet kullanırsa durumun daha da kötüleşeceği düşüncesiyle hapsedti. Sabatay, başkenti terketmeye çalışınca Çanakkale'de bir kaleye nakledildi; fakat istanbul'dan uzaklaştırılması hem nüfuzunun hem de dinî mevkisinin artmasına yol açtı. Türkler ve Yahûdîler, gözaltında tutulduğu kalede onu ziyaret etmeye başladılar ve hatta burası taraftarlarının bir tür tavaf yeri haline geldi. Artık Sabatay'ın görüşlerini yayan ve propagandasını yapanlar vardı. istanbul'da Ab-raham Yakini adlı bir din adamı, beklenen mesihin Sabatay Svi olduğunu gösteren eski bir belge ortaya çıkardı. Kahire'de ise zengin Yahûdîler'den Rufail Yusuf Çelebi adlı birisi Svi'ye arka çıkarak, taraftarlarına ve Urşelim Yahûdîlerine harcaması için ona büyük paralar akıttı. Sabatay Svi'nin Türkiye'deki taraftarlarının sayısı iyice artınca padişah IV. Mehmed, tahtının tehlikeye girebileceği endişesiyle onu Edirne'ye naklettirmiştir. Sultan, meseleye bir hal çaresi bulmak için meşveret yapmış, sonunda Yahûdî dostlarından birinin ölümünden kurtulması için Sabatay'ı Müslüman olmaya ikna etmesi istenmiş; Sabatay da teklifi olumlu karşılayarak Müslüman olduğunu söylemiş ve Mehmed Efendi adını alarak, padişaha bir de kendisine maaş bağlatmıştır. Fakat Sabatay Svi, mesih olduğu iddiasını gizliden gizliye sürdürmüş,^{[96](#)} dini öğretilerini Türkiye'deki dönmeler arasında yaymaya devam etmiştir. Bu dönmeler, ıspanya'dan kaçıp Türkiye'ye sığınan, görünüşte Müslüman, fakat gerçekte Yahû-dîliğe bağlı kişilerdi. Hâlâ kendilerinden olmayanlarla kız alıp vermezler. Sabatay Svi, Yahûdîler arasında Müslümanlığı yaymakta olduğunu ileri sürmüş, fakat bu hile onu kurtarmamış ve sürgün edildiği Arnavutluk'ta 1676 yılında ölmüştür.

15. XVIII. Yüzyılda Kabbalist hareketin rolü

Ne var ki, Sabatay Svi'nin hareketi tarihin külleri arasına karışıp gitmediği gibi, taraftarları XVIII. Yüzyılda daha bir artmış ve Kabba-la okulu Polonya'da yeni bir hareket olarak tekrar ortaya çıkarak, birçok taraftar bulmuştur. Bunlar arasında en dikkat çeken, 1740'da "Hasidim" grubunu kuran ve öğretilerini Zohar'a dayandıran israil el-Bedevli'dir. Fakat israil, hiçbir zaman kâinâtın Allah'ın suretlerinden birisi olduğu şeklindeki Kabbalist görüşü benimsememiş, aksine kâinâtın tamamının Allah olduğunu, kötülüğün O'nun unsurlarından birini teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre kötülük tabiatı itibariyle çirkin değil, sadece insanla ve onun aleyhine olan ilişkisinde çirkindir; yanlıştın maddi bir varlığı yoktur. israil, sihir ve büyü yapmada oldukça maharetliydi. Talmud öğretilerine ve ahlak kurallarına karşı olan pek çok Yahûdî israil'in görüşlerini desteklemiştir.

Jacob Frank

Ondan hemen sonra Houel b. Awery adında başka biri ortaya çıktı. Allah adına bir takım harika ve büyü gösterileri yaparak çevresine bir takım insanları toplamayı başardı. Bu insanlar, onun ölümünden sonra bir süre sapıklıklarını sergilediler.⁹⁷

⁹⁷ M. Abdullah Anan, *Tarih el-cem'ıyyât es-sırriyye*, Kahire, 1926, s. 119.

XVIII. Yüzyılın en meşhur Kabbalist cemiyeti, kurucusu Jacob Frank'ın (1755) adına istinaden Frankiler denilen gruptur. Bunlara "Zoharcılar" veya Zohar'a meyillerinden dolayı "Şûle Kardeşleri" de denilir. Frank, en becerikli Kabbalist propagandacılarıydı. Kabba-lizm öğretilerini ve sırlarını en iyi bilenlerdendi. XVIII. Yüzyılda Po-dolya'da (Polonya'nın bir eyaleti) kalabalık bir taraftar ve propagandist de onun saflarında yer aldı. Doğulu bir asilzâde gibi hayat sürdü ve kimse de bu paranın kaynağının nereden geldiğini bilemedi. Ancak, Yahûdî rabbiler bu Zoharcılara karşı savaş açtılar. Sonunda iki taraf arasındaki çatışma öylesine şiddetlendi ki, Zoharcılar alenen Yahûdîliğe karşı olduklarını belirterek bizzat Frank'ın yaptığı gibi Hristiyanlığa geçtiler ve hem Yahûdîliğe, hem de rabbilere karşı mücadelede Piskopos Camenick'in yanında yer aldılar. Frank, en son olarak Almanya'da Frankfurt yakınlarındaki Aufenbach'a yerleşerek Baron von Aufenbach adını aldı. Taraftar ve hayranlarının bağışlarıyla lüks yaşantısını sürdürdü. Melmann, Frank'ın yaşadığı lüks

hayatı şu şekilde anlatır: “Son derece güzel ve yakışıklı Yahûdî genç erkek ve kızlardan oluşan birkaç yüz kişilik mevkebi vardı. Her gün kendisine özellikle Polonya’dan sandık sandık mal ve para geldiği haberini yayardı. Her Allah’ın günü tarikat kurallarını çıplak olarak uygulamak için bir kafilayla dışarı çıkardı. Süslü atların çektiği, on veya on iki süvarinin koruduğu araba konvoyuyla dolaşırdı. Süvariler sırmalı elbiseler giyerlerdi. Mızraklarını diker, miğferlerine hilal, güneş veya kamer kondururlardı.. Taraftarları onun ölümsüz olduğuna inanırlardı, fakat 1791’de öldü ve tüm hayatı boyunca yaşadığı lükse denk bir ihtişamlı defnedildi.”⁹⁸

⁹⁸ Age., s. 120.

Kabbalizmin en büyük davetçilerinden biri de Heim Samuel Ja-cob Fock veya Dr. Fock yahut De Fock’dur. “Tüm Yahûdîler’in lideri” adıyla ün yapmıştır. Hür Masonlar Cemiyeti’nin üyesiydi ve gizli cemiyet liderleriyle ilişki halindeydi. XVIII. Yüzyıl başlarında Podolya’da dünyaya gelen Fock, Zoharistlerle temasa geçti ve Po-dolya ve Almanya’da bir süre sihir ve büyücülükle uğraştı. Gizli güçleri olduğunu, saklı defineleri bulabileceğini iddia ediyordu. Ancak daha sonra takibata uğradı ve büyüyle uğraştığı için yakılarak öldürülmesi hükme bağlandı. Bir yolunu bulup İngiltere’ye kaçtı ve orada hüsn-ü ikbal ile karşılandı. Şöhreti dört bir yana ulaşan Fock hakkında burada acaip rivayetler kulaktan kulağa dolaşmaya başladı. 1742’de Londra’ya meteliksiz olarak gelen Fock, kısa süre sonra birden zenginleşiverdi ve çok lüks bir hayat yaşamaya başladı. Muhteşem bir şato satın aldı. Görülmemiş derecede lüks bir hayat sürüyordu. Yemek masasındaki tabaklar bile altın ve gümüşlendi. İngiltere’deki Yahûdî cemaati ve rabbileri tarafından da el üstünde tutuluyordu. 1782’de öldüğünde ihtişamlı bir cenaze töreni düzenlendi. Londra’nın ünlü kabristanlarından birinde yer alan mezarının üzerindeki taşta şu satırlar kazınmıştı: “Burada şerefli bir şeyh yatmaktadır. Doğu tarafından gelmiş büyük bir adamdır. Derin bir filozof ve Kabbala davetçilerindendir.. Şöhreti dünyanın bir yanını tutmuştur...”⁹⁹

⁹⁹ Age., s. 21, 123.

16. Kur’an’da geçen Tevrat

Yahûdî rabbilerin Mûsa peygamber çağından çok uzun bir zaman sonra kaleme aldıkları Tevrat, Kur’an-ı Kerim’in inişine kadar zaman içinde yayılan pek çok yanlış bilgiler içermiş; ancak, Kur’an hiçbir şeyi karanlıkta bırakmadan bu konuda bizleri uyarmıştır ki, günümüzde yapılan arkeolojik keşifler ve bilimsel araştırmalar da onun söylediklerini doğrulamaktadır.

Bu gerçekleri şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Kur’an âyetlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Peygamberimize Furkan’ın indirildiği sırada insanların elinde bulunan Tevrat, Sina’da Mûsa’ya indirilen Tevrat değildir. Daha sonraki bir zamanda Yahûdî hamamlar tarafından kendi keyif ve arzularına göre yazılmıştır. Tarihî olayları kronolojik sıraya göre ispat eden son bilimsel çalışmalar ve arkeolojik bulgular da bunu göstermektedir.

b) Kur'an, ibrahim ve torunu Yakub'un (israil'in Yahûdîler'in ataları olduğunu, Yahûdîler'in onların soyundan geldiğini söyleyen tahrif edilmiş Tevrat'ın iddialarının bir iftiradan ibaret bulunduğu konusunda bizleri uyarmaktadır. Örneğin âyet-i kerimede "ibrahim ne Yahûdî'y'di, ne de Hristiyan; aksine tertemiz bir Müslümandı. Müşrik de değildi!" şeklindeki buyruk, Tevrat'ın bu iddiasını temelden bozmaktadır. Şu halde Kur'an ibrahim'in Yahûdîler'in iddia ettiği gibi Yahûdî tanrısı Yahve'nin dininden olmadığını bize ilk haber veren kitaptır. Bu, aynı zamanda, ibrahim çağının Yahûdî çağı olmadığını, kendisinden, ishak ve Yakub'dan en az bin yıl sonrasında başlayan son Yahûdî çağıyla da ilişkisi bulunmadığını ortaya koymaktadır.

c) Kur'an bizi ibrahim peygamberin Arap Yarımadası'yla (Beytul-lah el-atik)¹⁰⁰ ilişkili olduğu konusunda da uyarmaktadır. Arap Yarı-madası'ndan Bereketli Hilal'e yapılan göçlerle ilgili arkeolojik bulgular ve karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları da, ibrahim peygamberin doğrudan Arap Yarımadası ve Hicaz'la ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁰⁰ Bakara, 125, 127, 128.

d) Kur'an-ı Kerim, Yahûdî dininin (Mûsa dönemindeki Yahûdîli-ğin) ölümden sonra yeniden dirilmeyi, kıyameti, hesabı, cennet ve cehennem inancını kabul ettiğini ortaya koymaktadır; fakat şu an elimizde bulunan Tevrat'ta kıyamet günü, cennet ve cehennem kavramları yer almamaktadır.¹⁰¹ Bu da gösteriyor ki, Yahûdî hahamların yazdıkları Tevrat, o tarihten asırlar önce Mûsa peygambere indirilen Tevrat'tan farklı bir kitaptır.

¹⁰¹ Dr. Ali Abd el-Vafi, *El-Yahûdîyye ve'l Yahud*, s. 46.

Güneş gemisi.

17. Tek tanrı inancından ilk söz eden Yahûdîler midir?

Yahûdîler'in tevhit inancını ilk ortaya atan, bunu bütün insanlığa takdim eden kişiler oldukları, bugün Mûsevî, Hristiyan ve Müslümanların sahip oldukları dinin esaslarını kendilerinin koydukları şeklindeki iddiaya gelince, pek çok yazarın da desteklediği bu iddia, hiçbir temele veya tarihî gerçeğe dayanmamaktadır. Yaklaşık beş bin yıldan daha fazla bir süre önce yaşayan Nuh peygamber Yahûdî miydi; ondan sonra gelen peygamberler Yahûdî miydi ve en önemlisi ibrahim peygamber Yahûdî miydi? Bunların hepsi Sami Arap soyuna mensuptu ve henüz Yahûdîler yeryüzünde yokken tevhit inancını savunuyorlardı. Dolayısıyla bu insanların Yahûdîler'in henüz var olmadıkları bir

dönemde onlarla birlikte haşrolunmaları herhalde mantığa sığmaz. Bu, olsa olsa tarihin ve gerçeklerin çarpıtılmasıdır. Çünkü onlar, henüz Yahûdîler’in kendilerine özgü bir tanrı edinmediği bir dönemde, bütün insanlığa tek Tanrı inancını haykıran peygamberlerdi. Bu peygamberlerin bazıları Arap Yarımadası’nda, Nuh ve İbrahim aleyhisselam gibi bazıları da Irak topraklarında zuhur etmişler; MÖ. III-II. Binyıl arasında bu topraklarda yaşamışlardır.

Kaldı ki, tek tanrı inancının Kenanlılarda bir şekilde mevcut bulunduğunu gösteren deliller elimizde mevcuttur. Nitekim Tevrat dahi Şalem (Urşelim) krallarından bir kahinin İbrahim’i takdis ederek “Yeri göğü yaratan Tanrı Abram’ı kutsasın!” dediğini belirtmektedir. Peki bu kahin tek tanrı inancını savunanlardan mıydı? Bu durumda büyük bir ihtimalle yeryüzünün ve göklerin yaratıcısı tek bir Tanrı düşüncesi Kenanlılar’da mevcuttu ve özellikle Urşelim (Medine-t-esselam) şehrinde bu görüşü kabul edenler vardı. Belki de Kenanlılar Tevrat’ta geçen¹⁰² “el” kelimesini Yüce Tanrı’yı belirtmek için kullanılıyordu.

¹⁰² *Tekvin*, 12: 8; *Yeşaya*, 8: 9, 12

Medyanî Araplar’ın tevhid inancına sahip olduklarını gösteren delillerden biri de, Tevrat’ın Mûsa’nın firavundan kaçtıktan sonra bir süre Medyanîler’le birlikte yaşadığına, orada büyük bir ihtimalle tek tanrı inancına sahip olan ve “Yahve” adıyla Allah’a tapan Medyan kahini Yitron’un [Şuab’ın] kızıyla evlendiğine işaret etmiş olmasıdır. Bazılarına göre “Yahve”nin aslı kuzeyli bedevi Arapların tanrılarından birin adından alınmadır. Moscati, tanrı Yahve’nin Araplarca bilindiğini belirtmektedir. Büyük bir ihtimalle Araplar ona tapıyorlardı. Çünkü aşırı saygı duyulan bir şahsı yüceltmek amacıyla adına tanrı isminin ilave edilmesi âdeti gereğince birçok şahıs adının arkasına tanrı “Yahve” ismi eklenmişti.¹⁰³ Dr. Nelson, dinler tarihiyle ilgili bir araştırmasında, Yahve’nin asıl vatanının Arap topraklarının kuzeydoğusundaki Sina ve Kadeş olduğunu; Allah’ın halka burada tecelli ettiğini, Mûsa’nın O’nun buyruklarını burada dinlediğini, Yahûdî halkın dinini ve âyinlerini burada öğrendiğini; Mûsa’nın kayınpederi Yitron’un da eski bir Arap kahini olduğunu kaydetmektedir. Tevrat’da geçen “kohen” kelimesi de Arapça “kahin” kelimesinden alınmadır. İsrailîler’e (Yahûdîler’e) tecelli eden bu tanrı, Araplar’ın tek ve yüce tanrı olarak gördükleri ay tanrısının vatanıyla bağlantılıdır.¹⁰⁴

¹⁰³ Moscati, *Ancient Semitic Civilizations*, s. 176.

¹⁰⁴ Nelson, *et-Tarih el-arabil kadim*, s. 238-239.

Daha önce belirtildiği gibi Tevrat, Mûsa halkının Kenan’a geldiğinde, aralarında Moab kralı Belek ve bir grup Medyan eşrafının da bulunduğu Medyanlılar’ın, tek tanrıya inanan peygamber Bala’m b. Abbur’a bir elçi göndererek, Mûsa kavmine lanet etmesini istediklerini, fakat Rabbinden vahiy alan Bala’m’ın onların bu talebini reddettiğini kaydetmektedir. Bu peygamber, Kenanlıydı; halkı da tek tanrıya tapıyordu. Tüm bunlar, tevhid inancının Kenanlılar’da bulunduğunu, Arap asıllı bazı Kenanlı kabilelerin de bu inancı benimsediklerini göstermektedir.

18. Firavun Akhenaton'un tevhid daveti

Bazılarına göre Mısır firavunu Akhenaton'un tek tanrıya tapınma daveti beşerî dinler tarihinde ilk çağrıdır.¹⁰⁵ Breasted, onu insanlık tarihinin ilk siması olarak görmektedir.¹⁰⁶ Bilim adamlarına göre Akhenaton MÖ. 1375-1358 yılları arasında yani İbrahim peygamberden yaklaşık 600 yıl sonra yaşamıştır. Dolayısıyla onun vahdaniyet görüşü insanlık tarihinin bu alandaki ilk çağırısı olamaz. Tevhid inancının saf bir Arap inancı, peygamberler arasında bu inanca ilk davet eden kişilerin Arap asıllı oldukları, bunların başında da İbrahim peygamberin geldiği, bu yolda onun tıpkı yüzlerce yıl sonra Hz. Muhammed'in çektiği sıkıntı ve eziyetlere katlandığı bilinen bir gerçektir. Bizim kanaatimize göre tevhid inancı, Akhenaton'dan önce yaklaşık iki yüzyıl boyunca Mısır'da hüküm süren Arap asıllı Heksos kabilelerince bu ülkeye taşınmıştır. Dolayısıyla bu inancın kaynağı Araplardır. Bilindiği gibi Heksoslar, Yahve denilen tek tanrıya tapan Medyanîler'le ilişki halindeydiler ve Medyanîler'in yaşadıkları yerler de Mısır'a mücavir Sina Yarımadası'ydı. Heksoslar'ın hiçbir surette Mısır tanrılarına tapmadıklarını; Mısır deltasının doğusundaki bir şehri kendilerine başkent edindiklerinde "Suteh" denilen bir tanrıya taptiklarını, kralları Ebufis'in tüm ülkede başka bir tanrıya tapılmasını yasakladığını biliyoruz.¹⁰⁷ Bazı ilim adamlarına göre Mûsa cemaati Akhenaton'un getirdiği dine bağlıydı ve hatta Mûsa da aynı dine inanan bir Mısırlıydı. Önde gelen Mısırlı kumandanlardan birinin adının "Ahmûsa" olduğu kaydedilmektedir. Bu şahıs, XII. Sülalenin kurucusu I. Ahmûsa'dır (MÖ. 1580-1546). Mısır'dan Hek-soslar'ı kovan da odur. Freud, tarihi belgelere ve kendine özgü metotlara istinaden şöyle demektedir: "Mûsa, Akhenaton'un emrindeki Mısırlı bir kumandandır; tevhid dinini kabul etmiştir. Firavunun ölümünden sonra ise Sina'da Mısır sınırlarına çekilerek onun dinini insanlar arasında yaymaya başlamıştır." Firavun Akhenaton'un tek Tanrı'yı tesbih ederken okuduğu ilahilerle Tevrat'ta yer alan 104'cü mezmur arasında bir takım benzerlikler bulunduğunu, Akhena-ton'un güneş tanrısını öven ilahisindeki anlamların Ahd-ı Kadim si-firlerinde de tekrar edildiğini burada belirtmek gerekir.¹⁰⁸ Bununla birlikte, Akhenaton'un tevhid inancının özünü teşkil eden prensiple, Tevrat'ın daha sonra üzerine bina edildiği prensip birbirinden farklı şeylerdir. Çünkü Akhenaton'un akidesi insanlar arasında dostluk ve kardeşliği yaymayı sağlayacak tek Tanrıya tapınmaya davetti, Tevrat ise seçilmiş halk kabul ettiği Yahûdîler'e özgü bir "Yahve"ye tapınmaya davet etmektedir.

¹⁰⁵ Akhenaton, diğer adı Amenhotep veya IV. Amenofis olan Mısır firavunudur. Kendisinden başka tanrı olmayan tek bir ilaha tapınmaya davet etmiştir. Ona göre güneş diski, tüm dünyayı aydınladan iki varlığın (kendinden başka tanrı olmayan ilah ve güneş) dış görünüşüdür. Akhenaton yeni dinini yaymaya girişmiş, diğer tanrıların tamamını, onlara tapınmayı yasaklamıştır. Akhenaton'un tek tanrısının adı "Aton"du ve imparatorluğun sınırları dahilinde sadece ona tapılmasını emretmiş; bütün öfkesini de tanrı "Amen"e (Amon) yöneltmişti. Bu yüzden adının terkiibinde yer alan "Amen" kelimesini bile değiştirip Akhenaton yaptı. Hatta başkent Thebes'i dahi yeni kurduğu ve Amarna adını verdiği şehre taşıdı. Bu şehre "Uht-Aton" adını verdi. Babasının ve kendisinin diğer ülke hükümdarlarıyla yaptığı yazışmalarla ilgili meşhur kraliyet arşidi de burada bulunmuştur. (Taha Bakır, *Mukaddime*, 2/79-80; Durant, *Kıssat el-hudara*, 2/168-179).

¹⁰⁶ Freud, *Moses*, s. 35.

¹⁰⁷ Erman, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 120.

¹⁰⁸ Usameddin Hufni, *Mihnet et-tevrat ala eydil yahûd*, s. 57.

Akhenaton dininin Mûsa ve cemaatiyle ilişkisi olması hasebiyle, onun ne olduğundan ve nasıl ortaya çıktığından kısaca bahsetmekte yarar var. Mısır'ın sosyo-politik hayatında oldukça önemli bir rol oynayan bu din, aslında o dönemde birden ortaya çıkmış bir din değildi. Çünkü ondan önce her şeyin yaratıcısı tek tanrı inancı şekillenin-ceğ e kadar uzun bir süre bir takım dini gelişmeler yaşanmıştı. Her şeyden önce, güneşin her gün ufuktan muntazam bir şekilde doğuşu, yükselişi ve batışı, erken Mısırlılar'ın zaten dikkatini çekiyordu. Hatta erken Mısırlılar “her şeyin yaratıcısı” bu tanrıya değişik adlar vermişlerdi. Öğle vakti tanrısı “Ra” da bu adlardan biriydi. Kuzeyli ve Güneyli Mısırlılar “Ra”ya tapıyorlardı. Tanrı “Ra” Mısırlılar tarafından değişik şekillerde tasavvur ediliyordu. Bazen bir şahin, bazen şahin başlı insan şeklinde düşünülüyordu. Ra'yı insan şeklinde düşünmeye başladıktan sonra onun için 770 kadem uzunluğunda bir gemi yapmışlardı. Bu gemide güneş tanrısına refakat eden diğer tanrılar da yer alıyordu. Böylece “gemisinden dünyayı yöneten göğün sahibi büyük tanrı” görüşü ortaya çıktı. Güneş tanrısı diğer tüm tanrıların efendisi olduğuna göre bu normaldi.¹⁰⁹ Güney tanrısının biri gündüz, diğ eri gece gemisi olmak üzere iki ayrı gemisi vardı. Birini gündüz, diğ erini geceleri kullanıyordu. Gece gemisine ortalık karardıktan sonra aşağı dünyayı geçmek için çıktığı gece yolculuğ u sırasında biniyordu..¹¹⁰

¹⁰⁹ Erman, *Diyanet Mısır el-kadime* s.19-21.

¹¹⁰ Age., s. 22.

Güneş e tapınma eski devlet döneminden beri vardı ve belki de bunun sebebi MÖ. 2560-2420 yılları arasında Mısır'ı yöneten beşinci sülale krallarının bu tanrıya meyletmeleri, onu diğ er tanrılardan daha kutsal hale getirmiş olmalarıydı. Böylece sonraki bin yıl boyunca halk her yerde tanrı “Ra” (güneş) adını eski tanrıların adlarına ilave etmeye başladı. Maksatları tüm âlemin kaderini etkileyen güneş tanrısının gücünü diğ er tanrılara yamamaktı.¹¹¹ MÖ. Takriben 2250 yılında Mısır devleti yıkılınca, bir sonraki yüzyıl başlarında Yukarı Mısır'da başkenti Thebes olan küçük bir devlet kuruldu. III. Binyıl sonlarında bazı tanrılar ve kahin öğretileri Thebes'e taşındı. Bu öğretiler daha sonraki yüzyıllarda Thebes tapınaklarında oldukça yaygınlaştı. Tanrılardan Amon'u Oziris'in ruhu gibi düşündüler ve “Amon'un cesedi aşağı dünyada; güneş tanrısı aşağı dünyadaki gece yolculuğ u esnasında onun bedenini ziyarete gidiyor” dediler.¹¹² Amon, XI. sülale döneminden itibaren Thebes'in bölgesel tanrısı haline geldi ve yeni kimliği ile tanrıların kralı güneş tanrısı olarak tüm dünyayı yöneten ve kaderini yönlendiren en yüksek mertebeye ulaştı. Amon'un en büyük tanrı mertebesine ulaşmasının sebebi, XII. sülalenin kurucularının onu aile tanrısı olarak seçmesiydi. Çünkü sülalenin MÖ. 2000'lerde Mısır'ı yöneten ilk kralı, tanrı Amon'un adını ön ad olarak seçmişti. Böylece Amon tanrı Amon-ra oldu ve diğ er tanrılar arasında kendisine görkemli bir yer edindi. iş te tevhid inancı da dünyayı yöneten ve insanların kaderini belirleyen Amon-ra'nın doğuşuyla birlikte şekillenmiş oldu.

¹¹¹ Age., s. 60.

¹¹² Age., s. 108-108.

Amon-ra dininin ortaya çıkışı sırasında sahralı çobanlar olan Heksoslar Mısır'a saldırdılar ve iki yüz yıl boyunca Mısır'a hakim oldular. Mısır'ın 13-17. sülaleleri de bu Heksoslar'dan çıkmıştır. Hek-sos döneminin kapanıp, XVIII. sülalenin Ahmûsa'nın önderliğinde iş başına gelmesi ve Mısır imparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte, Amon-ra da yeniden gücünün zirvesine ulaştı. Yeni sülale, imparatorluğun başkentini Thebes'den başka bir yere taşımadan önce tüm Mısır'ı hakimiyet altına alınca, Amon-ra da ülkedeki bütün tanrıların kralı haline geldi. Bu durum baştaki sülalenin işine geldi ve Amon-ra daha önce hiç sahip olmadığı bir itibara kavuştu. Artık Fırat'tan Sudan'a kadar uzanan topraklardaki tüm ülkeler Mısır'a vergi ödüyorlardı ve tabii olarak tanrı Amon-ra da aynı üne ve güce kavuşmuştu. MÖ. XVI. ve XV sülalelere mensup firavunlarla, onları takip eden sülaleler de dört bir yandan akan servetlerle Amon-ra için Thebes'de ve başka yerlerde çok büyük tapmaklar kurdular. Çünkü tüm bu nimetleri onlara Amon-ra sağlıyordu. Hatta diğer ülkelerde de imparatorluğun tanrısı için tapınaklar inşaa ettiler. Böylece Amon-ra uzun bir süre Mısırlıların umumi tanrısı oldu.

Güneş tanrısı

Mısırlılar, her şeyin yaratıcısı, her şeyin yapıcısı olan güneş tanrısı Amon-ra için çeşitli hikayeler uydurdular. Çalışan binlerce elin sahibi, insanları yaratan, hayvanları var eden ve kullarını renklerine göre ayıran baba tanrı o idi. Fakat Amon-ra bütün canlıların hizmetkârıydı. Herkes uyurken o uyumaz ve sürüsü için en iyisini düşünen bir çoban gibi davranırdı. Kendi eline bakanlar için bitkiler bitirir, insanlar için meyve ağaçları yetiştirirdi. Nehirdeki balıkların, gökyüzündeki kuşların rızkını o yaratırdı. Henüz yumurtadan çıkmamış yavruların rızkını tedbir eder, küçücük bir kurdu bile o doyururdu.. Bereketli Nil ona olan sevgisinden dolayı akar ve o aktıkça insanlar yaşardı.. “

III. Amenofis (III. Amenhotep/MÖ. 1417-1379) zamanında Mısır imparatorluğu gücünün zirvesine ulaşmış, dünyanın ilk devleti olmuş, Amon-ra'ya tapınma da o çağın saf güneş tanrısı inancına dönüşmüştü. Ufuktan doğuşu sırasında Amon-ra için okunan ilahide şu dizeler yer alıyordu: “Sana şükürler olsun! Her gün sabahleyin sürekli doğan bir Ra'sın.. Sen, uzuvları şekillenmiş Pitah'sın..

Henüz doğmamış olana hayat veren sensin.. Ebediyen var olan sadece sensin.. Sen, gökyüzünün üzerinde yüzersin; tüm insanlar seni düşlerler; ama sen buna rağmen onlar için bir sırsın. Tüm gözler senin sayende görür; sen uyuyunca efendimiz, gözler bir işe yaramaz. Şafakla birlikte kendini göstermek için erkenden doğrulursun. Senin nurun gözleri açar; ama dağlar içine çekildiğinde, seni gören gözler de ölü gözleri gibi uykuya dalarlar.”

Güneş tanrısını “Aton” adıyla öven başka ilahiler de var. Devrim çağının alemi haline gelecek olan kelime de budur. Bu ilahilerden birinde şu dizeler yer almaktadır: “Ey bütün canlı varlıkları yaratan ve ihtiyaçlarını karşılayan gündüz güneşi, şükürler olsun sana! Tanrıların ve insanların seçkin çoban anası sensin! Sensin sayısız mahlukatı için kendini yoran iyi yaratıcı! Ey sürülerini güden güçlü çoban! Onların hayatlarını koruyan sığınakları sensin! Kendini yaratan asıl tanrısın! O tanrı ki, her gün ülkenin sınırlarına varıp oralarda dolaşanları gözetir; o tanrı ki, gökyüzünde parlar; o tanrı ki, mevsimleri aylara böler; istediği zaman sıcaklık, arzu ettiğinde soğukluk verir; o tanrı ki, canlıları geliştirir ve korur. Ve her ülke, her gün, doğuşu sırasında tapınmak için ona yönelir.”¹¹³

¹¹³ Age., s. 123-144.

Tanrı Amon.

Tevhit inancının tohumunun XX ve XIX. Yüzyılda Amon-ra’ya tapınmanın doğuşuyla birlikte atıldığını, Heksoslar’ın Mısır’dan kovulup, orada bir imparatorluğun kurulmasından sonra Amon-ra’nın yüceldiğini, imparatorluğun her yerinde onun adına tapınaklar kurulup, tanrılar kralı adını aldığını ve Mısırlılar nezdinde en yüce tanrı haline geldiğini belirtmiştik. İşte Mısır tarihinin bu yükseliş çağında Mısırlılar’ın düşüncesinde yeni bir din kavramı şekillenmeye başlamış ve tanrı “Aton” (güneş) alemi altında tevhid inancı IV. Amenhotep döneminde son şeklini almıştır. insanların tapınmaya susadığı, gözleriyle gördükleri bir tanrıyı sevdiği ve üstünlüklerini övüp methettikleri bir dönemde, bu yeni hareketin geniş bir alana yayıldığı şüphesiz. Elbette ki bu nesil hakikate doğru yürüyordu.¹¹⁴ Artık güneş tanrısı geçmişte olduğu gibi şahin başlı bir insan olarak düşünülüyor; aksine kendisinden insan elini andıran ışıklar fişkırان güneş diski şeklinde tasavvur ediliyordu. İşte bu eller insana hayat ve iyi olan şeyleri veriyordu. Bu yeni gerçek inancın mahiyeti, güneş tanrısını

tüm canlıların sevdiği bir yaratıcı suretinde tasavvur eden çeşitli dua ve ilahiler vasıtasıyla bizlere ulaşmıştır. Kahin Ay'ın mezar taşı üzerinde bulunan bu ilahilerden bazı dizeler şöyle:

[114](#) Age., s. 126.

”Ey canlıların en canlısı güneş, gökyüzü ufkunda doğuşun ne güzel;

“Gökyüzünde doğu ufkundan doğdun, ülkeyi cemalinle ışığa boğuyorsun;

“Sen güzelsin; sen büyüksün ve her ülkenin üzerinde doğarsın, “Işıkların yarattığın ülkeleri kuşatır.

“Sen Ra'sın; bizi sonsuza dek ısıtır, oğlun (kral) hürmetine olan sevginle bizi esrersin;

“Sen uzaktasın, ama ışıkların yeryüzüne ulaşır; seni görüyor, ama gece gezintini bilmiyoruz;

“Batı ufkunda gözden kaybolduğunda, yeryüzü sanki bir ölü-müş gibi kapkaranlık olur.

“Gündüz olunca ufukta belirir, karanlığı kovan güneş olduğun için gündüz seyreder, ışıklarını hediye edersin; yavruların sevinir; insanlar uykudan uyanır ve sen onları uyandırdığında ayakları üzerinde dururlar.

“Tüm kuzucukların meralarında mutludurlar. Bitkiler ve ağaçlar yeşerir; kuşlar yuvalarından çıkar ve kanatlarıyla sana övgü yağdırırlar. Tüm hayvanlar ayakları üzerinde zıplarlar. Sen onlar için doğduğunda her canlı ve kanat çırpın canlanır.

“Ey gücü hiç kimsede bulunmayan biricik tanrı! Senin iyiliklerin saymakla bitmez!

“Sen, yeryüzünü insanlarıyla, bitkileriyle ve tüm hayvanlarıyla kendi istediğin gibi yarattın. Yeryüzündeki her şey kendi ayakları üzerinde yürür. Havadaki her şey kendi kanatlarıyla uçar.

“Yabancı ülkeler .. Suriye, Nuba ve Mısır .. Her birini sen yerinde tutar, gerekli olanı sen yaparsın.

“Herkesin bir rızkı, belli bir ömrü var. Dilleri yüzleri gibi farklı; derileri de. Çünkü halkları birbirinden sen farklı kıldın.

“Nil'i yer altına sen sokar, halkları doyurmak için onu istediğin gibi sen yürütürsün. Halkların hepsinin efendisi sensin.

“Tüm ülkelerin efendisi sensin; onlar için doğarsın.. tıpkı güçlü gündüz güneşi gibi.

“Tüm uzak ülkeleri sen gözetirsin; üzerlerine insin diye gökyüzüne Nil'i sen koydun.

“Ey sonsuzluğun efendisi! Güzel niyetlerin ne kadar da çok.

”Sen biriciksin.. Sen, canlı bir güneş şeklinde doğarsın. Doğunca yükselir, uzaklaşır ve geri dönersin.

“Gökyüzü Nil'ini yabancı halklara, sahralardaki hayvanlara.. kendi ayakları üzerinde yürüyünlere verirsin. Aşağı dünyadaki Nil ise Mısır için akar.

“Işıkların tüm tarlaları besler. Sen ışıklarını yayınca onlar hayat bulur ve sana doğru atılırlar.

“Mevsimleri sen yaratır ve yarattığın her şeyi sen korursun.

“Üzerine çıkmak ve yarattığın her şeyi düşünmek için uzak gökyüzünü sen yarattın.

Tanrı Amon-ra

“Milyonlarca canlıyı sadece sen kendinden yaratırsın.

“Hayatı devam ettiren bizzat sensin; bizlerse senin lutfunla yaşarız.”

Kral Amenhotep’in, iktidarının ilk yıllarında, başkahini sıfatıyla her şeyin yaratıcısı tanrı Aton (güneş) alemiyle duyurduğu mutlak tevhid prensibine dayalı yeni din, işte bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu inanç, ilahilerden anlaşıldığı kadarıyla, Suriyeli, Etiyopyalı.. herkese tanrı Aton’u yüceltme imkanı veriyordu. Çünkü Tanrı, tüm insanları değişik renk, şekil ve dillerle yaratıp, ayrı ayrı iklimlere yerleştirmiş, her birine aynı yoldan nimet vermiş, fakat kimini Nil’le ödüllendirmiş, kimini de onun yerine kendi katından gönderdiği yağmurla sulamıştır.”¹¹⁵ Prof. Erman bu konuda şöyle der: “Son tahlile bakarak bu mezhebi dikkatli bir şekilde anlayamaya çalışırsak, şu anda onun başlangıçta takip ettiği yolun tersine bir yola, tevhid yoluna girdiğini görürüz. Çünkü ortağı olmayan tek bir tanrıdan bahsedilmektedir. Diğer tanrıların yaptıkları her şeyi bu tanrı tek başına yapmaktadır. Çünkü milyonlarca canlıya hayat vermektedir.”¹¹⁶

¹¹⁵ Age., s. 130.

¹¹⁶ Age., s. 140-141.

Bu yeni dinin ortaya çıkışıyla birlikte, şirkten kendisinden başka gerçek tanrı olmayan Aton’a iman aşamasına geçilmiştir. Artık itibardan düşen Amon’un adı da bu kıyımdan nasibini almış; daha önce Amenhotep adında Amon kelimesi geçen firavun ismini değiştirerek “Akhen aton” yani “güneşi memnun eden kişi” adını almıştır. Olay sadece “Amon”un bir kanara atılmasıyla kalmamış, şerefli bir

geçmiş olan seleflerinin adları da rafa kaldırılmıştır. Nitekim Karnak'daki Pitah tapınağında Pitah ve Hathor adları silinmiş, III.

Thotmes'in Karnak'daki sütunlarının bulunduğu salondaki Oziris, İzis, Khoris, Atom, Mentukeb ve benzerlerinin adları kazınmıştır.

Güneş tanrısı ışık saçan yeni şekliyle.

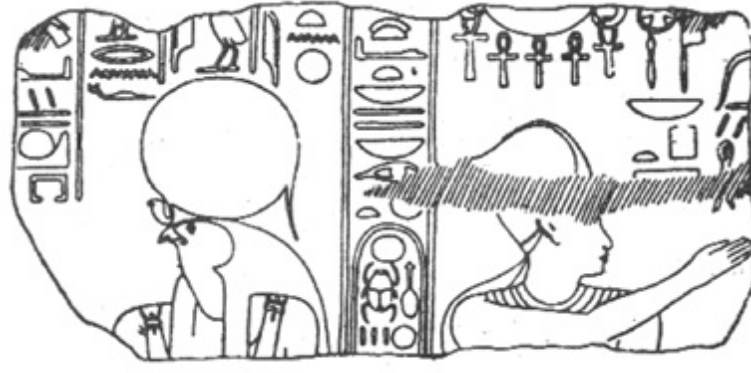
Firavun, hem kendisi hem de tanrısı Aton için bölgede şimdilerde Tel Amarna denilen ve ölçüldüğü zaman Mısır'ın tam ortasında yer alan yeni bir yer seçmiştir. Burası Nil'in doğu yakasında çölümsü bir ovaya düşmektedir. Akhen Aton yani "güneşin ufku" denilen bu yeri neden seçtiğini firavun bizzat şu şekilde açıklıyor: "Akhen Aton'u babam Aton için buraya kuracağım; Akhen Aton'u güneşe veya kuzeye yakın bir yere asla kurmayacağım. Onu doğuda güneşin doğduğu bir yere kuracağım". Firavun daha sonra kendisi veya kraliçe öldüğünde "Akhen Aton'a defnedilmesi" vasiyetinde bulunur.

Artık Akhenaton'un dinindeki tanrı sadece Mısır tanrısı değil, bütün dünyanın tanrısıdır. Üstelik firavun, kendinden önceki ve sonrakiler gibi kendisini tanrı olarak görmediği, tanrılık iddiasında bulunmadığı için tapınılan bir kral da değildir.¹¹⁷ Burada en önemli husus, Akhenaton'un bütün sihir, büyü ve hurafeleri kaldırıp bir kenara atmış olmasıdır. Nitekim A. Weigall bu konuda şöyle der: "Akhenaton sihirli dünyanın ya-ratıklarından cinlerin, ifritlerin, ruhların ve yarı tanrıların hepsini ateşe attı; tümünü yakıp kül etti."¹¹⁸ Aynı yazar sözlerini şöyle sürdürüyor: "Bu din yayılmaya başladığında, bünyesinde en ufak bir hurafe izi dahi kalmadı."¹¹⁹ Hatta Akhenaton, ressamların Aton'un suretini çizmelerini bile yasaklamıştı. Çünkü ona göre gerçek bir tanrı görülemez ve dokunulamazdı, ama buna rağmen o her zaman ve her yerde vardı.

¹¹⁷ M. Fuat Şibil, Devr Mısır fi tekvin el-hudara, s. 58.

¹¹⁸ Weigall, *The Life and Times of Akhenaton, Pharaon of Egypt*, 2/176177.

¹¹⁹ Age., s. 116.

Güneş tanrısı eski şekliyle sağda, yeni şekliyle solda ve kral sağa dönerek tapınıyor.

Prof. Fuad Şibil, yeni dini ve Akhenaton'un sarsılmaz imanını anlatırken şu ifadeleri kullanıyor: “Esasen dünya Akhenaton'dan önce böyle bir mücadeleye şahit olmuş değil. Çünkü Akhenaton Allah'ın birliği ve sıfatlarını idrak edebilen ilk ademoğludur.. Akhenaton, halkını aldatmalardan, vatandaşlarını pençesinde kıvrandıkları cehaletten kurtarmak için hisleriyle hareket eden sıradan bir insan değildi, aksine kendini feda etmeyi dünya zevklerine tercih etmiş, krallık azametini insanlığı şirk belasından kurtarmaya adanmış bir yöneticiydi... Akhenaton, hiçbir zaman kendini yüceltmeyi hedeflemedi. Aksine büyük atalarının kurduğu kocaman bir imparatorluğu bu yolda heba etti. Bu yolda Mısır toplumunun ikiye bölünmesini bile kâle almadı. Çünkü hak Tanrı'nın kendisini vahdaniyetini yaymakla görevlendirdiğine inanıyordu...”¹²⁰

¹²⁰ Şibil, *Devr Mısır*, 2/59-60, 66

Bazıları Akhenaton'un davasına sadece kendisi, ailesi ve yakın çevresinde bulunanlar inanmışlardı demektedirler, ama onun okuduğu ilahinin dizelerinde bunun tamamen aksine işaret edildiğini görüyoruz. Bir kere Akhenaton'un dini - bu dizelere göre - bütün insanlığı kucaklıyordu ve eğer hükümdarlığı uzun süre devam etmiş olsaydı Mısır tarihinin seyri değişirdi. Fakat ne yazık ki onun ölümünden sonra eski putperestlik galip geldi ve halkın büyük bir çoğunluğu yeni dini reddederek tekrar eski tanrılara tapınmaya başladı. Genç kralın arkasında bir veliaht bırakmaması sebebiyle taht büyük kızının kocasına geçmiş, ondan da Tutanahaton adıyla bilinen küçük damada intikal etmiştir. Bu ad dahi muhalifleri öfkelendirmiş ve kral da adını Tutanahamon olarak değiştirmek zorunda kalmıştır. Hatta arkasından tekrar Thebes'e dönmek, Amon tapınaklarını yeniden hizmete açmak ve saf altından yapılmış heykellerini dikmek zorunluluğunu hissetmiştir. Böylece Tel Amarna kaderiyle baş başa bırakılmış, Amenhotep'in başkenti ve tevhid inancının merkezindeki o büyük tapınaktan geriye hiçbir şey kalmamıştır. Hatta sabık kraliyet ailesinin mezarları bozulmuş, Akhenaton'dan bahsedilirken de “Tel Amarna'nın günahkârı” sözleriyle yadedilir olmuştur. Erman, Mısır'daki bu hareket için “Manevi çöküntüye yol açan bir tepkiye yol açmıştır” demektedir.¹²¹

¹²¹ Erman, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 145-157.

V. Amenofis (Akhenaton) karısı ve kızlarıyla birlikte. Tepelerinde ise tanrı "Athon".

Tevrat'ın bazı metinlerinin Akhenaton'un mutlak tevhid diniyle bağlantılı olduğu meselesine gelince, Ahd-ı Kadim'in 104. mezmuru tamamıyla Akhenaton ilahilerindeki dizelere benzemektedir. Aşağıda bu hususla ilgili bir karşılaştırma yapılmıştır:

104 no.lu Mezmur

Karartırsın ortalığı gece olur,
başlar kıpırdanmaya orman hayvanları;
genç aslan av peşinde kükrer,
Tanrıdan yiyecek ister.

(Mezmur, 104:20-21)

Güneş doğunca inlerine çekilir,
yatarlar. İnsan işine gider, akşama
dek çalışmak için

(Mezmur, 104:22-23)

Rabbin ağaçları suya doyar..

Kuşlar orada yuva yapar.

(Mezmur 104: 16-17)

Yüksek dağlar dağ keçilerinin

uğrağı (Mezmur 104: 18)

İşte uçsuz bucaksız denizler..

büyük küçük yaratıklar..

Orada gemiler dolaşır.

(Mezmur 104: 25-26)

Ya Rab, ne çok eserin var!

Hepsini bilgece yaptın..

Yeryüzü yarattıklarınla dolu..

(Mezmur 104: 24)

Gökteki evinden dağları sularsın,

yeryüzü işlerinin meyvesine doyar;

hayvanlar için ot, insanlar için

bitkiler yetiştirirsin.

(Mezmur, 104: 13-14)

Akhenaton'un ilahisi

Dünya ölümler gibi karanlıklara gömülür;

her aslan ininden çıkar.. tüm yılanlar
dişlerini batırır.. karanlık çökünce.

Güneş ufuktan doğunca ve karanlıkları
dağıtınca.. o zaman dünyada herkes dışarı
çıkarak işine gitmek için.

Ağaçlar ve bitkiler boy atar..
kuşlar yuva yapar onların kuytu yerlerinde..
Ve tüm koyunlar ayakları üstünde dikilerek dans ederler.

Gemiler bir yükseldi, bir alçaldı..
nehirde balık, önünde zıplıyor..
ışıkların büyük yeşil denizin ortasında..

Ya Rab, ne kadar çok büyük işlerin!
Kendi iradenle yarattın yeryüzünü,
insanları ve hayvanları.. yeryüzündeki her şeyi.

Gökyüzünde Nil'i yarattın.. onlara yağmur indirmek için..
dağların tepesinden aşağı doğru taşkınlar olur.. tarlaları sular..
gökyüzünün Nili, her ülkede garipler ve hayvanlar için..[122](#)

[122](#) Weigall, *The life*, s. 134-136.

19. Amos tektanrıcılığı

Gerçek tevhit inancına ve “tüm yaratıkların tanrısı” tek bir Tanrıya tapınmaya davet eden ilk kişinin Amos peygamber olduğunu söyleyenler de var. Mesela Hitti şöyle der: “Peygamber Amos, insanlık tarihinde tek tanrı inancına çağıran ilk kişidir. Çünkü “Yah-ve”nin sadece Yahûdîler’in değil, tüm kavimlerin tanrısı olduğunu ilk söyleyen odur.”[123](#) Dr. Hitti, bir adım daha atarak Amos’un da tıpkı Muhammed (s) gibi ümmi olduğunu belirtmektedir. Bilindiği gibi İbrahim peygamber MÖ. XIX. Yüzyılda yani Amos’dan 1150 yıl önce yaşamıştır. Şu halde kronolojiyi göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki, Amos, bu tek tanrı inancını Akhenaton’dan ve onun ardılı Mûsa’dan almıştır ve bu olay, Yahûdîler’e özgü Yahve’ye tapınmanın icat edildiği Babil esaret günlerinde Tevrat’ın yazılmasından öncedir. Yahûdîler “Yahve”yi de büyük bir ihtimalle Babilliler’den almışlardır. Çünkü Babil’deki her şehrin kendine ait bir tanrısı vardı.

[123](#) Hitti, *The History of Syria*, s. 213-214.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA TEVRAT

ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA TEVRAT

1- Eski Filistin tarihinin araştırılmasında kaynak olarak Tevrat

Bir asır veya daha fazla bir süre öncesine kadar, Yunan ve geç Roma kitabeleri hariç, arkeolojik bulgulardan önce Tevrat, kutsal bir kitap olmasının ötesinde, insanlık tarihinin en eski kitabı olarak, kadim Filistin tarihini ve Yahûdîler'in bu tarihte oynadıkları rolü araştıranların temel kaynağı veya hemen hemen yegâne kaynağıydı. Tevrat'ta zikredilen olaylar ve vakıaların tartışmasız gerçekler olarak kabul edilmesi gerekirdi. Çünkü hem kutsal kaynaklar arasında telakki edildiği, hem de bu alanda onunla boy ölçüşebilecek daha eski bir belge bulunmadığı için Tevrat'ta anlatılanlar üzerinde tartışılmazdı.

Tevrat'ın güvenilir bir tarihî kaynak olabilmesi için sorulması gereken soru, “Tevrat'ın nerede, ne zaman, nasıl ve hangi dilde ortaya çıktığı; kendisinden önceki kültürlerle ne gibi ilişkisi bulunduğuydu.”dur. Tevrat ve benzeri Talmud sifirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, onları bir araya toplayıp yazanlar, bazı yazarlardır. Farklı ülkelerde birbirinden kopuk devirlere ait muhtelif dil ve kalemelerden çıkan haberlerin toplanması, yaklaşık bin iki yüz yıl, yani MÖ. VII. Yüzyıldan MS. V Yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Bu haberlerin büyük bir kısmı MÖ. V. Yüzyılda Babil'deki esaret günlerinde toplanmış; Akhemenidler (MÖ. 539-331) devrinde, esaretten sonra Filistin'de bunların çoğu ayıklanmış, daha sonra bazı sifirler Selevkî Pto-lemei'ler döneminde kaleme alınmıştır. MS. VI. Yüzyıl başlarında nihaî şeklini alan Yahûdî kanunlarının sonuncusu Talmud olmasına rağmen, kaleme alınan Tevrat sifirleri arasında en eskisinin, bazılarının göre yaklaşık Milattan önce yedinci asırda yazılan Amos sifiri olduğu kabul edilir.¹

¹ Üçüncü bölümde Tevrat tarihiyle ilgili kısma bkz.

Bilim adamı Will Durant da bizim sorduğumuz aynı soruyu sormakta ve kendi deyimiyle ona bir madde halinde cevap vermektedir: “Tevrat sifirleri nasıl yazıldı? Ne zaman yazıldı? Nerede yazıldı? Zararsız bir soru, ama uğruna elli bin cilt kitap yazılan bir soru. Biz onu tek bir maddede toplayıp, kalanları cevapsız bırakmalıyız. Bilim adamları, Tevrat sifirleri arasında en eskisinin Tekvin bölümünde birbirinden ayrı, fakat birbirine benzer iki hikaye olduğunu, bunlardan birinde tanrıdan “Yahve”, diğerinde ise “Elohim” adıyla bahsedildiğini ittifaken kabul etmektedirler. Aynı bilim adamlarına göre Yah-ve'yle ilgili hikayeler Yahuda'da, Elohim'le ilgili olanları da Efra-yim'de yazılmış, bilahere bu ikisi Samerra'nın düşüşünden sonra tek bir hikaye halinde birleştirilmiştir. Bu

kanunlar arasında Tesniye adıyla bilinen üçüncü bir unsur vardır ki, büyük bir ihtimalle yazarı veya yazarları, sözü edilen sıfırların yazarlarından farklı kişilerdir. Bir de bilahere kahinlerin ilave ettikleri çeşitli bölümlerden oluşan dördüncü bir kısım daha vardır. Genel kanaate göre bu bölümler, yaygın hale getirilen şeriat sıfırının en büyük kısmını oluşturmaktadır ve bu dört bölüm bugünkü şeklini yaklaşık MÖ. 300 yılında almıştır.”²

² *Medeniyetin Hikayesi*, Arapça çevirisi, I6367.

Görüldüğü gibi, Tevrat sıfırları ve Talmud yazmaları, uzun tedvin dönemi boyunca dinî, siyasî ve millî çekişmeler karıştığı için, eski Filistin tarihinin araştırılmasında orijinal bir kaynak olarak kullanılamaz. Bundan başka Tevrat, İbrahim peygamber döneminden önceki devre ait tarihî olayları da, ancak kitabın yazarlarının Yahûdîlikle ilişkisi konusunda uygun gördüğü ölçüde ve sathî olarak ele almıştır.

2- Tevratı yazanlar kronolojiyi kasıtlı olarak görmezlikten geliyorlar

Tevrat, tarihî olaylardan bahsederken kronoloji vermez; olayları vukû bulduğu çağ ve zamana göre sıralamaz. Bundan amaç, okuyucunun kafasının karışması, tarihî olayların vukû bulduğu dönem ve tarihleri belirleyememesidir. Büyük bir ihtimalle Tevrat yazarları bunu kasıtlı olarak yapmış ve Yahuda hanedanının kalıntıları olmalarına rağmen, tarihlerini kendileriyle hiç bir ilgisi bulunmayan eski çağlara bağlama kapısını açık bırakmayı amaçlamışlar; aralarında asırlar bulunan olayları birbirine bağlayarak tek bir asırmış gibi göstermek suretiyle, birkaç yüzyıllık dönemlerle birbirinden ayrılan devreleri karıştırmışlardır. Örneğin Tevrat’ta İbrahim aleyhisselamın Filistinli-ler’in Gerar’daki kralı Ebimalik’e³ gittiği ve topraklarına sığındığı belirtiliyor, daha sonra aynı olay oğlu İshak’la ve onun adı geçen Ebi-malik’le ilişkisi konusunda anlatılıyor.⁴ Halbuki son arkeolojik bulgulara dayandırılarak yapılan araştırmalar, ülkeye Filistin adının verilmesini sağlayan Filistler dönemi MÖ. XII. Yüzyıla ait olmasına rağmen,⁵ bilim adamlarının en güvenilir ve en son tahminlerine göre İbrahim peygamberin MÖ. XIX. Yüzyılda yaşadığını kesinkes ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi Filistler’le İbrahim peygamber dönemi arasında yaklaşık yedi yüz yıllık bir fasıla olmasına rağmen, Tevrat her iki dönemi birleştirerek tek bir yüzyıl gibi göstermektedir. Ayrıca İbrahim peygamber dönemiyle Yahûdîler arasında bin yıldan daha fazla bir zaman dilimi olmasına rağmen, iki dönem birbirine birleştirilmektedir.⁶ Yine Tevrat’a göre Keldanîler İbrahim peygamber döneminde, yani MÖ. XIX. Yüzyılda var idiler. Halbuki Keldanîler’in tarih sahnesine çıkışları MÖ. 612’de Ninova’nın düşüşünden, yani İbrahim peygamberden bin üç yüz yıl sonradır.

³ Büyük bir ihtimalle Ebimalik Filistin krallarının lakabıydı (Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü, 1971 baskısı, s. 23) [Eski Türkçe Kitab-ı Mukaddes çevirilerinde Abimelek olarak yazılan bu ibare, yeni çeviride Avi-melek olarak değiştirilmiştir. çev.]

⁴ *Tekvin*, 20: 1-18; 21-34, 26: 1-11.

⁵ Birinci bölümde Filistîler’in Filistin’e muhacereti kısmına bkz.

⁶ Daha detaylı bilgi için beşinci bölüme bkz.

Tevrat yazarlarının Yahûdîler’i İbrahim peygamber dönemine bağlamak ve bunu Tekvin kitabında defalarca teyit etmeye çalışmaktan asıl maksatları, Yahuda hanedanı kalıntılarının tarihini doğrudan İbrahim aleyhisselama bağlayarak, soylarını yüceltmek; onu yani İbrahim’i o zamanın en büyük, en meşhur bir peygamberi ve kendilerini henüz dünya tarih sahnesine çıkmadan önceki cedd-i âlileri gibi göstermektir. Bu durum, Yahûdî kitabelerinin, eskisiyle ve yenisiyle, benimsedikleri yaygın geleneği açıklamaktadır. Yahûdîler Mû-sa döneminden 600 ve İbrahim peygamber devrinden en az bin yıl sonra tarih sahnesine çıkmalarına rağmen, İbrahim aleyhisselam güya onları yanına alarak Irak’tan Filistin’e gitmiş. İşte insanlar, hiçbir kronolojik araştırma yapmadan ve geçmiş dönemleri tarihleriyle birlikte gözden geçirmeden bu yalana bu şekilde inanmışlardır.

Arap yazarlarının çoğu ve hatta tamamı da, eski Filistin tarihini araştırırken çağlar arasındaki fasılayı dikkate almadan Tevrat’ı taklit etmekte ve tarihî olayları anlatırken Tevrat metodunu uygulamaktadırlar. Örneğin son olarak Londra Üniversitesi’nin *Strangers in Pales-tine* adıyla İngilizce olarak yayınladığı bir kitapçık elime geçtiğinde, henüz sayfalarını karıştırmadan, sırf adına bakarak, yazarın Yahûdî-ler’i Filistin’deki yabancılar olarak gösterdiğini ve onları oraya bağlayan hiçbir tarihî bağın bulunmadığını, tarihî bir vakıa olarak oraya birden çıkıp geldiklerini kaydettiğini düşünüyordum. Sonra baktım ki, yazar, Filistin’deki Yahûdîler’in tarihini yüzyıllar arasındaki fasılalara dikkat etmeden, tıpkı Tevrat’ta anlatıldığı gibi anlatmakta, eski Filistin tarihini tek bir tarih gibi göstermekte ve büyük bir tarih hatasına düşmekteydi. Ona göre Filistin seferi MÖ. 700 yılında, Yeşua döneminde olmuştu. Halbuki olay, işaret edilen tarihten altı asır önce, yani MÖ. XIII. Yüzyılda vukû bulmuştu.⁷ Bu kitapçığın Araplar’ın Filistin’deki haklarını ortaya koymak için hazırlandığı düşünülebilirdi, ama gerçekte tamamen başka bir amaca hizmet ediyor ve yazar, Tevrat’ta anlatılanların tarihî gerçekler olduğunu belirtmek suretiyle, farkına varmadan siyonist propagandaya hizmet ediyordu. Zaten siyonistlerin de bizzat Araplar’ın kaleminden duyurmak istedikleri bu idi.

⁷ *Strangers in Palestine*, London, 1970, s. 83.

Çağları kronolojik olarak takip etmeyen, özellikle İbranî dilinin Yahûdî dili anlamında oluşum tarihiyle, Tevrat’ın yazılış tarihini göz önünde bulundurmayan yazarlar bu tür hatalar yapmışlar; Abraam, Yakub, Yusuf, Urşelim, Siyon, İsrail gibi Tevrat’ta geçen şahıs ve yer adlarını Yahûdîler’e ait eski İbranî isimler olarak düşünmüşlerdir. Halbuki bu isimler Arapça orijinli Kenanî isimlerdir ve Yahûdîler’in tarih sahnesine çıkışından ve İbranîcenin Yahûdî dili olarak teşekkülünden birkaç asır önce, Kenan ve eski Mısır kitabelerinde geçen, Kenanlılar arasında kullanılan kelimelerdir. Kaldı ki Yahûdîler’e özgü İbranî dili ve İbranî harfleri denilen harfler, Arâmiceden ödünç alınmak suretiyle daha sonraki dönemde oluşturulmuştur.

3- Tevrat yazarları bile bile Filistin’in aslî sakinleri Kenanlılarî Sami ailesinin dışında tutuyorlar

Tevrat yazarları, Yahûdîler’in şiddetli adavet besledikleri ve Ahd-ı Kadim’de geçtiği şekilde Kuşiler’den⁸ saydıkları⁹ Filistin’in yerli ahalisi Kenanî ve Fenikeliler’i Sami soy kütüğünden

bilerek çıkarmışlardır. Halbuki onlar, modern bilimin Elamlılar ve Lûdlar gibi Sami grubundan¹⁰ saymadığı halklar arasında yer almalarına rağmen, ülkenin yerli ahalisinin Sami Araplar olduğunu çok iyi biliyorlardı. Tevrat yazarları, bütün kinlerini Kenanlılar’a yönelttiler ve “Kenan’a lanet olsun; kardeşlerinin kölelerinin kölesi ve Yafes’in kölesi olsun!”¹¹ diyerek lanetle andılar. Tevrat, aynı şekilde, Hint-Avrupaî kavimlerden olan Hattiler’i de Kenan soyundan gelme olarak göstermekte,¹² ayrıca Amorîler’i Ham’ın neslinden saymaktadır.¹³

⁸ Kuş’un soyundan gelenler.

⁹ *Tekvin*, 10: 6.

¹⁰ *Tekvin*, 10: 22.

¹¹ *Tekvin*, 9: 25-27.

¹² *Tekvin*, 10: 15.

¹³ *Tekvin*, 10: 5.

Brockelmann, bu konuda şöyle der: “İbranîler (Yahûdîler), Kenanlılar’la kendileri arasında vukû bulan ve Tevrat sıfırlarında sözü edilen savaş hikayelerinden kaynaklanan adavet sebebiyle, Kenanlılar’ı Sam’ın soyundan gelenler listesinden bilerek çıkarmışlardır. Bu adavet duygusu, onlara karşı kin beslemelerine ve onları küçük görmelerine ve soy kütüklerini Nuh oğlu Sam’ın soyağacına bağlamaktan kaçınmalarına iteklemiştir.”

4. Arkeolojik bulgular ışığında Tevrat

Şansımızdan şu anda Tevrat döneminden önce yaşayan halkların - Sümer, Kenanlı, Fenikeli, Babilli, Hatti, Asurî ve Mısırlılar - bıraktıkları orijinal bilgilerden oluşan bilgi yığını elimizde mevcuttur. Arkeologlar, bunların bir kısmını son bir buçuk yüzyıl içinde ele geçirerek, bugünkü dile çevirmişlerdir ki, okuyucu ve araştırmacılar onlara kolaylıkla ulaşabilirler. Bu belgeler, Tevrat’ta görmeye alıştığımız dil ve zaman sapmasının aksine orijinal dil ve alfabeleri nasılsa o şekilde arkeologlarca bulunmuştur. O zamanların günlük meseleleriyle ilgili bu orijinal belgelerin adedi yarım milyondan fazladır ve Yakın Doğu’nun eski medeniyetlerine ait şehir höyüklerinde, değişik dil ve alfabelerle yazılı olarak ele geçirilmiştir.

Bu bulguların bize kazandırdığı en önemli tarihî bilimsel katkılar şunlardır:

1. Bu eski tabletlerde ve Tevrat kitabelerinde zaman sınırlarına işaret edilerek zikredilen şehir ve yerleşim birimlerinin birçoğunun bulunduğu yerlerin belirlenmesi;
2. Olayların tarihlerinin kronolojik sıraya göre doğru olarak tespiti, halkların birbirleriyle olan ilişkilerinin aydınlığa kavuşturulması, oynadıkları rollerin ve özellikle umumi kavimler göçünün, kültür ve dillerinin gelişiminin belirlenmesi;

3. Samilerin, Mûsa peygamberin zuhurundan önce Arap Yarımadası'ndan Filistin'e ve Bereketli Hilal bölgesine muhaceret tarihlerinin takibi;

4. Tevrat'ta zikredilen tarihî olayların vukû buluş tarihinin, kronolojik sıraya göre her çağdaki hanedanlar ve savaşlarla kıyaslanarak tespiti;

5. Uzmanlar, Tevrat'ta anlatılan hikaye, efsane ve kanunların bir çoğunun eski bir orijine dayandığı hükmüne ulaşmış; bunların benzerlerinin veya aynısının Yahûdîler'in icat edilmiş bir edebiyatlarının ve kendilerine özgü kültürlerinin bulunmadığını gösteren Sümer, Akkad, Kenanlı, Babil, Asurî ve Mısır kitabeleri bulunmuş ve bunlara istinaden “Yahûdî kahinlerin, Yahûdî soyunun bânilerinin tarihine uygun düşünleri alıp, işlerine gelmeyenlerin tamamını hiç acımadan sildikleri bu kitabelerden iktibas ettikleri”¹⁴ anlaşılmıştır.

¹⁴ Edward Chiera, “Ketebû ala et-tîn”, Arapça çeviri, s. 154.

6. Uzmanlar, Tevrat'taki pek çok konunun Hammurabi kanunlarından ve diğer eski kanunlardan alındığını, yine Tevrat'ta geçen dua ve ilahîlerin çoğunun Fenike'de bulunan Kenanlılar'a ait dua ve ilahilerden iktibas edildiğini, bunların Fenike dilinden İbraniceye tercüme edildikten sonra Tevrat'a girdirildiğini tespit etmişlerdir.

7. Uzmanlar, Yahûdîler'in uyguladıkları kanunların daha önce Ke-nanlılar, Babilliler ve Mısırlılar'da yürürlükte bulunan kanunların aynısı olduğunu, Yahûdîler'in bunları aynen kopyalayarak uyguladıkları ve daha sonra kutsal kitaplarına soktukları hükmüne varmışlardır.

8. Yahûdîler'in Filistin'e sığıntı garipler olarak geldikleri, dilleri ve kutsal kitapları da dahil olmak üzere sahip oldukları tüm kültür unsurlarının, Arap kökenli Kenan ve Arâmî medeniyetlerinden ödünç alındığı, Tevrat'ta geçen gerek şahıs adları ve gerekse Filistin'deki eski yer adlarının Kenanca yani Sami Arap kökenli olduğu ve İbranî dilinin zuhurundan çok önceleri mevcut bulunduğu anlaşılmıştır.

9. Yahûdîler'in Filistin'de yaşadıkları dönem boyunca ülkenin aslî sakinleri arasında bir azınlık teşkil ettikleri ortaya çıkmıştır.

10. Yahûdîler'in tarihin herhangi bir devrinde, bütün Filistin'i içine alan çağdaş bir medeni devlet kurmaktan âciz oldukları tespit edilmiştir.

Mevcut belgeler, Tevrat yazarlarının olayları kayda alma konusunda kendilerinden öncekilerin kullandıkları metoda başvurduklarını göstermektedir. Şahısların yaşını belirleme konusunda Tevrat'ta kullanılan metotla, Sümerler'in uyguladığı metot arasındaki benzerlik, Tevrat yazarlarının Sümerler'i örnek aldıklarına işaret etmektedir. Mesela Tevrat'ta geçen bazı kişilerin sekiz yüz veya dokuz yüz yıl yaşadıkları kaydedilmektedir.¹⁵ Erken Sümerler de krallarının hükümdarlık süresini gösterirken aynı metodu kullanıyorlardı. Sümer tabletlerinden anlaşıldığı kadarıyla, örneğin sekiz Sümer kralı tufandan önce 341 200 yıl hüküm sürmüştür. Bir başka tabloda ise bu rakam 456 000 yıla

çıkılmaktadır. Kişilerin hayat uzunluğunu göstermede kullanılan bu hayali rakamların aslında neye işaret ettiği, şu ana kadar arkeologların çözemediği bir muamma olarak durmaktadır. Kimilerine göre bu yüzlerce yıllık uzun ömür, binlerce sene boyunca tabiat üstü tanrılar makamında oturan hükümdarların yaşadığı altın bir yükseliş çağının olduğuna duyulan inancın soyut bir sembolüdür. Sir Leonard Woolley, Sümerler’in kralların hükümdarlık süresini binlerce yıllla gösterirken 360 yıllık bir süreyi kapsayan ve “sar” denilen bir zaman ölçüsü birimi kullandıklarını belirtmektedir.¹⁶ Geçmişteki halkların her ayı bir yıl saydıklarını düşünenler de var. Demek ki 1200 yıl denildiği zaman, bundan bizim kullandığımız yıl hesabıyla bir yüz yılı anlamak gerekmektedir.¹⁷ Nitekim Muarrî’nin de bu anlamda bir şiiri vardır:

¹⁵ *Tekvin*, 5: 16-17.

¹⁶ C. L. Woolley, *The Sumerians*, 4. baskı, 1930, s. 29.

¹⁷ Bkz. Ahmed Susa, “Rafidin Vadisinde Sulama ve Medeniyet”, s. 96.

*Geçmiştekiler için rivayet ganimet gibi,
Bilmiyordum bu kadar meşhur olduklarını.
Görmüyor musun hesaplıyorlardı onlar,
Geçmişte bir yıl kabul ederek her bir ayı.
Her gördüklerinde hilali,
Diyorlardı: Aha, bir yıl daha geçti.
Böyle kabul etmek lazım bunu,
Sıyırırsın aksi halde kelleyi!*¹⁸

¹⁸ Neccar, *Kısas el-Enbiya*, s. 68.

Ancak, arkeolog Edward Chiera, Babilliler ve Yahûdîler’de birkaç günün bir yıla tekabül ettiği şeklindeki görüşe itirazda bulunarak şöyle der: “Yarı efsanevî ilk hükümdarlardan bazılarının iktidar süresi 72 bin yıl olarak gösterilmiştir. Aynı şeyi Yahûdî kahinlerin uzun ömürlerinden bahsedilirken de görüyoruz. Her iki kaynaktaki yüksek yıl rakamlarını ve tabletleri inceleyerek bir şeyler çıkaracağımız ümidindeyim. Öbür türlü geçmişteki bu kahinlerin her bir yılını bizim kullandığımız yıldan daha kısa bir süre olarak düşünürken, söz konusu büyük rakamların önümüze koyduğu zorluğun üstesinden gelmek bir tür çılgınlık olur. Buna göre “Mitoşalih”in ömrü, normal hayattan fazla değildir ve yetmiş yılı aşmamıştır. 969 yıl yaşadığı söylenen “Mitoşalih” için bu şekilde bir hesaplama yaparsak, 72 bin yıl yaşadığı söylenen bir kralın ömrünün hesaplanması konusunda ne yapacağız? Görülüyor ki, Babilliler’in ve Yahûdîler’in her birkaç günü bir yıl saydıkları görüşünü doğru kabul edemeyiz.

“Bu zor metottan daha basit bir metod bulunmuştur: Dünyanın yaratılışının gerçek tarihi olduğunu inandıkları tarihle, tespitinde ellerindeki bir noktaya kadar güvenilir yazmalara dayanarak ortaya attıkları tarihî dönemler arasındaki boşluğu doldurmaya çalışan Yahû-dî tarihçiler, yeni isimler bulmak yerine boşluğu doldurmakta kullanacakları belli miktarda isimler buldular ve yıllar arasındaki açıklığı kapatmak için bu kişilerin ömürlerini kendi bildikleri şahısların hayatlarına yıl olarak eklediler.”¹⁹

¹⁹ Chiera, *Ketebû*, s. 156.

Son dönem yazarları artık Yahûdî kültürü ve dininin eski Sami kültürleriyle olan ilişkisini ortaya çıkarma vaktinin geldiği kanaatin-dedirler. Mesela S. H. Hooke “The Origins of Early Semitic Ritual” adlı eserinde şöyle demektedir: “”Mûsevîliğin temel unsurlarının, yeni bir tarihî bakışla, eski Samiler arasında yürürlükte bulunan dinî öğelerle ilişkisini açıklama konusunda geçmişe nazaran şu anda daha iyi bir durumdayız.”²⁰

²⁰ S. H. Hooke, *The origins of Early Semitic Ritual*, 1938, s. VII.

Biz de eski Filistin tarihini yazan araştırmacıların artık Tevrat’ın bağlarından kurtulmaları, tarihin aydınlatılmasında Tevrat’tan onlarca yüzyıl önce yazılmış eski metinleri inceleyerek eğriyle doğruyu birbirinden ayırmaları ve tarihleri kronolojik sıraya oturtmaları vakti geldiği düşüncesindeyiz.

5- Babililer’de ve Yuhûdîler’de yaratılış hikayesi

Dünyanın ve mevcudatın ne zaman başladığı konusu, çok eski çağlardan beri geçmişte yaşayan insanların zihnini meşgul etmiştir. Arkeologlar, Sümerler’in, Babililer’in, Asurîler’in ve Mısırlılar’ın yaratılış ve var oluşun aslı konusundaki inançlarından bahseden Irak edebiyatına ait birçok metinler buldular. Bunların çoğu Tevrat’taki Yahûdî düşünceleriyle örtüşmektedir, ama Mûsevîlikteki Yahûdîler’e özel tek tanrı inancına mukabil diğer dinlerdeki şirk, yani çok tan-rılılık konusunda farklıdır. Bulunan en mükemmel eski destan, yedi kil tablet üzerine yazıldığı için yedi yaratılışa işaret eden Babil destanıdır. Bu destan, yaklaşık bin satırdır ve daha sonraki bir devirde yazılmış olmasına rağmen, Marduk’un tanrıların efendisi sayıldığı bir döneme, Hammurabi çağına ait olduğu kabul edilir. Destanda anlatılanın özeti şudur: Başlangıçta “İlk Deniz” veya “ilk sulardan” oluşan bir kaos vardı. Su, araştırmacıların yorumlarına göre, bazı Grek filozoflarının düşündüğü gibi varlıkların oluşma kaynağı olan bir sıvıydı. Bu madde, çeşitli sulardan teşekkül ediyordu: Tatlı su (erkeklik unsuru) ve tuzlu su (kadınlık unsuru). Babililer suyun bu iki unsurunu tecessüm ettirerek onları tanrı ve tanrıça olarak kabul ettiler. Yani “Apisu” ve “Tiamat”. Sonra bunları diğer tanrıların kaynağı ve bütün eşyanın aslı olarak gördüler. (İnaniş’a göre) bu iki tanrı diğer tanrıları doğurmuştur. Daha sonra eski tanrılarla yeni tanrılar arasında savaş çıkmış ve çarpışmalar “Apisu”nun ölümüyle sonuçlanmıştır. Arkasından “Apisu”nun kocası “Tiamat” ile yeni tanrılar arasında başka bir savaş çıkmış, o da “Tiamat”ın ölümüyle son bulmuştur. İşte gök ve yeryüzünden oluşan kainat onun cesedinin kalıntılarından yaratılmıştır. Buna “Enki” adı verilmiştir. Bu, gök ve yürzünü anlamına gelen kelimenin bileşimidir. Tanrı “En” gökyüzü tanrısı ve erkek olurken, tanrıça “Ki” yeryüzünü

temsil etmiştir. İşte bu iki tanrının birleşmesinden, yeni bir tanrı, yani hava tanrısı “Enlil” doğmuştur. Sonra tanrı “Enlil” gökle yeryüzünü birbirinden ayırmış, annesi yeryüzünü alarak, onu, insan, hayvan ve bitkilerin yaratılması, medeniyetin tesisi için hazırlamıştır. Cisimlerin aslı konusunda ise, tanrı “Enlil”’in oğlu “Sin” ve “Nanna” adıyla bilinen ay tanrısını kabul etmiş, onun “Utu” adındaki oğlunu da güneş tanrısı olarak düşünmüşlerdir.

Babil yaratılış efsanesiyle Tevrat efsanesi arasındaki benzerlik son derece bariz. Çünkü her ikisinde suyun karanlık bir “kaos”undan söz edilmekte, her iki kaynakta da bu kelime birbirine benzer anlamıyla kullanılmaktadır. Mesela Tevrat’ta “Yeryüzü boştu, şekiller yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrının ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu”²¹ denilmektedir. Babilliler’in inancıyla, Tevrat rivayeti arasındaki fark, Babil rivayetinde maddenin ezeli ancak kendisi aynı zamanda tanrı olduğu için iki özelliğe sahip bulunduğu, bu “ilahî özellikten” bütün eşya ve mevcudatın yaratıldığı belirtilirken, Tevrat’ta, Allah’ın ezeli olduğu, sadece maddeyi daha önce yarattığı kaydedilmektedir.

²¹ Tekvin, 1:2

Babil yaratılış efsanesiyle Tevrat rivayeti, ilk suların birbirinden ayrılması konusunda birbiriyle örtüşmektedir. Nitekim tanrı Marduk da Tiamat’ın (yani dişi tuzlu suyun) bedenini parçalamış, onun yarısından gökyüzünü yaratmış, ikinci yarısından yeryüzünü yarım daire şeklinde halketmiş; onu denize, yani “Apisu” sularına (alt deniz sularına ve tüm suların kaynağına) bırakmıştır. Tekvin kitabında yeryüzünün suyun içinde yüzdüğü, üçüncü gün Allah’ın bütün suların bir yerde toplanmasını emrettiği ve böylece kuruluğun [karanın] ortaya çıktığı hikaye edilir. Babil yaratılış efsanelerinde, Babil dininin en önemli özelliklerinden olan şirk, yani çok tanrıcılık çizgileri hakimdir.

Tanrı Adad. Başında kuş tüyleriyle süslü bir tac bulunmaktadır.

Firavunlar döneminde geçerli olan yaratılış ve varlık efsanelerinden bir tanesi Babil efsanesiyle benzerlik arz etmektedir: “Başlangıçta ilk su veya karanlık okyanus vardı. Tanrı (Amon) yalnızdı, diğer tanrıları, insanları ve eşyayı yarattı.” Bir diğer firavun dönemi efsanesinde ise şöyle deniliyor: “Ruhlar, denizler üzerinde ve uzayda kanat çırpırlar. Tanrı (Amon’un) ruhu bu boşluğa nüfuz etmiş; göğü, yeryüzünü, insanları ve eşyayı yaratmıştır.”

Görüldüğü gibi Sümer ve Babil tabletleriyle Tevrat arasında insanın tanrı veya tanrılar suretinde yaratıldığı konusunda bir benzerlik mevcuttur. “Sümerler ve Babilliler, tanrılarına insanın sahip olduğu bütün sıfatları yamamışlardır. Onların da insanlar gibi özellikleri ve eğilimleri vardır. Tanrı da yaşar, yer, içer, evlenir, evlerde oturur. Oturduğu evler onun tapınaklarıdır, orada hizmetkârları, temizlikçileri ve kahinleri vardır. Her tanrının bir karısı veya karıları, cariyeleri, mâşukaları; kızları ve oğulları vs. vardır ki, bunlar büyük kralların hayatlarındayken ve öldükten sonra ilahlaştırılmasının göstergeleridir. Ancak, tanrılar insanlardan bir özellikleriyle ayrılırlar ki, o da ölümsüz ve ebedi olmalarıdır. Ama eğer örneğin ilkbahar tanrısı ölmüşse, bu geçici bir ölümdür. Tanrının tekrar hayata dönmesi ise, insanoğlunun aksine son derece normal bir olaydır. Tanrının asıl oturdukları yer gökyüzündedir; istediği zaman yeryüzüne inebilir ve insanların kaderini etkileyebilir. Onun insanı yaratmaktan amacı da, kendisine ibadet etmesi, yaşamak için ihtiyaç duyduğu malzemeyi sağlamasıdır. Dolayısıyla bu ihtiyaçları karşılama konusunda insanoğlunun yapacağı bir hata veya kusur, onun susuz kalmasına, kendisinden intikam alınmasına, dünya hayatında azabın her türlüşünü tatmasına sebep olabilir. O halde tanrıların gönlünü almak için insanın çok çalışması ve gayret sarfetmesi gerekir. Çünkü tanrıların öfkesi, göz yaşı ve tahribat demektir.” Aynı şeyi Tevrat’ta görüyoruz: “Tanrı, insanı erkek ve dişi olarak kendi suretinde yarattı.”²² Diğer yandan Sümer ve Babil metinlerinde kişinin tanrının hoşnutluğunu kazanması için yapması gereken şeyler Tevrat’ta da vardır. Dolayısıyla İsrail oğulları (Yahûdîler) tanrıları Yahve’nin hoşnutluğunu kazanmak zorundadırlar; aksi halde ona tapınmaktan ve itaat etmekten baş tartmanın sonucu korkunçtur. Onların başına çeşitli düşmanları musallat eder ve enva-i türlü cezalara çarptırır. Sümer tabletlerinde tanrının yeryüzüne indiği ve

²² *Tekvin*, I: 27; 5: 1-2.

bazı yerleri kendisine seçtiği hususu Tevrat’ta da vardır.²³

²³ *Tekvin*, 11: 5.

* Örneğin “Yahova et kokusunu sever”; “Yahova serin ve gölgelik yerlerde dolaşmaktan hoşlanır”; “Yahova karanlık yerlerde dolaşmaktan korkar” gibi âyetler (!) bu tanrıların yeryüzüne indirilişinin delili olarak düşünülebilir. (çev.)

Bir diğer yandan Sümer destan-larındaki insanın yaratılış hikayesiyle Tevrat’taki Yahûdî rivayeti arasında da benzerlik mevcuttur. Örneğin Sümerler’e göre insan çamurdan yaratılmıştır, Tevrat’ta da Yaratılış [Tekvin] bölümünde hemen hemen aynı hikaye anlatılır: “Rab tanrı, Adem’i topraktan yarattı ve burnuna hayat nefesini üfledi. Böylece Adem yaşayan varlık oldu.”²⁴

²⁴ *Tekvin*, 2: 7

Yukarda verilen örneklerden de görüldüğü gibi Yahûdîler, rivayet ve kıssalarının büyük bir kısmını Sümer, Babil ve Kenan edebiyatından almışlardır. Onların olayları anlatış tarzı, Sümer ve Babil hikayelerinin sunuluş tarzına, yani tekrar ve yeniden gözden geçirme metoduna oldukça benzemektedir. Yahûdîler, bu şiir tarzını Babilliler’den ve Sümerler’den almışlardır. Bu vezinli bir şiir tarzıdır, fakat iç kafiyesi yoktur. Prof. Taha Bakır, Irak’ın kadim sakinlerinin inançlarındaki yaratılış efsanesiyle ilgili araştırmasında bu konuya değinerek şöyle demektedir: “İbranîlerin (Yahûdîler’in) pek çok şeyi Babilliler’den ödünç aldıkları şüphesiz. ‘Enuma eliş’ adıyla bilinen Babil yaratılış efsanesinin bunun en bariz örneklerinden olduğu söylenebilir.”²⁵

²⁵ Sümerler ve Babilliler’deki bu yaratış destanının anlatımında Kra-mer’in “Sümer Efsaneleri” adlı kitabıyla Taha Bakır’ın 1-“Diyanet el-Babiliyyin ve’l-Aşuriyyin”, Sumer c. 2 (1946), s. 1-19, 179-196 ve “el-Halikatı ve Asl el-vücut”, Sumer, c. 5, (1949), s. 1-36, 175-314’deki makalelerine dayandık.

Babil tanrısı Marduk.

Başında tiyar denilen Kassit dönemine ait tüylerle süslü yuvarlak bir taç bulunmaktadır.

6- Yahûdîler’de, Sümer, Babilli ve Mısırlılar’da kıyamet ve yeniden diriliş

Sümer ve Babil tabletleriyle Tevrat metinleri arasında ölümden sonraki başka bir hayatta yeniden dirilme konusunda tam bir örtüş-me olduğu görülmektedir. Her ikisi de kıyameti ve yeniden dirilişi inkâr ederler. Sümerler ve Babilliler, öbür dünyayı karanlık ve korku dünyası olarak görürler. Oraya giden insan bir daha oradan ebediyen çıkamaz. Sümerler, tanrı “Nergal”ın hükümran olduğu bu dünyaya yeraltı dünyası adını verir ve bazen “ölüler şehri” sıfatı yakıştırırlar. Babilliler ise öteki dünyaya “Eralua” adını verirler. Gilga-meş destanında geçtiği gibi insanlar bu dünyada eşittirler. Tanrıça İştâr’ın her yıl ilkbahar başlarında yeşillik ve bahar tanrısı olan kocası Temmuz’u [Dumuzi] çıkarmak için bu dünyaya indiği anlatılan şiirde âhiretten söz edilerek, orasının çevresi yedi kalın surla çevrili korkunç bir yer olduğu, bu surlardan her birini şeytanların beklediği belirtilir. Buranın

sahibi, karanlık ve ölüm tanrısı Ereşkigal'dır.²⁶ Kısacası Babil ve Sümer inançlarında, insana ölümden sonra tatlı dini ümitler veren şeyler yoktur. Yani onlarda cennet, cehennem yahut nimet ve azap inancı mevcut değildir. Bu inanç, Sümer ve Babil medeniyetinin her safhasına, bildiğimiz tüm maddi zevklerin, nimet ve bolluğun bu dünyada olduğu şeklinde yansımıştır.

²⁶ Jastrew, *Hebrew and Babylonian Tradition*, N. Y., 1914 (Chap. IV); Wo-olley, *Excavations at Ur*, s. 108-109.

Halklar, uykuyu ölüme en yakın örnek olarak kabul ederlerdi. Sümerler ve Babilliler de ölümün, insanın gözlerini yumduğu anda devam eden bir tür bilinci sakladığına inanıyorlardı. Onlara göre “Ölünün Edmu denilen ve koyu gölge şeklinde olduğu düşünülen ruhu, ölüyle birlikte aşağı dünyaya iner, dini âyin ve törenlerin yerine getirilmesi sırasında onunla birlikte orada kalır. Eğer belirlenen şartlar yerine getirilmezse, bu koyu gölge yeraltındaki ölümler dünyasından çıkıp gelen kötü bir ruha dönüşür; insanlara ve özellikle ölünün yakınlarına zarar verip, kötülük edebilir. Bu yüzden insan, Edmu'nun ruhlar dünyasından çıkıp gelmesini önlemek amacıyla defin merasimini dinî kurallara uygun olarak yerine getirme konusunda titiz davranırlar.”²⁷

²⁷ Bkz. Taha Bakır, *Diyanet el-babiliyyin ve 'l-aşuriyyin*, Sümer, 1946, 2/ 19, 179-196; *Malhamat gilgamiş ve 'l-tufan*, Sümer, 1950, 5/ 42-80, 143191; *Akaid sukkan el-irak el-kudema fi 'l âlem el-ahar*, Sümer, 1954, 10/8-39.

Tevrat'a baktığımız zaman, başka bir dünyada yeniden dirilme, haşrolma görüşüne veya öbür dünyada ceza ve ödül olduğu düşüncesine rastlıyamıyoruz. Cezanın da, ödülün de bu dünyada olduğu konusundaki benzerlik Babil kaynaklarında ve Tevrat'ta açık bir şekilde görülmektedir. Tevrat metni, keder, hastalık, maddi zarar, âni ölüm, düşman saldırısı.. gibi cezaların dünya hayatına özgü olduğu konusunda Babil metinleriyle tam olarak örtüşmektedir. Ölümden sonra ise insan ölümler yurduna gider “karanlığın içinde yürür ve adı karanlıkla kaplanır.” Bu, Babilliler'deki herkesin eşit olduğu karanlık dünyanın aynısıdır. “Herkes aynı yere gitmez mi?” Görüldüğü gibi Tevrat'ta geçen ‘eşitlik’ kavramı, Babil metnindeki kavramla aynıdır. Tevrat, Sümer ve Babil metinlerinde geçen yeraltı dünyasına “Sela” adını vermektedir.²⁸ Belki de “Sela” kelimesi, boşluk anlamındaki İbranîce “şeyul” sözcüğünün Arapçalaştırılmış şeklidir. Boşluk (hâviye) kelimesi mitolojide düşenin bir daha çıkamadığı ölümler diyarı anlamındadır.²⁹ Bu, Sümerler ve Babilliler'deki “çıkışı olmayan yer” kavramıyla aynıdır. Tevrat ona ayrıca “karanlık ve ölümün gölgesi”³⁰ - ki Babilliler'in ‘karanlıklar ve korku dünyası’yla aynıdır, - bir başka yerde ise “ölümler diyarı ve ölüm çukurunun dibi”³¹ ve karanlık ölüm vadisi³² adını vermektedir. Büyük bir ihtimalle İsrailîler'in gelenek ve görenekleri ve hatta özellikle kanunlarını ödünç aldıkları Kenan-lılar, Yahûdîler'in benimsediği görüşün aynısına sahiptiler.

²⁸ “Sela” kelimesi Tevrat'ta (Ahd-ı Kadim) 74 defa geçmektedir. Bu kelimeyle ne kastedildiği tam olarak bilinmiyor. Kitab-ı Mukaddes Sözlü-ğü'nde (1971 baskısı), onun ilahinin ritmini güçlendirmek amacıyla duruş işareti olarak kullanılan bir musiki deyiimi olduğu belirtilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla “Sela” Tevrat'ta, Sümerler'in yeraltı dünyasının tanrısı “Nergal” ve Babilliler'in karanlık ve ölüm tanrısı “Erişki-gal” gibi ölümler tanrısının sıfatı olarak kullanılmıştır.

“Bütün yeryüzü sana tapınıyor; ilahiler okuyor, adını ilahilerle övüyor. — Sela” (Mez. 66:4)

“Ey yeryüzünün krallıkları, Tanrı’ya ezgiler söyleyin; ilahilerle övün Rab’bi. — Sela” (Mez. 68:32)

“Ama Tanrı seni sonsuza dek yıkacak; seni kapıp çadırından fırlatacak; yaşam diyarından kökünü sökecek. — Sela” (Mez. 52: 5)
(Ayrıca bkz. Mezamir, 68: 7, 19; 84: 4; 88: 10-12)

[29](#) “Ölüler diyarına inen bir daha çıkmaz.” (Eyup. 7: 9)

“Sela — Yakınlarımı benden uzaklaştırdın; iğrenç kıldın beni gözlerinde. Kapalı kaldım, çıkamıyorum” (Mez. 88: 8)

Ölüler diyarının (boşluk) özellikleri konusunda bkz. Mez. 16: 5; 16: 8-10; 31: 17; 49: 14-15; 57: 6; 88: 12; 139: 8...

[30](#) *Eyup*, 3: 5; 10: 21.

[31](#) “Ancak ölüler diyarına, ölüm çukurunun dibine indirilmiş bulunuyorsun” (*Yeşaya*, 14: 15)

[32](#) “Karanlık ölüm vadisinden geçsem bile, kötülükten korkma; çünkü sen benimlesin.” (Mez, 23:4)..

Yahûdîler arasında kahinlerden ve yazarlardan oluşan bir grup, ölümden sonra dirilme, kıyamet gibi şeyleri inkâr ederek, asilerin cezasının da, iyilerin mükafaatının da bu dünyada olduğunu ileri sürdü. Bunlara, ilk liderleri Sadduk veya Sadık anısına Saddukîler adı verildi. Bunlar, beş Mûsa sıfırında belirtilen vahiy dışındaki her şeyi reddediyorlardı. Daha sonra Yahûdî âlimlerde ceza görüşü ortaya çıktı. Kimilerine göre kademe kademe yükselen yedi kat vardı; kimileri cezanın, biri bu dünyada bedenin, diğeri öbür dünyada ruhun çekeceği üst ve alt ceza şekillerinin olduğuna, yedi katın da günahların derecesine göre değiştiğine inanıyordu. Kimine göre de insanlar ölümden sonra üç gruba ayrılıyordu. Sevapları günahlarından fazla olanlar derhal ebedi mükafatla ödüllendirilecek; günahları sevaplarından fazla olan bedbahtlar ebedi azaba çarptırılacak, bu ikisi arasında kalanlar ise, bir süre cehennemde kalıp, günahlarından arandıktan sonra gökyüzüne yükseleceklerdi.

İsa Mesih’in ortaya çıkışından önce türeyen bir grup da kıyama-te, ceza-ödül sistemine ve meleklerle inanıyordu. Şekem’deki (bugünkü Nablus) Gerizim dağında kendilerine has bir tapınak edinen Samerralılar bunların öncüleriydi. Bunlar, dinî konularda kendilerine ters düşen Yahûdîler’den ayrılarak özel ibadetlerini yerine getiren insanlardı ve iki taraf arasında şiddetli bir adavet peyda olmuştu. Makkabîler sıfırında öbür dünyada ölünün ödül ve cezaya çarptırılacağı, yeniden dirileceği kaydedilmektedir. “Bu da ölümden sonraki hayat görüşünün geliştiğini, bunu benimseyen Ferisîler’in daha sonra aynı şeyi Mesih’e öğreterek, kilisiye armağan ettiklerini göstermektedir.”[33](#) Ferisîler, geç dönem Yahûdî cemaatlarındandır. Bunlar, kıyamete, ruha ve meleklerle inanmayan Saddukîler’in aksine, kıyamete, ruha ve meleklerle inanıyorlardı. Havari Pavlos, kıyamete inanması sebebiyle Ferisîler’den, fakat Yahûdîler ona karşı çıkmış, Sad-dukîler ise adavet sergilemişlerdi.

[33](#) *el-Kitab el-Mukaddes*, 1960, Katolik baskısı, cilt 2, s. 769.

”Pavlos, onların bir kısmının Saddukî, diğer kısmının Ferisî olduğunu öğrenince, kürsüye çıkıp ‘Ey kardeşler! En Ferisîyim; ümide inanıyor, ölülerin dirilmesini kabul ediyorum’ diye bağırdı. Onun bu konuşması üzerine Ferisîler’le Saddukîler arasına ihtilaf girdi ve cemaat bölündü. Çünkü Saddukîler kıyameti, melekleri ve ruhları inkâr ediyor, Ferisîler ise bunlara inanıyorlardı.”[34](#) Burada belirtilmesi gereken husus, Pavlos’un kıyamete iman konusunda Ferisî-ler’le aynı görüşte olduğunu

belirtmesidir. Fakat bunun yanında o, Ferisîler’in atalarından tevarüs ettikleri şer’î hükümleri ve Talmud inançlarını benimsemedi. Dolayısıyla Yunana’nın öncülüğünde tevarüs ettikleri sözlü kanunları kabul eden Ferisîler’le, kıyamete inanmayan Saddukîler, Mesih’e ve taraftarlarına düşmandılar.

[34](#) (Ea, 23: 6-8)

Eski Mısırlılar, ceza ve ödüle inanıyor, nefsin ölümden sonra tanrı “Osiris” ve kırk iki hakim huzurunda yargılanacağını; amellerinin tartılacağını, eksik çıkarsa cezalandırılacağını düşünüyorlardı. Verilecek ceza da ya necis hayvanlardan herhangi birinin bedenine hü-lûl ederek yeryüzüne gönderilmesi veya ateş ve iblislerin bulunduğu ceza yurdunda kalması şeklindeydi. Böylece günahlarından arındıktan sonra yeryüzüne dönüp, insan bedeninde zuhur edebilecekti.[35](#) Bu da gösteriyor ki, ruhun ebediliğine ve ölümden sonraki hayata inanmak, Sümerler’den farklı olarak eski Mısırlılar’da temel dinî kurallardandı. Bununla birlikte, Sümerler’in Ur şehrindeki bir mezarlıkta mezar taşlarının yanına ölümler için bırakılan eşyaların bulunması, her ne kadar Woolley bu eşyaların âhiret hayatı inancıyla bir ilgisi olmadığı[36](#) kanaatinde ise de, Sümerler’in de öbür dünya hayatına inandıklarını düşündürmektedir. Mısırlılar, cesedin çürümesini önlemek için mumyalama metodunu icat etmiş, ehamlar yapmış ve onları cesetlerin ruhlardan ayrıldıktan sonra muhafaza edildikleri mezarlar haline getirmişlerdir. İşte, ölümler ailesi ve yakınları, mevtanın yattığı odaya hayata tekrar döndüğü sırada yiyip içmesi için öte beri bırakmalarının, odayı ve duvarlarını müteveffanın hayattayken yaptığı işleri, özellikle de dinî amellerini temsil eden süslemelerle tezyin etmelerinin sebebi budur.

[35](#) Sümer, 1946, 2/9; *el-Muktataf* 1891, 15/18 vd., 76 vd.

[36](#) Woolley, *Excavations at Ur*, s. 55.

7 - Sümerler’e göre Adem ve Havva

Son bulgular, Tevrat’taki Adem ve Havva hikayesiyle Adn cenneti kıssasının, Tevrat’ın yazıldığı tarihten çok uzun bir zaman öncesine ait eski bir hikaye olduğunu şaşırtıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Şu çok iyi bildiğimiz yasak meyve hikayesi, Havva’nın Adem’in aklını çelip yasak meyveyi yedirmesi, bir Sümer tablosunda aynen işlenmektedir.[37](#)

[37](#) W. H. Ward, *The seal Cylinders of Western Asia*, 1910.

Bir Sümer tablosu. Adem ile Havva ve onları aldatan yılan.

Tabloda başında çift boynuzlu takke bulunan bir erkekle, başına kordela bağlamış bir kadının karşılıklı oturdukları görülüyor. Aralarında muhtemelen hurma ağacı var. Ağacın meyve yüklü dalları iki tarafına sarkmış. Erkek sağ elini uzatıp bir meyve koparmaya çalışıyor. Kadın ise meyve koparmak için sol elini uzatmış. Kadının hemen arka tarafında kuyruğu üzerine dikilen ve onu yasak meyveyi yemeye teşvik eden yılan görünüyor. Bu resim, hurmanın çok eski zamanlardan beri Irak'ın güney kesimlerinde bilindiğini ve Sümerler'in onu hayır ve şer ağacı olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Bu tablonun Tevrat'tan yaklaşık iki bin yıl önce yapıldığını da bu arada kaydetmek gerekir. Bazıları bu tablonun Adem ve Havva hikayesiyle ilgili olmadığı görüşündeler, ama başka bir yorum da getirmiyorlar. Biz ise tablonun bildiğimiz o meşhur hikayeyi işlediğini söyleyenlerin görüşüne katılıyor ve resmin herhangi bir yoruma ihtiyaç duymayacak kadar açık olduğunu belirtiyoruz.

8. Sümerler'de ve Samiler'de firdevs düşüncesi

Tevrat'ın işlediği “Adn Cenneti” konusuna gelince, bilim adamları, son bulgular ışığında firdevs (kutsal firdevs) düşüncesinin de çok eski zamanlara ait olduğunu ortaya koymuşlardır. Ele geçirilen bir Sümer tabletindeki şiir, Tevrat yazmalarıyla Sümer hikayesi arasındaki benzerliğe işaret etmektedir. Sümer hikayesine göre sözü edilen firdevs, bazı araştırmacıların tespitlerine binaen, Güneybatı Fars'daki “Dilmun”daydı. Kimilerine göre de Arap Körfezi'nin batı sahilinde bir yerdeydi. Araştırmacıların sözü edilen bu yerin Bahreyn olduğu görüşündeler. Sümer hikayesinde “Dilmun”un kutsal bir ada olduğu, adada Irak halkının tapındığı bir tanrıça bulunduğu belirtilerek, burasının hastalık, ölüm ve kederin uğramadığı, karganın bet sesinin işitilmediği, kuşların birbirinin sesini bastıracak şekilde ötmediği, arslanların birbirini parçalamadığı, kurdun kuzuları yemediği ebedi bir yer olduğu anlatılmaktadır. Ne var ki, adada hayvan ve bitkilerin yaşaması için gerekli olan tatlı su yoktu. Bu yüzden Sümerler'in büyük su tanrısı “Enki”, güneş tanrısı “Utu”ya adayı topraktan fişkırان tatlı sularla doldurmasını emretti ve böylece “Dilmun” meyveler, yeşil otlaklar ve bağlarla dolu muhteşem bir bahçe haline geldi.

Bize göre ise büyük bir ihtimalle kutsal firdevs, Ane ve Hît civarında, Fırat nehri sahillerine

yerleşen Sami Amorîler'in ortaya attıkları bir görüştür. Çünkü arkeologların büyük bir kısmı, Samilerin MÖ. yaklaşık IV. Binyılda Arap Yarımadası'ndan Fırat sahillerine geldikleri ve buraları Sümerler'den bin yıl kadar önce yurt edindikleri konusunda görüş birliği içindedirler. İşte Sümerler'den önce Fırat nehri civarına ve özellikle nehrin Pişon, Gihon [Ceyhun], Hadakıl [Dicle] ve Fırat adıyla dört kola ayrıldığı deltaya yerleşen Samiler, buraya cennet adını vermişlerdir. Bu dört koldan birincisi Habaniye ve Ebû Debis eğimini, ikincisi bugünkü Hindiye nehrini, üçüncüsü eski Saklaviye mecrasını göstermektedir. Dördüncüsü ise Fırat nehri yani Kosa nehri denilen akarsuyun eski mecrasıdır. (Weil Co-oks'un çizdiği Sami cenneti nehirleri haritasına bkz.). Çünkü büyük bir ihtimalle Tevrat yazarları bu hikayeyi Babilliler kanalıyla erken Sami Amoriler'den almışlar ve Tevrat'a girdirmişlerdir.³⁸

³⁸ Tekvin, 2: 10-14.

Sümerler ise, kuzeyde kendilerine uzak bir mesafede bulunan Fırat nehrinin teferruatına fazla girmeden, göllerin bulunduğu bol sulu "Apiso" bölgesini kutsal cennet olarak adlandırmakla yetinmişlerdir. Bundan başka Adem ve Havva hikayesinde Samiler elma ağacını hayat ağacı kabul ederken, Sümerler bölgelerinde bulunan hurma ağacını hayat ağacı olarak düşünmüşlerdir. Dolayısıyla kanaatimizce Sümerler her iki hikayeyi de kendilerinden önce Fırat nehri civarına yerleşen Samilerden almış ve onları kendi ortamlarına uydurmuşlardır. Yahûdîler'in kutsal cennet düşüncesini Sümerler'den alan Kenan-lılar'den etkilendikleri görüşünü savunan Kramer ise bu ihtimale karşı çıkmaktadır. Kramer "Sümer Tabletlerinden" adlı eserinde şöyle der: "Sümer edebiyatı İbranî (Yahûdî)leri çok derin bir şekilde etkilemiştir. En dikkat çeken husus ise, Sümer ve Tevrat görüşleriyle düşünce tarzları arasındaki aşırı örtüşme ve mutabakattır. Kesin olan bir şey varsa, o da Sümerler'in İbranîler'i doğrudan etkileyemeyecek-leridir. Çünkü Sümerler, İbranîler daha ortada yokken mevcut idiler. Fakat Sümerler'in daha sonraları Filistin adıyla bilinen ülkeye İbra-nîler'den önce yerleşen Kenanlılar'i ciddi ölçüde etkiledikleri konusunda en ufak bir şüphe bile yoktur." Prof. Kramer, Sümer edebî parçalarıyla Tevrat sıfırları arasındaki benzerlikler konusunda ise şöyle der: "Sümer edebiyatının, İbranîler'in edebi eserlerini içeren Tevrat edebiyatı, Yunanlılar'ın destan ve mitolojik bilgileriyle dolu İlyada ve Edysseia, kadim Hindistan'ın edebî ürünlerini içeren Rig-veda, eski İran'ınkileri içeren Avesta üzerinde büyük ölçüde etki etmiştir. Bu edebî koleksiyonlardan hiçbirisi şimdiki biçimlerinde MÖ. I. Binyılın ilk yarısından önce yazılmamıştı. MÖ. Yaklaşık 2000'den kalma tabletlere kazınmış Sümer edebiyatımız, bundan dolayı bu edebiyatlardan bin yılı aşkın bir süre öncesinden kalmaz. Üstelik bir diğer önemli fark daha vardır. Kitab-ı Mukaddes'in, İlyada ve Edysseia'nın, Rig-veda ve Avesta'nın metinleri, bugünkü biçimlerini alana değin değişen motifler ve çeşitli görüş açılarıyla derlemeciler ve düzeltmenler tarafından değiştirilmiş, tashih edilmiş ve yeniden gözden geçirilmişlerdir. Ama Sümer edebiyatı öyle değildir. Dört bin yıl önce eski katipler tarafından nasıl yazılmışsa günümüze o şekilde ulaşmıştır. Yani sonraki derlemeciler ve yorumcular tarafından değiştirilmiş ve tashih edilmiş değildir. Dolayısıyla rahatlıkla söyleyebiliriz ki, insanlıkla ilişkili diğer araştırmalara nisbetle Sümer edebiyatının gerçek değer ve önemi bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır."³⁹

Arkeologların bulduğu Sumer efsanelerinden anlaşılmıştır ki, Tevrat'ta anlatılan ve köylü ile çoban [tarımcı ve hayvancılıkla uğraşanlar] arasındaki kavgayı temsil eden Kabil ve Habil hikayesinin aslı ta eski Moğol çağına kadar gitmektedir. Sumerler'in "Emeş ile Enten" efsanesi, Tevrat'ta anlatılan Kabil ve Habil hikayesine benzemektedir. Efsane kısaca şöyle: - Gök tanrısı "Enlil" ağaçların ve tohumların çoğalmasını, ülkede bolluk ve bereketin artmasını ister. Bu amaçla ziraat ve hayvancılıkla uğraşsınlar diye "Emeş" ve "Enten" adında iki kardeş yaratır. Hikayenin devamında iki kardeş aralarında çıkan bir tartışmayı hakem kararıyla halletmek zorunda kalırlar. Fakat "Enlil" "Enten"i seçer ve onu tanrıların çiftçisi yapar. Hikaye üç yüz satırdan oluşmaktadır ve yarıdan fazlası iyi halde muhafaza edilmiştir.

Tanrı Enki veya diğer adıyla Ea.

Göçebe ile yerleşik, çobanla çiftçi arasındaki çekişmeyi yansıtan bir diğer efsane ise, hayvanların tanrısı "Lahar" ile kızkar-deşi ve aynı zamanda tohum tanrıçası "Aşnan" arasındaki çekişmeyi hikaye eden efsanedir. Bu hikaye de önceki gibi Kabil'le Habil arasındaki çekişmenin bir benzerini konu edinmektedir. Hikayede "Lahar" ve "Aşnan"ın gökten indikleri, hava tanrısı "Enlil" ve su tanrısı

“Enki”nin Lahar’a koyun sürüsü, mera ve ot tahsis ettikleri, insan içinse bir ev yapıp, boyunduruk ile saban hediye ettikleri anlatılır. Böylece iki kardeş aralarında herhangi bir tatsızlık çıkmadan barış içinde yaşamaya başlarlar. Fakat bir süre sonra çobanla çiftçi, yani göçebeyle yerleşik düzende yaşayan kişi arasında bastırılmaz bir anlaşmazlık kendini gösterir. Güya bir gün şarap içip sarhoş oldukları bir sırada, aralarında tartışma çıkmış, tarlalar ve meralar konusunda atışmaya başlamışlar. Her biri, diğerini zorda bırakacak şekilde tarla ve meraları ele geçirmenin derdine düşmüş. Bu durum karşısında Enlil ve Enki, çobanla kızkardeşin çekişmesine müdahele etmek zorunda kalmışlar, ama bundan bir sonuç çıkmamış.

Kabil ve Habil hikayesine benzer üçüncü bir Sümer efsanesi de mevcut. “İnanna Çiftçiyi Tercih Ediyor” denilen bu efsanede de yine çiftçiyle çoban arasındaki çekişme hikaye edilmekte. Fakat hikayede dört kahraman rol almaktadır: İnanna ve kardeşi olan güneş tanrısı “Utu”, çoban tanrısı “Dumuzi” (Temmuz) ve çiftçi tanrısı “Enkimdu”. Rivayete göre “İnanna” kendisine bir koca seçmeye karar verir. “Utu” ise kızkardeşini “Dumuzi” (çoban) ile evlenmeye teşvik eder, fakat İnanna’nın tercihi “Enkimdu”dan (çiftçi) yanadır. Dumuzi ona gelerek çiftçiyi kendisine tercih etme sebebini öğrenmek ister, ama İnanna herhangi bir cevap vermez. Bunun üzerine Enkimdu çoban rakibini razı etmeye çalışır, fakat çoban çiftçinin kendisine bir takım hediyeler sunmayı kabul edişine kadar kararından vazgeçmez. Burada hikayenin anlatıldığı tabletlerden bazıları tahrip olmuş, ama çoban tanrısı “Dumuzi”nin çiftçi tanrısı “Enkimdu”yu altettiği anlaşılıyor.⁴⁰

⁴⁰ *Sümer*, 1949, cilt 5, ikinci cüz, s. 179-183, 203-205.

9. Tevrat’ta ve Sümer-Babil kitabelerinde Nuh tufanı

Tevrat’ta anlatılan Nuh tufanı hikayesi, Sümer ve Babil kitabelerinde anlatılan hikayeye benzerlik arz etmektedir. Çünkü her iki rivayette de Mozopotamya’da yağmur mevsiminde fevkalade yoğun su taşkınları olduğundan bahsedilir. Tufan öyle şiddetli geçer ki, Mezopotamya bölgesindeki bütün şehirler ve medeniyet sular altında kalır. Tufandan ancak dini bir önder ve yapımı konusunda önceden vahiy indirilmesi üzerine yaptığı gemiye alınan aile bireyleri ve hayvanlar kurtulurlar.

Sümer ve Babil rivayetlerinde anlatılan tufan hikayeleri, Tevrat’ta anlatılan tufan hikayesi ve sebepleriyle bütünüyle örtüşmektedir. Bu sebepler, insanlığın bozulması, insanların Tanrı’ya itaatten vazgeçmeleri, günah ve hatalarıdır. İki rivayet arasındaki tek fark, Sümer ve Babil tabletlerinde anlatılanlarda birden fazla, Tevrat’ta ise tek tanrıdan bahsedilmesidir. Sümer tabletlerinde tufan öncesi ve sonrasına ait olaylarla ilgili bilgilerden, eski zamanlarda, âdet dışı bir taşkın sırasında tufan olayının gerçekten vukû bulduğu anlaşılıyor. Buna rağmen olayın kesin tarihini tespit etmek mümkün gözüküyor. Arkeologlar, tufan öncesi ve sonrası arasında geçen olayları göz önünde bulundurarak, Nuh tufanının MÖ. III. Binyıl civarında vu-kû bulduğu görüşündeler. Mısır’ın III. firavun sülalesinin hükümlerlik yıllarına tekabül eden III. Binyılda eski Irak’ın tarihî gelişiminde de önemli bir geçiş safhası yaşanmıştır. Çünkü arkeologların belirlemelerine göre bu tarih, taş devri medeniyetinden Sümer hanedanlarının başlangıç tarihi olan medeniyet çağına geçiş dönemidir.⁴¹

Tufana gelince, onun kuzeyde “Sippar”^{[42](#)} ile güneyde “Ur”^{[43](#)} arasında uzanan bölge dışında vukû bulması mümkün değil. Burada Sami Akkadlar ve Sümerler yan yana yaşıyorlardı. Bölge taşkın sularından etkilenen açık bir arazi durumundadır. Nuh’un gemisi de muhtemelen bugün Hît’de tekne yapımında kullanılan yerli malzemeden imal edilmiş, iç ve dış cephesi günümüzdeki gibi vernikle kaplanmıştır. Albright şöyle der: “Artık kesinkes anlaşılmıştır ki, yaratılış, tufan, cennet vs. konusunda anlatılan İbranî hikayeleri, ya doğrudan Sümerler’den alınmış veya Akkadlar ve Amorîler vasıtasıyla onlara geçmiştir.”^{[44](#)}

^{[42](#)} “Sippar”, bugün Bağdat’a yaklaşık yirmi mil mesafedeki Mahmudiye kasabasının güneybatısına düşen “Ebu Habbe Tepesi”nde kalıntıları bulunan Sami Akkadlar’a ait şehirlerden biridir. Yapılan kazılar, şehrin tarihinin gerçekten çok eski olduğunu ve tufandan önce zikredilen şehirler arasında yer aldığını göstermektedir. Şehir, Fırat’ın şimdiki mecrasını değiştirmeden önceki eski mecrasının doğu yakasında yer alıyordu. 1878-91 yılları arasında burada 130 000 civarında tablet bulundu. Bunlardan bazıları su kabı olarak da kullanılan küplerin içindeydi.

^{[43](#)} “Ur”, ünlü Sümer kenti. Bugünkü Nasriye şehrinin 16 km. güneybatısına düşen “Tel Mukıyr” denilen bölgede yer almaktaydı. Burada Mezopotamya sakinlerinin yaşantısıyla alakalı çok değerli eserler ve arkeolojik hazineler bulunmuştur. Bunlar arasında meşhur krallar mezarlığı, Nabukadnassar’ın yaptırdığı Kutsal Duvar, “Ey-Ceyş-Serkal” yani ışık evi ve zigguratı ve ay tanrısı “Ninar”ın yeri sayılabilir.

^{[44](#)} Albright, *Eski ve Modern Yahûdî Halkı*, 1/29.

Arkeolog Edward Chiera, tufan hikayesinin Babil ve Asurî edebiyatından alındığını belirterek “Kil Üzerine Yazılanlar”^{[45](#)} adlı eserinde şöyle der: “Tufan hikayesi, Tevrat’ta sözü edilen tufan hikayesine gerçekten benzeyen Babil ve Asurî edebiyatından doğmuştur. Babil ve Asurî tufan hikayesinde bitümle kaplanmış bir gemiden bahsedilir. Bu, Tevrat’ta zikredilen şeyin aynısıdır. Aynı şekilde tanrıların bir taşkın felaketinin yaklaştığı konusunda uyardıkları bir adam ve ailesiyle, yeryüzünü kaplayan ve insanları öldüren ardı arkası kesilmeyen yağmurlar; sonra geminin bir dağ üzerine çöküp kalması, adamın üç kuş uçurtması ve arkasından kurtarıcının gemiden çıkıp, kurbanlar sunması hikaye edilmektedir. Her iki hikaye arasında şaşırtıcı bir benzerlik var. Her bir insan bu iki hikayenin bir kaynaktan çıktığını anlar. Vakıa bazı farklar da yok değil. Örneğin Babil hikayesinde şirk vardır ve birden fazla tanrıların oynadığı rolden bahsedilir. Yahve’ye böyle bir rol verildiğini düşünemeyiz..”^{[46](#)}

^{[45](#)} Adward Chiera, *Ketebu ala et-tîn*, Arapça çevirisi, s. 151.

^{[46](#)} Jastrow, *Religion of Babylonia and Assyria*, p. 502; Breasted, *The Anci-ent Near East*, s. 69.

10. Hz. Yusuf hikayesi ve eski metinlerde geçen benzerleri

Mısır’da eski firavun dönemlerine ait bir efsanede, efendisi Poti-far’ın hanımıyla Yusuf arasında geçen olaylara çok benzeyen bir hikaye anlatılır. Papirus üzerine yazılan bu hikaye “Kül şey ve’ddünya el-Mısırî” dergisinde yayınlandı.^{[47](#)} Hikayede özetle Anobis’in çok güzel bir karısı olduğu, fakat kadının kocasının kardeşi “Bata”yı istediği, Bata’nınsa kadının isteğine yanaşmadığı anlatılır.

Bu defa kadın tarladan dönen kocasına “Kardeşin benimle yatmak istedi, fakat reddettim. Artık onun yüzünü görmek istemiyorum.. Öldürülmeyi hak etmedi mi?” der. Bata, ağabeyinin kendisini öldürmek istediğini öğrenince kaçır ve tanrılardan haklı ile haksızın ortaya çıkarılması için yardım talebinde bulunur. Birçok olaylardan sonra Bata, firavunun halefi ve büyük Mısır’ın kralı olarak, tanrılar arasına katılır.⁴⁸

⁴⁷ Sayı 546, 22 Nisan 1936.

⁴⁸ G. A. Barton, *Archaeology and the Bible*, s. 326-328; *Petrie’s Egyptian Tales*, 2. baskı, s. 36 vd.

11. Mûsa’nın doğuş hikayesi ve Babil metnilerindeki benzerleri

Güney Irak’ta Akkad bölgesinde bulunan çivi yazılı bir Babil efsanesinde, Mûsa’nın doğuşu ve büyütülmesi hikayesine benzer bir olay anlatılmaktadır. Hikaye, Akkad kralı I. Sargon’un (MÖ. 2382-2316) kendisiyle ilgili rivayetine dayanıyor. Buna göre Sargon’un annesi tapınak bakirelerindendi ve babası bilinmiyordu. Kadın onu gizlice doğurur ve papirüsten yapılmış bir sepetin içine koyup, ağzını bitümle sıkıca kapattıktan sonra Fırat nehrine bırakır. Sepeti “Eki” adlı bir çiftçi bulur ve evlat edinir. Sargon daha sonra bostan bekçisi olur ve Kiş hâkiminin sakiliğini yapar. Fakat tanrıça İştâr ona gönlünü kaptırır ve böylece Sargon Sümer ve Akkadlar’ın kralı olur.⁴⁹

⁴⁹ S. Lloyd’un “Mesopotamia” adlı eserinden. (Arapça çevirisi, s. 51-52). Ancak Prof. Taha Bakır, Lloyd’un eseriyle ilgili yaptığı yorumda, bunun çok eski bir hikaye olduğunu, Sargon’un anasının evlenmesi yasak olan veya en azından çocuk doğurması yasaklanan üst düzey rahibeler arasında bulunduğunu belirtmektedir.

Freud, kahramanın sudan çıkışı efsanesine değinerek şöyle der: “MÖ. 2800 yıllarında Babil’i kuran Akkad kralı Sargon’la ilgili bu hikaye, efsanevî bir şekilde dünyaya gelen kişiler hakkında bilinen en eski hikayelerdendir. Sargon’un hikayesiyle birlikte başlayan bu tür rivayetler Mûsa, Kyros ve Romulus gibi isimler için de geçerlidir. Rank, “Kahramanların Doğuş Efsanesi” adlı eserinde, çocuklukları kısmen veya tamamen aynı şekilde geçen kişilerin adlarının zikredildiği şiirler ve efsanelerden derleyerek bir sürü ad saymaktadır.. Çocuğun bir sepet içine konulması, doğuşa delalet eden bariz bir semboldür. Çünkü sepet anne karnını sembolize eder. Ebeveynle çocuklar arasındaki ilişkiler, çocuğun sudan kurtarılması veya çekilip alınması eyleminde olduğu gibi, pek çok hikayede konu edilir.. Bu efsane Yahûdî orijinlidir. Yahûdî halkı tarafından yaratılan bu hurafenin amacı, halkı kendi içinden çıkan bir lidere bağlamaktır.. Burada dikkatimizi çeken husus, çocuğu suya bırakan birinci ailenin kesinlikle hayali, onun bakımıyla ilgilenen ikinci ailenin ise gerçek olduğudur.”⁵⁰

⁵⁰ Freud, *Mûsa ve İ-tevhid*, Arapça çevirisi, s. 16-24.

12. Hammurabi kanunları ve Tevrat

Kanunlar, hükümlerini genellikle halkın hayat tarzıyla ve karşılaştıkları problemlerle örtüşecek şekilde, toplumun dinî, siyasî ve aktüel şartlarıyla coğrafi ortamdan alırlar. Ayrıca bunlar, çoğu kez daha önceki toplumlarda yürürlükte olan kanunlardan, geleneklerden, mahalli örf ve âdetlerden de

yararlanır ve bünyelerinde onlardan bir şeyler bulundurlar. Hammurabi kanunlarıyla⁵¹ Tevrat kanunları⁵² arasındaki açık ilişki, bu konuda bir delil olarak gösterilebilir. Bu iki şeriattaki bazı kanunlar arasında küllî bir benzerlik var. Bununla birlikte, birbirine tamamen ters düşen maddeler kadar, birinde olup da diğerinde yer almayan maddeler de mevcut. Bu farklılık, daha önce belirttiğimiz gibi, ortamın değişmesinden, her iki ülkedeki siyasî, sosyal ve dinî şartların başka başka oluşundan kaynaklanmıştır. Ancak, iki hukuk arasındaki benzerlik, sonrakinin büyük bir kısmının öncekinden iktibas edilmiş olduğunu göstermektedir. Yani Tevrat hukukunun yazımında, kendisinden en az beş yüz yıl önce yazılan Hammurabi kanunlarından geniş ölçüde faydalanılmıştır. Bu tarih, Tevrat'ın Hammurabi kanunlarından 1300 yıl sonra kaleme alınışını değil de, Mûsa'nın Mısır'dan hurucu sırasında ortaya çıktığı tarihi kabul ettiğimiz zaman geçerlidir.

⁵¹ Hammurabi kanunları, MÖ. 1792-1750 yılları arasında Babil'de hükümdarlık yapan Birinci Babil Sülalesi krallarından altıncısı olan Hammurabi dönemine aittir. Hammurabi şöyle diyordu: “Tanrılar benden güçlülerin zayıflara zulmetmesini önlememi, yeryüzünde adalet ve aydınlığı yaymayı ve halkın çıkarlarını gözetmemi istediler.” Hammurabi, üç bin satırdan ibaret kanunlarını Babil (Sami) diliyle ve Akkad çivi yazısıyla, büyük bir bazalt dikmetaş üzerine yazmış; daha sonra bunu Babil devletinin resmi tanrısı Marduk'un tapınağı olan Esagila'nın ortasına diktirmiş, aynı şeyi Sippar şehrindeki Şamaş tapınağında da yapmıştır. Kanunlar oniki bölümden oluşmaktadır. 282 maddesi açık olarak okunabilmektedir ve muhtemelen 300 maddeden biraz fazlaydı. Dikmetaş, daha önce Elamlılar'ın ülkesi olan Huzistan'ın Sus şehrinde bulunmuştur. Dikmetaşı Sus şehrine MÖ. 1171'de Babil'e saldıran Elam kralı Şutruk-Nahhunte getirmiştir. Fransız arkeologlar dikmetaşı Paris'deki Louvre Müzesi'ne nakletmişlerdir.

⁵² Biz burada Mûsa hukuku yerine özellikle Tevrat hukuku ibaresini kullandık. Çünkü Tevrat'ın yazılışı meselesini anlatırken izah ettiğimiz gibi, Tevrat hukukunda geçen hükümlerin tamamının Mûsa'ya ait olduğu şüpheli bir husustur.

Bu iki hukukun ortaya konulduğu ülkelerdeki farklı ortamların etkisi, bizzat maddelerde kendini göstermektedir. Örneğin Tevrat kanunları, İsraili olanla olmayana uygulanacak hükümler konusunda ayırım yapmaktadır ve kanunlar sanki özellikle İsrail oğulları için hazırlanmıştır. Tevrat'a göre köle ancak İsrail oğullarından olmayan kişilerden olabilir; halbuki Babil hukukunda cezalar konusunda halk tabakaları arasında ayırım yapılmaktadır. Örneğin nüfuzlu kişilere verilecek ceza, diğer halk tabakalarına mensup kişilere ve kölelere verilecek cezadan farklıdır. Bir örnek olması açısından, eğer bir efendi herhangi birinin yanağına tokat atarsa burnu kesilir, ama sıradan bir şahıs sıradan bir kişiye tokat atarsa ona on gümüş şakıl⁵³ öder. Eğer bir avilum [ileri gelen kişi] bir mar avilum'un [avilum'un oğlu] gözünü çıkarırsa, onun da gözü çıkarılır. Eğer bir avilum bir muşkenumun [sıradan vatandaş] gözünü çıkarır veya kemiğini kırarsa, bir gümüş mina⁵⁴ öder. Hammurabi kanunları, sulama ve tarım hukukunu da detaylı olarak ele almış ve çiftçiler arasında çıkabilecek ihtilaflar için cezalar getirmiştir. Bundan başka toprak sahipleriyle marabaları arasındaki ihtilaflar da unutulmamıştır. Halbuki Tevrat kanunlarında bu tür maddeler yer almamaktadır. Çünkü İsrail oğullarında her bir çiftçi kendi toprağının sahibiydi. Filistin'de ziraat daha ziyade yağmur suyuna bağlıdır ve genellikle üzüm ve zeytin yetiştirilir. Babil hukukunda narh, işçilik ücreti, gemicilikle ilgili maddeler, tahılın depolanması ve diğer ticari meselelerle alakalı hükümler olmasına rağmen, Tevrat hukukunda bu tür maddelere rastlanmamaktadır. Bu da Babil'deki sosyal hayat ve düzenin, Yahû-dîler Hammurabi çağından en az beş yüz yıl sonra tarih sahnesine çıkmalarına rağmen, İsrail oğullarındaki sosyal düzenden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Babil'de kaleme alınan

Talmud’da arazi, su kanallarının inşaaası, taşkınları önlemek için baraj yapım ve bakımı ve sulamayla ilgili zirai konuların iyileştirilmesiyle alakalı düzenlemelerin Babil sosyal düzeninden alınmış ve esaretten sonra zirai alanda uygulanmıştır.

[53](#) Şakıl: 8 gr. veya 180 buğday danesi ağırlığında Babil ağırlık ölçüsü birimi.

[54](#) Mina: 500 gr. veya 50 şakıl ağırlığında bir ağırlık ölçüsü birimi.

Tevrat yazarlarının Mısırlılar’ın Mısır’da, Sümerler’in, Babilliler’in ve Asurîler’in Irak’ta, Hattiler’in Filistin’de uyguladıkları değişik türdeki kanunlardan, özellikle de Babil ve Tevrat hukukunda birbirine benzer maddeleri iktibas ettikleri Hammurabi kanunlarından haberdardılar. Bu benzerliklerin bazıları aşağıda çıkarılmıştır:

a) Göze göz, dişe diş (lex talionis)

Babil hukukunun üzerine bina edildiği “göze göz, dişe diş” ana kuralını ihtiya eden eski geleneği araştıranlar, bunun ilk defa olarak Hammurabi tarafından konulduğu sonucuna varıyorlar.

Hammurabi kanunlarına göre “eğer bir *avilum* (efendi) başka bir *avilumun* gözünü çıkarırsa, onun da gözü çıkarılır”[55](#); “eğer bir *avi-lum* başka bir avilumun kemiğini kırarsa, onun da kemiği kırılır”[56](#); “eğer bir *avilum* kendi tabakasına mensup başka bir *avilumun* dişini sökerse, onun da dişi sökülür”[57](#); “eğer bir inşaatçı bir *avilum* için yaptığı evi dayanıklı yapmamış ve sonuçta yapı çöküp sahibini öl-dürmüşse, inşaatçıya ölüm cezası verilir. Eğer ev sahibinin oğlunun ölümüne neden olmuşsa, inşaatçının da oğlu öldürülür.”[58](#)

[55](#) Madde, 196

[56](#) Madde, 197

[57](#) Madde, 200

[58](#) Madde, 229-230

Tevrat, bu kanunu metin ve mânâ olarak aynen almış ve kendi koyduğu hukukun değişik yerlerinde kullanmıştır. Örneğin Tevrat hukukuna göre “adam öldüren kesinlikle öldürülecektir. Başkasının hayvanını öldüren, yerine bir hayvan vererek aldığı canın karşılığını canla ödeyecektir. Kim komşusunu yaralarsa, kendisine de aynı şey yapılacaktır. Kırığa karşılık kırık, göze göz, dişe diş olmak üzere, o ne ne yaptıysa kendisine de aynı şey yapılacaktır.”[59](#) ; “Ama başka bir zarar varsa, cana karşılık can, göze karşılık göz, dişi karşılık diş, ele karşılık el, ayağa karşılık ayak, yanığa karşılık yanık, yaraya karşılık yara, bereye karşılık bere ödenecektir.”[60](#); “Acımayacaksınız; cana can, göze göz, dişe diş, ele el, ayağa ayak.”[61](#)

[59](#) *Levililer*, 24: 17-21

[60](#) *Çıkış*, 21: 23-25

b) Köle Kaçırma ve Satma Amacıyla Adam Çalma

Gerek Babil ve gerekse Tevrat hukuku köleliğe izin vermiştir. Dolayısıyla bu sosyal meseleyi bir düzene koymaları gerekirdi.

Hammurabi kanunları, köleliği tehlikeli bir sosyal olay, fakat ziraatçı Babil toplumunda önemli yeri olan bir mesele olarak görmekte, bu yüzden kölenin haklarını ve vazifelerini insanî açıdan belirlemektedir. Buna göre ebedi kölelik olmayacaktır; ama yine de “Kim evinde kaçak bir köleyi saklar veya kaçak köleye yahut kaçak bir gruba yardım ederse” idamla cezalandırılırdı.[62](#)

[62](#) Madde: 14-20

Tevrat bu maddeyi aynen almış, “Kim adam kaçırsa, onu ister satmış olsun, ister elinde tutsun, kesinlikle öldürülecektir”[63](#); fakat onu Yahûdîler’e özgü bir hale getirmiştir: “İsrailli kardeşlerinden birini kaçırpıp onu köle edinen ya da onu satan, yahut elinde tutan adam yakalanırsa ölmeli.”[64](#) Görüldüğü gibi Tevrat da köleliği sosyal bir olay olarak kabul etmekte, fakat meseleye ırkçı bir açıdan bakarak, İsrailli kölenin ebediyen köle olarak kalamayacağını, diğer halklara mensup kölelerinse öncülünden ardıla miras bırakılan bir mal olduğunu[65](#) belirtmekte ve ayrıca İsrailli olmayan birinden köle kaçırmayı teşvik etmektedir: “Bir köle sahibinden kaçarak sana gelmişse, onu efendisine iade etme. Bırakın kendi seçeceği yerde, beğendiği bir kentte aranızda yaşasın. Ona baskı yapmayacaksınız.”[66](#)

[63](#) *Çıkış*, 21: 16

[64](#) *Yasanın Tekrarı*, 24: 7

[65](#) *Levililer*, 25: 39-55

[66](#) *Yasanın Tekrarı*: 23: 15-16

c) Anne-babaya saygıda kusur

Gerek Hammurabi kanunları ve gerekse Tevrat yasası, anne-babaya saygı göstermeyi emrederek “Babana ve annene saygı göster”[67](#) demektedir; onlara kötü davranmayı, her ikisine veya birine karşı kibirlenmeyi yasaklamakta, isyankâr oğulun cezalandırılmasını öngörmektedir. Ancak, her iki yasada bu tür bir saygısızlık gösteren oğula verilecek ceza konusunda farklılık vardır. Örneğin Hammurabi yasası babasını veya annesini döven evladın elinin kesilmesini[68](#) öngörürken, Tevrat yasası ölümle cezalandırılabileceğini belirtiyor: “Kim annesini ya da babasını döverse, kesinlikle öldürülecektir... Babasına veya annesine küfreden her kişi öldürülecektir.”[69](#) Aynı şekilde âsi ve söz dinlemez oğul de recmedilmek suretiyle öldürülebilir: “Eğer bir adamın dikbaşlı, başkaldıran, annesinin ve babasının sözünü dinlemeyen, onların te’debine aldırmayan bir oğlu varsa, annesiyle babası onu tutup kent kapısında görev yapan kent ileri gelenlerine götürecekler. Onlara şöyle diyecekler: ‘Oğlumuz

dikbaşı, başkaldıran bir çocuktur. Sözüümü dinlemiyor. Savurgan ve içkicidir.’ Bunun üzerine kentin bütün erkekleri onu taşıyarak öldürecekler..”⁷⁰

⁶⁷ Gerek İslam öncesi Türkler’de ve gerekse İslamiyette saygı konusunda anneye bir öncelik verilmektedir. Örneğin eski Türkler’de otağa giren oğul önce annesine saygıyla selam verir, arkasından babasına tâzim ederdi. İslamiyetin anneye ne kadar önem ve öncelik verdiği ise iyi bilinen bir husustur. Demek ki Babil ve Tevrat yasalarıyla, Kur’an yasası, öncelik konusunda farklı bir tutum izlemektedir. (çev.)

⁶⁸ Madde, 195

⁶⁹ Çıkış, 21: 15, 17.

⁷⁰ Yasanın Tekrarı, 21: 18-21

d) Zina ve Tecavüz

Her iki yasa da fuhşa karşı mücadele etmektedir. “Günahkâr kadınla evlenmeyin. Seni içinde bulunduğun açmazdan çekip çıkaramaz. Aran açıldığında sana pislik atar. Çünkü onda itaat ve haya yoktur. Eğer evde hakimiyeti ele geçirirse, yapman gereken onu bırakmaktır. Kafası başkalarındadır. Onu aldığın evi tahrip eder. Kocasını onunla anlaşılamaz.”⁷¹ Aynı şekilde “Zina etme!”⁷² ve “Komşunun karısına göz dikme!”⁷³ diyerek zinayı da yasaklamaktadırlar. Bu konuda her iki yasa da birbirine son derece benzemektedir. Bu yüzden, eğer Hammurabi kanunları daha erken tarihli olmamış olsaydı, hangisinin asıl olduğunu belirlemek mümkün olmazdı. Her ikisinde de zinaya verilen ceza öldürme, yakma veya recm yoluyla katletme veya suda boğma (nehre atma) ve bazen de sürgün etme şeklindedir.

⁷¹ Arap edebiyatı konusunda bkz. Lutfi el-Houri ve Dr. Mahmud elEmin, *Resail el-abâ ile ’l-evlad*, Mektebet en-nahda, 1963, er-Risalet el-ûla, str. 30-39. Aynı mektubun İngilizcesi için bkz. Breasted, *Ancient Near Eastern Texts*, s. 436.

⁷² Çıkış, 20: 14; Levililer, 20: 1

⁷³ Çıkış: 20: 17

Hammurabi yasasına göre “Eğer birinin karısı başka bir erkekle yatarken yakalansa, her ikisi de cürm-ü meşhûr edip suya (nehre) atılmalıdır. Nasıl bir kral halkını bağışlarsa, kocası da isterse karısının yaşamasına izin verebilir.”⁷⁴ “Eğer bir kişi oğlunu evlendirir ve oğlu hanımıyla yattıktan sonra, gelinin odasına girer ve yakalanırsa, cürm-ü meşhûr edip suya (nehre) atılmalıdırlar.”⁷⁵ “Eğer bir kişi babasının çocuklar doğuran hanımının odasında yatarsa, onun evden kovulması gerekir.”⁷⁶ “Eğer bir kişi babasının ölümünden sonra annesinin yatağına girerse, her ikisini de bütünüyle yakmak gerekir.”⁷⁷ “Eğer bir kişi kendi kızıyla yatarsa, bu adam şehirden kovulmalıdır.”⁷⁸

⁷⁴ Madde, 129

⁷⁵ Madde, 155

⁷⁶ Madde, 158

Tevrat'ın zina konusundaki emirleri ise şöyle: “Eğer bir adam başka birinin karısıyla yatarken yakalanırsa, hem kadınla yatan adam, hem kadın, ikisi de öldürülecek.”[79](#); “Eğer bir adam geliniyle yatarsa, her ikisini de öldüreceksiniz. Çirkin bir iş yapmışlardır. Ölümü hak etmişlerdir.”[80](#) Anasının edep yerini açan kişiye belli bir ceza bulunmuyor, ama “bir adam hem bir kızla, hem de kızın annesiyle evlenirse, alçaklık etmiş olur. Aranızda böyle alçaklıklar olmasın diye üçü de yakılacaktır”[81](#) ve “Kızını fahişeliğe sürükleyip rezil etme!”[82](#) denilmektedir; ancak, bununla birlikte, Tevrat'ta kendi kızıyla zina edene ne ceza verileceği belirtilmemiştir.

[79](#) *Yasanın Tekrarı*, 22: 22

[80](#) *Levililer*, 18: 7

[81](#) *Levililer*, 20: 14

[82](#) *Levililer*, 19: 29

Bunun yanında Babil yasasının ele aldığı bazı sosyal konular Tevrat'ta geçmemektedir. Ancak, Hammurabi kanunlarında livata, hayvanla cinsi temas veya kendisine duhul etsin diye hayvanın önüne durma konularına dokunulmazken, Tevrat'ta bunlara temas edilmekte ve cezaları belirlenmektedir: “Bir erkek başka bir erkekle cinsel ilişki kurarsa, ikisi de iğrençlik etmiş olur. Kesinlikle öldürülecekler. Ölümü hak etmişlerdir”[83](#); “Kadınla yatar gibi bir erkekle yatma. Bu iğrençtir.”[84](#) “Bir hayvanla cinsel ilişki kurmayacaksın. Kendini kirletmiş olursun. Kadınlar cinsel ilişki kurmak amacıyla bir hayvana yaklaşmayacak. Sapıklıktır bu.”[85](#) “Bir hayvanla cinsel ilişki kuran adam kesinlikle öldürülecek, hayvansa kesilecektir. Bir kadın cinsel ilişki kurmak amacıyla bir hayvana yaklaşırsa, kadını da hayvanı da kesinlikle öldüreceksiniz. Ölümü hak etmişlerdir.”[86](#)

[83](#) *Levililer*, 20: 13

[84](#) *Levililer*, 18: 22

[85](#) *Levililer*, 18: 23

[86](#) *Levililer*, 20: 15

Tüm bunlar, Babil hukuk ve medeniyetinin Tevrat hukuk ve medeniyetinden daha önce mevcut bulunduğunu sarıh bir şekilde göstermektedir.

e) Hırsızlık ve Soygun

Hırsızlık her iki yasada da yasaklanmıştır. Babil yasasında “Sakın ola ki herhangi bir hırsızlığa tevessül etmeyesin!” denirken, Tevrat yasasında “çalmayacaksın” denilmektedir. Her iki yasada da çalınan malın bedelinin ödetilmesi kuralı esas alınmıştır, ama Hammurabi yasasının bazı

maddelerinde hırsızlık için ölüm veya el kesme cezası öngörülürken, Tevrat'ta bu tür katlıklar göze çarpmıyor.

Örneğin Hammurabi yasasına göre “eğer bir adam tanrıya (tapınağa) veya saraya ait bir öküzü veya koyunu veya eşek yahut domuzu yahut bir kurbanı çalarsa, çaldığının otuz mislini ödeyecektir. Eğer çalınan mal fakir birine aitse, on mislini ödeyecektir. Eğer ödeyecek malı yoksa, suçundan dolayı öldürülecektir.”⁸⁷; “Eğer bir avi-lum hırsızlık yapar ve suç üstü yakalanırsa, öldürülür.”⁸⁸; “Eğer bir avilum tanrıya (tapınağa) veya saraya ait bir parayı çalarsa, idam edilir. Ondan çalıntı malları kabul edenler de idam edilir.”⁸⁹ Bununla birlikte çalınan şey yiyecek maddesi veya tahıl ise ölüm cezası hafifletilmektedir: “Eğer bir avilum bir başka avilumu ücretli olarak işe alır ve onu tarlasının başına geçirir, gıda maddelerini, sığırını teslim eder ve tarlasını ekmesini ister de, bu avilum ekini ve yiyeceği çalarsa ve bunlar da evinde bulunursa, eli kesilir.”⁹⁰

⁸⁷ Madde, 2

⁸⁸ Madde, 22

⁸⁹ Madde 6 ve ayrıca 8, 9, 10, 11, 21, 25

⁹⁰ Madde, 253

Tevrat'ta söylenenler ise şöyle: “Bir adam öküz ya da davar çalıp boğazlar ya da satarsa, bir öküz karşılık beş öküz, bir koyuna karşılık dört koyun edeyecektir. Bir hırsız bir eve girerken yakalanıp öldürülürse, öldüren kişi suçlu sayılmaz. Ancak, olay güneş doğduktan sonra olmuşsa, kan dökmekten sorumlu sayılır. Hırsız çaldığının karşılığını kesinlikle ödemelidir. Hiçbir şeyi yoksa, hırsızlık yaptığı için köle olarak satılacaktır. Çaldığı mal - öküz, eşek ya da koyun -sağ olarak elinde yakalanırsa, iki katını ödeyecektir.”⁹¹

⁹¹ Çıkış, 22: 1-4

Her iki yasa arasındaki farklılık sadece verilecek cezaların şekli ve içeriği konusundadır. Hammurabi yasası, günümüzdeki yasalara oldukça yakınlık arzederken, Tevrat yasası, sosyal konuların hallinde Tanrı'yı bir kenara bırakarak kahinlerin sözünü ön plana çıkarmaktadır. “Biri komşusuna saklasın diye parasını ya da eşyasını emanet eder ve bunlar komşusunun evinden çalınırsa, hırsız yakalandığında iki katını ödemelidir. Ama hırsız yakalanmazsa, komşusunun eşyasına el uzatıp uzatmadığının anlaşılması için ev sahibi yargıç (veya Tanrı) huzuruna çıkmalıdır. Emanete ihanet edilen konularda, öküz, eşek, koyun, giysi, herhangi bir kayıp eşya için ‘Bu benimdir’ diyen her iki taraf, sorunu yargıcın huzuruna getirmelidir. Yargıcın (veya Tanrının) suçlu bulduğu kişi komşusuna iki kat ödeyecek-tir.”⁹² “Biri, hangi konuda olursa olsun, kötülük ya da iyilik yapmak için, düşünmeden ve ne yaptığını bilmeden ant içerse, bunu anladığı an suçlu sayılacaktır. Kişi bu suçlardan birini işlediği zaman, günahını itiraf etmeli. Günahının bedeli olarak Rab'be bir suç sunusu getirmeli. Bu sunu küçükbaş hayvanlardan olmalı. Dişi bir kuzu ya da keçi olabilir. Kahin, kişinin günahını bağışlayacaktır.”⁹³ Yani suçlu işlediği günah için Tanrı'ya bir kurban sunacak, kahin kurbanı

kabul edip günahını affedecek ve böylece Tanrı bu alış verişi onaylamak zorunda kalacak. Yani alan razı, satan razı.

[92](#) Çıkış, 22: 7-9

[93](#) Levililer, 5: 4-7

f) Kadın ve genç kızın delilsiz olarak fuhuşla suçlanması

Her iki yasanın bu konuda takındığı tavır ve getirdiği cezalandırma sistemi son derece açık. Hammurabi yasasına göre “eğer bir kişi bir kadını zina yapmakla suçlar ve bunu ispat edemezse, onun iftira attığını anlayan hakimler huzuruna getirilmesi gerekir.”[94](#) Tevrat’a göre ise şehir ileri gelenleri tarafından te’ dip edilir ve bir miktar gümüş ödemekle cezalandırılır.[95](#)

[94](#) Madde, 127

[95](#) Yasanın Tekrarı, 22: 13-19

g) Yalancılık ve yalancı şahitlik

Babil kamuoyu insanın bilmediği bir şeyi söylemesini yasaklamış ve hatta yalan nasihatle bulunmayı da menetmişti: “Bilmediğin bir şeyi söyleme ve yalan öğütte bulunma!”[96](#) Bunun aksini yapanlarsa kanuna ters düşmekle suçlanıyordu. Hammurabi yasasında birini haksız yere itham etme konusunda ağır bir ceza getirilmişti: “Bir avi-lum başka bir avilumu suçlar ve adam öldürdüğü iddiasında bulunur da bunu ispat edemezse, o avilum idam edilir.”[97](#) Yalan yere şahitlik yapan da idam edilirdi: “Bir avilum herhangi bir konuda yalan yere şahitlik eder ve doğru söylediğini ispat edemezse ve de dava bir kişinin hayatıyla ilgili ise, o avilum idam edilir.”[98](#)

[96](#) 67 no.lu dipnottaki mektubun 79. satırı.

[97](#) Hammurabi yasasının ilk maddesi.

[98](#) Hammurabi yasasının 3. maddesi ve aynı zamanda 11. maddesi de böyledir.

Tevrat da bir çok yerde yalancı şahitliği ve yalan söylemeyi yasaklamış ve bu konuyu yasanın en önemli maddelerinden saymıştır. “Komşun aleyhinde yalancı şahitlik etmeyeceksin!”[99](#) “Yalan haber taşımayacaksınız. Haksız yere tanıklık ederek kötü kişiye yan çıkmayacaksınız.”[100](#); “Yalan sözden uzak dur!”[101](#) Tevrat bu konularda, geleneklere karşı çıkanlara “göze göz, dişe diş” kanununu uygulamaktadır: “Eğer yalancı bir tanık kötü amaçla birini suçlarsa, aralarında sorun olan iki kişi Rab’bin önünde kâhinlerin ve o dönemde görevli yargıçların önüne çıkarılmalı. Yargıçlar sorunu iyice araştıracaklar. Eğer tanığın kardeşine karşı yalancı tanıklık ettiği ortaya çıkarsa, kardeşine yapmayı tasarladığını kendisine yapacaksınız. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız. Geri kalanlar olup bitenleri duyup korkacaklar; bir daha aranızda buna benzer kötü bir şey yapmayacaklar. Acımayacaksınız: Cana can, göze göz, dişe diş, ele el, ayağa ayak.”[102](#) Gerçi bu hüküm haksız yere

itham konusuna değinmiyorsa da, buna dayanarak kıyasî bir hüküm çıkarılabilir.

[99](#) Çıkış, 20: 16; Yasanın Tekrarı, 5: 20

[100](#) Çıkış, 23:1

[101](#) Çıkış, 23: 7; Mezamir, 27: 13, 35:11

[102](#) Yasanın Tekrarı, 19: 16-21

Ancak, bir daha belirtmek gerekir ki, Tevrat yasası kahinlerin koyduğu ırkçı bir yasa durumundadır.

i) Büyü ve büyü yaptırma

Her iki yasa da büyüü menetmektedir. Hammurabi yasası, büyü yapan kişinin nehre atılmasını emreder. Eğer nehir yapılan suçlamanın asılsız olduğunu ispat eder de suya atılan kişi salimen kurtulursa, ona büyü yaptığı iftirasını atan kişi idam edilir.[103](#) Tevrat yasası ise büyücünün öldürülmesini emrederek “Büyücüye hayat hakkı tanımayın!”[104](#) diyor ve ilave ediyor: “Cincilik yapan ve ruh çağırان kişi, ister erkek olsun ister kadın, kesinlikle öldürülecektir. Onları taşıyacaksınız. Ölümlelerinden kendileri sorumludur.”[105](#) Tevrat birçok yerde büyü ve büyücülüğü yasaklamıştır.

[103](#) Madde, 3

[104](#) Çıkış, 22: 18

[105](#) Levililer, 20: 27

j) Borçlar ve borçların itfası

Gerek Babil ve gerekse Tevrat yasası, borcunu ödeyemiyen kişinin bunu kapatmak için aile fertlerinden birini satmasına cevaz vermiştir. Örneğin Hammurabi yasasında şöyle deniliyor: “Borçlu olan bir avilum, borcunu ödeme günü geldiğinde, bunu ödemekten âcizse, karısını veya oğlunu, yahut kızını satabilir veyahut kendisini (alacaklının) hizmetine verebilir. Bu durumda onların kendilerini satın alan kişinin veya alacaklının evinde üç yıl çalışmaları gerekir. Dördüncü yıl hürriyetlerine kavuşurlar.”[106](#) Bu hüküm son derece sarihtir ve umuma şamildir. Vatandaşlar arasında herhangi bir fark gözetilmemiş. Tevrat ise bu maddeyi metin ve mânâ olarak aynen almış, sadece çalışma süresini uzatmış ve yabancıları hüküm dışında tutarak yalnızca İbranîler’i göz önünde bulundurmuştur: “İbranî bir köle satın alırsan, altı yıl kölelik edecek, ama yedinci yıl karşılık ödemedен özgür olacak. Bekâr geldiyse, yalnız kendisi özgür olacak; evli geldiyse, karısı da özgür olacak. Efendisi kendisine bir kadın verir ve o kadından çocukları olursa, kadın ve çocuklar efendisinde kalacak, yalnız kendisi gidecek.”[107](#) Yani İbranî köle ve aynı şekilde İbranî annesi ancak belli bir süre köle olarak tutulup serbest kalırken, yabancı bir kişi süresiz olarak efendisinin malı sayılıyor ve miras olarak devredilebiliyor: “Aranızda yaşayan bir kardeşin yoksulla-şır, kendini köle olarak sana satarsa, onu bir köle gibi çalıştırmayacaksın. Yanında çalışan bir işçi ya da yabancı gibi davranacaksın ona.

Özgürlük yılına dek yanında çalışacak. Sonra çocuklarıyla birlikte yanından ayrılıp ailesinin yanına, atalarının toprağına dönecek. Çünkü İsrailîler benim Mısır'dan çıkardığım kullarımdır. Köle olarak satılamazlar. Ona efendilik etmeyecek, sert davranmayacaksın. Tanrı'ndan korkacaksın. Köleleriniz, cariyeleriniz çevrenizdeki uluslardan olmalı. Onlardan uşak ve cariyeye satın alabilirsiniz. Ayrıca aranızda yaşayan yabancıların çocuklarını, ister ülkenizde doğmuş olsun ister olmasın, satın alıp onlara sahip olabilirsiniz. Onları miras olarak çocuklarınıza bırakabilirsiniz. Yaşamları boyunca size kölelik edecekler. Ancak bir İsrailî kardeşine efendilik etmeyecek, sert davranmayacaksın. Aranızda yaşayan bir yabancı ya da geçici olarak kalan biri zenginleşir, buna karşılık bir İsrailî kardeşin yoksullaşıp kendini ona ya da ailesinin bir bireyine köle olarak satarsa, satıldıktan sonra geri alınma hakkı vardır. Kardeşlerinden biri, amcası, amcasının oğlu veya yakın arkabalarından, ailesinden biri onu geri alabilir. Ya da yeterli para bulursa, kendisi özgürlüğünü geri alabilir. Efendisiyle hesap görmeli. Kendisini sattığı yıldan özgürlük yılına kadar geçen yılları sayacaklar. Özgürlüğünün bedeli, kalan yılların sayısına göre bir işçinin gündelik ücreti üzerinden hesap edilecektir. Eğer geriye çok yıl kalıyorsa, buna göre özgürlüğünün bedeli olarak satın alındığı fiyatın bir bölümünü ödeyecek. Eğer özgürlük yılına yalnız birkaç yıl kalmışsa, ona göre hesap ederek özgürlüğünün bedelini ödemelidir. Efendisinin yanında yıllık sözleşmeyle çalışan bir işçi gibi yaşamalıdır. Senin önünde efendisinin ona sert davranmamasını sağlayacaksın. Bu yollardan özgürlüğüne kavuşamasa bile, özgürlük yılında çocuklarıyla birlikte özgür olacaktır. Çünkü İsrailîler benim kullarım, Mısır'dan çıkardığım kendi kullarımdır.”¹⁰⁸ “Eğer İbranî kardeşlerinizden bir erkek ya da kadın size satılırsa, altı yıl size kölelik edecek, yedinci yıl onu özgür bırakacaksınız. Onu özgür bırakırken eli boş göndermeyin. Ona davarlarınızdan, tahılınızdan, şarabınızdan bol bol verin. Tanrınız Rabbin sizi kutsadığı oranda ona vereceksiniz... Kölenizi özgür bırakınca üzülmemelisiniz. Size hizmet ettiği bu altı yıl boyunca ücretli bir işçiden iki kat fazla iş görmüştür.”¹⁰⁹ “Eğer bir adam kızını cariyeye olarak satarsa, kız erkek köleler gibi özgür bırakılmayacak.”¹¹⁰

¹⁰⁶ Madde, 117

¹⁰⁷ Çıkış, 21: 2-4

¹⁰⁸ Çıkış, 25: 39-55

¹⁰⁹ Yasanın Tekrarı, 15: 12-16

¹¹⁰ Çıkış, 21: 7-8

Tevrat, bundan başka İbra yılında borcun ödenmesi konusunda da hüküm getirmiştir. Buna göre İbranî olan kişinin borcu bağışlanır, ama yabancı kişinin borcu bağışlanmaz. “Her yedi yılın sonunda size borçlu olanları bağışlayacaksınız. Borçları bağışlama işini şöyle yapacaksınız: Her alacaklı, komşusunun borcunu bağışlayacak. Borcun ödenmesi için komşusunu ya da kardeşini zorlamayacak. Çünkü Rabbin borçları bağışlama yılı duyurulmuştur. Yabancıdan borcunu alabilirsin. Ama İsrailî kardeşinin borcunu bağışlayacaksın.”¹¹¹

¹¹¹ Yasanın Tekrarı, 15: 1-3

k) Faiz alıp-verme

Babilliler'de faizcilik vardı ve uygulanıyordu. Hammurabi yasası faiz oranını %20 olarak belirlemiştir: “Eğer herhangi bir tacir faizle tahıl ödünç alırsa, her bir kur tahıl için atmış kuv ödeyecektir. Eğer faizle para borç almışsa, her bir dirhem in ağırlığının altıda biri oranında faiz ödeyecektir.”¹¹² Bir kur üç yüz kuv'dur. Dirhem ağırlığı ise 180 buğday danesinin ağırlığına denktir. Bu duruma göre faiz oranı %20'dir. Tevrat ise İsraililerin birbirlerinden faiz alıp vermelerini yasaklar ve sadece yabancidan faiz alınmasına cevaz verir: “Halkıma, aranızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirsiniz, ona tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine faiz eklemeyeceksiniz.”¹¹³ “Bir kardeşin yoksullaşır, muhtaç duruma düşerse, ona yardım etmelisin. Aranızda kalan bir yabancı ya da konuk gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kâr alma.”¹¹⁴ “Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancidan faiz alabilirsiniz, ama kardeşinizden almayacaksınız.”¹¹⁵

¹¹² Madde, 88

¹¹³ Çıkış, 22: 25

¹¹⁴ Levililer, 25: 35-37

¹¹⁵ Yasanın Tekrarı, 23: 19-20

Daha önce söylediklerimizi bir kez daha yineleyerek belirtmemiz gerekir ki, Tevrat yazarlarının Mûsa'nın vefatından birkaç asır sonra bu kitabı kaleme alırken ne kadar kavmiyetçi hislerle hareket ettikleri, İsraili birinden faiz alınmasını yasaklarken, yabancı birinden alınmasını serbest bırakmasından da anlaşılmaktadır.

l) Tazminat

Her iki yasa da tazminata yer vermiş ve tazminat türünü belirlemede farklı kriterler uygulamışlarsa da, bu konuyu ihmal etmemişlerdir. Hammurabi yasası, birçok maddesinde ticarî ve ziraî konularda ödenmesi gereken tazminatlar meselesiyle ilgili hükümler getirmiştir. Mesela birinin kullanmak üzere bir başkasından alet edevat, ziraî malzeme, sığır gibi şeyleri ödünç alıp, onlara zarar vermesi, kırması, hayvanın ölümü, çalınması veya soyulması gibi hallerde bunları ödünç alan kişinin sahibine tazminat ödemesini şart koşturmuştur. Hammurabi yasasına göre, eğer bir çoban sürüsünü birinin tarlasına sokar ve zarar verirse, her otlatılan on sekiz eyko için yirmi kur¹¹⁶ tahıl ödemek zorundadır. Tevrat ise tazminatın miktarını belirlemeden “tarlada ya da bağda hayvanlarını otlatan bir adam, hayvanlarının başkasının tarlasında otlamasına izin verirse, zararı kendi tarlasının ya da bağının en iyi ürünleriyle ödeyecektir”¹¹⁷ demektedir.

¹¹⁶ Kur, bir Sümer ölçü birimidir yaklaşık 180 okkaya (8, 50 buşel) tekabül etmektedir. Eko da Babil alan ölçü birimidir ve yaklaşık 0, 875 feddana denktir.

¹¹⁷ Çıkış, 22: 5

Babil yasası, şahısların bentleri takviye etmeyi ihmalinden ve arkları kontrol etmemesinden kaynaklan su baskını sebebiyle başkalarının tarlalarına zarar vermeleri halinde tazminat ödemelerini ön gören dört hüküm koymuştur. Halbuki Kenan elinde sulama işleri olmadığı ve ekinler birinci dereceden yangın tehlikesine maruz bulunduğu için, Tevrat yasası çiftçinin tarlasındaki ekin saplarını yakarken kusurlu davranması veya ateşi kontrol altında tutmaması sonucunda husule gelecek zararlar için tazminat ödenmesini hükme bağlamıştır.¹¹⁸

¹¹⁸ Çıkış, 22: 6

m) Çok Eşlilik

Her iki yasada da çok evlilik serbesttir. Hammurabi yasasına göre “Eğer bir kişi bir kadınla evlenir ve karısı kısır çıkarsa, herhangi bir cariyeyi ikinci karı olarak alabilir, ancak, bu ikinci hanım sadece çocuk doğurması halinde birinci hanımla eşit olabilir.”¹¹⁹ Bundan başka Hammurabi yasası evlilik merasimlerini ve göreneklerini düzene koymuştur. Örneğin ikinci evlilikte, ikinci hanım evlilik merasiminden önce birinci hanım için tapınakta bir çadır dikmek, ayaklarını yıkamak zorundadır. Bundan başka gelinin baba evinden kocasının evine gitmesinden önce yıkanma geleneği Hammurabi döneminden kalmıştır ve günümüzde de uygulanmaktadır. Ayrıca her hanımın çocuklar konusundaki hukuku korunmuştur.¹²⁰

¹¹⁹ Madde, 137

¹²⁰ Madde, 144-147.

Tevrat’ta ise çok eşlilik konusunda açık bir hüküm yoktur, fakat birden fazla kadından bahsedilen birkaç olaydan söz edildiği için, bu konu bir nevi örf halini almıştır. Tevrat’a göre aynı anda iki hanım alan ilk kişi Lamek b. Metuşael b. Mahuyael b. İrat b. Hanok b. Ka-yin’dir. “Ve Lamek kendine iki hanım aldı.”¹²¹ Bu olay tufandan önceydi. Tufandan sonra ise iki hanım alan ilk kişi, İbrahim peygamberdir: “Sara, Mısırlı cariyesi Hacer’i kocası Abram’a karı olarak verdi. Bu olay Abram Kenan’da on yıl yaşadıktan sonra oldu.”¹²² Ve arkasından “İbrahim bir kadınla daha evlendi. Kadının adı Ketu-ra’ydı.”¹²³ İbrahim’in torunu Esav ise Kenanlı beş kadın almıştır. Bunlar Hattîli Beerî’in kızı Yudid ve Hattîli Elon’un kızı Base-mat’tı.¹²⁴ “Gidyon’un yetmiş oğlu vardı, çünkü birçok kadınla evlenmişti. Ayrıca Şekem’de bir cariyesi vardı. Bundan da bir oğlu oldu, adını Ebimalik koydu.”¹²⁵ Gidyon, İsrail’in hakimlerindi. Bir diğer İsrail hakimi Piratonlu Hillel oğlu Avdon’un ise “ kırk oğlu ve otuz torunu” vardı.¹²⁶ Bu arada Peygamber Davud’un da doksan dokuz kadın aldığı ve en son olarak öldürdüğü Hattî’nin hanımını nikahlayarak hanım sayısını yüze çıkardığı bilinen bir şey. Gerçi Tevrat bunu açıkça söylemez, ama Davud’un oğlu Abşalom’dan kaçarken evini korusun diye hanımlarından on tanesini geride bıraktığını belirterek¹²⁷ “ve Davud Urşelim’den cariyeler ve hanımlar aldı” demek-tedir.¹²⁸ Tevrat’a göre Davud’un hanımlarından birinin adı Şaul kızı Mikal¹²⁹, bir diğerinin adı Naval’ın dul eşi Aviyagil, bir diğeri Yizre-eli Ahinoam’dı.¹³⁰

Süleyman peygamber içinse Tevrat şöyle diyor: “Kral Süleyman, firavunun kızının yanısıra Moavlı, Ammonlu, Edomlu, Saydalı ve Hattili birçok yabancı kadın sevdi... Süleyman’ın kral kızlarından yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi vardı.”¹³¹

¹²¹ Bkz. *Tekvin*, 4: 17-19

¹²² *Tekvin*, 16: 3

¹²³ *Tekvin*, 25 : 1

¹²⁴ *Tekvin*, 26: 34

¹²⁵ *Hakimler*, 8: 30-31

¹²⁶ *Hakimler*, 12: 14

¹²⁷ *2. Samuel*, 5: 13

¹²⁸ *1. Samuel*, 18: 27

¹²⁹ *1. Samuel*, 18: 27

¹³⁰ *1. Samuel*, 25: 42-43

¹³¹ *1. Krallar*, 11: 1, 3

Tevrat’ta bu tür poligami olaylarından bahsedilmesi, yürürlükte olan kuralın varlığına işaret etmektedir. Tevrat poligamiyi kabul ettiği için, kadınlardan doğan çocukların hukukunu da tanzim etmek zorundaydı: “Eğer bir adamın iki karısı varsa, birini seviyor, öbüründen hoşlanmıyorsa; iki kadın da kendisine oğullar doğurmuşsa; ilk oğul hoşlanmadığı kadının oğluysa; adam malını miras olarak oğullarına bölüştürdüğü gün sevdiği kadının oğlunu kayırıp ona ilk oğulluk hakkını veremez. Aksine hoşlanmadığı kadının oğlunu doğan ilk oğul olarak tanıyacak ve ona malından iki pay verecektir.”¹³² Hatta Tevrat bu kuralı Davud’un oğulları Adoniya ve Süleyman için bozmaktadır.¹³³

¹³² *Yasanın Tekrarı*, 21: 15-17

¹³³ *1. Krallar*, 1: 5 vd.

Aşağıda verdiğimiz listede Babil yasasındaki¹³⁴ maddelerle, Tevrat yasasında onlara tekabül eden maddeler¹³⁵ gösterilmektedir. Tevrat yasasının Babil yasasına bu kadar belirgin bir şekilde benzemesi, onun aynı kaynağa ait olduğunu göstermektedir.

¹³⁴ Hammurabi yasası dışında başka yasalar da vardı. Nitekim ondan daha eski tarihli iki adet Sümer yasası bulunmuştur. Bunlardan birisi Ur sülalesinin (MÖ. 2113-2096) kurucusu kral Urnunmu, ikincisi ise kral İsen’in İştâr hanedanı (MÖ. 1934-1924) dönemine aittir. Bundan başka yine Hammurabi yasasından daha erken tarihli iki Sami yasası da ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan birisi Tel Harmel’de bulunan Aşnuna (MÖ. Yaklaşık 1900), diğeri MÖ. Asurî dönemine, dokuzuncu yüzyıla aittir. Yine MÖ. 1350 yılına ait bir Hatti yasası bulunmuştur. Bu yasalardaki bazı maddelerin hem Hammurabi, hem de Tevrat yasalarındaki maddelerle örtüşmesi dikkat çekmektedir.

¹³⁵ Bu konuyla ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir:

G. A. Barton, *Archaeology and the Bible*, 5 th ed. 1927, s. 340-368; A. T. Clay, *Light on the Old Testament from Babel*, 1907, s. 223-234; E Kenyon, *The Bible and Archaeology*, s. 118-125; D. D. Luckenbill and Ed. Chiera, *The Origin and History of Hebrew*

Law, 1931; L. W. Water-man, *Pre-Israelite Laws in the book of the Covenant*, AJSLL, Vol. 38, 1921-22, s. 36-62; S. A. Cook, *The Laws of Moses and the Code of Hammurabi*, London, 1903; W.W. Daveis, *The Codes of Hammurabi and Moses*, Cincinnati, 1905; C. H. W. Johns, *The Relations between the laws of Babylonia and the Law of the Hebrew Peoples*, 1914.

Babil Yasası Maddeleri	Tevrat'ta bunları karşılayan maddeler
Madde 7	Levililer, 6: 2-7
Madde 8	Çıkış, 22: 11
Madde 14	Çıkış, 21: 6
Madde 21	Çıkış, 22: 2-4
Madde 53-56	Çıkış, 22: 6
Madde 57	Çıkış, 22: 5
Madde 117-119	Çıkış, 21: 2-11
Madde 125	Çıkış, 22: 7-9, 12
Madde 129	Levililer, 20: 10
Madde 155	Levililer, 20: 12
Madde 157	Levililer, 20: 11
Madde 195	Çıkış, 21: 15
Madde 196-197	Çıkış, 21: 24, 25
Madde 200	Levililer, 24: 20
	Yasanın Tekrarı, 19: 21
Madde 199	Çıkış, 21: 26-27
Madde 206	Çıkış, 21: 18-19, 12-13
Madde 209-210	Çıkış, 21: 22-25
Madde 245	Çıkış, 22: 14-15
Madde 250	Çıkış, 21: 27
Madde 251, 252	Çıkış, 21: 29, 32

Meşhur tarihçi Wells, eli geçirilen Babil kaynaklı bazı metinlerin Tevrat'ta anlatılan Şamşum hikayesinin önemli bir kaynağı durumunda olduğunu belirtmektedir.¹³⁶ Aynı şekilde bazı Babil tövbe ilahileri de Tevrat sıfırlarında kullanılmıştır.¹³⁷

¹³⁶ *İnsanlık Tarihinin İzleri*, Arapça çevirisi, IV Cilt, s. 291.

¹³⁷ Usameddin Hafif, "Mihnet et-Tevrat", s. 58. Okuyucu W. H. Smith'in *Mand and his Gods* adlı eserinde, Babilliler'in dini inançları, efsaneleri, bunların Yahûdî dinine etkileri hakkında pek çok bilgi bulabilir.

Kısacası, her iki yasayı inceleyen insan, şaşırtıcı bir gerçeğe karşı karşıya kalacaktır: Tevrat yazarları, Babil'deki esaret günlerinde Hammurabi yasasını incelemişler, ondan uygun bulduklarını almış, kendi ilkel toplumlarının durumuna uygun şeyler ilave etmiş, ancak bu arada Tevrat'ı kahramanlarıyla ilgili saçma sapan şeylerle doldurmuşlardır. Bu da gösteriyor ki, şu anda elimizde bulunan Tevrat yasası Mûsa peygamberin getirdiği yasa değildir. Çünkü Mûsa kendinden öncekileri kötülememiştir. Ayrıca Mûsa'nın getirdiği yasa on emirden ibarettir ve bütün insanlık içindir. Tevrat yazarları ise, kendi halklarını yüceltmek için onu olur olmadık şeylerle doldurmuş ve Tevrat'ı çelişkiler yığını haline getirmişlerdir.

13. Arkeolojik Yazıtlar Işığında Talmud

Tevrat'ta yazılanların büyük bir kısmı, önceki kitabelerden esinlenilerek yazılmıştır. Ancak, aynı benzerliği, özellikle sulama ve tarım konusundaki müşabeheti Babil Talmud'u ile Sümer ve Babil kitabeleri arasında da görüyoruz. Talmud'da bilhassa sulama ve çiftçilerin birbirleriyle olan ilişkileri

konusunda bir takım talimatlar ve yönlendirmeler mevcuttur. Bunlar, Babil’de ziraatla uğraşan Yahûdî-ler’i birinci dereceden ilgilendiren hukukî meselelerdir. Örneğin Tal-mud’da yaz ve kış mevsiminde yapılan tarım faaliyetlerinin yanı sıra, toprağın sürülmesi, sulanması, mahsulün kaldırılması ve tarım mevsimleriyle ilgili bir takım açıklamalar vardır. Bundan başka hurma bahçelerinin ve koyun sürülerinin yetiştirilmesi, mera teşkili, toprak kullanımı, arazi ve su vergisi gibi konular da işlenmiştir. Babil’de sosyal ve ticarî hayat öncelikle sulu tarıma dayalı olduğu için, Talmud’da su kanallarının açılması, suyun dağıtılması, arkların bakımı ve suyun çiftçiler arasında âdil bir şekilde tevzii konularına ağırlık verilmiştir. Nehir yataklarının teressübattan temizlenmesi işi, Babil’de Yahûdîler’in omuzuna yıkılan işlerdendi. Dolayısıyla Yahûdîler bu zor işi becerirken suya kaptırdıkları kurbanlar için sahilde pek çok göz yaşı dökmüşlerdi.¹³⁸

¹³⁸ Rabbi J. Newman, *The Agricultural Life of the Jews in Babylonia*, 1932; S. Daiches, *The Jews in Babylonia*, 1910.

Talmud’da sulu tarımla ilgili talimat ve yönlendirmelerin çoğunun daha önceki kitabelerden mülhem olduğu konusunda şüpheye mahal bırakmayan belgeler mevcuttur. Arkeolojik kazı yapan kişiler, Nibor şehri tepelerinde, en çok ve en kaliteli ürün alması için tarlasını nasıl ekip biçmesi gerektiği konusunda oğluna öğütler veren bir çiftçinin nasihat ve yönlendirmelerini gösteren bir Sümer’in hazırladığı çalışma takvimini buldular. Bu takvimde, bir tarlanın nadastan sonra nasıl sürülüp, nasıl ekileceği, nasıl sulanacağı, ürünün nasıl toplanacağı konuları açıklanmaktadır. Dört bin yıl öncesine ait bu belge, kil bir tablet üzerine 108 satır halinde, çivi yazılı Sümer diliyle yazılmıştır. Bu tablet, eski devirlerde uygulanan sulama ve tarım usulleriyle ilgili en eski ziraat belgelerindendir. Bu sulama ve tarım yöntemlerinin, o dönemden önce erken Sümer ve Samilerce bilindiği, daha sonra Babillilerce seleflerden öğrenilerek devam ettirildiği muhakak.¹³⁹

¹³⁹ Ahmed Susa, *Er-reyy ve’l hudara fi vadi er-rafideyn*, s. 210, 225.

Talmud’da hurma bahçelerinin bakımıyla ilgili anlatılanların aynısı, Sümer ve Babil tabletlerinde geçmektedir. Çünkü onlar da hurmacılıkla uğraşıyorlardı. Hurma yetiştirilmesinde başarılı yöntemler geliştirmişlerdi ve aşılama işini ilk icat edenler de onlardı.

Bu bölgedeki ilk yerleşimcilerin günlük hayatında sağladığı faydalardan ötürü hurma ağaçlarının önemli bir ekonomik rol oynadığı şüphesiz. III. Ur sülalesinden (MÖ. 1978-1970) kral Şusin dönemine ait bir Sümer belgesinde, “Umma” beldesi tanrısının tapınağına ait bir hurma bahçesinden bahsedilmektedir.¹⁴⁰ Belgede belirtildiğine göre tarla sekiz hurmalığa bölünmüş ve her bir bölüm ağacın ömrüne, verimli olup olmayışına göre belirlenmiştir. Yine aynı belgede tarladan elde edilen ürünün günümüzdeki gibi ağırlık olarak değil, hacim olarak hesaplandığı kaydedilmektedir. Hammurabi yasasında bir kaç madde hurma yetiştirilmesi ve onunla ilgili konuları ele almaktadır. Bu maddelerde hurma ağacını kesenlere büyük cezalar öngörülmekte¹⁴¹ ve böyle bir fiili yapan çiftçinin mülkiyet hakkının elinden alınacağı¹⁴² belirtilmektedir. “Eğer bir kişi bağını bakması ve aşılması için bir çiftçiye verirse, o çiftçi bağda çalıştığı sürece elde edilen ürünün üçte birini bağ sahibine vermek zorundadır. Üçte birini ise kendisi alır. Eğer bağa iyi bakmaz, aşılama yapmaz ve bu yüzden

ürün düşük olursa, o takdirde komşu bağlar örnek alınarak bostan sahibine icar ödemek zorundadır.”¹⁴³

¹⁴⁰ Umma harabelerinin bulunduğu yere bugün “Tel Coħa” denilmektedir ve günümüzde Şatra şehrinin kuzeybatısında ‘Şatt el-Guraf’ın sağ cenahındadır. Bu şehir, tarihi boyunca birçok askeri ve siyasi olaylara şahit olmuş, özellikle su ve tarım arazisi sebebiyle komşu “Lagaş”la yapılan kesintisiz savaşlar yaşamıştır.

¹⁴¹ Madde, 59

¹⁴² Madde, 64, 65

¹⁴³ Ahmed Susa, *Erreyy ve’l hudara fi vadi er-rafideyn*, s. 45-48.

Yahûdîler’in esaret dönemlerinde ve sonrasında gerek Babil medeniyetini ve gerekse diğer medeniyetleri taklit ettikleri, bunları kendilerine ait şeylermiş gibi gösterdikleri görülüyor. Nitekim tarihçi Wells de buna işaret ederek şöyle diyor: “Kitab-ı Mukaddes’ten anlaşılan gerçek, Yahûdîler’in Babil’e hiçbir şey bilmeyen bir guruh olarak gidip, medenileşmiş olarak döndüklerini göstermektedir. Çünkü oraya giderken ortak millî duygularla birbirine bağlı olmayan, kendi içinde bölünmüş karışık bir halk kitlesi idiler, fakat güçlü bir millî ruh ve kendine özgü bir halk iradesiyle geri döndüler. Gidişte herkesin benimsediği ortak bir edebiyatları yoktu, fakat Babil dünyasına fikri hareket kazandıran o atmosfer içinde yaşadktan sonra geri dönerlerden yanlarında Ahd-ı Kadim’in büyük bir kısmı vardı. Yahûdî aklı, esaret günlerinde ileriye doğru büyük bir adım atmayı başarmıştır ... Yahûdîler Urşelim’e döndüklerinde sadece Ahd-ı Atik’in Pentateuch denilen ilk beş cüzü tamamlanmış ve orada diğer tarih kitaplarının bir araya getirilmesi kaçınılmaz olmuştu.” Wells, sözlerini şöyle sürdürüyor: “Yahûdîler’in Babil’deki esaretleri elli yıl sürmüştür. Güvenilir bilim adamlarından çoğu, onların bu süre zarfında ırkî ve fikrî yönden Babillilerle önemli ölçü kaynaştıkları kanaatindedirler.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ Wells, age., s. 290-291, 314.

14. Kenan Ugarit tabletleri ve Tevrat

Lazkiye şehrinin kuzeyindeki Ugarit’de (Ras Şamra) bulunan Kenan tabletleri, Tevrat’taki mezmurlar, özdeyişler ve ezgilerin çoğunun Kenanî döneme ait olduğunu oldukça sarih bir şekilde göstermektedir. Mezmurlar, özdeyişler ve ezgiler ezgisinde geçen terimlerle Kenanlılar’a ait Ugarit tabletlerindeki terimler arasında açık bir benzerlik göze çarpmaktadır. Örneğin Ugarit tabletlerinde tanrı Baal bulutlara binerken, Mezmurlar’da “Yahve” hava boşluğuna¹⁴⁵ bindirilir. Tevrat Mezmurlarından 18. ve 68. Mezmurda (ki bunlar II. Samuel’in 22. sifirinde de tekrarlanır) Kenan tabletlerinde geçen deyişlerin aynısı kullanılmıştır. Aynı benzerlik, tanrı “Yahve”nin sesini şimşek olarak niteleyen Eyub ve Mezmurlar sifirinde de geçmektedir ki, bu, Kenan tabletlerinde şimşegin tanrı “Baal”ın sesi olduğunu gösteren deyişin aynısıdır. 29.cu Mezmur Ugarit tabletlerindeki tanrı “Baal” için okunan ezgiyle tıpatıp aynı olduğu gibi, kıvrıla kıvrıla giden yılan Livyatan¹⁴⁶ adının verilmesi,¹⁴⁷ aynısıyla Kenan tabletlerinde de vardır.¹⁴⁸ Ugarit’te bulunan Kenan ezgilerinin hacmi,

Tevrat'taki Mezmurlar kitabının hacminin yarısı kadardır.¹⁴⁹ Diğer yandan Eyub sıfırında geçen hikayenin hemen aynısı Babil tabletlerinde de vardır. Genel kanıya göre bu hikaye eski Edom krallarından Zerah oğlu Yovav'dan¹⁵⁰ bahsedilen bir Edom metninden alınmıştır ve araştırmacıların çoğunun görüşü Tevrat'ta geçen Eyub sıfırının yazarının Arap asıllı olduğu şeklindedir. Çünkü bu kitab, genel kanıya göre, esasen MÖ. XX. Yüzyılda Sami Araplar'ın Arap Yarımadası'ndan Mezopotamya'ya muhaceretleri sırasında manzum olarak kaleme alınmıştı. Yahûdî kahinler bilahere onu İbranîceye tercüme edince kutsal sıfırlardan sayıldı ve Arapça aslı da ortadan kayboldu. Eğer Eyub sıfırının Arapça olduğu doğruysa, bu durumda Araplar destan konusunda Homeros'un İlyada'sından dahi bin yıl önde sayılırlar.¹⁵¹

¹⁴⁵ Mezmurlar, 68: 4

¹⁴⁶ Livyatan: Kenan mitolojisinde geçen bir çeşit deniz canavarı.

¹⁴⁷ Yeşaya, 27: 1

¹⁴⁸ P. Hitti, *History of Syria*, s. 128, 140.

¹⁴⁹ J. B. Pritchard, *Arkaelogy and the Old Testament*, s. 10.

¹⁵⁰ Tekvin, 36: 33-34. Bu konuda ayrıca bkz. M. Jastrow, *A Babylonia Pa-rallel to the Story of Job*, J. B. L., vol, XXV, Part II, 1906, s. 135-191; R. W.Rogers, *Cuneiform Parallels to the Old Testament*, N.y., 1912, s. 164-169; J. H. Patton, *Cananite Parallels in the book of Psalms*, 1944; J. W. Jack, *The Ras-Shamra Tablets: bearning on the Old Testament*, 1935.

¹⁵¹ Corci Zeydan, *Arap Edebiyat Tarihi*, 1/26.

Hermann'ın 1924 yılında Prusya bilim kongresine sunduğu “Süleyman'ın özdeyişleri konusunda bir Mısır kaynağı” adlı bildirisinde, Mısırlı bir bilgenin papirus üzerine yazdığı otuz bölümlük nasihatler ve hikmetli sözlerinden bahsedilmiş ve bu sözlerin Ahd-ı Atık'in ‘Süleyman'ın özdeyişleri'nde açıkça aynen tekrarlandığı ortaya konulmuştur.¹⁵²

¹⁵² Dr. Şelebi, *Mukarenet el-edyan*, s. 236.

15. Yahûdîler'in önceki halklardan ödünç aldıkları gelenekler

Eski halkların uygulayıp da Yahûdîler'in bilahere onlardan ödünç aldığı geleneklerden birisi sünnettir. Mısırlılar'ın MÖ. III. Binyıl ortalarında, yani Mûsa'ya tâbi olanların zuhurundan 1300 yıl önce sünnet oldukları ilmen ispat edilmiştir.¹⁵³ Ayrıca sünnet geleneğinin Arab Yarımadası'ndaki bazı kabilelerde asırlar boyunca uygulandığı ve zannedildiği gibi Yahûdîler'den Araplar'a geçmediği de kesinlik kazanmıştır.¹⁵⁴ Noldeke, sünnetin genel olarak Araplar arasında uygulandığını, Arapların onu dinî geleneklerinden ve vecibelerden saydıklarını belirtmekte, dolayısıyla İslamın zuhurundan sonra da tabii olarak dinin bir parçası kabul edildiğini kaydetmektedir.¹⁵⁵ Hermann ise, temizlik ve temizlenme amacıyla sünneti ilk defa uygulayanların Mısırlılar olduğunu, tüm kahinlerin sünnet edildiklerini; fakat esir çocuklarının sünnet edilmesinin ancak baş kahinin izniyle yapıldığını, buna da çocuğun kahin olmasını engelleyecek herhangi bir işareti olmadığının kesinlik kazanmasından sonra

izin verildiğini belirtmektedir. Domuzdan uzak durmak da Mısırlılar'ın âdetlerindendi.¹⁵⁶ Prof. Ed. Meyer de Fenikeliler'in sünnet geleneğini uyguladıklarını ispat etmiştir.¹⁵⁷ Bundan başka MS. I. ve II. Yüzyılda Filistin'deki gayr-ı Yahûdî halkların da sünnet geleneği uyguladıkları bilinmektedir.¹⁵⁸ Tevrat'a göre sünnet Rab ile İbrahim arasındaki anlaşma şartlarındandır¹⁵⁹ ve sünnet olmayan kişi anlaşmayı bozmuş olacağından ölüm cezasına çarptırılır.¹⁶⁰ Mûsa'nın Medyanlı karısı Sippora da keskin bir taşla oğlunu sünnet etmek suretiyle bu geleneği uygulamıştır.¹⁶¹ Yine Tevrat'a göre Mûsa bağlıları çölde kırk yıl geçirdikten sonra, Yeşua bu süre zarfında doğan herkesi sünnet ettirmiştir.¹⁶² Babilliler'in tanrılarına tapınırken uyguladıkları ve Ya-hûdîler'in onlardan taklit ettikleri bir diğer gelenek, tanrıya on iki pide sunma geleneğidir.¹⁶³ Tanrı'nın Mûsa'ya emrettiği sunak taşı üzerinde kurbanın ciğerini ve iki böbreğini yağla kavurup yakma geleneği de daha önce Mısırlılar ve Babilliler tarafından uygulanıyordu. Yahûdîler'in önceki halklardan aldıkları geleneklerden bir diğeri ise, kesilen kurbanlardan kahin payının ayrılması ve kurban kanının kapı eşiğine serpilmesidir.¹⁶⁴ Babilliler kurban kanını saray kapılarının üst sövesine ve geniş kapısının yan sövelerine serpiyorlardı. Yahûdîlerse bu geleneği Fışh (hamursuz) bayramında uyguluyorlardı.¹⁶⁵ Prof. Waterman, fışh geleneğinin aslında Kenan elinde uygulanan dini geleneklerden olduğunu, bu kuralın uygulanış şeklinin ve kurallarının, İsrail'den asırlarca önce mevcut gelenekler arasında bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁶⁶ Prof. Reik da “Yahûdîler Mezal (sessizlik) bayramında hâlâ Kenanlılardaki Adonis geleneğinin kalıntılarını muhafaza edmektedirler” demektedir.¹⁶⁷

¹⁵³ A. Clay, *Light on the Old Testament*, s. 6.

¹⁵⁴ *Tarih el-Yahud fi Bilad el-Arab*, 1937, s. 78.

¹⁵⁵ Th. Noldeke, *Ency. Of Religions and Ethics*, I/669.

¹⁵⁶ A. Hermann, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 376, 444.

¹⁵⁷ S. H. Hooke, *The Origins of Early Semitic Ritual*, s. 62-63.

¹⁵⁸ *The Story of the Bible*, II/932.

¹⁵⁹ *Tekvin*, 17: 10-13; *Çıkış*, 12: 43-48; *Levililer*, 12: 3; *Yasanın Tekrarı*, 10: 16

¹⁶⁰ *Tekvin*, 17: 14

¹⁶¹ *Çıkış*, 4: 25-26; *Yeşaya*, 5:3

¹⁶² *Yeşaya*, 5: 2-6

¹⁶³ *Levililer*, 24: 5; *Çıkış*, 39: 36, 40: 23

¹⁶⁴ *Yasanın Tekrarı*, 24: 5; *Levililer*: 7: 31-34.

¹⁶⁵ Prof. Reik, *et-tukus el-veseniyye fi'd-diyanet el-Yahûdiyye*, s. 5.

¹⁶⁶ A. Clay, age., s. 10-12; L. Waterman, *Pre-İsrailite Laws in the book of the Covenant*, AJSLL, cilt 38, 1921-22, s. 36-37.

16. Tevrat, Kenan, Babil ve Mısır orijinlidir

Meşhur arkeologlar daha da ileri giderek, Tevrat yasasına - aynı yasa olması itibariyle- Kenan yasası adını vermektedirler. Eski Filistin tarihi uzmanlarından Prof. A. T. Olmstead, “Kenanlılar, o sıralarda Filistin’de tanrıları “Baal”ın tapınağın bulunduğu için kutsal merkez saydıkları başkentleri Şekim’de (şimdiki Nablus) ilk yasayı ortaya koydular” diyerek sözlerini şöyle sürdürüyor: “Kenanlılar’ın ilk yasalarını gözden geçirmeye, bazı tadilatlar yapmaya, bazılarını iptal ederek kendilerine özgü bir yasa, haline getirmeye sevkeden şey, öncelikle Hammurabi ve koyduğu kanunlar olmuştur. İşte Kenanlılar’ın bir takım tadilatlar girdirdikleri bu yasa Tevrat’taki yasanın aynısıdır. Yahûdîler onu kutsal kitaplarına almak ve emredilen farzları yerine getirmekle günümüze taşımışlardır.”¹⁶⁸ Prof. Waterman da aynı hususu teyit ederek, “Böylece İsrail oğulları (Mûsevîler) hazır yasalar buldular ve Kenan’daki hayatları boyunca onları uyguladılar” demekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Bu konuda bize bir takım bilgiler sunan arkeolojik araştırmalar, Kenanlılar’la Yahûdîler arasında herhangi bir kültür kopukluğu olmadığını göstermektedir.”¹⁶⁹ Prof. Kugenbirt de aynı yönde görüş belirtmektedir: “Artık İbranî dininin (Yahûdîliğin) mahalli olarak gelişip tekamül edemeyeceği kesinlik kazanmıştır. Aksine bu dinin ana unsurları doğudaki Sami kavimler arasında yaygın olan inançlar ve mevcut fikirlerden beslenmiştir ... Bu eski belgeler de kesinlikle göstermektedir ki, Ya-hûdîliğin eski zamanlarda diğer dinlerden ayrı bir din olarak geliştiği iddiası kuru bir hurafedir.”

¹⁶⁸ A. T. Olmstead, *History of Palestine and Syria*, s. 106-107.

¹⁶⁹ Waterman, *Pre-Israelite*, s. 37, 54.

W. Durant’ın görüşü ise şöyle: “Arap Yarımadası’ndaki ülkelerde MÖ. üç binli yıllara ait yaratılış, sapıklık ve tufan hikayelerine kaynak teşkil eden pek çok efsane vardı ... Muhtemelen Yahûdîler esaret günlerinde bunlardan bazılarını Babil edebiyatından almışlardır. Ancak, çok büyük bir ihtimalle onlar, bu tür hikayeleri çok daha önceleri tüm Yakın Doğu ülkelerinde yaygın olan eski Sami ve Sümer kaynaklarından almışlardır.”¹⁷⁰ Durant, sözlerini şu şekilde sürdürüyor: “Uluslararası halk hikayeleri, Tevrat sıfırlarının yazılmasına temel teşkil eden kaynaklardandır. Bu hikayeler Mısır, Hindistan, Tibet, Babil, İran, Yunanistan, Meksika ve diğer ülkelerde yaygın olan cennet, cennet nimetleri, yasaklı ağaç, insanları ebedilikten mahrum eden veya cennete zehir saçan yılan hikayeleridir.. Bunlar arasında en yaygın olanı ise şüphesiz ki tufan hikayesidir.

¹⁷⁰ *Kıssat el-Hudara*, Arapça çevirisi, s. 368-370.

Eski halklar arasında tufan hikayesiyle tanışmayan hiçbir halk yoktur. Asya’da tufandan kurtulması mukarrer olan gemi yolcusuyla ilgili hikaye dinlemeyen nesiller çok azdır. Yeşua ve Ezra’nın emriyle halka okunan sıfırlar, daha sonra Yahûdî hayat tarzının üzerine bina edildiği kanunların kaynağıdır.”¹⁷¹ Aynı Durant’ın bir diğer görüşü ise şöyle: “Erken Mısır edebiyatının çoğunluğu dini

edebiyattı. En eski Mısır inançları da Ehram kitabelerinde geçen ağıtlardır.. İbranî şairler bu metodu Mısır ve Babilliler’den alarak Mezmurlarda ebedileştirmişlerdir. “[172](#)

[171](#) Age., s. 113.

[172](#) Age., s. 125.

Bilim adamı Breasted, “Bugünkü Tevrat, eski Mısır firavun dönemine ait edebiyattan iktibaslar içermektedir.. Davut mezmurları Ak-henaton ağıtlarından pek çok şey almıştır. Aynı şekilde ‘Özdeyişler’ sıfırında de Mısırlı filozof Eminminobi’nin oğluna yaptığı vasiyette yazdıklarından birçok kısım aynen alınmıştır” demektedir. Yazar eserinde her iki kitaptan karşılaştırmalar yaparak şöyle diyor: “Ahd-ı Atik’le ilgili görüş ve araştırmaları baş tacı edilen ilim adamlarının tamamı, ‘Özdeyişler’ kitabının yaklaşık bir buçuk bölümünü teşkil eden bu kısmın büyük bir kesimimin, eski Mısırlı filozof Eminmino-bi’nin kitabından alındığı gerçeğini artık kabul ediyorlar. Yani İbranî nüsha aşağı yukarı eski hiyeroglif metninin motamot çevirisidir ... Dolayısıyla görülüyor ki ‘Eminminobi’nin hikmetli sözleri Ahd-ı Ka-dim’in birçok yerinde göze çarpmaktadır. Çünkü bu hikmetli sözleri sadece ‘Özdeyişler’ kitabında değil, aynı şekilde İbranî kanunlarında, Eyub, Yoel ve Yeremya sıfırındaki görüşler, benzetmeler ve ahlakî düsturlarda da kaynak olarak görüyoruz... Son araştırma ve keşifler, görüşlerimizi temelden değiştirmiştir. Çünkü şu anda çevrilip yayınlanan orijinal Mısır hiyerogliflerini bütünüyle İbranî Ahd-ı Atik’inde buluyoruz. H. Christman, muhtemelen Fenikeliler kanalıyla Filistin’e ulaşan 104 no.lu mezmurun kaynağının Mısır orijinli olduğunu belirtmektedir.”[173](#)

[173](#) Breasted, *Fecr ed-damir*, s. 394, 397.

Meşhur Sümerolog Kramer, Sümer edebiyatının Tevrat edebiyatı ve daha sonrakiler üzerindeki etkisi konusunda şöyle diyor: “Uygarlığımızın manevi alanlarında Sümer edebiyatının büyük bir etkisi vardı. Sümer edebiyatından etkilenenler, İbraniler’in edebi icatlarını oluşturan Tevrat edebiyatı, Yunanlılar’ın destan ve mitolojik bilgileriyle dolu İlyada ve Odysseia, eski Hindistan’ın edebi ürünlerini içeren Rig-veda ve kadim İran’dakileri içeren Avesta’dır. Bu edebi koleksiyonlardan hiçbiri şimdiki biçimlerinde MÖ. I. Binyılın ilk yarısından önce yazılmış değildi. MÖ. Yaklaşık 2000’den kalma tabletlere kazınmış Sümer edebiyatımız, bundan dolayı bu edebiyatlardan bin yılı aşkın bir zaman öncesine aittir. Üstelik bir diğer önemli fark daha vardır. Tevrat’ın, İlyada ve Odysseia’nın, Rigveda ve Avesta’nın metinleri, bugünkü şekillerini alıncağa kadar, değişen motifler ve çeşitli görüş açılarıyla derlemeciler ve düzeltmenler tarafından değiştirilmiş, düzeltilmiş ve yeniden düzenlenmişlerdir. Halbuki Sümer edebiyatımız öyle değildir; dört bin yıl önce kadim yazarlar (katipler) tarafından yazıldıkları şekliyle günümüze gelmişlerdir. Sonraki derlemeciler ve yorumlayıcılar tarafından değiştirilmemiş ve tadilat yapılmamıştır...”[174](#)

[174](#) Kramer, *Sümer Efsaneleri*, Arapça çevirisi, s. 43-44.

17. Uyduruk Yahûdî medeniyeti

Mûsa'nın pek çoğu okuma yazma dahi bilmiyen, medeniyet ve kültürden nasibini almayan tabileriyle birlikte Filistin'e geldiği, Ya-hûdîler'in burada Kenanlılar'ın dillerini, edebiyat ve kültürlerini özömsedikleri bilinmektedir. Aradan bir süre geçtikten sonra da Ke-nanlılar'den (Fenikeliler'den) aldıkları alfabeyle kendi kitaplarını yazmaya başladıkları da bilinmektedir. Hatta bu arada Kenanlılar'ın uygulayageldikleri ziraat sistemini ve diğer şeyleri de ödünç aldılar. Yahûdîler, Kenanlılar'ın dininden etkilenmiş, dinî âyin ve geleneklerinde, başta Arap ülkelerindeki tanrılar arasında birinci sırada yer alan “Baal” olmak üzere Kenan tanrılarına tahılla sunuda bulunmak, dua etmek gibi konularda yerli halkı taklit etmişlerdir. Hatta Yahû-dîler, tanrı “Baal”a saygılarını ifade etmek amacıyla Kenanlılar gibi çocuklarına ‘Baal’ adını da veriyorlardı. Bundan başka Yakın Do-ğu'daki hemen hemen tüm halklarda uygulanan sunu ve kurban takdim etme geleneğini de uygulamaya başladılar. Görüldüğü üzere, Ya-hûdîler'in insanlık medeniyetine herhangi bir katkıları olmadığı gibi, dinî ve din dışı edebiyatları da eski kültürlerden, Sümer, Kenanî, Fenikeli, Akkad, Babilli, Asurî, Keldanî ve Mısırlılar'ın dinî-edebî metinlerinden alınmıştır. Kısacası Mûsevîler, kendilerine ait olmayan, aksine başkalarının alın terinin semeresi olan bir medeniyeti teslim almışlardır. Üstelik de bunu Yahûdî asıllı Dr. İsrail Welfenson kabul ederek, “Arap ülkelerindeki Yahûdîler kesinlikle hiçbir deha ve üstünlük sergileyememiş, düşünce alanında herhangi bir dönemde meşhur olan bir fikir adamı çıkaramamışlardır”¹⁷⁵ demektedir, fakat bunu yeni ortamın Yahûdîler'in ruhî gücünü körelttiği ve bedevi düşüncesinin ağır bastığı görüşüyle açıklamaktadır. Ancak, bu görüş doğru değildir. Çünkü yeni ortam Yahûdî'nin ruhî gücünü köreltmemiş, aksine güçlendirmiştir.

¹⁷⁵ Tarih el-Yahud fî bilad el-Arab, s. 12.

Gustave Le Bon, “İlk Medeniyetler Tarihinde Yahûdîler” adlı eserinde bu konuda şöyle diyor: “Yahûdîler'in medeniyeti teşkil eden fen, ilim ve sanatları olmamıştır ve hatta onlar insanlık medeniyetine herhangi bir yardımda da bulunmamışlardır. Yahûdîler, tarihi olmayan yarı vahşi halkları hiçbir şekilde geçmiş değillerdir.”¹⁷⁶

¹⁷⁶ Gustave Le Bon, *El-Yahud fî tarih el-khudarat el-ûlâ*.

Breasted'in bu konuda söyledikleri ise şöyle: “İsrail oğulları (Mû-sa kavmi) Kenan iline geldiklerinde, Kenan medeniyeti 1500 yıllık eski bir medeniyetti. Evleri son derece rahattı; hükümet, sanat, ticaret, okuma yazma, din ve medeniyet oldukça gelişmişti. Vatanlarından ayrılan İbranîler (Mûsevîler) bunları olduğu gibi aldılar ... Kenanlılar'la kaynaşmaları İbranîler'in hayatında ciddi değişiklikler yapmış, bazıları çadırları terkederek, Kenanlılar gibi evler yapmaya başlamış, deri elbiselerini çıkararak, Kenanlılar'ın giydikleri yünlü kumaşlardan yapılmış elbiseler giymişlerdir.”¹⁷⁷

¹⁷⁷ Breasted, *El-usûr el-kadîme*, Arapça çevirisi, Beyrut, 1926, s. 55.

Breasted başka şeyler de söylüyor: “Eski Mısır ve Babil medeniyetlerinde bulunan bazı önemli unsurlar, Fenike ticaret merkezleri durumundaki sahil şehirlerinde kültür ve yaşantının temelini

oluşturuyordu ... Bilahere İbranî (Mûsevî)lerin girdikleri Filistin’de daha önce Kenanlılar yaşıyorlardı. Bunlar, İbranîler’in saldırısından önce en az bin yıllık bir medenî gelişme kaydetmişlerdi.

“Eski Mısır ve Babil kitabelerinden, ayrıca arkeolojik kazılardan da anlıyoruz ki, İbranîler’den önce Filistin’de oldukça gelişmiş bir medeniyet vardı. Filistin’deki Kenan medeniyetinde Babil kültürünün önemli bir etkisi vardı ve bu medeniyet Kenanlılar vasıtasıyla İbranîler’in din, edebiyat ve sanat hayatını da etkilemiştir. Bu bölgenin eskiden beri kadim Mısır medeniyetinin etki alanı içinde olduğunu da bu arada belirtmek gerekir. Mısırlılar, İbranîler’in Filistin’i ele geçirmelerinden en az iki bin yıl önce Fenike sahillerini hakimiyet altına almışlardı ve Mısır orduları Filistin’e Milattan 2500 yıl önce girmişlerdi. Mısır firavunları MÖ. XVI. Yüzyılda Batı Asya’yı fethedip, Fırat nehrine kadar olan bölgeyi hakimiyetleri altına aldıklarında, Filistin zaten dört asır boyunca onların ellerindeydi. Hatta İbranîler’in Filistin’e girişlerinden sonra dahi iki yüzyıl boyunca burası firavunların kolonisiydi. Dolayısıyla Filistin Mısır işgali altında ileri bir medenî seviyeye gelmişti ve İbranîler buraya saldırdıklarında ülke zaten Mısır medeniyetini bütünüyle benimsemiş haldeydi .. Şurası bir gerçek ki, fatih İb-ranîler’in orada buldukları dil, ülkenin o zamanki dili olan Kenaniceydi. İşte İbranîler bu dili aldılar ve daha sonra da aynı dil Tevrat’ın yazıldığı İbranîce olarak günümüze kadar geldi.”¹⁷⁸

¹⁷⁸ Breasted, *Fecr ed-damîr*, s. 372-373.

Merhum Prof. El-Akkad, oldukça edebî bir üslupla bu konuda şöyle diyor: “İsrail oğulları¹⁷⁹ gelişmemiş bir kabiledir. Göçebelik ve yerleşik düzen arasında bir hayat sürüyorlardı. Bunlar, göçebelik aşamalarını tamamlayamamış ve diğer milletler gibi yaparak medeni hayata geçememişlerdi. Yaptıkları şey, bedevileri taklit ederek simsarlık ve aracılıkla sınırlı kalmış, medeniyet kervanına katılamamışlardır. Kısacası diğer bedeviler gibi kan ve akrabalık bağlarıyla birbirine bağlı, fakat sosyal hayattan kopuk halde yaşıyorlardı.”¹⁸⁰

¹⁷⁹ Yazar Tevrat öncesi Musevîlerini İsrail oğulları olarak kabul etmektedir.

¹⁸⁰ *Es-Sakafet el-Arabiyye esbaka min sakafet el-Yunan ve'l İbriyyin*, s. 56.

Yahûdîler’in Kenan medeniyetinden etkilenişleri sadece din ve edebiyatla sınırla kalmamış, mimari alanda da onlardan etkilenmişlerdir. Prof. Taha Bakır bu konuda şöyle diyor: “Meşhur Süleyman Tapınağı, bir Kenan tapınağının planına göre yapılmıştır. Süslemeleri ve dekorasyonu da o tapınaktan mülhemdi. Hatta Urşelim (Kü-düs)deki kral sarayları için de aynı şey geçerliydi.” “Heykel” (tapınak) kelimesini de Yahûdîler Kenanicedeki “heyakil” kelimesinden almışlardır.¹⁸¹

¹⁸¹ Taha Bakır, *Mukaddime fi tarih el-khudarat el-kadime*, 2/300-301.

18. Son Görüşler

Yukarıdan beri anlatılanlardan Yahûdî kahinlerin Filistin ve Ba-bil’de kaleme aldıkları Tevrat

yasasının, o dönemde uygulamada olan eski ilkel yasalardan geniş ölçüde etkilendiği, kahinlerin bu ilkel toplumların yaşadıkları dönem dışındaki zamanlarda uygulanılması uygun olmayan bu kanunları aynen aldıkları anlaşılmaktadır. Yasanın büyük bir kısmını Keldanîler döneminde, Babil’deki esaret günlerinde kaleme alan kahinlerin ellerinin altında eski yasaların bulunduğu, tüm Sami lehçelerini ve hatta Sümer diliyle hiyeroglif yazısını da bildikleri kuşkusuz. Yahûdî kahinlerin pek çok şey aldıkları bu kitabelerin ancak çok az bir kısmı elimize geçmiştir. Ama bunlar bile Yahû-dîler’in kendilerine özgü bir edebiyatları olmadığını, Tevrat’ta anlatılan şeylerin çoğunun önceki kitabelerden iktibas edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla eğer Yahûdîler’in medeniyette bir öncülük rolü varsa, bunu Kenanî Araplar’ın kültürlerinden, dinî edebiyatlarından ve coğrafyalarından muhafaza ettikleri şeylere borçludurlar. Yahûdî-ler’in yaptıkları sadece bunları kutsal kitaplarına aktarmak, sonra da uzun yüzyıllar zarfında bize yansıtmaktan ibarettir..

İşin tuhaf tarafı, yabancı yazarların çoğunun arkeolojik kitabelerle Tevrat metinleri arasındaki benzerlik söz konusu olduğunda, ikincisinin birincisinden kopya edildiğini itiraf etmek yerine, lafi ağızlarında geveleyip arkeolojik tabletlerin Tevrat’ta anlatılanları teyit ettiğini belirtmeleridir. Bu tür sözleriyle güya Tevrat’ın eski olduğunu, arkeolojik tabletlerin onu teyit ettiğini ifade etmek istiyormuş gibi görünüyorlar. Araştırmacıların seçimde zorlandıkları husus, Tevrat’ın mı, yoksa arkeolojik tabletlerin mi daha eski olduğu konusudur!

Yazarlar, İbranîceyle ilgili araştırmalarında da aynı yolu takip ettikleri için, İbranîliği (yani Yahûdîliği) her zaman ve her yere sokan yabancı kalemlerin etkisinden kurtulamamışlardır. Halbuki tarihen sabittir ki, Mûsa ve yandaşlarının Filistin’e gelişlerinden birkaç asır öncesinde burada yaşayan insanların asli dili Kenaniceydi ve Mûsevîler bu dili Kenanlılar’dan ödünç almışlar, Filistin’e gelişlerinin üzerinden en az beş yüz yıl geçtikten sonra Aramiceden iktibas edilen İbranî lehçesi oluşmuştur. Ne var ki, uzman kişilerin o sıralarda Filistin’de Ke-nanîcenin dışında herhangi bir İbranî (Yahûdî) dili olmadığını itiraf etmelerine rağmen, hâlâ dönüp dolaşıp Kenanîceye Tevrat İbranîcesi (Biblical Hebrew) adını veriyorlar. Örneğin Prof. Abraşi şöyle diyor: “Göründüğü gibi İbranîce, İsrailîler’in (Mûsevîler’in) Kenan eline muhaceretlerinden önce Filistin’de var olan eski bir dildir.”¹⁸² İyi de, eğer bu dil Mûsa ve taraftarlarının zuhurundan önce varsa, Yahûdîler Kenan eline gelmeden önce nasıl olur da ona İbranîce (Yahûdîce) adı verildi? Keza Mıtran Yusuf ed-Debes de “Moab dili İbranîcenin bir koludur” demektedir.¹⁸³ Aynı yazar, Moab kralı Mişa’nın MÖ. Yaklaşık IX. Yüzyıl ortalarında İsrail kralını mağlup edişi münasebetiyle diktiği bir dikmetaştan bahseder ve “Bu dikmetaşda geçen metin, Moab diliyle ve Fenike alfabesiyle yazılmıştır; ama bütün kelimeler İbranî (Yahûdî) orijinlidir” demektedir.¹⁸⁴ Burada durup şöyle bir soru soralım: “Hangi dil daha eskiydi? Moab dili mi, İbranîce (Yahûdî dili) mi? Mo-ablılar’ın ve Kenanlılar’ın Filistin’in aslî sakinleri oldukları, Moablı-lar’ın tıpkı Kenanlılar gibi kendilerine özgü bir medeniyet geliştirdikleri, Mûsa ve Yahûdî çağından önce ve hatta Aramiceden kopya edilen İbranîcenin oluşumundan önce birkaç asır devam eden kendi devlet ve hükümdarlarının bulunduğu tarihen sabitken, nasıl olur da Moab dili İbranîce yahut Yahûdîcenin bir kolu olabilir?!.. Bir de İbranîcenin eski bir dil olması açısından Kenan diline benzediğini söylemek yerine, Kenancanın İbranîceye

benzediğini söylemek suretiyle, okuyucunun kafasında İbranîcenin daha eski olduğu imajını yaratmaya çalışıyorlar. Hatta bu görüşü savunanlar, İbranîcenin bütün diğer Sami dillerinin anası olduğunu ileri sürüyorlar. İyi ama bu iddialarla, Kenan-lılar'ın en az iki bin yıl önce Mûsa ve Yahûdîler'den önce Filistin'de var oldukları gerçeğini nasıl uzlaştıracamız? Prof. Olinary bu konuda şöyle diyor: “Yahûdîler'e duyulan sempati, İbranîceyi ana dil olarak kabul etmeye sevketmiştir. Hatta bu öncelik sadece Aramice ve Arapça için değil, diğer bütün diller için geçerli görülmektedir.”¹⁸⁵

¹⁸² Abraşi, *el-Adab es-samiyye*.

¹⁸³ Mitran Yusuf ed-Debes, *Tarihu Suriye*, Cilt 1, s.. 2.

¹⁸⁴ Age., s. 7.

¹⁸⁵ Olinary, *El-kavaid el-mukarene lillugât es-sâmiyye*, s. 1.

Halbuki Yahûdî yazar Welfenson “Yahûdîler eskiden beri İbranîce-nin (Yahûdî dilinin) dünyanın en eski dili olduğunu iddia ediyorlardı. Bu inanç Yahûdîler'den diğer araştırmacılara da sirayet etti ve hatta Orta Çağ Arapları dahi buna inanıyorlardı” diye itiraf etmektedir.¹⁸⁶ İşte Filistin'de bulunan ve MÖ. X. Yüzyıla ait olan Gezer takvimi, Kudüs'ün asli sakinleri Yebuslar dönemine ait Ayn-ı Sulvan kita-besiyle, Şekem ve Lakhiş kitabeleri gibi diğer eski yazıtların eski İbra-nîce örnekleri olarak kabul edilmeye başlanmasının sebebi budur. Ne var ki kitabeler tarihi uzmanı Diringe, “Bu kitabelerin eski Kenanî yazısıyla yazıldığını kabul etmek daha doğrudur” demektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Welfenson, *El-lugât es-samiyye*, s. 7.

¹⁸⁷ Diringe, “Kitabe”, s. 118-119.

Bu konuda kaydedilmesi gereken bir diğer önemli husus da, BBC'nin 22 Şubat 1971'de verdiği önemli bir keşif haberidir. Haberde, Halil şehrinde Filistin'in aslî sakinlerinin diliyle yazılmış MÖ. 700 yılına ait bir kitabenin bulunduğu belirtiliyor, Yahûdî dilinin yani İbranîcenin daha geç döneme ait olduğu, kitabedeki dille konuşan asıl halkın ülkenin çoğunluğunu teşkil ettiği, Yahûdî diliyle konuşanlarınsa azınlık durumunda olduğu belirtilmekteydi. Bu yayın, Yahûdîler'in Filistin'e göç yoluyla gelen yabancılar oldukları ve araştırmacıların eserlerinde belirttikleri gibi, İbranîcenin ülke halkının hakim dili olmadığını itiraf eden ilk yabancı yayındı.

Ben, bu haberin doğru olup olmadığını araştırmadan edemezdim. Hemen BBC'yle irtibat kurarak, bu keşifle ilgili daha detaylı bilgi istedim. Radyo idaresi beni Michigan Üniversitesi Yakın Doğu dilleri profesörü G. E. Mendenhall'a, bu keşfi yapan kişiye yönlendirdi. Mendenhall, gönderdiğim mektubu alır almaz 8 Temmuz 1971'de uzun bir mektup yazarak cevap verdi. Elinizdeki kitabın baskıya hazırlandığı bir sırada, yukarıdan beri anlattıklarımıza ilave olarak Mendenhall'ın yazdıklarını ilave etmeyi gerekli gördüm. Prof. Men-denhall, bu konunun çarpıtıldığını itiraf ettikten sonra, Davud ve Süleyman peygamberler döneminde ve onlardan sonra kullanılan dilin Kenan lehçesi olduğunu, peygamber Yeşaya'nın MÖ. VIII. Yüzyılda Yahûdîler'in kullandığı dili “Kenan lehçesi” yani Kenan dili olarak adlandırdığını belirtmektedir.¹⁸⁸ İşin ilginç tarafı, Prof. Menden-hall'un

Kenanicenin o asırda Filistin’de kullanılan dil ve putperest Kenani kültürünün hâkim kültür olduğunu itiraf etmesine rağmen, hâlâ saf Kenan dilini Tevrat İbranîcesi (The Language of the Old Testament of the Hebrew Bible) olarak nitelemesiydi.

[188](#) 3. Bölüme bkz.

Böylece İbranîce ve Ahd-i Kadim henüz var olmadıkları bir asra irca edilmekte, Yahûdîliğin ve İbranî dilinin, her zaman ve hatta Ya-hûdîler’in henüz varlık âleminde yer almadıkları dönemde mevcut olduğu ileri sürülmektedir. İşte, Yahûdîce anlamındaki eski İbranî dilinin Yahûdîler’in zuhurundan öncesinde var olduğunu ileri süren Abraşi’nin demek istediği budur.

Bu uydurma görüş, ilk önce hahamlar ve kahinler tarafından ortaya atılmış, onlardan Yahûdî yazarlara geçmiş, insanlar da Yahûdî tarihini, henüz Yahûdîler’in var olmadıkları bir zamana irca edilmesini gözü kapalı kabul etmişlerdir. İşte bu yazarlardan biri de Yahûdî asıllı İsrail Welfenson’dur. Welfenson, kendi ifadesiyle bu görüşü Yahûdî hahamlarının çok eski çağlardan beri yaydıklarını itiraf etmesine rağmen, yine de şöyle diyor: “İsrail oğullarından binlerce yıl önce Sami milletler var olmakla birlikte, bilim adamları İbranî dili ve edebiyatında tüm Sami dillerin araştırılmasına uygun bir anahtar bulmaktadırlar. Çünkü Babilli, Asurî ve Aramiler’den bize kadar yetip gelen eserler, İsrail oğulları medeniyetinden günümüze kadar ulaşanlara kıyasla oldukça azdır ... İbranî dili, semitik dillerin anası-dır; İsrail oğullarının var oluşundan önce vardı ve kullanılmaktaydı. ... Filistin halkının, Turu Sina ve Doğu Ürdün’de yaşayan birçok kabilenin dili Kenaniceydi. Bu halkların en önemlileri Edom, Ammon, Moab oğulları, Amalikler, Medyani ve İsmaili kabilelerdi. Sonra Turu Sina ve Hicaz civarındaki bu kabileler arasında İsrail oğulları ortaya çıkarak diğer iklimlere yayıldılar. Bu dil de (Kenanice) çok uzun bir süre, Kenanî lehçelerden olan Aramice ön plana çıkıncağa kadar nüfuzunu muhafaza etti. Böylece asıl İbranîce ve Kenanca lehçeleri siyasi değişikliklere paralel olarak zayıflayarak yerlerini Filistin, Suriye, Irak ve Turu Sina’da Arami lehçelerine bıraktılar.”[189](#) İşin tuhaf yanı, Batılı yazarların hemen tamamının bir an bile düşünmeden ve “Yahûdîler henüz ortada yokken, nasıl olur da eski Kenan dili abirilere yani Yahûdîler’e maledilebilir?” diye sormadan bu sözleri benimsemiş olmalarıdır.

[189](#) Welfenson, *Tarih el-Yahud fî bilâd el-arab*, giriş, s. Z.

Hiçbir tarihî gerçeğe dayanmayan, aksine mantık ve akl-ı selime tamamıyla ters düşen, önümüze başı aşağıda bacakları yukarıda bir insan sureti çizen bu görüşleri benimseyen ilim adamlarını görmek gerçekten üzücüdür. İşin daha da üzücü yanı, Welfenson’un sözü edilen kitabının Mısır’da ders kitabı olarak okutulması, yazarının da Dr. Taha Hüseyin’in başında bulunduğu bir kürsüde Sami dilleri uzmanı olarak kabul edilmesidir.[190](#)

[190](#) Tipik bir Fransız hayranı olan, Fransız bir kadınla evli bulunan ve kendini Arap dilinin gelmiş geçmiş en büyük uzmanı sayarak, “Kur’an-ı Ke-rim’i okurken bazen elime kırmızı bir kalem alıp, gördüğüm yanlışları düzeltesim geliyor” diyen de yine Taha Hüseyin’dir. (çev.)

BEŞİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM, İSHAK VE YAKUB DÖNEMİ

İBRAHİM, İSHAK VE YAKUB DÖNEMİ

1. Filistin İbrahim, İshak ve Yakub (İsrail) için gurbet eldir

“Filistin’de Arap Medeniyeti” adlı makalemi yayınladığımda, meslektaşlarımdan birisi bana şu soruyu sormuştu: İsrail oğullarının Filistin’le olan bağları nedir? Asıl vatanları neresidir ve iddia ettikleri gibi Filistin midir? Okuyucunun da aynı konuyu merak edebileceği düşüncesiyle bu soruya bizzat Tevrat metinlerine dayanarak kısaca cevap vereceğim.

a) Bizzat Tevrat’ın ifadesiyle Filistin toprakları İbrahim, İshak ve Yakub oğulları için diyar-ı gurbettir. Çünkü bunlar Filistin’de, yerli halk Kenanlılar arasında yabancıydılar. Nitekim Tevrat da onlardan ‘Filistin’e çıkıp gelen yabancılar’ olarak bahseder.¹ Asıl vatanları “Aram-Naharayim” denilen yer ise, mensup oldukları Arâmî aşiretlerin yaşadığı Haran (şimdiki Harran) bölgesidir.² Arâmîler, Arap Yarımadası’ndan göç ettikten sonra burada Belih nehri kaynağı civarına yerleşmişler, bu aşiretlerden bazıları bilahere Güney Irak’a (Babil civarına) gelmişlerdir ki, İbrahim peygamber de onların torunlarından. Metinde geçen “konuk olma” ibaresi ise İbrahim peygamberin Filistin ve Mısır’da misafir olarak bulunduğu anlamındadır. “Ve İbrahim Filist yöresinde konuk olarak uzun süre yaşadı.”³; “Ülkedeki kıtlık yüzünden İbrahim geçici bir süre için Mısır’a gitti.”⁴, “İbrahim Mamre’den Negev’e göç ederek Kadeş ve Sur kentlerinin arasına yerleşti. Sonra geçici bir süre Gerar’da kaldı.”⁵ İbrahim Hebron’da Hattiler’den mezar yapabileceği bir toprak satın almak istediğinde onlara şöyle der: “Ben aranızda konuk ve yabancıyım. Bana mezar yapabileceğim bir toprak satın. Ölümü kaldırıp gömeyim.”⁶ Aynı şekilde Tevrat’ta İshak ve Yakub için şöyle deniliyor: “Yakub babasının yabancı olarak kalmış olduğu Kenan ülkesinde yaşadı.”⁷; “Yakub, İshak’la İbrahim’in de yabancı olarak kalmış olduğu, bugün Hebron denen Kiryat-Arba yakınlarındaki Mamre’ye, babası İshak’ın yanına gitti.”⁸; “Bağırıyor ve Tanrı Rabbin huzurunda, kaybolan Arâmî babamdı, Mısır’a gitti ve geçici olarak oraya yerleşti.” Demek ki Tevrat’ta geçen “tagarrabe” kelimesi batı yönüne doğru gitti anlamında olamaz. Çünkü “gurbet el” ibaresinin geçmesi böyle bir ihtimali ortadan kaldırıyor.

¹ “İbrahim, evindeki en yaşlı ve her şeyden sorumlu uşağına ‘Elini uyluğumun altına koy’ dedi. Yerin göğün Tanrısı Rabbin adıyla ant içmeni istiyorum. Aralarında yaşadığım Kenanlılar’dan oğluma kız almayacaksın. Oğlum İshak’a kız almak için benim ülkeme, akrabalarımın yanına gideceksin.” (Tekvin: 24:2-4); “Uşak daha sonra efendisinden on deve alarak en iyi eşylalarla birlikte yola çıktı; Aram-Naharayim’e, Na-hor’un yaşadığı kente gitti.” (Tekvin: 24: 10; 24:33-38) Bu âdet (yani elini uyluğun altına koyarak ant içme âdeti) Yahûdî gelenekleriyle ilgisi olmayan saf bir Arap geleneği değil midir? Ayrıca bu sözler İbrahim Halilullah’ın Kenan elinde yabancı olduğunu göstermiyor mu? Bir diğer yönden eğer orada kendi aşiretinden Yahûdîler yaşıyor olsalardı, oğlunu onlardan birinin kızıyla

evlendirmek dururken, neden Aram-Naharayim gibi uzak bir yere adam göndermeye ihtiyaç duysun ki? Aynı şekilde bkz. *Tekvin*: 28: 1-3; 47: 7-9

[2](#) Burada, MÖ. XVII. Yüzyılda topu topu yetmiş kişilik aile efradıyla Mısır’a göç eden İsrail oğulları (Yakub oğulları) ile MÖ. XIII. Yüzyılda Filistin’e gelen Mûsa kavmini birbirinden ayırdetmek gerekir. Çünkü İsrail’in ailesi zaman içinde Mısır toplumu arasında kaynaşıp erimiştir ve Mısır’dan çıktıktan sonra Filistin’e saldıran Mûsa ve taraftarlarıyla herhangi bir bağı kalmamıştır. Yakub ailesinin Mısır’a girişiyle Filistin’e saldıran Mûsa kavmi arasında altı yüz yıl gibi uzun bir fasıla vardır. Çünkü Mısır’dan çıkan Mûsa taraftarlarının büyük çoğunluğu Heksos bakiyelerinden ve ileride izah edeceğimiz gibi Mısırlı kaçak askerlerden oluşuyordu.

[3](#) *Tekvin*: 21: 34; 22: 19

[4](#) *Tekvin*, 12: 10

[5](#) *Tekvin*, 20: 1

[6](#) *Tekvin*, 23: 4

[7](#) *Tekvin*, 37: 1, ayrıca bkz. *Tekvin*, 26: 1-3: “Tanrı İshak’a görünerek ‘Mısır’a gitme’ dedi. Sana söyleyeceğim ülkeye yerleş. Orada bir süre kal.”

[8](#) *Tekvin*, 35: 27, yine bkz. *Tekvin*, 36: 6-7. “Esav, karılarını, oğullarını, kızlarını, evindeki bütün adamlarını, hayvanlarının hepsini, Kenan ülkesinde kazandığı malların tümünü alıp kardeşi Yakub’tan ayrıldı, başka bir ülkeye gitti. Birlikte yaşayamıyacak kadar çok malları vardı. Yabancı olarak yaşadıkları bu topraklar davalarına yetmiyordu.”

b) Tevrat’ın ifadesiyle İsrail’in on iki oğlu da Feddan-ı Aram (Harran bölgesi)nde doğmuştur. Çünkü İsrail adındaki^{[9](#)} babaları Yakub burada yirmi yıl ikamet etmiştir. Demek ki İsrail oğulları Filistin dışında doğup büyümüşlerdi. Tevrat’ta zikri geçen İsrail oğulları, da bunlardır. Tevrat’ta Yusuf’un kardeşleriyle olan meselesi, onun Mısır’a satıldıktan sonra geçen olaylar, Firavun’un hizmetine nasıl girdiği, devlet işlerini nasıl eline aldığı, daha sonra kardeşlerinin babaları Yakub’la (İsrail) birlikte Mısır’a gelişleri detaylı olarak anlatılır. Tahminlere göre onların Mısır’a gelişleri Heksoslar’ın bu ülkede hüküm sürdükleri MÖ. 1575-1580 yılları arasında gerçekleşmiştir.^{[10](#)} Tevrat’ta peygamber Mûsa’nın Mısır’da bu olaydan çok daha sonraları, yani firavun II. Ramses döneminde (M.Ö. 1304-1237) ortaya çıktığı ve onları Kenan iline (Filistin’e) getirdiği anlatılmaktadır. Yahûdî tarihinde bu olaya “Çıkış” adını veren de bizzat Mûsa’dır. Tevrat’a göre Yusuf’un iki oğlu (Manasse ve Efrayim) Mısır’daki “Avn” kahini “Potifora”nın kızı Esanat’tan dünyaya gelmiş ve orada büyümüşür.

[9](#) “Adam ‘Artık sana Yakub değil İsrail denilecek’ dedi. Çünkü Tanrıyla, insanlarla güreşip yendin.” *Tekvin*, 32:28

[10](#) Birinci bölümde Heksoslar’la ilgili kısma bkz.

Tüm bunlar, İsrail oğullarının asıl vatanının Filistin değil, Arâmî aşiretlerinin vatan edindiği Harran bölgesi olduğunu gösteriyor. İsrail oğulları da Arâmîler’in ahfadıdır. Tevrat’ta adları geçen tüm kardeşler, Filistin dışında doğup büyümüşlerdir. Bunu söyleyen biz değil, doğrudan doğruya Tevrat’ın kendisidir.

2. İbrahim, İshak ve Yakub dönemiyle Mûsa ve Yahûdî dönemi ayrı şeylerdir

Tevrat Tarihi adlı üçüncü bölümde, Yahûdîler ve Tevrat’ın başından geçen olayların bizi üç isim

(İsrail, Mûsa kavmi ve Yahûdîler)le ilgili devirleri birbirinden ayırdetmeye sevkettiğini belirtmiştik. Çünkü bu adlandırmalar, kendilerine özgü bir dönemde kullanılmıştır. İbrahim, İshak ve Yakub (İsrail) devrinin bağımsız bir dönem olduğunu, bunun Mûsa peygamber ve kavmiyle yani Yahûdîler’le hiçbir ilişkisinin bulunmadığını kaydetmiştik. Burada sorulması gereken soruya ikna edici delillerle cevap vermek zorundayız: Tevrat yazarlarının iddia ettikleri gibi, Mûsa önderliğinde Mısır’dan çıkan topluluğun İsrail’le bir ilgisi var mıdır?

Öncelikle kaydetmek gerekir ki, Tevrat yazarlarının bu kitabı yazmaya başladıkları tarihle İbrahim peygamber dönemi arasında 1300, Mûsa dönemi arasında ise 700 yıldan daha fazla bir zaman dilimi vardır. Tevrat, Mûsa önderliğinde Mısır’dan çıkan bu topluluk bakiyelerinin kökenini İbrahim peygambere bağlamaya çalışmaktadır. İddiaya göre Tevrat yazarları da bizzat bu topluluğun ahfadıdır. Burada gözetilen amaç, söz konusu topluluğun bilinmeyen aslını insanlığın en kutsal bir kökenine bağlamak, arkasından da hayali ard-ı mev’ud ideasını, bununla hiç bir ilgisi bulunmayan İbrahim ve Mûsa’ya isnat etmektir. Tevrat yazarları bu amacı gerçekleştirmek için, sözü edilen topluluğu doğrudan İbrahim peygambere ve torunu Yakub’a (İsrail’e) bağlamışlardır. Amaçları ise kendilerine toplumlar arasında üstün bir yer ayırmak ve İsrail oğullarını seçkin bir halk yapmaktır. Bunu yaparken de MÖ. XIII. Yüzyılda yaşayan Mûsa cemaatiyle birbirini müteakiben MÖ. XIX. ve XVII. Yüzyıllarda yaşayan İbrahim ve torunu Yakub arasındaki zaman dilimini göz önünde bulundurmamışlardır. Halbuki İbrahim peygamberle Mûsa dönemi arasında 700 yıllık bir ara dönem vardır. Vukû bulan olaylar ışığında bu ara dönemi incelemeden önce, önemli bir noktayı vurgulamak gerekir: Abram, Yakub, Yusuf ve hatta Yakub anlamına gelen İsrail adları, bölgede çok uzun zamandan beri kutsal kabul edilen ruhani adlardı. Bu adlar, MÖ. II. Binyıla ait Kenan orijinli adlardır ve günümüzde olduğu gibi, o zamanlarda da kutsal sayılan kişi ve yerlere verilmekteydi. Babil ve Mısır belgelerinde Abram adının, şahıs ve yer adı olarak kullanıldığı¹¹ bilinmektedir. Aynı şekilde Mısır kitabelerinde Yakub ve Yusuf isminin tanrı “İl”e (veya “el”) bitiştirilerek kullanıldığı görülüyor: “Yakub-il”, “Yusuf-il”. Anlamı ise “Tanrı İl Yakub’u korusun” ve “Tanrı İl Yusuf’u korusun” demektir. Kenanlılar’da ve Arâmîler’de “en yüce tanrı” (supreme God)¹² anlamına gelen “il” Tevrat’ta geçen ve İbrahim peygamber dönemiyle ilişkilendirilen tanrı “il”le aynıdır, fakat Tevrat yazarlarının daha sonraları kendilerine özgü bir tanrı olarak gösterdikleri Yahûdî tanrısı “Yahve”yle ilgisi yoktur. “Yakub-il” ve “Yusuf-il” adları, XVIII. sülale firavunlarından III. Thotmes’in işgal ettiği Kenan şehirlerinin de adlarıdır. İsrail adı da Mısır kitabelerinde, Güney Filistin’de XIX. sülale firavunlarından Merneptah’ın MÖ. yaklaşık 1330’da itaat altına aldığı bir bölgenin adı olarak geçmektedir ki, bu bölge “Vaşka-lon” (Askalan), “Gezer” ve “Huriye” şehrini içine almaktadır. Lods’a göre “O sıralar Filistin’de İsrail adıyla bilinen bir Kenan kolonisi olmuş olabilir.”¹³ O sıralar “İsrail” adının kutsal ve ruhani bir adlandırma olduğu konusunda ise Tevrat, Yakub’un “Allah’la ve insanlarla mücadele etmesi” sonucu İsrail adını aldığını belirtmektedir.¹⁴ Sözcüğün sonunda “il” eki bulunduğu için günümüz bilim adamları onu “İl muhkem kılsın” veya “İl medet versin” anlamında da dü-şünmüşlerdir.¹⁵ Sizin anlıyacağınız, bu adların tamamı Kenanî kökenlidir ve İbrahim peygamber ve ondan önce kullanılmaktaydı. Yani Mûsa’dan, Yahûdîler’den ve Tevrat’ın

kaleme alınmasından en az 1500 yıl önce kullanımdaydı. Allbright, Tevrat'ta geçen Abram, Ya-kub, Benyamin ve Zebulun gibi adların Aramîler'de çok kullanılan isimler olduğunu kaydetmektedir.¹⁶ Coğrafi yerlerin şahıs adlarıyla anılması âdeti oldukça eski bir âdettir ve günümüzde de kullanımdadır. Nitekim Tevrat'ta geçen bazı şahıs adlarıyla Filistin'deki yer adları (Bal'am, Saydon (Sydon), Kenan vs.) aynıdır. Killer de bu konuya işaret ederek "İbrahim'in ecdadı ve seleflerinin adları, bilinmeyen dönemlerden gelmektedir. Bunlar Mezopotamya'nın kuzeybatısındaki bazı şehir adlarından başka bir şey değildir" demektedir.¹⁷

¹¹ Daha ileriye bkz.

¹² Lodes, *tsrael*, s. 47.

¹³ Age., s. 188.

¹⁴ *Tekvin*, 32: 28

¹⁵ Aslında İsrail de Yakub gibi - İl ve Yusuf- Kenanîce bir kelimedir. "İl" kelimesi iki anlamlıdır. Birinci anlamı "kul", "köle", ikinci anlamı ise tanrı "İl'dir. Dolayısıyla İsrail'in anlamı "Tanrı İl'in kulu" demektir. Bilim adamı İbkar es-Sahhaf "İsrail ve Vaadedilmiş Topraklar" adlı eserinin 133. cü sayfasında kelimenin Abirice olduğunu belirtmektedir, ama bu doğru değildir. Çünkü İsrail kelimesi İbrani lehçesi henüz ortaya çıkmadan birkaç asır önce Mısır kitabelerinde geçmektedir. Aynı yazar eserinin 481. sayfasında, İbrani lehçesinin Mûsa'dan birkaç asır sonra ortaya çıkması hasebiyle nispeten yeni dönem lehçelerinden sayıldığını belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Britanya Ansiklopedisi, 1965 bas, 12/696.

¹⁶ *The Jewish People, past and present*, I/30.

¹⁷ Killer, *Et-tevrat ke'-ttarih*, s. 68.

İsrail oğulları diye bilinen Yakup cemaatı Haran (bugünkü Harran) denilen aslî vatanlarını ve kendileri için gurbet durumundaki Filistin'i MÖ. XVII. Yüzyıl civarında terkederek Mısır'a gitmiş; Yusuf, orada Mısır baş kahininin kızıyla evlenmiştir. Tevrat'a göre bu cemaatın soyundan gelenler yaklaşık beş yüz yıl sonra atalarının kim olduğunu bilmeden Mısır'dan çıkmış, kendine İsrail oğulları adını vermiş ve aradan geçen 500 yıl zarfında atalarıyla hiçbir bağları kalmadığı halde Filistin'e (Kenan eline) saldırmıştır. Fakat arkeolojik bulgulara müracaat ettiğimizde, İsrail oğulları denilen topluluğa izafe edilen bu saldırının, aslında Mısır'ın Filistin'e karşı düzenlediği bir saldırı olduğunu, bunun Filistin'e yapılan ilk saldırı olmadığını, ondan önce ilk firavunlar döneminde de buna benzer saldırılar yapıldığını, Mısır'ın doğu sınırları üzerinde bulunması sebebiyle kendi güvenlik açısından orayı fethetmeyi gerekli gördüğünü, burasının yani Filistin'in doğudan gelen saldırganların kullandığı tabii bir güzergah durumunda bulunduğunu öğreniyoruz. Mısır kitabelerine göre sadece firavun III. Thotmes (MÖ. 1479-1448) Asya topraklarına on yedi saldırı düzenlemiş ve tabi ki bunların tamamı Filistin yolu üzerinden gerçekleştirilmiştir.¹⁸ Dolayısıyla Mısır, komşu kavimlerden gelebilecek saldırılara karşı bütün imkanlarıyla Kenan krallarını destekliyor, onların kültürel ve dini işlerine müdahale etmiyordu. Tevrat yazarlarının MÖ. XIII. Yüzyılda Mûsa peygamber önderliğinde İsrail oğullarının Filistin'e düzenlendiğini ileri sürdükleri saldırı da, daha önceki müteaddit Mısır saldırılarından başka bir şey değildi. Ordunun başında Mısırlı bir peygamber vardı ve ordu da Gustave Le Bon'un işaret ettiği gibi, bir miktar Mısır askeriyle, Hek-sos bakiyelerinden ve

efendilerinden kaçan kölelerden ve savaş esirlerinden müteşekkildi.¹⁹ Bu askerlerin tamamının Kopt dilini kullandıkları muhakkak. Şu farkla ki, bu saldırı ana devletten (firavunlar devletinden) kopmuş bir grubun düzenlediği saldırıydı. Alışılmış askerî bir düzeni ve 1500 yıl boyunca firavunların Filistin'e düzenledikleri saldırılar sırasında arkalarına aldıkları devlet desteği yoktu. Diğer yandan bu saldırının Mısır devletinin çıkarlarına hizmet eden siyasi hedefleri olmadığı gibi, orduyu teşkil eden insanlar da putperest bir toplumda baskı altında tutulan, bu yüzden sığınıp hayatlarını devam ettirebilecekleri mamur bir ülkeyi ele geçirmeye çalışan kaçaklardı. Bunlar, bir ülkeyi ele geçirip, yerli sekeneyi oradan kovacak kadar güçlü olmadıkları için, Ürdün'ün doğu kesimine adım atıncağa kadar yaklaşık yarım yüzyıl barınacak bir yerleri olmadan gezinip durdular. Kaydetmek gerekir ki, Mısır'dan çıkışından itibaren bu topluluğu birbirine bağlayan unsur, siyaset veya hemşehrilik bağları değil, tamamen dinî temele dayalı bağlardı. İleride izah edeceğimiz gibi, Akhenaton döneminden tevarüs ettikleri tevhit dinini benimsedikleri için Mısır'da şiddetli takibata maruz kalmışlardı. Daha sonra bu cemaatin bakiyeleri olan Yahûdîler ortaya çıktılar ve belli bir milliyeti olmayan dinî bir toplum teşkil etmek amacıyla günümüzde dahi varlığını sürdüren bu dominantı muhafaza ettiler. Mısır'ın daha sonra İsrail adını alan bu devleti bağrına basması, onu maddi ve manevi yardımda bulunması, hatta Tevrat'ın ifadesiyle Mısır firavununun kızını kral Süleyman'la evlendirmesi²⁰ onu boysun-durmaktan âciz kaldığı bazı şehirleri ele geçirmesi için ordu göndermiş²¹ olması da Filistin'e ilgi duyduğunu göstermektedir.

¹⁸ Lods, *İsrael*, s. 46.

¹⁹ *El-yahud fî tarih el-khudârât el-ûlâ*, Adil Zuayter çevirisi, s. 33; J. Smith, *God and Man in Early Israel*, s. 36.

²⁰ *I. Krallar*, 3: 1

²¹ *I. Krallar*, 9: 16

Bizi bu sonucu çıkarmaya iten delilleri açıklamadan önce, Yakub ailesinin Mısır'a muhaceretini müteakiben geçen beş asır esnasında Mısır'da meydana gelen iki önemli olaya işaret etmek zorundayız. Çünkü bu beş yüz yıllık ara dönem, Yakub ve oğullarıyla Mûsa taraftarları arasında kalan bir dönemdir. Bu süre zarfında Yakub ve taraftarları Mısır'da Heksoslar'ın hüküm sürdüğü (MÖ. 1785-1580) bir ortamda bütünüyle eriyip gitmişlerdir.²² Şu hususu da kaydetmek gerekir ki, o sıralar İsrail'in (Yakub'un) oğullarının kardeşi Yusuf Mısır'da iktidarda önemli bir mevkiyi elinde tutuyordu ve Yakub ailesinin Mısır'a muhacereti de bizzat bu sırada gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi Yusuf, bulunduğu mevki itibariyle ve özellikle baş kahin Potifora'nın kızı Asenat'la evlendikten sonra Mısır halkıyla kaynaşmıştı. Yusuf'un Manasse ve Efrayim adlı iki oğlu da bu kadından doğmadır.²³ Bu dönemin hemen başında Mısır halkıyla kaynaşmanın bundan daha büyük örneği olur mu? Yusuf oğulları Manasse ve Efrayim yüzde yüz Yakub soyundan sayılabilir mi? Anneleri Mısır'ın baş kahininin kızı olması hasebiyle Manasse ve Efrayim'in Mısırlı kızlarla evlenmesini engelleyen bir yasak olabilir mi? Dahası, Yusuf'un yeğenlerinin amcalarını örnek alarak Mısırlı kızlarla evlenmelerini engelleyen bir yasak mı vardı? Tevrat'ın belirttiği gibi yetmiş kişiden ibaret bir ailenin

(aşıret değil) yabancı bir ülkeye muhaceret edip de, beş yüz yıl zarfında yeni bir ortamda kültürel, sosyal ve hatta ırkî yönden yerli halkla kaynaşarak eriyip gitmemesini biz bilimsel açıdan tasavvur dahi edemeyiz. Kaldı ki, Yusuf ve kardeşlerinin aralarında yaşadıkları hakim zümre Heksos kabileleri dahi Mısır dil ve kültürünü benimsemiş, iktidarlarının son dönemlerinde Mısır halkıyla kaynaşmış, çocuklarına Mısırlı halkın kullandığı adlar koymuş ve bu ülkede topu topu iki yüz yıl kalmış olmalarına rağmen kralları bile günlük hayatlarında firavunları taklit etmişlerdir.

[22](#) Birinci bölüme bkz.

[23](#) Tekvin, 46: 20

Yusuf ve kardeşlerinin soyunun Mısır halkı içinde tamamen eriyip gittiklerini gösteren bir diğer olay, Yusuf ve Heksos döneminden sonra gelen Mısır firavunu Akhenaton'un (MÖ. 1375-1358) tek tanrıci dini benimseyip, Mısır halkını bu inancı kabul etmeye zorlamasıdır. Çünkü ondan sonradır ki Mısır halkının büyük bir kesimi “tebaa kralın dinindendir” hükmü gereğince tevhit dinini kabul etmiştir. Görüldüğü kadarıyla Akhenaton tevhit dinini bütün imparatorluk topraklarında yaymak istiyordu. Büyük bir ihtimalle firavun bu dini Yusuf, Yakub ve Heksoslar döneminden tevarüs etmiş, İsrail'in (Ya-kub'un) soyu da Mısırlılar'ın yeni dini kabul etmelerinden sonra onlar arasında eriyip gitmiştir. Bilindiği gibi, özellikle o dönemlerde din kavimleri arasında çok güçlü bir bağ olduğu için, Mısırlılar'ın tevhit dinini kabul etmeleriyle birlikte Yusuf ve kardeşlerinin zürriyetiyle Mısırlılar arasındaki engeller ortadan kalkmıştır. Bir diğer yandan İsrail oğulları (Yusuf ve kardeşlerinin soyu) idari yönden Heksoslar'a bağlıydılar. Eğer onların Mısır toplumuyla kaynaşmadıklarını kabul edersek, bu durumda onların da Mısır'dan Heksoslar'la birlikte çıkmış olmaları gerekir. Dolayısıyla eldeki delillerin tamamı, MÖ. XIII. Yüzyılda Mûsa peygamberin önderliğinde Mısır'dan çıkan grubun tevhit dinini kabul eden Mısırlılar olduğunu göstermektedir. Çünkü Akhenaton'un ölümünden sonra başa geçen yöneticiler tevhit dinine inananları takibat altına aldıkları için, bunlar ülkeyi terketmek zorunda kalmışlardı. Daha önce de belirtildiği gibi Mûsa'nın Mısır asıllı bir peygamber ve kumandan olduğunu söyleyen görüşü esas aldığımızda bu gerçek apaçık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.[24](#)

[24](#) Üçüncü bölüme ve daha sonra “Mûsa dönemi ve Yahûdiler” bölümüne bkz.

Mûsa, her üç dinin de kabul ettiği bir peygamberdir. Ama acaba ortada Mûsa'nın yaklaşık beş yüz yıl önce Mısır'a gelen Levi oğullarının kanını taşıdığını, yani Tevrat'a göre İsrail oğullarında dini işleri çekip çeviren kahinler tabakasına mensup olduğunu^{[25](#)} gösteren deliller var mıdır? Günümüz araştırmacıları bunun aksini söylüyorlar. Örneğin Yahûdî yazar Freud, Mûsa'nın Mısır ordusunda bir kumandan olduğunu ve Tevrat'ta belirtildiği gibi Levi ailesinden gelmediğini, Firavun ailesi yanında yaşadığı sırada Akhenaton'un davet ettiği tevhit inancından etkilendiğini ve kralın ölümünden sonra kendisinin ve Mısırlı taraftarlarının tek tanrı inancını yaymaya çalıştıklarını kaydetmektedir. Dolayısıyla Tevrat'ta İsrail oğulları denilen Mûsa taraftarlarının, yüzlerce yıl önce İbrahim ve torunu Yakub'un yaşadığı Sami Araplar'la herhangi bir bağı olamaz. Hatta İbrahim peygamber devrindeki saf Sami Arap kanını taşıyan İsmail ve İshak'ın soylarıyla da bir ilgileri olamaz. Çünkü Mûsa

tarafatları genel olarak Kenan sakinlerine, İsmail ve Esav'ın oğullarına yabancı ve hatta düşmandılar. Bu yüzden onların ülkesine saldırmak, halkı kaçtırmak ve topraklarını ellerinden almak istiyorlardı. Çünkü onlarla Kenan sakinleri arasında hiçbir bağ yoktu. Nitekim Tevrat da Mûsa'nın firavun sarayında büyüdüğünü, firavunun kızının onu çocukken kendine oğulluk aldığını söylemiyor mu? Peki sarayda Yakub'un (İsrail'in) diliyle mi büyütölür, yoksa Mısır firavununun diliyle mi? Tevrat Mûsa yanlılarına İsrail oğulları adını vermiş olsun veya olmasın, onların kesinlikle İbrahim peygamber dönemiyle bir bağları veya ilgileri yoktur. Çünkü İbrahim'in konuştuğu dil, onların dillerinden farklıydı. Yaşadıkları çağ da, İbrahim'in tanrısı da başka başka şeylerdi. İbrahim'in Arap Yarımadası ve göçebe Arap kabileleriyle olan bağlantısı, onu onlardan tamamen ayırmaktaydı.

[25](#) Çıkış, 2: 1

Netice-i kelam, İbrahim peygamber döneminin, Tevrat'ta İsrail oğulları denilen kavm-i Mûsa'yla herhangi bir ilişkisi yoktur. Çünkü İsrail oğulları İbrahim peygamberden yedi yüz yıl sonra ortaya çıkmışlardır. İbrahim'in yaşadığı çağ ise tamamıyla başka bir dönemdir ve ne kültür, ne dil, ne de ırk açısından Mûsa dönemindeki İsrail oğulları denilen toplulukla ilgisi vardır. Ama İbrahim peygamberin Kur'an'ın da belirttiği gibi Kabe'yle, yani Arap Yarımadası'yla ilişkisi vardır. Çünkü kendisi oradan çıkmıştır ve oraya aittir. Burası, Mezopotamya'ya muhaceretlerinden önce dedelerinin ve atalarının asli yurdudur. İbrahim'in ve Yakub'un yaşadığı dönemin Mûsa ve Yahûdîler dönemiyle herhangi bir ilişkisi bulunmadığının bir diğer delili de, arkeologların "The wandering of the patriarchs" (Seyyar Atalar Çağı) adını vererek onu diğer çağlardan ayırmalarıdır.

Kaydetmek gerekir ki, bu tarihî bilgiyi bize ilk duyuran bizzat Kur'an-ı Kerim'dir. Arkeologlar da Sami Araplar'ın Bereketli Hilal'e yaptıkları göçün izlerini bulmuşlardır. Ayrıca karşılaştırmalı dilbilim de İbrahim peygamberin Arap Yarımadası ve Hicaz'la bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Okuyucu burada Yakub, İsrail ve Yahuda adlarının İbrahim'den birkaç asır sonra nasıl muhafaza edilebildiği, İsrail ailesinin Mısırlılar arasında eriyip gidişiyle Mûsa dönemi sonrasına ait yüzyıllarda bu adların muhafaza edilmesinin nasıl uyuşturulabileceği şeklinde bir soru sorabilir. Burada Tevrat'ta geçen Abram, Yakub, İsmail, İsrail, Yusuf, Nahor, Siyon, Benyamin vs. gibi adların Mûsa kavminin zuhurundan önce Sami Arap dünyasında kullanılan Kenan ve Babil adları olduğunu kesinkes bilindiği için Babilliler ve Kenanîler dönemine tekrar dönmemiz gerekiyor. Bu adlar, eski metinlerde kullanılmıştır ve günümüzde dahi Sami Araplar'ın yaşadığı doğuda kullanılmaya devam etmektedir. Ancak, MÖ. IX. Yüzyıldaki Yahuda, MÖ. XVII. Yüzyıldaki Yakub oğlu Yahuda adında geçen anlamla aynı değildir. Dahası, Yahuda kelimesi de tıpkı İsrail gibi Kenan ilinde kadim bir bölgenin eski adıdır. Biliyorum, binlerce yıldır her şeyi Yahûdîlik ve Tevrat'la ilişki-lendiren yaygın bir gelenekten kurtulmak kolay iş değildir. Gerçekte ise, bu adların tamamı katıksız Arap adlarıdır ve kesinlikle Tevrat'ta geçtiği için Yahûdîler'e özgü özel anlamlı adlar değildir. Çünkü bunlar, Tevrat'ın uzun bir zamandan beri Yahûdîler veya İsrail oğulları dönemi dediği dönemden daha öncesine ait umumi Sami Arap adlarıdır. Eminim ki İbrahim, Yakub ve İsmail gibi adlar çeşitli dönemlerde pek çok kimseye verilmiştir. Nitekim günümüzde de bu isimlere sık sık rastlıyoruz. Ancak bu, bugün adı

Yakub ve İsmail olan herkesin binlerce yıl önce yaşayan kişilerle akrabalık bağı olduğu anlamına gelmez. Yahûdîler'in ataları olan Mûsa cemaati de - daha önce belirttiğimiz gibi- dil, din, gelenek, hars ve tabi ki bu arada şahıs adları kullanımı konusunda Kenanlılar'ı taklit etmiştir ki, dediğimiz gibi bu adların eski tarihî dönemlerdeki olaylarla bir ilgisi yoktur.

Breasted, Yakub (İsrail) oğullarının en doğru bir ihtimalle Heksos İmparatorluğu'na bağlı Araplar olduğunu belirterek, İsrail oğullarının Heksoslar'ın bir kolu olduğunu ileri süren Josephus'un görüşünü desteklemektedir. Bu görüş İbrahim ve torunu Yakub'un Arap oldukları ve Mûsa ve Yahûdîler'le hiçbir ilgileri bulunmadığı görüşüyle örtüşmektedir. Breasted şöyle diyor: “Manithon rivayetinden, Suriye ve Filistin'le ilgili haberlerden, Heksos İmparatorluğu'nun Sami asıllı olduğu anlaşılıyor. Heksos dönemine ait firavunlardan birinin söylediği cümlede İsrail oğulları reislerinden birinin bu karanlık dönemlerde kral olduğunu gösteren (Yakub-il) kelimesi geçtiği görülmüştür. Bu durum, İsrail oğullarının o saralarda Mısır'a girmiş olmaları ihtimaliyle uygun düşmektedir. Eğer bu hüküm doğruysa, o halde Mısır İbranileri Heksos İmparatorluğu'nun tebaasıydılar. Bu Araplar'ın Mısır'da bulunmaları sebebiyle imparatorluğa “çoban devleti” denilmesi uzak bir ihtimal değildir ve aynı şekilde Josephus'un İsrail oğullarının Heksoslar'ın bir kolu olduğu şeklindeki görüşü de - bunu doğrulayan deliller olmamakla birlikte - yabana atılamaz.”²⁶

²⁶ Breasted, *Tarih-u Mısır*, Arapça çevirisi, s. 142-143.

Burada Kur'an-ı Kerim'in şu veya bu kavmin adına işaret eden iki isim kullanmak suretiyle İbrahim peygamber soyundan gelen İsrail oğullarıyla Yahûdîler'i birbirinden ayırdığını; hoşnutluğun söz konusu olduğu yerde İsrail oğulları, öfke ve gazabın söz konusu olduğu yerlerde de Yahûdî adını kullandığını kaydetmek gerekiyor. Prof. Fethi Rıdvan şöyle der: “Kur'an-ı Kerim'in İbraniler'den bahsederken iki ad kullanması onun yüce üslubunun özelliklerindendir. İb-raniler'den bahsedilirken Kur'an'da bazen ‘Yahûdîler’ bazen ‘İsrail oğulları’ (Benî İsrail) kullanılıyor. Bazen de ‘Yahûdî’ kelimesi yerine ‘hidayete erenler’ ifadesi yer alıyor. Kur'an, bu iki ismi kullanırken onları “Mesih” ve “Meryem oğlu İsa” gibi müteradif anlamda kullanmıyor. Aksine gazap ve öfkenin söz konusu olduğu yahut yaptıkları işlerin yanlışlığına işaret edildiği veya çıkardıkları fesat ve besledikleri kötü niyetten dolayı aşağılanma ve köle haline getirilme gibi belaların gönderildiği yerlerde ‘Yahûdîler’ ve ‘hidayete erenler’ ifadeleri kullanılmaktadır. Kur'an'da Allah'ın bu halka ihsanda bulunduğu, özel muamele uyguladığı, aralarından bazılarını risalet görevi verdiği.. şeklinde geçen âyetlerde adları daima “İsrail oğulları” olarak zikredilmektedir. Bu iki değişik adlandırmanın kullanılması bir yanlışlıktan dolayı değildir. Aksine İsrail denilen kişi Yakub aleyhisselamdır. Yakup'sa tevhit dinini babası İshak'tan ve dedesi İbrahim'den tevarüs etmiş bir peygamberdir .. İşin bu noktası söz konusu olduğunda Kur'an Yakub'un evladından yani İsrail oğullarından sadece hayır ve hoşnutlukla bahsetmekte, Allah'ın gazabını hakedecek bir iş sadır olduğunda ise Yahûdîler lafzını kullanmaktadır.”²⁷

²⁷ Fethi Rıdvan, *el-Yahud ve Benû İsrail*, el-Ehram, 17. 10. 1972, s. 7.

3. ibrahim'in Tanrısıyla Yahûdî tanrısı farklı şeylerdir

İbrahim peygamberin tapınmaya davet ettiği Tanrı, Tevrat'ta sözü edilen tanrıdan farklıdır. Çünkü İbrahim'in insanlardan tapınmalarını istediği Tanrı, yaşadığı dönemdeki istisnasız bütün putperestlere yönelik genel çağrının hedeflediği tek Tanrı'dır. Yani halklar arasında ayırım gözetmeden bütün mahlukatın Rabbi, insanların, yerin ve göklerin yaratıcı olan yegâne Tanrı'dır. İbrahim peygamber hizmetkârını çağırıp, ondan Haran'a (Harran'a) gitmesini ve oradaki kendi aşiretinden oğlu İshak'a bir hanım bulmasını emrederken şöyle der: "Yerin ve göğün Tanrısı Rab'bin adıyla ant içmeni istiyorum. Aralarında yaşadığım Kenanlılar'dan oğluma kız almayacaksın."²⁸ İbrahim'in tapınılmasını istediği bu Tanrı Tevrat'ta "el" adıyla²⁹ geçmektedir ki, Kenan dilinde 'tanrılar' anlamına gelen 'ilohim' (veya elo-him) kelimesinin tekilidir. "Beytel"³⁰ kelimesi de oradan gelmektedir. Hacer'le konuşan tanrı da yine bu "el"dir.³¹ Bu sözcük önce Kenan ve Arâmî metinlerinde, daha sonra Heksoslar döneminde Mısır metinlerinde bu anlamda kullanılmış, "Yakub il", "Yusuf il" yani Tanrının Yakubu, Tanrının Yusufu şeklinde geçmiştir ki, günümüz-dü Abdullah, Abdulilah vs. gibi şahıs adlarına ilave edilen kutsama ekidir.. Anlaşılan tek Tanrı anlamındaki "el" (veya il) sözcüğü İbrahim peygamber döneminde Kenan'da ve daha sonraki Heksoslar döneminde, yani Mûsa'nın ve Yahûdîler'in zuhurundan birkaç asır önce biliniyordu. Yahûdîler ortaya çıkınca, kendilerinden yani seçilmiş halkından başka dünyada kimsenin yüzüne bakmayan özel tanrıları "Yahve"ye tapmaya başladılar. Bu, tapınılan tanrıyı özelleştirme (ne-notheism)dir. Nenotheism, eski halklar arasında oldukça yaygındı. Her halk veya aynı ülkede yaşayan çeşitli halkların kendi tanrıları vardı. Bunlar, başka bir halkın tanrısını tanımazlardı.³² Her tanrı, kendisine tapan halkın hem hakimi, hem önderiydi. Tanrıyı insan, insanı tanrı suretine sokmuşlardı. Bu tanrının oturduğu yer gökyü-züydü. Bazen yeryüzüne de iner, insanların şekillerini inceler, yer, içer, onlarla lafız ve sesli olarak konuşurdu..³³ Yani Yahûdîler'in tanrısı sadece kendilerine özgü bir kabile tanrısıydı. Diğer halkların tanrılarıyla rekabet eder, eski Irak'da site devletler döneminde olduğu gibi onlarla savaşır. İbrahim peygamberin tek Tanrı'ya ibadet edilmesi çağrısının Filistin'de değil Irak'ta başladığı, o dönemdeki tüm putperestlere yönelik olduğu bilinmektedir. Ayrıca İbrahim peygamberin kafasından 'seçilmiş halk' düşüncesi de asla geçmemiştir. Çünkü 'seçilmiş halk' kavramı Tevrat yazarlarının uydurduğu ve İbrahim peygambere izafe ettikten sonra Kitab-ı Mukaddes'e soktuğu bir züppeliktir. Bir kere İbrahim peygamberin tapınmaya davet ettiği yerin ve göklerin yaratıcısı Tanrı, kendisinden birkaç asır sonra ortaya çıkacak olan Yahûdîler için böyle bir şey söylemiş olamaz. Zira İbrahim'in daveti, insanlık tarihindeki ilk tek tanrı (monotheism) davetti. Tıpkı son peygamber Muhammed aleyhissalamın Arabistan'da ortaya çıkışı ve Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesi gibi, bu davetin de dili Arapça, vatani Arap diyarıydı. Çünkü o sıralar gerek İbrahim peygamberin ve gerekse Arâmîler'in kullandıkları dil, asli vatani Arap Yarımadası olan ana Arapçaydı. Bu dil, Sami dil ailesi içinde değişik lehçelere ayrılıncağa kadar tüm kabilelerin ortak diliydi. Dr. Hommel şöyle der: "Abraam (İbrahim) devrindeki Aramî dilinin bir Arap lehçesi olduğu şüphesiz. (Hommel bu sözüyle Arâmîler'in Arap Yarımadası'ndan muhaceretlerinden önce kullandıkları ana dili kast ediyor.) Çünkü Arâmîce dediğimiz dil, oldukça uzun bir süre sonra teşekkül etmiştir, Tevrat Arâmîcesi ve Mesih dönemi Arâmîcesi dediğimiz dil de Pers ve Mesih devrine aittir."³⁴

[28](#) *Tekvin*, 24: 3

[29](#) *Tekvin*, 12: 8; 35: 7-8

[30](#) *Tekvin*, 12: 8; 13: 3

[31](#) *Tekvin*, 16: 13-14

[32](#) Taha Bakır, *Mukaddime*, 2/303.

[33](#) Tevrat’a göre tanrı İsrail uğruna bizzat savaşıyor (*Çıkış*, 14:14; *Yêşu*, 10: 42; 23: 3); iki ayağı vardır ve insan gibi yürür (*Çıkış*, 24: 10); parmaklarıyla yazar (*Çıkış*, 31: 18; 32: 15-16, 19; 34: 1) ve yaptığı bazı şeyler için pişmanlık duyar (*I. Samuel*, 13: 13- 14 vs..).

[34](#) Dr. F. Hommel, *The Ancient Hebrew Tradition*, s. 202.

Tanrı “el” adı, M.Ö. 1020’de hüküm süren Ma’in ve Hadramut kralları “Vaka-el”, “Yusdak-el” ve “Busa-el” gibi bazı Yemen Ma’in krallarının adlarında da geçmiştir. Aynı ada bazı Saba krallarının adlarında da rastlıyoruz. Örneğin “Yuda-el”, I, II, III, IV ve V. “Kurbel” ve “Vehb-el” gibi. Bu da gösteriyor ki, İbrahim peygamberin Arap Yarımadası’yla irtibatı vardı ve tapınmaya davet ettiği Tanrı ise, en yüce tanrı sıfatıyla bilinen tek Tanrı idi. Bu tanrı Arâmîler ve Kenanîler’de de aynı sıfatla biliniyordu. “El” takısının bazı Yemen krallarının isminde bulunması ise “El”in yani “İlah” kelimesinin Arapça asıllı olduğunu göstermektedir.

İbrahim peygamberin taptığı Tanrı “El”in Yahûdîler’in Tevrat yazarlarınca İbrahim’den 1400 yıl sonra uydurdıkları tanrı “Yahve”lerinden farklı olduğu konusuna gelince, İbrahim peygamberin ailesinin üç kuşak boyunca “El” takısını bazı aile önderlerinin adlarına eklemesi buna tanıklık etmektedir. Kur’an’da da “Allah İbrahim’i halil (dost) edindi)” âyetinde geçtiği gibi “Halilullah” adını alan İbrahim’in ismi dahi bunu göstermektedir. Çok büyük bir ihtimalle “halil” kelimesi Tanrı İl’in dostu anlamında “hal” ve “il” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. “Dinle Tanrı İl” anlamındaki İsmail ve Tanrı İl’in kulu anlamındaki İsrail (Yakub) adı da bu şekildedir.

İzlanda Üniversitesi ilahiyat profesörlerinden müsteşrik T. Thordarson, İbrahim peygamberin inanmaya davet ettiği tek tanrı dinin kendisine ve kabilesine özgü olduğu, Yahûdîler’le bir ilişkisi bulunmadığını kaydererek şöyle diyor: “MÖ. XX. Yüzyıla ait Asurî kitabe-leriyle, onu takip eden yüzyıllara ait kitabeler, İbrahim peygamberin dininin Yüce Tanrı’ya (High God) imandan ibaret olduğunu, bunun Tevrat’taki “Ben, baban İbrahim’in tanrısıyım”^{[35](#)} şeklinde bulduğumuz özellikle örtüştüğünü göstermektedir. Şu halde İbrahim, Yüce Tanrı’ya tapınmaya davet eden dinin kurucusu ve öncüsüdür ve bu din, onun kendi aşiretiyle sıkı bir şekilde bağlantılıdır.”^{[36](#)}

[35](#) *Tekvin*, 26: 24

[36](#) Ency. Britannica, 1925 baskısı, 1/45.

Kaydetmek gerekir ki, Tevrat, İbrahim peygamberden ve onun tanrı ile ilgili sözlerinden bahsederken “Allah” ve “El” kelimelerini kullanmakta (Ve Allah İbrahim’e dedi...”^{[37](#)}, Yakub’dan bahsedilirken ise “Rab” sözcüğünü zikretmektedir: “Tanrı Yakub’a ‘ Git, ‘el’in beytine (beyt-el)

yerleş orada ‘Tanrı’ya’ bir sunak yap..”³⁸ “Tanrı Ya-kub’a göründü..”³⁹ “Yahve” ise, sadece Yahûdîler’in tanrısı addedildiği Mûsa peygamber döneminde kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁰

³⁷ Tekvin, 17: 9

³⁸ Tekvin, 35: 1

³⁹ Tekvin: 35: 9

⁴⁰ Çıkış, 6: 3; 3: 15; 6: 6

4. Nebi kelimesi lafız ve mana olarak Arapçadır

A. M. El-Akkad, Yahûdîler’in ilahî nübüvveti lafız ve mana olarak Arap halklarından öğrendiklerini belirterek, bu kelimenin Yahûdî-ler’in Kenan diyarına gelmelerinden ve Medyen civarında yaşayan Araplar’la komşuluk etmelerinden önce İsrailîler’in dilinde bulunmadığını kaydetmekte ve şöyle demektedir: “Nebi kelimesi, lafız ve mana itibariyle Arapçadır. Çünkü diğer dillerden hiçbiri onun ifade ettiği anlamı tek kelimeyle anlatan bir sözcüğe sahip değildir. Habi-rîler ise, Arap Yarımadası’nın kuzeyindeki Araplar’la temasa geçtikten sonra bu kelimeyi onlardan ödünç almışlardır. Halbuki onlar daha önce eski peygamberlerini “babalar” (Partiarchs) kelimesiyle ifade ediyorlardı. Nübüvvet kelimesinden ise önceleri sadece ‘uyarma’ anlamını çıkarıyorlardı. Bu yüzden peygambere ‘gözeten’ veya ‘bakan’ yahut ‘Tanrı adamı’ diyorlardı. Onlara ‘peygamber’ demeye başlamaları, ancak Tevrat’ta zikredilen dört Arap peygamberini tanımlarından sonra olmuştur. Bunlar, Sadık, Eyyub, Bal’am ve Mûsa’nın hocası Yesrun’un diğer adı olan Şuayb’dır.”⁴¹ Tevrat, İbrahim peygambere ‘babaların babası’ (reis el-abâ) adını vermiştir. Prof. Akkad, Mûsa yanlılarının ‘nübüvvet’ kelimesini Araplar’dan aldığı görüşünü teyit eden bazı Batılı dinler tarihi uzmanlarının adlarını da vermektedir. W. Schmidt ve Hallsher bunlardandır. Bu iki bilim adamı ‘nübüvvet’ kelimesinin İbraniceye Yahûdîler’in Filistin’e gelişlerinden sonra girdiği kanaatindedirler. Örneğin Tevrat’ta, Amos’un kendisine ‘nebi’ denmesine kızdığı belirtilerek “Ben ne peygamberdim, ne de peygamber oğluydum. Yalnızca sığır yetiştirirdim ve yabani incir ağaçlarına bakardım. RAB beni sürünün ardından aldı, ‘Git, halkım İsrail’e peygamberlik et’ dedi.. “ dediğini kaydeder.⁴²

⁴¹ Akkad, Es-sakafet el-arabiyye, s. 71.

⁴² Amos, 7: 14-15

5. Kim bu ibraniler?.. “Abiri” ve “Habiru” meselesi

İsrail oğulları tarihi konusunda kalem oynatan Batılı tarihçilerin çoğu “Abiri” veya “İbrani” kelimesini eski kaynaklarda geçen anlamının dışında kullanmışlardır. Çünkü bu sözcük, Milat öncesi iki bin yıl veya daha evvelinde Arap Yarımadası’nda ve Şam ovasında yaşayan büyük bir Arap kabile grubuna işaret etmekteydi. Abiri dili de o sıralar Filistin halkının kullandığı Kenanîce, Sina Dağı civarı ve Ürdün’ün doğu kesiminde yaşayan birçok kabilenin dilini ifade etmek için kullanılırdı. Örneğin Amalikler, Medyaniler ve bölgedeki diğer Arap halkları bunlardandır. Öyle ki, “abiri”

kelimesi, genellikle ‘sahralı’ veya ‘vahalı çocuğu’ anlamını kazanmıştır. Çivi yazılı tabletlerde ve firavun kitabelerinde de, daha Yahûdîler ortada yokken, “abiri”, “hebiri”, “babiru” ve “apiru” şeklinde kullanılmıştır. Yahûdî-ler, kendilerini Mûsa’nın ümmeti olarak ilan ettikten sonra dahi “abiri dili”nin ‘Kenan dili ve lehçesi’ olduğunu söylüyorlardı. Bilahe-re ‘abirice’ yani Kenanca, Arâmîcenin Filistin, Suriye ve Irak arasında yaşayan tüm kabileler üzerinde hakimiyet tesis etmesinden sonra ‘abiri’ kelimesi tüm Arâmîler’i belirlemek için kullanıldı. Bunlar, henüz Yahûdîler ortada yokken ana vatanlarını terkederek Arap Ya-rımadası’na muhaceret eden Araplar’dı.⁴³ Dolayısıyla biz, eski Filistin tarihini yani Mûsa kavminin Yakın Doğu tarih sahnesine çıkışından önceki dönemi incelerken, konular birbirine karışmasın diye Yahûdîler’e işaret için “Hebrew” veya “Abiriler” ifadesini kullanmayacağız. Çünkü kronolojik açıdan baktığımız zaman da, bu dönemin Mûsa çağıyla herhangi bir ilişkisi olmayan bağımsız bir dönem olarak ele alınması gerekir. Kaydetmek gerekir ki, Tevrat yazarları ve onlardan sonraki Yahûdî müellifler, “Habiru” (Hebrew) kelimesini kökenlerini ve tarihlerini gerçekte hiçbir ilgileri bulunmayan İbrani-lere (eski habiru dönemine) bağlamak amacıyla kullanmışlardır.

⁴³ Wilfson, *Tarih el-Yahud fi bilâd el-Arab*, s. Z; el-Akkad, *İbrahim, ebu’l enbiya*, s. 132.

Vahalı halkların, sürekli göçlerden sonra Bereketli Hilal’in her yöresine dağılmalarının sonucu olarak, tüm Orta Doğu bölgesindeki hayatın gelişiminde rol aldıkları söz konusu dönemi bir yana bırakırsak, eski halkların “habiru” kelimesine “bozkırlı” anlamı yüklediklerini, bunların Mûsa’nın zuhurundan onlarca asır önce tüm eski kitabelerde zikredildiklerini görürüz. Örneğin Sümerler III. hanedan döneminden itibaren (MÖ. III. Binyıl sonları) onlara “Sakaz” diyorlardı. “Babil”, “Nuzi”, “Mari” ve “Ugarit” tabletlerinde de onlardan bahsedilmektedir. “Habiru” kelimesi, Kenan krallarının MÖ. XV-XIV. Yüzyıllarda kral III. Amenhotep ve kral Akhena-ton’a gönderdikleri Mısır “Tel Amarna” mektuplarında da geçer. Yazışmalardan Habiru’ların Mûsa’dan yaklaşık iki yüz yıl önce “Eriha” şehrini işgal etmeyi başardıkları anlaşılmaktadır.⁴⁴ Daha sonra ise bölgede Mûsa ve halkının adı unutulur. Prof. Borger, “Ha-biru” kelimesinin anlamının tam olarak bilinmediğini, ancak zaman içinde genel olarak yabancı veya muhacir anlamında kullanıldığını kaydetmektedir.⁴⁵

⁴⁴ T. H. Garter, *Ency. Brit.*, 1965, Vol. 4, s. 727.

⁴⁵ “Habiru” (Abiri) konusunda pek çok şey yazılmıştır ki, bunlar bilim adamlarının konuyla yakından ilgilendiklerini göstermektedir. Bu konudaki araştırmaların büyük bir kısmı, Mûsa’dan birkaç asır öncesine ait arkeolojik kitabelerde geçen “Habiru” kelimesinin Arap Yarımada-sı’ndan çıkıp gelen göçebe kabileler için kullanıldığına işaret etmektedir. Konuyla ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir: J. Bottero, *Le probleme des Habirus*, 1954; M. Greenberg, *The Habiru*, 1955; M. G. Kli-ne, *The Habiru, Kin or Foe of Israel*, West-minister Theological Jour., Vol. XIX (1956), s. 1-24 ve 170-194; cilt XX (1957), s. 46-70; R. Bor-ger, *Das problem der Apiru (Habiru)*, ZDPV, LXXIV, 1958, s. 121-132; J.- R. Kupper, *Les Nomades en Mesopotamie au temps des rois de Mari*, 1957, Chap. V; I. J. Gelb, *The Early History of the West Semitic Peoples*, *Journal of Cuneiform Stududies*, 15, 1961, s. 28 ff; “Hebrew, Ubru et Hapiru”, *Syria*, 3 (1958) s. 198-217; M. F Unger, *Israel and Arameans of Damascus*, 1957, s. 10-11.

Freud’un “Habiru” konusundaki yorumu ise şöyle: “Biz, bu savaşçılarla ilgili bilgileri 1887’de harabe haldeki Amarna şehri kitabelerinde ortaya çıkarılan mektuplardan öğreniyoruz. Mektuplarda onlardan “habiru” sözcüğüyle bahsedilmektedir. Bu isim, daha sonra, - nasıl olduğunu biz de bilmiyoruz, - yeni Yahûdî savaşçılara yani kendilerinden çok daha önceleri yazılmış bulunan Amarna

mektuplarında zikredilmeleri mümkün olmayan İbraniler’e verilmiştir.”⁴⁶

⁴⁶ Freud, *Mûsa ve İ-tevhid*, Arapça çevirisi, s. 47.

6. Tevrat geleneğine göre Abiri veya İbrani Yahûdî değildir

Tevrat, İbraniler’in kendilerine yabancı olduklarını ve kendilerinden sayılmadıklarını belirtmektedir. Mûsa’nın tâbilerine getirdiği yasalarda İsraili (Yahûdî)nin İbrani bir köle satın aldığı, kölenin altı yıl hizmet edeceği, yedinci yıl ise karşılıksız olarak salıverileceği kaydedilmektedir.⁴⁷ Tevrat, daha sonra kölelerin İsrail oğulları dışındaki insanlardan olması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁸ Çünkü İsrail oğulları “Mısır topraklarından çıkardığım kullarımdır. Köle olarak satılamazlar ... Ancak, İsraili kardeşine efendilik etmeyecek, sert davranmayacaksınız. Aranızda yaşayan bir yabancı ya da geçici olarak kalan biri zenginleşir, buna karşılık bir İsraili kardeşin yoksullaşıp kendini ona ya da ailesinin bir bireyine köle olarak satarsa, satıldıktan sonra geri alınma hakkı vardır.”⁴⁹ Bu da gösteriyor ki, Tevrat geleneğine göre İbraniler gayr-ı Yahûdî bir halktır.

⁴⁷ Çıkış, 21: 2

⁴⁸ Tevrat’ın kronolojiyi göz önünde bulundurmadığını, bu yüzden İsrail oğullarını, henüz İsrail yaratılmadan önce her yerde ve her zaman varmış gibi düşündüğünü daha önce belirtmiştik. Hatta Tevrat, İsrail’den yaklaşık altı yüz yıl sonra Filistin’e gelen Mûsa tâbilerini de İsrail oğulları olarak adlandırmaktadır. Okuyucunun Mûsa tâbileriyle İsrail oğullarını dönem itibarıyla birbirinden ayırt etmesi gerekir.

⁴⁹ Levililer, 25: 42, 47-48.

Yahûdîler ise, İbranilik ile İsraililik arasında kalmaktadırlar. Örneğin Samerralılar dillerini eski Samirice olarak adlandırıyor ve onu İsrail (Yahûdî) dilinden ayırdıkları İbrani diline bağlayarak, dillerinin şeriatın indirildiği gerçek eski İbranice olduğunu, sadece harf ve telaffuz farklarının bulunduğunu iddia ediyorlardı. Belki de gerçek eski İbraniceyle kastedilen şey, Yahûdîler’in Kenanlılar’dan ödünç aldıkları ana lehçedir ki, daha sonraki lehçe kalıntılarından oluşan Ha-biru lehçesinden ayrıdır. Bugün Samerralılar Mûsa’nın Samirî yazısı ve diliyle yazılmış beş sifirini bakır bir kab içinde muhafaza etmektedirler. Onların Tevrat’ta kabul ettikleri tek şey de bu beş sifirdir.⁵⁰

⁵⁰ III. Bölüm’de bu Yahûdî cemaatiyle ilgili kısma bkz.

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus da, Tevrat’ın Mû-sevî dilinden bahsederken “İbranice” kelimesini kullanmadığı, Mû-sevîceden “Kenan ağzı” yani Kenan dili diye söz edip, arkasından “Yahûdîyyet” ve “Hakudis dilleri” yani mukaddes dil ibaresini kullandığıdır. Arâmîce abiri ‘abiriyet’ ve ‘abiray’ kelimesi ise daha sonraları Filistinli hahamlar tarafından kullanılmıştır. Oxford Üniversitesi İbrani dili profesörlerinden Driver, Britanya Ansiklopedisi’ndeki makalesinde “abiri” (Hebrew) kelimesinin aslından bahsederken, Yahûdî hahamların, tarihlerini daha eski yüzyıllara bağlamak ve Ya-hûdî dönemini eski çağlarla birleştirmek için “abiri” veya “Habiru” kelimesini bulduklarını, böylece Filistin tarihini eski çağlardan beri Yahûdî halkıyla bütünleşmiş tek

bir tarih olarak sunma imkanını yakaladıklarını kaydetmektedir.⁵¹

⁵¹ G. R. D. Driver, *Hebrew Language*, Ency. Brit, 1965 ed., Vol. II, s. 279.

Driver, Hebrew kelimesini daha sonraları Filistinli hahamların uydurdıklarını ve onu Yahûdîyle eş anlamlı olarak kullandıklarını belirtmekle birlikte, kelime oyunlarına başvurmak suretiyle Kenanicenin (Habiru dilinin) varlığını gözlerden kaçırmaya çalışmakta, bu kelimeyi parantez içinde zikretmek suretiyle de, onun Filistin tarihinin uzak geçmişindeki Filistin kültürünün oluşumunda oynadığı esasî rolünü önemsizmiş gibi göstermeye gayret etmektedir. Fakat olayların seyrinden Kenanî dönemi çıkarmaya çalışsa da, bazen İb-raniceye benzer bir dil, bazen Batı Sami dili adını verdiği lisanın Kenancadan (ana dilden) başka bir şey olması mümkün değildir. Çünkü Kenanca Yahûdîler'in bölgeye gelişlerinden önce burada kullanılıyordu ve Yahûdîler onu Filistin'e gelişlerinden sonra aldılar. Nitekim bizzat Tevrat'ta Yahûdîler'in Kenan diyarına gelmelerinden önce kullanılan dilin "Kenan ağzı" ve "Kenan dili" (Yeşaya, 19-18) olduğu kaydedilmektedir. Dil uzmanı Diringe, Driver, Rabin ve onların yolunda giden diğer araştırmacılara oldukça ince bir deyişle cevap vermektedir: "Bu kitabeleri eski Kenancayla yazılmış kitabeler olarak kabul etmemiz en doğrusudur." (Biraz ileriye bkz.)

Yahûdî yazarlar "Hebrew" kelimesini ortalığı karıştırmak için kullanarak, onun ve Yahûdî'nin aynı ismin iki değişik varyantı olduğunu var saydılar ve böylece daha geç dönemde zuhur eden Yahûdîler'i, hiçbir ilişkileri bulunmayan "eski hebrew" ve "Habiru" dönemine bağladılar. Hebrew kelimesinin daha geç dönemlerde Yahûdî anlamıyla kullanılmasının bir diğer delili de, bu sözcüğün XV. Yüzyıla kadar Rusya'da kullanılmamış olmasıdır.

Hebrew kelimesini Yahûdî hahamların uydurdıkları yolundaki itirafına rağmen, Yahûdî yazar Driver, "Filistin'in ana dili" Kenanîce-nin üzerine bir perde çekerek, onu yüzde yüz bir Yahûdî kültürü olarak görmektedir. Böylece eski ve orijinal Kenan diline "Tevrat İbranicesi" (Biblical Hebrew) yani Mişenne'nin yazıldığı Arâmî lehçesine "Mishendic Hebrew", arkasından Orta Çağ İbranicesi (Medieval Heb-rew) ve en son olarak da Modern İbranice (Modern Hebrew) adını verdiler. Dindar kişiler de bu karmaşık yolu benimseyerek, Yahûdî hahamların pişirip önlerine sundukları şeyi hiçbir araştırma ve tenkide tabi tutmadan benimsediler. Arkasından Kudüs İbrani Üniversitesi İbranice dili kürsüsünde asistanlık yapan Rabin, Britannica An-siklopedisi'nin 1965 yılı baskısına İbrani edebiyatıyla ilgili yazdığı bir makalesinde, İbraniceyle Yahûdî dilini özdeşleştirmeye çalışarak şöyle demiştir: "Yahûdîler'in gelişinden önce Filistin'de yaşayan Kenanlılar, "İbraniceye benzer" eski bir dil konuşuyorlardı. Tel Amarna'da bulunan Mezmur parçaları, İbrani (Yahûdî) dilinin MÖ. XIV. Yüzyılda, (yani Yahûdîler'in Filistin'e çıkıp gelişlerinden önce) Kenan'da yaygın olduğunu göstermektedir." Rabin, Yahûdîler'in Kenan iline çıkıp gelişlerinden önce burada kullanılan bir Kenan dilinin mevcudiyetinden söz etmekle gerçeği itiraf ediyorsa da, o da meslektaşısı Dri-ver gibi zihinleri bulandırmak için kelime oyunlarına sığınmakta, Kenancayı olayların seyrinden uzaklaştırma gayreti gütmekte ve Kenancaya "İbranicenin eski bir şekli" *'An earlier form of Hebrew'* adını vermektedir. Onun da amacı, meslektaşısı Driver gibi daha sonra ortaya çıkan tüm

lehçeleri İbraniceye yani Yahûdî diline bağlamaktır. Aynı ansiklopedi, 1966 yılındaki basımında önceki Yahûdî yazarların mantığına yer vererek “Tel Amarna mektuplarından İbrani (Yahûdî) dilinin, İsraililer’in oraya girişinden önce Filistin sakinlerinin dili olduğu kesinlik kazanmıştır” demektedir. Burada sormak gerekir: Ya-hûdîler henüz Filistin’de yokken Filistinliler’in dili Kenancayı hangi mantıkla İbrani dili olarak görüyorsunuz? Aksine Yahûdîler Kenanlılar’ın dillerini benimsemiş, Kenanîler’le bu dille konuşmuşlardır. Yani Yahûdîler’in Filistin’e çıkıp gelişinden önce burada kullanılan dilin İbraniceyle uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Artık bilim adamlarının Yahûdî haham ve yazarlarının gerçeği saptırmak için başvurdukları kelime oyunlarını ve kavram kargaşasını bir daha gözden geçirmeleri gerektiği kanaatindeyiz.

Araştırmacıların Tevrat İbranicesi (Biblical Hebrew) görüşüne sarılarak bu dilin bilinen en eski Sami dili olduğu nazariyesini benimsemelerinin temelinde, Kenan dilinin İbraniceden birkaç asır önce mevcut bulunduğunu bilmemeleri gerçeği yatmaktadır. Çünkü en son olarak Haleb’in güneyindeki Sami Araplar’ın yaşadığı Ebla’da bilinen en eski Sami dili bulunmuştur.

İtalyan dil uzmanı Glovani Pettinato, eski Ebla dilinin, kadim Ke-nanca olduğunu belirterek, Diringe’in daha önceki buluşunu teyit etmektedir. Bu bulgulardan sonra artık İbranice’nin en eski zamanlardan önce mevcut bulunduğu ve en eski Sami dil olduğu yolundaki siyonist iddialara benimsemenin bir anlamı kalmamıştır. Ama siyonistler yine de Ebla’da ele geçirilen tabletlerin Tevrat dilinin kaynağı olduğunu iddia ederek, fırsattan faydalanmayı denemektedirler. Ancak, Suriye Arkeoloji Enstitüsü başkanı Dr. Afif el-Behnesi bu iddiaları çürüterek şöyle demektedir: “Ortaya çıkarılan bu dil (Ebla dili) Tevrat’ta sözü edilen herhangi bir dil veya lehçeden en az iki bin yıl öncesine aittir. Daha sonra gelen diller, önceki dilleri taklit etmişlerdir. Ebla diliyle Tevrat’ın ortaya çıkış tarihi arasında birkaç asırlık bir zaman dilimi vardır.”⁵²

⁵² El-hamle es-sihyoniyye li istiglal keşf memleket Ebla, Mecelle Rabbi, s. 226 (Eylül 1977) s. 52-56.

7. İbrani kelimesi Kur’an’da yoktur

“Hebrew” veya “İbrani” kelimesi kesinlikle Kur’an-ı Kerim’de geçmez. İsraililer’den “İsrail oğulları”, “Mûsa kavmi” ve “Yahûdîler” (hidayete erenler) ibareleriyle bahsedilmektedir. Bu da gösteriyor ki, Araplar, Peygamber efendimiz döneminde Yahûdîler’i sadece bu adlarla tanıyorlardı. Eğer İbrani veya Hebrew adıyla tanımış olsalardı, Kur’an’da da bu adla zikredilirlerdi. Ayrıca gözde İslam tarihçileri de Yahûdîler’den bahsederken Kur’an’a uygun olarak “İsrail oğulları” tabirini kullanmışlardır. Aynı şeyi İslamdan 1200 yıl önce Asurîler yapmışlar ve Sinnaherib (MÖ. 681-570) Yahuda ülkesine yaptığı yürüyüşün detaylarını anlatırken, Yahuda kralı Hizkiya’dan “Yahûdî Hizkiya” diye bahsetmiş, Hebrew veya İbrani kelimesini kullanmamıştır.⁵³ Bu dahi eski tarihî dönemlerde Hebrew (Abiri) kelimesinin Yahûdî anlamında kullanılmadığını göstermektedir.

⁵³ J. B. Pritchard, *Archaeology and the Old Testament*, s. 157.

8. “Abiri” ve “Arabi” Arap anlamına gelen aynı kelime midir?

Bu iki sözcüğe şöyle uzaktan bakınca, sanki ikisinin aynı kökten gelen tek bir sözcük olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Ama acaba bu sözcüklerden hangisi diğerinden türemiştir? Sümer dergisinde “Arabi, Arâmî, Abiri” adı altında bir makale yazan ve daha sonra onu “Dil Hileleri” adlı kitabına alan Prof. Abdulhak Fadıl, Arapça, Arâmîce ve İbranice (Arabiyye, Arâmîyye ve Abiriyye) sözcüklerinin, Sami dillerin anası durumundaki tek bir kelimedenden (Arabiyye)den türediğini kaydederek, Arapçanın gelişmiş Sami dillerine en fazla benzeyen dil olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Abdulhak, Abiri kelimesinin Arabi kelimesinden harflerin yer değiştirmesiyle türetildiğini kaydetmekte, “Araplar’ın bunu çok eski zamanlardan beri yaptıklarını” söylemektedir. Biz de aynı görüşü paylaşıyoruz; ancak, abiri kelimesinin arabi sözcüğünden türetildiği kanaatinde değiliz. Aksine, bize göre, telaffuzda bir takdim tehir (öne ve sona alma) yapılmak suretiyle arabi kelimesi abiri sözcüğünden türetilmiştir. Fakat, acaba bu iki sözcükten hangisi daha öncedir: Abiri mi, Arab mı? Daha önce “Habiru, Abiru ve Hebrew kelimelerin ilk defa MÖ. XV. Yüzyılda kullanılmaya başlandığını, Amarna mektuplarında bu sözcüğün defalarca geçtiğini ve göçebe yahut bozkırlı Arap anlamına geldiğini belirtmiştik. Bu sözcüğün bu anlamda o tarihten çok daha önce kullanıldığı muhakkak. “Arab” sözcüğü ise Asurî kitabelerinde “Habiru” kelimesinden daha önce geçmektedir. Asurî krallarından MÖ. Dımaşk kralına saldıran III. Salmanasar (MÖ. 859-824) kitabesinde Arap kelimesi açık bir şekilde geçmektedir. Salmanasar’ın torunlarının kitabelerinde de⁵⁵ Arap ülkeleri krallarından “Arîbî” kralları şeklinde bahsedilmektedir. Asurîler, bugün de olduğu gibi Arâmîler’i ve Edomlular’ı Araplardan saydıkları için “Arîbî” kelimesi Aramî ve Edomlu (Edo-mî) anlamında kullanılmıştır. Bilim adamları Asurî metinlerinde geçen “arabi” kelimesinin okunuşu konusunda görüş ayrılığına düşmüşler, bu yüzden kelime (Arab, Arbi, Urbi, Arabi, Aribi) şekillerinde okunmuştur. Bu durum, “arabi” kelimesinin takdim tehir yapılarak “Abiri” sözcüğünden alınmış olabileceğini göstermektedir. “Arab”, “Arap kralları”, “Bilâd el-arab” (Arab ülkeleri) ve “A’râbî” kelimeleri Tevrat’ta da geçmektedir. Dr. Welfenson, “Abiri” (Hebrew) kelimesinin “Arabi” sözcüğüyle ilişkili olduğunu belirterek şöyle diyor: “Göründüğü kadarıyla ‘Abiri’ sözcüğünün ‘arabi’ sözcüğüyle len-guistik açıdan sıkı bir bağlantısı var. Çünkü her ikisi de aynı kökten türemiştir ve tek bir anlam ifade etmektedir ... Abiri sözcüğünün anlamıyla arabi sözcüğünün anlamı aynıdır. Abiriler, çadırları ve develeriyle birlikte bir yerden başka bir yere konup göçen göçebe kabilelerdi. Bu sözcük, İsrail oğulları (Yakub’un çocukları) ve Sina dağı civarında, Suriye ve Filistin ovalarında göçebe halde yaşayan kabileleri belirtmek için kullanılırdı.”⁵⁶

⁵⁴ Abdulhak Fadıl, *Mugamarat lugaviyye*, Beyrut, tarihsiz, s. 21.

⁵⁵ Dr. Cevad Ali “Tarih el-Arab kabl el-İslâm” (I/169) adlı eserinde Arab kelimesinin ilk defa II. Salmanasar zamanında kullanıldığını kaydederse de, doğrusu bizim yukarıda söylediğimiz gibidir. Nitekim kendisi de bu hatasını daha sonra düzelterek, bilahere yayınladığı “Mufasssal fi tarih el-arab kabl el-İslâm” adlı eserinde (I/574) buna işaret etmiştir. Sanırım P. K. Hitti ve Yahûdî Ansiklopedisi’nde belirtilen görüşler Dr. Cevad’ı böyle bir yanılgıya düşürmüştür. Nitekim Hitti de “Tarih el-Arab” adlı eserinin dördüncü ve genişletilmiş baskısında bu hatasını düzeltmiştir. Prof. Taha Bakır’a beni bu konuda uyardığı için şükranlarımı sunuyorum.

⁵⁶ *Tarih el-lugât es-samiyye*, s. 78, 164.

9. ibrahim, Yahûdî de değildi, Hristiyan da

Tevrat'ta⁵⁷ Abraam (İbrahim'in) İbrani olduğunu belirten sözlerle “Abiriler” yani göçebe Arap kabileleri kastedildiği yukarıdan beri söylediklerimizden anlaşılmaktadır. İbrahim peygamberin mensup olduğu Arâmî kabileler de bu göçebelerdendi. MÖ. XV-XIV. Yüzyıllara ait Mısır tabletlerinde geçen “Habiru” kelimesi de bu anlamdadır. “Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü”nün müellifi G. Post, Abra-am'a verilen İbrani lâkabının İsrailli anlamına gelmediğini, belki “Gezgin veya göçebe Abraam” anlamında olduğunu belirtmekte-dir.⁵⁸ Mısır'daki Tel Amarna'da Kenanlılar'a ait Urşelim bölgesi krallarından “Abed-Hayba” adlı birinin, ülkesine saldıran “Habiru”ları defetmek için yardım göndermesi talebiyle Mısır kralı Akhenaton'a yazdığı altı mektup bulunmuştur. Filistin toprakları o sırada Mısır koruması altında olduğu için, “Abed-Hayba” mektuplarında, “Kral efendimin toprağında bir şey kalmadı.. (Habiru)lar kral efendimin bütün ülkesini yağmaladılar.. Ülke (Habirular'ın) eline geçti” demektedir. Burada sözü edilen Habirular'ın Yahûdîler olamayacağı son derece açık.⁵⁹ Görüldüğü gibi Tevrat, daha Yahûdîler henüz ortada yokken ve İbrahim peygamber de Arâmî kabilelerden Habiru-lar'a mensup olduğu halde, onu İbrani olarak göstermekle gerçekleri çarpıtmaktadır.⁶⁰ İzlanda Üniversitesi'nde ilahiyat profesörü oryantalist T. Thordarson bu konuya değinerek, İbrahim peygamberin Habiru denilen eski kabilelere mensup yarı göçebe (seminomade) bir kişi olduğunu ve belki de onun bizzat bu kabilelere mensup bulunduğunu kaydetmektedir.⁶¹ İbrahim peygamber, MÖ. XIX. Yüzyılda yani Mûsa'dan 700 yıl önce yaşamıştır. Abiri ve İbrani adı, vahalardan gelen, Filistin'den Mısır'a doğru göç eden kabile grupları için kullanılıyordu. Böylece Mısırlılar, bu bedevi gruplardan olan İs-railliler'e de İbrani demeye başladılar.⁶²

⁵⁷ *Tekvin*, 14: 13

⁵⁸ Bu ifade Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü'nün 1971 yılında yapılan yeni baskısından çıkarılmıştır. Daha doğrusu sadece bu ifade değil, Post'un, Yahûdîler'i İbrahim peygamber çağıyla ilişkilendiren, İbrani veya Abi-ri kelimesinin İbrahim'i Yahûdîler'in cedd-i âlisi olarak gören Yahûdî geleneklerine uygun olarak tüm Yahûdî tarihini içine aldığı vurgulayan giriş kısmına ters düşen bütün görüşleri kitaptan çıkarılmıştır. Görüldüğü kadarıyla sözlüğün yeni basımı, Tevrat'taki tüm şahıs ve yer adlarının Yahûdîce olduğunu belirterek, Abiriyle Yahûdîyi birbiriyle kaynaştırmak suretiyle Yahûdî tarihini Abiriler (Habirular) dönemiyle birleştirmeye çalışan modern siyonist görüşe uygun hale getirilmiştir. Halbuki eski Abirice, Habiru yani Kenanlılar döneminin dilidir. Çünkü Yahûdî dili anlamındaki İbranice (Hebrew) geç dönemlere aittir ve eski dönemde bu kelimenin bu anlamı hiç olmamıştır.

⁵⁹ G. A. Barton, *Archaeology and the Bible*, Phil., s. 403-406.

⁶⁰ Birinci bölüme bkz.

⁶¹ *Ency. Brit.*, 1925, I/45.

⁶² *Tekvin*: 39: 14, 17; 40: 15; 41: 12; *Çıkış*, 1: 15, 16; 2: 6, 7, 11, 13

Araştırmacılara göre “Abiri” kelimesi bir nehri veya benzeri bir şeyi katederek karşı tarafa geçmek anlamına gelen “abere” fiilinden veya İbrahim peygamberin atalarından “Abir”in adından türetilmiştir. Ancak, bu görüşler, herhangi bir bilimsel temele dayanmayan, sezgi ve içtihadı mebni hükümlerdir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim bu konuda uyarıda bulunurak şöyle diyor: “Ey kitap ehli! Tevrat ve İncil kendisinden sonra indirilmişken, ne diye İbrahim konusunda tartışıp duruyorsunuz? Hâlâ anlamıyor musunuz?.. İbrahim, ne Yahûdîydi, ne de Hristiyan. Ama Müslüman

olmuş tertemiz bir insandı. Putperest de değildi.”⁶³ Bu ayetten iki anlam çıkarılabilir: a) İbrahim peygamber, Yahûdîler’in tanrısı Yahve dininden değildi ve tertemiz bir Müslümandı; b) İbrahim peygamberin yaşadığı dönem Yahûdîler’in var oldukları dönem değildi ve geç Yahûdîler dönemiyle hiçbir ilişkisi yoktu.

⁶³ *Al-i İmran*, 64, 66

Kur’an’ın bu uyarısı, günümüzdeki Arap yazarların dahi İbrahim peygamberi Yahûdîler’le ilişkilendirmek suretiyle yanlış yaptıklarını, İbrahim’in Yahûdîler’in zuhurundan önce var olduğunu, dolayısıyla Yahûdî olamayacağını gözler önüne sermekte ve onun Arap Yarımadası’yla (Kabe’yle) bağlantılı bulunduğunu belirtmektedir ki, son bilimsel bulgular da buna işaret etmektedir. Bilim adamlarının da Kur’an’ın bu uyarısını göz önünde bulundurmaları gerekir. Çünkü eski zamanlar söz konusu olduğunda, Yahûdî anlamında Abiri kelimesini kullanmak bilimsel tarihle uyuşmadığı gibi, Yahûdîler’in henüz olmadıkları bir dönemle bağdaştırılması da şüphe celbetmektedir. Bu yüzden, eğer İbrahim peygamberin hayatını öğrenmek istiyorsak, onun, baba ve dedelerinin Arap Yarımadası’ndaki aslî yurduna, arkasından yarımadadan gelen göçebe Arap dedelerinin yerleştiği Orta Fırat bölgesindeki Arâmî yerleşim merkezlerine doğru bir gezinti yapmak zorundayız. Çünkü yarımadadan gelen Arap-lar’ın bir kısmı - ki İbrahim peygamberin ailesi de onlar arasındadır, - Irak’a gitmiştir.

10. İbrahim peygamberin doğumu ve hayatı

İbrahim peygamberin Tevrat’ta belirtilen soy kütüğü şöyledir: Abram b. Tarah b. Nahur b. Süruc b. Rau b. Falic b. Abir b. Şalih b. Er-fahşad b. Sam b. Nuh.⁶⁴ Kur’an’daki “İbrahim, babası Azer’e ‘putları kendine tanrı mı ediniyorsun?’ dedi” âyetinde geçen Azer kelimesiyle ilgili olarak bazı müfessirler “Tarah”ın İbrahim’in babasının adı, “Azer”inse soyadı olduğu şeklinde açıklıyorlar. Örneğin Kadı Beydavi’nin görüşü bu yöndedir. Prof. Neccar ise şöyle diyor: “Eğer bu iki ismin İbrahim’in babasının adı ve soyadı olduğu doğruysa, o takdirde anlamı güçlü veya yardım eden, destekleyen manasındadır. Çünkü “âzer” kelimesi “ezr” sözcüğünden gelir. O da güç, yardım ve destek anlamındadır. Vezir kelimesi de aynı köktendir. İbrahim’in konuştuğu dilin mensup bulunduğu Sami dillerinde de böyledir.”⁶⁵ İb-ranicedeki âzer ve aziz kelimesi de bu kökten gelir.”⁶⁶

⁶⁴ *Tekvin*, 11: 10-26

⁶⁵ *Tac el-arûs*, 3/11.

⁶⁶ En-Neccar, *Kısas el-enbiya*, 3. basım, s. 70.

Son arkeolojik verilere göre, İbrahim peygamber, MÖ. XIX. Yüzyılda yani günümüzden dört bin yıl önce dünyaya gelmiştir. Bazı Arap tarihçilerin İbrahim peygamberin yaşadığı yüzyıl konusunda mutabakata vardıkları tarih budur. Örneğin Mesudî, İbrahim peygamberle Mûsa’nın Mısır’dan çıkışı arasında 567 yıllık bir zaman dilimi olduğunu⁶⁷ kaydetmektedir. Bilim adamları Mısır’dan çıkış tarihini MÖ. XIII. Yüzyıl olarak belirlediklerine göre, Mesudî’nin verdiği bu tarih, İbrahim

peygamberin MÖ. XIX. Yüzyılda yaşadığını gösteren verilerle bütünüyle örtüşmektedir. Yine tarihçilere göre İbrahim peygamberin doğum yeri Irak'tı.⁶⁸ Bununla birlikte onun Irak'ın tam olarak neresinde doğduğu konusu ihtilaflıdır. Kimilerine göre Keldanîler'in Ur, kimilerine göre Uruk (Ulurka) şehridir. Bazıları ise Kosa şehrinde dünyaya geldiği, orada ateşe atıldığı görüşündedir. Kosa şehrinin kalıntıları günümüzde hâlâ mevcuttur ve "Tel İbrahim" (İbrahim Tepesi) adıyla bilinir. Tepenin yanında Makam-ı İbrahim denilen bir mezar da bulunmaktadır. İbni Battuta'ya göre İbrahim'in doğum yeri Pers (Pers Nemrud) idi ve Nemrud tarafından burada ateşe atılmak istenmiştir. Bu şehirde İbrahim peygamberin mezarının bulunduğu sanılarak kutsiyet atfedilen yüksek bir tepe yer almaktadır. Ancak, İslamî kaynakların çoğu, onun doğum yerinin Kosa olduğu konusunda hemfikirdir.

⁶⁷ *Et-tenbih ve'l-işraf*, Mısır bsm. 1937, s. 171.

⁶⁸ Son dönemde bazı araştırmacılar İbrahim peygamberin doğum yerinin Irak olduğu konusuna şüpheyle bakmaya başlamışlardır. Onlara göre Irak'taki Ur şehrinin dışında bir de Harran yakınlarında, o dönemin ticaret merkezi olan Ur adlı bir şehir vardı. Ancak, bu görüşü destekleyen herhangi bir belge sunulamamıştır. Arap tarihçilerin müttetiken İbrahim peygamberin doğum yeri olarak gösterdikleri Irak'ta İbrahim adını taşıyan pek çok makam, mezar ve izler vardır. Babil tabletleri arasında Abraam adlı bir tabletin bulunması, bu adın Babilliler arasında yaygın olduğunun bir başka delilidir. Büyük bir ihtimalle Harran civarında bu tür adlarla anılan şehirlerin isimleri İbrahim peygambere hürmeten Ur'dan taşınmıştır. Örneğin İbrahim peygamberle ilişkilen-dirilen şehirlerden Urfa adı, muhtemelen aynı bölgedeki Harran'a giderken bu şehre uğraması sebebiyle verilmiştir. Şunu da kaydetmek gerekir ki, Tevrat'ta zikredilen Ur bir Keldani şehridir. Tevrat yazarları da kitabı yazdıkları sırada Ur bölgesindeydiler ve Babilliler'in kitabe-leriyle, eski çağlar hakkındaki görüşlerini biliyorlardı.

İbrahim peygamberin kral Nemrud zamanında yaşadığı belirtilir. Rivayete göre Nemrud, gördüğü bir rüya üzerine tüm hamile kadınları gözetim altına aldırarak, doğan erkek çocukların öldürölmesini emreder. Bu işle görevli askerler İbrahim'in anası Uşa'ya gelerek, doğumdan önce karnını kontrol etmek isterler. Fakat karnın sağ tarafını kontrol ettiklerinde cenin sol tarafa, sol tarafa baktıklarında ise sağ tarafa gizlenir. Böylece aradıklarını bulamazlar. Fakat Uşa, Kosa yakınlarındaki bir mağaraya sığınmak zorunda kalır ve İbrahim de orada dünyaya gelir.⁶⁹ Bu olay, İbrahim peygamberin mensup bulunduğu aşiretin Kosa'da yaşadığını, şehrinse çok eskilerden beri Arap Yarımadası'ndan göç etmelerinden, yerleşim birimlerini Fırat'ın Irak ve Suriye'deki sahilleri boyunca kurmalarından sonra Samiler'in önemli bir merkezi haline geldiğini göstermektedir.

⁶⁹ Kesai, Salebî, Taberî, Zemahşeri, Beydavi, İbn el-Esir, Yakut, el-Bekrî, Mukaddesî ve İbn Sahun.

Tevrat'a göre İbrahim peygamber Arâmî kabilelerine mensuptur.⁷⁰ Arâmîler, Arap Yarımadası'ndaki ana yurtlarından ayrılarak Fırat'ın Suriye'deki sahillerine saçılmış, daha sonra İbrahim'in ailesinin de aralarında bulunduğu bazı birimler Irak'a inmiştir. Bilim adamlarının Arâmîler'in muhaceret tarihi konusundaki tespitlerini esas alırsak, İbrahim peygamberin ailesi Babil civarına MÖ. II. Bin-yıl başlarında gelmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, İbrahim peygamber Arap asıllıydı ve asıl vatanı da Arap Yarımadası'ydı. Profesör Da-iches, İbrahim peygamberin ailesinin Babil'e asıl vatanları olan Kenan diyarından geldiğini kaydetmektedir.⁷¹ Ancak, bu tespit, İbrahim'in ana vatanının Arap Yarımadası olduğu gerçeğini değiştirmez; çünkü Kenanîler, Amorîler ve Arâmîler, Arap Yarımadası kökenlidir.

⁷⁰ *Tekvin*, 24: 4, 37-40.

[71](#) S. Daiches, *The Jews in Babylonia*, 1910, s. 7.

İbrahim peygamber putperest halkını tek Tanrı'ya inanmaya davet edince, birçok sıkıştırma ve zorluklarla karşılaşır da, hepsinden salimen kurtulmayı başarır.[72](#) Daha sonra Nemrud, İbrahim ve taraftarlarını Haran (şimdiki Harran) ve oradan da Kenan eline yani Filistin'e sürer. Ancak, ülkede kuraklık ve kıtlık baş gösterince, İbrahim Mısır'a gitmek zorunda kalır.[73](#) Yeğeni Lut da kendisiyle beraberdir. Mısır'da bir süre kalır ve bu arada çok zenginleşir. Lut da amcasının servetinden hayli bahremend olur. Daha sonra ise İbrahim Mısır'ı terkederek Kenan eline gelir ve Hebron'a (şimdiki el-Halil) yerleşir.[74](#)

[72](#) Kur'an. Enbiya suresi, 68-71.

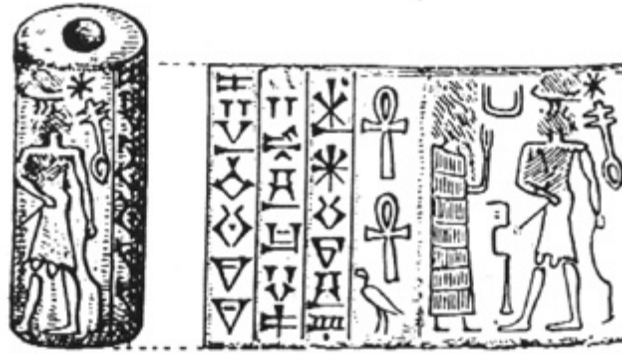
[73](#) Tekvin, 12: 10

[74](#) Tekvin, 13: 1, 18

Sonra İbrahim ve Lut'un çobanları arasında kavga çıkar ve ayrılımlarına yol açar. Lut, "Sodom ve Gomora"nın bulunduğu Ürdün Ovası'na yönelmeyi tercih eder.[75](#) Bu olaydan sonra Fırat üzerindeki bazı devletlerin kralları Ürdün Ovası'ndaki şehirlere saldırarak, So-dom'u ele geçirip, Lut ve ailesini esir ettikleri gibi, mülküne de el koyarlar. İbrahim olayı öğrenir öğrenmez, hemen uşaklarını, hizmetkârlarını silahlandırarak bir gece baskını düzenleyip, düşmanı kılıçtan geçirir ve Lut'u, ailesini, mallarını, esirleri ve onlara ait olanların tamamını kurtarır. Sodom kralı dönüşünde onu karşılamaya çıkar. Şalim (Urşelim) kralı "Yerin ve göklerin sahibi yüce Allah Abram'ı kutsasın, düşmanlarını eline teslim eden yüce Allah'a şükürler olsun" diyerek onu tebrik eder. İbrahim, ele geçirdiği ganimetlerin onda birini ona verir, fakat kendisi bir şey almaz.[76](#)

[75](#) Tekvin, 13: 6-13

[76](#) Tekvin, 14

Filistin'deki Mezopotamya tesirini gösteren silindir mühürlerden biri.

İbrahim'in Mısırlı cariye Hacer'den İsmail adında bir oğlu olur. Karısı Sara da ilerlemiş yaşına rağmen İshak adını verdikleri bir oğul doğurur. İbrahim peygamberin ömrünün sonlarına doğru Ketura adlı son hanımından birçok çocukları daha olur ve 190 yaşında ölür. İshak ve İsmail, onu Hebron'da

aile mezarlarına defnederler.⁷⁷

⁷⁷ Tekvin, 25: 7-10

Sabii tarih kitaplarında İbrahim peygamberin Kosa’da büyüdüğü, kendi halkıyla ters düştüğü, halkın aşırı tepki göstererek onu hapsettiği, hapisteyken bile günlerce insanlarla tartıştığı, sonunda kralın İbrahim’in kendi politikasına zarar vereceği ve halkı dininden döndüreceği korkusuyla onu Şam civarlarına sürdüğü anlatılmaktadır.⁷⁸

⁷⁸ Welfenson, *Mûsa b. Meymun*, s. 112.

Yukarıdan beri anlatılanlardan İbrahim peygamber’in yaklaşık dört bin yıl önce yani Mûsa’nın zuhurundan takriben 700 yıl evvel tevhit dinine davet ettiği anlaşıyor. Onun tek Tanrı’ya tapınmaya davet ettiği, karşılaştığı ağır baskılar sonucunda Rabbinden gelen bir vahiyle Irak’tan göç etmek zorunda kaldığı bilinmektedir...

11. İbrahim peygamberin Kenan diyarına giderken takip ettiği güzergah

Bilim adamları, İbrahim peygamberin Ur’dan Harran’a giderken Fırat’ın sağ sahilindeki yolu kullandığı, bunun diğer kabilelerin de güzergahı olduğu konusunda hemfikirdirler. İbrahim’le birlikte kendi cemaati, koyun, keçi, eşek ve deve sürülerinin de bulunduğu ve yolculuk sırasında Ur’la Harran arasında yaklaşık 900 km. yol katettiği bilinmektedir. İbrahim peygamber, ilk önce I. Babil sülalesini ve meşhur Hammurabi’yi çıkaran Amorîler’in başkenti “Mari” şehrine uğradı. Bu şehir o sıralarda medeniyetin zirvesindeydi. Oradan Haran (Harran)a geçti. Haran’dan Tedmür yoluyla Şam’a, oradan da Filistin’e hareket etti. Haran’la Kenan arasında katettiği yol yaklaşık 960 km.ydi. Mısır’a giderken kullandığı güzergah ise, Medyanî ve Kaynîler’in yaşadığı Sina Yarımadası çölünden geçiyordu.⁷⁹

⁷⁹ Medyaniler, eski Arab kabilelerindendir. Tevrat’a göre Mûsa’nın kutsal ahiti teslim aldığı Sina Yarımadası’nda yaşıyorlardı. Yine Tevrat’a göre Mûsa Medyen’de bölge kahininin kızıyla evlenir. Rivayete göre bu kahin “Yahve” adındaki tanrıya tapan muvahhidlerdendi. Dolayısıyla muhtemelen “Yahve” adı, kuzeyli göçebe Araplar’ın tanrılarında birinin adıdır. Medyaniler, çöl savaşlarında deveyi kullanan en eski halklardandır.

Kaynîler ise, Medyan ilinde Filistin’le, Sina ve Doğu Akabe Körfezi arasında yaşayan kabilelerdi. Mûsa’nın kaynatası Kaynîlerdendi. Bundan başka Kaynîler, Kenanîlerle ve Amalikler’le dosttular.

Prof. Lord, İbrahim peygamberin takip ettiği güzergahın, Fırat’ın sol cenahı boyunca uzanan yol olduğu kanaatindedir.⁸⁰ Nehrin bu tarafı çok engebeli olduğu için bu görüş fazla tutulmamıştır. Kaldı ki eski tabletlerin çoğu kervanların kullandığı ana yolun Fırat’ın sağ sahilini takip ettiği, Abed ve Ane şehirleri üzerinden geçerek, Amo-rîler’in başkenti Mari’ye uğradığı, arkasından Bukmâl, Meyadin ve Deyr ez-Zur üzerinden geçip Rıkka’da Fırat’ı katederek, kuzeyde Belih nehri boyunca ilerleyip Harran’a ulaştığı konusunda hemfikirdirler.

⁸⁰ Rev. F T. Lord, *The Story of the Bible*, I/32.

Görüldüğü gibi İbrahim peygamber bunca uzun mesafeyi Arap kabileleriyle meskun bölgelerde, bir

vahadan diğetine ulaşarak, Arap Yarımadası'nın şehir ve köylerini katederek geçmiştir ... Ama tarihin kaydettiği bütün bu olaylar daha Mûsevîler yokken 700 yıl önce olmuştur.

12. İbrahim peygamberin göçebe Arap kabileleri ve Arap Yarımadası'yla bağlantısı

İbrahim peygamberin Filistin'e asla bir saldırgan veya savaşçı, yahut fâtilh ve işgalci olarak gelmediği, aksine doğum yeri Irak'tan Fırat sahillerinde yer alan “Mari”, “Harran” gibi Sami Arap yerleşim bölgelerinden, Tedmür, Dımaşk ve Kenan gibi batı şeridinden, Arap-lar'la meskun bir vadiden diğetine geçerek, kendi vatani sayılan toprakları katedip geldiği kesin. Bu yüzdendir ki geldiği yerdeki yerli ahali tarafından gerek kendisi ve gerekse beraberinde bulunan kişiler, sürüleriyle birlikte güler yüzle karşılanmış, şöhreti bütün Arap Yarımadası'na yayılmıştı. Harran'da kısa bir süre önce burasını yurt edinen Arâmîler (aşireti ve akrabaları) kalmıştı. Kenanîler, ülkelerinde İbrahim'i hüsn-ü ikbal ve saygıyla karşılamışlardı. Çünkü Ke-nanîler de MÖ. III. Binyıl başlarında Kenan diyarında yaşamışlardı ve onlar da Arâmîler gibi Arap Yarımadası'ndan gelen Sami Arap-lar'dı. Hepsi aynı dili konuşuyordu. Bu dil, değişik lehçelerin ortaya çıkışına kadar yarımadanın ana diliydi. Sami olmayan unsurların daha sonra bu bölgeye hiç gelmedikleri bilinmesine rağmen, Tevrat, Kenanîler'in yanı sıra bazı Hattiler'in de İbrahim peygamber zamanında Kenan eline sızdıklarını ileri sürmektedir. Tevrat'a göre İbrahim peygamber, Hatti Sohar oğlu Efron'dan, karısı Sara'yı gömmek için tarlasının kenarında bulunan bir mağarayı satın alır. Yine Tevrat'ta İbrahim peygamber zamanında yaşayan bazı Kenan ve Amorî kabilelerinin adları geçmektedir: Kaynî (Keni), Keniz, Kadmon, Hatti, Feriz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus.⁸¹

⁸¹ *Tekvin*, 15: 18-21

sıralarda Irak'da radikal dinî tartışmalar yaşandığını göstermektedir. Tartışmaların odak noktasını Samiler'in ana vatanlarından getirdikleri tanrının durumu oluşturunuyordu ve İbrahim'in kurucusu ve sancakdarı olduğu vahdaniyet inancı da bu tartışma ve diyaloglardan çıkmıştı. Ele geçirilen eski metinlerden Babil sülalelerinden birinin başındaki yöneticilerin tevhit inancını kabul ettikleri, ancak putperestlerin yönetimi ele geçirip, onları ülkeden kovdukları anlaşılmaktadır. J. B. Philby bu konuda şöyle der: "Güneyli Samiler (yani Arap Yarımada-sı'nın güney kesiminde yaşayanlar) beraberlerinde taptıkları ay tanrısını Babil'e getirmişlerdi. Bu tanrı, diğer tanrılar arasında üstün bir mevkiye sahipti ve onunla ancak kuzeyli arilerin tapındıkları ay tanrısı rekabet edebiliyordu. İşte bu hassas çekişmeden kainatın sahibi tek yaratıcı tanrı görüşünün nüvesi ortaya çıkmıştır. Bu görüş, dünya tarihinde insanlığın kaydettiği en önemli gelişmeydi. İnsan düşüncesinin bu gelişim safhasının sancakdarlığını İbrahim'in yaptığı görüşü yaygındır. Bu yeni görüşün putperestler nezdinde de hüsn-ü ikbal ile karşılandığı görülüyor. Kazıcıların Babil'de ele geçirdikleri bu kitabelerde, Babil Sami sülalesini oluşturan üç kralın, bölgenin güney kesiminde tam bir yüzyıl boyunca hüküm sürdükleri, tevhit inancını benimseyip yaymaya çalıştıkları, fakat putperestlerin üçüncü kralı tahttan indirerek sürdükleri anlatılmaktadır. Babil tabletlerinde ve Tevrat'ta anlatılanları dikkatle incelersek, sözü edilen bu kralın ancak Babil'i terkederek Filistin'e giden İbrahim olduğu ve olayın tek tanrı Sami sülalesinin yıkılmasından sonra gerçekleştiğini gösteren yeterli deliller bulabiliriz."⁸³

⁸³ H. St. J. B. Philby, *The Background of Islam*, 1947, s. 10-11.

J. B. Philby, bu üç kralın adlarının tek tanrıyla bağlantılı Sami Arap adları olduğunu da belirtmektedir. Birincisi İluma İlum. Anlamı "Tanrı, tek tanrıdır". İkincisi, İtti-ili-nibi. Anlamı "Allah bana yeter." Bu ad, Arap Yarımadası'nın güneyinde yaşayan kral adlarıyla bütünüyle örtüşmektedir. Üç kral adından en önemlisi ise üçüncü-südü: Yathi-İl. Bilim adamı Doughty'nin çevirisine göre anlamı: "Tek tanrısı onun dostudur." Bilindiği gibi İslamî kayıtlarda İbrahim peygamberin adı "İbrahim el-halil" şeklinde geçer.⁸⁴ J. B. Philby, İbrahim peygamberin tevhit inancıyla olan bağlantısı konusunda ise şöyle der: "İbrahim'in tevhit dininin temelini atmakla Sami dünya tarihinde ana rolü oynadığı ve sonunda eski Arap Yarımadası'nda putperestliğe karşı verdiği mücadeleden galip çıktığı muhakkak ... İbrahim'in toplum içinde önemli yeri bulunan bir kişi olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yok. Sir Woolley onun 'Halilullah' adını alan tek peygamber olduğunu belirtmektedir."⁸⁵

⁸⁴ Daha geriye bkz.

⁸⁵ Philby, *The Background*, s. 22-23.

Kısacası, İbrahim peygamber büyük bir şahsiyet, siyasî ve dinî bir lider olarak insanlık tarihinde en büyük rolü oynamıştır. Arap Yarımadası'ndaki Arap kabileleriyle akrabalığı bulunan saf kan Araptır ve kendisinden yaklaşık 700 yıl sonra gelen Mûsa ve Yahûdîler'le de hiçbir ilişkisi yoktur.

Mari şehrindeki höyüklerde bulunan Gomora kitabeleri, Tevrat ve Kur'an'da anlatılan İbrahim peygamberin gerçek bir kişilik olduğunu ve bazılarının zannettiği gibi hayali olmadığını

göstermektedir. Arkeologlar, İbrahim peygamberin göç tarihini MÖ. yaklaşık 1900 olarak tespit edebilmişlerdir. Kimilerine göre ise göç 1850’de gerçekleşmiştir. Fransız araştırmacı Prof. R. de Vaux, bu konuda yaptığı son incelemede (1965) İbrahim peygamber çağını MÖ. XIX. Yüzyıl olarak tespit etmiştir.⁸⁶ Yani İbrahim peygamberin yaşadığı yıllar eski Babil devleti çağının başlarına (1894-1495) tekabül etmektedir.

⁸⁶ W. Keller, *The Bible as History*, s. 69; R. De Vaux, *Les patriarches Hebreu et l’Histoire*, revue Biblique, 72 (1965), s. 5-28.

Babil bölgesinde yapılan kazılar, Abraham veya Abram adının, ilk Babil sülalesi zamanına ait bazı tabletlerde “abarama” ve “abam rama” şeklinde geçtiğini ortaya koymuştur. Bu tabletlerde ziraî ve ticarî muamelatla ilgili anlaşma ve sözleşmeler yer almaktadır. Babil ve Bursippa arasında bir yerde ele geçirilen bu tabletler, şimdi Amerikan Yale Üniversitesi’nin elindedir. Abram adı I. Şeşong (MÖ. 947-925) dönemine ait Mısır belgelerinde de geçmektedir. Belgede, Filistin’in güneyinde, muhtemelen Hebron civarında “Abram mezraası” denilen bir mezraadan bahsedilmektedir.⁸⁷ Ayrıca esar Haddon (MÖ. 681-669) dönemine ait Asurî tabletlerinde de Abramva veya Abram adı geçmektedir. Irak’ın güneyindeki Larsa’da Hammurabi dönemine ait bir kitabede, şahit “Ahoba b. İsmail” adlı bir şahsın adı geçmektedir.⁸⁸ Mari’de de İbrahim peygamberin kardeşinin adı olan “Nahor” adlı bir şehir ortaya çıkarılmıştır. Bundan başka, İbrahim ailesine mensup bireylerin adlarını taşıyan birçok yerleşim biriminin isimlerine rastlanmıştır. Mesela babası “Tarah” adını çağrıştıran “Tu-rahki” ile dedesinin adını taşıyan “Suruc” şehri gibi.⁸⁹ Bir diğer yandan Mari’de Benyamin (Yahûdî boylarından biri) adında bir Amorî kabilesinin adına rastlanmıştır ki, bu, Mûsa peygamber ve Yahûdîler’in zuhurundan uzun zaman önce söz konusu kabilenin bu adla bilindiğini göstermektedir.⁹⁰

⁸⁷ G. A. Barton, *Archaeology and the Bible*, s. 316-319; A. T. Olmstead, *History of Palestine and Syria*, s. 83.

⁸⁸ G. Smith, *The Chaldean Account of Genesis*, 1876, s. 296-298.

⁸⁹ *El-Arabi*, sayı 143, Tışrin el-evvel, 1970, s. 88.

⁹⁰ Parrot, *Archaeology and Old Testament Study*, s. 141.

14. İbrahim peygamberin göç ettiği sırada Irak’ın siyasî durumu

İbrahim peygamberin muhacereti sırasında Irak’taki sosyo-politik duruma gelince, onun göç tarihi olarak belirlenen MÖ. XIX. Yüzyılda ülkede ciddi bir kargaşa dönemi yaşanıyordu. Arkeologlar bu döneme İsin ve Larsa devri adını vermektedirler. İsin ve Larsa arasındaki çekişme, İsin, Larsa ve Babil şehirleri sınırları konusunda çekişmeye dönüşmüş, sonuçta I. Binyılda Sami Amorîler, Suriye’den gelen yeni bir Sami dalgası halinde Irak’a hücum etmişlerdir. II. Binyılda ise Elamlılar Irak’ın güney kısımlarını ele geçirmişlerdir. Bu prenslik İsin ve Larsa sülaleleriyle tanınmıştır (MÖ. 2006-1800). Halbuki Güney Irak’ta hakimiyeti ele geçirmek için üç prenslik iki yüzyıl boyunca birbiriyle boğuşup durmaktaydı. Bu sırada Sami Amorî kökenli üçüncü bir partner ortaya çıkmıştı: I. Babil hanedanı. Bu hanedan diğer prensleri hakimiyet altına alarak, şehirleri tek merkezde birleştirmiş, tüm Orta Doğu’ya egemen olmuş ve Erken Babil Krallığı olarak tanınmıştır. Bu devletin

kurucuları Sami Arap kabileleriydi. MÖ. XIX. Yüzyıl başlarında kurulan bu hanedan 300 yıl ayakta kalmayı başarmıştır ki, en önemli kralları da Hammurabi'dir.

Bu dönemde vukû bulan en önemli olaylardan birisi, Dicle ve Fırat nehirlerinin tehlikeli bir taşkınla, geniş çaplı tahribata yol açmış olmasıdır. Fırat'ın Kosa ve Sippar yönünde akan mecrası, büyük bir ihtimalle batıda Babil'den geçen yeni bir mecra edinmiş, Dicle de asıl mecrasını bu taşkın sebebiyle aynı sıralarda Guraf yönüne doğru Ammara'ya kaydırmıştır. Dicle taşkını bazı şehirleri sular altında bırakmış, hayatı durma noktasına getirmiştir.⁹¹ MÖ. XIX. Yüzyılda meydana geldiği tahmin edilen bu olayın ülkede geniş çaplı tahribata yol açtığı muhakkaktır.⁹²

⁹¹ Dr. Ahmed Susa, *Vadi el-Furat*, II. Böl.

⁹² J. G. Macqueen, *Babylon*, London, 1964, s. 38.

15. İbrahim peygamberin muhacereti sırasında Mısır'da siyasî ahval

Halbuki aynı sıralarda Mısır istikrarlı, huzurlu ve müreffeh bir dönem yaşıyordu. Firavun II. ve III. Senusret zamanındaki XII. sülalenin merkezi yönetimindeki ülkede siyasî bir istikrar vardı. Mısır, bu dönemde siyasî nüfuzunu hem Suriye ve özellikle sahil kesimine, hem de III. Senusret'in MÖ. 1850'de gerçekleştirdiği bir yürüyüşle Kenan eline yaymıştı. Mısır'la komşu ülkeler arasındaki ticarî ilişkiler oldukça sağlamdı. Mısır, tapınaklarda ve ölüleri mumyalamakta kullandığı bal mumu, parfümeri, baharat, kırmızı biber ve benzeri maddeleri Arap Yarımadası'nın güney kesimlerinden ithal ediyor; altın ve kırmızı biberi Sudan'dan, kızıl bakır, zebercet, firuzeyi Sina dağındaki maden yataklarından, gümüşü Toroslardan, çam kerestesini Lübnan'dan getiriyordu. Kenan eli, o sıralarda Mısır'la bu ülkeler arasında bağlantı noktası durumundaydı. Politiko-ekonomik ve stratejik yönden önemli bir merkez haline gelmişti. Çünkü eski dünyanın ticaret yollarının geçiş noktasında yer almaktaydı. Dolayısıyla İbrahim peygamberin Mısır'a muhacereti, Kenanlılar'ı bu ülkeye bağlayan sağlam bağlar ve ilişkiler sebebiyle son derece doğaldı. Zaten Mısır, kıtlık ve kuraklık yıllarında Kenanlılar'ın kapılarını çaldıkları tabii bir sığınak durumundaydı.

16. İbrahim peygamber zamanındaki Mısır'da Yahûdîler nerdeydi?

Daha önce belirtildiği gibi, Tevrat'tan etkilenen yazarların çoğu, Yahûdî tarihini İbrahim peygambere bağlamış, Arap yazarlar da tarihî gerçeklere ters düşen bu iddiaları aynen almışlardır. Araplar ve Fransız tarihçiler arasında dolaşan şayialara göre, bir grup Yahûdî İbrahim peygamberle birlikte Irak'tan Filistin'e göç etmiştir. Hatta bu tarihçiler daha da ileri giderek, eski Abiri (Hebrew) kelimesiyle Yahûdî sözcüğünü birbirine karıştırdıkları için İbrahim'i Abiri olarak kabul etmişlerdir. İşin tuhaf tarafı, Irak'tan muhacereti sırasında İbrahim peygambere refakat eden Yahûdîler'in sayısını bile vermekte, böylece Yahûdîler'i İbrahim'in doğum yeri olan Irak'a bağlamaktadırlar. Bu iddiada bulunanlardan biri de "İbrahim, İsrailîler'in (Ya-hûdîler'in) başında Filistin'e göç etmiştir" diyen Prof. Ahmed Zeki el-Bedivi'dir.⁹³ Daha da kötüsü, Irak Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'nın kendi arşivine dayanarak Filistin'le ilgili bir bülteninin ikinci baskısında⁹⁴ "İbrahim ve ailesi MÖ.

1806'da Irak'ın Ur şehrinden göç etti. Bu göç sırasında ona katılan Yahûdîler'in sayısı azdı.. Göç, 1656'da sona erdi” denmesidir. Yüksek Arap Komitesi üyesi Prof. Emil el-Gorî de aynı şeyi tekrarlamıştır⁹⁵ Arap yazarların bu tür görüşlerini yabancı kaynaklara dayandırdıkları şüphesiz. Halbuki bunların büyük bir çoğunluğu tarihî olaylar kronolojisini göz önünde bulundurmeyen Yahûdî kaynaklarıdır. Daha önce Tevrat yazarlarının, Yahûdî tarihini Yahûdîler'in henüz var olmadıkları bir döneme, İbrahim peygamber çağına bağlama yolunu açmak amacıyla kronolojiyi kasten görmezlikten geldiklerine işaret etmiştik. Örneğin M. I. Soloff'un “Yahûdî Halkı Nasıl Gelişti?”⁹⁶ adlı eserinde, Yahûdîler'in MÖ. 4000 yıllarında İbrahim peygamberin önderliğinde Mezopotamya'dan Filistin'e geldikleri ve o sırada sayılarının dört bin kişi civarında olduğu belirtilmektedir.⁹⁷ Tarihî gerçeklerle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir saçmalık! Ama ne yazık ki pek çok Arap yazar bu çarpıtmayı aynen benimsemiştir. Soloff'un kitabı şu anda Ya-hûdî tarihi olarak Amerika'daki Yahûdî ve gayr-ı Yahûdî okullarında okutulmaktadır. Hiçbir tarihçi ve araştırmacı da bu uyduruk iddiaları çürütmeyi aklının ucundan bile geçirmemiştir. Acaba Araplar bu iddialara karşı bir cevap verdiler mi, verdilerse nerede? Acaba okullarında eski Filistin'in gerçek tarihini ve Yahûdîler'in oradaki rolünü anlatan bir program uyguladılar mı?

⁹³ *Tarih et-tatavvur ed-dini*, s. 33.

⁹⁴ Bülten, No. 1, 2. baskı, s. 6.

⁹⁵ Emîl el-Gorî, “Filistin”, Vüzaret el-irşad el-kavmi'l-irakî, sayı, 44, 1963.

⁹⁶ Mordecai I. Soloff, How the Jewish people grew up?. Soloff'un sözleri ne yazık ki birçok bilim adamı ve prof. tarafından aynen benimsenmiştir. Acaba bu zevat söz konusu iddialarını elimizde bulunan Tevrat'a dayandırarak ispat edebilirler mi?!

Tevrat'a göre Rab, sadece İbrahim'e seslenerek şöyle der: “Rab Ab-ram'a ‘Ülkeni, akrabalarımı, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git” dedi. (*Tekvin*, 12: 1) İbrahim de yeğeni Lut'la birlikte gitti. “Abram Haran'dan ayrıldığı zaman yetmiş beş yaşındaydı. Karısı Sara'yı, yeğeni Lut'u, Haran'da kazandıkları malları, edindikleri uşakları yanına alıp Kenan ülkesine doğru yola çıktı. Oraya vardılar.” (*Tekvin*, 12:4-5) Peki, İbrahim'in Kenan iline muhacereti sırasında önderlik ettiği Ya-hûdîler nerede?

Tevrat'a göre İbrahim Kenanlılar arasında yaşayan bir kişidir. “İbrahim kocamış, iyice yaşlanmıştı. Rab onu her yönden kutsamıştı. İbrahim, evindeki en yaşlı ve her şeyden sorumlu uşağına, ‘Elini uyluğumun altına koy’ dedi. ‘Yerin göğün Tanrısı Rabbin adıyla ant içmeni istiyorum. Aralarında yaşadığım Kenanlılar'dan oğluma kız almayacaksın. Oğlum İshak'a kız almak için benim ülkeme, akrabalarımın yanına gideceksin.” (*Tekvin*, 24: 1-4) “Sonra efendisinden on deve alarak en iyi eşyalarla birlikte yola çıktı. Aram-Nehreyn'e, Nahor'un yaşadığı kente gitti.” (*Tekvin*, 24: 10 ve bölümün tamamı).

Eğer İbrahim'le birlikte Kenan eline Yahûdîler de gelmiş olsalardı, İbrahim tek oğlunu evlendirmek için uşağını Aram-Nehreyn'e, aşiretinin bulunduğu yere göndereceğine, onlardan birinin kızını alırdı. Nitekim daha sonra İshak da oğlu Yakub'u evlendirmek istediğinde ona kendisine bir karı bulmak için Haran'a gitmesini öğütler. (*Tekvin*, 27: 1-2). Yakub'un tüm çocukları - ki hepsi de İbrahim peygamberin soyundan-dır,- Feddan-Aram'da dünyaya gelmişlerdir. (*Tekvin*, 25: 23-26) Ayrıca Yakub (İsrail) kendisinin ve babası İbrahim'in yolunu kaybetmiş Arâ-mîler olduğunu belirtmektedir. Acaba İbrahim, İshak ve Yakub, aynı anda nasıl hem Arâmî, hem Yahûdî olabiliyorlar?

Eğer orada Yahûdîler varsa bile onlar İbrahim'in aşireti değildiler. Çünkü İbrahim aşiretini Aram Nehreyn'de bırakmıştı. Şayet buradaki Yahûdîler İbrahim'in aşireti değilseler, nasıl oluyor da Tevrat'ta yazıldı diye ona intisab ediyorlar?

Eğer İbrahim yanında 4000 Yahûdîyi götürmüşse, torunu Yakub'un ifadesiyle o günlerde bir ordu sayılabilecek 4000 kişiyle nasıl yolunu kaybetmiş bir Arâmî olabilir?

⁹⁷ Şerif Yusuf, “Siyonistlerin Çocuklarına Öğrettikleri Yahûdî Tarihi”, El-Arabî, sayı, 108, Tişrin es-sani, s. 105.

Şimdi her araştırmacının şu soruyu sorma hakkı vardır: Kendisine Yahûdî adı veren bir topluluk

tarihte henüz bilinmezken, ondan yaklaşık 1300 yıl önce yaşayan İbrahim peygamber nasıl Yahûdî olabilir? Ayrıca, MÖ. 4000 yıl önce Yahûdî halkı neredeydi? Özellikle Yahûdî adı bu tarihten 2300 yıl sonra ortaya çıkmışken ve bizzat İbrahim peygamber dahi yine bu tarihten en az 2000 yıl sonra dünyaya gelmişken, Yahûdî halkı neredeydi? Bir başka soru: Yahûdîler Irak’a nasıl geldiler ve henüz İbrahim peygamber hayatta yokken onunla nasıl bağlantı kurdular? Diğer yandan Yahûdî kelimesinin çıktığı Yahuda henüz yaratılmamışken veya Yakub (İsrail) dünyaya gelmemişken, İbrahim peygamber nasıl Yahûdîler’e önderlik edebilir? Doğrudur; Irak’ta Yahûdîler olmuştur, ama Nabukad Nasar zamanında esir olarak getirilmişlerdir. Bu olay ise İbrahim peygamberden 1300 yıl sonra olmuştur. Yani İbrahim peygamber zamanında Irak’ta Yahûdîler’in ne kendileri vardı, ne de adları. Çünkü henüz böyle bir halk yoktu.

Bazı araştırmacılar, Yahûdîler’in Tevrat ve Talmud hikayelerini dinî ve siyasî sebeplerle Araplar arasında kasıtlı olarak yaydıkları, bunun, onların âtîfetlerini kazanmak, aralarında kendilerine karşı dostluk ve sevgi bağlarını güçlendirmek niyetiyle makyajlanmış yalanlar olduğu görüşündedirler. Örneğin bilim adamı Welfenson, şöyle der: “Bu, Yahûdîler’in bilinen metodlarındandır. Onlar, bir halka sevgi gösterisinde kendilerinin bir çıkarı olacağı kanaatine vardıklarında, ‘siz bizim kardeşimizsiniz; siz ve biz ikiz kardeşleriz’ derler.. İşte Yahûdîler, o günlerden ta İslamın zuhuruna kadar, Araplar’ı bir atanın evlatları olduğu görüşüne kanıktırmaya çalışıyorlar. Nitekim Araplar’ın bilmedikleri yalan ve maskelemelerle bu uyduruk görüşlerini yaymayı başardılar.”⁹⁸

⁹⁸ Welfenson, *Tarih el-yahûd*, s. 75.

17. İbrahim’in Irak’tan, Mûsa cemaatinin Mısır’dan muhacereti

Arap araştırmacıların da aralarında bulunduğu yazar ve tarihçilerin çoğu, İbrahim peygamberin Irak’tan muhaceretiyle Mûsa cemaatinin Mısır’dan yaptığı muhaceretin aynı halkın veya cemaatin iki ayrı göçü gibi görmeye alışmış bulunuyorlar. Dolayısıyla İbraniler’in göçünün erken Yahûdîler’in yani İbrahim peygamberin göçü olduğunu, ikinci göçünse Mûsa cemaatinin Mısır’dan çıkışıyla gerçekleştiğini belirtiyorlar. Halbuki bu iki göçün birbiriyle uzaktan yakından ilgisi yok. Bir kere İbrahim peygamberin doğum yeri Irak’tan muhacereti, MÖ. XIX. Yüzyılda, yani Mûsa cemaatinin ortaya çıkışından yedi yüz yıl önce gerçekleşmiştir. İbrahim’in muhaceretinin sebepleri ve önemli amaçları vardı. Her şeyden önce tevhit inancına çağırdığı ve putperest vatandaşları arasında vahdaniyet propagandası yaptığı için, tıpkı peygamber efendimizin başına geldiği gibi, halkın ve o zamanki din adamlarının baskıları sonucunda Irak’ı terketmek zorunda kalmıştı. Mûsa cemaatinin “Çıkış” adıyla bilinen göçü, başka bir deyişle ikinci muhaceret ise, MÖ. XIII. Yüzyılda vukû bulmuştur. Tevrat bu konuda Mûsa’ya iftira atarak, güya tanrı “Yah-ve”nin - Yahûdî tanrısının- ona, halkını dört bir yana dağıtarak, yerlerini Yahûdîler alsın diye yaşlıları, kadınları ve çocukları ülke toprakları dışına sürerek, Filistin’i, vadedilmiş toprakları işgal etmeyi emrettiğini belirtmektedir.

18. Yahûdî tarihinin başlangıcı ve İbrahim’in muhaceretiyle bağlantısı

Yazarlar, İbrahim’in Irak’tan muhaceretiyle Mûsa cemaatinin Mısır’dan çıkışını birbiriyle

karıştırdıkları yetmiyormuş gibi, bir de tutup Yahûdî tarihinin başlangıcını İbrahim'in Irak'tan muhaceretine bağlıyorlar. Tarihî gerçeklerle hiç de örtüşmeyen bir iddia. Çünkü öncelikle Yahûdî adlandırması, Yahûdî kelimesinin alındığı Yahuda devletinin varlığından sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Yahûdî tarihinin başlangıcı, Mûsa taraftarlarının MÖ. XIII. Yüzyılda tarih sahnesine çıktığı “Huruc/Exodus” tarihinden başka bir yere bağlanamaz. Kaldı ki, tarihî olayların kronolojisini gözden geçirdiğimizde İbrahim peygamberin gerek çağdaşlık, gerek prensip veya inanç, gerekse dil ve ırk yönünden Yahûdîler'le hiçbir ilişkisi yoktur. Bir kere İbrahim peygamber, tüm Arap Yarımadası'na saçılan Sami Arap milletiyle bezeli Yakın Doğu topraklarının tamamını içine alan geniş bir alanda yaşamıştır. Burası onun atalarının aslî yurdudur. Suriye, Irak, Filistin ve Mısır da buna dahildir. Dolayısıyla yazarların mantıklarını kullanarak ve konunun hakkını vererek, İbrahim peygamberle Yahûdîler'in dönemini - ki ikisi arasında 700 yıl fark vardır, - birbirine karıştırmamak için tarihî kronolojiyi göz önünde bulundurmaları gerekir.

Gördüğüm kadarıyla bazı tarih profesörlerimiz, Yahûdî tarihinin Irak'tan muhaceretiyle birlikte başladığını belirten görüşlere hâlâ bel bağlamaktadırlar. Mesela coğrafya ve tarihî araştırmalar konusunda çok değerli bir çalışmanın sahibi Prof. Dr. Muhammed Reşid el-Fîl, “Yahûdî tarihi, İbrahim'in Keldânî yurdundan batıdaki Kenan eline muhaceretiyle başlar” demektedir.⁹⁹ Bu görüş, elbette ki kasıtlı veya kasıtsız olarak bu tür yanlış görüşleri işleyen bir çok kitaptan alınmıştır.

⁹⁹ *El-Yahud ve ilm el-ecnas*, s. 82.

Meşhur Alman politikacı yazarlardan *Garuba*'nın kitapları bu tür çalışmalardandır. Bu yazar, eserinde İbrahim peygamberden Yahûdî kralı olarak söz eder.¹⁰⁰ Dr. Garuba'nın, kronolojiyi göz önünde bulundurmadan İbrahim peygamber çağını Yahûdî çağıyla ilişkilendi-ren diğer Hristiyanlar gibi Tevrat'tan etkilendiği apaçık ortada.

¹⁰⁰ *El-Irak fi müzekkerât ed-diplomasiyyin el-ecânib*, Prof. Necde Fethi Saffet çevirisi, 1969, s. 124.

Arap yazarlar, Yahûdîler ve Yahûdîliğin var oluşunu İbrahim peygamber çağına bağlama konusunda - en azından eserlerinin başlıklarıyla- yabancıları taklit etmektedirler. Örneğin Dr.Rıyad el-Bârûdî, kitabının adını “İbrahim peygamberden günümüze uluslararası Yahûdî-lik” adını vermiştir. Burada araştırmacı bir kişinin yazara şu soruyu yöneltme hakkı vardır: İbrahim peygamber döneminde Yahûdîlik mi vardı? Onun döneminde bir Yahûdîlikten söz edilebilir mi?..¹⁰¹

¹⁰¹ Yahûdî adlandırması Yahuda Devleti (MÖ. 931-586) ve bölgesine izafe edilmektedir ve bildiğimiz kadarıyla Yahûdî adı ancak Yahuda Devleti zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla geç dönem bir adlandırmadır ve MÖ. XVII. Yüzyılda yaşayan Yahuda ve Yakub'la herhangi bir ilgisi yoktur. Belki de Yahûdî, tıpkı İsrail gibi, Filistin'de Kenanîler'den kalma bir şehir adıdır.

19. Akkad'ın “Peygamberlerin Babası” kitabındaki görüşleri

Kanatimizce bu konuda kalem oynatan Arap yazarlar arasında en dikkate şayan olanı, meşhur ve merhum yazar Abbas Mahmud el-Akkad'dır. Yazar, “Paygamberlerin Babası” adlı eserinde, edebî üslubunun yanı sıra, oldukça önemli tarihî gerçekleri işlemiştir. Akkad, eserinde şöyle diyor:

“İbrahim soyunun başlattığı nebevî davetlerin Arap halkları ve Sami milletler dışındakilerde bir benzeri yoktur. Muhammed (s) bu davete son noktayı koymuş ve tamamlayıcı olarak gelmiştir. Bunları birbirinden ayrı tutmanın tutarlı bir tarafı yoktur. Aksine her birini kendi zaman ve mekanına göre değerlendirmek gerekir. Çünkü bunların ne çağdaşlık, ne de ortam yönünden birbiriyle ilgileri vardır ... İnsanlar karşılaştırmalı dilbilim metodunu henüz bilmedikleri için, nebevî davetler tek bir köke, Sami Arap sülalesine bağlanmıştır ... İbrahim, Arap Yarımadası meseleleriyle, Araplar’ın durumları, liderleri ve gelenekleriyle iç içe olan göçebe bir kabilenin reisidir. Onun İsraili olduğu söylenemez. Çünkü İsrail kelimesi ilk kullanıldığında İbrahim’in torunu Yakub’a verilmiştir. Ona da Yahûdî denilemez. Çünkü Yahûdîlik Yakub’un oğullarından dördüncüsü olan Yahuda’ya bağlanmıştır.¹⁰² Ona Habiru denilemez. Çünkü Habiru diliyle kastedilen şey, semitik diller arasında sadece Sami bir grubun anladığı bir dildir. Habiru (Abiri) kelimesi Şam bozkırında göçebe halde yaşayan büyük bir kabileler grubunun genel adıydı ve bu kabilelerin gençleri paralı askerlik yaparlardı. İşte Tel Amarna, Filistin, Küçük Asya ve Irak’taki kitabelerde rastlanan (H)abiri, Apiri, Habiru ve benzeri sözcükler ‘paralı askerler’ anlamında kullanılmaktaydı. Gerek çivi yazılı ve gerekse hiyeroglif tabletlerde kelime bu anlamda kullanılmıştır ve kelimenin kullanımda olduğu sıralarda Yahûdîler henüz mevcut değildi. İbrahim’in konuştuğu dili Mezopotamya ve Kenan yöresinin tüm sakinleri anlıyorlar-dı. O sıralarda Abiri dili diğer Sami dillerden ayrılmış değildi. İbrahim’in Sam b. Nuh’un soyundan geldiği için Sami olduğu söylenir, ama bu ilişki sadece şecere yönündendir ve ırkî bir bağlantı değildir. Mesela Habeşler de Sami dili konuşurlardı, ama ne Süryani, ne Arâ-mî, ne de Hireliyidiler. İbrahim peygamberin konuştuğu dilin aslı araştırılmak isteniyorsa, en doğrusu onu Arapçaya bağlamaktır. Çünkü o sıralarda Arap Yarımadası’yla Bereketli Hilal yöresi arasında kullanılan dil Arapçaydı.”

¹⁰² Pek çok yazar ve araştırmacı “Yahûdî” adının Yakub’un dördüncü oğlu Yahuda’dan geldiği görüşünü benimsemiştir, ama bu görüş gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Çünkü Yakub ve oğlu Yahuda zamanında Yahûdîler yoktu. Aksine onlar Mûsa ve cemaatinin zuhurundan sonra ortaya çıkmışlardır. Yani Yakub’dan yedi yüz yıl sonra. Yahuda adı da tıpkı İsrail adı gibi, önemli zevatın yaşadıkları yerlere onların adlarını verme âdetine uyularak, erken Kenanîler’den sonra Filistin’deki Kenanî yerleşim birimlerine verilen adlardı. Mûsa cemaatinin Filistin’e muhaceretinin ardından ve Yakub ve oğlu Yahuda döneminden yaklaşık bin yıl sonra Kenanlılar’ın Yahuda dedikleri bölgeye yerleştiler ve böylece oluşan ülkeye Yahuda adı verildi. Bilahere Yahûdî-ler’in Babil esaret günlerinden sonra yıkılmış olan Yahuda devletine nisbetle Yahûdî adının kullanımı yayılmıştır. Yahûdî adı Asurhi kralı Sinaherib (MÖ. 705-681) kitabelerinde geçmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

MÛSA ÇAĞI VE YAHUDİLER

MÛSA ÇAĞI VE YAHUDİLER

1. Giriş

Daha önceki bölümlerde, araştırmacıların görüşüne göre, Mû-sa'nın firavun sarayında büyüyen bir Mısır'lı ve aynı zamanda bir kumandan olduğunu, Akhenaton'un ortaya attığı tevhit dinini savunduğunu, Tevrat'ın “İsrail oğullarının çıkışı” dediği Kenan eline yani Filistin'e saldırısının, Mısırlı askerlerden ve tevhit inancını benimseyen Heksos bakiyelerinden oluşan Mısırlılar'ın bir saldırısı olduğunu, bunların Akhenaton'un ölümünden sonra putperest halkın ve yeni hakim kesimin dinî takibatlarından kaçtıklarını belirtmiştik. Bu askerler, sığındıkları Kenan elinde belli bir bölgeyi işgal etmişlerdi. İşte Kenan eline gelen “Mûsa kavmi” de bunlardır. Mısır dilini kullanıyorlardı ve Mûsa'dan altı yüz yıl evvel Yusuf döneminde Mısır'a gelerek, Mısır halkıyla kaynaşmak suretiyle eriyip giden İsrail oğullarıyla hiçbir ilgileri yoktu. Daha önce Tevrat yazarlarının, Yahûdîler'i insanlık tarihinin en kutsal kökenine bağlamak amacıyla bu gruba İsrail oğulları adını verdiklerini, sonra da aynı grubu İbrahim'le, torunu Ya-kub'la ve Filistin'deki tüm kutsal mekanlarla ilişkilendirdiklerini, Tevrat kurgusunu baştan sona bunlar üzerinde oluşturmak suretiyle, İsrail oğullarının her dönem ve çağda mevcut, hatta Yakub'un (İsrail'in) dünyaya gelişinden öncesinde ve sonrasındaki birkaç asır boyunca var oldukları izlenimi vermeye çalıştıklarını kaydetmiştik.

2. Musa'nın kişiliği ve davet ettiği tek tanrı inancı

Mûsa'nın Mısırlı olduğu, yine Tevrat'ın iddiasına göre firavunun sarayında büyüdüğü, firavunun kızının onu oğulluk edindiği şeklindeki hikayelerden başka, Miladî I. Yüzyılda yaşayan meşhur Yahûdî tarihçi Flavius Josephus¹ da Mûsa'nın Mısırlı bir vali veya kahin olduğunu, Mısır'ın Habeşler'e karşı düzenleyerek zaferle çıktığı savaşta orduyu kumanda ettiği, daha sonra Habeşlerin kralının kızı “Ter-bis”le evlendiğini kaydetmektedir.² Diğer yandan İskenderiyeli Yahûdî filozof Philon (MÖ. 30-MS. 40) da Mûsa'nın Mısırlı olduğunu belirtmektedir. Böylece her ikisi de Yahûdîler'in Abiri (İbrani) oldukları konusunda cumhurla ters düşmektedirler.³ Tevrat'ta da Mûsa'nın Habeşli bir kadınla evlendiği belirtilir. Tevrat'a göre Mûsa Kuşlu (Etyopyalı) bir kadınla evlenmiştir. Yine aynı kaynakta Mûsa'nın Medyan kahini Yitron'un kızıyla da evlendiği belirtilmektedir. Ancak, her iki olayda da Mûsa'dan yaklaşık 600 yıl önce yaşayan İsrail oğullarıyla onun arasında bir bağlantı bulamadık. Yine Tevrat'ta anlatıldığına göre, Mûsa'nın kendilerini çobandan kurtardığı sırada Yitron'un kızlarının söyledikleri sözler onun Mısır'lı olduğunu göstermektedir: “Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı” diye yanıtladılar. “Üstelik bizim

için su çekip hayvanlara verdi.”⁴ W. Durant, Mûsa adının Mısırlı ismi olduğunu ve Hamus⁵ sözcüğünün kısaltması olabileceğini belirterek, Liverpool Üniversitesi’ne bağlı Marston heyeti üyesi Carestang’dan naklen Eriha kraliyet mezarlığında MÖ. 1551-1479 yıllarında imparatoriçe olan prenses Hatteshpot’la ilgili kayda binaen Mûsa’nın MÖ. 1537’de doğduğunu, sarayda onun mevkebi arasında büyüdüğünü, düşmanı III. Thotmes’in (1489-1447) tahta geçmesi üzerine Mısır’dan kaçtığını ispat eden belgeler bulunduğunu kaydetmektedir. Durant ayrıca, Josephus’un MÖ. III. Yüzyılda yaşayan Mısırlı tarihçi Manithon’a dayandırarak Mûsa’nın vahdaniyet propagandası yapmak için ortaya atılan Mısırlı bir kahin olduğunu belirttiğini nakletmektedir.⁶ Klasik bilgilere göre Firavun’un kızı, ona Mısırlılar’ın bilimlerini öğretmeleri için kahin hocalar görevlendirmiştir.⁷

¹ Josephus (37/38-93 M.) Kudüs’de doğmuş Yahûdî bir kahin ve tarihçidir. Yahûdî dilini çok iyi bilenlerdendi. Ferisîler’e katıldı. 64 yılında bazı Yahûdî esirlerin serbest bırakılması müzakerelerine katılmak üzere Yahûdî temsilcisi olarak Roma’ya gitti. İmparatoriçe Popaea huzuruna çıkmayı başardı. 66 yılında Romalılar’a karşı başlatılan Yahûdî savaşlarına katıldı ve 68 yılında esir düştü. Vespasianus’un imparator olacağı yolundaki kehanetiyle ün kazandı ve 69 yılında serbest bırakıldı. Yahûdî-ler’e göre bir haindir. Çünkü Titüs Kudüs’ü kuşattığında onun yanında tercüman olarak görev almıştır. Daha sonra Titüs’le birlikte Roma’ya döndü. Kendisine bir maaş bağlandı ve vatandaşlık hakkı verildi. “Yahûdî Savaşları”, “Eski Yahûdî Tarihi”, “Otobiyoğrafı”si ve “Yahûdî Savunması Üzerine Risale” adlı eserlerin sahibidir. (Ency. Brit. 13/89). “Eski Yahûdî Tarihi” adlı eseri Arapçaya çevrilmiş ve Beyrut’ta basılmıştır.

² Şelebi, *Mukarenet el-adyan el-Yahûdîyye*, s. 43.

³ Freud, Moses and Monotheism, s. 47; Josephus, *Antiquities*, Blm. 2, s. 7-11; Rappoport, *Myth and legend of Ancient Israel*, s. 365.

⁴ *Çıkış*, 3: 19

⁵ Daha önceki XVIII. Sülaleninin kurucusu firavun “Ah Mûsa”nın adına bkz.

⁶ W. Durant, *Kıssat el-hudara*, Arapça çev. C. 3, fas. 1, s. 326.

⁷ El-Mitran Yusuf ed-Debis, *Tarih-u suriye*, 1859, 2, s. 91.

Breasted de Mûsa adının Mısır’da kullanılan adlardan ve çocuk anlamına gelen eski Mısırca “Mus” kelimesinin aynısı olduğunu belirtmektedir. Yazara göre Mûsa kelimesi ‘Amon çocuk’ anlamındaki “Amen Mus” veya pitah çocuk anlamındaki “Pitah mus” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Mûsa’nın babasının çocuğa ilk başta Amon veya Pitah gibi bir Mısır tanrı adı verdiği, zamanla bu adın çok kullanılması sebebiyle çocuğun adının Mûsa olduğu muhakkak.⁸ Josephus’un anlattığı başka bir rivayete göre, nehirde bulunup kurtarılması hikayesine uygun olsun diye, Mısır dilinde su anlamına gelen “mu” ile birini herhangi bir yerden kurtarma manasındaki “usa” sözcüğünden oluşan Mûsa adını bizzat Thermuthis vermiştir.⁹ Josephus, yine Manithon’a dayandırarak Mûsa’nın Heli-opolis halkından ve kahinlerinden biri olduğunu kaydeder. Buna göre adı da Heliopolis tanrısı Osiris’in adından alınarak yapılan Usarisif’ti, fakat daha sonra adını Mûsa olarak değiştirdi ve şehir halkının putlara tapınmasına karşı bir devrim başlattı.¹⁰

⁸ *Fecr ed-damir*, Selim Hasen çev., s. 276.

⁹ W. Whiston, “The Complete Works of Josephus”, “Antiquities”, Book 11, Chap. IX, p. 33.

Kaydetmek gerekir ki, III. Thotmes döneminde Mısır'ın meşhur başkenti Memphis'in başkahinine "Pitah Mûsa" deniliyordu. Bu ad, onun mezarının üzerine bulunmuştur. Pitah ise Memphis'in en önde gelen tanrılarındandır. Mısırlılar ona aşırı saygı gösterir, dünyayı onun yarattığına inanırlardı, fakat daha sonra bu görüş değişerek onun tüm tanrıların babası ve ilk başlangıcın sahibi "yaratmada birinci tanrı" olduğu düşünülürdü.^{[11](#)}

^{[11](#)} A. Hermann, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 29, 315.

Memphis'in başrahibi Pitah Musa'nın mezarı.

Son dönem bilim adamlarından Mûsa peygamberin hayatının bu yönünü araştıran meşhur psikolog Sigmund Freud, 1938'de vefatından kısa süre önce kaleme aldığı "Mûsa ve Monoteizm" adlı eserinde, Mûsa'nın İsraili değil Mısırlı olduğu sonucuna varmış ve bu hükmüyle siyonistlerin gazabını üzerine çekmiştir. Bilindiği gibi siyonistler, Mûsa'nın İbrahim ve Yakub soyundan gelen saf bir Yahûdî olduğu dışındaki görüşleri kabul etmezler. Bununla birlikte bazıları Mûsa'nın Mısır'da dünyaya geldiğini, fakat nesep olarak Yahûdî olduğunu belirtirler.^{[12](#)} Bu yüzden siyonistler bu kitaba saldırarak, tarihi önem ve değerini küçültmeye çalışmış, okunmaya değmeyeceğini; bunamanın yol açtığı zihin bulanıklığının bir ürünü olduğunu, kitapta belirtilen hususların geçersiz şeylerden ibaret bulunduğunu ve kitabı alanların da - iddialarına göre- Freud'a olan saygılarından dolayı aldıklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta bazıları kitabı karalamak için, eğer Freud tarafından yazılmamış olsaydı, hiçbir yayıncının onu yayınlamayacağını belirtmişlerdir. Talmut uzmanlarından Moris Kohen ise Freud'a saldırarak şöyle demiştir: "Eğer kitabı başka biri yazsaydı, büyük ufuklar gösteren bir kitap olarak kabul etmeye değer bulurduk"; "Vakıa doğru temellere dayanmayan bu kitap, Yahûdîlik konusunda çalışma yapan hiçbir ciddi araştırmacıyı saptırmaz, ama korkarız ki okuyucuların tamamı onu Yahûdî tarihinin anlaşılmasında değerli bir psikolojik tahlil olarak görecektir."^{[13](#)}

^{[12](#)} Özellikle 3. blm'deki Tevrat tarihi.. adlı kısma bkz.

^{[13](#)} Dr. Sabri Gerges, *et-Turas el-Yahûdî es-sıhyonî ve'l fıkır el-froydî*, s. 397.

Freud’a reddiye yazan Yahûdî yazarlardan biri de Amerikan Mis-souri Üniversitesi psikoloji profesörü David Bakan’dır. Eserine “Sig-mund Freud ve Yahûdî Medeniyeti” adını veren Bakan, Freud’un Doğu Avrupa Yahûdîleri arasında yaygın olan bazı dinsizlik akımlarının etkisinde kaldığını belirterek, diğer saldırganların yolunu izlemek suretiyle “Mûsa ve Monoteizm” adlı kitabın “sapıtma ve bunama” haletinin ürünü olduğunu ileri sürer.¹⁴

¹⁴ Muhammed el-Azm Mûsa, “Mûsa.. mısıriyen”, s. 81-95.

Bilim adamlarının çoğu, Mûsa’nın Akhenaton’un davet ettiği saf tek tanrı inancını getirdiğini belirtirler. Örneğin bunlardan Weech, “ilk mutlak tek tanrı inancından bahseden ve tek tanrıya tapınmaya çağıran kişi Akhenaton’dur” demektedir.¹⁵ Görüldüğü kadarıyla çocukluğunu ve gençliğini Mısır’da geçiren Mûsa, bu inancın etkisinde kalmış ve monoteizmi yaymaya çalışmıştır.¹⁶

¹⁵ Akhenaton’un monoteizm daveti adlı kısma bkz.

¹⁶ Weech., *Civilization of the Near East*, s. 84, 88.

Freud da bu konuda delillerini birbiri ardınca sıraladıktan sonra Mûsa’nın getirdiği monoteizmin Akhenaton’un temelini attığı dinin aynısı, salt Mısırlı ve Mısır kökenli, Mûsa’nın ise Yahûdî değil Mısırlı olduğunu, ancak kendi çıkarları için Tevrat yazarlarının onu Yahûdî göstermek istediklerini kaydeder.¹⁷ Mûsa’nın suikaste kurban gitmesinden sonra ise Yahûdîler Mûsa dinini terketmişlerdir. Freud’un görüşünü teyit için ileri sürdüğü delillerden biri de Mûsa’nın sünneti getirdiği dinin temel esaslarından birisi olarak koymasıdır. Tarihin babası sayılan Herodot’un da belirttiği gibi sünnet, eski bir Mısır geleneğidir, Fenikeliler ve Suriyeliler bu geleneği onlardan almışlardır. Herodot’un bu sözünün doğru olduğu, eski Mısır mezarlarındaki mumyaların bedenlerinin ve mezar duvarlarındaki kitabelerin incelenmesinden sonra kesinleşmiştir. Nitekim Tevrat’ın Hoşea sıfırında da sünnetin ana vatanının Mısır olduğu belirtilmektedir. Breasted bu konuda şöyle der: “Mûsa’nın Mısır’da ortaya çıkışı ve Mısırlı adı alışı, onu vatandaşlarını sünnet geleğini sürdürmeye teşvik etmiştir. Bu adet, onun zamanında Nil vadisi sakinleri arasında sürdürülen eski bir Mısır geleneğidir ve Mûsa’nın yaşadığı dönemden en az üç bin yıl öncesine giden bir tarihi vardır.. Bu da gösteriyor ki, Mûsa, taraftarlarına öğrettiği şeyleri eski Mısır dininden edindiği malumata dayandırıyordu.”¹⁸

¹⁷ Freud, *Moses and Monotheism*, s. 29.

¹⁸ Breasted, *Fecr ed-damir*, s. 379.

Freud, Mûsa’nın büyük bir ihtimalle sünnetli olduğunu ileri sürmekte¹⁹ ve Mûsa dininin Tevrat’ta tanrı Aton’a tapınma anlamında geçen tanrı “Adonay”²⁰ ibadeti getiren dinin aynısı olduğu hükmüne varmaktadır.²¹ Keza Yahûdî dinindeki tanrıya sunak ve kurban sunma adeti de eski Mısır geleneklerindendir. Ayrıca domuz eti yasağı da, domuzlardan nefret eden Mısırlılar’dan alınmıştır.²²

¹⁹ *Mûsa ve t-tevhid*, s. 49-58.

[20](#) Age., s. 42.

[21](#) Babil esaretinden sonra yazılan Yeşaya kitabında bu tanımlama geçmektedir: “Şima’ yesrail edoni aluhino eduni ahad” yani: “Dinle ey İsrail, Rabbımız Allah’tır, Allah tektir.” - Dr. Sami Said el-Ahmed, *El-üsüs et-tarihiyye lil’akîdet’el-Yahûdiye*, s. 8.

[22](#) Hermann, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 197-198, 375, 386.

* Burada bir parantez açarak, Yahûdiler’deki tavşan eti yasağının kökeninin de Mısır orijinli olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Yahûdî yazar Paul Johnson, “Yahûdî Tarihi” adlı eserinde, Mûsevîlikteki tüm yasakların kökenini bulduğunu, ancak tavşan eti yasağının nereden bu dine girdiğini anılamadığını kaydetmektedir. Kimi kaynaklar, tavşan eti yasağının Türk kökenli olduğunu, çok eski dönemlerde Habeşistan’da yaşayan ve Girit’ten gelen proto-Türkler’in bir kolunun daha sonra Mısır’a doğru kaydıklarını, tavşan eti yasağının onlardan Mısırlılara, Mısırlılardan da Yahûdîlere geçtiğini belirtmektedirler. Tartışmalı bir konudur. Ancak, Nurihan Fettah, “Tanrıların ve Firavunların Dili” adlı eserinde, bu inancın Mısır’dan Ural Altay eteklerine gittiğini, eski Türklerin bazı kollarının şamani dönemde tavşanı totem kabul ettiklerini kaydetmektedir. Kanaatimizce daha sonra Türkmenler’le birlikte Anadolu’ya taşınan ve burada dinî bir kisve büründürülen tavşan eti yasağı, aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra yine ana yurduna yakın bölgelere geri dönmüştür. (çev.)

Freud, Mûsa’nın Mısırca bir isim olduğu, Mısırlıların tüm hikmetlerini allayıp pulladığı şeklindeki görüşü benimseyen tarihçilerden hiçbirinin tehlikeli tarihî hükümler koymayı gerektiren mantıklı bir sonuç çıkarmadıklarını dehşetle karşıladığını belirtmektedir. Freud, bunu “İncil kültürünün bu konuda tarihçilerin önünü tıkamış olmasına” bağlayarak görüşlerini şöyle sürdürüyor: “Belki de Mûsa’nın Habiru (Yahûdî)den başka bir şey olduğunu tasavvur etmek onlara kolay görünüyordu. Dolayısıyla Mûsa adının Mısırca olduğunu keşfetmeleri, onları adamın kökeni konusunda hüküm vermeye sevkedecek bir unsur değildi. Fakat bu büyük adamın uyuğu, son derece önemli kabul edilmektedir. Bir cevap teşkil eden her yeni maddeye ihtimam gösterilmelidir.”[23](#) Freud, Yahûdî inancındaki düalist görüşün oluşumu konusunda da şöyle düşünüyor: “Yahûdî tarihi, düalizm üzerine kuruludur. Ortada tek millet halinde birleşen iki ayrı halk vardır ve bu halk iki ayrı krallığa bölünürse varlığını sürdüremez. Tevrat’ın aslında bir tanrının iki adı vardır. Daha doğrusu ikincisi tarafından birincisi bir kenara atılan iki inanç mevcuttur. Fakat sonunda o (birincisi) zaferle çıkacaktır. Ve yine ortada Mûsa adını taşıyan bu iki inançla ilgili kurumlar vardır. Biz bu bölümde iki şahısı birbirinden ayırdık. Tüm bu ikilikler, çifte başlangıç noktasının zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.”[24](#)

[23](#) Muhammed el-Arab Mûsa, “Mûsa... mısriyyen”, s. 19-20.

[24](#) Age., s. 80.

Aşırı siyonistlerden İ. Filokovsky adlı birisi “Eudipes ve Akhenaton” adını verdiği bir kitap yazarak, eserinde hem Akhenaton’a, hem de Freud’a saldırmaktadır. İlk saldırısını Akhenaton’a yapan yazar, onu tüm faziletlerden soyutlayıp, aşağılık damgası vurmaya, arkasından da insanlığın tek tanrıcılığın ilk sembolü oluşu gerçeğini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Mûsa’nın getirdiği dini Mısırlı Akhenaton’un dinine bağlayan Freud ve eserine çatan Filokovsky şöyle diyor: “Bu kitap, Mûsa’nın değerini küçülten, şanına leke süren bir eserdir. Freud, asaletini ve saygınlığını bir kenara bırakmak suretiyle Mûsa’nın şanıyla oynamakla kalmamış, Mûsa’yı Mısırlı göstermekle Yahûdî halkını bir liderden mahrum etmiş ve böylece Yahûdîler’e de saldırmıştır. Ayrıca Yahve’yi bölgesel bir tanrı yahut Sina dağında oturan kötü bir ruh olarak göstermekle Yahûdî dininin şerefiyle de oynamıştır. Freud, ömrünün son günlerinde Yahûdîler’in tanrısına lanet etmiş, onların peygamberinin

şanıyla oynamış, buna karşılık bu şerefli dinin kurucusu olarak gördüğü Mısırlı bir mürtedi övüp göklere çıkarmıştır.”²⁵

²⁵ Age., s. 96-104.

Dr. Sami Said el-Ahmed, Mısır arkeolojisi uzmanları Wilson ve Davis’in²⁶ görüşlerine istinaden, Mûsa peygamberin getirdiği dinin eski Mısır inançlarıyla bağlantılı olduğunu teyit ederek şöyle diyor: “Akhenaton’un Güneş diski (Aton) işlenen meşhur ilahisiyle, Ahd-i Kadim’in Mezmurlar sıfırının 104. parçası arasındaki büyük benzerlik, bu konuda oldukça önemlidir. Yine biliyoruz ki Habirular (Mû-sa yandaşları) Sina’daki Tih Çölü’nde kaldıkları sırada bir Ahit Sandığı yapmış, onu metinlerle ve eski Mısırlıların Maat tanrıları için yaptıkları kanatlı timsallere tıpatıp benzeyen melek resimlerine benzer minyatür timsallerle süslemişlerdir. Belki de bu sandık eski Mı-sırlılar’ın törenlerde kullandıkları kutsal kayıklara bir noktaya kadar benzemekteydi. Burada ayrıca Habirular’la eski Mısırlılar’ın necis saydıkları hayvanlar arasında da benzerlik vardır.”²⁷

²⁶ J. Wilson, *The Culture of Ancient Egypt*, Chicago, 1956, s. 226-228; S. Davis, *Race Relations in Ancient Egypt*, N. Y., 1956, s. 83-84.

²⁷ Dr. Sami Said el-Ahmed, *El-üsüs et-tarihiyye*, s. 15.

Josephus’un naklettiği zarif bir hikayeye göre, Mısır firavunu bir gün henüz üç yaşındaki Mûsa’yla oynasırken, onu iki kolları arasına alıp havaya kaldırmış. Mûsa, firavunun baş hizasına gelince onun kafasında tacı alıp kendi başına koymuş. Firavunun aklı başından gitmiş ve bunu bir uğursuzluk alameti sayarak, bu hareketin ileride ne gibi sonuçlara yol açabileceği konusunda bilginlerine danışmış.²⁸

²⁸ Freud, *Moses*, s. 52.

Prof. Lods, Mûsa peygamberin kişiliği ve Tevrat yazarlarının ona izafe ettikleri işlerle ilgili olarak şöyle der: “Mûsa dönemine ait belgelerin kaybolmuş olması sebebiyle, Mûsa’nın kim olduğu ve ne iş yaptığı konusunda sıhhatli bir şey söylemek çok zorlaşmıştır. Bununla birlikte, onun uzun geçmişinde, lider olmak için doğmuş bir kişi olarak sivrildiği görüşünden kaçamayız. Çünkü medeniyet basamaklarını tırmandığımızda, toplumlarda dinî hayatı etkileyen temel unsurların, fevkalâde kabiliyetlerle donatılmış güçlü şahsiyetlere bağlı olduğunu ve bu fonksiyonların yönlendirdiği davetin sonucunu yine bu yeteneklerin belirlediğini görüyoruz. Ancak, Mûsa’ya fevkalâde efsanevi bir kişilik yamama yolunda yapılan çalışmalar başarısızdı.. Doğrudur; Mûsa, efsanevî bir sembolü temsil etmektedir, fakat bu efsanevî sembolün arkasında bir gerçek yatmaktadır ki, o da Mısır etkisinin ön plana çıkardığı güçlü bir kişiliktir.”²⁹

²⁹ Lods, *Israel*, s. XV, 309.

Freud da “Mûsa, halka tek tanrı inancını aşıl原因an kişidir” demekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Burada yapabileceğimiz tek itiraz, rabbilerin bugün elimizdeki Tevrat metinlerinde

düzeltilmeler ve ayıklamalar yaparken Mûsa'ya mantık ölçülerini aşan birçok olayları yakıştırdıklarıdır. Bazı kurumlar, çok daha başka bir zamana ait olan ve yürürlükten kalkmış bulunan yasalar, Mûsa tarafından konulmuş gibi gösterilmiştir. Bu yakıştırmaların açık amacı, daha fazla nüfuz ve otoritedir. İşte bizi kuşku ve tedirginliğe iten de bu verilerdir.”³⁰

³⁰ Moses and Monotheism.

3. Mûsa dinini eski Mısır inançlarına bağlama konusundaki tarihî gerçekler

Bilim adamlarının Mûsa'nın Mısırlı olduğu ve getirdiği tek tanrıci dinin de Akhenaton dinine benzediği, daha doğrusu onun aynısı olduğu, bununsa Yahûdî hahamların esaret döneminde kaleme alarak, Mûsa'ya yamadıkları Judaizme tamamen ters düştüğü konusunda ileri sürdükleri deliller şunlardan ibarettir:

1. Akhenaton itikadına göre gerçek Tanrı'nın belli bir şekli yoktur, dolayısıyla Akhenaton güneş tanrısı Aton'un herhangi bir suretinin yapımına ızan vermemiştir. Çünkü Akhenaton, gerçek Tanrı'nın bir şekli olmadığını söylüyordu ve hayatı boyunca da bu inancını muhafaza etti. Onun inandığı Tanrı görülmez, dokunulmazdır, ama her zaman, her yerde vardır. Beşeriyetin yaratıcısıdır; diridir ve hayat ısıısı veren güneş diski şeklinde tezahür eder.³¹ Bu tasvir, Mû-sa'nın Mısır'dan çıkıştan sonra kavmine yaptığı on vasiyetten birine tamamiyla benzemektedir. “Kendine herhangi bir canlıya benzeyen put yapmayacaksın.”³² Fakat Mûsa'dan sonraki Yahûdî hahamlarının yazdığı ve Mûsa'ya atfettikleri Tevrat, tanrıyı insan suretinde göstermiş; beşerî sıfatları olduğunu belirtmiş, onun yeryüzüne inip bazı yerleri kendisine seçtiğini yazmıştır vs.³³ İşte bu noktada dü-alist bir Yahûdî inancı kendini göstermektedir ki, daha önce belirttiğimiz gibi Freud da buna işaret etmiştir.

³¹ Weigall, *Hayatu ahnatun ve asruh*, s. 102, 103.

³² *Çıkış*, 20: 4

³³ *Tevkin*, 11: 5; *Çıkış*, 19: 3, 20

2. Mûsevîler, Mûsa'yla birlikte Sina'daki Tih Çölü'nde bulundukları sırasında Ahit Sandığı adı verilen bir sandık yapmış ve onu eski Mısırlılar'ın Maat tanrıları için yaptıkları kanatlı suretlere tamamiyla benzer temsillerle süslemişlerdir.

3. Akhenaton'un güneş diski için söylediği ilahiyle, Ahd-i Atik'deki Mezmurlar sıfırındaki 104. cü mezmur neredeyse tıpatıp aynıdır.

4. İbranicedeki Adonay sözcüğü (ki Mûsevî inancında tanrının adıdır) Freud'a göre Mısırlılar'daki Aton sözcüğünün bozulmuş şeklidir. Aynı zamanda Tevrat, sadece Yahûdîler'e özgü tanrı “Yahve”ye tapınmayı emreder. Burada Freud'un sözünü ettiği bir düalizm tekrar karşımıza çıkmaktadır.

5. Mûsevîliğin, Tanrıyla yapılan anlaşmanın bir bendi olarak değerlendirdiği ve yerine getirmeyeni

anlaşmayı bozduğu gerekçesiyle ölüm cezasıyla tehdit ettiği sünnet geleneği, eski bir Mısır geleneğidir. Bilim adamlarının tespitine göre, Mısırlılar MÖ. III. Binyılın ortalarından beri sünnet geleneğini uyguluyorlardı. Yani Mûsa tâbile-rinin ortaya çıkışından 1300 yıl önce. Freud, Mûsa'nın da büyük bir ihtimalle sünnetli olduğu görüşündedir.

6. Yahûdîlikteki domuz eti yasağı da eski Mısırlıların âdetlerindendir. Çünkü Mısırlılar domuzdan nefret ederlerdi.³⁴

³⁴ Fuad Şibil, *Devr Mısır fî tekvîn el-hudara*, s. 37.

7. Tevrat'ın indirildiği dil, ancak Mısırlılar'ın kullandığı hiyeroğlif yazısı ve diliyle olabilir. Bunun Mûsa'nın dili olduğunda en ufak şüphe yoktur. Nitekim Freud da Mûsa'nın Tevrat'ın iddia ettiği gibi Yahûdî değil, Mısırlı olduğunu kaydetmektedir.³⁵

³⁵ Freud, *Moise et le Monotheisme*, Editions Gallimard, 1948, s. 44-45.

8. Josephus, eski Mısır tarihçisi Manithon'a istinaden Mûsa'nın Mısırlı bir kahin olduğunu nakletmektedir. Freud da onun Yahûdî değil, Mısırlı olduğunu belirtmektedir.

9. Mûsevî dininin önemli rûkûnlerinden birini oluşturan sunu ve kurban takdimi, Mısırlılar'ın çok eskilerden beri uygulayageldikleri âdetlerdendir.³⁶

³⁶ Hermann, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 197-198.

10. Allah'ın Mûsa'ya indirdiği gerçek Tevrat, Kur'an'ın da belirttiği gibi yeniden dirilmeyi, haşrı, kıyameti, hesabı, cennet ve cehennemi kabul eder. Halbuki Yahûdî hahamların daha sonra yazdıkları Tevrat, kıyamet, cennet ve cehennemi atlamıştır.³⁷ Bilindiği gibi kıyamet günü hesaplaşma, yeniden dirilme inancı eski Mısır inançlarından ve bu da Mûsa'nın getirdiği dinin Akhenaton diniyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Yahûdî rabbînilerin daha sonra keyiflerine göre kaleme aldıkları Tevrat ise, yeniden dirilmeyi ve haşrı kabul etmeyen Sümer inancından esinlenmiştir.

³⁷ Dr. El-Vafî, *El-Yahûdîyye ve'l Yahud*, s. 46.

11. Özdeyişler sıfırında geçen birçok husus, eski Mısırlı filozof Amenminobi'nin oğluna yaptığı vasiyetlerden pek çok öge içermektedir. Bilim adamları, Amenminobi'nin hikmetli sözlerinin Ahd-i Kadim'in çeşitli yerlerinde geçtiğini, Özdeyişler kitabının bir buçuk bölümünün büyük bir kısmının bu hikmetli sözlerden alındığı konusunda hemfikirdirler.

12. Ezgiler Ezgisi'ndeki dinî gazel, bilim adamlarının görüşüne göre saf Mısır kökenlidir. Mısır sufizminin kökeni de ona dayanmaktadır.

Bilim adamı Durant, Mûsa'nın getirdiği Mısır kökenli tevhit diniyle, Yahûdî hakamların bilahere ortaya attıkları, ama sadece Ya-hûdîler'e ve tanrıları Yahve'ye özgü din arasındaki farka işaret ederek şöyle diyor: “Akhenaton'un Tanrı'nın tasviri konusundaki ilahileri, sadece tarihin kaydettiği büyük ilk kasideler değil, aksine tevhit inancının ilk başarılı şerhidir. Çünkü Akhenaton'a göre Tanrı

bütün milletlerin Rabbidir ve hatta inayetine mazhar olan Mısır'dan önce birçok ülkesi olduğundan bahseder.” Bu inançla, kabile tanrılarının çağını yansıtan Ahd-i Kadim arasında bundan daha büyük fark olur mu!?

4. Mûsa ve cemaatinin Mısır'dan çıkış hikayesi

Mûsa ve cemaatinin Mısır'dan çıkışı meselesine gelince, Yahûdî hahamların Tevrat'ın Çıkış sifirinde bu konuda anlattıkları şeyler, bazılarının zannettikleri gibi hurafe değil, aksine belli bir grubun Mısır'dan çıktığını ve insanların Mûsa peygamber diye bildiği dinî bir lider komutasında komşu Kenan eline yöneldiği şeklindeki tari-hen sabit bir olaydır. Fakat bu cemaatin asıl kimliği ve Mısır'dan çıkışı konusundaki gerçekler öylesine perdelenmiştir ki, bugüne kadar söz konusu topluluğun gerçek kimliği ve onu Mısır'dan çıkmaya zorlayan sebepleri gösteren arkeolojik bitikler bulunamamıştır. Bu konuda elimizdeki tek kaynak, hahamların olayın vukuundan 800 yıl sonra esaret döneminde yazdıkları Tevrat'tır. Ama orada anlatılan hikaye de sulandırılmış ve belli amaçları göz önünde tutan hikayelerdir. Neticede birçoklarının nazarında efsanelerle tarihî gerçekler birbirine karışmıştır.

Tevrat'tan sonraki Çıkış hikayesiyle ilgili elimize ulaşan en eski bilgi, meşhur Yahûdî tarihçi Josephus'un (Miladî I. Yüzyıl), MÖ. III. Yüzyılda yaşamış olan Mısırlı tarihçi Manithon'dan naklettiği hikayedir: “Mûsa cemaatinin Mısır'dan çıkış sebebi, Mısırlılar'ın itilip kakılmış Abiriler (Habirular) arasında yayılan veba belasından korunma isteğidir”; “Mûsa ‘cüzzamlı’ Yahûdîler arasında dini yaymak için ortaya atılan Mısırlı bir kahindi, onlara Mısırlı kahinlerin uyguladığı korunma ve temizlenme usullerini öğretti...”³⁸

³⁸ *Kıssat el-hudara*, Arapça çevirisi, 2/326.

Tevrat'taki çıkış hikayesinde görülen tutarsızlıktan biri, uzun uzun ve tekraren firavunun Mûsa cemaatinin Mısır'dan çıkışına izin vermediğini anlattıktan sonra, dönüp firavunun onları ülkeden kovduğunu belirtmesidir.³⁹ Robinson, Mûsa düşmanı firavun hikayesinin “Yahûdîler'e, Ahmûsa ile Heksoslar'ın belalı firavunu arasındaki kanlı çekişmeyi işleyen bir Mısır hikayesinden geçtiğini” belirterek “hikayede Ahmûsa'nın firavunu yendiği, babası Yekenyenra'nın şehit edilmesi ve kral kardeşi “Kamûsa”nın vefatından sonra Mısır'ı kurtardığı konusunun işlendiğini” kaydetmekte ve şöyle demektedir: “İşte Yahûdîler, Heksoslar'a karşı Mısır'ın millî kahramanı Ah-mûsa'nın mücadelesiyle, kendi başlarına geçerek onları Mısır'dan çıkaran Mısır asıllı milli kahramanları Mûsa'nın mücadelesi arasında bir benzerlik kurmuşlardır.”⁴⁰

³⁹ *Çıkış*, 6: 1; 11: 1; 12: 31

⁴⁰ Fuad Şibil, *Muşkilet el-Yahûdiyye el-âlemiyye*, s. 38.

800 yıl önce Mısır'dan çıkan cemaatin bâkiyeleri olan bu Tevrat yazarlarını psikolojik yönden incelediğimizde, bunların esarete yaşayan, vatansız, bir kenara itilmiş, güçsüz ve âciz insanlar olduklarını, bu halet-i ruhiye içinde yüzlerce yıl öncesindeki selefleriyle ilgili duydukları hikayeleri

kaleme aldıklarını görürüz. İşte bu grubun çoğu kez muhayyele ürünü olarak kaleme aldığı tarih, bazı gerçeklere işaret ediyor ise de, büyük kısmı düşünce, hayal, ideal ve arzulardan oluşmaktadır. Bazen sırtını vereceği bir gücün peşindedir, bazen sığınacağı bir vatan özlemindedir. İhtiyaç duyduğu gücü kendine özgü tanrısı “Yahve”den, Mûsa peygamberin düşmanlarına karşı zafer kazanmasını sağlayan dinî kişiliğinden alır; seçilmiş bir halk olabilmek için kökenini İbrahim peygamber ve torunu Yakub’a bağlar, Kenan’dan süt ve balla yoğrulmuş “vaadedilmiş toprak” inancını alarak, tüm bunları aslında hiçbir ilişkileri bulunmayan “Yah-ve”ye, İbrahim ve Yakub’a isnat eder.

Alman bilim adamı Dr. Moortgat, Yahûdîler’le İbrahim, İshak ve Yakub’un (İsrail’in) mensup oldukları Arâmîler arasındaki akrabalığa işaret eden Tevrat efsanelerini reddederek şöyle der: “Arkeolojik araştırmalar, Tevrat’ta anlatılan efsanelerin çoğunun doğru olmadığını göstermektedir. Aksine, ortada Arâmîler’le Abiriler (Yahûdîler)in akraba olduklarını gösteren efsanelerin aksini savunan araştırmalar vardır.”⁴¹ Kaldı ki, Kur’an-ı Kerim dahi İbrahim peygamberin soyundan gelen İsrail oğullarıyla Yahûdîler’i birbirinden ayırmaktadır. Hoşnutluğun söz konusu olduğu yerlerde İsrail oğulları, öfke ve gazabın söz konusu olduğu yerlerde ise Yahûdî lafzı geçmektedir. Bu konuya daha önce değinmiştik.

⁴¹ Moortgat, *Tarih eş-şark el-edna’l kadim*, s. 272.

Her topluluğun kendi tarihini gerçek ne ise o şekilde değil, canının istediği gibi yazdığı muhakkak. Her halk, kökenini, derin bir geçmişe, engin bir şöhrete sahip atalara bağlamaya çalışır. Tarihte bu tür olaylar sık sık görülmüştür. Örneğin, Yahûdîler İbrahim peygamberden 1300 yıl sonra zuhur etmelerine rağmen, onun (İbrahim’in) Yahûdîler’le birlikte Irak’ı terkederek Filistin’e gittiği şeklindeki eski ve yeni Mûevî kitaplarının yaydığı tarih geleneği bunlardandır. Ne var ki, daha sonraki nesiller tarihî kronolojiyi göz önünde bulundurmadan bu tür iddiaları benimsemiş bulunuyorlar. Freud, Tevrat yazarlarının ilk ataları dinlerine sokarak, Yahûdîler’in Kenan elinde yabancı olmadıklarını göstermek amacıyla onları selefleri olarak gösterdiklerini kaydetmekte ve şöyle demektedir: “Yahûdîler, bu becerikli hileye, tanrıları Yahvenin seleflerinin fiilen işgal ettikleri bir toprağı kendilerine va-adettiğini göstermek için başvurular ... Selefleri de Yahve’ye başka bir adla tapıyorlardı.”⁴² Freud, bu sözleriyle Yahûdîler’in Kenan eline girmeye tarihen hakları olmadığını, suni olarak böyle bir hak yarattıklarını, ayrıca orada geçici bir süre kalmalarının bölgenin yabancıları oldukları gerçeğini değiştirmedini belirtmektedir.

⁴² Muhamed el-Azb Mûsa, “Mûsa.. Mısıriyyen, s. 71-72.

Yahûdî hahamlar, kendi toplumlarının tarihini yazarken tarihî olayları milli çıkarlarına uygun düşecek şekilde tahrif etmiş, tarihi bazı tarihî olaylar ve kişiler üzerine kurmuş, örneğin daha önce belirtildiği gibi kendisinin de bâkiyelerinden olduğu Mûsa ve cemaatinin Mısır’dan 800 yıl önceki çıkışını, üç amacını gerçekleştirmek maksadıyla uzun bir hikaye şeklinde sunmuştur. Bunlardan birinci, tanrı ve peygamberin gücüne sırtını vermek, ikincisi soyunu yüceltmek, üçüncüsü ise vaadedilmiş güzel bir yurt edinmektir. Hikaye de bu üç hedef çevresinde dönmektedir. Tevrat yazarları bu duygular ve psikolojik bunalımla, peygamber Mûsa’dan kahramanlığını, Yah-ve’den özel

tanrısını almış, her şeyi kendi çıkarlarına uygun bir yere bağlamışlardır. Bundan başka Yakub'dan (İsrail'den) soylarını alıp, onu ata yaptıkları gibi, manevi yönden de İbrahim'e bağlanarak, onu cedd-i âli yapmışlardır. Çünkü bu şahsiyetler, kutsal kişilikleri olan şahıslardır. Bu kadarla da bitmemiş ve Tevrat yazarları özellikle "vaat edilmiş topraklar" başta olmak üzere - ki gerçeklerle hiçbir ilgisi yoktur ve tamamıyla bir mühayyele ürünüdür,- dinî esaslarını İbrahim, İshak, Yakub ve Tanrı Rab'be bağlamışlardır. Meçhul soylarını Yakub ve İbrahim'e bağlamaları, sadece ve sadece ülkede en kutsal kişilikler olarak bilinen şahsiyetlerle birleştirerek övünme amacına matuftur. Yakub'un adı bizzat kendisinin yaşadığı döneme, yani MÖ. XVIII. Yüzyıla ait Arâmî metinlerinde, Haran (şimdiki Harran) bölgesiyle ilgili olarak geçmekte ve tanrı "El"le ilişkilendirilerek Yakub-el yani Tanrı El Yakub'u korusun şeklinde zikredilmektedir. Bu "El" (veya İl) bizzat İbrahim peygamberin tapınılmasına davet ettiği Tan-rı'dır. Abram ve İsrail adı, Mısır kitabelerinde Kenan elindeki iki yer adı olarak geçmektedir. Bunlar Tevrat'ın yazılmasından yüzlerce yıl önce Kenanlılar'ın kutsal saydıkları yer adlarıdır. Prof. Jeremias, İbrahim ve Yakub'un iki dinî önder ve kabile reisi olduklarını, ülkelerinde kutsal bir kişilik sayıldıklarını belirtir.⁴³

⁴³ Lods, Israel, s. 256.

Günümüzde Tevrat yazarlarının hikayelerinde geçen kahramanların, aslında eski toplumlarında, Filistin'de kaldıkları sırada şahıslarına hürmeten bazı yerlere adları verilen ve toplum içinde önemli bir yer işgal eden kişilerin Kenanî isimleri olduğuna inanan bilim adamları hiç de az değildir. Yahûdîler, bu kişileri ve yaşadıkları yerlerle ilgili keyfi hikaye ve efsaneler uydurmuş ve onları hayali atalar olarak takdim etmişlerdir.⁴⁴ Fransız yazar J. Louis Bernard şöyle der:

⁴⁴ S. Naci, *el-müfsidûn fi'l ard ev ceraim el-yahud es-siyasiyye ve'l ictimaiyye ibr et-tarih*, Dımaşk, 1965, s. 25.

"Çok, ama çok iyi biliyoruz ki, Tevrat yazarları, yaşadıkları ülkelerin tarihlerinden bazı hikayeler olarak onu İbranileştirmiş (Ya-hûdîleştirmiş)lerdir. Peki ama siyonistler böyle bir hırsızlığı neden gerek gördüler? Amaç, herkesin çok ilgi duyduğu bir konuda tarihi çarpıtmaktır ve tüm bunlardan maksat 'seçilmiş bir Yahûdî halkı' yaratmaktır."⁴⁵

⁴⁵ "Seçilmiş halk efsanesi", Dr. Ekrem Fadıl çevirisi, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Bağdat, 1969, s. 21.

Tevrat yazarlarının esaret döneminde Çıkış ve diğer hayali iddialarla ilgili olarak naklettikleri şeylerden bahsederken, gözden kaçırmamamız gereken husus, bu grubun yazdığı kitabın, devletlerinin yıkılması ve kötü günler yaşaması sebebiyle içine düştükleri psikolojik eziklik ve reaksiyonlarla belli şeyleri amaçlamasının ürünü olduğudur. Böylesine eziklik ve öfke dolu bir grubun kendisine vadedilmiş bir yurt hayal etmesi, buna ilahi bir kisve büründürmesi, sonra da onu kutsal bir hedef olarak görmesi gayet tabiidir. Esasen Çıkış hikayesi bir hurafe değil, tarihen olmuş bir olaydır ve ülke halkının hoşlanmadığı bir dini yayan ruhani bir önderin rehberliğinde Mısır'dan çıkışın hikayesini konu edinir. Tevrat yazarları sadece aradan sekiz yüz yıl geçtikten sonra içinde bulundukları halet-i ruhiye ve üzüntüyle olayı bir takım efsane, iddia ve hurafelerle süslemişlerdir. Onların ortaya koydukları Tevrat, Mûsa'nın hurafe, iddia ve efsanelerden uzak, tamamıyla saf

yasalardan ibaret orijinal Tevrat'tan bütünüyle farklıdır. Dr. Ahmed Şelebi, konuyla ilgili olarak şöyle der: “Yahûdîler, inançlarındaki sapmadan ve karakterlerinin değişmesinden sonra, Mûsa'nın gerçek sıfırlarından kurtuldular. Çünkü bu sıfırlar karakter ve yaratılışlarına tersti. Sonra da onun yerine istedikleri gibi bir tarih ve akide mecmuası meydana getirdiler.”⁴⁶ Dr. Şelebi sözlerini şöyle sürdürür: “Ahd-ı Kadim sıfırları Allah'ın adı zikredilerek böylece ortaya çıktı, fakat Allah'ın bu yazılanlarla ilgisi yoktur. Bunlar, gerçekte Yahûdîler'in reaksiyon ve hislerinden ibarettir. Bu yüzden ve Tevrat'ın yazımına iştirak eden yazarların çokluğundan, pek çok hatalar oluştu.”⁴⁷ Araştırmacı Ebkar es-Sakkaf ise Çıkış sıfırıyla ilgili bir yorumunda şu görüşü ileri sürmektedir: “Çıkış kitabının yazarı öylesine tuhaf bir tutum sergilemiştir ki, aşırı milli duygularla Tanrı'yı sadece İsrail'e özgü bir ilah haline getirmekle kalmamış, bir de Mûsa'ya iftira atarak, bu Tanrı'yı onun getirip İsrail'e özgü bir tanrı yaptığını ileri sürmek suretiyle Kenan elini onun adına tevarüs ettikleri iddiasında bulunmuştur..”; “İslam dini, rahmet kanatlarını gererek ve barışçı bir tavır sergileyerek, Tevrat'ın Mûsa'ya indirildiğini kabul etmiştir, ama Mûsa'nın Tevrat'ıyla, Babil esaret günleri sırasında Yahuda hanedanına mensup insanların yazdıkları iftiralarla dolu Tevrat'ı birbirinden ayırmıştır ... Muhammed (a) buna karşı mücadele etmiş, hem Mûsa'yı, hem de ondan sonra gelen İsa'yı yalanlayıp bir kenara attıkları için Yahûdîler'i kâfir olarak adlandırmış ve Allah onlar için “Bulundukları her yerde zillet damgası vurulmuştur.. Allah'ın gazabını üzerlerine çekmişlerdir! Bunun sebebi Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri.. peygamberleri haksız yere öldürmeleri.. isyan edip, haddi aşmalarıdır!.. “ buyurarak doğruyu söylemiştir.”⁴⁸

⁴⁶ Mukarenet el-edyân, s. 229.

⁴⁷ Age., s. 239.

⁴⁸ Ebkar es-Sakkaf, İsrail ve akidet el-ard el-mev'ude, s. 175.

Çıkış hikayesinin aslına gelince, tarihî olaylardan anlaşıldığı kadarıyla, Mısırlı bir grup, Firavun Akhenaton'un getirdiği tevhit inancını benimsemiştir. Bunların çoğu Mûsa'ya bağlı Mısırlı askerler⁴⁹ ve Heksoslar'ın ülkeden kovulmasından sonra orada kalan bâkiyeleri-dir. Bunlara Habiru veya Abiri [Apiru] deniliyordu. Habiru kelimesi, Akhenaton'un ölümünden sonra putperest inancına ters düşen dinlerinden dolayı Mısır'dan çıkmaya mecbur edilen Asyalı göçebe anlamındaydı. Efendilerinden kaçan bazı köleler ve esirler de bunlara katıldılar. Filistin ise kaçak Mısırlı kölelerin sığınabilecekleri en yakın ülkeydi. Fransız yazar J. L. Bernard da bu fikri teyit ederek “O sıralar Filistin'in durumu acıklıydı. Doğuda ona efendisinden kaçan kölelerin sığındığı bölge gözüyle bakılıyordu.” demektedir.⁵⁰ Bu gruba önderlik ederek onu Mısır'dan çıkaran Mûsa ise katıksız bir Mısırlı kumandandı. Tevrat yazarlarının bu cemaatin kökeni olarak İbrahim peygambere dayandığı, Yakub'un (İsrail'in) soyundan geldiği, bu yüzden İsrail oğulları adı verildiği şeklindeki iddiaları ve her şeyi onların tanrısı “Yahve”ye bağlamalarına gelince, daha önce de belirtildiği gibi, farazî de olsa bu konuda hiçbir tarihî belge yoktur.

⁴⁹ Bu askerler, Akhenaton'un başkentinde (Tel Amarna) görev yapan hassa birliklerine mensuptular. Asyalı ve zencilerden oluşmuşlardı ve tabiatıyla Akhenaton'un dinini kabul etmişlerdi. Akhenaton'un onları kendine hassa askerleri olarak seçmesinin sebebi,

halkın büyük kesimi gibi eski Amon inancını gizlice muhafaza eden diğer askerlere gü-venmemesidir. Bu Asyalılar ve zenciler Akhenaton'un ölümünden sonra dinî inançlarından dolayı baskı altına alınmışlar ve büyük bir ihtimalle ordudan kovulduktan sonra başkentten kaçarak Mûsa'nın himayesine sığınmışlardır. (Mûsa o sırada Akhenaton'un dinine bağlı bir kumandandı.) Mısır'da Heksos hakimiyetinin sona ermesinden sonra baskı altına alınan Heksos bâkiyeleri de onlarla birlikte Mûsa'ya iltihak etmişlerdir. (BKz. Adolf Hermann, *Diyanet Mısır el-kadime*, s. 145)

[50](#) Seçilmiş Halk Efsanesi, Arapça çevirisi, s. 11.

II. Ramses'in (MÖ. 1300-1232) "Ramses" adındaki şehrin yapımıyla görevlendirdiği insanların İsrail oğulları olduğu şeklindeki Tevrat iddiasına gelince, bunlar İsrail oğulları değil, Heksos bâkiye-leridir. Çünkü şehir Heksoslar'ın Mısır'daki başkenti Fares (Horas) şehrinin yerine kurulmuştu. Heksos bâkiyelerinin bu civarda toplanmış olmaları ve aynı yerdeki şehir yapımında kullanılmaları tabiidir. Zaten Mısırlılar da devletleri yıkıldıktan sonra onları kendileri için tehlike kaynağı olarak görüyorlardı. Eski Mısırlı tarihçi Manit-hon da bu konuya işaret ederek, "Heksos Devleti'nin yıkılmasından sonra ülkede kalan Heksoslar, başkent Fares'de toplanmışlardı; Mısırlılar onlara mağlup edemeyince, mallarına canlarına dokunulma-ması şartıyla bir barış anlaşması yapıp, çekip gitmelerine izin verdiler" demektedir.

Mısırlılar bu insanlara "Habiru" veya "Apiru" diyorlardı. Nüfusları çoğalınca ülke için tehlikeli olmaya başlamışlardı. Taraflar arasındaki düşmanlık artınca Ramses ve Beytum gibi şehirlerin inşasında çalışmaya mecbur edildiler. Köle muamelesi görüyor, tarlalarda ve inşaatlarda çalışıyorlardı. Ra Mûsa (MÖ. 1300- 1233) dönemine ait iki eski Mısır tabletinde onlardan bahsedilmektedir. Bunlardan birinde - ki katip 'Kuyser'in 'Bekkenfetah'a yazdığı mektuptur - şöyle deniliyor: "Onların erzaklarını askerlere ve kral Ra Mûsa'nın inşaatına taş taşıyan Apirulara ver..". İkinci mektup ise 'Kena' tarafından 'Kecanaho'ya yazılmış: "Onların erzaklarını askerlere ve Ra Mûsa'nın inayet ettiği Güneş tapınağına taş getiren Apirulara ver, diyerek efendimin bana verdiği emrini yerine getirdim..."^{[51](#)} Buradaki Habiru veya Apiruyla kastedilenler, İsrail oğulları değil, göçebe Arap kabile-leleridir. Bu da gösteriyor ki, Mısır'da köle hayatı yaşayan, tarlalarda ve inşaatlarda çalışmaya zorlananlar, Tevrat'ın iddia ettiği gibi İsrail oğulları değil, Heksos bâkiyeleri-ydi. Bilim adamları Habirular'ın Mısır'a saldıran Sami Heksoslar'a iltihak ettiklerini, bunların Mısır kitabelerinde geçen "Habiru" veya "Apiru"larla aynı kişiler olduklarını gösteren güçlü deliller bulunduğunu belirtmektedirler. Bunlar, çoğu kez saldırgan kavimlerin hizmetine giriyorlardı ve daha ziyade Arap Yarımadası'nda bir yerden başka bir yere geçerek göçebe hayatı yaşayan bedevilerdi.^{[52](#)}

^{[51](#)} Matran, *Tarih-u Suriye*, I. Cilt, 2. cüz, s. 89; Ebkar as-Sakkaf, *İsrail ve akidet..*, s. 155-156.

^{[52](#)} K. M. Kenyon, *Amorîtes and Canaanites*, s. 65.

Geç dönem Yahûdîlerinin eski tarihle bir ilgilerinin bulunmadığı, Mısır'dan çıkan cemaatin çoban Heksos bâkiyeleri olduğu gerçeği, başta eserini MÖ. 280'de yazan Manithon olmak üzere eski Mısırlı tarihçilerin açıklamaları tarafından da desteklenmektedir. Ma-nithon şöyle der: "Çoban krallar dediğimiz bu halklar (yani Heksos-lar) Mısır'da 511 yıl hükümrân olduktan sonra Thotmes zamanında Mısır'dan çıkarıldılar (III. Thotmes olmalı.) Sipayes (Thebes kastedilmiş olmalı) kralları

ve diğer Mısır vilayetleri yöneticileri, çobanlara karşı bir ihtilal gerçekleştirdiler. Aralarında uzun ve şiddetli savaşlar oldu. Alesphragumthosis adlı bir kral zamanında Mısırlılar çobanları (Heksoslar'ı) mağlup ederek, Mısır topraklarının büyük bir kısmından onları kovdular. Fakat belli bir kısmı geride kaldı. Bunlar Fares denilen çok geniş bir alanda toplanarak, çevresini sağlam ve aşılmaz bir surla çevirdiler. Bütün mallarını buraya yığdılar. Alesphragumthosis'in oğlu kral Thotmes, 480 bin kişilik bir orduyla bölgeyi işgal etmeyi denedi ve kuşatma altına aldı. Heksoslar'ın çıkış yolu tıkanmıştı, yine de Mısırlılar onlara karşı zafer kazanamadılar. Bu durumda Mısır'dan salimen çıkıp gitmeleri konusunda bir anlaşma sağlandı. Toplam 240 000 bin kişi, çoluk çocuk ve mallarıyla birlikte dışarı çıkarak, çöl üzerinden Suriye tarafına yola koyuldular. Asya'yı hakimiyeti altına alan Asurîler'in saldırısından çekindikleri için Filistin'e yöneldiler.”⁵³

⁵³ W. Whiston, *The Complete Works of Josephus*, s. 543-548.

Bu rivayet de gösteriyor ki, Heksoslar'ın büyük bir kısmı Mısır'da kalmış, diğer Heksoslar'ın ülkenin başka bölgelerinden çıkarılmalarından sonra başkentleri Fares civarına bekinmiş ve Mısırlılar'ın kendilerini ezmelerine izin vermeyecek surette canlarını savunmuş ve sonunda onları salimen çıkıp gitme konusunda bir anlaşma yapmak mecburiyetinde bırakmışlardır. İşte Tevrat yazarlarının *Çıkış* hikayesi adıyla kaleme alarak eski tarihlerine bağladıkları olay budur. Elbette ki bu hikayeyi tezyif ederek yazmaktan amaçları, Yahûdîler'in kökenini o dönemde maruf en eski ve en kutsal şahıslara bağlamaktır.

5. Mûsa ve cemaatinin Mısır'dan çıkış tarihi

Tarihçiler, Mûsa ve cemaatinin Mısır'dan çıkıp Kenan (Filistin) iline varış tarihi olarak MÖ. 1290 yılını vermektedirler. O sırada Mısır tahtında II. Ramses oturuyordu.⁵⁴ Bazı araştırmacılara göre bu cemaatin Mısır'dan çıkış esnasındaki sayısı 6000-7000 kişi civarındadır.⁵⁵ Neye istinaden bu rakama ulaştıklarını bilmiyoruz. Tevrat'a kalırsa Mûsa cemaatinin sayısı “çocuklar hariç altı yüz bin yaya er-kektir”⁵⁶ ki, bu da Tevrat yazarlarının akıl almaz abartmalarından biridir. İşin tuhaf yanı, araştırmacıların Mûsa taraftarlarının Mısır'dan çıkışı sırasındaki sayılarıyla ilgili tahminlerini yürütürken, kendileriyle Tevrat'taki hayali rakamlar arasındaki korkunç farkı göz önünde bulundurmamış olmalarıdır. Daha ziyade Tevrat rivayetlerini geçersiz hale getiren tarihî bulguların sonuçları karşısında esasen onlar da suskundur.

⁵⁴ Hitti, *History of Syria*, s. 178.

⁵⁵ Age., s. 179.

⁵⁶ *Çıkış*, 12: 37

Bazı araştırmacılar, Merneptah dikme taşında Luviler'in ülkesini, Askalan, Gezer ve Filistin'deki İsrail topraklarını itaat altına altına alan bu firavunun askerî seferlerini anlatan bilgilerle Mûsa cemaatinin Mısır'dan çıkış olayı arasında bir bağlantı kurmaya çalışmaktadırlar.⁵⁷ Bu doğru

değildir. Çünkü metin oldukça sarıh bir şekilde Askalan, Gezer ve İsrail gibi Filistin'deki yer adlarını saymaktadır ki, bunun Mısır'daki İsrail oğullarıyla veya Mûsa ve taraftarlarının Mısır'dan çıkışıyla herhangi bir ilgisi yoktur. Diğer yandan, bilim adamları, Merneptah'ın yürüyüşünün MÖ. Yaklaşık 1230 yılında gerçekleştiği halde Çıkışın XIII. Yüzyıl başlarında olduğu konusunda hemfikirdirler. Durant, bu tarihleri doğrulayarak şöyle diyor: “Bu metinde, Merneptah'ın İsrail oğulların (Mûsa taraftarlarının) Mısır'dan çıktığı sırada başta bulunan firavun olduğunu gösteren bir işaret yok. Aksine metnin işaret ettiği tek şey, Mısır ordularının Filistin'e bir daha girdikleridir.”⁵⁸ Freud ve Meyer de stellanın, Mer-neptah zamanından önce olması gereken Çıkış'ın vaktini göstermesinin mümkün olmadığı görüşündedirler.⁵⁹

⁵⁷ Es-Sakkaf, *İsrail*, s. 183-190.

⁵⁸ *Kıssat el-hudara*, C. 2, I. Kıs. , s. 324.

⁵⁹ Freud, *Moses*, s. 78; Meyer, *Die Israeliten*, s. 222.

Milattan önceki son iki yüzyıla ait olan Kumran Vadisi (Ölü Deniz) yazmalarında geçen İsrail kelimesinin Urşelim (Jerusalem) şehrini gösterdiğine işaret bir metin bulunmuştur. Burada şöyle bir soru kafamıza takılıyor: Merneptah dikmetaşındaki işgal edilen İsrail şehri acaba Urşelim şehriyle aynı yer miydi? Öyle veya böyle, Filistin'de Mûsa dönemi öncesine ait bir İsrail şehrinin bulunduğu anlaşıyor.

Araştırmacılar, Mûsa taraftarlarının Mısır'dan çıkışları sırasında takip ettikleri güzergah konusunda Tevrat'ın çizdiği haritayı tercih etmektedirler. Bu güzergah, eski maden işçilerinin Sina'ya giderken kullandıkları yoldur. Bu haritaya göre Ramses beldesinden ambarlar şehri olarak bilinen “Casan”a, oradan Sukkot'a,⁶⁰ oradan çöl üzerindeki Etam'a indiler.⁶¹ Sonra Fem el-Hirot (Hirot Ağzı) yakınlarında, Migdol ile deniz arasında, Baal-Sefon'un karşısındaki deniz kıyısında konakladılar.⁶² Onları takip eden Mısırlılar, deniz sahilinde Fem el-Hirot yakınlarında yetiştiler. Arkasından denizden geçerek “Şur Çö-lü”ne girdiler⁶³, oradan da Mara'ya vardılar. Mara'dan hareket ederek Elim'e gittiler. Burada on iki kaynak vardı. Su başında konakladılar. Arkasından Elim'den hareketle Sina ile Elim arasındaki Sin Çölü'ne, oradan Dofka'ya ulaştılar.⁶⁴ Dofka, Mısırlılar'ın eskiden beri bakır madeni çıkardıkları Firan Vadisi'ndeki Sina dağının girişindedir. Doğka'dan Aluş'a, oradan da Refidim'e geldiler. Refidim'de Mûsa yanlılarıyla bölge sakinleri Amalikler arasında ilk çatışma vukû buldu. Mûsevîler Refidim'den göç ederek Sina Çölü'ne girip, dağın karşısında konakladılar. Bu dağ, Mûsa Dağı olarak da bilinen yasanın indiği Sina Dağı'dır. Mûsa, burada Medyan'dan kendisini karşılamaya gelen hanımı Siffora, oğlu ve kaynatası Yitron [Şuayb] ile karşılaştı.

⁶⁰ *Çıkış*, 12: 37

⁶¹ *Çıkış*, 13: 20

⁶² *Çıkış*, 14: 1-2

Mûsevîler, Sina Çölü'nde yaklaşık bir yıl kaldılar. İkinci yıl Rabbin emriyle Sina'nın 150 mil kuzeyindeki "Kadeş Vahası"na geçerek, Akabe Körfezi'nin batı yakasındaki Haderot böldesinden geçen yolu takiben Faran Çölü'ne geldiler. Arkasından birkaç köyü geride bırakıp Akabe Körfezi sahilindeki başka bir nokta durumundaki Asyon Cabir'e, oradan Kadeş Vahası'nın diğer adı olan Sîn Çölü'ne, daha sonra da Edom'daki Hor dağına geldiler.

7. Mûsevîler'in Doğu Ürdün'e saldırısı

Mûsa, Faran'a geldiklerinde Kenan eli hakkında bilgi toplamaları için adamlarını gönderirken, onlara: "Negev'e, dağlık bölgeye gidin" dedi. "Nasıl bir ülke olduğunu, orada yaşayan halkın güçlü mü zayıf mı, çok mu az mı olduğunu öğrenin. Yaşadıkları ülke iyi mi kötü mü, kentleri nasıl, surlu mu değil mi anlayın."⁶⁵ Onlar gidip geldikten sonra, Mûsa'ya "Bizi gönderdiğin ülkeye gittik" dediler, "Gerçekten süt ve bal akıyor orada! İşte ülkenin ürünleri! (Hebron bölgesinden kopardıkları üzüm salkımları, bir miktar nar ve incir getirmişlerdi.) Ancak, orada yaşayan halk güçlü, kentler de surlu ve çok büyük. Orada Anak soyundan gelen insanları bile gördük. Nefiller'i, Nefiller'in soyundan gelen Anaklılar'ı gördük. Onların yanında kendimizi çekirge gibi hissettik, onlara da öyle göründük."⁶⁶ Mûsa'nın Kenan elini incelemek için casuslar göndermesi, esasen onun saldırmadan önce bölgenin ve orada yaşayan halkın durumunu incelemeyi gerektiren askeri kuralları çok iyi bilen bir kişi olduğunu göstermektedir.

⁶⁵ Çölde Sayım, 13: 17-18

⁶⁶ Çölde Sayım, 13: 27-28, 33

Kenanlılar'ın Nefiller ve zorlu kişiler olduğunun belirtilmesi, Mûsevîler'in kalbine korku saldı. Mûsa ve kardeşi Harun'a tehditler savurarak, uyarılara kulak asmadan dağa tırmandılar. Bu dağda yaşayan Amalikler ve Kenanlılar aşağı inerek, onlara saldırıp kırdılar.⁶⁷ Tevrat bundan sonrasını pek açıklamaz ve her iki konuyu da muğlak bırakır. Sadece Rabbin Mûsevîler'e çölde kırk yıl süren bir fakirlik verdiğini ve nazarında kötü bir iş yapan nesil ortadan kalkıncağa kadar onları çölde tuttuğu belirtilmektedir. "İsrailliler'e öfkelenen Rab, gözünde kötülük yapan o kuşak büsbütün yok oluncağa dek kırk yıl onları çölde dolaştırdı."⁶⁸ Anlaşılan Mûsevîler kırk yılın ardından yeni bir nesil gelinceye kadar herhangi bir saldırı veya fetih hareketinde bulunmadılar. Bu süre zarfında vakitlerini Mûsa'yla birlikte Edom'un bir kenarında yer alan Hor dağı civarındaki son durakları Kadeş'te geçirdiler. Burada Harun, Mısır'dan çıkışın kırkıncı yılında vefat etti. Mûsevîler bu süre zarfında doğudan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı güvence içindeydiler. Çünkü Asurîler o sırada Irak'daki Kassitler'in hakimiyeti altındaydılar. Arâmîler ise onlara saldıracak kadar güçlü değildiler.

⁶⁷ Çölde Sayım, 14: 42-45.

⁶⁸ Çölde Sayım, 32: 13

Suriye-Filistin keramikleri.

Tevrat'ı esas alacak olursak, Mûsa ve taraftarları çölde kırk yıl geçirdikten sonra gerçek bir saldırıya geçebildiler. Tevrat'a göre bunun sebebi, Rabbin itaatsiz nesle öfkelenmiş olmasıdır. Halbuki tarihî hadiselerden anladığımız kadarıyla, o sıralar Kenan eli Ramses'le Hatti-ler arasında savaş alanına dönmüştü ve Ramses'in rakibi Hatti kralı Mutalis'e karşı başlattığı saldırı sebebiyle taraflar mezbuhane bir çatışmaya girmişti. Savaş Filistin'in kuzeyinde yer alan Kadeş'te cereyan ediyordu. Eğer Ramses kahramanca direnmemiş olsaydı, Hattiler galip geleceklerdi. Fakat bu arada yetişen takviye kuvvetlerin yardımıyla Ramses savaşı sürdürmeyi başardı ve sonunda taraflar barış müzakeresine başladılar. Ramses ve Hatti kralı III. Hattuşili arasındaki müzakere, MÖ. 1269'da karşılıklı saldırmazlık ve dahili ve harici her tür saldırıya karşı ortak savunma anlaşmasıyla son buldu. İşte Mûsa'nın Filistin içlerine girmekten uzak durmasının sebebi budur.

Tevrat'ın açıklamasına göre, çölde geçen kırk yıldan sonra Mûsa, batı cephesini yarmanın zor olması sebebiyle Kenan'a Doğu Ürdün tarafından saldırmayı planladı. Bu cephede beş krallık vardı: Birincisi, Başan'daki Og Krallığı. Hermon (şimdiki Cebel eş-Şeyh) dağı sınırında, kuzeyin uzun noktasından başlıyordu ve Refalar'ın elindeydi. İkincisi Cal'ad'daki Sihon Krallığı'ydı. Amorîler'in elindeydi. Üçüncüsü Ammon Krallığı'ydı ve Amorîler Ammonîler'in elinden almıştı. Dördüncü Moab Krallığı'ydı ve Moablılar'ın hakimiyeti altındaydı. Beşincisi ise İsav oğullarının elindeki Edom'du. Mûsevîler, Mûsa'nın yönetiminde bu krallıklardan üçünü ele geçirmiş, fakat savunmalarının güçlü oluşu sebebiyle Moab ve Edom krallıklarına ili-şememişlerdi. Tevrat bunu Rabbin emrine bağlamaktadır.

Lord Montgomery, Mûsa'nın biyografisini ve bir kumandan olarak üstlendiği görevi anlatırken şöyle der: "Mûsa'nın üstlendiği görev - çobanlardan müteşekkil bir halk olan İsrail oğullarını Mısır'dan muhaceret ettiği Kenan eline alıp getirmek - oldukça zor bir görevdi. Şahsen ben, Mısır'dan çıktıktan sonra onların Sina Çölü'nde kırk yıl boyunca kayıp olarak dolaşıp durduklarına inanmıyorum. Kanaatimce Mûsa, görevinin ikinci bölümüne, yani büyük bir savaşa girmeyi göze almaya cesaret edememiş ve bunu ancak halkından ilk neslin ortadan kalkmasından sonra gerçekleştirebilmiştir. Çünkü ikinci nesil savaşçılık ruhuyla yetişmiş ve bu yönde eğitilmiş bir kuşaktı. Mûsa, kölelik etmeye alışmış insanları birkaç hafta veya birkaç ay zarfında savaşçı bir halka dönüştürmenin imkansız olduğunu anlamıştı. Onlara yeni bir ruh aşılması gerekiyordu ve bu da vakit gerektiren küçümsenmeyecek bir işti. Aklı başında, kolay uygulanabilir ve hedeflenen amaca bir aksilikle karşılaşmadan ulaştırabilecek bir plan yapmadan Kenan eline saldırmak saçmalık olurdu. Çıkabilecek aksiliklere karşı tedbir almak önemli bir işti, çünkü savaşta yılgınlık gösterilmesi, büyük

bir ihtimalle Mûsa'nın kumandasına duyulan güveni sarsardı ... Bu yüzden Mûsa, Kenan eline güney taraftan yaklaşma planını iptal etme kararı aldı. İsrail oğullarını (halkını) savaşabilecek derecede eğitilmiş güçlü ve milliyetçi bir kuvvet haline gelinceğe kadar çölde dolaşmalarını uygun buldu.”⁶⁹ Montgo-mery, Mûsa'nın kumandanlık konusundaki yeterliliği için de şöyle der: “... Onu Mısırlı prenses büyütmüş ve oldukça kültürlü bir şekilde yetiştirmiştir. Belki Mısır ordusuyla da ilişkisi vardı. Her halükârda, savaşta mevcut imkanlarla yapılabilecek ve yapılamayacakları belirlemekte oldukça becerikliydi. İsrail oğullarını, gerekli hazırlıkları yapmadan önce savaşa sokmak istemedi. Çünkü askerler her zaman başarılı kumandanların peşinden giderler...”⁷⁰

⁶⁹ Montgomery, *Es-Sebil ile'l kıyade*, Arapça çevirisi, 2. baskı, s. 274-276. Montgomery, *Es-Sebil ile'l kıyade*, Arapça çevirisi, 2. baskı, s. 274-276.

⁷⁰ Aynı yerde.

8. Mûsa'nın ölümüyle ilgili şüpheler

Tevrat yazarlarının Mûsa'nın vefatı konusunda ortaya attıkları en tuhaf iddia, o yüce insanın tıpkı kardeşi Harun gibi Tanrı'ya ihanetlerinden dolayı, onun tarafından ölümle cezalandırılmış olduğu töhmetidir. “Ağabeyin Harun Hor Dağı'nda ölüp atalarına kavuştuğu gibi, sen de çıkacağın dağda ölüp atalarına kavuşacaksın. Çünkü ikiniz de Zin Çölü'nde, Meriva-Kadeş sularında, İsrailliler'in önünde bana ihanet ettiniz, kutsallığımı önemsemediniz. Bu nedenle ülkeyi ancak uzaktan göreceksin. Ama oraya, İsrail halkına vereceğim ülkeye girmeyeceksin”⁷¹ ... Ama Nun oğlu Yeşu oraya girecek⁷²... Çünkü Şeria ırmağından geçmeyeceksin.. Onu Yeşu geçecek...”⁷³

⁷¹ *Yasanın Tekrarı*, 32: 50-52

⁷² *Yasanın Tekrarı*, 1: 38

⁷³ *Yasanın Tekrarı*, 3: 28

Bu anlatılanlardan Mûsa'nın ölüm şekliyle ilgili bazı soruların sorulması son dereceği doğaldır. Acaba ecel-i müsemma (tabii ölüm) ile mi öldü, yoksa gerçekten ölmesini Tanrı mı emretti? Alman araştırmacı Sellin, Hoşea sıfırındaki bazı fıkralara dayanarak, Mûsa'nın kendisine karşı çıkan kahinlerin düzenledikleri bir suikast sonucu şehit edildiği, bunların onun getirdiği dinî öğretileri yaklaşık tamamıyla tahrip ettikleri sonucuna ulaşmıştır.⁷⁴ Burada Mûsa'yı düzenlediği bir suikastla Nun oğlu Yeşu'nun öldürdüğünü, çünkü bu kişinin dağda ona refakat ettiğini, arkasından Mûsa'nın ölümünün Tanrının emrine uygun olarak gerçekleştiğini haberini vermek üzere dağdan tek başına indiği yolunda görüşler de var. Peki ama, eğer Mûsa Tevrat'ın iddia ettiği gibi bir hainse, bu kitap nasıl olur da ona atfedilebilir ve kutsiyet sıfatı alabilir? Ebkar es-Sakkaf, bu soruya şu şekilde karşılık veriyor: “Şu andaki Yahûdî dininin itikat kaynağı olan bu Tevrat, Mûsa'yı bir hain olarak nitelemekte, Tanrı'nın ona kızdığını ve ihanetinin cezası olarak ölmesini emrettiğini belirtmektedir. İyi de, tüm bunlardan sonra nasıl olur da Yahûdî dini Mûsa'ya atfedilebilir?!..”

⁷⁴ Lods, *Israel*, s. 308; E. Sellin, *Mose und seine Bedeutung für die isr-jud Rel*; Freud, *Moses*, s. 59.

Freud'u dinleyelim: "Sellin'in Mûsa'nın kendi yandaşları tarafından düzenlenen bir suikaste kurban gittiği şeklinde hükmü muhtemelen doğrudur. Çünkü Akhenaton okulunda yetişen Mûsa, dinin ve dinî kuralların benimsetilmesi konusunda üstadının yolundan giderek şiddet ve baskı uygulamış, hatta bu hususta efendisinden daha da ileri gitmiş ve tıpkı onun gibi aynı âkibeti paylaşmış olabilir. Tüm büyük idea ve inanç adamlarının sonu böyle olmuştur." Freud görüşlerini şu sözlerle sürdürüyor: "Mısırlılar'ın genellikle barış sever insanlar olması dolayısıyla Akhenaton, doğal ölümle ölünceye kadar yaşamış olabilir; fakat vahşete yakın bir sert mizaca sahip olan Samiler, Mûsa'nın ölümünü bekleyememiş, ona karşı gazaplanmış ve öldürmüşlerdir."⁷⁵ Daha da önemlisi, Kur'an-ı Kerim'in bu gerçeği yani Yahûdîler'in peygamberleri öldürdüklerini ilk önce açıklamış olmasıdır: "Ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı."

⁷⁵ Freud, *Moses*, s. 76-77.

9. Yeşu dönemi

Mûsa'nın ölümünden sonra liderlik Yeşu'ya geçmiştir. Tevrat'a göre Rabbi Şeria nehrinin batı tarafına geçmesini emretmiş, burada 31 Kenan melikini öldürmüştür. Eriha, İsrailîler'in (Mûsevîler'in) ele geçirdikleri ilk Kenan şehridir: "Kadın erkek, genç yaşlı, küçük ve büyük baş hayvanlardan eşeklere varıncağa kadar, kentte ne kadar canlı varsa, hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler ... Sonra kenti içindekilerle birlikte ateşe verdiler. Ancak, altını ve gümüşü, tunç ve demir eşyayı Rabbin tapınağının hazinesine koydular."⁷⁶

⁷⁶ Yeşu, 6: 21, 24

Yeşu'nun zaptettiği şehirler arasında Beytel, Ay, Lahiş, Aclon, Hebron ve Debir de vardır. Ancak, Gazze ve Yafa arasındaki sahil şehirlerine beklenen Filistîler⁷⁷ Mûsevîler'in ilerleyişini batıda püskürttüler. Çünkü bu Filistîler silahlarını ve zırhlarını işlemeyi maharetle becerdikleri demirden yaptıkları için askerî teçhizat konusunda Mû-sevîler'den üstündüler. Bu yüzden Yeşu onlarla savaşmayı göze alamadığı gibi, hem onlardan, hem de Urşelim'in de aralarında bulunduğu diğer muhkem şehirlerden uzak durdu. Kuzeydeki Kenanî Fenike şehirleri de Lübnan sıradağlarının arkasında zaptedilmesi son derece güç yerleşim birimleriydi. Deniz limanları sayesinde diğer ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerini sürdürüyorlardı. Bakır ve kalayın yerine ülkeye demir girmesi onlar için yeni bir çağın başlangıcı olmuş, demir silah yapım ve satışında önemli mesafe katetmişler-di. Demiri Hattiler'den alıyorlardı.⁷⁸

⁷⁷ Filistîler'in muhacereti konusunda birinci bölüme bkz.

⁷⁸ Keller, *The Bible as History*, s. 155-159.

Yeşu'nun Kenan elinde gerçekleştirdiği fetihler, o günkü siyasî şartların sağladığı avantajlardan kaynaklanmıştır. Bir kere ülke kendi içinde küçük site devletlere bölünmüştü. Birbiriyle savaş halinde bulunan bu küçük derebeyliklerin başında sadece kendi iktidarını düşünün feodaller vardı. Bu feodal sistemin geçmişi, MÖ. 1785 ve 1580 yılları arasında yaklaşık iki yüz yıl boyunca bölgede

ve Aşağı Mısır'da hüküm süren Heksoslar dönemine dayanmaktadır. Mısırlılar, Heksoslar'ı ülkelerinden kovduktan sonra onların doğudaki kolonilerinden başka sınırları dahiline ilhak ettikleri Kenan elini de ele geçirdiler; ancak, Mısırlılar bölgenin siyasî durumuna müdahalede bulunmadılar ve önceki haliyle bıraktılar. Onların tek düşüncesi, yerli işbirlikçiler vasıtasıyla vergi toplamaktı. Diğer yandan, Yeşu'nun Kenan eline saldırdığı sırada Mısır olaya müdahale edecek ve Kenan meliklerine yardım gönderecek durumda değildi. Bununla birlikte Mısır kaynakları II. Ramses'in oğlu Merneptah'ın Filistin'e askerî bir sefer düzenlediğinden bahsettiğine göre, Yeşu, Tevrat'ın iddia ettiği gibi, Kenan şehirlerine karşı bir zafer elde edememişti.

Tevrat'ta anlatılanlardan, Yeşu'nun muhkemliğinden ve şehir sakinleri olan Yebusiler'in mukavemetinden dolayı Urşelim'i ele geçiremediği anlaşıyor. Prof. Prewone da Urşelim tarihiyle ilgili make-lesinde bu konuya değinerek şöyle diyor: “Urşelim'in İsrailîler'in (Mûsevîler'in) Yeşu kumandasında çıkıp gelişlerinden önce oldukça önemli ve muhkem bir Kenan şehri olduğu son derece sarihdir.”⁷⁹

⁷⁹ S.W. Prewone, *Jerusalem*, Ency. Brit. Vol. 12, s. 1007.

10. Hakimler dönemi

Tevrat'ın Yeşu'nun ölümünden sonra Mûsevîler'in Kenan elindeki durumuyla ilgili verdiği bilgilerden, onların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldikleri ve zaptettikleri bazı şehirleri boşaltmak zorunda kaldıkları; çok zor bir duruma düştükleri ve sonunda Rabbin düşmanların elinden kurtarması için hakimler gönderdiği anlaşıyor. Hakimler dönemi denilen bu süreç, tarihçilerin tahminlerine göre yaklaşık bir asır (MÖ. 1125-1025) devam etmiştir.⁸⁰

⁸⁰ Hitti, *History of Syria*, s. 120.

Hakimler dönemi, bir fetret dönemiydi. Çünkü bu dönemde Filistin'deki Mûsevîler yok olma noktasına gelmişlerdi. Tevrat'ın bildirdiğine göre Kenanîler ve Filistinliler, hakimler döneminde ve hatta biraz öncesinde İsrailîler'i (Mûsevîler'i) itaat altına alabilecek kadar güçlenmişlerdi. Hakimler arasında onları sekiz yıl boyunca ilk boyun eğdiren kişi, Aram-ı Nehreyn kralı Kuşan-Rişatayim'di.⁸¹ Daha sonra Ammon oğulları ve Amalıklılar saldırarak, ağır bir darbe indirip Eriha (bugünkü El-Hal) şehrini ele geçirdiler. Daha sonra Kenan kralı Hasur'da onları yirmi yıl boyunca tazyik altında tuttu.⁸² Bu arada Ammon oğulları ve Filistîler de on sekiz yıl boyunca onları boyunduruk altına aldı. Hakimler döneminin sonlarına doğru Filistîler İsrailîler'e (Mûsevîler'e) ağır darbeler indirdiler ve hatta “Ahit Sandığını” dahi ele geçirdiler. İsrailîler kırk yıl onların boyunduruğu altında kaldılar ve bu durum Şemşon'un ortaya çıkıp Filistîler'e karşı savaşmasına kadar devam etti.⁸³

⁸¹ *Hakimler*, 3: 8

⁸² *Hakimler*, 4: 3

11. Mûsevîler Filistin sakinlerini kovamadılar

Tevrat, Filistinliler'in Mûsevîler'e karşı kahramanca direndiklerini kabul ederek, İsrailîliler'in (Mûsevîler'in) Filistin'in yerli ahalisini topraklarından kovamadıklarını, sonunda onlarla aynı vatana paylaşmak zorunda kaldıklarını defalarca kaydetmektedir. "Böylece İsrailîliler Kenan, Hatti, Amor, Feriz, Hiv ve Yevus halkları arasında yaşadılar. Onlardan kız aldılar, kızlarını onların oğullarına verdiler ve onların ilahlarına taptılar."[84](#) Bu da gösteriyor ki Filistin halkı topraklarında kalmış ve ülkede Kenan kültürü ağırlığını korumuştur. Tevrat da bu hususu teyit etmektedir:

[84](#) *Hakimler*, 3: 5-6

1. "İsrailîliler (Mûsevîler) Geşurlular'ı ve Maakalılar'ı (Şeria'nın doğu yakasındaki kabileler) topraklarından sürmediler; bunlar bugün de İsrailîliler arasında yaşıyorlar."[85](#)

[85](#) *Yeşu*, 13: 13

2. "Manasse oğulları, Beytşean, Taanak, Dor, Yivleam, Megiddo ve bunların çevre köylerindeki halkı kovmadılar. Çünkü Kenanlılar bu topraklarda kalmakta kararlıydı. İsrailîliler Kenan halkını tümüyle kovmadılar, ama zamanla güçlenince onları angaryasına çalıştırdılar."[86](#)

[86](#) *Hakimler*, 1: 27

3. "Naftali, Beytşemeş ve Beytanat halkını kovmadı. Aksine buraların halkı olan Kenanlılar'la birlikte yaşadı."[87](#)

[87](#) *Hakimler*, 1: 33

4. "Zevulun da Kidron ve Nahalol halklarını kovmadı. Kenanlılar onlar arasında yaşadılar."[88](#)

[88](#) *Hakimler*, 1: 30

5. "Efrayim oğulları, Gezer'de yaşayan Kenanlılar'ı buradan sürmediler. Kenanlılar Gezer'de İsrailîliler'in arasında yaşadılar."[89](#)

[89](#) *Hakimler*, 1: 29

6. "Yahuda oğulları, Gazze'yi, Aşkalon'u, Akron'u ve bunlara bağlı toprakları ele geçirdiler.. Ovada yaşayan halkı kovmadılar."[90](#)

[90](#) *Hakimler*, 1: 18-19

7. "Aşer oğullarına gelince, onlar da Akko, Sayda, Ahlav, Akziv, Helba, Afek ve Rehov halklarını kovmadılar. Bu topraklarda Kenan-lılar'ı kovmayıp onlarla birlikte yaşadılar."[91](#)

[91](#) *Hakimler*, 1: 31-32

8. “Givon halkı da İsraililer’le bir barış anlaşması yaptı. İsraililer onlarla birlikte yaşıyorlardı.”⁹²

⁹² *Yezu*, 10: 1

Tevrat, İsraililer’in (Mûsevîler’in) Urşelim’in aslî sakinleri olan Yebuslar’ı da kovamadıklarını belirtmektedir. Yebuslar, her halükârda kendi şehir ve topraklarında kalan bir Kenan kabilesidir. Gerçekten de Tevrat Yahuda oğullarının Yebuslar’ı Urşelim’den kovamadıklarını belirterek şu kaydı düşünüyor: “Benjamin oğulları Urşelim halkı Yebuslar’ı kovmadılar. Yebuslar, Benjamin oğullarıyla birlikte bugün de Urşe-lim’de yaşamaktadırlar.”⁹³ Burada geçen “bugün de” ifadesi muhtemelen Babil esareti sonrası, yani Tevrat’ın yazım dönemi anlamındadır. Urşelim’in aslî sakinlerinin elinde kaldığının bir diğer delili de, Kral Davud’un Kudüs Tapınağı’nı yaptırmak istediğinde, bu iş için uygun bulduğu yeri sahibi olan Yebuslar’dan satın almış olmasıdır.⁹⁴ Kudüs’ün İsraili (Mûsevî) olmayan sakinlerinin, sürgün, kırgın, katliam ve esaret gibi İsrail oğullarının başına gelen ve yaşadıkları şehri terketmelerini gerektiren herhangi bir tarihi olay yaşamadıkları bilinmektedir. Ülkenin aslî sakinlerinin kendi topraklarında kaldıklarını gösteren bir başka delil ise, daha önce işaret edildiği gibi, onların hakimler döneminde İsrail oğullarını (Mûsevîler’i) tahakküm altına almış olmalarıdır.

⁹³ *Hakimler*, 1: 21

⁹⁴ *2. Samuel*, 24: 24-25

Kenan asıllı Fenike şehirlerine gelince, bunlar sahil şeridi boyunca uzanan dağlarda muhkem mevkilere kuruldukları için siyasî bağımsızlıklarını korumuş, hiçbir dönemde Mûsevîler’e boyun eğmemiş ve tıpkı Filistler gibi İsraililer’e şiddetle karşı koymuşlar ve Mûsevîler onları ancak kısa süreli hakimiyet altına alabilmişlerdir. Batı tarafındaki durum böyleydi. Doğu tarafında ise, Edom, Moab ve Ammon prenslikleri, Mûsevîler’in tüm tarihi boyunca bağımsız kalmışlardır.

Tuhaftır ama, Tevrat’ın defalarca Yahûdîler’in bir türlü topraklarından söküp atamadıkları için Kenanlılar’la bir arada yaşadıklarını, çünkü Mûsevîler’in ülkeye fatihler olarak değil, hakim zümre ve sığınmacı sıfatıyla geldiklerini belirtmiş olmasına rağmen, Yahûdî yazarlar onlardan söz edildiğinde İsraililer’in Kenan halkını tamamıyla sıkıp çıkardıklarını ve onların bölgede hiçbir varlığının kalmadığını vurgulamaktadırlar.⁹⁵ Onların Filistin’e savaşarak girdikleri şeklindeki rivayetler ise bizzat Tevrat’la çelişmektedir. T. Herzl, Yahûdî yazarların bu konudaki görüşlerini şu cümleyle oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “Yahûdî meselesinin kolay çözümü, halksız toprağı topraksız halka vermektir.”

⁹⁵ Örneğin bkz. Hans Kohen, *Es-Sihyoniyye ve fikret el-kavmiyye el-Yahûdiyye*, s. 209.

Son zamanlarda İstanbul’daki Hollanda Enstitüsü matbaasında S.H. Yeivin’in “İsraililer’in Kenan İline Saldırısı” adlı İngilizce bir kitap yayınlandı. Yazar bu konuda özetle şöyle diyor: “Mûsevîler’in Kenan diyarına düzenledikleri saldırı, düzenli bir hücumla bir defa uygulanabilecek planlı bir saldırı

değildi. Yasanın Tekrarı ve Yeşu si-firleri de buna işaret etmektedir. Aksine Mûsevîler, göç dalgaları halinde Kenan diyarına geldiler ve buraya yerleşmek, çiftçilik ve tarımla uğraşmak için belli miktarda toprak edinmek amacıyla tedrici surette muhaceret ettiler.” Yazar, eserinde ayrıca ulaştığı bu sonucun genel kabul ve destek gördüğünü de belirtmektedir.⁹⁶

⁹⁶ Eserin İngilizce adı için kaynakça bölümüne bkz.

12. Krallar devri

Tevrat, Mûsevîler’in son hakim Samuel’e müracaat ederek, Kenanlılar ve Filistler’de olduğu gibi kendilerine bir kral tayin etmesini istediklerini, onun da Şaul’u atadığını kaydetmektedir.⁹⁷ Fakat kralın din adamı olan kahinlerce kendisine dikte edilen Yahve emirlerine tam uyması gerekirdi. Ve kral bu emirleri hiçe saydığı için tanrı onu rezil ederek, düşmanı olan Filistler’in eline düşürdü. Mağlup oldu; kendisi ve üç oğlu savaş meydanında öldü. Şaul’un iktidarı MÖ. 1025-1010 tarihleri arasında on beş yıl devam etti.⁹⁸ Şaul’dan sonra tahta Davud geçti. Tevrat’ın anlattığına bakılırsa Davud, Filist şehirlerinin çoğunu ele geçirdikten başka, Edom, Moab, Ammon gibi küçük prenslikleri de hakimiyet altına aldı. Arkasından bakır madenleri yönünden zengin Arâmî Soba Krallığı’nı zaptedip, kral Rehov oğlu Hadadezer’i boysundurarak, oradan çok büyük çapta bakır aldı.⁹⁹ Davud, daha sonra Yebuslar’ın elinden Urşelim’i zaptederek, orayı kendisine başkent yaptı. Orada kendisine bir kral sarayı ve tanrı Yahve için bir tapınak yaptırdı. Davud, MÖ. 1010-971 yılları arasında yaklaşık kırk yıl iktidarda kaldı. Bunun yedi yılı Hebron’da, kalan kısmı Beyt el-Mukaddes’te geçti.¹⁰⁰ Ondan sonra tahta Urşe-lim’deki tapınağı yaptıran oğlu Süleyman geçti.

⁹⁷ *I. Samuel*, 8: 1-5, 19-20

⁹⁸ *I. Samuel*, 31: 1-10

⁹⁹ *2. Samuel*, 8: 3-8

¹⁰⁰ *I. Krallar*, 2; *I. Samuel*, 3: 11; *2. Samuel*, 5: 4

Süleyman peygamberin krallık sınırları konusunda Tevrat’ın verdiği bilgiler ve araştırmacıların bu konudaki görüşlerine gelince, pek çok bilim adamı, o çağdaki birçok küçük prensliklerin varlığı gibi bu anlatımları da hayli abartmalı bulmaktadırlar. Yahûdîler’in büyüklüğüyle övündükleri mülk-ü Süleyman’a gelince, bu, Mısırlı firavunların Asurîler başta olmak üzere Mısır’da gözü olan halkların saldırısından doğu sınırlarını korumak amacıyla ülkenin sınırları boyunda diktikleri paravan bir devlettir. Süleyman ise, lüks ve ihtişam konusunda Mısır firavunlarıyla yarışmak istiyor, onlarınki gibi muhteşem saraylar ve köşkler kurmayı arzu ediyordu. Tabiatıyla halk vergilerden bizar olmuş, ekonomik durum bozulmuş, hazine boşalmıştı. Sonunda Süleyman Filistin’in sahil kesimini ele geçirmekte zorlanacağını anlayınca, Mısır firavunundan yardım istedi. Firavun bir ordu göndererek bölgeyi işgal edip, Süleyman’la evlendirdiği kızının çeyizi olarak hediye etti.¹⁰¹

¹⁰¹ *I. Krallar*, 9: 16

Meşhur tarihçi Wells, Davud ve Süleyman'ın krallık sınırlarının genişliği konusunda aşırı mübalağa yapıldığını ve hayal sınırının ötesine geçildiğini belirterek şöyle diyor: “Hiç kimse Miad (geri dönüş) yurdunun bir gün dahi olsa İbranîler'in (Yahudiler'in) eline geçtiğini iddia edemez. Görüldüğü kadarıyla Davud, Sur kralı Hiram'ın himayesine girmişti ve bunun sebebi de Fenikeliler'in onun krallığına karşı çıkmalarıydı.”¹⁰² Araştırmacılara göre Davud'un krallığını muhkem hale getirmesi ve sınırlarını genişletmesine “o sıralar Mısır'ın bir takım problemler sebebiyle Filistin ve Şam diyarın-daki hakimiyetinin azalması” gibi amiller yardımcı olmuştur. “Assu-rîler de aynı şekilde bir takım problemler yaşıyorlardı ve bu da Davud'un ellerini serbest bırakmıştı.”¹⁰³

¹⁰² *Maâlim el-insaniyye*, Arapça çevirisi, 4/279, 283.

¹⁰³ Şelebi, *Mukârenet el-edyân*, s. 57.

Wells, Tevrat'ın Süleyman'ın krallığını nasıl abarttığını izah ederek şöyle diyor: “Konunun nisbî olarak değerlendirildiğini göz önünde bulundurmamızda fayda vardır. Bir kere Süleyman, küçük bir şehirde hüküm süren küçük bir kral olarak gücünün zirvesine çıkmıştı. Nitekim ölümünden hemen birkaç yıl sonra devleti hızlı bir şekilde yıkılmaya yüz tutmuş, 22. sülalenin birinci firavunu Şe-şong Urşelim'i ele geçirmiş; hazinenin büyük kısmını yağmalamıştır. Tarihçilerin çoğu da ‘Krallar’ ve ‘Tarihler’ kitaplarında Süleyman'ın ihtişamıyla ilgili rivayeti şüpheli bulmakta; milli gururun geç dönem yazarlarını hikayeye bir şeyler ilave edip, mübalağa etmeye sevkettiğini belirtmektedirler.”¹⁰⁴

¹⁰⁴ Age., Wells'in “Tarih el-alem” adlı kitabından naklen, s. 93.

Süleyman'ın Sur kralı Hiram'la ittifak aktettiğini, böylece Süleyman'ın topraklarından geçerek Kızıl Deniz'e inip, orada gemiler yaptığını belirten Wells, Tevrat yazarlarının Süleyman'ın güç ve saltanatını aşırı şekilde abarttıklarını şu sözlerle dile getirmektedir: “Kitab-ı Mukaddes'in Kral Süleyman ve hikmetiyle ilgili olarak anlattığı hikaye, geç dönem yazarlarından biri tarafından aşırı mübalağa ve mantık ölçülerini zorlayan şişirmelerle bezenmiştir. Ne var ki bu rivayet, gerek Hristiyan ve gerekse İslam dünyasını, Süleyman'ın krallığının azamet ve ihtişam yönünden en güçlü krallıklardan olduğu inancına sevketmiştir. I. Krallar kitabında Süleyman'ın güç ve ihtişamı adeta göklere çıkarılmaktadır. Fakat Süleyman ezgilerini III. Thotmes veya II. Ramses yahut Nabukad Nasar ezgileriyle karşılaştırdığımızda, Süleymaninkilerin çok sönük kaldığı görülmektedir ... Çünkü Süleyman, tacir kral Hiram nezdinde sadece onun planlarının ve geniş açılı projelerinin gerçekleşmesine yardım eden bir muavin durumundadır. Krallığı ise Mısır ve Fenike'nin o tarafa bu tarafa çektiği bir rehine durumundadır. Bu krallığın önem kazandığı dönemlerin büyük bir kısmı Mısır'ın kargaşa içinde bulunduğu zamanlardır.”¹⁰⁵

¹⁰⁵ *Maâlim el-insaniyy*, 4/286-287.

Tevrat'ın Süleyman'ın gücünün zirveye çıkışının delili olarak gösterdiği Süleyman Tapınağı'na

gelince, o da Sur’lu Fenikeliler’in yaptığı bir binadır ve Kenan tapınaklarının planı esas alınarak bina edilmiştir. Süleyman’ın Urşelim’deki sarayı da yine Fenikeliler tarafından yapılmıştır.¹⁰⁶ Hatta tapınak anlamındaki “heykel” kelimesi bile daha önce işaret edildiği gibi Kenanca “Heykal” sözcüğünden alınmadır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Hitti, *Tarih-u Suriye*, s. 204.

¹⁰⁷ Taha Bakır, *Mukaddime*, 2/289.

Tevrat’a göre Kral Davud’un hükmü Fırat nehri sahillerine kadar uzanıyordu.¹⁰⁸ Bunun ta tıpkı Süleyman’ın muhteşem sarayı gibi gerçekten kabul edilemez bir iddia ve bir abartı olduğu şüphesiz.

¹⁰⁸ 2. *Samuel*, 8: 3, 8, 12

Davud ve Süleyman’la, bu ikisinin Filistin’de oynadıkları siyasi ve medeni rol konusunda elimizdeki tek, ama tek kaynak, arkeologlar bu konuda yeni bir şey bulmadıkları sürece Tevrat’tır. Halbuki Tevrat, daha önce de belirttiğimiz gibi, Yahûdîler’in Babil-Sümer ortamında geçirdikleri esaret günlerinde kaleme alınmış; halkın tanrıların fevkalade işleri konusunda inanageldikleri efsanelerin etkisinde kalınmıştır. Dolayısıyla Tevrat yazarları, Davud ve Süleyman’ın büyüklüğünü gözler önüne serme konusunda Babil, Sümer ve Kenan halklarının kendi tanrılarına yamadıkları olağanüstü güçlerle ilgili tasvirlerden büyük ölçüde yararlanmışlardır. Hatta bu tür olağanüstü sıfatlara Tevrat’ta geçen Şemşon gibi kutsal kişilere izafe edilen tasvirlerde de rastlıyoruz. Örneğin Mûsa’yla birlikte Mısır’dan çıkan topluluğun “altı yüz veya yedi yüz bin kişi”den oluştuğunu gösteren rivayetler bu türdür. Halbuki bilim adamları bu topluluğu topu topu altı veya yedi bin kişi olarak göstermektedirler. Tevrat’ın olayları anlatırken ne kadar abarttığı ve hayali tasvirlerde bulunduğu akılla ölçülüp kavranamaz.

Fransız yazar J.L. Bernard, Süleyman’ın Yahûdî değil Asurî olduğu görüşündedir. Ona göre Süleyman dışardan tayin edilmiş Salmanasar adlı bir kral naibiydi. Yahûdîler onu İbrani yapmış ve adını da Süleyman olarak değiştirmişlerdir. Bernard, görüşlerini detaylı olarak anlatarak şöyle diyor: “.. genel olarak Filistin’e tâbi bir kral naibi rolü oynamıştır. Filistin’in kadim tarihi bize ne kadar karanlık olursa olsun, onun asla bağımsız bir hayat sürdüğünü göremiyoruz. Hatta Kudüs’te tahta oturan Davud zamanında bile. Mısır altın çağını yaşıyordu ve her firavun kendisine bir gümeşte tayin ediyordu. Romalılar da Mısırlı firavunların izinden gittiler. Örneğin Herodes, Ahd-ı Cedid’in ifadesine göre değişik bir unsurdan, Edomlular’dan-dı ve Yahûdîler’in kendisinden nefret etmelerinden dolayı sıkıntı çekmişti.

“Firavun, bölge halkından olmayan birini gümeşte tayin ediyor, sonra onu Mısır aristokrat ailelerinden birinin kızıyla evlendiriyordu. Bu uygulama, ne kadar kaçak, siyasi döneke, rehine prens varsa hepsini içine aldı. Onları Mısır’ın isteğine göre yaratıyor, aynı me-todla evlendiriyorlardı.

“Bu tür örneklerin en dikkat çekenini kendi çağındaki Süleyman’dır. Onun döneminde tıpkı Babil gibi Mısır da askerî yönden fetret devrine girmişti. Ama Asurî yıldızı parlayıp duruyordu. Böylece

gümeşte naiplikler, tıpkı Fenike’de ve Filistin’de olduğu gibi, bir elden diğerine geçmeye başladı.

“Kanaatime göre Süleyman Sami idi. Zagros dağlarından ve Kafkas eteklerinden gelen Asurîler de Sami idiler. Bunlar, iki nehir arasına (Mezopotamya’ya) yerleşmiş, hakimiyet tesis etmiş; medeniyet yolunda ilerlemiş Arap Yarımadası’ndan çıkıp gelen ve Sami kültürler denilen kültür ve dili temsil etmişlerdir. Süleyman da onlardandı. Kudüs’teki meşhur tapınağın yapımında kendisine yardım eden Fenike krallarıyla Süleyman arasındaki dostluk da bunu izah etmektedir. Hatta Arap Saba melikesinin Süleyman’a olan aşkı da bunu gösterir. Eğer Süleyman Yahûdî olmuş olsaydı, bu dostluk ve aşk, kin ve nefrete dönüşürdü. Çünkü Yahûdîler, Arap dünyasına saçılmış melez insanlardı. Süleyman, tanrıca Hator’a tapan, fakat dinini gizleyen Mısırlı bir kadınla evlendi. Hator, kara çehreli bir gök tanrıçasıydı. Şair kralın “Ezgiler Ezgisi”nde söylediği dinî gazel, esasen o sıralarda dillerde dolaşan bir gazeldi. Bütünüyle Mısır’a özgüydü. Ruhun ve kalben Mısırlıydı ve Mısır sufi edebiyatının ürünlerindendi: (Ben siyahım, ama güzelim).

“Süleyman meselesini bir örnek olarak verdik. Bu nakillerin mahiyetini iyi anlayabilmek için körü körüne İbranileştirilmiş kral Süleyman’la bir başka şahsiyet yani Yoya¹⁰⁹ (ki o da haksız yere İbranileştirilmiş ve kendisini satan kardeşleri tarafından Yusuf adı verilmiştir) arasındaki nakilleri gözden geçirmek gerekir.”¹¹⁰

¹⁰⁹ Yoya, hikmetin ve Mısır büyü ilimlerinin banisi I. Süleymandır. Yabancıydı ve Yahûdîler’in tarih sahnesine çıkışından önce zuhur etmişti.

¹¹⁰ *Seçilmiş Halk Efsanesi*, Dr. Ekrem Fadıl çevirisi, s. 11-19.

Burada bir an soluklanmak, bir meseleyi ortaya koyup, açıklığa kavuşturmamız gerekiyor: Davud ve Süleyman zamanında gerçekten Yahûdî anlamında bir İsrail Devleti’ var mıydı? Yine Davud ve Süleyman zamanında, yani MÖ. X. Yüzyılda Filistin’de geçerli olan dil ve kültür ne idi? Davud ve Süleyman’ın konuştuğu dil o zamanki Yahûdî dili anlamındaki İbranice miydi? Bu meselenin gerçek yönünü ortaya koyacak dişe dokunur deliller olmadığı için, konu son derece muğlaktır. Çünkü şu ana kadar o çağla ilgili hiçbir belge elimize ulaşmış değil. Dolayısıyla elimizdeki tek kaynak Tevrat. Ancak, Davud ve Süleyman zamanında oluşan bu küçük devlet, kendine özgü bir dil, kültür ve medeniyeti olmadığı, aksine saf bir Kenan kültürü üzerine kurulduğu için millî ve kültürel unsurlardan yoksundu. Şu tarihî tespitler de bu gerçeği teyit etmektedir:

1. Mûsevîler, Mûsa döneminde Filistin’e girdikten sonra ülke halkının dili olan Kenancayı benimsemiş; Kenan kültür ve medeniyetini, hatta geleneklerini ve dinini kabullenmişlerdir. Hakimler ve krallar döneminde Mûsevîler ülkede azınlık olmasına rağmen Kenan kültürünün hakim unsur olması da bunu göstermektedir.

2. Yahûdî hahamların esaret döneminde Tevrat’ı yazdıkları Arâ-mîceden iktibas edilmiş İbrani lehçesi, çok daha sonraları ortaya çıkmıştır ve Davud ve Süleyman çağıyla hiçbir ilgisi yoktur.

3. Kenan, Babil ve Mısır yasalarından kopyalanarak hazırlanmış Yahûdî dini, ancak daha sonraları

Tevrat'ın yazımını müteakiben bir varlık kazanmıştır. Babil'deyken esaret altında geçirilen günlerde yazılan Tevrat, MÖ. VI. Yüzyılda kaleme alınmıştır ve Yahûdî dininin başlangıcını teşkil etmektedir. Çünkü Arâmîceden kopyalanarak alınan İbrani dili, ancak Tevrat'ın yazımından kısa bir süre önce şekillenmiştir.

4. Mûsevîler'in Filistin'e girmelerinden önce Kenanca dışında Fenikeceden başka Edomca, Moabca, Ammonca ve Arâmîce gibi mahalli dil ve kültürler de mevcuttu. Bu kavimlerin her birinin başında bağımsız bir medeniyeti temsil eden kral ve hükümetleri vardı. Mûsevîler ise daha sonra çıkıp gelmişlerdi ve Filistin'de kendi başına bağımsız bir kültür ve medeniyeti temsil edemeyen muhacir insanlardı. Şu halde o dönemde ülkede hakim olan dilin Kenan dili olduğunu ileri süren görüşü kabul etmekten başka çaremiz yok. Mû-sevîler'in hakim oldukları dönemde yapılan dış yazışmalara gelince, Tel Amarna'da bulunan ve MÖ. XV ve XIV. Yüzyıllarda Kenan krallarından Mısır firavunlarına gönderilen çivi yazılı mektuplardan Ke-nancanın o sıralarda Yakın Doğuda kullanılan dil olduğu anlaşılmaktadır. Belki Davud ve Süleyman da Arâmî dilinin Yakın ve Orta Şark'ta yayılmasından önce, aynı yolu takip ederek yazışmalarda Babil dilini kullanmışlardır. Fakat Davud ve Süleyman'ın ülke içinde kullandığı dil, Yahûdîler'in Filistin'e gelişlerinden sonra benimsedikleri Kenancaydı. Çünkü Tevrat'ın yazıldığı İbrani lehçesi daha sonra teşekkül etmişti ve Davud ve Süleyman zamanında yoktu. Yani "Ahd-ı Kadim" kitabı bu iki peygamber döneminde henüz mevcut değildi. Davud dönemine ait Mezmurlar ve Süleyman'ın özdeyişleri Kenanca asıllıdır. O sıralarda Kenanca ve Kenan dinine göre okunuyorlardı.¹¹¹ Daha sonra Yahûdî hahamlar tarafından İbranice-ye tercüme edildi ve Tevrat'taki kutsal sıfırlar arasına sokuldu. Tüm bunlar, Filistin'in gerek kültürel ve gerekse dil ve uygarlık yönünden Davud zamanında, yani MÖ. X. Yüzyılda Kenanî olarak kaldığını, Davud ve Süleyman'ın küçük devletinin, çevresini saran Sami Arap medeniyetine mensup devletçikler arasında küçük bir azınlığı temsil eden ve Kenan medeniyeti üzerine kurulmuş bulunan bir devletçik olduğunu kesinlikle ortaya koymaktadır.

¹¹¹ Hitti, *Tarih-u Suriye*, İngilizce baskısı, s. 205-206.

Okuyucu burada şöyle bir soru yöneltebilir: Sümerler'den, Babilli-ler'den, Asurîler'den dil, uygarlık ve kültürlerini detaylı şekilde açıklayan tonlarca kil tabletler günümüze yetip gelmişken, Mısırlılar'ın sosyo-politik ve dinî yaşam tarzlarını göz önüne seren bir yığın papi-rus elimize ulaşıp gelmişken, köklü bir uygarlık ve kültüre sahip oldukları söylenen Kenanlılar'ın arkeolojik eserleri ve kitabeleri nerede?.. Okuyucunun kafasını kurcalayan bu sorunun cevabını arkeologların vermesi gerekir. Aşağıda bunun sebepleriyle ilgili bazı arkeologların yaptıkları açıklamaları bulacaksınız. Örneğin Killer'i dinleyelim:

"Takriben Milattan önceki son milenyum (I. Binyıl) başlarında (ki yaklaşık olarak Davud ve Süleyman dönemine tekabül etmektedir) Kenanlılar köşeli çivi yazısını ve pişirilmiş kil tablet kullanımını bırakarak, daha basit bir yazı metodunu benimsediler. Kullanılan bu yeni metod, taze kil üzerine özel bir kalemle yazarak, onu gün ışığında kurutmaktan ibaretti. Özellikle iri harfler kullanılarak hazırlanan bu tabletlerin yazımı zaman alan ve yavaş seyreden bir işti. Bu yüzden giderek

dalgalı çizgiler üzerine yazma usulünü kullanmaya meylettiler. Bu yeni metod, Sina'daki Sami maden işçilerinin kullandığı yazı alfabe harfleriyle yazıymdı. Kalem ve kil, bu oval harflerin yazımına elverişli değildi. Böylece Kenanlılar yeni bir yazım aracı araştırmaya başladılar ve sonunda mürekkep ve hokkayı buldular. Arkeologlar, üzerine mürekkeple yazı yazılan bu küçük levhalara Ostraca adını veriyorlar. Bilahere bu levhaların yerini daha ince olan papiruslar almıştır.

Wen-Amun denilen Mısır raporu, Mısır'dan gerçekleştirilen ihraç maddeleri arasında papirüse yoğun bir talep olduğunu, “Byblos” (Cübeyl) prensinin bu yapraklardan bir milden daha uzun yazı kağıdına denk düşen beş yüz bin yaprak aldığını belirtmektedir. Kışın çok yağmur alan Filistin'in havası rutubetli olduğu için sert kil tablet üzerindeki mürekkep çok çabuk silinebiliyor, papirüs ise kolayca bozulabiliyordu. Arkeolog, bilim adamı ve tarihçilerin tamamı, Kenanlılar'a ait bu belge ve yazılı kayıtların bu yüzden yok olup gittiği düşüncesiyle üzgündürler. Eğer arkeologlar Mısır'da bol miktarda ve tabii halinde bu arkeolojik bulguya rastlıyabiliyorlarsa, bunun sebebi çöl civarındaki kuru iklimin bu maddenin saklanması için uygun olmasıdır.”¹¹²

¹¹² Killer, *Et-tevrat ketarih*, s. 191-192.

Eski Mısır kitabeleriyle Kenan tabletleri arasında bir karşılaştırma yapan Sümer tarihi uzmanı Prof. Kramer şöyle der: “Mısır'da, yüksek kültürel gelişimle orantılı kadim bir yazılı edebiyat olması beklenebilir. Gerçekten de piramit yazıtlarından hareketle, Mısırlı-lar'ın her olasılığa göre MÖ. III. Binyılda gelişkin bir yazılı edebiyatları vardı. Ne yazık ki bunların büyük bölümü kolay bozulur bir malzeme olan papirüslere yazılmış olmalıdır ve kadim devrin Mısır edebiyatından önemli bir kesitin yeniden bulunması için hiç umut yoktur. Sonra, Suriye'nin kuzeyinde Ras Şamra'da Fransızlar tarafından son on yılda yapılan kazılarda çıkarılan tabletlerde şimdiye değin bilinmeyen kadim Kenan edebiyatı vardır. Göreceli olarak sayıları daha az olan bu tabletler, Kenanlılar'ın da bir zamanlar oldukça gelişmiş edebiyatları olduğunu gösterir. Bunlar, MÖ. Yakşık 1400'lerden kalmadır, yani Sümer edebî tabletlerimizden yarım bin-yılı aşkın bir zaman sonra yazılmışlardır.”¹¹³

¹¹³ Kramer, *el-Esatîr es-Sümeriyye*, Arapça çevirisi, s. 42-43.

1971 Şubatında İngiliz BBC radyosunun bir bulguyla ilgili haberinden bahsetmiş ve eski yazmaları ortaya çıkaran bilim adamı Men-denhall ile yaptığım yazışmadan söz etmiştim. Bu müsteşrik, “MÖ. X. Yüzyıldaki Davud ve Süleyman'ın devletinin, Tevrat'ın yazıldığı İbrani lehçesi oluşmadan önce İbrani (Yahûdî anlamında) devleti olduğuna inanıyor musunuz? Davud ve Süleyman döneminde Kenan medeniyeti dışında başka medeniyetler de var mıydı?” şeklindeki soruma, o dönemde Kenancanın hakim dil olduğunu belirterek görüşlerini şu şekilde aktarmıştı: “4. I have maintained for many years now that the empire of David and Solomon was a typical ancient pagan near eastern state: it ended up in political chaos and destructi-on because it, like the other ancient pagan states, was much more concerned with power and glory than functioning in a way that was at all compatible with the well-being of the citizens or neighboring states. It was a thorough rejection of the prophetic message of Mo-ses, and suffedered the consequences...” (Şimdi birkaç yıldan beri kanaatim odur ki, Davud ve Süleyman imparatorluğu, Yakın Doğunun tipik bir pagan devletiydi. Siyasî kaos ve çöküntüyle son

bulmuştur. Çünkü o da diğer eski pagan devletler gibi, vatandaşların veya komşu devletlerin refahına cevap verecek şekilde güç ve ihtişam gösterisine önem veriyordu. Bu durum, Mûsa'nın peygamberlik mesajına tamamen tersti ve bunun akibetlerine de katlandılar.. “

Tevrat, Süleyman'ın iktidarının hızlı bir şekilde son bulduğunu, onun tanrı Yahve'yle yaptığı anlaşmayı bozduğunu, putlara tapma ve onlar için yüksek sunaklar kurma peşinde koşarak Yahve'nin tavsiyelerini dinlemediğini, bu yüzden de tanrının ona kızdığını belirterek şöyle diyor: “Bu yüzden Rab, Süleyman'a öfkelenerek, ‘Seninle yaptığım antlaşmaya ve kurallarına bilerek uymadığın için krallığını elinden alacağım.’”¹¹⁴

¹¹⁴ *I. Krallar*, 11: 1-13

13. Bölünme devri

Tevrat, Süleyman'ın MÖ. 931'de ölümünden sonra Mûsevîler arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan bahsederek, söz konusu ihtilaflar neticesinde biri kuzeyde başkenti Samerra (Sebastiya) olan İsrail, diğeri güneyde ve başkenti Urşelim olan Yahuda adında iki zayıf devletin doğduğunu anlatmaktadır. Birincisinde Yarobam b. Na-bat, Yahuda'da ise Rehabam b. Süleyman hüküm sürdü.¹¹⁵ İki ülke arasındaki savaşlar münavebeli zaferlerle yıllar boyu devam etti ve neticede ikisi de zayıfladı. Tabi ki bu durum dış saldırılara davetiye çıkardı. Yahuda'ya ilk saldıran Mısır kralı I. Şeşong (MÖ. 926) oldu. “Süleyman'ın yaptırmış olduğu altın kalkanlar dahil Rabbin tapınağının ve sarayın bütün hazinelerini boşaltıp götürdü.”¹¹⁶ Yahuda kralı IV. Yahoram (MÖ: 848-841) zamanında Edom oğulları Yahuda Devleti'nden ayrılarak başlarına bir kral seçtiler.¹¹⁷ Yine onun zamanında Filistinliler ve Araplar, Kuşiler'le birlikte Yahuda'ya saldırarak fethettiler; kralın hazinesindeki tüm malları yağmalayıp, onu, oğullarını ve karılarını esir aldılar. Sadece en küçük oğlu esir olmaktan kurtulmuştur.¹¹⁸ Yoaş zamanında ise Arâmî ordusu Urşelim'e saldırarak, tüm komutanları öldürüp, hazineleri yağmadı ve Arâmî kralı Hazael'e getirdi. Yahuda kralı Emsiya (MÖ. 796-767) zamanında İsrail kralı Yehoaş Urşelim'e saldırdı; surları yıkarak, tapınakta ve sarayda bulunan tüm altın, gümüş ve kap kakakları yağmaladı. Arâmî-ler'in Dımaşk Devleti'nin yükselme çağında ise İsrail ve Yahuda onun hakimiyeti altına girdi. Dımaşk kralı Benhadad (MÖ. 879-843) Yahuda'dan vergi aldığı gibi, Şeria'nın doğusundaki Celad bölgesini de sınırlarına ilhak etti. Kral Ahab b. Amori (MÖ. 874-853) zamanında da İsrail Arâmî Devleti'nin koruması altındaydı ve ona vergi ödüyordu. Arâmîler, İsrail'le Yahuda arasındaki çekişmeden faydalanarak, her ikisini de boyunduruk altında tutuyorlardı. Bu arada genişlemek isteyen Asurî İmparatorluğu hareketlenerek, önce Arâmî-ler'e saldırdı. Aslında bu bir hakimiyet savaşıydı. Asurîler, Arâmîler'le İsrail ve Yahuda arasındaki çekişmeden faydalanarak, hepsini tek tek hakimiyet altına aldılar.

¹¹⁵ *I. Krallar*, 11: 40; 12: 2

¹¹⁶ *I. Krallar*, 14: 25-26; 2 *Tarihler*, 12: 2-4, 9

¹¹⁷ 2. *Tarihler*, 21: 8-9

14. Asurî saldırısı ve İsrail'in yıkılışı

Asurî İmparatorluğu'nun MÖ. 911-626 yılları arasında devam eden yükselişi, Doğunun çehresini değiştirdi. On beş kralın hükümdarlık yaptığı bu süre zarfında imparatorluk zaman zaman güç ve genişlemenin zirvesine ulaşarak, Mısır ve Bereketli Hilal bölgesinin tamamını hakimiyet altına aldı. İsrail Devleti'nin nihai olarak yıkılmasında baş rolü oynayarak, halkının çoğunu uzak yerlere sürdü. Yahû-dî olmayan sekeneyi ise yerinde bıraktı. Arkasından sıra Yahuda Devleti'ne geldi. III. Salmanasar (MÖ. 859-824), Arâmîler'i, Fenikeliler'i ve İsrailîliler'i itaat altına almayı başardı. Kalih (Nemrud) harabelerinde ele geçirilen meşhur III. Salmanasar dikmetaşında, onun fethettiği ülkelere yaptığı saldırılarla ilgili birkaç tasvir yer almaktadır. Her tasvirin altında ise açıklayıcı bir yazı bulunmaktadır. Siyah taştan dikilen bu dikmetaş üzerinde her biri taşın dört tarafında dört defa tekrar edilen beş periyodik sahne yer almaktadır. Yukarı cephede yer alan birincisinde, Gilzam kralı Şua'dan vergi alan Salmanasar'ın kendisi görülüyor. İkincisinde İsrail kralı Yaho'dan Omri'de vergi alırken tasvir edilmiş. Her iki kral da Salmanasar'ın ayaklarına kapanarak yeri öpmekte. Bir sonraki üçüncüsünde Musri, Soho ve Batin adlı ülkelerden sırasıyla alınan ganimetler ve vergiler görülüyor. Dikmetaşa yer alan resim adedi yirmiyi bulmaktadır. (Bkz. Res. 85)

Asurî krallarından III. Tiglat-Peleser'in Arâmî topraklarına düzenlediği yürüyüş sonunda başkent Dımaşk MÖ. 732 yılında ele geçirilmiş, halk esir edilerek, kralları Rasin öldürülmüştür. Peleser, ardından İsrail'e saldırarak, İsrail kralı Pekah zamanında ülkeyi ele geçirmiştir. Her iki İsrail toprağında da Yahûdîler esir edilerek Asurî yurduna götürülmüş, diğer yerlerdeki ahaliye dokunulmamış, kral Pekah'ın halefi Hoşea'ya Samerra şehri bırakılmıştır.^{[119](#)} Tiglat-Pele-ser, bu yürüyüşü Yahuda kralı Yotam oğlu Ahaz'ın (MÖ. 735-715) isteği üzerine gerçekleştirmiş, böylece onu Dımaşk kralı Rasin'le İsrail kralı Pekah'ın baskısından kurtarmıştır. Buna karşılık Ahaz ona “hazinesinde ve tapınakta bulunan” altın ve gümüşlerden büyük bir kısmını vermiştir.^{[120](#)} Ele geçirilen bir Asurî dikmetaşında Tiglat-Peleser'in Arâmî ve İsrail topraklarına düzenlediği saldırıyı tüm yönleriyle anlatan tablolar nakşedilmiştir.

^{[119](#)} III. Tiglat-Peleser'in kitabesinde şu satırları okuyoruz: Önceki yürüyüşlerim sırasında Bet Omri şehirlerinin tamamını ele geçirdim ve sadece Samerra şehrini bu yürüyüşlerin dışında bıraktım ... Neftali'yi alıp, bütünüyle Asur elini kattım. Oraya kendi adamlarımdan valiler atadım. Bet Omri yurdunun bütün sakinlerini ve mallarını Asur eline taşıdım. Bu olay Tevrat tarafından da doğrulanmaktadır (2 Krallar, 15: 29; I. Tarihler, 5: 26; ayrıca bkz. Keller, *The Bible as History*, s. 241.

^{[120](#)} 2. Krallar, 16: 7-9

Daha sonra Tiglat-Peleser'in ardılı V. Salmanasar, İsrail'e karşı bir cezalandırma yürüyüşü tertipler. Başkent Samerra'yı üç yıl süreyle kuşatma altına alır, fakat tam zafer elde etmeye yaklaşmışken MÖ. 722 yılının onuncu ayında ölür. Yine de onun yarım bıraktığı işi Asurî kumandanı, Salmanasar'ın ardılı II. Sargon zamanında tamamlar ve Samerra'yı ele geçirir. Böylece Samerra'nın teslim alınması ve İsrail Devleti'nin nihai olarak yıkılması işlemi tamamlanır.^{[121](#)} II. Sar-gon, selefinin planını uygulayarak Harran yöresinden 27 280 Yahû-dîyi, Habur ve Media taraflarına sürer,

fakat Hama civarında yaşayan Arâmîler'e dokunmaz. Daha sonra buradaki Arâmîler'e MÖ. 715 yılında Araplar gelip katılırlar. Hatta Kosa ve Babil halkından da bazıları 709'da onlara katılır.¹²² Arkeolog Bottero, 1843 yılında Semâl (Zincirli) şehri tepelerinde, Suriye'nin kuzeybatısındaki Arâmî başkentini ve burada II. Sargon'a ait bir dikmetaşı ortaya çıkarmıştır. Çivi yazılı dikmetaşta İsrail Devleti'nin yıkılışı ve Yahûdîler'in esir edi-lişiyle son bulan Asurî saldırısının detayları yer almaktadır.

¹²¹ 2. Krallar, 18: 9; 17: 6

¹²² Delaporte, *Bilad mâ beyn en-nehreyn*, Arapça çevirisi, s. 309.

Böylece İsrail Devleti'yle küçük Yahuda Krallığı'ndan arta kalanlar, batıdan Mısır'ın, doğudan Asurîler'in âtîfetine sığınarak kaderine razı olmuş vaziyette beklemeye başlamıştı. Birincisinden yana tavır takınsa, ikincisi güceniyor, ikincisinin safında yer alsa birincisini öfkelen diriyordu. Yahuda kralı Hizkiya Mısır'dan yana tavır takınınca, Sargon'un halefi Sennaherib öfkeden küplere binerek, tıpkı kendinden öncekilerin yaptığı gibi, yıkmak veya itaat altına almak, yahut haritadan silmek niyetiyle Yahuda krallarına şiddetli bir saldırı düzenlemeye karar verdi. Korkuya kapılan Hizkiya, yardım istemek için Mısır'a elçi gönderdi. Mısırlılar yardım vaadinde bulundular, fakat Yeşaya Tanrı'dan yardım istemek dururken Mısır kralına bel bağlamanın yanlış olduğunu belirterek şöyle dedi: “Yardım istemek için Mısır'a giden, atlara, çok sayıdaki savaş arabalarına, kalabalık atlılara güvenen, ama İsrail'in Kutsalı'na güvenmeyen ve Rab'den yardım istemeyenlere yazıklar olsun!”¹²³

¹²³ Yeşaya, 30: 1-7; 31: 1

Sennaherib'in Yahuda Krallığı'na düzenlediği saldırı konusunda elimizde iki kaynak var. Birisi bizzat Sennaherib'in Ninova'daki sarayının duvarlarına, kendi resminin hemen yanı başına nakşedilmiş kitabelerdir. Burada Sennaherib Lakhiş'deki garnizon merkezinde oturmuş, karşısında ise Yahuda'dan gelen, kendisine vergi takdim edip, itaat arzeden Yahuda elçileri durmaktadır. Bu tabletlerden Sin-naherib'in batı yönünde Akdeniz sahiline doğru yönelerek, muhkem kalesine rağmen karşı koymayı dahi düşünmeden kaçan Kral Lü-li'nin şehri Sydon'u (Sayda) ele geçirdiğini anlıyoruz. Arkasından diğer sahil şehirlerinden Arvad ve Byblos (Cübeyl) ve Aşdod'dan, doğudaki Moab, Ammon ve Edom krallıklarından hediyelerle birlikte itaatlerini arzetmek için elçiler gelir. Bu arada Mısır ve Etyopya ordularından müteşekkil bir kuvvet harekete geçerek, önce Aşkalon (Askalan)'ı ele geçirdikten sonra Yahuda kralı Hizkiya'nın kuvvetleriyle birleşmek üzere kuzeye yönelir, fakat Sennaherib onları karşılayarak mağlup eder. Daha sonra Akron'a yönelen Sennaherib, şehri yıkar ve Yahuda şehirlerini tek tek ele geçirir. Lakhiş'i karargah ittihaz edinerek, oradan başkent Urşelim'e bir ordu gönderip, şehri kuşatma altına alır.¹²⁴

¹²⁴ Rogers, *Cuneiform parallels to the Old Testament*, N. Y., 1912, s. 340348.

Yahuda'ya karşı kazanılan zaferin anlatıldığı Sennaherib kitabesinin metni şöyle:

”Yahûdî Hizkiya'ya gelince, benim hakimiyeti kabul etmedi; ben de sayılamayacak kadar çok olan

civar köylerin dışında kalan 46 muhkem şehrini kuşatma altına aldım. Surlara yaklaşmamızı ve aşmamızı sağlayan her türlü savaş aletleri ve mancınıkları kullanarak tüm şehirleri ele geçirdim. O şehirlerden 200150 erkek ve kadın, çocuk ve yaşlı (Yahûdî'yi) büyük ve küçük, sayılamayacak kadar çok at, katır, eşek ve develeriyle birlikte ele geçirdik. Tüm bunlar elde ettiğimiz ganimetlerdir. Onun kendisini (Hizkiya'yı) tıpkı kafesteki kuş gibi Urşelim'de sarayına hapsettim. Şehir kapısından çıkmak isteyen herkesi tazyik etmek amacıyla sarayını toprak tabyalarla çevirdim. Ondan zaptettiğim şehirleri, Aşdod kralı Mitinni'ye, Akron kra

lı Badi'ye ve Gazze kralı Silbil'e verdim. Böylece onun ülkesinin sınırlarını belirledim ve ödemesi gereken yıllık vergiyi artırdım.”¹²⁵

¹²⁵ Pritchard, *Archaeology*, s. 157.

* Üç yüz talant: Yaklaşık 10.4 ton.

İkinci kaynak ise Tevrat'ta geçen rivayettir. Bu rivayet hem tahrif edilmiş, hem de karmaşık bir haldedir. Bir yerde, “Hizkiya'nın krallığının on dördüncü yılında Asur kralı Sinaherib, Yahuda'nın surlu kentlerine saldırıp hepsini ele geçirdi. Yahuda kralı Hizkiya, Lakhiş kentindeki Asur kralına şu haberi gönderdi: ‘Suçluyum, üzerimden kuvvetlerini çek, ne istersen ödeyeceğim’. Assur kralı, Yahuda kralı Hizkiya'yı üç yüz talant* gümüş ve otuz talant altın ödemekle yükümlü kıldı. Hizkiya, Rabbin tapınağında ve kral sarayının hazinelerinde bulunan bütün gümüşü ona verdi”¹²⁶ denilmekte, bir başka yerde ise şu sözlerle yer verilmektedir: “Assur kralı, başkomutan, askerî danışman ve komutanını büyük bir orduyla Lakhiş'ten Urşe-lim'e, Kral Hizkiya'ya gönderdi ... O gece Rabbin meleği gidip Asur ordugahında yüz seksen beş bin kişiyi öldürdü. Ertesi sabah uyananlar salt cesetlerle karşılaştılar. Bunun üzerine Asur kralı Sinaherib ordugahını bırakıp çekildi. Ninova'ya döndü ve orada kaldı.”¹²⁷

¹²⁶ 2. Krallar, 18: 13-15

¹²⁷ 2. Krallar, 18: 17; 19: 35-36

İki kaynaktan birbiriyle uyuşan rivayetleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- a) Yeşaya'nın Mısır'dan yardım istediği için kendisini tenkit etmesine istinaden Hizkiya Mısır'dan yardım istemiştir.
- b) Sinaherib, Yahuda Krallığı'nın tüm muhkem şehirlerini ele geçirmiştir.
- c) Sinaherib, Filistin'deki askerî faaliyetleri için Lakhiş'i üs edinmiştir.
- d) Urşelim fiilen kuşatma altına alınmış, daha sonra muhasara kaldırılmıştır.
- e) Sinaherib, Hizkiya'ya koyduğu vergiyi teslim almıştır.

İki rivayet arasında birbiriyle tezat teşkil eden noktalar ise şöyle:

a) Tevrat, Mısır'dan yardım istendiğini zımnî olarak itiraf etmekle birlikte, Sinnahehib kitabelerinin Asur ve Mısır orduları arasında bir savaş vukû bulduğu ve Asurîler'in galip geldiği şeklindeki kaydına işaret etmemektedir.

b) Tevrat, Sinnahehib'in Yahuda Krallığı'nın tüm şehirlerini ele geçirdiğini kabul etmekte, ancak, onun Yahuda şehirlerinden alıp götürdüğü ganimet ve esirlerden bahsetmediği gibi, Sinnahehib'in ele geçirdiği şehirlerin idaresini Aşdod, Akron ve Gazze krallarına verdiğini görmezlikten gelmektedir.

Tevrat, Sinnahehib'in Yahuda'ya saldırısının kral Hizkiya'nın tahta geçişinin 14. yılında gerçekleştiğini bildirmektedir. Bu durumda Hizkiya MÖ. 715'de tahta çıkmış, saldırı da 701'de gerçekleşmiştir ki, araştırmacıların diğer kaynaklardan ulaştıkları tarihî sonuç da budur. Urşelim düşmemiş ve Asurî ordusu ülkeyi tahrip ettikten sonra çıkıp gitmiş olmasına rağmen, Yahuda kralı tahtını ancak Asurî kralına vergi ödemek ve onun hükümranlığını benimsemek suretiyle muhafaza edebilmiş ve bu durum Asurî İmparatorluğu yıkılıncağa kadar devam etmiştir.¹²⁸

¹²⁸ Birinci bölüme bkz.

Mûsa'nın ardından gidenler ve Yahûdîler için İsrail ve İsrail oğulları ifadeleri kullanılmış olmakla birlikte, bu, geç dönem Tevrat yazarlarının uydurdukları bir deyiştir ve Mûsa ile Yahûdî döneminin İsrail'le hiçbir ilişkisi yoktur. Asurîler'le Tevrat'ın "İsrail Devleti" dediği devlet arasında sürekli savaşlar olmasına rağmen, Asurî kitabelerinde İsrail oğulları ifadesi geçmez. Kaldı ki, Asurî kralları da bu savaşları anlatırken İsrail Krallığı'ndan bahseden bir ifade kullanmazlar. Çünkü Asurîler, kitabelerinde İsrail Devleti'ni Tevrat'ta zikredilen "Bet Amorî" adıyla kaydederler. Eğer o dönemde Yahûdî toplumu "İsrail" adıyla zikredilmiş olsaydı, şüphesiz Asurîler de bu adla belirtirlerdi. III. Salmanasar dikmetaşında Tevrat'ın İsrail kralı dediği Yahov adı Bet Amorî'ye izafe edilmiştir. Hatta III. Tiglat-Peleser de Filistin'e düzenlediği askerî yürüyüşle ilgili olarak Bet Amorî ifadesini Tevrat'ın sözünü ettiği İsrail'e işaret etmek için kullanmış ve "Tüm Bet Amorî şehirlerini ele geçirdim ... Bet Amorî topraklarında yaşayanların tamamını ve mallarını vs.." diye bahsetmiştir. Bu da gösteriyor ki hahamlar, Asurî çağından daha sonraki dönemde Tevrat'ı yazarlarken Yahûdîler'e işaret etmek maksadıyla İsrail Krallığı ifadesini özellikle kullanmışlardır. Onların bunu yapmaktan amacı, daha önce izah ettiğimiz gibi, Yahûdîler'i İsrail'e (Yakub'a) ve dedesi İbrahim peygambere bağlamaktır. Mısır kitabelerinde geçen "İsrail" kelimesi bu adla anılan bir Kenan bölgesine işaret etmek amacıyla Mûsa ve Yahûdî çağından önce kullanılmıştır ve dolayısıyla III.

Salmanasar'ın Ahab'ı İsrail'le ilişkilendirmesinin sebebi, onun Filistin'deki Kenan bölgesinden olmasındandır. Yoksa İsrail'in (Ya-kub'un) kişiliğiyle ilgisi yoktur.

Burada önemli bir soru işareti bizi durmaya sevk ediyor: Gerçekten İsrail adında bir krallık var mıydı? Asurî kralları Yakın Doğu kavimlerine karşı düzenledikleri askerî seferleri anlatırken, itaat altına aldıkları kralların adlarını zikretmiş, bu ülkelerin başında bulunanların tamamını kral olarak adlandırmış, fakat Tevrat'ın İsrail diye belirttiği İsrail'e İsrail, kralına da İsrail kralı dememiş,

sadece Bet Amorî adını kullanmıştır. Bu da, Tevrat'ın İsrail Krallığı dediği şeyin, en fazla krallık veya devlet seviyesine yükselememiş bir kabile adı olduğunu gösterir. Herhangi bir kabileye işaret etmek için kullanılan bu ifade tarzı, eskiden olduğu gibi şimdi bile Arap-lar'da mevcuttur. Tevrat'ın tarihten silinenlerin kaynağı olduğunu biliyoruz. Bu yüzden ki bilim adamları onları “kayıp on kabile” olarak nitelemektedir. Çünkü Asurîler'in ortadan kaldırdıkları İsrail Krallığı, Tevrat'ın deyimiyle on kabileden oluşuyordu. Yahuda Devleti ve krallar (Şaul, Davud ve Süleyman) dönemi denilen dönem de sadece Tevrat'tan kaynaklanan bir dönemdir. Tevrat ise geç dönemde Yahûdî hahamlar tarafından yazılmış, efsane ve abartmalarla doyurulmuş bir kitaptır ki, akıl ve mantıkla doğrulanması mümkün olmayan hayali iddialar içermektedir. Eski ve köklü bir kaynaktan beslenmediği için kadim tarihî olayların yazımında güvenilir bir kaynak olarak kullanılamaz...

15. Kayıp on kabile ve Nesturî Hristiyanlar

Asurîler, tekrar bir araya toplanmasınlar ve eski yurtlarına dönme ümidi beslemesinler diye esir aldıkları halkları uzak ve birbirinden kopuk yerlere dağıtırlardı. İsrail ve Yahuda krallıklarındaki Yahûdî esirleri de Asurî İmparatorluğu sınırları içinde kalan Irak, Türkiye ve İran'ın izole dağlık bölgelerine dağıtmış, onların yerine imparatorluğun çeşitli bölgelerinden insanlar getirerek yerleştirmiş, böylece Filistin ve Irak'ta Yahûdîler'le ilgili iz bırakmamışlardı. İşte bu dağlık bölgelere iskan edilen Yahûdîler, günlük hayatta, tarım ve hayvancılıkta dağlı halkları taklit etmeye, oradaki aşiret reislerine vergi ödemeye başladılar. Bununla birlikte, şimdi Kürdistan denilen bölgeye sürgün edilmeleri üzerinden 2800 yıl geçmiş olmasına rağmen bu Yahûdîler hâlâ kendi aralarında ana dilleriyle, yani sürgün edilmeden önce kullandıkları eski Batı Arâmî lehçesiyle konuşmaktadırlar. Siyonistler, şimdilerde Kürt Yahûdîler denilen bu insanları bir şekilde İsrail'e alıp götürme gayreti içindedirler. Çünkü bunlar tarım ve hayvancılıkta iş gücü olarak kullanılmaya diğer Yahûdî-ler'den daha yatkındırlar. Bir diğer yandan hâlâ aslî dinlerine bağlı oldukları için, düşünce olarak Arap davasını benimsemeleri veya onların yanında yer almaları tehlikesi de yoktur. Çünkü şu anda bu insanların ana dilleri Arâmîceden sonraki ikinci dilleri Kürtçedir. Siyonistler, Kürt Yahûdîler denilen bu insanların tamamını baştaki Irak hükümetiyle anlaşarak Irak'tan alıp İsrail'e götürmeyi başardılar. Bilim adamları, bu Kürt Yahûdîler'le yaptıkları görüşmelere istinaden, onların kendilerini Asurîler tarafından esir edilip sürülen Ya-hûdîler'in torunları olarak kabul ettiklerini belirtmektedirler.¹²⁹

Miladî XII. Yüzyılda İmadiye'ye¹³⁰ bir yolculuk yapan Benyamin Tatîli şöyle der: “Orada yaklaşık 25 bin Yahûdî yaşıyor. Bunlar, Madi toprakları sınırına yakın olan Huftiyan¹³¹ dağlarında yüzden fazla yerleşim birimlerinde dağınık halde yaşarlar. Bu Yahûdîler, Asurî kralı Salmanasar'ın esir edip sürdüğü ilk neslin bâkiyelerindendirler. Tercum diliyle anlaşıyorlar.¹³² Aralarında büyük âlimler vardır. El-İma-diye (kalesi)nden Acem ülkesi sınırına olan mesafe bir günlük yoldur. Buradaki Yahûdîler, diğer İslam ülkelerinde yaşayan Yahûdîler gibi Müslümanlara cizye öderler. Cizye miktarı, on beş yaşını dolduran her kişi için bir altın Emîrî dinarındır.” Benyamin, Hemedan'dan kırk mil uzaklıktaki Nehavend kasabası için de şöyle der: “Neha-vend, İmadiye'ye beş günlük mesafede bir yerdir. Orada Müslüman olmayan bir topluluk yaşar. Bu topluluk üyeleri sarp dağlara çekilmiştir

ve (Haşşaşilerin şeyhine) bağlıdırlar.¹³³ Aralarında dört bin kadar Yahûdî vardır. Onlar gibi dağlarda yaşar, savaş ve akınlarda onların yanında yer alırlar. Çok iyi birer savaşçıdırlar. Kimse onlarla boy ölçüşemez. Aralarında Bağdat'taki Re's el-Calut'a bağlı âlimler vardır.”¹³⁴

¹²⁹ Neusner, *A History of the Jews in Babylonia*, the Parthian Period, s. 59 n.t.; Fischel, *The Jews of Kurdistan*, s. 196.

¹³⁰ İmadiye: Musul'un 168 km. uzağında, Kuzey Irak'ta meşhur bir kalenin adıdır. Asurîler döneminde adı Amat idi. Yakut, burasının Kürt-ler'in bir kalesi olduğunu ve adına da Aşib denildiğini, ancak İma-deddin Zengi b. Aksungur'un kaleyi yerle bir edip, tekrar yaparak kendi adını verdiğini kaydetmektedir.

¹³¹ Huftiyan, Haptun veya Heftun, Kürtler'in yaşadıkları bölgedeki dağlardandır. Yakut el-Hamevî'nin Mu'cem'inde şöyle deniliyor: Haptan, Musul civarında bir dağdır. Heftun, Erbil civarında Azerbaycan'a giden kafilelerin konakladığı küçük bir kasabadır. Huftiyan ise Erbil civarındaki iki büyük kaledir. Birisi Meraga yolu üzerindedir ve ona Huftiyan-ı Zerzarî denilir. Diğerrinin adı ise Huftiyan-ı Surhab b. Be-dir'dir.

¹³² Günümüzde dahi Kürdistan Yahûdîleri'nin kendi aralarında kullandıkları Doğu Arâmî lehçesini kastetmektedir.

¹³³ Hasan b. Sabbah'a bağlı İsmaililer. Hicri VI. Ve VII. Yüzyıllarda çevreye dehşet saçtılar. Sonunda Hülâgu tarafından kökleri kurutuldu ve bir kısmı Hindistan'a göç etti.

¹³⁴ *Rihlet Benyamin en-Tatili*, Azra Haddad çevirisi, s. 153-154.

Birkaç yılını Kürdistan bölgesinde geçiren, Türkiye, Irak ve İran'da Kürtler'in yaşadıkları yerlerde dolaşan Amerikalı misyoner doktor Grant, Kürdistan Yahûdîlerinin çoğunun Asurîler'in esir ederek sürdürdükleri insanların torunları oldukları, Hristiyanlığın zuhurundan sonra İsa'ya inandıkları ve Aziz Nestor'a veya kabilevî adlarına nis-betle Nesturîler olarak tanındıkları sonucuna varmıştır.¹³⁵ Dr. Grant, 1835'de Amerikan Protestan Misyoner Faaliyetleri Konseyi'nin gönderdiği bir heyetin başkanı olarak Nesturîler arasına gelmiştir. Doktor olması hasebiyle bu dağlık ve tehlikeli bölgedeki Hristiyanlar ve Kürtler arasında rahatlıkla dolaşabilmiştir. Dr. Grant, Urmiye'yi kendine merkez edinerek, bölgenin çeşitli yerlerindeki Hristiyan köylerinde on okul ve bir de Urmiye içinde kızlar için bir okul açtı. Nes-turî Hristiyanların dillerini, yani Süryani Arâmîcesini öğrendi, İncil ve Ahd-ı Kadim'in bazı kısımlarını bu dile çevirdikten başka, bir de kitap basmak için matbaa getirtti. İşini kolaylaştırmak için Kürtçeyi de öğrendi. Dr. Grant, Kürdistan denilen bölgede ailesiyle birlikte altı yıl geçirdi ve bu süre zarfında Nesturîler'in âdetlerini, geleneklerini ve dini törenlerini derinlemesine inceledi. Din adamları ve kabile reisleriyle, özellikle de Dicle nehrinin Habur kaynağı yakınındaki Gülamerk kabasında oturan büyük patrikle ilişkileri sayesinde, bölgede yaşayan Nesturîler'in Asurîler'in esir ederek Tevrat'ta adları zikredilen bu uzak yerlere, yani Halah, Habur, Kozan nehri ve Madi şehrine alıp getirdikleri kaybolmuş on kabilenin torunları oldukları sonucuna vardı. Irak, İran ve Türkiye'deki Kürtler'in yaşadıkları bu bölgenin tam ortasında ise Nasibin (Nusaybin) şehri yer almaktadır. Dr. Grant'a göre bu insanlar, bu تنها dağlık bölgelere Asurîler tarafından sürüldüklerinde Yahûdîydiler. Bilahere yaklaşık yedi yüzyıl sonra Mesih (İsa) ortaya çıkınca, onun öğretilerini kendilerine din olarak kabul ettiler. Tabii bu da İsa'nın havarilerinin bölgeye tebşir vazifesiyle gönderdikleri Hristiyan heyetler vasıtasıyla gerçekleştirildi. Bu olay İsa'nın vefatından kısa bir süre sonra olduğuna göre, Havariler on kabilenin bu bölgelerde olduğunu biliyorlardı ve daha önceden onlarla temasları vardı.¹³⁶ Bu Hristiyanlaşan Yahûdîler, bu bölgede

gezinen Yahûdîler'in dilini, âdetlerini, dini törenlerini ve geleneklerini aynen muhafaza ettiler. Eski âdet, gelenek ve dillerini koruyan bu Yahûdîler, onlar arasında küçük bir azınlıktı ve Hristiyanlaşmamıştı. Bununla birlikte onlarla komşuları Nesturîler'i birbirinden ayırdetmek zordu. Dr. Grant, Nesturîlerin ruhani başkanı Mar Şemon'un elinde Nusturiler'in on kabilenin torunları olduğunu teyit eden en az yedi yüz yıllık Süryanice bir el yazması gördüğünü kaydetmektedir. Grant, ayrıca *The Nestorians or the Lost Tribes* adıyla yayınladığı eserinde ulaştığı sonuçları desteklemek için pek çok detaylı belgeler sunmaktadır.¹³⁷ Kitap daha sonra Fransızcaya çevirilerek, 1943'de Paris'te basılmıştır.¹³⁸

¹³⁵ Nesturîlik, 431 yılında Doğu Hristiyanlarının mezhep bölünmeleri sırasında ortaya çıkmış bir Hristiyan mezhebidir. John Joseph, 1961'de Princeton'da basılan "Nusturiler ve Müslüman Komşuları" adlı eserinde şöyle diyor: "1886'de Nesturîler'e gönderilen İngiliz misyonerlik heyeti bölgede yaşayan Nesturîler'den ilk defa Asuri diye bahseden heyet olmuştur. Nesturîler'in eski Asuriler'in torunları oldukları görüşü İngiliz misyoner Whigham bu adı duyurmasıyla geniş bir destek buldu ve dünya Salmanasar'ın torunlarının başına gelen felaketi öğrendi. " Joseph sözlerini şöyle sürdürüyor: "Bu Nes-turîler kendilerini bu adla (yani Nesturî adıyla) çağırmaya XIX. Yüzyıldan sonra başlamıştır. Bu da gösteriyor ki Katolikleşen bu Keldanî Nesturîler, eski Keldanîler'in ahfadı değildir. Kilise âyinlerinde kullanılan ve adına Keldanîce denilen dil de hiçbir şekilde Keldanî dili değildir. Aksine Doğu Arâmîcesinin bir lehçesi veya Irak Süryani lehçe-sidir. Tabi ki Asuriler denilen insanlar da eski Asuriler'in torunları değildirler. Asurice dedikleri dil ise Doğu Süryani (Arâmî-Süryani) lehçesidir" (J. Habib, *Mecellet et-turas eş-şabi*, Eylöl, 1970, s. 86-87).

¹³⁶ Hristiyan tarih kaynaklarına göre, Mesih'in 72 şakirdinden bazılarının onun vefatından sonra Hristiyanlığı yaymak amacıyla doğrudan on kabilenin yaşadığı bölgelere geldiler. Bu öğrencilerden Maraday ve Marmaray, Nasibin (Nusaybin), Asur ve Kerkük'te bir süre dolaştılar. Maraday'ın ölümünden sonra Marmaray, Adiabene, Kerkük, Ravan, Keşker, Salik, Mişan, Ahvaz'da dolaştı ve Miladi 82 yılında Medain'de vefat etti. Mezarı da oradadır. (*Tarih-u Keldu ve Asur*, Cilt 2, s. 2; Amr b. Matta, *Ahba Batarikar Kürsiy el-maşrik min kitab el-mecdel*, s. 1-2; Mari b. Süleyman'ın aynı adda kitabı, s. 2-5)

¹³⁷ A. Grant, *The Nestorians or the Lost Tribes*, N. Y., 1841; ayrıca bkz. G. Badger, *The Nestorians and their Ritual*, London, 1852 (2 vols); J. Joseph, *The Nestorians and their Muslim Neighbours*, Princeton, 1961; J. Joseph d'Avril, *La Chaldee chretienne-Histoire des Chaldeens unis et des Nestoriens*, Paris, 1864.

¹³⁸ Kürdistan Yahûdîleri konusunda aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Isaac ben Zvi, *Les Juifs Kurdes dans le Judaisme Sephardi*, London, Mai, 1954; J. J. Benjamin, *Cinq annees en Orient*, 1846-51, Paris, 1856; W. Schwarz, *Bei den Kurdischen Juden*, Judische Rundschau, 12. VII, 1935; W. Schwarz, *Die Juden in Sandor*, Judische Rundschau, 2.6, 1935; Da-vid d'Bet Hillel, *The Travels of Rabbi Davit d'Bset Hillel from Jerusalem through Arabia, Koordistan, Part of Persian and India to Madras*, Mad-ras, 1832; A. Ben Jacob, *Kurdish Jewish Communities*, Jerusalem, 1961 (İbranice); W. J. Fischel, *The Jews of Kurdistan a Hundred Years ago*, N. Y., 1944.

"Babil Yahûdîleri Tarihi" adlı eserin yazarı Dr. Neusner, Dr. Grant'ın Nesturîler'in aslında Asurîler'in Kürdistan bölgesine sürdükleri Yahûdîler olduğu, İsa'nın zuhurundan sonra Hristiyanlaştıkları şeklindeki görüşü, bu nazariyenin kabulü konusunda ikna edici güçlü bir belgedir diyerek, İsa'nın zuhurundan sonra Irak'taki Yahûdîler'in Hristiyanlaşma hareketinin yaygınlaşmasını sebepleriyle birlikte detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Neusner'in gösterdiği sebepler arasında Yahûdî cemaatinin hayatını kendi Tevrat ve Talmud yorumlarına göre yönlendirme hak ve imtiyazına sahip olduklarını iddia eden rabbilerin tahakküm ve zorlamasından bahsedilmektedir. Ayrıca Yahûdî cemaatinin çocuklarının diğer komşu insanlarla karışmasını, başka bir dinin ve özellikle de Hristiyanlığın tesirinde kalmaları korkusuyla onlardan herhangi bir yardım kabûlünü yasaklayan hahamların dayatmaları da bu sebepler arasında gösterilmektedir. Neusner, görüşlerini şöyle sürdürüyor: "Putperestlerin Yahûdî-ler'e karşı yaptıkları her taşkınlık karşısında rabbilerin onları

beklenen Mesih’le oyalıyor, onun gelip Yahûdîler’i çektikleri acılardan kurtaracağını, kölelikten azat edeceğini ve onları tüm dünyanın hakimi yapacağını söylüyorlardı. Vakıa beklenen Mesih onca bekleyişten sonra gelmemişti, ama Yahûdîler arasında zümreleşme ruhu doğmuştu. Bundan başka rabbiler Yahûdî cemaatinin çocuklarının tabakalara ayırıyorlardı ki, bu durum emekçi Yahûdî kesimi, insanlardan uzak durmayı, Yahûdîler’in diğer insanlardan üstün olduklarını iddia eden hahamların Talmudi yorumlarına karşı kardeşlik ve eşitlikten bahseden Hristiyanlık davetini kabul etmeye iteliyordu. Hristi-yanlaşma hareketi yaygınlaştıkça rabbilerin dayatmacı tutumlarının sertleşmesi, Yahûdîler’in hayatlarını da zorlaştırmaya başladı; fakat bu hareketi bastırmak için sarfedilen tüm gayretler kesin başarısızlıkla sonuçlandı. Hristiyanlaşan cemaate “Minim”, tanassur eden Yahûdî’ye de Min adı verildi. Sonuçta Yahûdî asıllı olup da Hristi-yanlaşanları diğer Hristiyanlardan ayırmak için kullanılan bu “Min” adı yaygınlaştı.”¹³⁹

¹³⁹ Neusner, *The Jews in Babylonia*, III, s. 354.

Hristiyan tarihçileri ve eski tarikat kitapları Doğudaki ilk Hristi-yan cemaatlerin tanassur etmiş Yahûdîler’den oluştuğu, İsa Mesih’in şakirtlerinden Aday ve Maray’ın, onun ölümünden bir süre sonra Hristiyanlık propagandası yaptıkları konusunda hemfikirdirler. Adi-abene’nin başkenti Erbil’de ilk piskopos, Mar Aday tarafından bu şehirde Hristiyanlaştırılan Yahûdîler’den atanmıştı. Aday ve Maray’dan sonra Hristiyanlığı yayma görevini yine tanassur etmiş Yahûdîler arasından çıkan piskoposlar üstlendiler. Bunlar kendi soylarından gelen Yahûdîler arasında propaganda yapıyorlardı. Onlarla kan ve dil bağları vardı, dolayısıyla Hristiyanlığın Yahûdîlikten daha üstün olduğu konusunda onları ikna etmeleri daha kolaydı. Çünkü bu din, Yahûdî rabbilerin Mûsa dinine soktukları bid’at ve yaptıkları tahrifatı düzeltmek için gönderilmişti. Miladi 104-312 yılları arasında Er-bil piskoposluk kürsüsünde on piskopos görev yaptı. İsimlerinden de anlaşılacağı gibi bunların tamamı tanassur etmiş Yahûdîlerdi: Ba-fida, Şemşon, İshak, İbrahim, Nuh, Habil, Abid Meşiha, Hiran, Şah-luba ve Ahad Boy. Kayıtlarda belirtildiğine göre Adiabene’de ilk piskopos olarak atanan Bafida, Mar Aday’ın Erbil’deki öğrencilerinden-di; fakir bir Yahûdî ailesinden geliyordu ve 104 yılında Hristiyan olmuştu. Ailesi onu şiddetle azarladı ve hapsedti; fakat kaçmayı başardı ve Adiabene dağlarında İncil’i tanıtmakla meşgul olan Mar Aday’a sığınarak beş yıl yanında kaldı. Mar Aday, daha sonra onu pispopos tayin edip, 104 yılında Erbil’e gönderdi. Bafida, ailesini ve şehir sakinlerinden birçoğunu Hristiyanlaştırdıktan sonra 114 yılında öldü ve aile kabristanına defnedildi. (Tarihu Keldo ve Asur, 2: 1-14). Ba-fida, Erbil piskoposluk görevini Pers krallarından II. Pakor (Miladi 77-111) ve Hüsrev zamanında yaptı. O sıralarda Adiabene Prensligi 36-115 yılları arasında bu bölgeyi yöneten Yahûdî bir ailenin idare-sindeydi.

Yukarıda anlatılanlardan Doğuda Hristiyanlık propagandasının Miladın II. ve III. Yüzyıllarında, Adiabene bölgesinde tanassur etmiş Yahûdî piskoposlar vasıtasıyla yine Yahûdîler arasında yaygın bir şekilde icra edildiği anlaşıyor. Bu olay, Adiabene’deki hakim Yahûdî hanedanının 115 yılında İmparator Trajan tarafından yıkılmasından sonra gerçekleşmiştir. Çünkü Adiabene Yahûdî Prensligi zamanında - prensliğin tebaa üzerinde etkin nüfuzu olduğu için - Hristiyanlığa geçmesi mümkün değildi. Bu da gösteriyor ki, Asurîler’in esir alarak Kürdistan dağlarına getirdikleri Yahûdîler,

tarihçilerin kayıp nesiller olarak kabul ettiği on kabiledir. Bunlar, putperestlikle iç içe geçmiş Babil Yahûdîleriydi. Hâlâ da insanlardan tecrit olmuş bir halde dağlık bölgelerde yaşamaktadırlar, ama Yahûdî değil, Hristiyanlardır. Esir edilerek sürgüne gönderilen Yahûdîler, erişilmesi güç bu dağlık bölgede kendilerini fatihlerden koruyan tabii bir müdafî buldular, mevcudiyetleri, bağımsızlıkları ve Süryanice olan dillerinin yanı sıra Nesturî mezhebini de muhafaza ettiler. Çünkü savaş çılgınlıklarından, saldırılardan uzaktılar. Böylece İsa'dan önce yedi yüzyıl boyunca Ya-hûdî, ondan sonra ise yaklaşık 1800 yıl Hristiyan olarak yaşadılar. Halbuki aynı dönemde Babil'deki esir kardeşleri ve Filistin'deki Ya-hûdîler, Persler'den ve Romalılar'dan çok çekiyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla tanassur eden Yahûdîler, başlangıçta hem Cumartesi, hem de Pazar gününü kutsal kabul ediyorlar, Hristiyanlaşan diğer halklar ise sadece Pazarı kutsal gün olarak görüyorlardı. (*Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü*, yeni baskı, s. 396).

16. Yahûdî Adiabene Prensliği

Arapça Hazza denilen Adiabene Prensliği, geniş bir prenslikti ve İsrail Krallığı'ndan esir alınarak şimdilerde Kürdistan denilen bölgeye MS. I. Yüzyılda iskan edilen Yahûdîler (on kabile) tarafından kurulmuştu. Prenslik, eski Assur sınırları içinde, şimdiki Kürdistan'da Dicle nehrinin doğusunda yer alıyordu ve Dicle ile Azerbaycan arasında uzanıyordu. Daha sonra batıya doğru genişleyerek Nasibin (Nusaybin)i de sınırlarına kattı. Prensliğin birinci kralı I. İzât adında bir Yahûdîydi. Ana kraliçe de Helene adında Yahûdî bir kadındı. Prensliğin başkenti ise Erbil'di. İzât, Miladi 36 yılında tahta çıktı ve 60 yılında ölünceğe kadar iktidarda kaldı. Ondan sonra tahta kardeşi II. Monobasis geçti. Prenslik, Trajan'ın 115 veya 116 yılında bir hücumla yerle bir edişine kadar 75 yıl ayakta kalmayı başardı.¹⁴⁰ Adiabene halkı dil ve ırk olarak Arâmî olduğuna göre, büyük bir ihtimalle Kral İzât, Yahûdîleşmeden önce putperest bir Arâmîydi. Bu Yahûdî kraliyet ailesi, Kudüs'teki Yahûdîler'e bağlı olduğunu ve onlarla akrabalık bağları bulunduğu görüşündeydi. Bu da, eskiden beri Kürdistan'daki on kabileyle Kudüs Yahûdîleri arasında bir ilişki bulunduğu göstermektedir. Papaz Aday Şir, Adiabene Prensliği'ni anlatırken şöyle der: “Araplar'ın Hazza dedikleri Adiabene, iki Zap arasındadır. Asur ve Nasibin'e kadar uzanıyordu. Merkezi Erbil'di. Miladi I. Yüzyılda orada İzât adlı bir kral hüküm sürüyordu. Yahûdî tarihçi Josephus onun Hannina tarafından Yahûdî dinine geçirildiğini yazmaktadır. Annesi Helene, hayatta olduğu günlerde Urşelim'de meydana gelen kıtlık sırasında Mısır'dan buğday getirip Urşelim halkına dağıtmasıyla meşhur oldu. İzât zamanında Nasibin Erbil'in hakimiyeti altına girdi.”¹⁴¹

¹⁴⁰ Age., s. 354.

¹⁴¹ *Tarih-u Keldo ve Asur*, I/178-179.

Adiabene Prensliği, İzât zamanında Pers hakimiyetinden yanaydı ve bu yüzden Pers krallarından destek görüyordu. Bu durum Yakın Doğunun askerî ve siyasî ilişkilerinde önemli bir rol oynamış; Yahû-dîler'in 66-70 yılları arasında Romalılar'a karşı başlattıkları isyan Pers krallarından teşvik ve destek görmüştür. Prenslik, aynı zamanda Persler'i Romalılar'la tutuştukları savaşta da

destekliyordu.¹⁴²

¹⁴² Neusner, *The Jews*, s. 54-64; *Tarih-u Keldo*, cilt 2; Süleyman Sai', *Tarih el-Musıl*, I/19.

Dr. Grant, daha önce adı verilen eserinde, Miladın I. Yüzylında Yahûdî bir kralın yönetimindeki Adiabene bölgesindeki Nesturîlerin sayısının yüz bin kişi ve bunların atalarının da Hristiyanlaşmadan önceki on kabile Yahûdîleri olduğunu kaydetmektedir.¹⁴³ Grant, ayrıca bugün Kürdistan'daki Yezidîler'in de Nesturîler gibi on Yahûdî kabilesinin torunları olduğu görüşündedir.

¹⁴³ Neusner, *The Jews*, s. 54, dn. 1.

İzat'ın şimdiki Kürdistan'da bir Yahûdî Prenslîği'nin başında bulunduğu sıralarda, Babil'de de Miladî 20-35 yılları ayakta kalan bir

Yahûdî prensliğı vardı.¹⁴⁴ Kaldı ki, Miladî I. Yüzyılda Ermenistan'da ve komşu Ayaduşya, İtoriya ve Ebinlin gibi eyaletlerde de Yahûdî sülaleler iktidardaydılar.

¹⁴⁴ Age., s. 62.

Kaydetmek gerekir ki, bu Yahûdî prensliklerini yöneten aileler, yine bu bölgeden çıkan Yahûdîlerdendi. Dolayısıyla şu veya bu zamanda şu veya bu bölgede Yahûdî bir prenslikten söz ediyorsak, bu, Filistin'den gelen Yahûdîler bu bölgede hakimiyet kurdular demek değildir. Örneğin Adiabene Prenslîği'nin ilk kralı I. Monobasis o bölgede yaşayan bir putperestti. Kendi kızkardeşi Helene ile evlenmiş ve I. İzat da bu evlilikten dünyaya gelmişti. Anlaşılan putperestler kendi kız kardeşleriyle evlenmekte bir mahzur görmüyorlardı. Mo-nobasis ölünce yerine Yahûdîleşmiş oğlu I. İzat geçti. Başta ülkenin yönetici ailesi olmak üzere bu mezhep değişikliğinin beraberinde getirdiği sonuçlar, halkın önceki milliyeti, âdet ve geleneklerinde bir değişiklik yapmadı. Belirtmek gerekir ki, putperestlikten Yahûdîliğe veya zuhurundan sonra Hristiyanlığa geçiş, bilhassa bu dönemde Doğuda alışılmış şeylerdendi. Çünkü görüldüğü kadarıyla aynı sıralarda Yahûdîler arasında bir tanassur hareketi de başlamıştı. Oradan oraya sıçrama hareketleri birkaç asır devam etti, fakat İslamın gelişiyile birlikte hepsi sona erdi ve putperestlerin çoğu gibi, bazı Yahû-dîler ve Hristiyanlar da İslama geçtiler.

17. Mısır'daki Yahûdî File Kolonisi

1901 ve 1911'de Mısır'da bulunarak yayınlanan belgeler, burada askerî garnizon durumunda bulunan bir Yahûdî kolonisinin varlığına işaret etmektedir. Bu koloninin başında, aynı zamanda baş rahip olan Yedonia adında biri vardı. Koloni, Mısır'ın güney sınırında, Asuan'ın karşısında bir adada yer alıyordu. Yunanlılar buraya File (filcik) şehri anlamındaki eski Mısırca “Yab” kelimesine işaretle “Elephantine” diyorlardı. MÖ. V. Yüzyılda yani İran'a iki asırdan daha fazla bir süre hükmeden Akhemenidler'den Kserkses, I. Artakses ve II. Dara dönemine ait olan bu belgeler Arâmîce olarak yazılmış.

Bu belgelerin önemi, Mısır'ın o sırada, özellikle de I. Artakses ve II. Dara döneminde

Akhemenidler'in hakimiyeti altında içinde bulunduğu duruma ışık tutuyor olmasıdır.

Bu eski Yahûdî kolonisinin aslı ve o sıralarda burada bulunuş sebebi konusunda farklı görüşler var. Örneğin M. Oesterly, Mısır'a saldırmaya niyetlenen Asurbanipal'ın vaktiyle Asurîler'in Irak ve Me-dia'ya sürdüğü on kabileden bir ordu hazırladığı ve Etiyopya'nın ayrılmasından sonra Mısır'ın güney sınırlarını korumak amacıyla onlardan bir garnizon kurduğunu belirtmektedir. M. S. Spinner ise garnizon halkının Asurîler'in Tarsus'a sürdüğü Yahûdîler'den oluştuğu kanaatindedir. Yahuda (Yuda) kralı Manasse'nin Mısır'a saldıran Asurbanipal'a askerî destek verdiği daha önce belirtilmişti. Nitekim Aristes'nin mektubunda Kral II. Psammetikos'un yanında MÖ. 590'da Etiyopya'ya saldırdığı sırada Samilerden toplanmış paralı askerlerin bulunduğu kaydedilmektedir. Herodot, belgelerin yazıldığı sırada Elephantine garnizonunda bir isyan çıktığından bahsederek, bu garnizonun Persler'in Mısır'da kurdukları kolonilerden birisi olduğunu belirtmektedir.

Elephantine belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla garnizondaki Ya-hûdî halk Arâmîce konuşuyordu. Bu dil, onların Filistin'de kullandıkları dildi. Ayrıca bir de tıpkı Kenanlılar'ın tanrısı Anat gibi kendi tanrıları Yahve için bir tapınak kurulmuştu ki, bu da garnizonda bulunan kişilerin Kenan'dan getirildiğini göstermektedir.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Sami S. Ahmed, The Jewish Colony at Elephantine. The Iliff Review, Vol. XXXI, no 2, Spring 1965, s. 11-19; Lods, Les Praphètes d'Israel, Paris, 1950, s. 344-353.

18. Keldani saldırısı ve Yahuda Devleti'nin ortadan kalkışı

M.Ö. 612'de Ninova'nın düşmesiyle birlikte Asurî Devleti'nin yıkılmasından sonra Medler ve Keldanîler onların topraklarını aralarında bölüşmüş, Suriye ve Irak Keldanîler'in payına düşmüştü. Bu olaydan sonra MÖ. 612-539 yılları arasında 73 yıl ayakta kalabilen Keldanî Babil Devleti' kuruldu. Bu devletin varlığının bizi ilgilendiren kısmı, Yahuda Krallığı'na son vererek Yahûdîler'i Babil topraklarına alıp götürmesidir. Bu olay, MÖ. 605-562 yılları arasında 43 yıl boyunca devleti yöneten ve ülkenin en önde gelen krallarından¹⁴⁶ olan II. Nabukad Nasar zamanında gerçekleşmiş ve biri 598, diğeri 586 yılında olmak üzere iki defada tamamlanmıştır. Bu konuda en önemli kaynak elimizde bulunan Tevrat'tır. Çünkü bu kralın bıraktığı tabletlerin çoğu gerçekleştirdiği imar projelerinin anlatımıyla ilgilidir. Tevrat'ın kaydına göre Yahuda kralı Yahoyakin, peygamber Yeremya'nın uyarısına rağmen, Keldanî veliahdına üç yıl boyunca itaat arzettikten sonra Nabukad Nasar'a karşı dikbaşlılık etmeyi sürdürdü. Yine Tevrat'a göre Nabukad Nasar başlangıçta o sıralarda Nil'den Fırat'a kadar hükmü altında bulunan Suriyeli (Arâmî)ler'e, Moablar'a ve Ammonlar'a Yahuda Devleti'ne saldırmaları konusunda talimatlar veriyordu.¹⁴⁷ Sonra bizzat kendisi 597 yılında Yahoya-kin'in üzerine yürüyerek Urşelim'i kuşattı. Kuşatma sırasında Yaho-yakin ölünce yerine teslim olmaktan başka çare bulamayan oğlu Ya-hoyakin geçti. Nabukad Nasar, Urşelim'deki tüm Yahûdîler'i, kumandanları, savaşçıları esir ederek, zanaatkârlar ve demirciler de dahil olmak üzere toplam on bin kişiyi sürgün etti. Şehirde sadece işe yaramayan miskinler kaldı. Yahoyakin, annesi, karıları ve mevkebi de Urşelim'den Babil'e götürüldü. Nabukad Nasar, kral hazinesini baştan sona

yağmaladı, altın kap kacakları parçaladı. Arkasından Ya-hoyakin'in fatih krala bağlılık arzeden amcası Sıdkiya'yı gümeşte olarak tayin etti.¹⁴⁸ Sürgün esirler aileleriyle birlikte Nibor (Nefer) yakınlarında Nehr-i Habur denilen bölgeye yerleştirildi.¹⁴⁹ Bu davranış, kitle oluşturmaları; bir araya toplanmasını, âdetlerini, geleneklerini ve kültürlerini yaşatmalarını diye esirlerini değişik bölgelere dağıtan Asurîler'in yaptıklarının tersine bir davranıştır. Dolayısıyla onların belli bir bölgeye sürgün edilmeleri, bir arada toplanmalarına, geleneklerini yaşatmalarına ve kendilerine özgü toplumlarını yaratmalarına imkan sağlamıştır.

¹⁴⁶ * Mesudî, Muruc ez-Zehab adlı eserinde, Nabukad Nasar'ın birçoklarının zannettiği gibi kral olmadığını, aksine sadece batı bölgelerinin genel valisi (merzuban) olduğunu belirtmektedir. (çev.)

¹⁴⁷ 2. Krallar, 24: 1-6

¹⁴⁸ 2. Krallar, 24: 9-17

¹⁴⁹ Nehr-i Habur (Habur Nehri) adı birden fazla nehri gösterir. Biri Fırat'ın kuzeyinde, diğeri Dicle'nin kuzeyinde olmak üzere iki tane Ha-bur nehri vardır. Burada kastedilen ise her ikisi de değildir.

Bu ilk sürgündü. Onu daha sonra, 586 yılında gerçekleştirilen ikinci sürgün izledi. Sebebi de gümeşte Sıdkiya'nın Nabukad Nasar'a verdiği sözü tutmamasıydı. Neticede Nabukad Nasar, MÖ. 589'da Suriye ve Filistin şehirlerinden aldığı yardımla ve Suriye üzerindeki hakimiyetini istirdat etmek isteyen Mısır kralı Hofra'nın kışkırtmasıyla kendisine isyan eden Sıdkiya'yı tepelemek için tekrar Yahuda Devleti'nin sınırlarından içeri girdi. Peygamber Yeremya'nın Nabu-kad Nasar'a karşı sağlanan bu gizli ittifaktan vazgeçmesi konusundaki uyarısına rağmen, Sıdkiya, Mısır ve müttefiklerine güvenerek kendi sonunu hazırlamış oldu. Nabukad Nasar, oldukça öfkeliydi ve bu defa

komutayı bizzat eline alarak Kuzey Suriye'ye şiddetli bir darbe indirdikten sonra 587 yılında Asinehri sahiline karargahını kurdu. Daha sonra Urşelim'i kuşatmak için bir ordu sevketti; fakat bu sırada Mısır kralı Hofra'nın Filistin'e girmesi Babilliler'i kuşatmayı kaldırmaya mecbur bıraktı. Yahûdiler bunu bir zafer olarak değerlendirdiler, fakat Yeremya onları uyararak kendi kendilerini aldattıklarını, bu çekilmenin geçici olduğunu belirttiyse de onu dinlemeyip hapsedtiler.¹⁵⁰ Gerçekten de olaylar Yeremya'nın söylediği gibi gelişti. Mısırlılar'ı püskürterek geri çekilmeyi başaran Babilliler, hemen geri gelip Urşelim'i tekrar kuşatma altına aldılar. Çok geçmeden şehirde açlık ve belki de veba salgını baş gösterdi. Yahûdiler teslim olmak zorunda kaldılar ve böylece Babil ordusu 586 yılında Temmuz ayının dördüncü gününde şehre girdi. Sıdkiya, ailesi ve mevkebiyle kaçmayı başardıysa da, Babilliler Eriha ovasında ona yetişip, yakalayarak Kral Nabukat Nasar'ın kampının bulunduğu "Rable"ye getirdiler. Sıdkiya'nın oğulları burada gözleri önünde boğazlandı. Kendi gözlerine ise mil çekilerek iki büküm vaziyette esirlerle birlikte Ba-bil'e getirildi. Peygamber Danyal da esirler arasındaydı. Kudüs'e gelince, kamilen yerle bir edilip tapınak, kral sarayı, tüm evler ve köşkler yakıldı. Hazine yağmalanarak Babil'e taşındı. Önceki sürgün Ya-hûdiler'e katılmak üzere götürülen Yahûdiler'in sayısı 50 000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Nabukad Nasar daha sonra ordusunu Suriye ve Fenike şehirleri üzerine sevk ederek, Sur şehri dışındaki tüm şehirleri itaat altına aldı. Şehir bir adada yer aldığı için bir türlü fethedilemedi ve tam on üç yıl boyunca kuşatma altına alındı. İş sonunda tatlıya bağlandı ve Sur şehri sakinleri Babil'e itaat arzede-rek, vergi vermeyi kabul ettiler.¹⁵¹

¹⁵⁰ Yeremya, 38: 2

¹⁵¹ Rogers, *Cuneiform Parallels*, s. 360-363.

Böylece Yahuda ve İsrail devletlerinin defteri dürülmüş oldu. Her ikisinde yirmi kral hüküm sürmüştür. İsrail, MÖ. 931-724 yılları arasında 209, Yahuda ise yine MÖ. 931-586 yılları arasında 345 yıl ayakta kalmayı başarmıştır.

Nabukad Nasar'ın Beyt-i Mukaddes'i yıkmasından ve Yahuda oğullarını Babil'e sürmesinden sonra Edomlular el-Halil'den doğuda Bi'r Seb'a ve Vadi Araba'ya kadar olan Güney Yahuda'ya tevarüs ettiler. Buralar, Edom sınırına bitişik bölgelerdi. MÖ. I. Yüzyılın ikinci yarısında Filistin'de Edomlular'dan Büyük Herodes, sonra oğulları Arkilaus, Entebas ve Philippe hüküm sürdüler. Edomlular Araptı. Filistin'in güneyinde Batı Sahrası'nda yaşıyorlardı. Tevrat'a göre İsav'ın soyundandırlar.

19. Paganizm ve Tek Tanrıcılık arasında Mûsevîler

Daha önce Mûsevîler'in Kenan medeniyetini aldıklarını, Kenan dil, kültür ve geleneklerini benimsediklerini, din konusunda dahi onların etkisinden kurtulamadıklarını belirtmiştik. Bizzat Tevrat'ta anlatılan olayların kronolojisini göz önünde bulundurduğumuzda, Yahûdî tarihinin Mûsa peygamber çağından esaret günlerine kadar, 700 yıl boyunca paganizmle tek tanrıcılık arasında bocalamakla geçtiğini görüyoruz. Daha henüz Mûsa hayattayken, yandaşları buzağıya tapmaya, onun

çevresinde dansetmeye başlamış, Allah'ın kendilerine gösterdiği yoldan sapmışlardı.¹⁵² Tevrat, Mûsa'nın buzağıyı ve çevresinde yapılan dansı gördüğünü nasıl sinirlenip elindeki Tevrat levhalarını yere attığını ve dağın eteğinde parçaladığını,¹⁵³ sonra öncekilere benzer iki yeni levha yazdığını¹⁵⁴ rivayet ederek, halka şöyle dediğini kaydetmektedir: “Sizin baş kaldıran, dikbaşlı kişiler olduğunuzu biliyorum ... Bugün ben sağken ve aranızdayken bile Rabbe karşı geliyorsunuz. Ölümümden sonra kimbilir ne kadar çok isyan edeceksiniz!

¹⁵² Çıkış, 32: 7-8

¹⁵³ Çıkış, 32: 19-20

¹⁵⁴ Çıkış, 34: 1; Yasanın Tekrarı, 10: 1-2

Biliyorum ki, ben öldükten sonra fesat çıkaracak, size gösterdiğim yoldan sapacaksınız ve sonunda başınıza bela gelecek.”¹⁵⁵ Bu sözler Mûsa peygamberin kendi halkına güvenmediğini, ölümünden önce onların Allah'ın bildirdiği on emirin gösterdiği yoldan sapacaklarını haber verdiğini ayan beyan göstermektedir.

¹⁵⁵ Yasanın Tekrarı, 31: 27-30

Anlaşıldığı kadarıyla Mûsevîler Yeşu peygamber yaşadığı sürece ve hakimler hayatta oldukları müddetçe -Tevrat'ın bildirdiğine göre- Tanrı'ya tapmış, fakat daha sonra dönerek “Baalem'e tapmış, Tanrı-yı'ı terketmiş ve Baal ve Aşera putlarına kulluk etmişlerdir” ve hatta başka tanrıların peşinden gitmiş ve onlara secde etmişlerdir. Bunun üzerine Tanrı onlara öfkeleni ve Aram Nehreyn kralı Kuşan-Rişata-yim'i başlarına mûsallat etti.¹⁵⁶ Moab kralı Eglon zamanında yine dönmüş ve putperestlerin tanrılarına tapınmaya başlamışlar; Ha-sur'da hüküm süren Kenan kralı Yabin döneminde yine putlara tapmış, Baallara secde etmiş, Baal-Berit'i tanrı edinmekle yetinmeyip, Aram, Sayda, Moab, Ammon oğulları ve Filistler'in tanrılarını tanrı bellemişlerdir.

¹⁵⁶ Hakimler, 3: 8

Tevrat'ın iddiasına göre Kral Süleyman da (Mö. 960-925) ömrünün son zamanlarında doğru yoldan sapıp, Tanrı'ya şirk koştı; “firavunun kızının yanı sıra Moablı, Ammonlu, Edomlu, Saydalı ve Hattili birçok yabancı kadın sevdi. Bu kadınlar Rabbin İsrail halkına ‘Ne siz onların arasına girin, ne de onlar sizin aranızda girsinler; çünkü onlar kesinlikle sizi kendi ilahlarının ardınca yürümek üzere saptıracaklardır’ dediği uluslardandı. Bunu rağmen Süleyman onlara sevgiyle bağlandı. Süleyman'ın kral kızlarından yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi vardı. Karıları onu yolundan saptırdılar. Süleyman yaşlandıkça, karıları onu başka ilahların ardınca yürümek üzere saptırdılar. Böylece Süleyman bütün yüreğini Tanrısı Rabbe adayan babası Davut gibi yaşamadı. Saydalılar'ın tanrıçası Aşera'ya ve Ammonlular'ın iğrenç ilahı Molek'e taptı. Böylece Rabbin gözünde kötü olanı yaptı, Rabbin yolunda yürüyen babası Davut gibi tam anlamıyla Rabbi izlemedi. Urşelim'in doğusundaki tepede Moablılar'ın iğrenç ilahı Kemoş'a ve Ammonlular'ın iğrenç ilahı Molek'e tapmak için bir yer yaptırdı. İlahlarına buhur yakıp kurban kesen bütün yabancı karıları için de aynı şeyleri yaptı.” Anlaşılan

Süleyman'ın Urşelim'in karşısında yaptırdığı bu sunaklar ayakta kalmayı başarmış ve Yahuda (Yuda) kralı Yuşaya tarafından yıkılıncağa kadar orada putlata tapınılmaya devam etmişlerdir. Demek ki bu tapınaklar 350 yıl ayakta kalmıştır.

Tevrat'a göre İsrail'in bölünmesinden (MÖ. 931-909) sonraki ilk kralı Yarovam, iki altın buzağı yapmış, birini "Beytel"de, diğerini "Dan"a koyarak, onlar için tapınma yerleri kurdurmuş, oralara Levi-liler'den olmayan kahinler atamış ve buzağılara kurban sunmaya başlamıştır. Fakat bu durum karşısında Hoşea peygamber "Beytel"e buzağı Aven evi yani puthane adını takmıştır. Hikayeye göre Yaro-vam, krallığın tekrar Davud soyunun eline geçmesinden korkarak, halkın Urşelim'e gidip Rabbin tapınağında kurbanlar sunarsa, yeniden Yahuda kralı Rehavam'a bağlanabileceği endişesiyle kendisi ve tebaası putlara tapmaya başladılar.

Samerra da puta tapınma merkezlerindendi. İsrail'in yedinci kralı Omri oğlu Ahab (MÖ. 873-853) zamanında Samerra'da tanrı Baal için bir tapınak yapılmış, bizzat Ahab bu putun önünde secde etmiş, ondan sonra tahta oturan Ahziya [Yoram] da aynı yolda yü-rümüşse de, sonuçta babası Ahab'ın diktiği Baal heykelini söküp atmıştır. Ancak, Yahov kral olunca Baal tapınağını yakmış ve kahinleri öldürtmüştür.

Putlara tapan ve Allah'a şirk koşanlar sadece İsrail kralları değildi. Bölünmeden sonraki ilk Yahuda kralı Rehavam da birinci İsrail kralının yolundan gitmiş, "o ve tüm İsrail halkı Rabbin şeriatını ter-ketmiştir." Kral Ahaz da (MÖ. 735-715) "İsrail krallarının yolundan giderek, Baalem için dökme heykeller hazırlattı; İbn Hannum* vadisinde buhur yaktı. Rabbin İsrail halkının önünden kovmuş olduğu ulusların iğrenç törelerine uyarak oğullarını ateşte kurban etti." Kral Manasse dahi aynı yoldan gitti. Baallar için sunaklar kurdurup, Aşera (Aştarot) putlarına yaptı. Gök cisimlerine taparak onlara kulluk etti.. Oğullarını Ben-Hinnom Vadisi'nde ateşte kurban etti; falcılık ve büyücülük yaptı. Medyumlara, ruh çağıranlara danıştı. Manasse, yaptırdığı putu Tanrının tapınağına yerleştirdi. Oysa Tanrı, tapınağıyla ilgili olarak, Davut'la oğlu Süleyman'a şöyle demişti: 'Bu tapınakta ve İsrail oymaklarının yaşadığı kentler arasında seçtiğim Urşelim'de adım sonsuza dek anılacak.'

Anlaşılan İsrail oğullarının (Mûsevîler'in) putlara tapışı bölünmeden sonra da, Tanrı'nın bir adamı Yarovam'a göndermesine kadar devam etmiş. Tevrat'ta belirtildiğine göre Davut hanesinden gelen Yoşiya MÖ. 639'da Yahuda'da krallık yapmıştır. Yoşiya, İsrail ve Ya-huda'da kurulan tüm sunak ve tapınakları yıkmış, ateşe vermiş, putlarını ve tapınaklarını yerle bir etmiş; bütün puthaneleri yıktırarak, oradada görev yapan kahinlerin boynunu vurdurmuştur. Yıkılan bu puthaneler arasında Urşelim'in karşısında yer alan ve İsrail kralı Süleyman'ın Aşera (Aştarot), Kemuş, Saydalılar, Moablar ve Ammonlu-lar'ın tanrısı Milkon için kurdurduğu tapınaklar da vardır. Ayrıca Ya-huda krallarının Rabbin tapınağında kurdurdukları sunakları da yıktırarak, tüm eşyaları Rabbin tapınağından Urşelim dışına, Kidron Vadisi'ne çıkarmış ve onu Kidron Vadisi'nde yakıp tozlarını oraya gömdürmüştür. Görüldüğü gibi tekrar putlara tapmaya başlayan Yahûdî-ler, bölünmeden sonra bu işi 300 yıl sürdürdüler.

Halk padişahın dinindendir hükmü, Yahûdîler'in İsrail ve Yahu-da'da putperestliğe dönüş sebebinin gayet güzel izah etmektedir. Bu da gösteriyor ki, Yahûdîler ülkenin yerli putperest halkı arasında oldukça azınlık durumundaydılar ve putperestlerin sayısı Yahûdîler vasıtasıyla artmıştı. Kısacası, putperestlik dini ülkenin hakim diniydi ve Yahûdîler de orada azınlık durumundaydı. Netice itibariyle, MÖ. III. Binyıldan son Babil esaret günlerine kadar (yani yaklaşık 2400 yıl) Filistin, kültür, dil ve paganizm açısından Kenanlı olarak kalmış ve Yahûdîler'in bu süre zarfında hiçbir rolleri olmamıştır.

20. ıbranice, Yahûdîlik ve Tevrat

Bilim adamlarına göre Mûsevîler MÖ. XIII. Yüzyılda Kenan eline yerleştiklerinde, yerli halkın konuştuğu Kananca da dahil olmak üzere Kenan kültür ve medeniyetini benimsediler. İbranice ise henüz oluşmamıştı. O sıralar Kenan eline gelen bu Mûsevîler'in dilinin Mısırca olduğu şüphesiz. Bununla birlikte, Mısırlılar'la Ke-nanlılar arasında çok eskiden beri ilişkiler olduğu için, onların da Kenan eli hakkında bilgileri vardı. Çünkü iki taraf arasında ortak sınırlar mevcuttu ve ayrıca Mısırlılar doğuda fetihler gerçekleştirmiş, Kenan elinde de siyasî hegemonya kurmuşlardı. Demek ki Mûsevîler yerli halk arasında azınlıktılar ve Kenan medeniyeti MÖ. X. Yüzyılda dahi üstünlüğünü muhafaza ediyordu. Yani Kenan paganizmi ülkede geçerli olduğuna ve Tevrat Kral Süleyman'ın pagan tanrılarına ibadet edilmesi için sunaklar kurdurduğunu kaydettiğine göre, Babil esaretinin öncesi ve sonrasında da yine paganizm hakim dindi ve bu durum, Mûsa'dan üç yüz yıl sonrası için söz konusuydu. Tevrat'a göre İsrail ve Yahuda kralları putperesttiler ve paganizm devletlerinin resmi diniydi. Bu durum, bölünmeden hemen sonra üç yüz yıl sürmüştür. Kültürün temelini din teşkil ettiği için, Mûsevîler'in Filistin'deki mevcudiyetleri sırasında kendilerine özgü bir kültürlerinin olmadığı, Kenan dili, dini ve kültürünü ödünç aldıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu Mûsevîlerin doğuya saçılmalarından sonra Arâmîceyi benimseyerek aralarında bu dille konuşmaya başladıkları, kahinlerinin kendilerine özgü bir Arâmî lehçesi geliştirdikleri, daha sonra buna İbranice dendiği; başlangıçta eski Fenike alfabesini kullandıkları, daha sonra ise Samiri yazısıyla yazdıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Yahûdî rabbilerinin Babil esaret günlerinde Tevrat'ı yazdıkları dil, Arâmîceden ödünç alınan bu lehçedir. Tevrat Arâmîcesi denilen bu dilde köşeli yazı kullanılmıştır ki, esasen bu, MÖ. VI-IV. Yüzyıllar arasında kullanılan eski Arâmî yazısıdır. Bu yazı günümüze kadar yetip gelmiştir ve ona köşeli Asurî yazısı denilmektedir. Bu yazı dili, elbette Mûsa'ya indirilen orijinal Tevrat yazı dilinden (Mısırca) farklıdır. Kaldı ki, şimdiki Tevrat'ın içeriği ile Mûsa'ya indirilen Tevrat'ın içeriği birbirinden farklıdır. Şu anda elimizde bulunan Tevrat'a rabbilerin Babil esaret günlerinde yazdıkları Tevrat demek daha doğru olur. Rabbiler, ona bir kutsiyet izafe ederek, Filistin'e dönüşten sonra kendilerine bağlı olan halka -Tevrat'a göre- onun Ezra'ya (gök tanrısının şeriatının yazarı) aitmiş gibi göstermişlerdir. Bu Tevrat'tan günümüze yetip gelen en eski parçalar, MÖ. II. ve I. Yüzyıla ait olan Kumran kitabeleridir.

Bu Tevrat İbraniceyle (Tevrat Arâmîcesiyle) yazılmış olmakla birlikte, Yahûdîler kendi aralarında Arâmîce konuşuyorlardı ve İbranice de sadece rabbilere özgü bir dildi. Günümüzde dünyanın çeşitli

lkelerinde yaşayan Yahûdîler o ülkelerin dilini kullanmakta ve hiç anlamadıkları Tevrat'ı okumaktadırlar. İbranice'nin l ve bir kenara atılmış dil olduğunun en güzel delili, Kuzey Irak'ta tecrit edilmiş dağlık bölgelerde yaşayan Yahûdîler'in (Kürtler'le meskun bölge) hâlâ İbranice değil Arâmî lehçesiyle konuşuyor olmalarıdır.¹⁵⁷ Demek ki, İbranice sadece Yahûdî rabbiler yani Tevrat yazarları tarafından kullanılan bir dil olduğuna göre canlı diller arasında sayılamaz. Bugünkü siyonistlerin bir dil kültürü oluşturmak ve oradan Yahûdî diline dayalı bir Yahûdî milliyetçiliği yaratmak amacıyla l bir dili canlandırmaya çalışmaları, şu anki İsrail'de dair bir sahada başarılı olabilir, fakat bu dil alışmaları İsrail'in ortadan kalkmasıyla son bulacaktır. Nitekim Leon Abraham şöyle diyor: "İbranice canlı bir dil olarak erken zamanda tarihe karışmıştır ve Yahûdîler, aralarında yaşadıkları halkların dillerini benimsemişlerdir. Sadece bazı eski İbra-nice kelimeler içeren bir lehçeyi diriltme gayretleri yaşanmıştır. Tarihin değişik dönemlerinde Arap İbranicesi, Fars İbranicesi, Proven-ce İbranicesi, Portekiz İbranicesi, İspanyol İbranicesi vs. gibi lehçelere rastlıyoruz. Günümüzde Yiddish yani Alman İbranicesi denilen lehçe de bunlar arasındadır."¹⁵⁸

¹⁵⁷ W. J. Fischel, *The Jews of Kurdistan a Hundred Years ago*, s. 205, 215216; J. H. Gotfheil, *The Judeo-Aramaie*, Dilect Salamas Journal of American Oriental Society, 1893, XV.

¹⁵⁸ Leon Abraham, *El-mefhum el-maddi lil-mes'elet el-Yahûdîyye*, Arapça evirisi, s. 31.

Bilim adamları, M. VI. Yüzyılda ve daha sonraki dönemde Tevrat'ın yazımında kullanılan tek bir İbrani dili olmasına rağmen, erken ve geç İbranice'nin mevcut olduğu kanaatindedirler. Ancak, eski İbraniceden maksat, ülkenin aslî sakinlerinin dili olan eski Kenancadır ki, Yahûdî rabbiler Tevratlarını Arâmîceden dn ala-nan Tevrat Armcesiye yazmaları hasebiyle Mûsa ağından sonra bu dili kabullenmişlerdir. Çünkü krallar çağında ülkede memleketin yerli ahalisi Filistlerin dışında bir dil konuşuluyordu ki, o da eski Kenancaydı.

Yukarıdan beri anlatılanlardan günümüzdeki Tevrat'ın temsil ettiği Yahûdî dininin rabbilerin esaret günlerinde kaleme aldıkları Tevrat'la birlikte başladığı, Ezra'nın yaydığı şeriatlarının M. V. Yüzyılda tebellür ettiği, bununsa o tarihten 800 yıl önce bir rivayete göre suikaste kurban giden Mûsa'ya indirilen şeriat olmadığı, aksine tamamıyla bugünkü siyonizm olduğu anlaşılıyor.

21. Akhemenidler döneminde Yahûdîler

Babil'de esaret hayatı yaşayan topluluk, Mûsa cemaatinin bâkiyeleri-ydi ve esasen Mısırlı askerlerle Heksoslar'ın karışımı-ydı. Daha önce belirtildiği gibi İsrail oğullarıyla da hiçbir ilişkileri yoktu. Daha sonra Yahûdîliği kabul eden değişik halklara mensup insanlar onlarla kaynaştılar. Adlarını da yıkılan Yahuda Krallığı'nın adından aldılar. Bu ad, bilahere dünyanın çeşitli yerlerinde Yahûdî dinine mensup olanların tamamı için kullanılmaya başlandı ve günümüzde de bu şekliyle kullanılmaktadır. Mûsa cemaatinden olan bu insanların Babil esaret döneminde Babillilerin medeniyet ve kültürlerinden etkilendiklerinin, onlardan pek çok şeyi, özellikle de tarım ve ticareti olarak, sulama, kanallar açma ve su yollarını temizleme gibi teknikleri öğrenmek suretiyle çiftçilikle uğraşmaya başladıklarının altını çizmek gerekir.¹⁵⁹ Yahûdîliğin dinî temelleri de Babil'de atılmış ve

rabbiler bugün “Babil Talmudu” denilen kitabı orada meydana getirmişlerdir. Hatta denilebilir ki, Yahûdîliğin daha sonraki yüzyıllarda gelişmesinde Babil esaret günlerinin önemli bir etkisi olmuştur. Ya-hûdîler’in Babil bölgesinde kurdukları şehirler arasında şunlar sayılabilir: Nehr Daa, Pumbeditha, Sura, Mahuza, Nehr Bikud, Hoza, Tel Abib (Tel Abban) ve Kufra.

[159](#) S. Daiches, *The Jews in Babylonia*, 1910; Rabbi J. Newman, *The Agri-cultural Life of the Jews in Babylonia*, 1932.

Akhemenid Kyros Babil’i fethettikten (MÖ. 539-538) sonra, askerî yürüyüşünü sürdürerek Suriye, Filistin ve tabi ki bu arada Urşe-lim’i de zaptetmiş, daha önce Nabukad Nasar’ın 597 ve 586 yıllarında esir ederek Babil’e getirdiği kişilerden isteyenlerin Filistin’e dönmelerine izin vermiş; tapınak hazinesini iade etmiş ve Kudüs’de kurulan tapınağın masraflarını kendi hazinesinden karşılamıştır. Böylece onlardan bir kısmı geri dönmüştür. Tarihçiler, geri dönenlerin sadece yeni bölgeye bir türlü ısınamayan ve tapınağın yapılmasını can-ı gönülden arzu eden fanatiklerden ibaret olduğunu belirtmektedirler. Çünkü eldeki belgeler, Babil’de hayli zenginleşen ve sonu meçhul bir maceraya katılmak istemeyen pek çok kişinin bulunduğunu göstermektedir. Geri dönen Yahûdîler’i yönetmesi için Pers Devleti’ne bağlı “Zerbabil” adında bir kişi görevlendirilmiş, o da tapınağın inşasına başlamıştır; ancak, Hurriiler, Hattiler, Ammonlular ve Edomlular gibi komşular bu duruma karşı çıkarak, isyan bayrağı açmakla tehdit etmiş, bu durum karşısında II. Kambyses’in ardılı Gaumata, MÖ. 522’de inşaatın durdurulmasını emretmişse de, I. Da-rius bu yasağı kaldırmış ve böylece Yahûdîler MÖ. 515’de tapınağın yapımını tamamlayabilmişlerdir.

Yahûdîler, Babil’de kendi aralarında Arâmîce konuşuyorlardı. Hatta Babil’den Urşelim’e döndükten sonra da Arâmîce konuşmayı sürdürdüler. İbranice ise, sadece dinî ve kutsal kitaplarda kullanılmıştır.[160](#) Bu hususa daha önce değinmiştik.

[160](#) Hitti, *History of Syria*, s. 223.

22. Makedonlar zamanında Yahûdîler

Persler zamanında Filistin’e dönen Yahûdîler, daha çok Urşelim civarında toplanmış, kendi dinlerini yaşama konusunda bazı ayrıcalıklar ve serbestiler elde etmişlerdi. Ancak, Makedonlar bölgeye hakim olunca (MÖ. 332-64) taraflar arasında bir o tarafa bir bu tarafa çekilmişler; bazen Mısır’daki Ptolemeyler’in hakimiyeti altında kalmış, bazen Suriye’deki Selevkiler’in boyunduruğu altına girmişlerdir. Gerçi zaman zaman iki güç arasındaki didişmeden faydalanmayı başarmışlar; bağımsız bir ruhanî yönetim kurmuşlardır, ama Antiochos IV. Epiphanes (MÖ. 175-164) zamanında en kötü günlerini yaşamışlardır. Bu kral, onların tapınaklarını yıkmış, hazinelerini yağmalamış, Yahûdîler’i Mûsevîliği terkederek Yunan paganizmini kabul etmeye zorlamıştır. Bu durum karşısında Yahûdîler’le Makedonlar arasında başlayan çatışma gün geçtikçe şiddetlenmiş ve sonunda Makkabi isyanı patlak vermiştir. Onların yaklaşık bir çeyrek asır (M:Ö. 166-37) devam eden çağına da Makkabiler dönemi denmiştir.

23. Romalılar zamanında Yahûdîler

Romalılar'ın Doğuya saldırıp Suriye'de Selevkiler'i mağlup etmesinden sonra, Romalı kumandan Pompeus, MÖ. 64 yılında Suriye'yi işgal ederek, Roma sınırları içine kattı. Bir yıl sonra da Urşelim'e girip, onu Roma'nın Suriye eyaletine bağladı. Yahûdîler, Roma döneminde de Makedonlar dönemindekinden daha iyi şartlara sahip olmadılar. Romalı yöneticiler arasındaki didişmeler sebebiyle bir o tarafa bir bu tarafa sürüklenip durdular. Mesela Sezar (MÖ. 49-43) zamanında Yahûdîler kendi aralarından tayin edilen hahamların yönetiminde dinî âyinlerini yapabiliyorlardı. Fakat Sezar suikaste kurban gidince, Octavianus ile Antoninus arasındaki anlaşmazlık savaşa yol açtı. Savaştan zaferle çıkan Octavianus, Roma İmparatorluğu'nun başına geçerek "Augustus" adını aldı. İki Romalı kumandan arasında savaş çıkmadan önce Edomlu Herodes MÖ. 39 yılında Yahuda ve el-Halil'in başına gümeşte olarak atanmıştı. Herodes'in iktidarı Miladî 4 yılına kadar sürecekti. Onun zamanında Urşelim tapınağı yeniden inşa edilmişti; ama Yahûdîler, katı yönetiminden, Yunan ve Roma kültürünü yaymaya çalışmasından ve Filistin şehirlerinde puthaneler kurmasından dolayı ondan nefret ediyorlardı. Herodes'in ölümünden sonra durum Romalı memurların kötü idaresi ve cerrarlığı sebebiyle büsbütün kötüleşti. Bu dönemin en önemli olayı, Hz. İsa'nın yargılanarak M. 29 yılında çarmıha gerilmiş olmasıdır. Herodes'ten sonra torunu Herodes Agrippae, İmparator Calicula ve Claudius zamanında Filistin kralı olarak atandı. Ülkeye kısmî bir sükûnet gelmişti, fakat Agrippae'nin Miladi 44'de ölümünden sonra 66 yılına kadar bölgeye yönetici olarak atanan yedi Romalı vali döneminde halk tekrar zor günler yaşamaya başladı. Çünkü Romalı valiler hem kötü ahlaklı kişilerdi, hem de rüşvetçi. Sonunda 66 yılında Roma hakimiyetine karşı büyük bir isyan patlak verdi. Roma İmparatoru Neron ve ardılı Vespasian zamanında devam eden bir dizi çatışmalardan sonra, nihayet Filistin'de yönetimi Vespasian'ın oğlu Titüs ele aldı. Kısa zamanda duruma hakim olan Titüs, 70 yılında Kudüs'e girerek Yahûdî tapınağını yıktı, şehri yerle bir etti, sunakları parçalattırdı, hahamları öldürttü ve tapınağı insanların bir daha yerini bulamayacakları şekilde bütünüyle ortadan kaldırdı. Hayatta kalmayı başaran Yahûdîler'in tamamını köle yaptı. Mesudî, öldürülen Yahûdî ve Hristiyan sayısını 300 bin kişi olarak göstermektedir.¹⁶¹

¹⁶¹ Mesudî, *Et-tenbih ve'l İşraf*, s. 110.

Böylece Yahudiler'in Filistin'deki dinî hayatları ve Sanhedrinlerin temsil ettiği dinî yönetim dönemi kapanmış oldu. Bu sükûnet yaklaşık yarım yüzyıl devam etti. Bu defa Bar Kohba önderliğinde yeni bir isyan hareketi başladı. İsyancılar dağlık bölgeleri ele geçirdiler ve gerilla savaşı vermeye başladılar. Miladî 132-135 yılları arasında dağlardaki mevzileri ellerinde tutan kıyamcılar, Romalılar'ın kendilerine karşı düzenlediği yoğun saldırı karşısında fazla tutunamadılar. Hadrianus, Urşelim'i bir Roma kolonisine çevirerek, Yahûdîler'in şehre girmesini yasakladı ve adını da Aelia Capitolina olarak değiştirdi. Aelia, Hadrianus'un ön adıydı. Böylece Roma ve Yunan halkı Urşelim'e yerleşerek önceki tapınağın yerine, Yunan tanrısı Jupiter adına bir tapınak yaptılar. Bu savaşlar sırasında açlıktan, hastalıktan ve yanarak hayatlarını kaybedenlerden başka 580 bin kişi ölmüştür. Yahûdîler'e Filistin'de indirilen son darbe budur ve daha sonraki yüzyıllarda onların orada hiçbir varlığı olmayacaktır.

24. Yahûdîler Filistin'de hiçbir zaman çoğunluk değildiler

Yukarıdan beri anlatılanları özetleyecek olursak, Yahûdîler dışındaki Filistin sakinleri gün geçtikçe çoğalıyor ve kendi topraklarında yoğunlaşıyorlardı. Halbuki bu arada Yahûdîler ülkenin yerli halkının katılmadığı isyanlar sırasında maruz kaldıkları tenkil hareketleri sebebiyle sürekli azalıyorlardı. Dolayısıyla Yahûdîler, hayatlarının hiçbir döneminde Filistin’de çoğunluk olamamışlardır. Yahûdîler’in Ya-huda ve İsrail Krallığı olarak ikiye ayrılmalarından sonra bu ülkeye ilk saldıran kişi Libya kralı I. Şişnak’tı. Şişnak, MÖ. 926 yılında Ya-hûdî şehirlerini zaptetmiş, Urşelim’deki tapınak ve kral sarayını yağmaladıktan başka 129 Yahûdî şehriden esir toplamıştır. Daha sonra Asurî kralı III. Tiglat-Peleser Samerra dışında bütün İsrail topraklarına saldırmış, Yahûdîleri esir alarak Asurî ülkesine götürmüş, onların yerine Babilliler, Lulubiler (Zağros’ta) ve Van Gölü yakınındaki Nayi-riler’den insanlar getirerek yerleştirmiştir. MÖ. 722 yılında ise II. Sargon İsrail’i ve başkenti Samerra’yı zaptederek Yahûdîler’i Harran, Ha-bur sahili ve Media’ya sürmüş, onların yerine Hama’dan getirdiği Arâmîler’i iskan etmiş, daha sonra yani 715 yılında da Araplar, Kosa ve Babil’den ise 709 yılında başka halklar gelerek onlara katılmışlardır. Böylece İsrail Krallığı’ndaki Yahûdîler’in varlığı nihai olarak son bulmuş, hatta Yahuda Devleti’nde varlığını sürdürenler dahi onlarla ilgi bilgi alamamışlardır. Bunun sebebi, Asurîler’in eskiden beri uyguladıkları bir kuralı sürdürerek, fethettikleri bir ülkenin halkını daha sonra bir araya toplanıp isyan etmesinler diye dört bir yana dağıtmış olmalarıdır. MÖ. 701 yılında ise Sinaherib Yahuda Krallığı’na düzenlediği bir saldırıyla, çeşitli şehirlerde yaşayan 200150 Yahûdî’yi alıp götürmüştür. Yine MÖ. 597 yılında Keldanî kralı II. Nabukad Nasar Urşelim’e saldırarak, “kralı esir ettiği gibi, tüm Urşelim’i, yöneticileri, eli silah tutanlardan onbinlercesini, zanaatkâr ve ustaların tamamını Babil’e alıp götürmüş, geride ise sadece işe yaramaz kişiler kalmıştır..” 586 yılında Nabukad Nasar, Yahuda Krallığı’na ikinci bir yürüyüş tertiplemiş ve Yahûdîler’i esir alarak Babil’e götürmüştür. Nabukad Nasar’ın esir alıp götürdüğü kişilerin sayısı 50 bin kişi tahmin edilmektedir. Öldürülenler bu rakama dahil değildir. Böylece Filistin’de bir tek Yahûdî bile kalmamıştır. Filistin’in aslî sakinleri Edomlular ve Nabatlar’a gelince, bunlar, Yahuda Krallığı yıkılıp, Ya-hûdîler esir olarak götürüldükten sonra Yahuda topraklarının sahibi olmuşlardır. Yahûdîler’in Persler zamanında Filistin’e dönmelerinden sonra, İskender zamanında Yahûdîler arasında Yunan kolonileri kurulmuş, onun ölümünden sonra ise Mısır kralı I. Ptolemaeus MÖ. 300’de Urşelim’e sarkarak Yahûdîler’in büyük bir kısmını Afrika’ya alıp götürmüştür. En son olarak Romalılar ülkede kalan son Yahûdîler’in işini bitirmiş, fakat Filistin’in yerli halkı kalmıştır. Bu durum Müslüman fetihlerine kadar bu şekilde devam etmiş ve nihayet ülke on üç yarım asır boyunca Müslümanların idaresinde kalmış, tüm bu yüzyıllar boyunca Kudüslüler de dahil olmak üzere ülkenin yerli halkı Filistin’i hiç terketmemiştir.

Kısacası, Filistin’in yerli sakinleri beş bin yıldır kendi topraklarında kalmışlar; topu topu seksen yıl devam eden Davud ve Süleyman yönetimi veya İsrail ve yıkılan Yahuda krallıkları bu tarihi gerçeği değiştirmemiştir. Yukarıdan beri Yahûdîler’in esir olarak götürüldükten sonra yerlerine başka halklar iskan edildiğini, bunların yerli sekeneye birlikte hiçbir tenkil ve yok etme eylemine tabi tutulmadan çoğaldıklarını, ülke halkının kahir ekseriyetini teşkil ettiklerini, buna karşılık iç savaşlar ve isyanlar sebebiyle Yahûdî nüfusun sürekli azaldığını delilleriyle birlikte izah ettik.

Eski Filistin tarihinde Yahûdîler’den geriye kendilerine özgü hiçbir şeyleri kalmamış, sadece

Kenan, Babil ve Arâmî kültürlerinden ödünç alınan geç Yahûdîliği miras olarak bırakmışlardır. Davud ve Süleyman dönemi de dahil olmak üzere krallar çağı ise, uygarlık, dil ve kültür açısından bir Kenan çağıydı. Yahûdîler'in Filistin'de kalıcı ve daimi bir krallık kuramamasının bize göre iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi Yahûdî varlığının kültür, dil, gelenek ve vatan toprağı yönünden derin kökleri olan milli bir temelinin bulunmamasıdır. Çünkü Yahûdîler'in kendilerine özgü herhangi bir kültürleri olmamıştır ve sahip oldukları dil, kültür, din ve gelenekler ise Filistin'in yerli sakinleri Kenanlılar'dan ödünç alınan şeylerdir. Zaten kendileri de, daha önce belirtildiğı gibi, bu ülkeye sığınmacı olarak çıkıp gelmişlerdir. Bilindiğı gibi etnisite tek kültür, tek dil ve sabit bir vatan toprağına dayanmasına rağmen, din, değişime ve değiştirilmeye müsait bir komponenttir. Diğer bir sebebe gelince, Yahûdîler, beş bin yıldır bu ülkede yaşayan insanlara tasallut ederek, onların haklarını gaspetmiş, onları topraklarından sürüp yerlerine yerleşmişler; bunu yaparken de tanrıları Yahve'nin kendilerine yerli halkı sürüp, onların yerine yerleşmelerini emrettiğı, kendisinin de onların yanında savaşıacağı iddiasıyla ortaya atılmışlardır. Filistin'in köklü kültür ve milliyetine sahip yerli halkının bu toprakların çok eskilerden beri atalarının yurdu olduğunu ve ellerinden gaspedildiğini unutmaları mümkün değildir. Bu iddia da Yahûdîler'in diğer halklardan üstün oldukları, tanrının onları seçtiğı ve yücelttiğı, diğer halkları kendilerine köle olarak verdiği şeklindeki iddialarından farklı değildir.

YEDİNCİ BÖLÜM

DÜNYA YAHUDİLERİ VE FİLİSTİN'LE İLİŞKİLERİ

DÜNYA YAHUDİLERİ VE FİLİSTİN'LE İLİŞKİLERİ

1. Giriş

Artık Romalılar tarafından Filistin'den nihaî olarak sökölüp atıldıktan ve tapınakları yıkıldıktan sonra Yahûdîler'in dünyaya nasıl dağıldıkları ve Filistin'le ilişkilerinin ne olduğu konusu üzerinde durma zamanı geldi.

Öncelikle kaydetmek gerekir ki, bir din olarak Yahûdîlik, sadece Mûsa kavmine has bir din değildir. Çeşitli halklar ve etnik gruplar arasında da yayılmıştır. Kendi ülkelerinde, kendi dillerini konuşan, kendilerine özgü âdet ve geleneklerini yaşatan bu halklar Yahûdîliği kabul ettiğine göre, demek ki Tevrat'ın yazılmasından itibaren Yahûdî dininin olumuşuyla birlikte bu dini yayma çalışmaları da yapılmış; bununla birlikte söz konusu misyonerlik faaliyetleri Orta Çağlara kadar devam etmiş ve XIII. Yüzyıl sonlarında bu kapı kapanmıştır. Yahûdîler, yirmi asırdan beri bütün güçleriyle Mûsa kavmiyle, Filistin'le veya Filistin halkıyla uzaktan yakından hiçbir alakası bulunmayan dinlerini halklar ve etnik topluluklar arasında yayma çalışmaları yapmışlardır. Nasıl Hristiyanlık sadece Filistin halkı vasıtasıyla değil, onu kabul eden halklar ve topluluklar tarafından yayılmışsa, Mûsevî misyonerler de Filistin içinden değil, aksine Yahûdî dinini kabul edenler arasından çıkmıştır.¹ Böylece “Yahûdîlik uzun bir süre diğer halklardan kendi isteğiyle Yahûdî bayrağı altına girmek isteyenlere seve seve bağrını açmış”²; kendi ülkelerinde yaşayan ve hiçbir zaman Filistin'le ilişkisi bulunmayan çeşitli halklar arasında yayılmıştır. Bu din üç kıtada yayılmış; Yemen, Habeşistan, Arap Yarımadası, Kafkas ülkeleri (Hazarya), Orta Avrupa, Mağrip ülkeleri, Pax Romana'da yer alan devletler ve komşu ülkeler gibi birbiriyle ilişkisi bulunmayan memleketlerdeki çeşitli halklar Yahûdîliği benimsemiş, onlarla kız alıp kız vermişlerdir. Asurîler'in Filistin'den uzaklaştırdıkları Yahûdîler'in yerine imparatorluğun muhtelif bölgelerinden toplayarak buraya iskan ettikleri değişik topluluklar da Yahûdîlikle tanışmış, bazıları bu dine geçmişlerdir ve belkide onların en iyi temsilcileri bugün Araplar'ın ortasında, Nablus kendinde yaşayan Samiriler (Samerallılar) dır.³

¹ Dr. Muhammed Avez Muhammed, *el-Hilal*, Temmuz 1948, s. 23-29.

² Wells, *Mealim tarih el-insaniyye*, Arapça çev., dördüncü kitap, s. 292293.

³ Bu topluluk hakkında detaylı bilgi için III. Bölüme bkz.

2. Yemen ve Arap ülkelerindeki Yahûdîler

Yahûdîlik, Yemen diyarında yayılmış ve hatta burası onların yayılma merkezi haline gelmiştir. Kur'an'da Saba hikayesini anlatan âyetlerde ve Neml sûresinde bu konuya açıkça işaret edilmektedir. Sûrenin sonunda Saba melikesinin ağzından çıkan şu sözler yer almaktadır: “Rabbim, ben kendime kötülük ettim ve Süleyman’la birlikte âlemlerin Rabbi Allah’a iman ettim, dedi.” Yahûdîliğin Yemen’de yayılması daha sonraki yüzyıllarda, Himyer krallarından Tebban Es’ad Ebû Kerb (Miladi V. Yüzyıl) zamanında gerçekleşmiştir. Bu kralın Medine’ye düzenlediği saldırı sırasında iki Yahûdî misyoner kendisine gelmiş, dinlerini anlatmış; Ebû Kerb, anlatılanları beğenmiş; her ikisini de Yemen’e götürerek, halkını bu dine girmeye davet etmiş; onlar da olumlu cevap vermişlerdir. Ancak, Yahûdîlik asıl gelişmeyi VI. Yüzyılda Himyeri kralı Zünnüvvas zamanında sağlamış ve bu kral ülkesindeki Hristiyanları Yahûdîliği kabul etmeye zorlamıştır.⁴

⁴ Dr. Muhammed İzzet Duruze, *Tarih beni İsrail min esfarihim*, s. 326. Bu arada Yahûdîler’in parayla satın aldıkları putperest yöneticileri Hristiyanlığa karşı kırkırttıklarını kaydetmek gerekir. Nitekim 161-180 yılları arasında Roma’yı yöneten İmparator Marcus Aurelius, Hristiyanlığa olan düşmanlığını, askerlerinden bu dini kabul edenlerin katledilmesini emredek kadar ileri götürmüş ve o sıralarda Roma’da yaşayan Hristiyanları sürgüne göndermiştir. Hristiyanlara uygulanan dinî takibat İmparator Konstantinos’un IV. Yüzyılda Hristiyanlığı kabul edişine kadar sürmüştür. (Dr. M. Bahr Abd’elhamid, *El-Yahud ji’l Endülüs*, s. 9-10)

Romalılar’ın Filistin’deki Yahûdîler’e karşı düzenlediği askerî yürüyüş ve Urşelim’deki tapınağın yıkılışından sonra hayatları bağışlanan Yahûdîler komşu ülkelerin çeşitli bölgelerine sürülmüşlerdi. Kimi araştırmacılar, bu Yahûdîler’in Arap Yarımadası’na muhaceret ettiği kanaatinde oldukları için, İslamdan önce yarımadanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahûdîler’in Filistin’den göç eden kabiledaşları-nın bâkiyeleri olduğu hükmüne varmışlardır. Bir kere Yahûdîler, Araplar’la aynı soydan oldukları, aralarındaki bağların çok eskilere uzandığı fikrini yerleştirmek amacıyla Arap kabileleri arasında bu tür dedikodular yayıyor ve güya onları Yahûdîliği kabule teşvik ediyorlardı. Burada altını çizerek belirtmemiz gereken husus, birçok bilim adamının güya Yahûdîlikte çok eskiden beri misyonerlik kapısı kapandığı iddiasından yola çıkarak Arap ülkelerindeki Yahûdîler’in Filistin’den göç eden insanlar oldukları fikrine kapılmalarıdır. Bu görüşün gerçeklerle ilgisi yoktur. Çünkü mevcut deliller, Yahûdî rabbilerin çok eskilerden beri bütün güçleriyle Yahûdîliği yaymaya çalıştıklarını göstermektedir. Hatta Hristiyanlığın ortaya çıkışından sonra, iki din arasındaki rekabet sebebiyle Yahûdî misyonerlik faaliyetleri daha bir artmış; bu durum iki tarafı kanlı çatışmaların içine çekmiş ve 1300 yıl boyunca pek çok kan aktıktan sonra nihayet Ya-hûdîler XIII. Yüzyılda bu yarıştan çekilmişlerdir. Hristiyanlar ise misyonerlik faaliyetlerini günümüzde dahi sürdürmektedirler.

Zannedildiğinin aksine Yahûdîlik Mûsa’nın kavmine özgü bir din değildir ve bu yüzden çeşitli halklar arasında yayılmıştır. Çünkü bu din, ortaya çıkışından itibaren XIII. Yüzyıla kadar misyoner faaliyetleri yürüttüğü için kendi örf-ü âdetlerini yaşayan, kendi ülkesinde kendi dilini konuşan halklar arasında yayılmış, gerek o ve gerekse daha sonraki Hristiyanlık, Arap Yarımadası’nda putperest bir ortamda kendilerine yer bulabilmişlerdir. Her iki dinin de Arap Yarımada-sı’nda yayılma sebebi, misyonerlik faaliyetleri ve cemaat liderlerinin satın alınmış olmasıdır.

Yahûdîler Arap Yarımadası’na saçıldıkları zaman, yerli halkın hayat tarzını benimsemiş, onlar gibi giyinmiş, onların dilini öğrenmiş, gelenek ve göreneklerini kabullenmiş; Yahûdîler Arap kızlarıyla,

Araplar Yahûdî kızlarıyla evlenmişlerdi. İki taraf arasındaki tek mümeyyiz, dinlerinin farklı oluşuydu. Bu da gösteriyor ki, Arap Yarımada-sı'ndaki Yahûdîler muhaceret yoluyla gelen Yahûdîler değil, misyoner faaliyetleri sonucunda Yahûdîleşmiş Araplar'dı. Çünkü Arap milliyetçiliği, bir Arap kızının bir Yahûdî'yle veya bir yabancıyla evlenmesine izin vermez. Dr. Cevad da "Belki de yarımadaki Yahûdîler'in Arap asıllı oluşu, Yahûdîler'in Arap kızlarıyla, Araplar'ın Yahûdî kızlarıyla evlenmelerine mani olan engelleri ortadan kaldırmıştır" demekle bizim bu görüşümüzü teyit etmektedir. Bilim adamları Ensar'dan bazılarının Kurayza oğulları (Medine Yahûdîleri)ne mensup kadınlar tarafından emzirilmiş ve bu yüzden Yahûdîleşmiş kişiler olduklarını; ancak, bunların İslamın gelişinden sonra Müslümanlığı kabul ettiklerini, böylece çocuklarının Yahûdîliği seçmesine karşı çıktıklarını, bu yüzden de "dinde zorlama yoktur" âyetinin indiğini kaydetmektedirler.

Tarihçi Yakubî, İslamdan önce Arap Yarımadası'nda Filistin asıllı Yahûdî topluluklarının bulunduğu iddiasına karşı çıkmakta, oradaki Yahûdî kabilelerinin Arap asıllı olduğunu belirterek, Beni Nadiran meselesinde Nadir oğullarının Cezzamlar'ın bir kolu olduğunu, sadece Yahûdîliği kabul ederek Nadir denilen bir dağa çekildikleri için bu adla anıldıklarını kaydetmektedir. Aynı yazar, Kurayza oğullarının da Cezzamlar'ın bir kolu olduğunu, Adiye b. Samuel zamanında Yahûdîliği benimseyerek Kurayza dağına çekildiklerini ve bu adla çağırıldıklarını zikretmektedir.⁵ Bundan başka XIII. Yüzyıl Dımaşk ve Haleb Yahûdîlerinden, Arap Yarımadası'nda Yahûdîler'in (yani aslen Filistinli olan Yahûdîler'in) bulunduğu görüşüne karşı çıkan ve kendilerini Hayber tarafından gelen Yahûdîler olarak görenlerin, tevhit inancını korumadıkları ve Talmud öğretilerine tam itaatle sadık kalmadıkları için gerçek Yahûdî olmadıklarını belirtmektedirler.⁶ Yakut el-Hamevî de "Mûcem"inde bu konuya değinerek Medine Yahûdîlerinin (Kurayza ve Nadir oğullarının) Arabistan'da yaşayan Arap kabileleri olduklarını, sadece Yahûdîliği kabul ettiklerini; Evs ve Hazreç kabileleri tarafından Medine'den çıkartılıncağa kadar başlarında reislerinin bulunduğunu kaydetmektedir.⁷ Arabistan'daki Yahûdî yerleşim birimleri ziraata fazla uygun olmadığı için Medine'de yaşayan bazı Yahûdîler demircilik ve kuyumculuk gibi zanaatlarla uğraşıyorlardı. Peygamber efendimiz Medine'ye hicret ettiğinde Arap kabilelerini birleştirmeye, aralarındaki İslam öncesi dargınlıkları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Örneğin yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Bismillahirrahmanirrahim... Yahûdî-ler'den bize tâbi olan kişiye yardım edilir, kendisine kötülük yapılmaz ve mağlup muamelesinde bulunulmaz. Avf oğullarından olan Yahûdîler mü'minlerden bir zarar görmezler. Yahûdîler'in dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri kendilerine. Ancak, zalimlik eden ve suç işleyen, kendine ve ailesine kötülük etmiş olur. Neccar oğulları Yahûdîleri, Evs oğulları Yahûdîleri, Sağlebe ve Lecfene oğulları Yahûdîleri, Şaziyye oğulları Yahûdîleri, Avf oğulları Yahûdî-lerine tanınan haklara sahiptirler. Sağlebe oğullarının köleleri de onlar gibidirler. Yahûdîler'in emri altında bulunanlar da onlarla aynı haklara sahiptirler. Muhammed'in izni olmadan onlardan hiçbirisi dışarı çıkarılamaz (sürgün edilemez)."⁸ Bu satırlar, tek bir halkı birbirinden ayıran unsurun din olduğunu göstermektedir. Peygamber efendimiz de "Yahûdîler'in dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerine" demek suretiyle toplum üyeleri arasındaki kardeşliğin din farkı yüzünden bozulamayacağına işaret etmektedir. Bu mektup ayrıca, Yahûdî dinini kabul eden

kabilelerin Arap asıllı olduklarını, İslamdan önce Evs oğulları arasında Yahûdîleşenlerin bulunduğunu göstermektedir.

⁵ *Tarih-u Yakubi*, Necef baskısı, 1964, s. 40, 42.

⁶ Welfenson, *Tarih el-yahud*, s. 13.

⁷ Yakut, *Mu'cem el-buldân*, 4/385, 460

⁸ *Siret İbn Hişam*, 2/40 vd.

Kaydetmek gerekir ki, Peygamber efendimizle özel bir anlaşma yapmayan Yahûdîleşmiş Arap tireleri, Halife Ömer zamanında Arap Yarımadası'ndan sürülmüşlerdir; ancak, bunlardan hiçbirinin dinî duygularla Süleyman tapınağına yakın olmak için Filistin'e gittiği bilinmemektedir. Dolayısıyla yarımada'daki Yahûdîler'in aslen Romalılar tarafından sürülen Filistin Yahûdîler'iyle bağlantıları olduğu görüşünü savunan yazarların tezini desteklemek mümkün değildir. Böyle bir şey, eşyanın tabiatına aykırıdır. Çünkü kimse uygar ve gelişmiş bir ortamdan Arap Yarımadası gibi çölümsü bir ortama göç etmez. Gerçekte Yahûdîler ve Hristiyanlar, İslamdan önce yarımada'daki Arap kabilelerini kendi dinlerine çekme faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Bunlar, İslam öncesi Arap kabilelerinin tek tanrıca bir dini kabûle yatkın olduklarını bildikleri için onları kendi dinlerine kazanmak amacıyla misyoner gönderiyorlardı. Dolayısıyla Arap Yarı-madası'nda güçlü bir misyonerlik faaliyeti vardı ve gerek Hristiyan keşişler ve gerekse Yahûdî rabbiler, bazı Arap kabilelerini kendi dinlerine çekmeyi başarmışlardı. Acaba Hristiyanlık yarımada'daki Arap kabileleri arasında Filistin asıllı Hristiyanların gelişi sonucunda mı yayıldı? Yahûdîliği veya Hristiyanlığı kabul eden Yemen halkı Filistin asıllı mıydı? Hazar Yahûdîleri Filistin'den mi gitmişlerdi?..

Acaba İbni Haldun'un sözünü ettiği İslam öncesi Yahûdîliği kabul eden ve Mağrib'de Evras dağlarında yaşayan Cerave kabilesi ile Neffuse, Fendelave, Medyune, Behlule, Gayyata ve Bazar oğulları gibi diğer Berber kabileleri Filistin Yahûdîleri miydiler?..⁹ İbni Kutey-be ve Kadı Ebu'l Kasım Said el-Endülüsî'nin sözünü ettikleri İslamdan önce Yahûdîliği kabul eden Himyer, Kinane, Haris b. Ka'b ve Kinde oğulları gibi kabileler Filistin Yahûdîleri miydiler?¹⁰ O halde niçin bazı yazarlar hâlâ Arap Yarımadası'nın Filistin'den muhaceret eden Yahûdî ve Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerinde bulundukları tek yer olduğu görüşünü savunuyorlar? Yahûdî yazarlar, Filistin Yahûdîler'iyle Arap Yarımadası'ndaki Yahûdîler'i aynı köke bağlayan bu tür uydurmaları yaymaya devam ediyorlar. Sanırım onların amacı insanlara Araplar'la amcaoğulları oldukları ve aynı dedenin (İbrahim peygamberin) soyundan geldikleri inancını telkin etmektir. Gerçekte ise Yahûdîler daha geç dönemde teşekkül etmişlerdir ve Araplar da dahil olmak üzere kendi milliyetini, dilini, gelenek ve geleneklerini koruyan değişik birçok halkın kabul ettiği dini temsil etmektedirler. Yahûdîliği kabul eden bu halkları komşularından ayıran tek özellik dinleridir.

⁹ Dr. M. Habib ibn el-Hoca, *Yahud el-mağrib el-arabi*, 1973, s. 11-12.

¹⁰ İbni Kuteybe, *El-Maarif*, Dar el-kütüb mat., 1960, s. 621; Kadı Ebu'l Kasım Said el-Endülüsî, *Tabakat el-ümem*, Katolik mat., Beyrut, 1912, s. 43.

Doğuştan hassas, ince düşünceli, ufku ve hayali geniş yarımada göçebeleri, putlara tapmayı esasen fazla mantıklı bulmuyorlardı. O dönemdeki yarımada Arapları, bir yandan putperestlik, diğer yandan tek tanrı inancına davet eden Yahûdîlik ve Hristiyanlık arasında bocalıyorlardı. Kur'an'da belirtildiğine göre Arap Yarımadası'nda İbrahim peygamberin dini, Yahûdîlik ve Hristiyanlıktan önce hanif kişilerce bilinmekteydi. Bu hassasiyet, Peygamber efendimize vahyin gelmeye başladığı sırada da mevcuttu. Dolayısıyla Araplar, Hz. Mu-hammed'in getirdiği yeni dini kabul etmekte fazla zorlanmadılar. Çünkü insanlar kendilerini doğru yola götürecek birine ihtiyaç duyuyorlardı. Nitekim Alman bilim adamı D. Nelson da "Paganizmi ortadan kaldırma konusunda hiçbir din İslam kadar başarılı olamamıştır" demektedir.¹¹

¹¹ Nelson, *Tarih el-arab 'il kadim*, Dr. F Haseneyn Ali çevirisi, s. 7.

Diğer yandan kaydetmek gerekir ki, Yahûdîliği kabul eden yarımada Arapları, Talmud'u hiçbir şekilde kâle almamışlardır. Çünkü kabilelerin büyük bir kısmı bu dini kabul ettiklerinde Talmud henüz yazılmamış, ayrıca bunlar Arap Yarımadası'nda sıkışıp kaldıkları için Yahûdî rabbilerin Filistin ve Babil'de (sonuncu grup Babil esaret günlerinden geride kalanlardır) kurdukları Talmud okullarıyla herhangi bir ilişki kuramamışlardı. Bu yüzden Halife Ömer zamanında yarımadadan çıkarılan Yahûdîler, Yahûdîleşmiş Arap kabilelerinin inandıkları Tevrat'ı yeterli gören ve Talmud'a karşı çıkan Irak'lı âlim Anan b. Davud'un önderliğindeki Karaî hareketine katılmışlardır. Karaî hareketi, Talmud'un ileri sürdüğü aşırı öğretilerden uzak saf bir bedevi inancıydı ve halkın büyük bir çoğunluğu bu yolu seçmişti.¹²

¹² Learsy, *Tarih eş-şa'b el-Yahûdî*, s. 235.

Diğer yandan yarımadadaki Yahûdîleşmiş Arap kabileleri, Arap gelenek ve göreneklerini muhafaza etmiş ve yarımada dışındaki Ya-hûdîler'le herhangi bir kaynaşma söz konusu olmamıştır. Örneğin Miladî XII. Yüzyılda yaptığı seyahatle ilgili günlük tutan Benyamin Tatili, Arap Yarımadası'nda Yahûdî dinini kabul eden Rûkkab oğulları adlı Arap kabilesinden bahsetmekte, fakat bunların diğer Yahû-dîler'le karışıp kaynaşmadıklarını, aksine atalarından tevarüs ettikleri Arap geleneklerini muhafaza ettiklerini kaydederek şöyle demektedir: "Bu çölde (Yemen'le Irak arasındaki çölü kastediyor) Tey-ma aşiretlerinden Rûkkab oğullarının büyük çadırları var. Bunların şeyhi ve büyük reisleri Hanan'da kalıyor. Burası geniş bir ovadır. Kuzey dağları arasında bir uçtan diğer uca uzunluğu on altı günlük yoldur. Yine burada yabancı hakimiyetine boyun eğmeyen muhkem ve büyük kaleler vardır. Burada yaşayanlar, uzak mesafelere düzenlenen seferlere ve rızık arama seferlerine Arap komşuları ve müttefikleriyle birlikte çıkarlar. Bunlar, Yemen topraklarında geçimini savaşarak temin eden Araplar'dır."¹³ Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü'nde ise bu kabileler için şöyle deniliyor: "Bunlar, hâlâ Medine'nin kuzeydoğu tarafındaki dağlık bölgelerde gezinirler. Onların Asya Yahûdîleriyle hiçbir ilişkileri yoktur. Kervanlara refakat etmeleri mümkün değildir, çünkü dinleri Cumartesi günü yolculuğa izin vermez. Kaldı ki, ülkeleri de ancak kabileler halinde girip çıkmaya izin verecek şekilde çöllerle çevrilidir." Seyyah Wolf da Mekke civarındaki Rûk-kab oğullarının yaklaşık 60 000 kişi olduğunu belirtir.¹⁴

[13](#) *Rihlet Bünyamin et-Tatili*, s. 148.

[14](#) Bkz. *Yahûdî Ansiklopedisi*, Rûbbab oğulları maddesi.

Bu Yahûdîleşmiş kabilelerden bazılarının zuhurundan sonra İslama meylettiklerine işaret eden bilgiler mevcuttur. Örneğin Hayber bölgesinde İslamı kabul eden Yahûdîleşmiş kabilelerden bir tanesi mevcuttur. 1875 yılında Arap Yarımadası'nda dolaşan gezgin Duty şöyle der: “Hayber civarında bir köy var. Halkı Müslüman, ama hâlâ Yahûdî gelenek ve kurallarını muhafaza ediyor ve komşu kabilelerle kaynaşmıyorlar.”[15](#)

[15](#) Es-Sahra el-arabiyye, s. 129.

3. Hazar Yahûdîleri

Moğol Türklerinden olan Hazar kabileleri Yahûdîliği kabul eden en büyük kitlelerdendir.[16](#) Ülkeleri Güney Rusya'da, İtil nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü yeredir. Hazarlar'ın büyük bir kısmı[17](#) başlarındaki hakanın Yahûdîliği kabul etmesinden sonra bu dine geçmiş ve dinlerini X. Yüzyıl sonlarına kadar rahatlıkla yaşamışlardır. Hazar Türkler'inin Yahûdîliği kabul ettikleri konusunda en eski bilgiyi, Abbasi halifesi Muktedir Billah zamanında (Miladi 921) Bul-garlar'a gönderdiği heyette yer alan İbni Fadlan'ın notlarından ediniyoruz. Dönüşü sırasında Hazarya'ya ve başkenti İtil'e uğrayan İbni Fadlan, burada gördüklerini şu şekilde anlatıyor: “Hazar, ülkenin adıdır. Başkent İtil, iki parçadan oluşmaktadır. Bir parçası, İtil nehrinin batı tarafına düşer. Şehrin büyük kısmı budur. Diğer kısmı nehrin doğu tarafındadır. Melik batı yakasında oturur. Onlar melike ‘yelik’ ve ‘peh’ diyorlar. Batı yakasının uzunluğu aşağı yukarı bir fersahtır. Çevresi bir surla çevrilidir ... Melikin sarayı nehir sahilinden uzaktadır. Tuğladan yapılmıştır. Ondan başka kimsenin evi tuğladan değildir ... Melikleri Yahûdîdir. Dört bin erkekten oluşan bir mevkebi olduğu söyleniyor ... Hazarlar ve melikleri, hepsi Yahûdîdir. Sak-lablar ve civardaki halklar ona bağlıdırlar..”[18](#) Burada en önemli husus İbni Fadlan'ın melik ve mevkebinin Yahûdî olmasına rağmen, halkın büyük çoğunluğunun pagan geleneklerine bağlı olduğunu belirtmesidir. Bu da gösteriyor ki, Yahûdî olmayan kabileler bu dini benimsemiş olmakla birlikte kendi âdet ve geleneklerini muhafaza etmektedirler. Yine de İbni Nedim şöyle diyor: “Hazarlar, İbranîce yazarlardı.” Yani İbranî dilini değil, İbranî alfabesini kullanırlardı.[19](#) İbni Fadlan'ın risalesi, Hicri dördüncü yüzyıl başlarında Hazarya'yı ve başkenti İtil'i ziyaret eden seyyahların geride bıraktığı yegane belge olarak kabul edilmektedir.

[16](#) Yazar'ın Hazarlar ve Hazar Yahûdîleri hakkındaki bilgisinin eksik ve yanlışlığı, daha konunun girişinde yer alan Moğol Türkleri ifadesinden anlaşılmaktadır. Biz metne sadık kalmak için çeviriyi aynen veriyoruz, fakat bu konuda doğru ve detaylı bilgi almak isteyen okuyuculara, Se-lenge Yayınları arasında çıkan M.I. Artamonov'un Hazar Tarihi ve L. N. Gumilev'in Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları adlı eserini özellikle tavsiye ederiz (çev.).

[17](#) Hazarya'da Türkler'den Yahûdîliği kabul eden kesim sadece yönetici makamında bulunanlardı ve halk hiçbir zaman Yahûdîliği kabul etmemiştir. Yazar'ın bu konuda Batılı yazarların yalan yanlış bilgilerinin etkisinde kaldığı görülüyor (çev.)

[18](#) Yakut, *Mu'cem el-Buldan*, 3/436-440 (Hazar maddesi).

[19](#) İbni Nedim, *Fihrist*, s. 20.

Mesudî, Hazar hakanının ve ülke ileri gelenlerinin Yahûdîliği kabul edişinin Harun Reşid zamanında (786-809) gerçekleştiğini kaydetmektedir.²⁰ Mesudî ayrıca, Bizans İmparatorluğu'ndan kovulan pek çok Yahûdî'nin Romanos devrinde (919-944) uygulanan dinî takibat sebebiyle Hazarya'ya geldiklerini belirtmektedir. Yahûdîlik o sıralarda ülkede hakim dindi. Çünkü hakan, melik, Dağıstan'daki Semender emîri ve üst düzey memurların tamamı Yahûdî dinini kabul etmişti. Bununla birlikte Yahûdîler'in sayısı ülkedeki Müslüman ve Hristiyanların sayısından azdı.²¹ Mesudî, aynı konuyu teyiden şöyle diyor: “Yahûdîler'e gelince, melik, mevkebi ve Hazarlar Yahûdîdir. Hazar hakanı Harun Reşid'in hilafeti sırasında Yahûdîliği kabul etti. Diğer İslam şehirlerinden ve Bizans'dan gelen Yahûdîler de ona katıldılar. İçinde bulunduğumuz 332 yılında Bizans kralı Armenos, ülkesindeki Yahûdîleri Hristiyanlığa geçmeye zorladı .. Bu yüzden Bizans'taki Yahûdîlerden bir grup - belirttiğimiz gibi,- Hazar topraklarına kaçtı.”

²⁰ Muruc ez-Zeheb, 2. cilt.

²¹ D. N. Dunlop, *The Jewish Khazars*, N. Y., 1967.

Tarihî olaylar, Hazarya'daki Yahûdî hakimiyetinin uzun süre devam etmediğini, Ruslar'ın Yahûdîler'in buraya gelişinden bir buçuk asır sonra ülkeye saldırarak Hazar Krallığı'nı bütünüyle ortadan kaldırdıklarını, halkın dört bir yana dağıldığını, Yahûdîler'in büyük bir kısmının Rusya ve Doğu Avrupa'ya gittiklerini göstermektedir. İbni Havkal da Ruslar'ın bu saldırısından ve İtil nehri civarını zaptından bahsederek, olayın H. 358 (968)de vukû bulduğunu kaydetmektedir.²² İbni Havkal, ayrıca bunların kalabalık ve kaba bir halk olduğunu, ülkeyi harabeye çevirdiklerini, katliamdan kurtulmayı başaranların Hazar Denizi'ndeki Siyahkûh Yarımadası'na kaçtıklarını belirtir.²³ Rus saldırısından sonra Rusya'nın çeşitli yerlerine ve Orta Avrupa'ya dağılan Yahûdîler, halen buralarda yaşayan halklar arasında hayatlarını devam ettirmektedirler. XVIII. Yüzyıldan itibaren Rusya, dünya Yahûdîlerinin en kalabalık olduğu ülkelerden biri haline gelmiştir. Mevcut verilere göre, 1798'de tüm dünyada nüfusu 11 milyon olan Yahûdîler'in 5 894 000 kişisi Rusya'da yaşıyordu ki, 1842'de yayınlanan resmi istatikte bu ülkedeki Yahûdî oranı genel nüfusun % 4,13'nü oluşturuyordu. Yine aynı istatiste Rusya'da Yahûdîler'in 604 sinagog, 2340 havra, 3944 okul ve 954 rabbisi olduğu belirtilmektedir.²⁴ Dolayısıyla Yahûdî meselesi Rusya'nın en önemli problemlerinden biri olarak gündeme gelmiştir. Daha sonra bunların büyük bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiş ve orada da aynı problem kendini göstermiştir.

²² Tarihçiler Ruslar'ın Hazarya'ya düzenlediği ve Hazar Devleti'ni yıktığı tarihi 1016 olarak göstermektedirler.

²³ İbni Havkal, *Suret el-ard*, Avrupa baskısı, s. 14, 281, 282, 286.

²⁴ Baron, *El-Yahûdî er-rusi taht hukm el-kaysar ve's-sojyet*, s. 76, 129.

Hazar Yahûdîlerini anlatırken, şu yakınlarda John Beaty adlı Amerikalı yazarın “The Iron Curtain over America” ismiyle yayınlanan kitabına değinmemiz de gerekiyor.²⁵ Yazar, eserinde Hazar Yahûdîlerini anlatırken, Amerika'ya göç eden bu insanların ABD'nin yaşadığı problemlerin

müsebbibi olarak gördüğü için öfke selini onlar üzerine boşaltmakta, Hazar Yahûdîlerinin dünyadaki diğer Ya-hûdîler'den farklı olarak hâlâ körü körüne ve katı bir taassupla Yahûdîliğe ve siyonizme bağlı olduklarını belirtmektedir. Yazar, ayrıca Amerikalı yöneticileri bunların ABD'nin politikasındaki etkinliğinin yol açacağı felaketler konusunda uyarmakta, Yahûdîler'in ülke politikasını yönlendirirken Amerika'nın çıkarlarını gözetmekten çok onun başına bela getirecek davranışlarına dikkat çekerek, Amerikalı samimi vatandaşları, Hazarlı Yahûdîler'in sinsî planları ve etkilerinden uzak bir Hristiyan medeniyeti politikasından yana tavır almalarını ve bu tehlikeden kurtulmaları gerektiğini kaydetmektedir. Aynı yazar, bunun ancak devlet bürokrasisini Yahûdîler'den temizleyerek, İslam ülkelerine diplomatik heyetler gönderilmesiyle mümkün olabileceğini belirttiikten başka, Amerikan geleneklerine ters düşen küçük bir grubun, gerekirse bir üçüncü dünya savaşı çıkarmak suretiyle Amerikan çıkarlarına zarar verme pahasına kendi amaçlarını gerçekleştirme emelinde olduğuna dikkat çekmektedir. 1951'de birinci baskısı yapılan kitap, geniş bir okuyucu kitlesi bulmuş ve beş yıl zarfında tam on beş defa basılmıştır. Lübnan'daki bir yayınevi kitabın Arapça özet çevirisini tarihsiz olarak “Siyonizmin Kuklası Amerika” adıyla yayınlamıştır.

²⁵ John Beaty, The Iron Curtain over America, Dallas, Texas, 1956.

²⁶ İsrail'in kuruluşundan bu yana Golda Meir başta olmak üzere, bugüne kadar gelip geçen yöneticiler de hep Rusya'dan göç ederek gelenler olmuştur. (çev).

4. Dünyanın diğer ülkelerindeki Yahûdîler

Bazı bilim adamları, dünya Yahûdîlerini üç ana gruba ayırmaktadırlar: a) Aşkenazlar (Aşkenazîler), b) Safardîmler (Safardîler), c) Doğulular.

Aşkenazlar, Orta Çağlarda Almanca konuşulan ülkelerde yaşayan Alman kökenlilerden türeyen ve yakın zamanlara kadar Yiddish denilen dillerini koruyarak Doğu ve Batıya saçılan Alman Yahûdîlerine mensupturlar. Yiddish, aslında Orta Çağda kullanılan Almancadır, fakat daha sonra bazı İbranîce ve yabancı sözcükler girmiş, orijinal Almanca özelliğini yitirmiş, çeşitli bölgelerin ve oralarda kullanılan lehçelerin karışımından oluşan bir dil halini almıştır. İbranî harfleriyle yazılan bu dil, hâlâ bazı basit farklarla kullanımdadır. Slav ve Germanlar'dan oluşan bu cemaatler, Yahûdîliği İbranî yazısıyla birlikte almışlardır. Çünkü Yahûdîliği kabul ettikleri sırada kendilerinin bir alfabeleri yoktu. Polonya Yahûdîleri bu dili edebî bir dil haline getirmiş; folklor ve din edebiyatını da aynı kaynaktan türetmişlerdir. Bununla birlikte İbranîce, her ne kadar sadece bir yazı diliyse de, Polonya ve Rusya Yahûdîleri arasında Yiddish lehçesiyle yan yana varlığını sürdürmüştür. Aşkenazî kelimesi de modern İbranîcede “Almanya” anlamına gelen Aşkenaz sözcüğünden alınmadır ve sonundaki “-ye” [i] ise nisbet harfidir. Görüldüğü kadarıyla Aşkenazî sözcüğü Orta Çağın başlarında Alman Yahûdîlerine işaret etmek için kullanılıyordu; ancak, sonraki yüzyıllarda daha geniş bir anlam kazandı. Çünkü artık sadece Alman Yahûdîleri için kullanılmıyor; İngiltere, Kuzey Fransa, Almanya'nın tamamı ve o sıralar Slav kabilelerinin yaşadığı Avusturya'nın büyük bir kısmındaki Yahûdîler'i de teşmil ediyordu. “Esasen bu sözcük, özellikle XIII. Yüzyıldan sonra coğrafi bir bölgeye değil, bir medeniyete işaret ediyordu.”

Safardî (veya Safardîm)e gelince, bunlar, özellikle Müslümanların 711’de İspanya’ya fethettikten sonra İberia Yarımadası’na muhaceret eden Yahûdî asıllı kişilerdir. Bunlar, Endülüs’te XIII. Yüzyıla kadar Arapça konuşuyorlardı, fakat daha sonra geleneksel dilleri olarak kabul ettikleri İspanyolcaya benimsediler. Çünkü önce 1492, arkasından 1496’da İspanya’dan kovulmadan önceki son zamanlarında “Maranî” yani Hristiyan görünmüş, fakat gizlice Yahûdî dinî vecibelerini yerine getirmiş, ancak ülkeden sürüldükten sonra tekrar aleni Yahûdîler olmuşlardır. Bunlar, Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine gitmiş, bazıları da Londra, Amsterdam, Hambourg’a ve diğer ülkelere dağılmışlardır. Safardîler’in kullandıkları dil, Filistin’deki Yahûdîler’in de kullandığı İspanyal Ladino’sudur. Almanca ve İspanyolca, zaman içinde değişiklikler geçirmesine rağmen, gerek Yiddish ve gerekse Ladino XV. Yüzyıldaki halini korumuştur.

Safardîler, kültür yönünden Aşkenazîler’den farklıdırlar. Çünkü Safardîler, Endülüs Arap medeniyetinden istifade ettikleri ve beraber yaşadıkları halkların kültürleriyle kaynaştıkları, dini ve laik kültürü bir araya topladıkları için Aşkenazîler’den daha kültürlüdürler. Halbuki Aşkenazîler kapalı bir topluluk olarak kalmış, Yahûdîliğin geleneksel öğretilerinin dışına çıkmamışlardır. Bu iki grup arasındaki ayrılıklar İspanya Yahûdîlerinin göç ederek önce Avrupa’ya, arkasından iki Amerika’ya yerleşip Avrupa’daki Aşkenazîler’le kaynaşmalarından sonra daha da ön plana çıkmıştır. Safardîler kendilerini Aşkenazîler’den soy olarak daha eski, sosyal ve medenî yönden ise daha üstün görürler; onlarla bir araya gelmez, kız alıp vermezlerdi. Bu ayrılık, Safardî Yahûdîleri arasında müreffeh kesimin varlığını sürdürdüğü XVII. Yüzyıla kadar devam etmiş; ancak, XVIII. Yüzyılda bu farklar yavaş yavaş ortadan kalmış ve bazı aile ve cemaatler düzeyine inmiştir.

Doğu Yahûdîlerine gelince, esaret ve sürgün günlerinin gelip çat-masıyla birlikte Irak, İran, Afganistan, Batı Mısır deltası ve diğer Kuzey Afrika ülkelerine dağılmışlar; bazıları göç ettikleri ülkelerdeki halkların dillerini benimsemiş, bazıları ise kendi aralarında modern Arâmîceyi muhafaza etmiştir. Bu dil, örneğin Kürdistan’da yaşayan Yahûdîler gibi Filistin’i terketmelerinden önce kullandıkları dildi.

Bu tarihî ayrılık daha sonra bir kez daha şekil değiştirmiştir. Çünkü Avrupa ve Amerika’dan çoğu Safardî olan Batı Yahûdîleri Aşkenazîler’in Filistin’e göç etmesi ve Doğulu Safardî Yahûdîlerinin eski göç dalgaları ve İsrail’in kuruluşundan sonra Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinden Filistin’e muhacereti, bu farklılığı tedrici surette ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte günümüzde İsrail’de kendilerini soy, kültür ve medeniyet açısından Aşkenazîler’den daha üstün gören Safardîler iktidarı ele geçirmiş oldukları için, Yemen, Afrika, Hindistan ve İran’dan gelen doğulu Yahûdîler’i küçümsemektedirler.²⁷

²⁷ Fred Lientschtal, “İsrail” adlı kitabında şöyle der: “1948’den sonra İsrail’e göçe ikna edilen Doğulu Yahûdîler, kısa sürede kendilerini bir taassubun kurbanı olarak gördüler. Halkın yüzde ellisini teşkil etmelerine rağmen, Doğu ve Batı Avrupa’dan gelip de iktidarı elde tutanlar onları daha aşağı bir grup olarak görmeye başladılar.. “

Bu arada kaydetmek gerekir ki, Osmanlı hükûmeti Batılı Aşkenazî Yahûdîlerini tanımadığı için otonomi dönemine kadar büyük haham Safardîler tarafından seçilmiş, Aşkenazîler kendileri için bir

haham istediklerinde talepleri yerine getirilmiş, böylece Filistin’de iki hahambaşılık oluşmuş, yine de Safardî hahamı “büyük siyon hahamı” ünvanıyla anılmıştır.²⁸ 1973 yılında ise her iki taraftan birer büyük hahambaşı seçilmiştir; fakat işin dikkat çeken tarafı, her iki Sa-fardî hahambaşının da Irak doğumlu oluşudur.

²⁸ I. Cohen, *The Zionist Movement*, London, 1954, s. 137.

Yukarıdan beri anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi Aşkenazî Ya-hûdîleri, Yahûdîleşmiş Avrupalılardır. Ne kendileri, ne de ataları, hayatlarında Filistin’i göreceklerini hayal bile etmemişlerdir. Çünkü kesinlikle Filistin’le bir ilişkileri yoktu. Bugün en aşırı siyonistlerin ve dünya siyonist liderlerinin onlar arasından çıkması işin başka bir tuhaf yönüdür.²⁹

²⁹ Biz, iki grup arasındaki uyuşmazlıklar konusunda FKÖ’ye bağlı araştırma masasından Helda Şaban Saya’nın yayınladığı “İsrail’de Doğulu Ya-hûdîlere Karşı Cephe” adlı eseriyle Prof. Necdet Fethi Safvet’in “Büyük Devletler Arasındaki İlişkilerde Yahûdîler ve Siyonizm” isimli çalışmasından faydalandık. Dünyanın çeşitli ülkelerinde Yahûdîler’le ilgili yayınlanan diğer kaynaklardan bazıları ise şunlardır: J. Starr, *The Jews in the Byzantine Empire* (641-1204), 1939; A. Alt, *Die Urspruenge des Israelitischen Rechts*, 1925; S. M. Dunbov, *A History of the Jews in Russia and Poland*, 3 vols, 1946; M. Lowenthal, *The Jews of Germany*, 1947; C. Roth, *A History of the Jews in England*, 1941; C.

Roth, *A History of the Jews in Italy*, 1946; A. A. Neuman, *The Jews in Spain*, 2 vols, 1942; G. Saron and L. Hotz, *The Jews in South Africa*, 1956; Graetz, *Les Juifs d’Espagne*, Trad Stenne, Paris, 1872; L. Green- berg, *Jews in Russia*, 2 vols, New Haven, 1953.

5. Yahûdîler tek bir soy veya ırk mıdır?

Anlatılanlardan da görüleceği gibi, bugün sayıları on iki milyonu biraz aşan Yahûdîler,³⁰ birbirinden uzak ülkelerde yaşayan, fakat değişik dil, kan ve boyları bünyesinde barındıran sosyal ve dinî bir cemaat durumundadırlar: Hazar Yahûdîleri, German kılıklı, sarışın Alman Yahûdîleri, Slav Yahûdîleri (Rusya ve komşu ülkelerde yaşayanlar), İspanyol ve Berber Yahûdîleri, Habeş Yahûdîleri, Çinli Yahûdîler, Zenci, Hintli vd. Yahûdîler.. Tüm bunların din bağından başka Mûsa kavmi veya Filistin’le hiçbir ilişkileri yok. Toprak, dil, kültür ve ırk bütünlüğünden uzaktırlar. Bu konuya iyi bir örnek olması açısından, 31 Mayıs 1915 tarihli Mısır-İsrail dergisinde sözü edilen ve Filistin’den Türkler’in önünden kaçarak Mısır’ın Kibari bölgesine gelen muhacir Yahûdîler’i gösterebiliriz. Sayıları 1600 civarında olan bu Yahûdîler tam on dört değişik dil konuşuyorlardı.

³⁰ Bu rakam kitabın yazıldığı yıllar için doğrudur; ancak, günümüzde Ya-hûdîler’in tüm dünyadaki nüfusu yirmi milyon civarındadır. (çev.)

Siyonistlerin bugünkü Yahûdîler’in eski İsrail oğullarının torunları olduğu şeklindeki iddiaları ise, Filistin’de milli bir varlık ve devlet kurma amacını haklı göstermek niyetiyle siyasî faaliyetlerini bu ülkedeki eski İsrail oğullarının dinî tarihiyle ilişkilendirmek gayretine matuftur ki, hiçbir ilmî dayanağı olmayan, gayr-ı tarihî ve mantık dışı batıl bir iddiadır. Çünkü bugünkü Yahûdîler, Doğu Yahûdîlerin bakiyelerinden olabildiğince uzaktırlar. Siyonist İsrail’in Arap ülkelerindeki Yahûdîler’e küçümser gözle bakıp, onlara karşı tahkir edici bir tavır takınması, onlara güvenmemesi, pek çoğunun İsrail hapishanelerinde Arap mahkumlarla yan yana yatması da bunu göstermektedir.

Pek çok antropolog da aynı görüşü paylaşmaktadır. Örneğin Lambrouseau şöyle der: “Bugünkü

Yahûdîler, Sami ırkından çok Ari ırkına yakın, sosyo-ekonomik özellikleri olan dinî bir cemaattir. Asırlar boyunca çeşitli ırklara mensup insanlar bunlara katılmıştır. Aralarında Habeşler, Ari Almanlar, Hintli Tamiller ve Yahûdî tarihçi İbni Meymun'un dediği gibi, X. Yüzyılda Yahûdîleşen ve daha sonra göç dalgaları arasında Orta ve Batı Avrupa'ya geçen Mongoloid Hazarlar vardır. Pek çok biyolojist de bunu teyit etmektedir. Örneğin İbranî Üniversitesi'nde görevli biyolog Prof. Josefetesh de bu görüşü savunmakta ve İsrail'e göç eden Yahûdîler üzerinde yaptığı bazı biyolojik testlerden sonra Yahûdîler'in tek bir halk olmadığı, aksine çeşitli ırktan insanları bünyesinde barındıran ve tek bir dini kabul eden dinî bir cemaat olduğu sonucuna ulaştığını belirtmektedir. Arap ülkelerinden gelen Yahûdîler'in çok az bir kısmı Yakub ve İshak'ın soyundandırılar.³¹ Doğu Avrupa Yahûdîleri, Hazar kabilelerine mensupturlar; Avrupa Yahûdîleri ise saf Avrupa asıllıdır ve Yahûdî misyonerler vasıtasıyla XIII. Yüzyılda bu dini kabul etmişlerdir.”³²

³¹ Yazar, Tevrat'a bağlı bir kişi olduğu için, bu kitabın insanlara telkin ettiği, insanlarınsa hiçbir tenkide tabi tutmadan benimsediği geleneksel inanca uygun olarak 3700 yıl önce yaşayan Yakub ve İshak'ın soyundan gelenlerin hala mevcut olduğu kanaatindedir

³² Hayri Hammad, *Es-sihyoniyye*, s. 106-107.

* Yahûdî yazar Batı ve Orta Avrupa Yahûdîler'in Hazar kabilelerine mensup Yahûdîleşmiş Mongoloid Türkler olduğunu belirtmekle tarihi çarpıtmakta veya tarihi incelememiş olduğunu göstermektedir. Hazar-ya'daki Yahûdîler, İran'daki Mazdak isyanından sonra başlayan kırıgın sırasında Mazdakiler'le birlikte kaçarak Türkler'e sığınan ve daha sonra orada bir şekilde iktidarı ele geçiren azınlık bir gruptu. Gerçi bunlarla Türkler arasında evlilikler olmuştur, ama Osmanlı hanedanının Osmanlı İmparatorluğu içindeki oranı nasıl denizde bir damla sayılırsa, iktidarda bulunan Yahûdîler de denizde bir damla durumundaydılar. Nitekim devleti koruyacak ordularının bile Türkler'den, Harezmliler'den, Peçenek, Guz ve Slavlar'dan oluşması da, kendi ordusunu kuracak kadar bir nüfusunun dahi olmadığını gösterir. Hazar Yahûdîleri devletleri Ruslar tarafından yıkıldıktan sonra Kiyef'e geçmiş, orada ve özellikle Tmutorokan'da küçük koloniler kurarak yeniden bir devlet kurma teşebbüsünde bulunmuş, fakat başaramamış ve daha sonra Polonya kralı Jogailo tarafından Polonya'ya götürülmüşlerdir. Vaki bunların arasında Yahûdîleşmiş Türkler de vardı, fakat oranları çok küçüktü. Özellikle M. I. Artamonov, “Hazar Tarihi” adlı eserinde Yahûdîliği kabul eden Hazar-lar'ın ancak üst düzey bürokratlar olduğunu, halkınsa hiçbir zaman Yahûdîliği benimsemediğini, bir kısmının Müslüman, bir kısmının Hristi-yan olduğunu, bir kısmının da paganlıkta ısrar ettiğini bilimsel bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hitler'in katlettiği Yahûdîler'in aslında Hazar Türkleri oldukları şeklindeki iddialar da, Türkler'le Yahûdîler'in aynı ırktan geldikleri iddiası da siyasî amaçlarla uydurulmuş, hiçbir ilmî yanı olmayan saçmalıklardır. Hazarlar dahi Mongoloid değilken, Hazarya'dan Orta ve Batı Avrupa'ya geçen Yahûdîler'in Mongoloid Türkler olduğu ancak bir saçmalık olabilir. (çev.)

Prof. Eugene Pithar ise şöyle der: “Yahûdîler, dini bir cemaat ve sosyal bir konglomeradır. Birbiriyle ilgisi olmayan ırktan gelen, kendisini bu konglomeranın içinde bulan unsurlar burada yer almıştır. Yahûdîleşmiş bu unsurlar arasında Habeşler, Germanlar, Tamiller -siyah Yahûdîler-, Hintliler, Hazarlar ve Türkler vardır.”³³ Prof. Eugene sözlerini şu şekilde sürdürüyor: “Çoğuna Avrupa'da rastladığımız kestane renkli veya sarı saçlı, parlak gözlü Yahûdîler'in, Ürdün civarında yaşayan eski İsraililer'le herhangi bir yakınlığı - kan bağı- olduğunu tasavvur dahi edemeyiz.”³⁴

³³ E. Pithar, *El-cinsu vet-tarih*, s. 337.

³⁴ Aynı yerde.

Tarihçi Dr. Muhammed Avez Muhammed de aynı şeyi teyit ederek şöyle diyor: “Yahûdîler'in tamamıyla İsrail soyundan geldiğini iddia edenler, bu kuru iddia gerçek olsaydı dünyadaki tüm Yahûdî-ler'in kılık, dış görünüm ve yüz çizgilerinin birbirine benzemesi gerekirdi diye düşünmek için hiç olmazsa bir lahza duraklasınlar. Çünkü soya çekim kanunu, dalların köklere benzemesini ve

aralarında güçlü bir benzerlik bulunmasını gerektirmektedir. Bugün dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Yahûdîler’e şöyle bir bakarsak, aralarında mavi gözlü, sarı saçlı sarışınlar kadar, Habeşistan tepelerinde kıvrıcık saçlı esmer, Hindistan’ın güneyinde siyah, Çin’de Moğol tipli sarı renkli insanlar görürüz. Ayrıca uzun ve kısa boyluları olduğu gibi, brakisefal ve dolikosefal kafalı tiplere de rastlıyoruz. İnsan soyunun tüm ayrılıklarını en iyi şekilde değişik kıtalarda yaşayan Yahûdî toplulukları arasında buluruz. Akl-ı selim, tüm bu grupların tek bir soydan geldiğini kabul edemez.³⁵

³⁵ Dr. Muhammed Avez, *El-mes’elet es-sıhyoniyye fî nazar’ıl ilm*, s. 6.

Daha önce Yahuda adından alınan Yahûdî sözcüğünün, Yahûdî dinine intisab eden ve onu din olarak seçen herkese ıtlak olunduğunu belirtmiştik. Çünkü dünyanın çeşitli yerlerindeki Yahûdîler değişik ırk ve kökenlere mensupturlar; onları birbirine bağlan herhangi bir irsî bağ veya dil ve kültür birliği yoktur. Aksine hepsinin ortak paydası Yahûdî dinidir.³⁶ Tüm bu gerçekler, Yahûdîler’in tek bir ırk ve milliyetten gelen tek halk olduğu şeklindeki siyonist iddialarını çürütmektedir. Amerikan Yahûdî Konseyi’nin “Yahûdîlik milliyet değil, dindir” adıyla yayınladığı kitapta, siyasî ve toplum anlamıyla bir Yahûdî halkı yoktur denilerek, Yahûdî halkı ve “İsrail halkı” sözcükleriyle ruhanî bir yöne işaret edildiği kaydedilmektedir.³⁷

³⁶ Dr. Muhammed Reşid el-Fil, *el-Yahud ve ilm’el-ecnas*, s. 78.

³⁷ *El-Arabi*, sayı 143, Tışrin el-evvel, 1970, s. 149.

Günümüzde siyonistlerin ulusal dilleri olduğu iddiasıyla resmi dil haline getirmeye çalıştıkları İbranîcenin, tarihin hiçbir döneminde Yahûdîler’in kendi aralarında anlaşmak için kullandıkları milli dilleri olmadığını bu arada kaydetmek gerekir. İbranîce, daha sonraki dönemde rabbilerin ve din adamlarının Tevrat’ı yazmakta kullandıkları dildi (bilahere âyin dili); Aramiceden kopya edilmiş, alfabesi de eski Kenan alfabesinden alınmıştı. Kenanca ise Filistin’in aslî sakinlerinin ilk dillerindendi ve Yahûdîler Mûsa ve krallar çağından sonra bu ülkeye geldikten sonra benimsemiş, arkasından Arâmicceyi alarak, aynı dili kullanan diğer Yakın Doğu halkları gibi kendi aralarında konuşma dili olarak yaymışlardır. Biraz önce de belirtildiği gibi eski Almanca (Yiddish) Aşkenazîler’in, İspanyol Ladinosu da Sa-fardîler’in diliydi ve bunlar, bu dilleri İsrail’e muhaceret ederken beraberlerinde getirdiler. Dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan Yahûdî-ler de, o ülkelerdeki dilleri benimsediler. Bu da gösteriyor ki İbranî-ce tarihin hiçbir döneminde Yahûdîler’in ulusal dili olmamıştır. Nitekim XIX. Yüzyılda kurulan ve dinî yenilik ve reforma davet eden Yahûdîliği Yönlendirme Hareketi (Haskala) liderleri de bu gerçeği itiraf etmektedirler. Bu hareketin liderlerine göre İbranîce çağdaş düşünceleri ifade etmek için yeterli değildi ve yok olup gitmeye mahkumdur. Hatta Yahûdî yazar Margoliouth bu konuyla ilgili yayınladığı bir yazı dizisinde, Batı Avrupa’da İbranîcenin yerini o ülkelerin dillerinin aldığını, bunun ise bilimin gelişmesine paralel olarak İbranî dilinin literatürden silinmesinin mukarrerliğini göstermek için yeterli bir hakikat olduğunu, Rusya’da İbranîcenin zaman içinde bütünüyle ortadan kalkacağını kaydetmiş, kaynaşmadan yana olan Yahûdî şair Gordon da aynı görüşü paylaşmıştır.³⁸

6. Yahûdî ayakta duruşunu dine borçludur

Yahûdîler, tarihin hiçbir döneminde belli bir ırka veya milliyete dayalı bir yönetim kuramamışlardır. Onlar, Mûsa peygamber döneminde de, günümüzde de komponenti din, ama sadece din olan bir topluluk temsilcisidirler. Çünkü ruhanî otorotiden başka bir şeye alışmamış ve kabul etmemişlerdir. Başlarındaki yöneticiler, çoğu kez hahamlardı. Hakimler döneminde de yöneticiler hahamlar ve peygamberlerdi..

Şimdiki İsrail devletinin durumuna gelince, siyonistler hükûme-tin dinî bir hükümet olduğunu reddetmekte iseler de, tüm sosyal, kültürel ve hatta yargılama işlerinin dine dayalı olduğu görülmektedir. Fransız bayan yazar Martines Moneau bu konuda şöyle der: “İsrail devleti, din esaslarına dayalı bir yönetim olduğunu inkâr etmektedir, ama orada yaşayan vatandaşların günlük hayatları dine dayalıdır. Bağımsızlığın ilanı, kaynağını dinden almıştır. Dinî kurumları, âdetleri ve dinî kanunları her şeyin üzerindedir, daha doğrusu çoğu halde onların dışında hiçbir şey yoktur ... İsrail okullarında matematik dersleri dört, İbranîce dersleri dört saatken Tevrat öğretimi sekizinci sınıf yani yaşları on üç-on dört arasında değişen öğrenciler için haftada altı saat mecburidir. Öğretmenler haftada bir saat şu konular üzerinde seminer düzenlemek zorundadırlar: Siyonist hareketin yetmiş yılı, Yahûdî ruhu, Altı Gün Savaşı ve zafer, Kudüs tarihi, üç bin yıllık Yahûdî şehri ... Normal tedrisatlarda dini konuların öğretilmesi için birkaç saatlik programlar yer almasına karşın, masrafları devlet tarafından karşılanan saf din okulları vardır. Çünkü resmi neşir organlarından birinin deyişiyle İsrail’de dinle devlet arasında özel bir ilişki vardır ... İsrail kanunlarına göre Yahûdî olmayan bir erkek Yahûdî bir kadınla evlenirse, doğan çocuklar Yahûdîdir; aksi durumda, çocuklar hiçbir şekilde seçilmiş halkın üyeleri olamazlar ... İsrail’de resmî nikah yoktur. Dindar olmayan bir Yahûdî dahi nikahını haham önünde kıydırmak zorundadır. Dinî boşama konusu da evlilik gibidir ... Sabbat günü kuralları ve beslenme talimatları silahlı kuvvetler kışlalarında dahi uygulanır. Tüm bu kuralların uygulanması esasen dinî prensiplerin gözetilmesi değil, aksine her vatandaşa Yahûdîliğin bir organı olduğunu hatırlatma gayretidir. Bu çalışma, çocuk daha ilkokul kapısından adım atar atmaz başlar.”[39](#)

[39](#) Martines Moneau, *İsrail kema raaytuha* (Gördüğüm İsrail), s. 33-48.

Yahûdîler’in baştan geçirdikleri tüm aşamalar göstermiştir ki, onlar, rabbilerin verdikleri hükmün dışında bir hükmü kabul etmezler. Örneğin, Makkabiler döneminin son zamanlarında Yahûdî toplulukları arasında bir ihtilaf çıktığında, bunlar kralların dışında dinî bir hükümet kurulmasını isterler; eğer bazı rabbiler kendilerini kral olarak adlandırır ve devleti saltanat kurallarına göre yönetmek isterse reddedilirdi. Nitekim Yahûdîler arasında adını Celileli Yahuda’dan alan Celileliler adında bir grup türemişti ve bunlar Yahûdîler’in Allah’tan başka kralları olmadığını ileri sürmüşlerdi. Tarihen sabittir ki, Makkabiler’in son zamanlarında bir grup Yahûdî Romalı kumandan Pompei’nin MÖ. 63’de Urşelim’e gelişi sırasında huzuruna varıp krallığın ilga edilmesini, kralların yerine kahinlerin atanmasını istemişler, o da bu isteği kabul ederek Makkabiler’den II. Hirkanus’u

“büyük kahin” ünvanıyla atamış; böylece Yahûdîler dini meselelerin dışındaki konularda Roma yönetimine boyun eğmişlerdir.^{[40](#)}

^{[40](#)} *Peake's Commentary on the Bible*, s. 608.

Yahûdîliğin onlarca asır varlığını sürdürerek günümüze ulaşmasının sırrı, coğrafi sınırlara, belli bir ırka veya ulusal bir dine yahut siyasi birliğe bağlı olmaları değildir. Çünkü toprak bütünlüğü ve siyasî otorite zaman içinde değişiklikler geçirebilir veya ortadan kalkabilir; halbuki Yahûdîlik bütün engellere rağmen varlığını bir din olarak sürdürebilmiştir. Bunun en güzel örneği, Hristiyan klisesinin Haçlı Seferleri vasıtasıyla bir saltanat kurma çalışmasının boşa gitmesi üzerine, tekrar dine sarılması olmuştur. Neticede Haçlı devleti ortadan kalkmış, ama Hristiyanlık varlığını sürdürmüştür. İsrail devleti de şu anki aykırı tutumuyla er geç aynı akibete uğrayacaktır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İSRAİL'DE SİYONİZM VE SÖMÜRÜ

İSRAİL'DE SİYONİZM VE SÖMÜRÜ

1. Siyonizm emperyalist bir siyasi harekettir

Siyonizm kelimesi “siyon” sözcüğünden türetilmiştir. Siyon ise Urşelim’de bir tepenin adıdır. Kenanlı Araplar’ın amcaoğulları Ye-buslar, İsrail oğullarının (kavm-i Mûsa) zuhurundan bin yıl kadar önce orada bir kale kurmuşlardı. Dolayısıyla kelime İbranice (Yahû-dîce) değil, Kenanca (Arapça) bir sözcüktür. O da tıpkı eski Filistin’de günümüzde dahi orijinal Kenanca adları taşıyan şehir ve köyler gibidir.¹ Siyonizm ise, geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Rusya Yahûdîlerinin kurdukları ve üyelerine “Siyon Aşıkları” ve “Si-yon Dostları” adını verdikleri bir terör örgütünün adıdır. Weizmann, Ben Gurion ve Sokoloff gibi önde gelen Rus Yahûdîlerinin büyük kısmı bu örgüte katılmışlardır. Çarlığa karşı gizli faaliyetler yürüten bu örgüt, daha sonra Filistin’e yönelerek, onu Yahûdîler’in millî yurdu haline getirme çalışmalarına başladı. Görüldüğü gibi siyonist örgütün önde gelen kurucularının çoğu Doğu Avrupa Yahûdîleridir.² Örgüt çok geçmeden, kurucularının Yahûdîler’in baskılara maruz kaldıkları, bu yüzden kendilerine ait milli bir vatanları olması gerektiği ve tarihen Filistin’in Yahûdîler’e ait olduğu noktasından hareketle uluslararası siyasi bir sömürü hareketine dönüştü. Önce Avrupa’nın bir çok yerindeki Yahûdîler’in özgürleştirilmesi, Avrupa toplumları arasında tam hürriyet ve medeni haklara sahip vatandaşlar olarak faaliyette bulunma haklarına kavuşma mücadelesine girişti. Anti-semitist hareketler olduğu iddiasıyla, eski Filistin’de bir Yahûdî yurdu kurulması gerektiği, yaklaşık iki bin yıl önce Süleyman tapınağının yıkılmasından bu yana Yahûdîler’in vaadedilen toprak Filistin’e dönüş hayaliyle yaşadıkları görüşünü işleyen bir bildiri yayınladı. Uluslararası siyonizm örgütünün XIX. Yüzyıl sonlarında asılsız, çarpıtma ve hile üzerine kurulu bu projeyi gerçekleştirme yolunda sarfettiği gayretler sonucunda 1897 Ağustosunda İsviçre’nin Basel şehrinde ilk uluslararası siyonist kongresi yapıldı. Kongreye elli Yahûdî kuruluşunu temsilen yaklaşık 300 kişi katıldı. Burada uluslararası siyonizm örgütünün kurulması ve Theodor Herzl’in örgüt başkanı olarak seçilmesi kararlaştırıldı.³ Bu kongreden sonra 1902’de Uluslararası Siyonist Cemiyeti altında bir örgüt daha kurularak emperyalist devletlerle ekonomik ilişkileri bulunan mahalli birlikler tesis edildi. Basel Kongresi’nde siyonizm örgütünün hedefleri şu şekilde belirlenmişti:

¹ Önceki bölümlere bkz.

² Bkz. *Siyon Liderleri Protokolleri*, Prof. Accac Nuvayhız, I/6.

³ Rusya’da 1881 yılında Yahûdîler’e karşı düzenlenen pogromun hemen ardından 1882’de Harkov Yahûdîlerinden “Siyon Aşıkları” örgütüne mensup 500 genç İstanbul’da Bilu Bildirisi (The manifesto of Bilu) adıyla bir manifesto yayımlayarak, Filistin’e dönüş hareketinin

organize edilmesi çağrısında bulundular ve bildiride “Tarihi belgelerin de ispat ettiği gibi Rabbin bize bahsettiği vatanımız Filistin’e” dönüş ibaresini koydular. Bilu kelimesi Tevrat’tan alınmıştır ve Yeşaya sıfırının ikinci sıhahında geçen “Ey Yakub soyu, gelin Rabbin ışığında yürüyelim” sözcüklerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Bkz. *The Israel-Arab Reader*, 2. baskı, s. 3-4.

“Siyonizmin amacı, Yahûdî halkı için Filistin’de genel kanunların garantörlüğünde bir vatan yaratmaktır. Kongre bu amacı gerçekleştirmek için şu araçlara baş vuracaktır:

1. Uygun esaslara göre Yahûdî çiftçiler ve zanaatkârlar vasıtasıyla Filistin’in kolonileştirilmesine çalışmak;
2. Uluslararası Yahûdîliği organize ederek, her ülkede geçerli kanunlara uygun şekilde onu mahalli ve uluslararası örgütlerle ilişki içine sokmak;
3. Yahûdîlik bilinci ve şuurunu güçlendirip, beslemek;
4. Siyonizmin amaçlarını gerçekleştirmek için hükümetin gerekli onayını almak maksadıyla ilk adımı atmak.” Kongrede ayrıca bundan böyle dünyanın her yerinde İbranicenin Yahûdîler arasında resmi yazışma dili olarak kullanılması karara bağlandı. Haham Ben Ya-huda bu kararı uygulama aşamasına geçirmek için 1911’de, Filistin’e gitmek isteyen tüm dünya Yahûdîlerinin kullanabilecekleri modern İbranicenin temelini attı.⁴ Bu yeni dil German kökenliydi..⁵

⁴ *Havliyyat filistiniyye*, s. 14.

⁵ *El-Arabi*, sayı 109, s. 53.

2. Siyon Liderleri Protokolleri

1897’deki Birinci Basel Kongresi’nin asıl görüşme ve tartışma konusunu teşkil ettiği sanılan ve “Siyon Liderleri Protokolleri” denilen önemli belgeler üzerindeki perde kaldırılmış bulunuyor. Bazıları Basel Kongresi’nde görüşüldükten sonra onaylanmak üzere hazırlandığı için bu protokollere 1897 kararları demeyi tercih ediyor. Bu belgeler bir rapor şeklinde yazılmıştır. Baş kısmı kayıptır. Yahûdîler’i tüm dünyanın hakimi yapma, her şeyi Yahûdîler’in çıkarlarına göre ayarlama, önce başkenti Kudüs olan isdibdata dayalı Yahûdî bir krallık kurmak, sonra eski Roma İmparatorluğu’nun başkenti Roma’ya yerleşmek amaçları gütmektedir. Bu planın Yahûdî olmayan herkese karşı düşmanlık besleyen aşırı ırkçı ruhun ve Yahûdîler’in tüm tarihleri boyunca sımsıkı sarıldıkları “seçilmiş halk” inancının kaynağı Talmud’dan beslendiği kesin.⁶ Bu protokolleri gizli kalması için sarfedilen tüm gayret ve çabalara rağmen, bir şekilde onları tercüme edip yayınlayan kişilerin eline geçti. Bu tehlikeli görevi yerine getiren kişi, Katolik kilisesi görevlilerinden rahip Sergei Nelos’tur. Sergei, kitabı ilk defa 1902’de Rusçaya çevirip yayınlamış, bunun üzerine Rusya’da Yahûdî-ler’e karşı katliamlar (pogromlar) başlamış, bunlardan birinde on bin kadar Yahûdî öldürülmüştür. Fakat Sergei, bu defa kitabı yeniden gözden geçirerek başına koyduğu bir önsözle birlikte 1905 yılında “Siyon Liderlerinin Protokolleri” adıyla yeniden yayınlamıştır.⁷ Kitap daha sonra 1911 ve 1917 yılında birer kez daha basılmıştır.⁸

[6](#) Protokollerin Talmud hükümleriyle ilişkisi konusunda bkz.b Rahip Pa-ules Hanna Mis’ad, “Hemeciyye et-taâlim es-sihyoniyye”, 1938 ve ayrıca elinizdeki kitabın III. Blm.ne bkz.

[7](#) Protokollerin orijinal nüshasının hangi dilde yazıldığı bilinmiyor. Kimine göre Fransızca, kimine İbraniceyle kaleme alınmış, rahip Sergei de Rusça’ya çevirmiştir. Protokollerin zaten Rusça olduğunu, Sergei’in ise sadece yayınlamakla yetindiğini ileri sürenler de var.

[8](#) Batılı araştırmacılar protokollerin yazarının Yahûdî yazı dünyasının en meşhurlarından “Ahadha âm” yani halkın bir ferdi adıyla yazan bir kişi olduğunu, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Filistin’e geldiği, bir süre orada yaşadıktan sonra 1927 yılında ömrünün 60 yılını siyonizm uğruna harcayarak öldüğünü belirtiyorlar.

Aynı yılın sonlarında İngiliz Morning Post gazetesinin muhabiri Mr. Mareston, Sergei’in yaptığı Rusça baskıyı - ki 1906 yılında Biri-tanya Müzesi’ne bir nüshası ulaşmıştır - İngilizceye çevirdi. Kitap, üç yıl içinde beş defa basıldı. 1919 yılında Almancaya çevirilip Berlin’de basıldıysa da, nüshaları toplatılarak basımı durduruldu.[9](#)

[9](#) M. Halife et-Tunisî, *el-hatar el-Yahûdî- protokolât hükemâ-i sihyon*, 4. baskı, Beyrut.

Protokollerin nasıl ortaya çıktığı, doğru olup olmadığı konusunda söylentiler birbirinden farklı. Kimine göre hayalidir ve gerçekte bir ilgisi yoktur; kimilerine göre ise aynen doğrudur. Sergei Nelos, kitabın başına koyduğu önsözde bir arkadaşının (muhtemelen Çarlık döneminde Doğu Rusya zâdegânlarından Alex Nikola) bu nüshayı dört yıl önce (1901’de) kendisine verdiğini, bunun bir Fransız bayanın serbest mason liderlerinden birinden çaldığı orijinal belgelere dayandırıldığını, çalma işininse Yahûdî Mason Kongresi’nin aktedildiği Fransa’da söz konusu liderle yapılan gizli bir toplantı sonunda gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bir başka rivayete ise, siyonist hareketlerini yakından takip eden Çar hükümeti, kongrenin Basel’de gizlice yapıldığı halde böyle bir şey olmadığını belirten casusları infaz ettiği, Çarlık gizli polisinin kongreyi gizlice takip ettiği ve belgeleri ele geçirdiği şeklinde.[10](#)

[10](#) Prof. Accac Nuvayhız’ın bu konuda hazırladığı ve Beyrut’ta bastırıldığı iki cilt, dört bölümden oluşan çalışması sahasında yapılan en iyi çalışmadır. Detaylı bilgi almak isteyenler oraya bakabilirler.

3. Napolyon Filistin’i sömürge yapma düşüncesini kendi çıkarları için kullanmıştır

Filistin’i siyonistleri kullanmak suretiyle sömürü haline getirme düşüncesi, ilk defa Doğuda bir imparatorluk kurma gayretine düşen Napolyon’un dikkatini çekmiştir. Napolyon, 1799’da Filistin’e karşı bir saldırı düzenlediğinde tüm dünya Yahûdîler’ine bir çağırıda bulunarak, onları sancağı altında toplanmaya teşvik etmiş; kendi deyimiyle “İsrail’in kayboyan ihtişamını Kudüs’te diklemek” için ordusunun saflarına koşturmuş ve onları Filistin’in meşrû varisleri olarak nitelemiştir.[11](#) Anlaşılan Napolyon, Yahûdîler’in Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan devletlerdeki nüfuzundan faydalanarak, amacına ulaşmak için onların yardımını sağlamaya çalışıyordu. Fakat onun bu gayreti ordusunun Akka kalesi önünde bozulmasından sonra tam bir başarısızlıkla sonuçlandı ve alelacele Mısır’ı terkederek, Abu Kîr’de kazandığı zafere rağmen Fransa’ya dönmek zorunda kaldı.

[11](#) “Filistin- Gerçek” adlı kitabın yazarı Jeffries, Filistin’i siyonistler vasıtasıyla sömürgeleştirme düşüncesinin Napolyon’dan yaklaşık altı

asır öncesine ait olduğunu belirterek, üç yüz hahamın Salahaddin Eyyu-bi'ye gelip Yahûdîler'in Filistin'e göç etme imkanı verilmesi ricasında bulunduklarını kaydeder ve şöyle der: "Salahaddin İslam ülkesini istirdat edince, o sırada Filistin'de azınlık durumunda olan Yahûdîler ondan atıfet gördüler. Burada pek az kişinin bildiği önemli ve tuhaf bir tarihi olay yaşanmıştır: Salahaddin, 1211 yılında İngiltere ve Fransa'dan gelen üç yüz hahamı karşıladı. Bunlar Yahûdîler'in Filistin'e göç etme imkanlarını araştırmak amacıyla gelmişlerdi. Fakat çalışmaları bir sonuç getirmedi." Bkz. Jeffries (P.), *Palestine- The Reality*, s. 310.

Napolyon, muhtemelen bazı Fransız yazarların Yahûdîler hakkında yazdıklarından etkilenmişti. Örneğin Prens De Lenier, 1797'de Avusturya imparatoru II. Joseph'e gönderdiği mektupta, Yahûdîler'in durumlarını iyileştirmenin ve onları Yahuda topraklarına iade etmenin gerekliliğinden bahsederek şöyle diyordu: "Onlar, geçmişte yaptıkları gibi bir ülkeyi âbâd edip geliştirmeden kaçınmazlar. Yahûdî toprakları tekrar ellerine geçtiğinde oraya hemen Batı usulü ziraat, sanayi, fen ve ticareti getirirler. Sonra Süleyman tapınağını yeniler, yağmur ve nehir sularını tarla ve bostanlarının sulanmasında kullanır, ziraat için gerekli kanallar açarlar."¹² İşte Avrupa'yı yöneten aristokrat zümrenin genel görüşleri bu noktadaydı ve Napolyon da imparatorluğunun Doğuya yayılmasını planlarken bu görüşlerin etkisinde kalmıştı.

¹² Eli Levi Ebu Asel, *Yakzat el-âlem el-Yahûdî*, s. 124.

4. ingiltere siyonizme kucak açıp sömürü projesini destekledi

Napolyon'un Doğudaki sömürgecilik projesinin başarısız olmasından sonra, büyük sömürgeci devletlerden her biri onun yolundan gitmeyi, yani kendi çıkarları için siyonizme destek vermek suretiyle Filistin'i Yahûdîler'in eliyle sömürgeleştirmeyi denedi. Sömürgecilik konusunda Batı ülkeleri arasında birinci sırada yer alan ve bu konuda hayli tecrübe edinmiş bulunan İngiltere, parsayı başka bir devlete kaptırmamak için, hemen kolları sıvayarak kendi tebaası arasındaki Yahûdîler'den siyonizm görüşünü yayacak adamlar buldu. Bunlar arasında siyonizmin ateşli taraftarlarından İngiltere tabiyetli Sir Moise Montefiore ilk sırada geliyordu. Birkaç kez Filistin'i ziyaret eden ve defalarca Mısır'a gelip giden Moise, İngiltere kraliyet sarayı ve tahtın varisesi Victoria ile oldukça samimiydi. O sıralar İngiltere başbakanı Lord Palmerston'du. Palmerston, İngiltere'nin çıkarları için Yahûdîler'in Filistin'e yerleştirilmesi projesini destekleyenler tarafından yönlendiriliyordu. 1837'de Montefiore, Filistin sancağını da içine alan Suriye'nin genel valisi ve aynı zamanda Mısır'ın yöneticisi olan Mehmed Ali Paşa'yla görüştü. Görüşmede "yüz veya iki yüz köyün elli yıllıkına İskenderiye'de geçerli icar rayiç bedeli üzerinden %10 veya 20 bedelle kendisine kiralanması" teklifinde bulundu. "Ancak, kiralanan bu köyler her türlü vergi, rüsum ve kayıttan muaf tutulacak; çiftçiler ürettikleri ürünleri dünyanın herhangi bir ülkesine satabilecekler ve bu konuda herhangi bir engelleme yapılmayacaktı." Görüşme sonunda "Mehmed Ali Paşa, Yahûdîler'in Suriye köyleri uygun buldukları köyleri satın alabilecekleri konusunda taahhütte bulundu." Genel vali Yahûdîler'in toprak edinme talebini olumlu karşıladığını belirttikten başka, isterlerse bütün Filistin'in yönetimini onlara tevdi edebileceğini de belirtti. Mehmed Ali Paşa ayrıca bu projelerini gerçekleştirme konusunda Yahûdîler'e elinden gelen her türlü yardımı yapacağı sözünü de verdi. Hatta bununla da yetinmedi ve Mısır hükümeti adına yazılı bir ferman çıkararak vaatlerini pekiştirdi. Böylece Montefiore'nin İngiliz hükümetinin isteği ve desteğiyle¹³ kendi deyimiyle Filistin'in sömürgeleştirilmesi konusundaki

çalışmaları amacına ulaşmış oluyordu. O sırada İngiltere dışişleri bakanı Palmerston, Kudüs'teki İngiliz konsolos yardımcısına bizzat bir mektup gönderdi. Mektupta “Elinden geldiğince Yahûdî-ler’i koru!” deniliyordu. Yine aynı Palmerston 1840’da İngiltere’nin Bab-ı Ali büyükelçisine bir mektup gönderdi. Bu mektupta ise şu satırlar yer alıyordu: “Sultan’ın Yahûdîler’i Filistin’e dönme ve oraya yerleşme konusunda teşvik etmesi kendisine büyük çıkar sağlayacaktır ... Bu görüşü gizli olarak Türk yöneticisine ulaştırıp, ondan açıktan açığa Avrupa Yahûdîlerini Filistin’e dönmeleri konusunda teşvik etmesini iste.”¹⁴

¹³ Age., s. 145-152.

¹⁴ *Havliyyat filistiniyye*, s. 10-11.

Sonra Mehmed Ali Paşa’yla Osmanlı hükümeti arasında savaş patlat verdi. Mehmed Ali Paşa, bir miktar Türk kumandanları esir aldıktan sonra Asitâne üzerine yürüdü. Eğer Rus ordusu devreye girmemiş olsaydı Asitâne kapıları Mehmet Ali Paşa’nın ordusu önünde açık olarak duracaktı. Büyük devletlerin devreye girmesinden sonra paşa muzaffer ordusunu Anadolu’dan çekip, Suriye vilayetini ve bu arada Filistin’i Osmanlı hükümetine bırakmak zorunda kaldı. Buralar artık Bab-ı Ali’den atanan valiler tarafından yönetilecekti. 5 Eylül 1840’da yapılan anlaşma mucibince gerçi Mehmet Ali Paşa Suriye ve Filistin’den vazgeçmişti, ama Mısır’ın yönetimi kendisine ve zürriyetine bırakıldı. Bu olay Montefiore ve hempalarının projesi için ağır bir darbe oldu. Yine de vukû bulan olaylar proje sahiplerini onu gerçekleştirme niyetinden vazgeçirmedi. 25 Eylül 1840’da meşhur İngiliz siyaset adamı Lord Shaftbury, İngiltere dışişleri bakanı Palmerston’a yazdığı mektupta “Suriye ve bu cümleden Filistin İngiliz dominyonu olmalıdır” diyerek, bunun için para ve iş gücü gerektiğini belirtti. Yahûdîler’in Filistin’i yurt edinmek amacıyla dönme konusunu incelediğimiz zaman, nüfus yoğunluğu bulunmayan bu bölgenin en az maliyetli ve garantili bir hedef gözüktüğü anlaşılabacaktır.¹⁵ Shaftbury daha sonra bir gazetede yazdığı makalede şöyle diyecekti: “Suriye ve (tabi ki Filistin) yeniden kurulduktan sonra özellikle ticari bir ülke olacaktır. Dünyanın en büyük tacirleri kim? Gerçekten, Yahûdî’nin kabiliyetleri sergileyebileceği daha uygun ve bereketli başka bir yer var mı? Rakiplerinden herhangi birinin Suriye’yi ele geçirmesi İngiltere’ye indirilmiş bir darbe olacaktır.” Güney Avustralya eski valisi Albay George Goliers ise 25 Kanun-ı Sani 1853’de İngiliz Parlamentosu’nda şöyle diyecekti: “Suriye ve Mısır’ın İngiltere’nin önemli kolonial dış ticaret bölgeleri yolu üzerinde bulunması Tanrı’nın bir lutfudur ... İngiltere’nin Suriye eli enerjisi daimi ve faal olarak harcayabilecek ve bu görevi başarabilecek tek bir halk aracıyla yenilenmelidir. Onlar bu toprağın gerçek çocukları olan İsrail oğullarıdır.”¹⁶ James Neil, 1877’de yayınlanan “Filistin’e Akış veya İsrail’in Dağınık Yakasının Toplanması” adlı kitabında şöyle diyordu: “İngiltere’nin Kuzey Amerika’yı yurt edinmede sağladığı başarının aynısını Filistin’in yurt edinilmesinde sergilemesi iklimin sıcaklığı, Araplar’ın çıkardıkları zorluklar, aktif koruma imkanlarının olmaması ve başka sebeplere binaen çok uzak bir ihtimaldir. Dolayısıyla bu hedefin gerçekleştirilmesinde Ya-hûdîler’in kullanılması teklif olunur.”¹⁷

¹⁵ N. Socolow, *History of Zionism*, II/230.

Devletler'in Filistin'de siyasî üstünlüğü ele geçirmek için girdikleri yarışta, İngiltere ve Almanya'nın 1851'de Kudüs'e ortak bir misyonerlik heyetinin gönderilmesi konusunda anlaşmaları oldukça tuhaf olaylardandır. Bu iki ülke, heyete İngiliz Anglikan mezhebine mensup bir papaz tayin edilmesi, ancak bu atamanın İngiltere kralı ile Prusya (Almanya) kralı tarafından münavebeli olarak gerçekleştirmesi konusunda anlaşmışlar, böylece Fransa'nın Katolik Hristi-yanları himaye konusunda elde ettiği hakkın bir benzerini Almanya ve İngiltere Protestanlar için elde etmişlerdir. Kudüs piskoposluk kürsüsüne ilk tayin edilen papaz ise, tanassur etmiş bir Yahûdî hahamı olan Michael Shelmon Alexander idi. Bu ortak piskoposluk kürsününün kurulmasına iten sebeplerin görünüşte dini olmasına rağmen, esasen birinci dereceden siyasî olduğu âşikârdır.[18](#)

Böylece örgütlü bir siyasi hareket ve kapitalist kurum olarak siyonizmin ortaya çıkışı için ortam hazırlanmış, İngiltere'de 1870'ler-de Suriye, Filistin ve komşu ülkeleri sömürü haline getirmek amacıyla on adet "Suriye-Filistin Kolonial Şirketi" kurulmuştur. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, 1897'de de Theodor Herzl'in başkanlığında bir Uluslararası Siyonist Teşkilatı'nın kurulması tamamlanmıştır. Herzl, "Yahûdî Devleti" adlı eserine uluslararası empyalizmle bağlantılı siyasî harekete siyonist düşünceleri sokmuş, bizzat kendisi bu işin organizatörü ve siyasî temsilciliğini üstlenmiştir. 1859-69 yılları arasında Süveyş Kanalı'nın açılması ve özellikle kanalın hisselerinin 1875'de D'Israeli için satın alınması, İngiltere'nin kanalın korunmasında bir üs olarak kullanmak amacıyla politikasını Filistin üzerine yoğunlaştırmasında etkili olmuş; bu da Filistin'in İngiltere hükümetinin himaye ve gözetiminde Yahûdîler tarafından sö-mürgeleştirilmesine yönelik siyonist projenin teşvik ve desteklenmesine yol açmıştır. Nitekim İngiltere bakanı Mr. Emery'nin hatıralarında şu satırları buluyoruz: "Biz, İngiltere'nin salt bakış açısından, Filistin'de başarılı bir Yahûdî halkının yerleştirilmesini, onların oradaki varlığı ve İngiliz siyasetinin gelişmesine hazırlayacağı fırsatlarla, hem Süveyş Kanalı'nın kuzeyden korunmasını teminat altına alması ve hem de ileride Doğuda hava yolları istasyonu rolü oynaması konusunda çok önemli bir kazanç olarak görüyoruz." İngiliz sömürgeciliğinin son bânilerinden Churchill'in hatıralarında ise şu satırları okuyoruz: "Eğer yaşarsak, sadece Filistin'de değil, Şeria Nehri'nin iki yakasını da içine alan bir Yahûdî Devleti'nin doğuşuna mutlaka şahit olacağız. Bu devlet İngiltere tacının himayesinde olacak ve yaklaşık üç veya dört milyon Yahûdî'yi barındıracak. Britanya İmparatorluğu'nun kilit çıkarlarıyla tamamen örtüşen bir olayın gerçekleştiğini göreceğiz."[19](#)

5. Filistin Avrupa emperyalizm kiskacında ve Londra Konferansı

Medeniyetler birbirini takip ederek gelişir ve yükselir, sonra da yaşlanır ve önce pörsür, arkasından silinip gider görüşü, modern Avrupa'nın empyalist liderlerinin kafasına dank edince ve

tarih boyunca Mısır’da firavunlar medeniyeti, Çin uygarlığı, Babil ve Asurî medeniyeti, daha sonra kendini gösteren Grek, Roma ve Arap-İslam medeniyetlerinin birbiri peşisıra yok olup gittiğini görünce, aynı şeyin modern Avrupa medeniyetinin de başına gelmemesi için sömürüye dayalı acil tedbirler alınması gerektiği kararına vardılar. Çünkü ödünç alınan Avrupa medeniyetinin çökmeye ve yok olmaya yüz tuttuğunu savunan düşünürler vardı.

Arap bilim adamları arasında da aynı görüşü savunanlar vardı. Örneğin İbni Haldun’a göre, devletlerin ve halkların da tıpkı insan gibi belli bir ömrü vardır. İbni Haldun, halkların rahat ve lükse alışıp, zevk ve şehvet aleminde gezinmeye başladıklarında, artık yok olmasına yol açan bazı müzmin hastalıklardan yakasını sıyıramayacağını kaydetmekteydi. Söylendiğini göre Napolyon da Avrupa’nın yaşlandığını belirterek, gelecekte gücün iki bakır sahada olduğuna işaret etmiş: Azgın ve saldırgan gençliğiyle Amerika ve şu andaki ezilmişliğine rağmen yeniden bir güç olarak patlayacak olan Rusya.

İhvan-ı Safa ve Hallan el-Vefa risalelerinde (s. 182-183) devletler ve imparatorluklar konusunda hemen hemen aynı şeyler söylenmiştir: “Bilesin ki, mülk ve devlet, her devirde ve zamanda, bir halktan diğer halka el değiştirir. Yine bilesin ki, her devletin bir başlangıç, yükseliş ve bitiş tarihi vardır. O devlet son sınırına geldiğinde, onun kaderi çöküş, erimedir; halkında bir bıkkınlık ve bezginlik başlar. Son iki durumda zaman zaman güç ve kuvvet gösterileri izlenir; bunlar bir artar bir eksilir ve bu durum bir sonrakinin öncekinin yerini alması, öncekinin de yerini bir sonrakine bırakmasına kadar devam eder.”

Bugünkü Avrupa medeniyetinin çökeceğini kesin bir dille haber veren ilk kişi, Alman filozofu Oswald Spengler’di. Ona göre insanlık tarihi sürekli ileriye giden düz bir çizgi değildir; fakat birbirini takip eden gelişim ve çöküş devreleridir. Her bir medeniyet insan gibidir; doğar, büyük, gelişir, yaşlanır, pörsür ve ölür. Sonra dünyanın başka bir yerinde başka bir uygarlık dönemi başlar vs..²⁰ Spengler şöyle diyordu: “Böcekler insanlara benzerler. Çünkü onlar da doğar, büyür, yaşlanır ve ölürlər. İnsanlar biyolojik hücrelerden oluşurlar. Uygarlık ise, tıpkı vücudumuzda her sekiz yılda bir değişen hücreler gibi ölen ve arkasında yeni nesiller bırakan insanlardan teşekkül ederler.”

²⁰ Spengler, akademik bir kariyeri olmamasına rağmen Dusseldorf ve Habsbourg’da 1910’a kadar görev yaptı. 1918 sonlarına doğru Almanya’da kitap vitrinlerinde “Batının Çöküşü” adlı kalın bir kitap yer alacaktı. Okuyucular ilk önceleri bu kitabı farkedemediler; fakat daha sonra gelecekte olacaklarla ilgili bir rapor durumundaki bu kitabın önemini keşfettiler. Kitap, Batı medeniyetinin henüz tanışmadığı sonunu anlatıyordu. Kısa süre zarfında üst üste baskılar yaptı. Aradan on yıl geçtikten sonra ise tirajı yüz bini aştı. Gerçi Spengler’in akademik bir kariyeri yoktu, ama eserinde uygarlıkları birbiriyle karşılaştırarak, tarihin de biyoloji veya fizik gibi bir bilim dalı olabileceğini ortaya koyuyordu. (Bkz. Uygarlığın Çöküşü, Colin Wilson, Beyrut, 1971, s. 126-142).

Arnold Toynbee de Spengler gibi tarihte doğan, gelişen, sonra yaşlanıp ölen uygarlık dönemleri olduğuna inanıyor, fakat bunun şu andaki uygarlık için söz konusu olmadığını, çünkü onun tarihten ibret alıp tehlikeyi gördüğünü, bu yüzden aynı şeyin tekrarına izin vermeyeceğini savunuyordu.²¹

²¹ Ahmed Bahauddin, *Hudarât tezdehir sümme tehvi*, Mecellet el-arabi el-kuveytiyye, sayı 209, Nisan 1976, s. 6-13.

Sömürüye dayalı Avrupa uygarlığının bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu görüşünden hareketle 1905’de Londra’da düzenlenen gizli konferans 1907 yılına kadar devam etti. İngiltere başbakanlık

makamında oturan Sir Campbell Bannerman, aynı ortak çıkarları olan devletlerin tek bir sömürü cephesi oluşturması amacıyla İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Portekiz, İtalya ve İspanya'yı bu konferansa davet etti. Ona göre bir yandan Almanya'nın yeni sömürgeci yayılışını durdurmak, İngiliz sömürgeciliğini ise koordineli bir şekilde genişletmek bu devletlerin ortak çıkarıydı. Sonuçta adı geçen devletler, aralarında dostluk dayanışması konusunda anlaşarak, mevcut durumu incelemekle görevli bir uzmanlık komisyonu oluşturulmasını ve konferansa katılan devletlerin ortak sömürü çıkarlarının gelişimini teminat altına alacak tavsiyeler ve teklifler hazırlanmasını kararlaştırdılar. Böylece sömürgeci devletlerin ortak çıkarları, aralarındaki siyasî anlaşmazlıklara rağmen, bu konuda koordine-li bir çalışmaya itelemiş oldu. Sir Campbell Bannerman, meşhur tarihçi, sosyolog, coğrafyacı, ekonomist, petrol, tarım ve kolonializm tarihi uzmanlarından oluşan bir konferans düzenleneceğini duyurdu. Bunlar arasında tarih araştırmaları ve Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla ilgili çalışmalarıyla ünlü J. James, Napolyon imparatorluğunun doğuşu ve çöküşü konusundaki kitabıyla ün yapan Sorbon'lu Louis Madeline ve diğer birçok ünlü bilim adamı ve profesörler de vardı. Bannerman, üstlendiği görevle ilgili olarak konferansta yaptığı konuşmada şu sözleri söylüyordu:

“... İmparatorluklar doğar, genişler, güçlenir, sonra bir noktaya kadar istikrarlı bir hayat yaşar, arkasından yavaş yavaş çözülmeye başlar ve en nihayetinde yıkılırlar. Örneğin Roma, Atina, Hint, Çin, onlardan önce ise Babil, Asurî, Firavun imparatorlukları ve benzerleri vardı. Şu anda gücünün zirvesine ulaşan Avrupa emperyalizminin sonunu geciktirecek veya çöküş ve dağılışını engelleyecek sebep ve araçlarınız var mı? Avrupa eski bir kıtadır. Kaynakları tükenmiş ve bitmiştir; halbuki hâlâ gençlik günlerini yaşayan, daha fazla ilme, organizyona ve refaha koşan başka bir dünya var! Efendiler, işte sizin göreviniz budur ve refah ve hükümranlılığımız bu görevin başarısına bağlıdır!.. “

Böylece konferansa katılanlar imparatorlukların tarihini, gelişimlerini, nasıl doğup, yayıldıklarını ve arkasından çözülerek yıkıldıklarını, sebep ve sonuçları itibariyle incelediler. Arkasından günümüzde mevcut imparatorlukların tarihi gözden geçirildi ve bir yıldan daha aşkın bir süre sonra, ulaşılan sonuç gizli bir rapor halinde İngiltere dışişleri bakanlığına takdim edildi. Dışişleri bakanlığı durumun tehlikeli olduğunu görünce dosyayı İngiltere sömürgeler bakanlığına havale etti. Bu rapor daha sonra sessiz sedasız ortadan kayboldu. İkinci Dünya Savaşı'na kadar unutilan bu rapor, siyonist bir İngiliz gazeteci tarafından Filistin'deki Yahûdî milli yurdunu savunma amacıyla neşredilerek, İngiliz hükümetinin görüş ve kararları, uluslararası sömürgeci devletlerin bu konudaki fikirlerine istinaden İsrail'in kuruluşunun sosyo-ekonomiko-politik yönden Avrupa, çıkarları ve Doğu üzerindeki hakimiyeti için gerekli olduğu belirtildi.²²

²² *Es-sakâfet el-kavmiyye el-iştirâkiyye*, Dimaşk, 1972-73, s. 71.

Raporun en başında, öncelikle tüm kıtalarda çıkarları olan İngiltere olmak üzere eski dünyadaki sömürgeci devletlerin çıkarlarıyla, Fransa'nın Afrika kıtasında, Çin-Hindi'nde ve Pasifik Okyanusu'ndaki çıkarları gözler önüne serildi. Orada ayrıca İtalya'nın Libya'da, İspanya'nın Fas ve Atlanta Adaları'ndaki hayati çıkarlarına değinildikten sonra, dünya hakimiyet bölgelerine taksim edilerek,

itilaf devletlerinden her birine bir veya birkaç bölge tahsis edildi. Bundan başka tüm sömürgeci devletlerde ortak temel bir gerçeğe değinilerek, Akdeniz'in itilaf devletlerinden her biri için şu anda ve gelecekte sömürü ve çıkarların korunması konusunda atar damar durumunda olduğu belirtildi. Gerçekten de Akdeniz onlar için Doğu ile Batı arasında bir köprü, Asya ve Afrika'ya bağlanan tabii bir geçit, yolların kesişim noktasıydı. Avrupa ortak çıkarlarını korumayı amaçlayan herhangi bir projenin gerçekleşmesi için bu denizin, güney ve doğu sahillerinin hakimiyetinin elde tutulması gerektiği vurgulandı. Çünkü bu bölgeye hükmeden, dünyaya da hükmederdi.²³

²³ Age., s. 74.

Araştırmacılar, tarihteki imparatorlukların yıkılış sebeplerini gözler önüne serdikten sonra, kolonializmi tehdit eden, kolonialist imparatorluğunu yıkacak ve önceki imparatorluklar gibi yok edecek olan tehlike kaynağını açıkladılar. Buna göre tehlike Akdeniz'de, özellikle güney ve doğu sahillerinde, "Asya'yı Afrika'ya bağlayan dar koridorda" olabilirdi. Bu dar koridor Avrupa'nın can damarı durumundaki Süveyş Kanalı, Kızıldeniz'in iki sahili, Hint Denizi sahilleri ve Arap Körfezi'nden dolaşarak Hindistan'a ve doğudaki sömürgeci imparatorluklara açılan yolların bulunduğu Basra Körfezi'ne doğru uzanıyordu. Bu geniş bölgede ise ortak tarihe, dine, dil ve görüşlere sahip tek bir halk yaşıyordu... "Bu bölgede yaşayan halk, ideal ve hedeflerini fiilen birleştirir ve bu güç tek yumruk haline gelirse, bölgede durum ne olur?"

Rapor önce şu soruları soruyor;

"Batı sanayi devriminin birikimleri ve modern teknoloji bu bölgeye girerse ne olur? Eğer bu halklar bilim, eğitim ve kültüre ağırlık verirse ne olur? Eğer bu bölgede yaşayan halklar bağımsızlıklarını elde eder ve kendi tabii servetlerine sahip çıkarlarsa ne olur?"

Sonra şu cevapları veriyordu:

"İşte o zaman sömürgeci imparatorluklar sonlarını getirecek bir darbe alırlar; sömürge rüyaları sona erer; imparatorluğun ana damarları kesilir ve Roma ve Bizans imparatorluklarının çöktüğü gibi çöker."²⁴

²⁴ Age., s. 73-74.

Raporun can alıcı kısmı ise şöyle:

Asya ve Afrika'da anti-kolonial tehlike zayıftır, ama asıl büyük tehlike Akdeniz'dedir. Bu deniz, Doğu ile Batı arasında bağlantı noktası, dinler ve uygarlıklar havzasıdır; güney ve doğu sahillerinde ortak tarih, din ve dil birliğine sahip bir halk yaşamaktadır. Bunlar, bir araya gelebilmek ve kenetlenebilmek için her türlü vesileye sahiptirler. Devrim mücadeleleri ve tabii servetleri bu araçların dışındadır. Batının sanayi devrimi ve modern imkanları bu bölgedeki halkların eline geçer de, eğitim ve kültür seviyesi yükselirse ne olur? Böyle bir şeyin olması demek, Batı sömürgeciliğinin kesin sonu demektir ve dolayısıyla bunun önünü almak için şu tedbirlere baş vurulmalıdır:

1. Orta çıkarları olan devletler bu bölgeyi parçalara ayırmaya.. halkını bölünmüşlük, gericilik ve cehalet içinde bırakmaya devam etmelidirler.

2. Bu bölgede Afrika'yı Asya'dan ayırmak gerekir. Konsey bunun için güçlü ve yabancı, Avrupa'yı eski dünyaya, aynı zamanda her ikisini Akdeniz'e bağlayan köprüyü elinde tutan bin insan engeli konulmasını tavsiye eder. Öyleki Süveyş Kanalı'na yakın bu bölgede, empar-yalızmin dostu ve bölge halkının düşmanı dost bir güç oluşsun.”²⁵

²⁵ Bkz. *Vesâik et-tedahhul el-ecnebî fi'l vatan el-arabi*, derleyen Mûsa Kazım et-Tunisi, Dimaşk, 1972, 1/47-48; Dr. Ahmed Şelebi, *El-Yahûdîyye*, t. 3, 1972, s. 99-102.

Yukarıdan anlatılanlardan Filistin'in kader ve geleceğinin bu raporla belirlendiği görülmektedir.

Bu raporun yayınlanmasından sonraki olaylar da açıkça gösteriyor ki, İngiliz siyaset uzmanları ve onlarla aynı ortak çıkarları bulunan devletler, teklif edilen programın uygulanmasını sağlayacak tüm olanakları dikkatli bir şekilde gözden geçirmeye başladılar. Böylece Balfour Bildirisi ve bölgenin tam ortasına İsrail dikeninin ekilmesi suretiyle “bölge halkına düşman, fakat emperyalistlerin dostu” garip bir güç unsuru beşeri engel olarak dikildi.

Bu noktada siyonizm yeni bir sömürü planı olarak değerlendirildi; 1907'den sonra İngiliz sömürgeciliği ve uluslararası siyonizm, Filistin'in Arap kimliğini ortadan kaldırıp, yerine bir “İsrail Devleti” kurmak için kol kola gezmeye başladılar. O sıralar sömürgeciliğin baş aktörü durumundaki İngiltere, siyonizmin elinden tutarak, Filistin'de bir İsrail Devleti'nin kurulması için uluslararası siyonist liderlerle bir anlaşma yaptı, arkasından da planın uygulanması için siyonist liderlerle sırt sırta verdi. Sonra bölge ülkelerinin kendi aralarında bir birlik kurmasını önleyici siyasî planlar devreye sokuldu. Halkın eskiden olduğu gibi cahil ve geri kalmışlığının devamının sağlanması içinse, İngiliz sömürgeciliği işgal altındaki topraklarda ve güdümlü ülkelerde aşiret yapısını canlandırmaya çalıştı. Canlandırılan aşiret sistemleri, yüzlerce yıldan beri sürdürülen âdet ve gelenekleri korumayı hedefliyordu. Böylece Arap toplumunun bölünmüşlük ve parçalanmışlık halinin devamı için kabilelerin toplumdaki rolü ve sosyal ağırlığı ön plana çıkarılacaktı. Örneğin Irak'ta İngiliz işgal kuvvetleri yönetimi 1918'de aşiret davalarıyla ilgili bir nizamname yayınladı. İngiliz Yüksek Komiser-liği'nin destekçilerinden Mr. Henry Dubbes'in hazırladığı bu nizamname, mahalli aşiret geleneklerinin yaygınlaştırılarak, yok olmaktan kurtarılmasını amaçlıyordu. 1958 Temmuz devrimiyle birlikte iptal edilinceğe kadar bu sistem yürürlükte kaldı. Ayrıca 1932 yılında çıkarılan 50 no.lu arazi hukukunun düzenlenmesi kanununa binaen - araziler aşiretin ortak mülkü olmasına rağmen - toprakları aşiret reislerine dağıttılar. İngilizler, çıkarılan kanunun uygulamasını ise geniş yetkilerle donattıkları aşiret reislerine verdiler. Böylece Irak'ta halkın ideallerini ve kurtuluş arzularını bastırma konusunda tabii müttefikleri ve ortakları olan sömürgecilere sempatizan bir feodaller grubu türedi. 1958'de devrimden sonra çıkarılan toprak reformu kanunuyla feodallerin mülkiyet hakları sınırlandırılarak, önceki kanun geçersiz hale getirildi.

Ürdün'de ise İngiliz yetkilileri 1924'de ilk aşiret mahkemeleri kanununu çıkardı, fakat 1936'da bu kanunu ilga ederek, aşiretlerin denetimi ve aşiret meselelerinin halli konusunda ordu

başkumandanlığına geniş yetkiler verildi. Filistin'e gelince, İngiliz Yüksek Komiserliği, orada da aynı amaçla bazı kanunlar koydu. Bu kanunlar günümüzde dahi Ürdün'ün Batı Şeria denilen bölgesinde uygulamadadır.²⁶ Fransızlar da, Suriye de, aynı yolu takip ettiler. 1940'da çıkarılan aşiretler kanunuyla Şam ovasındaki aşiretler devlet içinde devlet haline getirildi. Prof. Habib Câmânî bu konuda şöyle der: "Sömürge yönetimi bir grup insana kanunlara karşı çıkma imkanları tanıdı!.. Bunlara derebeylik imkanları tanındı ve askerî hizmetten muaf tutuldular. Silah taşımalarına izin verildi. Vergiden de muaf tutulan bu insanların zayıflardan vergi almalarına imkan dahi sağlandı. 1958'de çıkarılan tarım reformu kanunuyla Suriye yöresindeki feodal sistem iptal edildiği gibi, en az onun kadar zararlı olan aşiretler kanunu da rafa kaldırıldı. Bu tuhaf kanunun iptal edilmesiyle mazinin karanlık bir sayfası kapanmış oldu. Çünkü bu kanun, vatanın evlatlarını bölmek isteyen emperyalistler tarafından hazırlanmıştı."²⁷

²⁶ Faruk el-Keylani, *Şeriat el-aşâir fi'l vatan el-arabi*, s. 83-85.

²⁷ Habib Câmânî, *Mecellet el-Mûsavver el-Mısriyye*, sayı 10, 1958.

Campbell Komitesi'nin raporunun hazırlanışından sonra, sömürgeciliğin ilan edilmemiş bu kör savaşta bir diğer hamlesi ise fasih (kitabi) Arapçaya karşı oldu. Bu savaşta her türlü saptırma ve çarpıtma silahları devreye sokuldu. İyileştirme, geliştirme ve modern çağa uygun hale getirme bahanesiyle aynı dili konuşan insanları birbiriyle anlaşılamaz hale getirmeyi amaçladılar. Böylece Arap ülkelerinin bir başından öbür başına kadar birbirini anlayan, aynı dili konuşan insanlar, aralarındaki kutsal bağı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar...

Çok geniş bir coğrafyada yaşayan Araplar, değişik mahalli lehçeler kullanmalarına rağmen, kitabi Arapçayla birbirleriyle rahatça anlaşabilirlerdi. İşte emperyalizmin en büyük amacı bu bağı ortadan kaldırmaktı. Bu yüzden olmadık uydurukça kelimeler ve deyimler türeterek Arapçaya saktular. Her ülkeyi kendi sınırları içinde değişik bir kitabi Arapça kullanmaya özendirdiler. "Modern dilin yazı dilinden farklılığı, kültürel geri kalmışlığın en önemli sebeplerindendir" gibi saçma bir iddia ile Mısır, Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerinde sokak lehçelerinin esas alınması; Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesi, bazen de gramer kurallarından bazılarının tadil edilmesi tekliflerinde bulundular. Vakıa, emperyalizm, kitabî Arap-çaya karşı başlattığı hamlesinde kendisine yardımcı olacak kişiler de buldu. Kur'an Arapçası yerine kitabî Arapça olmayan her lehçeyle yazılan ve halk edebiyatı denilen modern edebiyatının oturtulması teklif edildi. Gerçekte bu, genel olarak Müslümanları, özel olarak ise Arapları kendi içinde parçalamak, dil, din ve kültürel açıdan birbirinden uzaklaştırmak için ortaya atılmış sinsi bir plandı. Emperyalizm bu planında belli bir başarı sağlamış bulunuyor, fakat genel olarak yolu kesilmiş ve başarısızlığa uğramış sayılır...

Sokak dilini geliştirip, yazı dilinin yerine konulması konusundaki ilk çalışmalar, XVIII. Yüzyılın başlarında Avrupa ülkeleri avamca Arap lehçelerinin öğretilmesi için özel enstitüler açtıkları zaman kendini gösterdi. Bu enstitülerin açılışından maksat büyükelçiler, konsoloslar, diplomatik kişiler mezun etmek; değişik Arap ülkelere gelip giden kişi ve heyetlerden başka casuslar yetiştirmekti. Bu enstitülerdeki tedrisat heyetleri, o sıralar ülkelerinde yaşayan Batılılaşmış veya Batı hayranı

kişilerden yardım aldığı gibi, onlardan avamca kitaplar yazmalarını da istediler. Vakıa, bazı oryantalistlerin sırf bu amaçla Arap ülkelerine gelerek, eser ve makalelerini avamca yayınlamak suretiyle ağırlıklarını koyuncağa kadar bu tür çalışmalar kitabî Arapçaya fazla bir zarar veremedi. Bu oryantalistler arasında en dikkat çeken Dr. Wilhelm Sabata'dır. Karl Vollers de (1857/1909) da onun izinden gitti. Her ikisi de Alman asıllı olan bu iki kişi, Mısır kütüphaneler müdürü olarak görev yaptılar (!). Mısır avam dilinin esas alınmasını ve Arap harflerinin Latin harfleriyle değiştirilmesini ilk teklif eden de 1880 yılında "Mısır Avamcası Grameri" adlı kitabını yayınlayan Sabata olmuştur. Onun ardılı Vollers ise bir adım daha atarak Mısır avam dilinin Latin harfleriyle yazılması teklifinde bulunmuştur..[28](#)

[28](#) Emperyalistlerin Arap dilini yozlaştırma gayretleriyle ilgili bu bilgiler, Türk okuyucusunu fazla ilgilendirmediği için yaklaşık üç sayfalık kısmın çevirisi atlanmıştır. (çev.)

6. El-Ariş ve Sina Yarımadası'nın sömürgeleştirilmesi düşüncesi

Daha önce belirtildiği gibi, Herzl'in Yahûdîler'e bir yurt sağlama ve orada bir Yahûdî devleti kurma projesinde asıl hedef Filistin'di. Ancak, onun Yahûdîler'in Filistin'e göç etmesi için Sultan Abdulhamid nezdinde yaptığı dolaylı ve dolaysız girişimlerin tamamı başarısızlıkla sonuçlandı.[29](#) Bu durum karşısında Herzl, Yahûdîler'i kullanmak suretiyle, Filistin'i sömürgeleştirmeye yönelik asli projesini gerçekleştirmek için önce el-Ariş ve Sina Yarımadası'nı sömürgeleştirmeyi hedefleyen, bu yüzden başından beri siyonizm davasına sempatiyle bakan ve destek veren İngiliz hükumetine yönelerek, 1902'de Londra'yı siyonist hareketin merkezi haline getirdi. Herzl, İngiliz yetkililerden büyük bir teşvik gördü ve İngiltere Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberline'la görüştü. Chamberline, ona el-Ariş ve Sina konusunu açtı. Herzl, hatıralarında görüşme sonunda İngiliz bakana, Sina Yarımadası'nda bir Yahûdî kolonisi kurulmasına izin verip vermeyeceğini sorduğunu, bakanınsa İngiltere'nin Mısır'da yüksek temsilcisi Lord Cromer'in izin vermesi halinde "evet" cevabını verdiğini kaydediyor. Ertesi gün Herzl, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansedon'la görüşür. Bakan ona el-Ariş ve Sina Yarımada-sı'nda Yahûdî kolonileri kurulması fikrini desteklediğini belirterek, Lord Cromer'e Herzl'in temsilcisini karşılayıp, yardımcı olması yönünde bir tavsiye mektubu yazacağını söyler. Neticede Herzl'in Gre-enberg denilen temsilcisi Lord Cromer ve o zamanki Mısır başbakanı tarafından güler yüzle karşılanır. Lord Cromer konunun araştırılması için bir uzmanlar heyeti gönderilmesine, çölün Nil suları ile sulanma imkanının bulunup bulunmadığının incelenmesini teklif eder. Fakat gönderilen heyet çölün Nil'den sulanma projesini ger-çekleştirilmez bulunca, Herzl bu plandan tümüyle vazgeçer.

[29](#) T. Herzl, Sultan Abdulhamid'le C. De Newlinsky adlı Bab-ı Ali'yle yakın ilişkileri bulunan bir kişi vasıtasıyla temasa geçerek, Filistin'de Ya-hûdîler'e Venedik Cumhuriyeti gibi bağımsız bir yerleşim birimi kurma izni vermesini, bunun karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün dış borçlarını ödeyecekleri teklifinde bulunmuş, fakat aldığı kati cevap şu olmuştur: "... Benim bir karış toprak vermem söz konusu olamaz. Zira, istenen toprak bana ait değildir. O, milletime aittir. Bu devleti kuran ve kaniyla besleyen milletime... Herhangi birisine vermek veya bizden koparılmasına razı olmaktansa, yeniden kanımızla yıkamayı tercih ederiz. Benim Suriye ve Filistin'den gelen iki alayım Plev-ne'de son neferlerine kadar şehit oldular. Türk İmparatorluk toprakları bana değil, Türk milletine aittir. Bu imparatorluğun hiçbir parçasını hiçbir kimseye veremem. Yahûdîler şimdilik milyarlarını biriktirsinler. Kim bilir, bir gün bu imparatorluk paylaşılsa, onlar da istediklerini belki de bir şey ödmeden elde edebilirler. Fakat ancak kadavramız paylaşılır, canlı vücuttan parça koparılmasına müsaade edemem." Bkz. N. Barbour, *Nisi Dominus- A Survey of the Palestine Controversy*, Lon-don, 1946, s. 45.

Dr. Keylanî, Herzl'in hatıralarının tamamından faydalanarak (özellikle, 4. cilt, s. 1302) Sultan Abdulhamid'in Herzl'le yapılan uzun görüşmelerden sonra 1902'de 1 600 000 Sterling mukabilinde Yahûdîler'e Irak, Suriye ve Anadolu'da yerleşim hakkı vermeyi, ancak Filistin'i istisna tuttuğu, ancak Herzl'in bunu reddettiği görüşünü ileri sürmektedir. Okuyucu Türk general Rifat Atılhan'ın "İslamî Saran Tehlike" adlı kitabında, siyonistlerin Yahûdîler'e Filistin'de imtiyaz vermeyi reddettiği için Sultan Abdulhamid'in devrilmesi konusunda oynadığı rolü, ona karşı düzenlenen suikastte parmağı bulunduğuylla ilgili açıklamalarını detaylı bir şekilde bulabilir.

7. Uganda, Mozambik, Kongo projeleri ve tekrar Filistin'de ısrar

Sina Yarımadası projesinin yatması üzerine, Chamberline, Herzl'e Yahûdîler'in Doğu Afrika'da Uganda'ya iskan edilmeleri teklifinde bulunur. Portekiz hükümetinden Mozambik için izin alınması konusunda girişimlerde bulunulur. Bu arada Kongo'nun da Yahûdîler'e iskan sahası olarak açılabilceği görüşü savunulur, fakat Herzl, tüm bunların Filistin'in yurt edinilmesini ön gören siyonist planda bir değişiklik yapmayacağını belirterek, "nihai amacımızı bir gün gerçekleştirme konusundaki ümitlerimiz, şimdi öncekinden daha da güçlüdür, siyon yurdu uğruna vereceğim mücadele yanıımızda yer alan yeni güçler sayesinde güçlenecek, büyüyec ve artacaktır" der. Fakat Herzl'in 3 Temmuz 1904'de ölmesi üzerine Filistin dışında bir yerde Yahûdî yurdu edinme fikriyle ilgili tüm siyonist projelerden vazgeçilir. Böylece yeni siyonist yönetim, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'de daha iyi dostlar ve müttefikler bulan Heim Weizmann önderliğinde çalışmalarını devam ettirir. Artık işleri kolaylaşmıştır. Çünkü Filistin İngiltere'nin eline geçmiş; siyonist örgüt de 1908'de Hayfa'da ilk ofisini Jews Monetary Fund'un yardımıyla açmıştır.

1909'da bir bölgede yeni yerleşim birimi açılmasıyla birlikte Tel-Aviv şehrinin temeli atılır. Siyonist malî kuruluşlar, toprak satın almak, vatandaşları eğitmek ve meslek okulları açmak suretiyle Filistin'de milli bir Yahûdî yurdu kurma faaliyetine girişir. Zaten I. Dünya Savaşı arefesinde Filistin'e 40 bin civarında Yahûdî yerleştirilmiş, fakat savaş sebebiyle çalışmalar askıya alınmıştı. Yahûdî-ler, savaş biter bitmez siyonist faaliyetlerini dünya çapında yürütmeye tekrar başladılar. 1919'da Londra'da düzenlenen siyonist kongresiyle birlikte Filistin içlerinde siyonist hareketin örgütlenmesi kararlaştırıldı ve bunu Yahûdî Ajansı'nın kurulması takip etti. Bu ajans, örgütün siyasî faaliyetlerini, organizasyon, maliye, propaganda ve göç işlerini yürütecekti. Bir sonraki yıl, yani 1920'de yine Londra'da düzenlenen kongrede ise iskan ve sömürü-leştirme faaliyetleri için yeni bir ulusal fon oluşturuldu.³⁰

³⁰ Hayri Hammad, *es-Sihyoniyye*, s. 43-49.

8. Yahûdîler'in Irak'a yerleştirilme faaliyetleri

Almanya'nın Irak işleriyle sorumlu bakanı Dr. Gruba, hatıralarında şöyle diyor: "Bazı Yahûdî-İngiliz-Fransız teşkilatları, Doğu Avrupa'dan getirilecek Yahûdî çiftçi grupların Irak'a yerleştirilmesi için, ziraatle uğraşan fakat ahalisi seyrek olan bölgede toprak genişletme ve su getirme konusunda defalarca teşebbüslerde bulundular. 1908'de merkezi Londra'da bulunan ve Paris'deki "İsrail Birliği Cemiyeti"yle yakın temasları olan "Yahûdî İskan Cemiyeti" Fransız Yahûdîsi Niego'yu iskan konusunu araştırmak üzere Bağdat'a gönderdi. Niego, Bağdat'ta dört veya beş ay kadar kaldı.. Elli bin Rus veya Polonya Yahûdîsinin yerleştirilmesi teklifinde bulundu. Türkiye Maliye Bakanı Cavid

Bey de projeyi destekledi, fakat Abdulhamid şiddetle reddetti.. Bu defa Kral I. Faysal 1933 Eylülünde Londra'ya yaptığı ziyaret sırasında, Dicle'nin aşağı akımlarına, Aziziye ile Kût arasına yüz bin Yahûdî'nin yerleştirilmesi teklifiyle karşılaştı. Irak hükümetine de meseleye olumlu yaklaşması halinde bazı maddi çıkarlar, özellikle önemli miktarda kredi verilmesi teklif edildi. Getirilecek bu yüz bin kişi Almanya'da yaşayan

Yahûdîler'den oluşacaktı. Kral Faysal teklifi görüşülmek üzere Irak hükümetine iletti..."³¹

³¹ *El-Irak fî müzakkerât ed-diplomasiyyîn el-ecânib*, Necdet Fethi Safvet çevirisi, 1969, s. 123-124.

9. I. Dünya Savaşı'ndan sonra siyonist faaliyetler

I. Dünya Savaşı sonlarında Filistin'in müttefikler tarafından işgal edilmesinden sonra kapı artık siyonistler önünde sonuna kadar aralanmıştı ve Yahûdîler Filistin'de bir Yahûdî Devleti kurmaya yönelik planlarını gerçekleştirme yolunda canla başla mücadele veriyorlardı. Balfour Bildirisi 1920'deki San Remo konferansında kabul edildikten ve özellikle 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti'nin Filistin'in İn-gilizler'in mandası olarak onaylamasından sonra, İngiltere'nin Filistin'de uygulayacağı resmi politikası olarak tasvip edildi ve böylece siyonist örgüt bu ülkeye daha çok miktarda Yahûdî getirme ve orada ulusal bir Yahûdî yurdu kurma çalışmalarını hızlandırdı. I. Dünya Savaşı arefesinde Filistin'e yerleşen Yahûdîler'in sayısı 40 iken, bu rakam 1919'da 55 000, 1925'de 107 000, 1935'de 300 000 ve 1948'de ise 650 000'e ulaştı.³² İngiliz manda yönetimi Yahûdî Devleti'nin kuruluşunun ilan edilme vakti geldiği kanaatine vardıktan sonra, meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşıdı ve böylece 24 Mayıs 1948'de Filistin'in taksimi ve İsrail'in kuruluşu resmen onaylanmış oldu.

³² Hayri Hammad, *es-Sihyoniyye*, s. 76.

Weizmann, savaş sırasında müttefiklerin yanında yer alarak çarpışmalara katılacak bir Yahûdî taburu oluşturulması konusunda İngiliz hükümetini ikna etmeyi başarmıştı. İşte İsrail Devleti'nin kuruluşun ilanından sonraki dönemde savaşacak olan İsrail ordusunun çekirdeğini de bu tabur oluşturmuştur. Bu taburun kendine ait bir sancağı vardı ve aynı sancak daha sonra İsrail'in bayrağı olacaktır.

Böylece bir milyon Arap kendi vatanından sürülürken, İngiltere'nin İsrail oğullarının Filistin'de hakları olduğuna dair saçma iddialarına istinaden dünyanın dört bir yanından Yahûdîler akın akın bu ülkeye gelmeye başladılar.

10. Amerika'da siyonist faaliyetler

Uluslararası Yahûdî Ajansı'nın I. Dünya Savaşı sırasında faaliyetlerini Amerika'ya taşıma kararı alması, Filistin meselesinin uluslararası bir boyut kazanmasına yol açtı. Ancak, siyonist hareket hızlı bir şekilde ABD'de yoğunlaşmasına rağmen, Filistin'de mandater devlet hâlâ İngiltere olduğu için, Londra bu hareketin merkezi olma özelliğini sürdürdü. Fakat bu arada siyonist hareket Amerika'da

gittikçe güçlenecek ve amaçlarını gerçekleştirmek için İngiltere hükümetine baskı yaptıracak güce erişecekti.

Siyonist hareket, II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin yıldızının artık sönmeye başladığını görmüş, bu yüzden Amerika'yı kendisine merkez edinmeyi kararlaştırmıştı. Çünkü artık İsrail'in varlığını sınırlamayı ve onu Britanya İmparatorluğu'nun tekerine bağlayıp, kendi sömürgeci çıkarları için kullanmayı hedef edinen İngiltere'nin yanında kalmayı güvenli bulmuyordu. Böylece Amerika işçi sendikalarından başka, cumhuriyet ve demokrat parti milletvekilleriyle temaslar kuruldu. 1944'e gelindiğinde 33 vilayetin parlamenterleri siyonist talepleri teyit eden tavsiye kararları yayınladılar. Bunu siyonistlerin Amerikan Kongresi'nin desteğini sağlama konusunda sar-fettikleri çabalar izledi. Amerikan kamuoyunun Filistin meselesi hakkındaki bilgisizliğinden faydalanarak, birkaç yıl gibi kısa bir zamanda arzuladıkları desteği sağladılar. Böylece Amerikan parlamento seçimlerinde önemli bir rol oynamaya başlayan siyonizm, bu ülkenin nüfuzunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladı.

11. Arap müsamahası ve Arap ülkelerindeki siyonist propaganda

Siyonizm, Araplar'ın semavî dinlere karşı müsamahakâr tutumundan faydalanarak, çoğu İngiltere'nin nüfuzu altında bulunan Arap ülkelerinde kendi propagandasını yapmak için uygun bir zemin bulmuştu. Siyonist hareketin merkezi ve yayınlarını basma imkanlarını bulduğu ülke Mısır'dı. Bu yayınlar arasında 1934'de Kahi-re'de Arapça olarak basılan "Yakza el-âlem el-Yahûdî" (Yahûdî Dünyasının Uyanışı) ve siyonist Yahûdî yazar Eli Levi Ebû Asel tarafından kaleme alınan kitabı şaşkınlıkla okumuştum. Bu kitapta yazılanlar oldukça tuhaf şeylerdi, fakat onun bir Arap ülkesinde basılmış olması hepsinden daha tuhaftı. Yazar, eserinde Herzl'i Mûsa'nın yardımcısı olarak görüyor, onun Yahûdîler'in Filistin'e yerleşmesi konusunda Mûsa'nın üstlendiği görevi tamamlamak için gönderildiğini, siyonist hareketin de sadece Mûsa'nın halkına karşı yüklendiği görevin tamamlayıcısı olduğunu ileri sürüyor ve dolayısıyla Herzl'i kutsal sayılması gereken peygamberler arasına yerleştiriyordu. Eli Levi, kitabında aynen şöyle diyordu: "Daha önce siyonizm kulesini diken ve kolonlarını atan, onun siyasi kurallarını açıklayan ilk kişinin Mûsa olduğunu belirtmiştik. Gerçekler göstermiştir ki, günümüzde siyonizm, parçaları birbirine sımsıkı bağlı ve kenetli, bölünmez bütünün bir halkasından başka bir şey değildir ... Eğer Mû-sa'nın projesine bir göz atarsak, onun ne düşüncüğünü ve düşüncesini gerçekleştirmek için ne gibi yollara başvurduğunu elbette görürüz. Ve yine görürüz ki, Herzl'in, Yahûdîler'in mutlaka uymaları gereken görüşleri ve yaptıklarıyla Mûsa'nın yaptıkları arasında bir fark yoktur. Bunu anlayamayanlar ve bakışlarını başka yana çevirenler utansınlar .. Onun yaktığı meşale, gözlerdeki cehalet ve bölünme perdesini kaldırmış, o yolda yürümek isteyenlere rehberlik etmiştir.. Mûsa ve Herzl, ne açıkladıkları prensip, ne de ulaşmaya çalıştıkları hedef itibarıyla birbirine ters düşmeyen bir bütünün iki yarısıdır. Mûsa, ancak Yahûdîler'in Filistin'de ebediyen sürecek bir yurt edinmeleri halinde Yahûdî kavmiyetçiliğinin geleceği olabileceğini temel fikir olarak savunuyordu. Demek ki ana vatan dışında yaşamak, sıkıntı, şiddet ve dağınıklığı da beraberinde getiren elim ve yıkıcı bir bölünmüşlüğün sadece bir yönüdür.." ³³

Kitapta siyonist liderlere, bu davaya destek veren Yahûdî ve gayr-ı Yahûdî kişilere pek çok övgü yer almaktadır. Bu durum ancak Arap-lar'ın kendi ülkelerinde olup bitenlerden bihaber olduklarını, tarih boyunca yaptıkları gibi bir defa daha Yahûdîler'e kolaylık sağladıklarını ve kendi ülkelerinde kendilerine küfreden bu tür cüretkâr kitapların basılmasına izin verdiklerini göstermektedir.

Yahûdîler'in XX. Yüzyılın birinci yarımında Mısır'da yaşadıkları hayat tarzı dahi, Arap ülkelerinin onlara karşı nasıl müsamahakâr davrandıklarının en bariz göstergelerindendir. Çünkü Yahûdîler burada tam bir huzur için yaşıyor, dinî, kültürel ve sosyal geleneklerini sınırsız bir hürriyet havası içinde yaşıyorlardı. Kültür ve propaganda ocakları, enstitüleri vardı. Dini, kültürel, sosyal ve ekonomik kurumları ülkenin dört bir yanına dağılmıştı. Yahûdî basınından başka Mısır basınına dahi el atmışlardı. Mısır üniversitelerinde Ya-hûdî bilim adamları görev alıyorlar ve bunlar Arap meslektaşlarından oldukça iyi muamele görüyorlardı. Mali ve ekonomik alanlarda önemli rol oynuyorlardı. İçlerinden pek çoğu zengin olmuş, büyük araziler ve taşınmazlar edinmişlerdi. Büyük şirketlerin sahipleri onlardı. Parlamentoda ve millet meclisinde koltukları vardı. Hatta 1924'de Mısır hükümetinde maliye bakanı olarak atanan Yusuf Ka-tavi Paşa bile Yahûdîydi.

Irak'taki Yahûdîler'in durumu da Mısır'dakinden geri değildi. Irak'ta siyasî, sosyal ve ekonomik alanların tamamına el atmışlardı. 1920'de geçici Irak hükûmeti kurulduğunda, ilk maliye bakanı Sason Haskîl adında bir Yahûdîydi. Melik Faysal Irak tahtına oturduktan sonraki tüm hükümetler döneminde de bu adam bakan olarak görev aldı. Irak parlamento ve meclisinde de Yahûdîler vardı.

Yahûdîler, diğer Arap ülkelerinde aynı şekilde muamele gördüler ve el üstünde tutuldular. Örneğin Mağrip (Fas'da) Dr. Benzakin, Tu-nus'da Andre Basis ve Andre Barouh gibi başbakanlar Yahûdîydi.

Fransız oryantalist Jacques Pereque, Hitler Almanya'sının kontrolündeki Fisher hükümeti Mağrip Yahûdîler'ine baskı uygulamaya kalkıştığında, Mağrip kralı V. Muhammed'in ona karşı çıkarak Yahûdîler'i savunduğunu ve onların Mağripli Arap vatandaşlar olmaları hasebiyle herhangi bir kötü muameleden kaçınmasını belirttiğini kaydetmektedir.

Bunlar, Arap ve Müslümanlar'ın Yahûdîler'i korumaları ve onlara karşı gösterdikleri müsamaha konusunda verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır. Tüm bunlara karşılık Yahûdîler'in, özellikle de Arap ülkelerindeki Yahûdîler'in, utanmaları ve Filistin halkının ve aynı zamanda dünya Yahûdîlerin çıkarları aleyhine olarak sömürgeci amaçlarını gerçekleştirmek isteyen siyonizm propagandalarına kulaklarını kapatmaları gerekirdi...

Ne o zamanlar benim çeşitli dergilerde yazdığım makalelerin, ne de başka çağrılarının siyonist akım karşısında hiçbir faydası olmadı. A. Lilienthal şöyle der: "Siyonist hareketin 1948'den sonraki yürüyüşü, bin yıldır Arap kardeşleri arasında barış içinde yaşayan Yahûdîler'in birliktelik duygusunu yıktı. Öyle ki Yahûdî ajansları tedhiş ve diğer propaganda yollarına başvurarak Irak, Yemen, Suriye, Mısır, Tunus, Cezayir ve Marakeş'ten 650 000 Yahûdî'yi alıp götürmeyi başardılar. Bu doğulu Yahûdîler, Moshe Minohen'in dediği gibi, sürgün edilen Araplar'dan boşalan toprakları işlemek için

İsrail’e gelmeleri konusunda kandırıldılar. Demek ki onların göç ettirilmelerinden amaç, öncelikle bu insanların kurtarılması değil, aksine İsrail’in ihtiyaç duyduğu iş gücü ve savaşçı ihtiyacını karşılamaktır.”³⁴

³⁴ A. Lilienthal, “İsrail , zalik’ed dolar ez-zâif”, s. 96.

Olup bitenleri yakından takip eden uzman kişiler, Yahûdîler’in Arap ülkelerinden göç ettirilmesinin, suni bir baskı olduğunu, Arap yöneticilerle siyonist liderler arasındaki gizli görüşmeler sonunda gerçekleştirildiğini belirtmektedirler.³⁵ El-Fetih Hareketi Merkez Komite üyesi Ebû Mazin “Beyrut el-Mesâ” (Beyrut Akşamları) (sayı 101, Kanun es-Sani, 1976, s. 49-51) dergisinde şöyle diyordu: “Gayet iyi biliyoruz ki, Arap ülkeleri hiçbir dönemde gerçek anlamda siyonist bir harekete şahit olmamıştır. Yani bugüne kadar Yahûdî Araplar’da inanç esasına dayalı bir göç hareketi yaşanmamıştı. Yine gayet iyi biliyoruz ki, Arap ülkelerinden işgal altındaki Filistin’e göç eden Yahûdîler’in büyük bir kısmı bazı Arap yöneticilerle siyonist hareket liderleri arasındaki gizli görüşmeler neticesinde gerçekleşmiştir. Öyle ki, Mağrip ülkelerindeki Yahûdîler, istek ve ihtiyaçlarının ne olduğuna bakılmaksızın ve hatta Filistin’e veya başka bir ülkeye göç etmeyi isteyip istemedikleri dahi sorulmaksızın, komyonlara doldurulmuşlardır. Özellikle de bu, Yemen ve Irak’taki Yahûdîler’e karşı uygulanmıştır.

³⁵ Örneğin Özbekistan’da bulunduğum 1993-2000 yılları arasında ve özellikle 1995’de bu ülkedeki Yahûdîler’in toptan göç ettirildiğine bizzat şahit olmuşumdur. Buradaki Yahûdîler mallarını mülklerini sattıkları gibi, her birinin uçak bileti İsrail hükümetince karşılandı. Ayrıca kişi başına 1500 dolar ödendi. Zaten El-Al Havayolları’ndan gönderilen özel uçaklarla alınıp götürüldüler ve onların yolculuk işlemleri bitinceye kadar Taşkent havaalanı kordon altına alınarak kimse yaklaştırılmadı. Elimde kanıt olmamakla birlikte, Özbekistan’ı ve orada yaşayan insanları, yaklaşık on yıl zarfında çok iyi tanıdığım için söylüyorum, büyük bir ihtimalle İsrail hükümeti Özbekistan devlet başkanı İslam Abdulganiyeviç Kerimov’u bir şekilde razı etmiştir. Ayrıca unutmamak gerekir ki, Kerimov’un hanımı da Ukrayna Yahûdîlerindendir. Fakat Yahûdîler’in nimetinden faydalandıkları, insanların iyilikler gördükleri hiçbir ülke ve halka vefakâr olmadıklarına yine orada şahit oldum. Bir Özbek dostum anlattı. Bu dostumuz göç eden bir Yahûdî’nin evini satın almıştı. Evin bahçesinde üç adet çok nadir rastlanan bir üzüm türü varmış. Özbekistan’da 136 çeşit üzüm olduğu söylenir. Ev sahibesi Yahûdî İsrail’e giderken o üzüm türünü bitiren asmaları da söküp beraberinde götürmüş. O yüzden Türkiye’de Yahûdîler’in Türk-ler’e karşı çok vefadar oldukları şeklindeki söylentiler kimseyi kandırmasın. (çev.)

“İsrail Devleti’nin kuruluşundan önce, Filistin’e yakın olan Arap ülkelerinden herhangi bir Yahûdî göçüne şahit olunmamıştır. Halbuki Irak, Mısır, Suriye ve Lübnan Yahûdîleri isteselerdi Filistin’e oldukça kolay bir şekilde geçebilirlerdi. Fakat onlar böyle bir şeyi hiç düşünmediler. Yapılan toplu göçler ise, Arap yöneticiler ve siyonist liderler arasındaki gizli görüşmeler neticesinde emr-i vaki olarak gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1949-1951 yılları arasında toplu göç yoluyla Irak’tan 120 bin, Yemen’den 50 bin Yahûdî’nin Filistin’e getirilişine bakalım. Bu göçler, bir takım kod adlarıyla gerçekleştirilmiştir. Mesela 1950’de Irak’tan yapılan toplu tehcir operasyonuna “Ali Baba Operasyonu” adı verilmiştir. Siyonist kaynaklar, Ye-men’den göçün ülkeden sürülme tehdidi ile gerçekleştirildiğini kaydetmektedirler. Irak’taki Yahûdîler’in tehciri ise çok daha acıklı ve üzücü manzaralarla gerçekleşti. Çünkü bu insanların hiçbiri siyonist değildi. Binbir azap ve işkence altında göç etmeye zorlandılar. Halbuki hepsi de irade ve azimlerinin yolunup alınacağı, hiçbir güçlerinin olmayacağı siyonist kampına atılacaklarını biliyorlardı. Onların Irak’tan toplu göçü tabii ve mantıklı bir şey değildi. Onların siyonist oldukları veya İsrail’i ideallerinin tecessümü olarak gördükleri için

göç etmiş bulundukları da doğru değildir. Bu, mevcut belge ve kaynaklar gözden geçirildiğinde doğruluğunun ispatına dahi gerek duyulmayan bir toplanma olayıdır ki, resmî ve gayr-ı resmî siyonist kaynaklar da buna işaret etmektedir.. Siyonist heyetler, İngiltere ordusunun yardımıyla Bağdat'a bol miktarda silah sokmayı başarmışlardı. O sırada başta bulunan gerici yönetim de, siyonistlerle gizlice işbirliği yaparak, Yahûdîler'e karşı geniş çaplı bir hamle başlattıktan sonra, onların Irak vatandaşlığından çıkarılmasını öngören bir kanun hazırladı. Yine de kanunu olumlu bulanların sayısı çok azdı. Bu defa siyonist (Haşvara) örgütü, 8/4/1905'den 5/6/1951'e kadar Yahû-dîler'i bombaladı durdu. Söz konusu kanuna gelince, 1949'da Viya-na'da Nuri Said, Ben Gurion ve İngiliz temsilcinin katıldığı gizli bir toplantıda kararlaştırılmıştı. Anlaşma gereğince Nuri Said Irak'a döner dönmez geçici bir hükümet kurulmasına imkan hazırlamak amacıyla hükümetinin istifasını sundu. Yeni kabineyi kurmakla ise 5/2/1950'de Süveydi'yi görevlendirdi. Böylece yeni hükümet hemen ordunun dağıtılmasını öngören bir kanun layihası hazırladı ve derhal onaylanmasını istedi. Meclis ve parlamento istenileni yerine getirdi." Ebû Mazin sözlerini şöyle sürdürüyor: "Irak'taki Yahûdîler'in kısa hikayesi budur. Diğer Arap ülkelerindeki Yahûdîler'le ilgili hikayelerin de aynı olduğu kuşkusuz. Yahûdîler'in hemen her ülkede Irak hikayesine benzer bir hikayeleri vardır. Ancak, detayları birbirinden farklı olsa da, bu olaylarda göz önünde tutulan hedef ve perde gerisindeki ana muharrik aynıdır."

12. Yahûdîler tek ulus ve tek milliyete sahip olacaklar mı?

Burada öncelikle modern anlamda milliyetin tarifini yapıp, arkasından din veya mezhep inancının anlamını belirlemeliyiz. Pek çok bilim adamına göre millîyetin ana unsurları tek dil, tek kültür ve tek vatandır. Din ise, birey veya toplumun aynı dili konuşması, aynı köke mensup olması ve aynı vatana paylaşması şartı aranmaksızın, kabul ettiği bir inançtır. Bu açıdan bakınca esas unsur nokta-i nazarından ne Yahûdîlikte milliyet vardır, ne de Hristiyanlıkta. Özellikle de yüzyıllardan beri kendi içine kapanmış olan Yahûdîlikte. Tek bir milli kimliğe sahip olan halklar, birkaç dine mensup olabilirler. Bu dinlerin bazen tek bir vatanda bulunması da mümkündür. Ancak, dinin milliyetle bir bağlantısı olması şart değildir. Çünkü milliyetin modern tanımına göre bu ikisi farklı şeylerdir. İslamın doğuşu ara-fesinde olduğu gibi özel ortamlarda her ikisi bir arada bulunabilir, fakat başka ortamlarda birbirinden uzaklaşır ve hatta iki zıt kutup gibi birbiriyle çarpışabilirler. Örneğin Hristiyanlığı bir milliyet sayabilir miyiz? Din ve milliyet, bunların birbiriyle olan ilişkileri açısından bu böyle. Yahûdîlik ve Hristiyanlığın yayılışı meselesine gelince, her ikisi de putperest bir ortamda ve birbirine benzer şartlarda ortaya çıkmış, yine her ikisi de propaganda yoluyla, özellikle de kabile reislerinin veya kralların benimseyip halkına telkin etmesi sonucu yayılmıştır. Bunun en iyi örneği, Konstantin'in Miladî IV. Yüzyılın başlarında Hristiyanlığı, Yemen kralı Ebû Kerb'in ise V. Yüzyılda Ya-hûdîliği kabul etmiş olmasıdır. Birincisi halkını Hristiyanlığı kabule zorlarken, ikincisi de Yahûdîliği kabul etmeye zorlamıştır. Bu iki olay birbirine yakın bir zamanda vukû bulduğu için, bir noktada onları eşzamanlı olaylar olarak değerlendirebiliriz. Aynı yolla Yahûdîler Hazarya'da ve Doğu Avrupa'da yayılırken, Hristiyanlık tüm Avrupa'da kabul gördü. Yahûdîliğin eskiden misyonerlik yoluyla yayılması konusunda tarihçi Parkes şöyle diyor: "Yahûdîler'in dinlerini yaymak

için propaganda yapmadıklarını veya Yahûdî dininin yolundan gitmeyi teşvik etmediklerini düşünmek hata olur.”³⁶ Kautsky ise aynı konuda şöyle der: “Hristiyanlık çağının başlangıcında Yahûdîliğe doğru geri dönüş önem kazanmaya başladı. Birçokları için ticarî yönden geniş bir alana yayılmış olan Yahûdî toplumunun bağrına sığınmak çekici geliyordu. Yahûdîler, bazı Romalılar’ı Yahûdîleştirdikleri için MÖ. 139 yılından itibaren Roma’dan kovulmuşlardı. Antakya’da ise Yahûdîleşenler Yahûdî topluluğunun büyük bir kısmını teşkil ediyorlardı.”³⁷

³⁶ J. Parkes, *A History of the Jewish People*, s. 7.

³⁷ Leon Kautsky, İbrahim: *El-mefhum el-maddi lil-mes’elet’il Yahûdîyye*, Adil Nuvayhız çevirisi, s. 31.

Siyonizm, yeryüzünün dört bir yanına dağılan Yahûdîler’in tek bir halk veya tek bir unsur olmadığını, değişik milliyetlere mensup bulunduklarını bildiği halde, onlardan bir milliyet yaratmaya çalışmakta; Yahûdîler’in takibat altına alınmasını bir nimete dönüştürerek, bir İsraili Yahûdî milliyeti yaratıp dünyadaki tüm Yahûdîler’i İsrail’e aynı sevgi ve sempatiyi beslemeye teşvik etmektedir. Bu konuda özellikle Amerika, Kanada ve Arjantin gibi ülkelerde Yahûdî nüfusun erimeye başlaması karşısında, anti-semitizm tehlikesini kullanarak daha çok Yahûdî’yi İsrail’e göç etmeye özendirilmektedir. Siyonistler uyguladıkları şiddet ve işledikleri cinayetleri bizzat Yahûdîler’e karşı işlemekte de hiçbir tereddüt göstermediler. Bu meyanda özellikle İngiltere’nin nüfuzu altındaki bazı Arap ülkelerinde bir takım menfaatperestlerle gizlice işbirliği yapmaktan ve Yahûdîler’e karşı suni bir tedhiş hareketine girişmekten çekinmediler. Tabi ki amaç, Yahûdîler’i baskı altına alarak İsrail’e göç etmeye zorlamaktır.³⁸ Bu olayların Arapların itibarını iki paralık ederken, siyonist çıkarlarına büyük ölçüde hizmette bulunduğu şüphesiz. Siyonizm, siyasî amaçlarını gerçekleştirmek için gerektiğinde bir miktar Yahû-dî’nin kanını akınmaktan çekinmez. Nitekim Filistin’deki amaçları hizmet etsin diye Naziler’le anlaştığı ve Hitler döneminde Yahûdîler’in ezilmesine bile göz yumduğu bilinmektedir. Çünkü siyonistlerin Naziler’in elinden kurtulmasını istedikleri kişiler ölümden kurtulmuşlardır.³⁹ Ama tüm bunlar, gerçeği değiştirmeyeceği için bir fayda sağlamaz. Çünkü Yahûdîler, tarih sahnesinde arz-ı endam etmeye başladıkları ilk günden günümüze kadar, asla tek bir halk olmamışlardır. Zira onların varlığı dine, ama sadece dine bağlıdır. Tanrının kendilerini (dinleriyle) diğer halklardan ayırdığını ve onları seçilmiş halk yaptığını söyleyen de bizzat kendileri değil midir?.. Sadece din esasına dayanan ve birbirine geçmiş bir milliyetin desteklemediği bir devlet, eninde sonunda yıkılmaya mahkumdur.

³⁸ Siyonist teşkilatların Yahûdîler’i İsrail’e göç etmeye teşvik etmek amacıyla işledikleri cinayetlere örnek olarak, 1951 yılında bazı Yahûdî evlerine el bombası atmaları; sonuçta iki Yahûdî ölürken, bazılarının yaralanması gösterilir. Bu olaylar neticesinde 115 bin Yahudi Irak’tan İsrail’e göç etmiştir. Irak polisi bu siyonist örgütü ortaya çıkarmış, yakalananlardan ikisi idam edilmiş, diğerleri 5-8 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Hatta Irak emniyet genel müdürlüğü “Siyonist engerek yılanlarının zehirleri” adı altında bir broşür yayınlarak, mahkeme zabıtlarını, verilen kararları, suçluların ve ele geçirilen

silahların resimlerini neşretmiştir. Bu kitapçık şu anda Irak’ta yoktur. Belki de birileri kitapçığı ortadan kaldırmış veya toplatmış, yahut tüm nüshaları satın alarak imha etmiştir. (*El-Irak fi müzekkerat ed-dibloma-siyyin el-ecanib*, Prof. Necdet Safvet çevirisi, s. 125-126).

³⁹ Dr. Mahmud es-Semra “İsrail ve Yahud el-alem” adlı eserinde siyonistlerin mektuplarını belge olarak kullanarak bu konuyu son derece başarılı bir şekilde işlemiştir: “Çeşitli siyonist örgütleri, herhangi bir ülkedeki Yahûdîler’in İsrail’e göç etmesini istediklerinde, orada

istikrarsızlık ve tedhiş hareketlerini yayarak, özellikle Yahûdî sinagoglarına bombalı saldırılar düzenlemekte, gerektiğinde başka terorist metotlara başvurumaktadırlar. Örneğin İsrail’de yayınlanan “Dafar” gazetesinin yazarlarından biri şöyle diyordu: ‘Hiçbir utanç duymadan burada itiraf ediyorum. Eğer imkanım olsaydı, yüce davamıza bağlı onlarca zeki genci alır, Yahûdîler’in lüks ve rahat içinde yaşadıkları ülkelere gönderir, orada anti-semitist sloganları ve benzeri laftaları yaymalarını isterdim... Bunun İsrail’e göç konusunda sonuç vereceğinden yüzde yüz eminim. Hatta bugüne kadar vaaz ederek insanların kulağını açsın diye gönderdiğimiz kişilerin gerçekleştirdiklerinden çok daha iyi sonuç verir.” (*El-Arabî*, sayı 143, Tışrin el-evvel, 1970, s. 151). Bu konuda daha detaylı bilgi için İvan Duniyeff’in kitabının Furat el-Cevahiri tarafından çevirisi yapılan kitabına bkz. Dar el-Farabi, Beyrut, 1974.

Siyonist liderler bugün değişik milliyet ve gruplara mensup olan dünya Yahûdîler’ini din ve dil esasına dayalı tek bir milliyet potasında eritmeye çalışıyorlar. Siyonistler, bu amaçla özel kültür kampları kurdular. Burada Yahûdîler’e İsrail’e intikallerinden önce İbranice ve siyonizmin temel ilkeleri öğretmekte ve daha önce özellikle Doğulu Yahûdîler’den bazı grupların muhalefetiyle karşılaştıkları için Avrupa’dan ancak saf olanları seçmektedirler. Siyonist liderler de yaklaşık 2500 yıl önce Babil esaretinden sonra bazı Yahûdî liderlerin sergilediği gayretin aynısını sergiliyorlar. Ama nasıl Yahûdî liderler peşinde koştukları amaçlarına ulaşamamışlarsa, ırkçılığa ve diğer halkları küçümseme esasına dayalı bir görüş olduğu için, siyonistler de er geç aynı akibete uğrayacaklardır.

Kısacası sayıları 12 milyon [şimdilerde 20 milyon] civarındaki Yahûdîler, birbirinden uzak ülkelerde yaşayan farklı ırkları, dilleri ve kanları bünyesinde barındıran dinî ve sosyo-ekonomik bir taifeden başka bir şey değildir. Çünkü, daha önce işaret edildiği gibi, uluslararası var oluşun şartları arasında yer alan milli unsurlardan yoksundurlar. İstatistikler bugün İsrail’de bulunan Yahûdîler’in çoğu birbiriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan 102 değişik ülkeden geldiklerini gösteriyor. Fakat İsrail onları bir potada eritmeye ve İbranice gibi tek bir dilde birleştirmeye çalışmaktadır. Tabi ki bunu yeni nesle İbrani-ce ve Yahûdî tarihi öğretmek suretiyle gerçekleştirmektedir. Fakat öğretilen tarihin gerçeklerle hiçbir ilgisi yoktur. Çoğu Amerika’dan İsrail’e gelen göçmenler arasında yapılan bir ankette, içlerinden birisi şu cevabı verir: “İsrail’e gelmeden önce Yahûdîler’in tek bir halk olduğunu sanıyordum, fakat buraya gelişimden sonra bu inancım buharlaşıp uçtu. Çünkü burada bulduğum şey, değişik ırklara mensup birçok halk konglemerasından başka bir şey değil.”⁴⁰

⁴⁰ *El-Arabî*, sayı 136 (Mart 1970), s. 131.

13. Yahûdîlik ve Siyonizm

Yukarıdan beri anlatılanlar, baskı, şiddet, tehditle yerli halkı güç kullanarak kovduktan sonra değişik milliyetlere ve ırklara mensup dünya Yahûdîlerinin tamamını milli bir vatanda kaynaştırma yolunda dinî âtfetten faydalanan militan ve ırkçı bir siyasi hareketin temsilcisi siyonizmin aksine, Yahûdîliğin dinî bir inanç olduğunu göstermektedir. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki akıllı ve kültürlü Yahû-dîler, bu gerçeği görmüş, siyonizmin gerçek çehresini farketmiş, anti-semitizmin dirilmesi, kaderini Anglo-Amerikan sömürü tekerlerine bağladığı için emperyalist amaçlara hizmet etmesi dolayısıyla an-ti-semitistlerin sayısının ikiye katlanması gibi dünya Yahûdîler’inin başına açacağı bela ve getireceği musibetleri idrak etmişlerdir. Pek-çok Yahûdî aydını, Yahûdî milliyetçiliği adına yapılan siyonist çağrıya karşı çıkmışlardır. Hatta 1878 yılında bir grup haham, İngiliz gazetelerinde ortak imzayla şu bildiriye yayınlamışlardır: “Biz, Romalı-lar’ın Filistin’i zaptından beri siyasî bir

teşekkülün temsilcisi olmadık; aksine, sınırları içinde yaşadığımız ülkelerin vatandaşları olduk. Bizler, ya İngiliz, ya Fransız veya Almanlar’danız. Bizim milliyetimizi de yaşadığımız ülkeler belirler.” 1885’de Amerika’nın Peterburg şehrinde hahamların düzenlediği kongrede ise şu karar alınmıştı: “Biz kendimizi bir süper-etnos sayamayız. Biz, sadece dinî bir cemaatiz. Bu yüzden de Filistin’e döneceğimizi düşünmüyoruz.” Hatta haham Segal, 1902’de aynı anlamda şu satırları yazacaktı: “Yahûdî halkı denilen bir halk hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü Yahûdîler tarihlerinin hiçbir döneminde şecere ve organik zincire asla önem vermemişlerdir. Hatta toprağa, dile veya tarihe de önem vermediler. Yahut milliyetçiliğin temel unsurlarından hiçbirini ve siyasî organizasyon onları ilgilendirmedir.”⁴¹

⁴¹ Hayri Hammad, *Es-Sihyoniyye*, s. 104.

Balfour Bildirisi yayınlanmadan önce o konuda görüşü sorulan Yahûdî liderlerden S. G. Montefiore de şöyle diyordu: “Filistin konusuyla ilgili Balfour Bildirisi hükumette müzakere konusu olunca, bildiri metni bir grup Yahûdî’ye sunularak görüşleri alındı. Bunlardan dördü aşırı siyonist veya siyonizm yanlısı, ikisi ise - ki biri bendim- siyonizm karşıtıydı. Bize göre “Yahûdî halkı için milli bir vatan” ifadesi çok büyük bir ihtimalle bir gerginliğe yol açacaktı ve görüldüğü kadarıyla yanılıyor da değildik ... Biz bu ifadeye itiraz ettik, çünkü Yahûdîler’in bugün bir kez daha halk olmalarına karşıydık. Biz, -ki ben ve arkadaşlarım hâlâ aynı görüşteyizdir,- Yahûdîler’in yaşadıkları her yerde o ülkelerin eşit hukuklu hür vatandaşlar olmaları dilek ve temennisindeyiz. Çünkü biz, teklif edilen ‘milli vatan’ ifadesinin telafisi imkansız anti-semitist düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açacağından korkuyoruz. Ne var ki bizim itiraz ve görüşlerimiz dikkate alınmadı. Sadece teklif edilen projede geçtiği şekilde ifadedeki belirleme harfi (the/Arapçada ‘el’) kaldırıldı ve şu andaki metin “Yahûdî halkı için bir milli vatan” şekliyle yayınlandı.”⁴²

⁴² Henry Cotton, *Filistin fî dav’ el-hak ve’l adl*, s. 11-12.

Prof. Necdet Fethi Safvet, Sovyetler Birliği’nin siyonizm ve Yahû-dîliğe karşı takındığı tavır konusunda önemli bir noktaya işaret ederek şöyle diyor: “Yeni Sovyet hükumeti Yahûdîler’le siyonizmi birbirinden tam olarak ayırmakta ve her birine değişik gözlüklerle bakmaktadır. Sovyetler Birliği, sovyet Yahûdîleri, siyonizm ve İsrail’in birbirinden farklı şeyler olduğu bilincindedir. Bu yüzden siyonizm ve Sovyet Yahûdîlerine karşı takındığı tavrı etkilemeyen bir politika gütmek suretiyle İsrail’i tanımakta ve onunla diplomatik ilişkiler kurmaktadır.” Prof. Necdet, görüşlerini şu şekilde sürdürüyor: “Batılı araştırmacı ve gözlemciler, Stalin’in İsrail’i tanımakta acele etme-sininin bir Yahûdî devletinin kurulması fikrine sıcak bakmasından değil, İngiltere’yi Orta Doğu bölgesinden kovma siyasetinden kaynaklandığı; çünkü Sovyetler Birliği’nin siyonizmin burjuvaziye karşı mücadele eden Yahûdî kitleyi tecrit aracı olarak gördüğü düşün-cesindedirler.”⁴³

⁴³ *El-yahud ve’s sihyoniyye fî alâkât ed-düvel el-kubrâ*, s. 31-35.

Bununla birlikte siyonistler, bugün siyonizmi Yahûdî diniyle ilişkilendirmeye çalışıyor. Milliyetçilik çağımızın geçerli gücü olduğu için, siyonistler, Yahûdî dininden bir milliyet yaratıp onu

güç kaynakları olacak olan dünya Yahûdîler'ine kabul ettirme gayretindeler. Siyonist liderler ısrarla siyonizm ve Yahûdîliğin birbirinden ayrılmaz iki parça olduğunu söylüyorlar. Onlara göre Yahûdîlik bir milliyettir ve bu dine mensup olan her birey, yaşadığı ülkeye, konuştuğu dile ve taşıdığı kimliğe bakılmaksızın bir siyonisttir. Nitekim Weizmann şöyle diyordu: “Bizim Yahûdîliğimiz ve siyonistliğimiz birbirinden ayrılmaz iki parçadır. Yahûdîliği yıkmadan siyonizmi yıkmak mümkün değildir.” 25 Kanun-u Evvel 1960'da yapılan 25. uluslararası siyonizm kongresinde, “ .. her Yahûdî'nin Filistin'e göç etmesi gerekiyor.. İsrail kurulduktan sonra bu ülke dışında yaşayan her Yahûdî Tevrat öğretilerine karşı çıkıyor sayılacaktır” denilmiştir.

14. Siyonizme karşı çıkan Yahûdî yazarlar

Siyonistlerin Yahûdî dinini siyasî faaliyetleri için bir destek noktası olarak kullanmak amacıyla bazı kavramlar ortaya koymalarına rağmen, dünyada sayıları hiç de az olmayan ve siyonizme inanmayan Yahûdî yazarlar da var. Bunlar, ya siyonizmi insanlık dışı bir prensip olduğu düşüncesiyle, ya siyonizm yüzünden Yahûdîler'in yeni bir baskı ve pogromlara maruz kalacakları korkusuyla, ya da si-yonizmin Yahûdîler ve Araplar aleyhine kendi çıkarlarını korumak isteyen uluslararası emperyalizmin bir maşası olduğu düşüncesiyle bu görüşe şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Siyonistler ise kendilerine karşı olan bu Yahûdîler'i Yahûdî olmayanlardan çok daha büyük bir tehlike olarak görmekte, onlardan çekinmekte ve ince hesaplar yap-maktadırlar.⁴⁴ Bu Yahûdîler'in siyonizme karşı yazdıkları makale ve kaleme aldıkları kitaplar, Arap Filistin davasına pek çok Batılının daha insaflı nazarlarla bakmasını sağlamış, tüm dünyada yayınlanan siyonist iddialardan başka bir şey okuyup dinlemeyen kesim dahi sonunda Yahûdî dünyası tarafından gaspedilen Arap haklarının müdafası konusunda ilk defa Araplar'a kulak vermeye başlamışlardır. Örneğin Fransız yazar M. Rodinson'un - ki kendisi de bir Yahûdîdir, -1976'da “İsrail ve Araplar” adıyla yayınladığı kitap, Batıda hissedilir bir etki yaratmış; aynı yıl İngilizceye çevrilerek geniş bir okuyucu kitlesiyle buluşmuştur. Siyonist iddiaların mutlaka başarısızlığa uğrayacağı belirtilen kitapta şöyle deniliyor: “Siyonizm, her ne kadar bugün bir Yahûdî devleti yaratmayı başarmışsa da, bu devlet çürük temeller üzerine kurulmuştur. Çünkü sırtını verdiği güç ilelebed devam edemeyecektir. Devletlerin çizgileri yükselir ve düşer. Nasıl Haçlı devleti Arap topraklarında barınıp varlığını sürdürememiştir, İsrail de Latin prensliklerin Filistin'de maruz kaldığı akibetin aynısına maruz kalacaktır.” Natan Winstook adlı bir başka Fransız yazarın “Siyonizm ve İsrail” adlı eseri de, anti-siyonist alanda önemli eserlerdendir. Yahûdîler'i siyonizme bağlayan manevi güçler olduğunu ileri süren siyonist iddialarını çürüten yazar, siyonizmin geçtiğimiz yüzyılın sonlarında dünya Yahûdîler'ini uluslararası emperyalizmin hizmetine sokmak için nasıl icat edildiğini ortaya koymaktadır. Ab-raham Leon,⁴⁵ Alfred Lilienthal⁴⁶ ve benzerleri gibi Yahûdî asıllı, ama anti-siyonist başka yazarlar da var. Tüm bu yazarların kaleme aldıkları makale ve kitaplar, siyonizmin Araplar'a karşı işledikleri cinayetler konusunda dünya kamuoyunu uyarmada hissedilir bir rol oynamış; neticede pek çok mütefekkir nazarında siyonizm insan haklarının ayaklar altına alınmasının bir sembolü, düşmanlık ve gaspçılığın alemi haline gelmiştir. Arapların anti-siyonist seslere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duydukları bir zamanda Yahûdîlik-le siyonizmin birbirinden ayrılmaz iki parça olduğu şeklindeki görüşü destekleyen Arap

yazarlar hata etmektedirler. Araplar konusunda olumlu düşünceleri olan ve siyonistlerin onların haklarını gaspettiğini savunma cüretini gösteren ve siyonist olmayan Yahûdî-ler'in önemli nüfuza sahip olduklarını kaydeden meşhur tarihi Ar-nold Toynbee'nin nasihatine kulak vermek gerekir. Kendisine Filistin meselesinin pratik çözümünün ne olduğu sorulduğunda, üç aksiyonun faydalı olacağını, bunlardan ikisinin, siyonist olmayan Ya-hûdîler'in nüfuzusuyla bağlantılı bulunduğunu bildirerek şöyle demiştir: “Bu meselinin bilimsel yönden bir çaresini bulmak zor. Şahsen ben, faydası olacağını sandığım üç eylem görüyorum:

[44](#) M. Rodinson, *Israel and the Arabs*, 1968.

[45](#) A. Leon, *The Jewish Question*.

[46](#) A. Lilienthal, *The Other Side of the Coin*. Bu eser Arapçala Ömer Ebu Hacle tarafından “İsrail: Zalik’ed dolar ez-zaif adıyla çevrilmiştir.

1. Arap ülkeleri arasında daha sağlam bir birliğin tesisi;
2. ABD’deki siyonist olmayan Yahûdîler’in nüfuzunun artması,
3. Şu anda burada çoğunluğu teşkil eden.. ve Arapça konuşan İs-railliler’in nüfuzunun artması.”

Toynbee, görüşlerini şöyle sürdürüyor: “Kimse bu üç eylemin hızlı sonuçlar vereceğini düşünmesin; ama kanaatim odur ki, bu üç eylem bir arada gerçekleşirse durum daha iyiye gidecektir.”[47](#)

[47](#) “Lihaza.. ekreh İsrail” (Bunun için İsrail’den nefret ediyorum), Teğmen Sami el-Gamravî.

Fransız yazar Rodinson, siyonist ve siyonizmin tarifi konusunda şöyle der: “Burada Araplar’ın sık sık gündeme getirmekle hata ettikleri ve esasen siyonizmi bir tür yüceltme sayılan bir husus var. Avrupa’da Yahûdîler onların düşündüklerini ve siyasi tavırlarını anlıyorlar; ama onlar kafalarını (elbette ki siyonist ideolojinin ürünü olan) İsrail’in varlığına takmışlar ... Bir de orada İsrail’in varlığını kabul eden yönetici kesim var .. onların siyonizme övgü yağdırmaları kolay bir tavidir, fakat bu da boş yere Araplar’ın iddialarını desteklemek olur. Halbuki İsrail’in varlığını kabul eden insanlardan bazıları, yeri geldiğinde İsrail yönetiminin kimi uygulamalarını kınıyor ve hatta Filistinliler’in taleplerini haklı buluyorlar.. Kısacası benim ricam, Filistinliler’in ve Araplar’ın bir dönem İsrail’e veya İsrail halkına karşı âtîfet duyguları beslemiş olan insanların kendilerine karşı incinmiş, Arap ve Filistin davasını anlamaktan âciz kişiler olarak görmemeleridir.”

Yahûdî rabbilerin Babil’de icat ettikleri Yahûdî dini, günümüzde siyonizmin dayandığı aynı prensiplere istinat ediyordu: Filistin’i işgal etmek, halkını öldürmek veya dört bir yana sürmek. Fakat Yahû-dî yazarların siyonizme ve dayandığı esaslara mücerret karşı çıkışları, zımnî olarak, Yahûdîler’in esaret günlerinde icat ettikleri bu öğretilerin - vaadedilmiş topraklar inancı da dahil-kutsiyetini tanımamak anlamındadır. Bu tavır, Müslümanlar’ın İslamdaki Mûsa’ya indirilen Tevrat’ın dışındaki şeyleri kabul etmeme akidesiyle aynı paraleldedir. Masum çocukların, kadınların, yaşlı insanların öldürülmesini emreden, sahte bir vaade istinat eden siyonist hareketin hiçbir şekilde Mûsa

şeriatıyla ilgisi yoktur. Bu yüzdendir ki Romalılar bu ayrık otunu zamanında söküp atmışlardı. Siyonist hareket de eninde sonunda aynı âkibete uğrayacaktır. Çünkü sadece güce ve tedhişe dayalı bir sistem ebediyen varlığını sürdüremez.

15. Montagu’nun İngiltere Bakanlar Kurulu’na sunduğu memorium

Siyonizmin hedeflediği emperyalist siyasî amaçların en güzel analizi, belki de Montagu adlı Yahûdî asıllı İngiliz bir bakan tarafından yapılmıştır. Bu bakan İngiltere Bakanlar Kurulu’na Balfour Bildirisi aleyhine sert dille kaleme alınmış bir memorium sunmuştur. İngiliz hükû-metinin resmi arşivinde “Şu andaki Britanya hükümetinin Samilere karşı düşmanlığı” adıyla saklanan bu memorium, Balfour Bildirisi’ne karşı çıkan Yahûdî düşünürlerin görüşlerini temsil etmektedir. Tarihî önemine binaen bu memoriumdan bazı alıntılar aşağıda veriyoruz:

“Bu memoriuma ‘Biritanya hükümetinin Samilere karşı düşmanlığı’ başlığını tercih etmem, bir düşmanlık duygusundan ve bazı bakan meslektaşlarımla sahip oldukları anti-semitik görüşle ters düşme bahanesinden kaynaklanmış değildir... Burada kaydetmek istediğim husus, Majesteleri hükümetinin uyguladığı politikanın sonuç açısından anti-semitik bir politika olduğuna inandığımdır. Bu düşmanlık, onu, tüm dünyadaki anti-semitistlerin toplanma noktası haline getirebilir. Lord Rothschild ile Sir Balfour arasında yapılan yazışmanın dün elime ulaşan bir nüshası da bu görüşü desteklemektedir.

“Hükümette tek Yahûdî bakan olmam itibariyle, meslektaşlarımla şiddetle savunduğum görüşümü açıklama fırsatı verecekleri düşüncesindeyim.

“Kesin kanaatim odur ki, bu savaş “internasyonalizm” düşüncesine bir darbe indirmiş ve gerilemeye başlamış olan milliyetçilik düşüncesine yeniden dirilme kapısını aralamıştır... Birçok devletin yönetici kesimi arasındaki gizli ittifak, savaş sonrasında sınırların yeniden çizilmesi meselesinin milliyetçilik esaslarına göre halledilmesi gerektiğidir...

“Hükümet, bu şartlarda Filistin’de yeni bir vatanda yeni bir halk yaratılmasına muvafakat göstermektedir. Bu halkın Rus, İngiliz, Romen ve diğer ülke Yahûdîler’inden oluşacağı anlaşılmıştır.

“Siyonizm, bana daima, Birleşik Krallığa (United Kingdom) bağlı herhangi bir vatandaşın kabul edemeyeceği siyasi bir inanç gibi gözükmüştür. Çünkü Zeytun dağına çıkan ve ayakkabısındaki Biritanya toprağını silkeleyen bir İngiliz Yahûdîsi, Filistin’deki tarım meşgalesine döndüğünde Büyük Britanya’daki sosyal hayata katılamayacağını itiraf etmiş olur.. Hatta normal bir İngiliz vatandaşı gibi davranamaz. Her zaman şu inanmışımdır: Bu inancın peşinden gidenler, Rusya’daki Yahûdîler’in hürriyetini kısıtlayıcı bağlar sebebiyle buna iteklenmişlerdi, fakat onların Rus Yahûdîleri olduğu şeklinde bir itirafla istedikleri verilmesine ve hürriyetleri sağlanmasına rağmen, Biritanya hükümetinin siyonizmi resmen tanıması ve Sayın Balfour’un Filistin’in Yahûdî halkının milli yurdu olarak yeniden kurulması şeklindeki açıklaması anlaşılır bir şey değil. Burada güdülen amacı doğrusu tam olarak kestiremiyorum.. Şahsen ben, Filistin’deki Müslümanlar ve Hristiyanlardan kendilerini tercihe şayan gören, bunun yanında biz İngilizler’in İngiltere’ye, Fransızlar’ın Fransa’ya

bağlandıkları gibi Filistin'e bağlanacak olan Yahûdîler'e yolu açmaları istendiği hükmüne varıyorum. Bunun bir diğer anlamı da Türk-ler'in de şu andan itibaren Filistin dışındaki her ülkede kendilerine yabancı muamelesi yapılacak olan Yahûdîler gibi yabancı olarak kabul edilecekleridir.

“Burada dört nokta üzerinde durmak istiyorum:

“1. Bir Yahûdî halkı yoktur. Örneğin benim bu ülkede yaşayan aile bireylerimin başka bir ülkedeki bir Yahûdî ailesiyle bağları yoktur. Yani bir görüş veya ideal birliği yoktur. Onları bir araya toplayan tek şey, aynı dine değişik ölçülerde bağlanmış olmalarıdır. Tıpkı bir Hristiyan İngiliz'le Fransız Hristiyanın tek bir millete ve belki de tek bir ırka mensup olmadıkları gibi, bir İngiliz Yahûdî'siyle bir Mağrip-li Yahûdî'nin aynı halka mensup oldukları söylenemez.

“2. Yahûdîler'e sizin ulusal vatanınız Filistin'dir denildiğinde, diğer tüm devletler hemen bünyelerindeki Yahûdîler'den kurtulmak isteyecekler ve böylece Filistin'de yerli halkı kovan, en güzel yerleri kendisine alan büyük ve kalabalık bir kitle bulacağız. Dünyanın dört bir yanından buraya değişik diller konuşan ve birbiriyle ancak tercüman aracılığıyla anlaşabilecek insanlar sökün edeceklerdir.

“İngiltere Yahûdîler'in yaşadıkları hayat, göz önünde tuttıkları hedefler, günlük hayatımızda ve kurumlarımızda oynadıkları rol, onları Britanyalı Yahûdîler'den çok Yahûdî Britanyalılar olarak görülmeleri hakkını veriyor. Ben, her siyonisti medeni haklarından mahrum etmeye hazırım ve hatta gayr-ı kanuni olduğu ve İngiliz çıkarlarına zarar verdiği için siyonist örgütün yasaklanmasını şiddetle savunmaktayım...

“3. Bugünkü Filistin'in Yahûdîler'e ait olduğunu veya Yahûdîler'in yaşaması için uygun bir yer olabileceğini kabul etmiyorum ... On emir Yahûdîler'e Sina'da verilmiştir. Doğru; Filistin Yahûdî tarihinde önemli bir rol oynar, fakat aynı şey modern İslam tarihi için de geçerlidir. Filistin, Yahûdî döneminden sonra Hristiyan tarihinde diğer herhangi bir devlet tarihinde olduğundan çok daha fazla rol oynamıştır. Filistin'de bir Yahûdî tapınağı bulunuyor olabilir; ama dağ vaazı ve Mesih'in çarmıha gerilişi de bu topraklarda gerçekleşmiştir.

“Eğer hafızam beni yanıltmıyorsa, dünya Yahûdîleri'nin nüfusu Filistin'in alabileceği sekenenin üç misli büyüklüğündedir ve hatta burada halen yaşayan insanlar topraklarından kovulsalar bile Yahûdîler'in ancak üçte biri Filistin'e geri dönebilecektir. Peki diğerleri ne olacak?..

“4. Biz İngiliz Yahûdîleri olarak, ilkokullarda, üniversitelerde eğitim görüyoruz; politika, ordu ve sivil hizmet alanlarında eskisinden daha fazla rol oynuyoruz .. Karşılıklı kız alıp vermeler konusundaki tutuculuğun da yumuşamaya başladığını görmekten mutluyum. Fakat Yahûdîler'e milli bir vatan verilirse, bunun İngiliz vatandaşları olarak haklarımızdan mahrum edilmemizde en büyük rolü oynayacağı şüphesiz. Filistin dünya nazarında bir Yahûdî mahallesi olacaktır. Lord Rothschild Britanya Yahûdîleriyle yabancı Yahûdîler'i birbirinden ayırmaya neden bu kadar önem veriyor?.. Dünyanın çeşitli yerlerinde Yahûdîler, Filistin'de milli bir vatan kurulduktan sonra yabancı Yahûdîler haline geleceklerdir.

“Filistin’in daha fazlasını almayacağı dünya Yahûdîler’inin üçte birinin seçiminin nasıl yapılacağını ben bilmiyorum. Fakat Yahûdî, vatandaşı olduğu ülkeyi nazar-ı dikkate almadığı takdirde iki seçenekten birini seçmek zorundadır: Ya Filistin’e gidip kendisine yabancı diğer Yahûdîler’le birlikte yaşayacak yahut mensubu olduğuna inandığı ülkede istenmeyen bir misafir olarak kalacaktır.

“Şahsen ben, İngiliz hükümetinin attığı bu adımdan sonra [Balfour Bildirisi’nden sonra demek istiyor] bir adım daha atarak ordusunda bir Yahûdî taburu oluşturursa şaşmam. İşte o zaman deniz piyade birlikleri içinde yaralanan kardeşimin veya piyade bölümünde-ki yeğenimin kamuoyunun baskısıyla - veya askeri kurallar gereği-konuştukları tek dil olan İngilizceyi anlamayan insanlardan oluşan bir bölükte subay olmasını bekleyeceğim. Bir Yahûdî taburunun kurulması diğer taburlardaki Yahûdîler’i daha zor durumda bırakacak ve hiçbir ortak noktaları olmayan insanlar karşısında milliyetini gizlemeye sevkedecektir.”⁴⁸

⁴⁸ Britaniyye, Mekteb es-sicillat el-âmmeh, arşiv no. 24/24 (23 Ağustos 1917)

Bir Yahûdî bakanının sunduğu bu memorandumun öncelikle Filistin’de milli bir Yahûdî yurdu kurulması sonucunda çeşitli dünya ülkelerindeki Yahûdîler’in başına gelecekleri gözler önüne sermeye çalıştığı âşikâr. Fakat memorandum, aynı zamanda, ortak bir Yahûdî kimliğine sahip bir Yahûdî halkının olmadığı, bunu yaratmak için sarfe-dilecek her çabanın başarısızlıkla sonuçlanacağı, İngiltere’nin Filistin’de millî bir Yahûdî yurdu kurma yönünde attığı adımın da hem Yahûdîler, hem de Britanya için vahim sonuçlar doğuracağı hususuna da açıkça değinmektedir. Tüm bu tenkitlere rağmen Balfour Bildirisi, Yahûdîler’in milli bir vatan fikri konusundaki itirazlarını dinlemeyerek ve hatta Araplar’ın muvafakatini almadan, onlara bilgi dahi vermeden yayınlandı.⁴⁹ Araplar’ın Balfour Bildirisi’nin medeni, dini haklarını veya siyasi hürriyetlerini tanımadığını belirterek protesto etmeleri de bir netice sağlamadı.

⁴⁹ Henry Cotton, *Filistin fî dav’ el-hak ve’l adl*, s. 11-12.

Yukarıda sözü edilen İngiliz bakan Montagu, Rus asıllı Yahûdî doktor Rothstein’in müstakbel Yahûdî devletinin sözcüsü sıfatıyla Balfour Bildirisi’nin yayınlanmasından önce ve I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz hükümetine sunduğu teklife rağmen bu bildiriye karşı takındığı tavrını değiştirmede. Bu teklifte özetle “müttefik devletlerin, Türkiye’nin Ahsa bölgesini işgal ederek onunla Arap Körfezi’nde bir Yahûdî devletinin kurulması konusunda geçici bir anlaşma yapması için Yahûdîler’den oluşan 120 bin kişilik bir orduyu Bahreyn’de kendi kumandasına vermesi” gerektiği belirtiliyordu. Montagu bu teklife karşı çıkarak, 15 Ekim 1917’de verdiği karşı cevapta şöyle diyecekti: “Arap Yarımadası’na yeni bir unsurun sokulması konusundaki genel itirazı ve herhangi bir yerde bir Yahûdî devleti kurma arzusuyla ilgili tartışmanın özünü bir yana bıraksak bile, Yahûdî birliklerinin mevzilendirilmesi için seçilen yerlerin ve teklif edilen Ya-hûdî devletinin nihai olarak kurulması konusunun bütünüyle uygun olmadığını gösteren özel sebepler vardır. Ahsa’nın Türkiye’nin bir vilayeti olarak nitelendirilmesi teknik açıdan mümkündür, fakat bölge aslında 1913’den beri Necid emîri İbni Suud’un kontrolünde-dir. Emîr Suud ise, 1915’de Ahsa’nın onun hakimiyeti altında olduğunu açıkça kabul eden ekselansları hükümetiyle bir dostluk ve ittifak anlaşması yapmıştır. Bu

anlaşmaya göre majestelerinin hüku-meti Ahsa'ya herhangi bir yabancı saldırı olması halinde ona yardım etme sözü vermiştir. Bahreyn'e gelince, burayı yöneten şeyhler 1820'den beri majestelerinin hükümetiyle ittifak halindedirler. Majestelerinin hükümeti bu yöneticilerin açık onayını olmadan onların bölgesel haklarıyla ilgili her hangi bir teklifi onaylayamaz.." Bunun üzerine İngiliz dışışleri bakanlığı 23 Ekim 1916'da hiçbir gerekçe göstermeden teklif sahibinden özür dilemiştir.⁵⁰

⁵⁰ Hayriye Kasimiyye, *Vesaik biritaniyye havle iktirahin Yahûdîy bi ikamet devle Yahûdîyye fi muntakat el-halic el-arabi esnâ el-harb al-âlemiyye el-ulâ, Şuun el-filistiniyye*, aded kanun es-sâani 1972, s. 290-291. Aşağıda adları verilen İngiliz belgelerine atfen: F. O. 882-2-14 Arab Bureau Pa-pers; F O. 371-3053-18242.

Avrupa'da pek çok Yahûdî, siyonistlerin kendi işlerine müdahe-le etmesine karşı çıktılar. Nitekim Ben Gurion 1962'de Danimarka'ya ziyaret edip bu ülkedeki Yahûdîler'i İsrail'e göçe teşvik etmeye başlayınca, Danimarka Yahûdî Gençlik Birliği başkanı karşısına dikilerek şöyle dedi: "Biz Danimarkalılar, burada, Danimarka'da yaşadığımız hayattan daha mutlu bir hayat yaşayacağımız başka bir yer istemiyoruz. Bizler Danimarka halkının asli bir parçasıyız. Biz, önce Danimarkalı, sonra Yahûdî'yiz." Danimarka hahambaşı ise şu cevabı verir: "Mevkisi ne kadar yüksek olursa olsun, nereden gelirse gelsin, hiçbir fert yıllardan beri Danimarkalı kardeşleriyle yan yana, mutlu bir şekilde yaşayan Yahûdîler'i zerrece değiştirme hakkına sahip değildir."⁵¹

⁵¹ *Mecellet el-arabi*, sayı 143, s. 151.

Filistin'de milli bir Yahûdî yurdu kurulmasına karşı çıkanların, bu sömürgeci planın uygulanmaya konulması halinde meydana gelebileceğini tahmin ettikleri olayların özellikle ve fiilen Arap ülkelerinde vukû bulduğunu günler göstermiştir. Arap ülkelerinde güvenlik içinde ve hür olarak yaşayan Yahûdîler'in büyük bir kısmı, sömürgeciliğin yerli işbirlikçileriyle yardımlaşan siyonistlerin baskıları sonucunda İsrail'e göç etmek zorunda kaldılar. Bu işte baş rolü oynayan İngiltere ise, Arap ülkelerinde çıkarlarının tehlikeye düştüğünü görünce birkaç ipte oynamaya başladı. Bazen kendi işlediği cinayetleri başkalarının üzerine attı, bazen Araplar'dan yanaymış gibi göründü; ama bunlar, bu cinayetin planlanması ve uygulanmasından dolayı hem Araplar'a, hem de Yahûdîler'e karşı onu masum göstermez. Araplar, bu uluslararası felaketin yaşanmasında İngiltere'nin oynadığı rolü hiçbir zaman unutmayacaklar ve bu kara leke İngilizler'in alnında kıyamete kadar kalacaktır.

16. israil'de Doğulu Yahûdîler problemi

Çeşitli unsurlardan oluşan tüm Yahûdîler'i kucaklayacak Yahûdî milliyeti yaratma konusunda karşılaştığı güçlükler, bugün İsrail'in önemli meselelerindendir. Bunlardan biri de hiç şüphesiz Doğulu Yahûdîler problemidir. Daha önceki bölümde Doğulu ve Batılı Yahû-dî grupları arasındaki temel farklılıklara kısaca değinmiş; Batılı Ya-hûdîler'in Doğululara küçümser nazarlarla baktıklarını belirtmiştik. Bazıları gün gelip Doğulu Yahûdîler'in Avrupa orijinli Yahûdîler'e karşı besledikleri kinin, onlarla Araplar arasında ortak bir çıkar noktasında birleştirebileceğini ve ileride İsrail içinde bir kargaşanın çıkması halinde Araplar'ın yanında yer alabileceklerini tahmin etmektedirler. İsrail devletinin kurulduğu günden beri siyonistlerin Doğulu Yahûdîler'i ve özellikle de Arapça

konuşanlarını - onların Arap ülkelerindeki varlığını kendi çıkarları için bir tehlike kaynağı görmesi sebebiyle,- çeşitli vaat, tehdit ve korkutma usullerine başvurarak İsrail'e göç ettirip, orada kontrol altında tutmaya çalıştığı öteden beri bilinmektedir. Ama şimdi de siyonistleri korkutan başka bir problem ortaya çıktı ki, o da İsrail'deki Doğulu Yahûdîler'in sayısının Avrupa'dan gelenlerin sayısının üstüne çıkmaya başlamasıdır.⁵² İshak Deutscher bu konuda şöyle yazmaktadır:

⁵² Doğulu Yahûdîler'in sayısı 1966 yılında 1 242 578 kişi, yani işgal altındaki Filistin'de yaşayan ahalinin %53'ü, Batılı Yahûdîler'in sayısı ise 1 101 899 kişidir. Bkz. Dr. Munir Beşur ve Halid Mustafa eş-şeh Yusuf, *Et-tağlim fî İsrail*, 1969, s. 33.

“İsrail'in kültür etkinlikleri, halkın bünyesinin şekillenmesinde önemli tesirler icra etti. İngiltere mandacılığının gölgesinde Avrupa asıllı Yahûdîler ahalinin kahir ekseriyetini oluşturmuşlardı, ama şimdi azınlık durumundalar. Asya ve Afrika'dan muhaceret edenler İsrail sekenesinin yaklaşık yarısını teşkil ediyorlar. İnsan, Kudüs ve Tel Aviv'de değişik görüşler ve tahminlerle karşılaşılıyor. Kimilerine göre Doğulu Yahûdîler arasında doğum oranı yüksektir ve dolayısıyla eninde sonunda Doğulu olacaktır. Kimine göre ise yeni bir İsrail uygarlığı tebellür edecektir. Şahsen ben, Avrupalı Yahûdîler'in pota içinde eriyebilecekleri kanaatindeyim. Doğulu Yahûdîler, genelde daha aşağı bir medeniyete karşı üstünlük sağlayan daha yüksek bir medeniyeti temsil ediyorlar .. Batılı Yahûdî, Doğulu Yahûdîler'in gayret ve kinini idrak ediyor ve bazen onlardan korktuğunu belli ediyor. Bazen onların samimiyetini gösteren şüpheleri görebilirsin: “Bir kargaşa anında onların Araplar'la el ele vermesi halinde ne olacağını yalnızca Allah bilir. Onlarla Araplar arasında pek bir fark yok. Öyle değil mi?” Bu görüş şu an için fazla ciddiye alınmayabilir; ama bir endişeye işaret etmektedir. Bazıları Doğulu Yahûdîler'in öfkesinin patlayacağı günün geleceğinden bahsediyorlar.”⁵³ M. Selzer ise, Doğulu Yahûdîler'le Batılı Yahûdîler arasındaki ayrılıkları detaylı şekilde anlattıktan sonra şöyle diyor: “Bu vakıalar, çok korkunç bir gerçeğe götürüyor: Acaba Arap Yahûdîsi bir gün Araplar'ın yanında bize karşı cephe alır mı? Bunun nadir örnekleri de görülmüştür.”

⁵³ İshak Deutscher, *El-yahud el-laYahûdî*, (Yahûdî olmayan Yahûdîler), s. 75-77.

Araştırmacılar, Doğulu Yahûdîler'in İsrail'in varlığını tehdit edecek ölçüdeki tehditlerine oldukça ciddi nazarlarla bakmaktalar. Mesela Dr. Saadettin İbrahim şöyle diyor: “Doğulu Yahûdîler'e karşı çekimser nazarla bakılmasının bir delile veya izaha ihtiyacı yok. Onlara karşı taassupla ve ayrıcalıklı olarak muamele edildiği, ekonomik ve sosyal durumlarından anlaşıyor. Onlar, İsrail'deki sosyal merdivenin en alt basamaklarındalar. İktidarı elinde tutan hükümet, Doğulu Yahûdîler konusunda bir açmaz içinde. Bir yandan tüm Yahûdîler'in (Doğulu olanlar da dahil) İsrail'e göç etmesi gerektiği sloganını atmak zorunda. Ama Doğulu Yahûdîler sosyal problemleri beraberlerinde getiriyorlar. Çünkü onlar uygarlık açısından hem Doğu Avrupalı hem de Batı Avrupalı Yahûdîler'den farklılar. Ayrıca gerek maddi yönden ve gerekse teknolojik beceri yönünden her iki gruptan da başkacalar. Onların eğitilmesi ve siyonist plana uygun hale getirilmesi, ancak askerî harcamaların veya diğer sosyal harcamaların kısıtlanmasıyla mümkündür. Kısacası Doğulu Yahûdîler'in durumu İsrail'de kanayan bir yara ve patlamaya hazır bir bomba durumundadır. Baştaki hükümetin yaptığı tek şey, patlamaya hazır bu bombanın patlamasını geciktirmek olmuştur, ama bunu da onlara, kalpleri Arap azınlıktan veya Arap dünyasından yana çarpanlara acı çektirmekle başarmıştır. Ancak, bu çözüm,

Doğulu Yahûdîler’e zaman zaman, fakat tedrici surette en başta gelen dertlerinin sosyal zulüm ve ırkçı ayırım olduğunu düşündürmeye başlamıştır..”⁵⁴

⁵⁴ *Mecellet ed-dirasât el-arabiyye*, Nisan 1972 sayısı, “İsrail’de hakim kurum” adlı makale.

İsrail’de Doğulu Yahûdîler’in nüfusunun artışı konusunda ise Dr. Saadettin şöyle diyor: “Bir çeyrek yüzyıldır baştaki yöneticilerin bir türlü anılamadığı temel değişikliklerden biri de, Doğulu Yahûdî-ler’in nüfusunun içinde bulunduğumuz yüzyılın son çeyreğinde çoğunluğu teşkil etmiş olacağıdır. Altmışlı yıllarda bu mesele yüzeye çıkmaya başladığı zaman, baştaki yönetim bu sosyo-ekonomik konuyu kısa zamanda çözemeyeceğini görmüştür. Baştaki yönetimin önümüzdeki yıllarda çözmesi gereken Doğulu Yahûdîler meselesinde üç ihtimal söz konusudur: a) Doğulu Yahûdîler’in liderlerini rüşvetle satın almak suretiyle boyun eğmelerini sağlamak (ki şu andaki yönetimin uyguladığı da budur). Meseleye köklü bir çözüm yolu bulmak milyarlarca şekalim gerektirmektedir ki, mevcut toplumda askerî bir değişiklik yapmayı gerektirmektedir; b) Batılı Yahûdîler’in memuriyet ve konut tahsisi konusunda tercih edilmesine son verilmesi. Bu durum, İsrail’in bölgedeki hakimiyetini kaybetmesine ve belki de gelecekte varlığının tehlikeyi atılmasına yol açabilir. Bu, kolay kolay göze alınamayacak bir durumdur. c) Üçüncü ihtimal ise savaş ve genişleme durumunun devam ettirilmesidir. Bu ise, ya Doğulu Yahûdîler’in bölge halklarıyla işbirliğine yol açacaktır, ya da ele geçirilecek yeni toprakların nimetlerinin Doğululara peşkeş çekilmesini gerektirecektir. Edindiğimiz bilgilere göre mevcut İsrail yönetimi ikinci yolu tercih etme eğilimindedir.”

Doğulu ve Batılı Yahûdiler konusunda Filistin’li yöneticilerin İsrail’de iki milliyetin (Arap ve İsrailli kimliği) olduğu görüşüne dikkat çeken Fransız yazar Rodinson, aslında üç milli kimliğin olduğuna işaret etmektedir: Arap Yahûdîsi, Doğulu Yahûdî ve Batılı Yahûdî.⁵⁵

⁵⁵ Bkz. Helda Saya, *Et-temeyyüz el-unsuri did el-yahud eş-şarkiyyin fî İsrail*. Ayrıca bkz. Maryie Syrkiun, *Oriental Jews in Israel*, N.Y., 1952; M. Selzer, *The Arianization of the Jewish State*, N.Y., 1967.

17. İsrail’de Siyah Yahûdîler problemi

İsrail toplumunda Akşenazlar (Batılı Yahûdîler) ve Doğulu Yahûdîler arasındaki ayrılık meselesine ilave olarak, bir de kendilerine İbrani damgasının yapıştirilmesine rağmen, siyah Yahûdîler veya siyah İsrailliler denilen üçüncü bir grup vardır ki, İsrail’de önemli ve tehlikeli bir ırk problemi olarak kendini göstermektedir. Bunlar, Afrika kökenli Amerikalı zencilerdi. Yahûdî dinini kabul etmişlerdi ve Etiyopya ve Falaş Yahûdîleri olduklarını ileri sürüyor, Tanrının kendilerine ve zürriyetlerine ‘vaadedilmiş toprakları’ verdiğini, dolayısıyla bu toprakların sadece kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Bunlar, 1950’de çıkarılan uluslararası kanunda her Yahûdî’nin İsrail’e göç etmeye hakkı olduğunu bildiren kanuna uygun olarak İsrail’e döndüler. Siyah İbraniler, Nakab’daki Dimona, Mesibe Remon ve Arrad şehirlerine yerleştiler. Ayrıca Eriha şehrine gelerek Araplar arasına karıştılar. Fakat aradan çok geçmeden kendilerine karşı görülmemiş derecede sert bir ırkçı davranış sergilenmeye başlandı. Kısa süre sonra beyaz Yahûdîler’le siyah Yahûdîler arasındaki ilişkiler iyice gerildi ve siyah Yahûdîler’in sayısı arttıkça, İsrail’in Afrikalılara ve genel haliyle

dünyanın diğer yerlerindeki değişik renkli Yahûdî-ler’e bakış açısı da değişti.

“Siyah Yahûdîler” meselesi, İsrail makamlarının bazı kara tenli Yahûdî gruplarını sınır dışı etme ve sayılarının artmasını engellemek amacıyla diğerlerinin İsrail’e gelişini yasaklama kararı alması üzerine had safhaya ulaştı. Kimilerine göre bu kara siyonist hareket, mevcut siyonizmin enkazı üzerinde yeni bir siyonist hareketin doğuşuna yol açacaktır. Bazı İsrailliler (beyazlar) İsrail’deki bu ırk probleminin tehlikesinden içleri yanarak söz etmektedirler. Mesela bunlardan biri üzüntüsünü şu sözlerle dile getiriyordu: “Bu siyahların âkibeti beni üzüyor.. Devletimizin şeklini ve genel görünümünü zedeleyecek olan bu aşırı ırkçı tutumun aramızda gelişmeye başlamasından üzüntü duyuyorum.”⁵⁶

⁵⁶ Abdulhafız Muharib, *El-İbraniyyûn el-sûd*, Şuûn Filistiniyye, 13 Eylül 1973, s. 70-82.

Falaşa denilen bu siyah Yahûdîler, Yahûdîliği din olarak seçmiş ve izole bir hayatı tercih etmiş olan Habeşli bir gruptur. Habeşistan’da Tana Gölü’nün kuzeyindeki Simyan dağlarının yüksek ve fundalıklarla kaplı bölgelerinde yaşıyorlardı. İbranice ve Talmud’u bilmezler. Dini metinleri ve kitabeleri Caiz⁵⁷ diliyle yazılmıştır. Bu da gösteriyor ki Yahûdîlik Habeşistan’a çok eski zamanlarda girmiş, belki de Arap Yarımadası’nın güneyindeki Sami kabilelerin Etiyopya taraflarına göçü sırasında Yemen’den gelmiştir. Habeş kültüründe korunan bir hikayeye göre, putperest Agav kabilesinde “Yudis” adlı bir kraliçe çıkarak Yahûdî dinini kabul etmiş; diğer Habeş krallarına karşı düşmanca tavır takınmış ve Miladi 960 yılında onların bazı kiliselerini yakmış; bunun üzerine krallardan biri Hristiyanlığı bu tehlikeden koruması için Nuba kralından yardım istemek zorunda kalmıştır. Bugünkü Habeşler, o kraliçenin ne zaman adı geçse lanetler yağdırıp, küfürler ederler. Siyah Yahûdîler’in uzun savaşımlardan sonra Habeşistan’ı işgal ettikleri, hatta bir defasında başkente girerek kralın tacını ele geçirmeyi ve kırk yıl müddetle onu muhkem kalelerinde sakladıkları anlatılmaktadır.⁵⁸

⁵⁷ Caiz dili, en eski Semitik dillerdendir. Arap Yarımadası’nın güney kesimindeki Arap kabilelerinin asırlar boyunca ve birbirini takip eden dalgalar halinde Habeşistan’a göçüyle birlikte ana dilleri olan Caizce de bölgeye taşınmıştır. Caiz adı, bireylerine “Ecaiz” denilen Yemenli bir kabilenin adından gelmektedir. Müsned hattı denilen Saba ve eski Hemyeri yazısının Caiz yazısı üzerindeki etkisi hâlâ kendini muhafaza etmektedir. Bu etki, Güney Arap medeniyetinin Habeşistan’daki Hami topluluk üzerindeki en eski etkilerdendir. Alfabe harfleri kullanılarak yazılan bu dilin bölgeye taşınması, orada yeni bir medeniyetin doğuşuna ve kökleşmesine yol açmış ve bu yazı, Habeşistan tarihini çok eski dönemlerden başlayarak anlatan “Kralların Soyu” adlı el yazması eserin yazımında kullanılmıştır. Ayrıca “Yaha” şehriyle eski başkent Ak-sum’da ortaya çıkarılan işlemelerde ve rakamlarda da bu yazı kullanılmıştır. “Ancak, bu dil, bir yandan mahalli Kuş lehçelerinin itmesi, diğer yandan önce Müslümanlarla, daha sonra siyah Yahûdîler’le girilen savaşlar sonunda Aksumiler’in çökmesi sebebiyle yavaş yavaş gerilemiş; bir süre sonra sadece resmi belgelerin yazımında ve dinî âyinlerde kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde dahi Habeş kilisesinde dinî âyinler Caiz diliyle yapılmaktadır. Gerek Habeşli Hristiyanlar ve gerekse Falaşalar kilise yazı dili olarak Caizceyi kullandıkları için dar kapsamlı da olsa günümüze kadar yetip gelebilmiştir. (Bkz. Mümtaz el-Arif, *el-Ahbaş beyn Maarib ve Aksum*, Beyrut, 1975, s. 9-15.

⁵⁸ Age., s. 15, 16.

18. Filistin: No Man’s Land?

Muharref Tevrat yazarlarının tanrıları Yahve’nin Kenan ilini (Nil’den Fırat’a kadar) İbrahim’e ve

Yahûdîler’i de ona bağladıkları için İbrahim’in sonraki nesline vaadettiği⁵⁹ ayrıca Rabbin Kenan elinde yaşayanların erkek kadın, yaşlı genç, çoluk çocuk ayırımı yapmadan sürülmelerini, şehirlerinin içindekilerle birlikte yakılmasını, yerlerine İsrail oğullarının (kavm-i Mûsa’nın) yerleştirilmesini emrettiği⁶⁰ şeklindeki iddialarına gelince, bu, üzerinde durulmadan geçirilecek bir konu değildir. Bir kere katliamı ve sürgünü öngören bir savaşı Allah’ın emri gibi göstermek, şüphesiz ki Tanrı’ya atılan apaçık bir iftiradır. Çünkü hiçbir semavi din, insanoğlunun soyunun kurutulmasını ve suçsuz birinin öldürülmesini emretmez. Kaldı ki, böyle bir iddianın İbraim ve Mûsa’ya isnat edilmesi, ayrıca peygamberlere atılan bir iftiradır. Bilindiği gibi İbrahim peygamber Kenanlılar ve Mısırlılar’la birlikte oturmuş, onlarla dostane ilişkiler içinde bir arada yaşamıştır. Nitekim Tevrat dahi Şalem (Urşelim) kralı ve büyük kahini Melkisedek’in “Yeri göğü yaratan yüce Tanrı Abram’ı kutsasın”⁶¹ diyerek İbrahim’i kutsadığını kaydetmektedir. Ayrıca Allah’ın peygamberlere insanların öldürülmesini, soylarının kurutulmasını ve sürülmesini emretmiş olması da zaten düşünülemez. Kur’an-ı Kerim, İsrail oğullarını bu tür çirkin işler yaparak, arkasından ‘Rabbimiz böyle istiyor!’ şeklinde bir iftirayı kitaplarına sokmamaları konusunda uymaktadır: “Bu yüzdendir ki, İsrail oğullarına ‘kim haksız yere bir insanı öldürür veya yeryüzünde fesat çıkarırsa, bütün insanları öldürmüş sayılır; kim onu yaşatırsa bütün insanları yaşatmış sayılır’ buyurduk.”⁶² Kur’an’da sevgiyi emreden, düşmanlıktan uzak durmaya çağıran, savaşmayan kişiye merhamet göstermeyi, düşmanlara karşı dahi kendine hakim olmayı tavsiye eden başka âyetler de vardır. Mesela Mumtahine sûresinde “Belki de Allah sizinle düşman edindiğiniz kişiler arasında bir sevgi yaratır ... Allah, sizinle din uğruna savaşa girmeyen, sizi yurdunuzdan çıkarmayanlara şefkatle yaklaşmanızı ve onlara adaletle muamelede bulunmazını engellemez; çünkü O adaletli olanları sever.”⁶³ Benzeri bir öğüt İncil’de Hristiyan-lara verilmektedir: “İşte bu nedenle her türlü gayreti göstererek imanınıza erdemi, erdeminize bilgiyi, bilginize öz denetimi, öz denetiminize dayanma gücünü, dayanma gücünüze Tanrı yoluna bağlılığı, bağlılığınıza kardeşseverliği, kardeşseverliğinize sevgiyi katın.”⁶⁴ Bu konuya üçüncü bölümde de değinmiştik.

⁵⁹ *Tekvin*, 15: 18-20; 17: 8; 35: 12

⁶⁰ *Çıkış*, 34: 12; *Yasanın Tekrarı*, 20: 16-17; *Çölde Sayım*, 31: 17-18; 33: 50, 55-56...

⁶¹ *Tekvin*, 14: 18

⁶² *Maide*, 32

⁶³ *Mumtahine*, 7-8

⁶⁴ 2. *Petrus*, 1: 5-7

Şu anda elimizde bulunan Tevrat ise, bilindiği gibi, İbrahim peygamberden 1300, Mûsa’dan yaklaşık 800 yıl sonra kaleme alınmıştır. Yazarlar da bu konuda atalarından duyduklarını kağıda döken hahamlardır. Tabi ki bir şeyler ilave etmiş, kafalarına ve dini çekişmelere göre bazı yerleri tahrif etmişler, fakat neyin ilave edildiği, neyin değişikliğe tabi tutulduğu anlaşılmaz hale gelmiştir. Özellikle peygamberlere iftiralar atılmış, onlara makam ve mevkilerine yakışmayacak çirkin ameller

yamanmıştır. Hatta bunlarla da yetinmeyip, zina yaptıkları dahi ileri sürülmüştür. Üstelik de on emir de “zina etmeyeceksin”, “öldürmeyeceksin” denildiği halde. Tüm bunlar, katliam kılmak, kökünü kazımak ve dört bir yana dağıtmakla ilgili emirlerin bütünüyle uydurma olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah katından bu tür emirlerin gelmiş olması mümkün değildir. Nitekim bazı Hristiyan ilahiyatçılar, Tevrat’ın bir dinî ve hatta belgesel bir tarihi kitap olarak kabul edilmemesi çağrısında bulunmuşlardır. Mesela İngiltere Glasgow Üniversitesi’nde Şarkiyat Fakültesi eski dekanı ve aynı zamanda Beyrut İlahiyat Fakültesi’nde İslami İlimler profesörü olan Spencer Tremengham şöyle diyor: “Tevrat, gerçekte bağdaşmayan siyasi amaçlar için kullanılmış ve kullanılmaktadır. Bu kitabın bazı olayları aydınlatmak amacıyla tarihi bir kaynak olarak kullanılması ise, ancak gerçeklerin çarpıtılmasıdır.” Aynı yazar The World of Ours adlı eserinde bir bölümünü olduğu gibi Tevrat ve İncil’in iki ayrı çağ olarak karşılaştırılmasına hasretmiştir. Ona göre Ahd-ı Kadim (Tevrat) kesinlikle bir Hristiyan kitabı olamaz; bazı Hristiyan kiliselerinin ona sarılmayı sürdürmesi ise, din dışı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gereken bir konudur. Yazar, görüşlerini şu sözlerle sürdürüyor: “Hristiyanların Tevrat’ı kullanmamak olur mu gibisinden bir endişeye kapılmalarına mahal yok. Çünkü Hristi-yanlık sadece Mesih’le başlamıştır ve onunla son bulacaktır. Artık Hristiyanların Yahûdîler’in uygulayageldikleri her şeyi bir kenara atma vakti çoktan gelmiştir.”⁶⁵

⁶⁵ *El-usbu el-arabi*, sayı 666, 13. Yıl, 13 Azar 1972, s. 39.

Kahire Ortodoks Kıptiler kürsüsünde ilmî araştırmalar görevlisi, Kıptî kültürü ve ilahiyat papazı ve aynı zamanda Mûsevi teolojisi doktoru olan Alanba Gregorius da şöyle diyor: “İsrail, onun (yani Hristiyanlığın) Ahd-ı Kadim’in ve Mûsa peygamberin dininin izinden yürüdüğünü iddia etmektedir... Saçmalık bu! Belki Hristi-yanlık Museviliğin tamamlayıcısı olarak gelmiştir. (Nitekim İsa da ‘benim şeriatı ve peygamberleri kurtarmak için geldiğimi düşünmeyin; ben kurtarmak için değil, sadece tamamlamak için geldim, Matta, 5: 17 demiştir). Ama Yahûdîlik Mûsevilik’ten başka bir şeydir. Şu andaki Yahûdîlik, dünyayı kurtarmak için gelen Mesih’i inkâr edenlerin dinidir. Onlar Mesih’in davetini, risaletini ve manevi öğretilerini reddetmişler; kendi halkları için zafer ve toprak kazanmak amacıyla savaflara giren Şamşum gibi zalim ve gaddarları Mesih yerine koymuşlardır. Hâlâ da dünyayı ele geçirmek ve ona hükmetmek amacıyla maddi ve ekonomik yayılmacılığı esas alan bir ülke ideasına sıkı sıkıya bağlılar. Bunlar, kendilerinin Tanrı tarafından seçilmiş halk oldukları inanç ve iddiasıyla diğer halklara tahakküm etmektedirler. Diğerleri ise onlar nazarında insan kılıklı hayvanlardan başka bir şey değildir.”⁶⁶

⁶⁶ *Vesikat lil-kenise el-qiptiyye fî mısır*, El-envâar el-beyrutiiyye, 16. yıl, sayı 5035, 13 t. 2, 1974, s. 6.

Tekrar konumuza dönecek olursak, kısaca belirtmek gerekir ki, gerek siyonizm ve gerekse Balfour Bildiri’sinin tek bir ortak amacı vardır: Filistin’in yeri sakinlerini dışarı atarak onların yerine Yahûdîler’i yerleştirmek. Gerçi Balfour Bildirisi’nde böyle bir şeye açıkça işaret edilmemiştir, ama uygulama öyle olmuştur. Peki acaba İngiltere Filistin topraklarını yerli sakinlerinden temizleyerek orasını Ya-hûdîler’e peşkeş çekme hakkını nereden bulmuştur?.. Ona böylesine cömert davranma hakkını kim vermiştir? Acaba Filistin, şuna buna peşkeş çekilecek kadar kimsesiz ve ıssız bir yer

miydi?

Filistin halkının haklarına yapılan bu tecavüz, tüm batıllar, adalet ve insanlığa ters olanlar eninde sonunda yok olup gidecekleri için, ebediyen süremez. Adalet ve hakikat ise, biraz eğilmiş olsa dahi boyun eğmez ve mutlaka galip gelir.

KAYNAKÇA

1. BATI DİLLERİNDE

Ahel (Fî F. M.) Histoire de la Palestine depuis la conquete d'Alexandre Jus-qu'â l'invasion Arabe, Paris, 1952, 2 volumes.

Adams (J. M. K.) Ancient Records and the Bible, 1946.

Albright (W. F.) Archaeology and the Religion of Israel, Baltimore. 1942; The Archaeology of Palestine, 1949 ; From the Stone Age to the Chris-tianity, revised ed., 1946; Palestine in the Earliest Historical Period, Journal of the Palestine Oriental Society, Vol., XV (1953), p. 212; The role of the Canaanites in the History of Civilization, Studies in the His-tory of Culture, Menasha 1942; Western Asia in the Twentieth Cent. B. C. The Archives of Mari, Bulletin, American Schools of Oriental Research No. 67, 1937.

Allem (Jean - Pierre) Juifs et Arabes : 3000 ans d'Histoire, Paris, 1968; Die Laidnahme der Israeliten in Palestina, Leipzig. 1925; Die Urspruenge des Israelitischen Rechts, Leipzig, 1934.

American Jewish Year Book.

Anati (E.) Palestine before the Hebrews, N. Y., 1963.

Anchel (R.) Les Juifs en France, 1946.

Archinard (E.) Israel et ses voisins Asiatique, Paris, 1890.

Atkinson (B. F. C.) and Whatmough (J.)Alphabet, Ency. Brit., 1965 ed., Vol. I. pp. 662-669.

Auchincloss (W. S.) Chronology of the Holy Bible, N.Y., 1911.

Autran (C.) Pheniciens - Essai de contribution de la Mediterreene, Paris, 1920.

Baedeker (K.) Palestine and Syria, 5th. ed., Leipzig, 1912.

Barnett (R. D.) Arameans, Ency. Brit., 1965 ed., Vol., 2, pp. 207-208.

Baron (S. W.) A Social and Religious History of Jews, 8 Vols. and index. 2nd ed., 1952-60. (traduit en Français sous le titre : Histoire d'Israel, vie Sociale et Religieuse, Paris, 1956, 5 vols.) ; The Russian Jews un-der Tsars and Soviets - A Comprehensive History from the Earliest Settlements to the Present Time, N. Y. & London, 1964.

Barrois (A. G.) Manuel d'archeologie Biblique, 2vols.

Barton (G. A.) A Shetch of Semitic Origins - Social and religious, N. Y., 1902; Archaeology and the Bible, 5th ed., 1927; Semitic and Hamitic Origins, 1934; Semites, Encyclopedia of Religion and

Ethics. Vol. 11, pp. 378-384.

Bauer (H.) Zur Entzifferung der neuntdeckten Sinaischrift. 1918.

Beaton (F.) The Jews in the East, London, 1959.

Beatty (Hene) Arab and Jew in the Land of Canaan, Chicago, 1957.

Beatty (John) The Iron Curtain over America, Dallas, Texas, 1956.

Beecher (W. J.) The dated Events of the Old Testament, Philadelphia, 1908.

Bentwich (No. de M.) Judaism, End. Brit., 1965 ed., Vol. 13, pp. 103-116

Bevan (E. R.) The House of Seleucus and Jerusalem under the High Priests,

Bohl, Kanaanaer und Hebraer, 1911.

Bonfante (G.) Who were the Philistines?, Amer. Jour, of Archaeology. Vol. 50, (1946), p. 251; Das Problem der Apiru (Habiru). ZDPV LXXIV, 1958, 121-132.

Bottero (J.) , Cassin (E.) ,Vercoutter (J.) ed. The Near East - The Early Ci-vilization, translated by R. F Tannen-baum, N. Y., 1967; Le Probleme des Habiru, Paris, 1954.

Bowman (R. A.) The Old Aramic Alphabet of Tell Halaf, Amer. Jour, of Se-mitic Languages, Vol. LVIII (1941), pp. 359-62; also : Jour. Eastern Studies, Vol. VII (1948), p. 71.

Breasted (J. H.) A History of Egypt, N Y., 1905; Ancient Times - A History of the Early World, (without date), Publishers Ginn and Co.

Bright (J.) A History of Israel, 1960

Buchler (A.) Studies in Jewish History, ed. by I. Brodie and J. Rabbinowitz, 1956.

Burney (C. F.) Israel's Settlement in Canaan, (The Schweich Lectures), 1917.

Caetani (Leone) Studi di Storia Orientale, Milano, 1911.

Cambridge Ancient History, Vol. II, Ch. 14 ; Vol III, Ch. 17-20; and Vol. VI, Ch. 7, with their bibliographies.

Cardascia (G) Les archives de Murashu. Paris, 1951.

Cattan (H.) Palestine, the Arabs and Israel, London, 1969.

Cazes (D.) Essai sur l'Histoire des Israelites de Tunisie, Paris, Durlacher, 1889.

Chalom (Jacques) Les Israelites de Tunisie : leur condition civile et politi-que, Paris, Rousseau, 1908.

Cheijne (A. G.) The Arabic Language. Its Role in History, Minnesota Uni-versity. USA, 1962.

Childe (V. G.) New Light on the most Ancient East, London, 1964.

Clay (A. T.) Light on the Old Testament from Babel, Philadelphia, 1907; Amuru the Home of the Northern Semites, 1909.; The Empire of the Amorites, 1919.

Cohen (Abraham) Les Juifs de l'Afrique Septentrionale, Constantine, 1867.

Cohen (Israel) The Zionist Mouvement, London , 1954.

Cohen (M.) La grande invention de l'écriture, 1958.

Contenau (G.) La civilisation phénicienne, Paris, 1949; Asie Occidentale Ancienne; Manuel d'archéologie Orientale, Paris, 1927; La Civilisation d'Assur et de Babylone, Paris, 1937.

Cook (S. A.) The Religion of Ancient Palestine in the light of Archaeology, London, 1930; Philistines, Enc. Brit., 1965 ed., Vol. 17, pp. 737- 738; The Laws of Moses and the Code of Hammurabi, London. 1903 .

Cook (G. A.) Phoenicia, Enc. Brit., 1965 ed., Vol. 17. pp. 763 - 769; Ara- bic Texts, 1881.

Corpus Inscriptionum semiticarum, Phénicien, Araméen. South Arabia & North (three large vols.).

Corswant (W.) Dictionnaire d'archéologie biblique, Revu et illustré par: Urech (Edward), préface par Parrot (André), Paris, 1956 (traduit en anglais par Heathcote (Arthur). London, 1960.

Cowley (A.) Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C., Oxford, 1923.

Cross (F. M. Jr.) The Evolution of the Proto-Canaanite Alphabet, Amer. Sch. of Oriental Research Bull., 134:15-24. April, 1954 .

Daiches (S.) The Jews in Babylonia in the time of Ezra and Nehemiah according to Babylonian Inscriptions, London, 1910

Danby (C.) The Babylonian Talmud in English with The Soncino Press. Vols. 1-36, 1935 - 53 Introductions, London .

Davies (W. W.) The Codes of Hammurabi and Moses, Cincinnati., 1905.

Delaporte (L .) Epigraphes Araméennes, Paris, 1912.

Delia Vida (G. Levi) Les Semites et leur rôle dans l'histoire religieuse, Paris. 1938.

De Vaux (R.) Les Patriarches Hébreux et les découvertes modernes. Revue Biblique, 53 (1946), pp. 321- 47; 55 (1948), pp. 321 - 47 ; 56 (1946). pp. 7 -36.; Les patriarches hébreux et l'histoire. Revue Biblique. 72 (1965) pp. 5-28 ; L'Archéologie et les manuscrits de la mer morte,

1961.

Diringer (D.) The story of the Aleph Beth, 1958: The Alphabet - A Key to the History of Mankind , 2nd, ed., N.Y., 1948; Writing, London, 1965.

Dubnov (S. M.) A History of Jews in Russia and Poland, 5 vols., 2nd ed., 1946.

Driver (G. R.) Canaanite Myths and Legends. Edinburgh, 1956; Semitic Writing from Pictograph to Alphabet, 2nd ed., N.Y., 1948; Hebrew Language, Ency. Brit., 1965 ed., Vol. 11. pp. 279-284.

Dunlop (D. N.) The Jewish Khazars. N.Y., 1967 (Schockeb books).

Dussaud (R.) Les decouvertes de Ras Shamra et L'Ancien Testament, Paris, 1941; Les origines Cananeennes du Sacrifice Israelite, Paris, 1921; Mission dans les regions desertiques de la Syrie Moyenne, Paris, 1903; La penetration des Arabes en Syrie avant l'Islam, Paris, 1955; Topog-raphic historique de la Syrie antique et medievale, Paris, 1927; L'art phenicien du lleme millenaire, Paris, 1959.

Edwards (C.) The Hammurabi Code and the Sinaic Legislation, London, 1904.

Erskine (Beatrice) Palestine of the Arabs, London, 1935.

Fargeon (M.) Les Juifs en Egypte depuis les origines jusqu'à ce jour. Le Caire, 1938.

Fevrier (J.) Histoire de l'Ecriture, 1948.

Finkelstein (L.) ed. The Jews : Their History, Culture and Religion, 2. vols., 3d. ed., N.Y., 1960; The Pharisees, 2 vols., Philadelphia, 1938.

Fischel (W J) Jews, Enc. Brit., 1965 ed., Vol. 12, pp. 1054-1081; The Jews of Kurdistan a Hundred years ago. Conference on Jewish Relations, N.Y., 1944. Reprinted from Jewish Social Studies - Vol. VI. No. 3.

Flammand (Pierre) Les communautes Israelites du Sud-Marocain. Essai de description et d'analyse de la vie Juive en milieu berbere, sans date (1956?).

Fleisch, Introduction à l'etude des langues semitiques, Paris, 1947.

Forbes (R. J .) The Coming of the Camel, Studies in Ancient Technology, Vol. II, Leiden, 1955, pp. 187-203.

Francs (M.) Essais sur l'Histoire des Israelites de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours, 2eme ed.

Frankel (S.) Die aramaischen Fremdwörter im Arabischen, London, 1886.

Fraser (P M.) History of Palestine, Enc. Brit., 1965 ed., Vol. 17, 1965, pp. 120-130.

Free (J. P.) Abraham's Camels, Jour., of Near Eastern Studies, Vol. III, July 1944 No.3, pp. 187-493.

Friedmann (G.) The End of the Jewish People, 1970 (translated from French).

Frued (S.) Moses and Monotheism, (translated by Katherine Jones, 2nd ed., 1940).

Gardiner (A. H.) The Egyptian Origin of the Semitic Alphabet, Jour., of Egyptian Archaeology, 3: 1. ff. 1916.

Garstang (J.) The Hittite Empire, London, 1929.

Garstang (J.) and Garstang (J. B. E.) The Story of Jericho, London, 1948.

Gaspar (L.) Histoire de la Palestine, Paris, 1967.

Gaster.(T. H.) The Religion of the Canaanites, in Forgotten Religions, ed. by V. Ferm, 1950; in Thespis - Ritual, Myth and Drama in the Ancient Near East , 2nd ed., N.Y., 1961 ; The Oldest Stories in the Worlds, N.Y., 1952; Canaan, Enc. Brit-, 1965 ed., Vol. 4, pp. 726-728, (with map and bibliography).

Gelb (L J.) The Early History of the West Semitic Peoples. Jour., of Cuneiform Studies, 15, 1961, pp. 27-47; A Study of Writing, 1952.

Ginzberg (L.) The Palestinian Talmud. N.Y., 1941.

Gordon (C.H.) Ugaritic Literature, 1949.

Goitein (S.) Jews and Arabs, their Contacts through the Ages, N.Y., 1955. (translated into French under the title Juifs et Arabes, Paris, 1957).

Graetz (H.) History of the Jews, 6 vols., 1891-1926; Geschichte der Juden, ed. M. Brann, Leipzig, 1906.

Grant (Dr. A.) The Nestorians or The Lost Tribes, London, 1841.

Gray (J.) The Legacy of Canaan, Leiden, 1957

Gray (L. G.) Introduction to Semitic Comparative Linguistics, 1934.

Grohmann (A.) The Arabs, Encyclopedia of Islam , N.E., 1960, Vol. I, p. 524 ff.

Greenberg (L.) The Jews in Russia, 2 vols., 1944-1951.

Greenberg (M.) The Habiru, New Haven. Conn., 1955.

Guillaume (A.) The Habiru, the Hebrews and the Arabs, Palestine Explo-ration Quarterly, 1946, pp. 64 ff.

Gunkel (H.) Israel and Babylon, The Influence of Babylon on the Religion of Israel, Philadelphia, 1904.

Gurney (O. R.) The Hittites, 2nd ed., 1961.

Guterbock (H.G.) Babylonia and Assyria, Ency. Brit., 1965 ed., Vol. II., pp. 951-979

Haas (J. de) History of Palestine in the Last two thousand Year's , N. Y., 1934.

Hadawi (Sami) Bitter Harvest - Palestine 1914-67, N.Y., 1967 ; Palestine-Loss of a Heritage, San Antonio, 1963

Hall (H. R.) The Ancient History of the Near East, 8th. ed., N.Y., 1935.

Handcock (PS.P) The Archaeology of the Holy Land, London, 1916-

Harris (Z. S.) Ras Shamra : Canaanite Civilization and Language, The Smithsonian Report for 1937 (Publication 3474), pp. 479-502.

Hastings (James) Canaan, Dictionary of the Bible Vol. I. pp. 347-48, Vide also: The New Bible Dictionary, London, 1962 ed., pp. 183-186.

Hell (J.) The Arab Civilization. Lahore, 1943.

Herford (R. T.) The Pharisees, London, 1924.

Herzl (Theodor) The Jewish State an attempt at a Modern Solution of the Jewish Question. Translated by S.d'Avigdor, N.Y., 1943; Complete Di-aries, 5 vols., N.Y., 1960

Hitti (P. K.) History of Syria, London 1951; Lebanon in History from the Earliest Times to the Present, 2nd ed., London, 1962.

Hoening (S. B.) The Great Sanhedrin, 1935; Sanhedrin, Ency. Brit., Vol., 19, 1965 ed., p. 946.

Hoffman (W.J.) The Beginning of Writing, 1895

Hommel (Dr. Frftz) The Ancient Hebrew Tradition, London, 1897.

Hooke (S. H.) The Origins of Early Semitic Ritual, London, 1938.

Horn (S. H.) Bible Dictionary, (with Atlas), Washington, 1960.

Hosmer (J. K.) The Jews, Ancient, Medieval and Modern, London, 1885.

Hourani (A.) Minorities in the Arab World, London, 1947-

Hughes (G.H.) Ancient Civilizations, 1896, p. 352.

Jack (J. W.) The Ras Shamra Tablets : Their Bearing on the Old Testament, 1935.

Jackson (S.) The Sassoons, Heinemann, London, 1968.

Jastrow (M.) Hebrew and Babylonian Traditions, N.Y., 1914. ; A Babylonian Parallel to the Story of Job, Jour. of Biblical Literature, Vol. XXV, Part II, 1906, pp. 135-191.

Jeffries (P.) Palestine: The Reality, London, New-York, 1939.

Jeremias (A.) The Old Testament in the Light of the Ancient East, translated from the German by C.L. Beaumont, 2 vols., London, 1911.

Jewish Encyclopedia: Canaan, Canaanites, Palestine, Jews, Israelites, Jerusalem. Arameans .

Jirku (Anton) Der Mythos der Kanaanäer, Bonn, Rudolf Habelt Verlag. 1966.

Johns (C. H. W.) The Relations between the laws of Babylonia and the Law of the Hebrew peoples, 1914.

Josephus (Flavius) The Complete Works of Flavius Josephus, comprising: The Antiquities of the Jews; A History of the Jewish wars; The Life of Josephus written by himself ; etc .. (translated by W. Whiston with sequel to the History of the Jews.). London and New-York (without date). New ed., 2 vols., London 1897, revised by A.R Shilleton, 5 vols. London, 1890-1900. Also edited and translated by H. ST. J. Thackeray in 7 vols., London, 1926-43.

Kaplan (M.) Judaism as a Civilization, 1934.

Karsten (R.) The Origins of Religion, London, 1935.

Keller (W.) The Bible as History Archaeology confirms the Book of Books, London, 1957 (5th ed.).

Kenrick, Phoenicia, London, 1855.

Kenyan (E) The Bible and Archaeology, N:Y., 1940.

Kenyon (Kathleen M.) Archaeology in the Holy Land, London, 1960 (2 vols.). ; Amorites and Canaanites, London, 1966; Digging up Jericho, London. 1957.

Khadduri (W.) The Jews of Iraq during the 19th. Century, The Arab World, May-June, 1970.

King (L. W.) Legends of Babylon and Egypt in relation to Hebrew Tradition, London, 1918; Babylonian Religion and Mythology, London, 1903; Egypt and Western Asia in the Light of Recent Discoveries, London, 1907.

Kirk (G. E.) A Short History of the Middle East, London, 1948.

Kittel (R.) Geschichte des Volkes Israels, 2 Vols., 6th. ed., 1922-23.

Kline (M.G.) The Habiru, kin or foe of Israel, Westminster Theological Journal, XIX (1956), 1-24, 170-194, XX (1957), 46-70.

Kraeling (E. G. H.) Aram and Israel, 1918.

Kupper (Jean-Robert) Les Nomades en Mesopotamie au temps des rois de Man, Paris, 1957. Reviewed by I.J. Gelb., under title "The early History of the West Semitic Peoples" in Journal of Cuneiform Studies, Vol. XV, No. 1, 1961, pp. 27-47.

Landsberger (B.) Amorites, Enc. Brit., Vol. 1, 1965. pp. 809-810.

Landshut (S.) Jewish communities in the Muslim Countries of the Middle East. London, 1950.

Learsy (R.) A History of the Jewish People, 2nd printing, N.Y., 1949.

Leslaw (W.) Semitic Languages, Enc. Brit., 1965 ed., Vol. 20. pp. 314-317.

Lilienthal (A. M.) What Price Israel, Chicago, 1953; The Other Side of the Coin, N.Y., 1965.

Loeb (A.) Israel from its Beginning to the Middle of the Eight Cent., translated by S. H. Hooke, London, 1932.

Lowenthal (M.) The Jews in Germany, 1947.

Luckenbill (D. D.) Ancient Records of Assyria and Babylonia, 2 vols., 1927.

Luckenbill (D. D.) and Chiera (Ed.) The Origin and History of Hebrew Law, 1931.

Macalister (R. A. S.) A History of Civilization in Palestine, Cambridge, 1912; The Philistines, 1913.

Macqueen (J. G.) Babylon, London, 1964.

Malamat (A.) The Arameans in Aram Nahrain and the Rise of their State, (in Hebrew), Jerusalem, 1952.

Mallowan (M.) & Rose (J.) Excavations in the Balikh Valley in 1938, Iraq, Vol. VIII, 1946, pp. 111-159.

Mann (J.) Jews in Egypt under Fatimid Caliphs. 2 vols., reprint 1972; Selected Documents of Geniza, N.Y., 1925.

Marçais (W.) & Cohen (M.) Précis de Linguistique Semitique, 1910. (Translation of C. Brokelmann, Semitische Sprachwissenschaft.).

Margoliouth (D. S.) Relations between Arabs and Israelites Prior to the Rise of Islam, The Schweich Lectures, Oxford, 1921.

Margolis (M. L.) and Marx (A.) A History of Jewish People, 5th. ed., 1964.

Marston (Sir Charles) The Bible is True, London, 1937 (5th imp.); The new Knowledge about the Old Testament.

Meek (T. H.) Hebrew Origins, N.Y., 1936 (revised edition, 1950).

Meissner (B.) Babylonien und Assyrien, 2 vols., (1920-25).

Menant (M. J.) La Bible et les Cylindres Chaldeens. Paris, 1880.

Mendenhall (George E.) Law and covenant in Israel and the Ancient Near East, Pittsburg, 1955.

Menes (A.) The History of the Jews in Ancient Times in The Jewish People, Past and Present, Vol. 1, N.Y., 1946, pp. 78-152.

Menuhim (Moshe) The Decadence of Judaism in our Time, Beirut. 1969.

Meyer (E.) Die Israeliten und ihre Nachbarstämme, 1906.

Montagne (R.) La Civilisation du desert, Paris 1947.

Montgomery (J.) Arabia and the Bible, Philadelphia, 1934.

Moscatti (S.) The Semites in Ancient History, Cardiff, University of Wales Press, 1959; Ancient Semitic Civilizations, Elek Book, London, 1957; The face of the Ancient Orient, London. 1960.

Musil (A.) The Middle Euphrates, (Negd).

Neuman (A. A.) The Jews in Spain, 2 vols., Phil. 1942.

Neusner (J.) History of the Jews in Babylonia : 1 - The Parthian Period, Leiden 1965; 2 - The Early Sassanian Period, Leiden, 1966; 3 - From Shapur I to Shapur II, Leiden, 1968; 4 - The Age of Shapur II, Leiden, 1969; 5-Later Sassanian Times, Leiden, 1970; The Formation of the Babylonian Talmud 2nd ed., Leiden, 1970.

New Jewish Encyclopedia, N.Y., 1962, 1971.

Newman (Rabbi J.) The Agricultural Life of Jews in Babylonia, 1932.

Noldeke (Th) Semitic Languages, Ency. Brit., 11 ed.. (1911), Vol. 24, col. 617-630. Arabs, Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol. I, pp. 659-673.

Noth (M.) The History of Israel, 1958.

Notre - dame de France à Jerusalem, La Palestine, 3e ed., Paris, 1922.

Nougayrol (J.) et autres : Le Palais royal d'Ugarit, 2 vols., Paris, 1955.

Nyberg (H. S.) Abraham, in I. Engell and A. Fridrichsen Svenskt Bibliskt Uppslagsverk, Vol. 1, col. 8-11, 1948.

Obermann (J. J.) Ugaritic Mythology, 1948.

O'Callghan (R.T.) Aram Nahraim, Rome, 1948.

Oesterley (W.O.E.) and Robinson (T.H.) A History of Israel, 2 vols., Oxford, 1932; Hebrew Religion : Its Origin and Development, N.Y., 1937.

O'Leary (De Lacy) Arabia before Muhammad, London. 1927, Arabic Tho-ught and its Place in History, Trubner's Oriental Series.

Olmstead (A.T.) History of Palestine and Syria, N.Y. and London, 1931; Western-Asia in the days of Sargon of Assyria, N.Y., 1908; History of Assyria, N.Y., 1908; History of Assyria, 1923

Oppenheim (M.) Tell Halaf - A new Culture in the Oldest Mesopotamia, translated by G. Wheeler, London, 1933.

Pallis (F.D.) The Antiquity of Iraq : A Handbook of Assyriology, 1956.

Parkes (J.) A History of the Jewish Peoples, 1962; Continuity of Jewish Life in the Middle East, London, 1961; Arabs and Jews in the Middle East. A tra-gedy of Errors, London, 1967.

Patai (R.) Israel between East and West, 1953.

Parrot (A.) Abraham et son temps 1962.

Paton (L.B.) The Early History of Syria and Palestine, N.Y., 1901.

Patton (J.H.) Canaanite Parallels in the Book of Psalms, 1944.

Peake (AS.) A Commentary on the Bible, London, 1923.

Petrie (Sir W. Flinders) The Formation of the Alphabet, London, 1912; Egyptian Tales, London, 1895; Egypt and Israel, London, 1923 (Newed.).

Philby (H. St J. B.) The Background of Islam - Being a sketch of Arabian History in Pre-Islamic Times, Alexendria, 1947.; The Empty Quarter -Being a description of the Great South Desert of Arabia known as Rub. Al Khali, London, 1933 (see: Chap. II, Forgotten Rivers, pp. 127-156); The Heart of Arabia, 1922.; Sheba's Daughters, 1939; Arabian Highlands, N.Y., 1952.

Pool (D) Patai (R.) and Cardozo (A.L.) The World of Sephardim, N.Y., 1960.

Pritchard (J.B.) Archaeology and the Old Testament, Princeton University Press, 1958; Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament, Princeton N. J., 1950, 2nd ed. 1955; The Ancient Near East in Pictures Re-lating to the Old Testament, Princeton, 1954.

Puhvel (J. Pl.) Hurrians, Ency. Brit., 1965 ed., Vol. 11, pp. 905-906; Hittites, Ibid, pp. 550-560.

Rabin (C) Hebrew Literature, Ency. Brit., 1965 ed, Vol. 11, pp. 284-290.

Rappoport (A. S.) Myth and Legend of Ancient Israel, N.Y., 1966 (3 vols.); History of Palestine, London, 1931.

Rawlinson (G.) History of Phoenicia, London, 1889.

Reich (S.) Etudes sur les villages Arameens de l'Anti-Liban, Institut Fran-cais de Damas, 7, 1936.

Reik (Theodor) Pagan Rites in Judaism, New York, 1963.

Reinach (S.)A History of Religions, N.Y., 1909 and 1930.

Renan (E.) De la part des peuples semitiques dans l'histoire des civilisati-ons. Paris, 1862; Histoire generale des langues semitiques, 8th ed., Paris, 1863.

Revue des Etudes Semitiques, La Legende des Patriarches et l'Histoire, IV, 1937, pp. 145-206.

Ricciotti (G.) Histoire d'Israel, 2 vols.

Robinson, Breasted and Smith: Earlier Ages, Boston, 1937.

Robinson (E) and Smith (E.) Biblical Researches in Palestine and the Ad-jacent Regions, 3 vols., Boston, 1856.

Robinson (T. H.) The Decline and Fall of the Hebrew Kingdoms, Oxford, 1946.

Rodinson (M.) Israel and the Arabs, London, N. Y., 1968.

Rogers (R. W.) Cuneiform Parallels to the Old Testament, N. Y., 1912.

Rosenthal (E) Die aramaistische Forschung seit Th. Noldeke's Verroffentlichungen, Leiden, 1939. A Short History of the Jewish People, 1936; A History of the Jews in Eng-land, London, 1941; A History of the Jews in Italy, 1946.

Roux (G.) Ancient Iraq, Penguin Book, 1966.

Rowley (H. H.) The Old Testament and Modern Study, (ed.) 1951; From Joseph to Joshua - Biblical Traditions in the light of Archaeology, 1950, reprinted 1964.

Ruppin (A.) The Jews in the Modern World, London, 1934.

Ryckmans (G.) Les Religions Arabes Preislamiques, ed. 2, Louvain, 1951.

Sachar (A.L.) A History of the Jews. 2nd ed., N. Y., 1940.

Sakran (F.C.) Palestine Dilemma Arab Rights versus Zionist Aspirations, Washington, D.C., 1948.

Sanda (A.) Die Aramaer, Der Alte Orient, Vol, IV, pant 3, 1902.

Saron (G.) and Hotz (L.) eds., The Jews in South Africa, 1956.

Sassoon (D.S.) A History of the Jews in Baghdad, London, 1949

Sayce (A. H.) Early Israel and the Surrounding Nations, London, 1899.

Scheffer (C. F. A.) The Cuneiform Texts of Ras Shamra-Ugarit, 1939; Ugaritica, I-III, Paris, 1939-56.

Schiffer (S.) Die Aramaer, Leipzig. 1911.

Schmokol (C. H.) Geschichte des alten Vorderasien, Handbuch der Orientalistik, (II, 3), Leiden, 1957.

Schrader (E. S.) The Cuneiform Inscriptions and the Old Testament, translated from the German by Rev. O.C. Whitehouse, 2 vols.. 1885-1888-

Sellin (E.) Mose und Sein Bedeutung fuer die israelitisch-Juedische Religionsgeschichte, 1922.

Selzer (M.) The Aryanization of the Jewish State, N.Y., 1967

The Outcasts of Israel, Jerusalem, 1965.

Silver (A. H.) Moses and the Original Torah, N.Y., 1961.

Simpson (R. H.) Nabateans, Enc. Brit., 1965 ed., Vol., 15, pp. 1143-1144.

Smith (G.A.) The Historical Geography of the Holy Land, 25th ed., 1931; The Chaldean Account of Genesis, 5th ed., London, 1876.

Smith (H.W.) Man and his Gods, Universal Library, 1956

Smith (S.) Early History of Assyria, 1928.

Smith (W. R.) Lectures on the Religion of the Semites, 3d ed., London, 1927.

Socolow (N.) History of Zionism, 2 vols., N.Y., 1969.

Sommer (A. Dupont) Sur les debuts de l'Histoire arameenne, Suppl. to Vetus Testamentum, I, Leiden, 1953, pp. 40-9; Les Arameens, Paris, 1949.

Speiser (E. A.) Introduction to Hurrian, 1941,

Sprengling (M.) The Alphabet; Its Rise and Development from the Sinai Inscription, The Universal Jewish Enc. I, p. 198.

Standard Jewish Encyclopedia, 1966.

Starr (J.) The Jews in the Byzantine Empire (641-1204), 1939.

Steindorf (G.) and **Seele (K.C.)** When 'Egypt ruled the East, Uni. of Chicago Press, Chicago, 1942; The Story of the Bible told by Living Writers of Authority, London, (without date), 2 vols.

Strange (Guy Le) Palestine under the Moslems. 1890.

Syrkin (Marie) Oriental Jews in Israel. N.Y., 1952.

Tayler (I.) The Alphabet, 1883

Thomas (D. W.) Archaeology and Old Testament Study, (ed.) Oxford: Clarendon Press, 1967.

Thordarson (T.K.) Abraham, Enc. Brit., 1965 ed., Vol. I, p. 44 ff.

Torczyner (H.) Tur-Sinai, N.S. XII, The Jewish Quarterly Review, 83-109. 159-179.

Tremingham (Spenser) The World of Ours, Beirut.

Trever (A.) History of Ancient Civilization, 2 vols., N.Y., 1939

Unger (M.F.) Israel and the Arameans of Damascus. A Study in Archaeological illumination of Bible History, London, 1957.

Universal Jewish Encyclopedia: Canaan, Vol. II, 1969,, pp. 650-651 (with map).

Vigourous (E) La Bible et les decouvertes modernes en Egypte et en Assyrie, 2 vols.1-2, Paris, 1877.

Vincent (L. H.) Canaan d'apres l'exploration recente, Paris, 1914

Waterman (L. W.) Pre-Israelite Laws in the Book of the Covenant, AJSL, Vols. 38, 1921-22, pp. 36-62.

Weber (Otto)Arabien vor dem Islam (Der alte Orient.)

Weigall (A.)The Life and Times of Akhnaton, Pharaon of Egypt, London, 2ndimp., 1934.

Wellhausen, Reste Arabischen Heidentums (remains of Arabian Heathenism), Berlin, 1887.

Wiseman (D.J.): (ed. and translation), Chronicles of Chaldean Kings (626-556 B.C.), 1956.

Wood (W.C) The Religion of Canaan from the Earliest Times to the Hebrew Conquest, Journal of Biblical Literature, 35 (1916), 1-133, 163-279.

Woolley (L.H.) Abraham, Recent discoveries and Hebrew Origins,. 1963; Excavations at Ur - A Record of twelve years work, 4th imp., London, 1963.

Yeivin (Sh.) The Israelite Conquest of Canaan, Dutch Institute at Istanbul Series, Vol., XXVII,

Istanbul, 1971.

Zetlin (S.) The Sadducees and the Pharisees, 1936.

Zimmels (H. J.) Ashkenazim and Sephardim, London, 1958.

Map of the Holy Land , Scale 1: 596, 880, Compiled by the National Ge-ographic Society, Atlas Plate 52, Dec. 1963.

2. ARAPÇA VE ARAPÇAYA ÇEVİRİLMİŞ OLANLAR

Abdulgadir, Dr. Muhammed Bahr, El-yahud fi'l Endülüs, Kahire, 1970.

Abdulmu'ti, Fethi Fevzi, el-Mezaim es-sihyoniyye fi Filistin, Kahire, 1965.

Abdulgadir Han, Muhammed, El-Esatir el-arabiyye kabl el-Islam.

Abrasi (el-) (Muhammed Atiyye), El-Adâb es-Sâmiyye, Kahire, 1946.

Abûna (Bar) Edeb el-luga el-aramiyye, Beyrut, Matbaat starko, 1970.

Ahmed el-Ali (Dr. Salih), Muhadarât fi tarih el-arab, I. Kısım, 4. baskı, Bağdat, 1976.

Akkad (el-), Abbas Mahmud, Es-sihyoniyye ve kadiyyet Filistin, Beyrut, Sayda; el-Yahudiyye, Dar el-katib el-arabi, 1970; Es-Sakafet el-arabiyye esbak bin sakafet el-yunan ve'l ağabeyriyyin, Mektebet es-sakafe, tarihsiz; Ibrahim ebu'l enbiya, tarihsiz.

Ali, Dr. Cevad, Esmam el-arab, Sümer, 23, (1976); Tarih el-arab kabl el-Is-lam, 8 cilt; El-mufasssal fi tarih el-arab kabl el-Islam, Beyrut, 9 cilt.

Ali, İmam Atiye, Es-Sihyoniyye el-alemiyye ve ard el-miad, Kahire, 1963.

Amiri (el-), Muhammed Edib, Urubet Filistin fi't tarih, Beyrut, 1972.

1. Arapça ve Arapçaya çevrilmiş kaynaklar

Atilhan (Gen. Cevad Rifat), El-Hatar el-muhit bi'l-Islam, Vehbi Izzeddin çevirisi, Cahiz matbaası, Bağdat, 1965.

Avn, Hasen, El-Yahud fi'l Irak, Dirase tahliliye, Matbaat royal, 1952.

Azam, Dr. Abdulvehhab, Mehd el-arab, Mars, 1946, Silsilet ikra'.

Azb Musa (el-), Muhammed, Musa.. Mısriyyen, Dar el-katib el-arabi, 1969.

Bahauddin (Ahmed), Israiliyyât, 2. Baskı, Kahire.

Bakır (Taha) ve Sefer (Fuad) ve Şemsi (Yakub), Tarih el-usûr el-kadîme, 7. baskı, Bağdat, 1960.

Bakır (Taha), Diyanet el-Babiliyyin ve'l Aşuriyyin, Sumer, c. 2 (1946), s. 119, 179-196; Akâid Sukkan el-Irak fi'l âlem il-âhar, Sümer, c. 10, (1954), s. 8-39; Alâkât bilâd er-râfideyn biceziret el-arab, Sümer, c. 5 (1959), s. 123-158; Alâkât el-Irak el-kadim ve buldân eş-şark el-ednâ, Sümer, c. 4 (1948) s. 12-37; Mukaddeme fi târih el-hudârât el-kadîme, iki cilt, 1955-1956; Melhame Gilgameş ve't-tufân, Sümer, c. 6, (1950), s. 32-80, 143-191.

Basmacı (Dr. Farac), Akvâm eş-şark el-kadim ve hiceratuhum, Sümer 3, (1947), s. 87-98.

Bedevi (Ahmed Zeki), Tarih et-tatavvur ed-dini, Kahire, tarihsiz.

Berger (Almor), Israil batılun yecib en yezûl, Beyrut, 1955.

Betty (Ellyn), Uzilû Israil, Beyrut, 1957.

Breasted (Dr. James Henry), El-Usûr el-kadime, Davud Kurban çevirisi, Beyrut, 1936; Intisar el-hudara- tarih eş-şark el-kadim, Dr. Ahmed Fahri çevirisi, 1962; Tarih Mısır min akdem el-usûr ile'l feth el-farisi, Dr. Hasen Kemal çev., Kahire, 1929; Fecr ed-Damir, Dr. Selim Hasen çev., Kahire, 1956.

Brockelman (Karl), Tarih eş-şuub el-islamiyye, Arapça çeviri: Nebih Emin Faris ve Munir el-Ba'lebekî, Beyrut, 1953.

Carim (el-) (Muhammed en-Numan), Edyân el-arab fi'l cahiliyye, Kahire, 1923.

Cattan, Henry, Filistin fi dav el-hakk ve'l adl, Vedi' Filistin çevirisi, Beyrut, 1970.

Cem'iyet el-filistiniyye limukavemet el-sıhyoniyye, "Filistin", Newyork, 1919.

Cemili (el-) (Reşid), Tarih el-Arab fi'l cahiliyye ve asr ed-dâve el-Islamiy-ye, Beyrut, 1972.

Cramer, Samuel, Min elvah Sümer, Taha Bakır çevirisi, Bağdad.

Debbağ (el-) Dr. Takiyy, Alihe fevk'al-ard: Dirase mukarene, Sümer, c. 23 (1967), s. 101-123; Tabiat ed-dirasât el-eseriyye, Mecellet el-üztaz, c. 15, 1967-8, s. 319-353.

Debis (el), Matran Yusuf, Tarih-u Suriye.

Delil el-Cumhuriyyet el-Irakiyye li sene 1960, Bağdad.

Devalibi (el-), Dr. Muhammed Mâruf, Dirasat tarihiye an asl el-arab ve hu-daratihim el-insaniyye, Beyrut, 1971.

Druze, Muhammed İzzet, Tarih el-cins el-arabi fi muhtelif el-etvar ve'l edvâr ve'l aktâr, 8 cüz, 1946-1964; Tarih benî Israil min esfârihim, Mısır, tarihsiz.

Durant W., Kıssat el-hudara. Muhammed Bedran çevirisi, 3. baskı, 1961.

Dussaud R., el-Arab fi Suriye kabl el-Islam, Adbdurrahman ed-Devahili çevirisi, Kahire, 1959.

Duşş (el-) Muhammed Mahmud, El-yahud ve'l hudaret el-insaniyye, El-Arabi dergisi, s. 109, 1967, s. 50-57.

Ebû Asel (Eli Levi), “Yakzat el-âlem el-Yahudî”, Kahire, 1934.

El-Esmaî (Abdülmelik), Tarih el-arab kabl el-Islam, Tahkik eş-Şeyh Mu-hammed Al Yasin, Bağdad, 1959.

Et-Temimi (Dr. Refik), Cevv el-Cezire el-arabiyye ve eseruhu fi'l hicerat es-samiyye, Muktataf dergisi, 1944 Temmuz, s. 120-130.

Feriha, Dr. Enis, Melahim ve esatir min ugarit (Ras Şamra), Beyrut, 1966; Eş-şuub es-samiyye ve lugatuha, Mecellet i'tidal, 1937.

Fethi Saffet, Necdet, El-Yahud ve's sıhyoniyye fi alakat ed-düvel el-kubra, 1967; Beyrubican- et-tecrübet es-sofyetiyye li inşâ vatan kavmi Yahudi, Camiat Bağdad, 1973.

Fevzi, Ferik Muhammed ve Rüşdi, Ömer, Es-sıhyoniyye ve rebibetuha Is-rail.

Fil (el-), Dr. Muhammed Reşid, El-Yahud ve ilm el-ecnas, Bağdad, tarihsiz.

Ford, Henry, el-Yahudi'l alemi - el-müşkilet elleti tuvacehul alem, Hayri Hammad çevirisi, 1967.

Gamravi (el-) Mukaddem Emin Saki, Lihaza.. ekreh israil, Kahire, 1964.

Gerges (Dr. Sabri), Et-turas el-yahudi es-sıhyoni ve'l fikr el-froydi, Kahire, 1970.

Guneym, Ahmed Muhammed, el-Yahud ve'l hareket es-sıhyoniyye fi Mısır (1897-1962), Kahire, 1969.

Guri (el-) Emil, Filistin, Bağdad, tarihsiz.

Halidi (el-) İdris, El-Mevcâat es-samiyye, Huzeyran, 1967, s. 111-117.

Hamdan (Muhammed Misbah), El-Isti'mâr ve'ssıhyoniyye el-âlemiyye, Da-rul Mektebe el-Asriyye, 1967.

Harbutli (el-), Dr. Ali Husni, el-Arab ve'l Hudara, Kahire, 1966; El-Alâkât es-siyasiyye ve'l hudariyye beyn el-arab ve'l Yahud fi'l usûr elkadîme ve'l-Islamiyye, Kahire, 1969.

Hasen (Kasim), el-Arab ve'l müşkilet el-yahudiyye, Bağdad, 1946.

Hatib (el-) Muhibbuddin, Itticah el-mevcât elbeşeriyye fi cezâret el-arab, Kahire, 1925.

Hazin (el-) (Eş-Şeyh Nesib Vehibe), Minessamiyyin ile'l-arab, Beyrut, 1962; Ugarit: Ecyâl ve edyân ve melâhim. Dar et-talia, Beyrut, 1961.

Herrmann (Adolf), Diyanet Mısır el-Kadime- Neş'etuha, tatavvuruha ve ni-hayetuha fi arbaa alâf

sene. Dr. Abdulmunim Ebu Bekr çevirisi. Tarihsiz.

Hitti (Dr. Philippe), ve Cebbur (Dr. Cebrail) ve Corci (Edward), Tarih el-Arab, 2 cilt, 1955, Beyrut.

Huri, Yâkub, El-Yahud fi'l buldân el-arabiyye, Beyrut, 1970.

İbrahim Abduh (Dr. Ali) ve Kasimiyye (Hayriyye), “Yahud el-bilâd el-ara-biyye” Munazzamat et-tahrir el-filistiniyye, Merkez el-Ebhas, (Dirâsât Filistiniyye 82), Beyrut, Huzeyran, 1971.

Keyali (el), Abdulvehhab, Tarih Filistin el-hadis, Beyrut, 1970; El-mu'cez fi tarih Filistin el-hadis, Beyrut, 1971.

Kitab-ı Mukaddes, Amerikan Tevrat Cemiyeti yayını.

Kitab-ı Mukaddes, Katolik basımı, 1960, Beyrut.

Le Bon Dr. Gustave, el-Yahud fi tarih el-hudarat el-ula, Adil Zuaytar çevirisi, Kahire, 1950.

Leon, İbrahim, el-Mefhum el-maddi li'l mes'elet el-yahudiyye, Imad Nu-vayhız çevirisi, Beyrut, 1969.

Lewis, Bernard, El-Arab fi't tarih, Beyrut, 1954.

Mahmud, Mustafa, et-Tevrat mevda' hilaf, Beyrut, 1972.

Makarios, Şahinbek, Tarih el-Israiliyyin, Matbaat el-Muktataf, 1904.

Mâruf Dr. Naci, Asalet el-hudaret el-arabiyye, Bağdad, 1969.

Mâruf, Haldun Naci, El-akalliye fi'l Irak, 1921-1952, Kahire, 1972.

Mecma' Kenais eşşark, Kamus el-kitab el-mukaddes, 1971, Beyrut.

Mono, Martin, Israil kema raaytuha, Halim Tosun çevirisi, Kahire, 1971.

Moorgat, Dr. Anton, Tarih e-şark el-edna el-kadim, Tevfik Süleyman çevirisi, Dımaşk, 1967.

Muhammed, Dr. Muhammed Avez, Leys el-yahud min beni Israil, el-Hilal, 7, 55, 1948, s. 23-29; El-mes'elet es-sıhyoniyye fi nazar el-ilm, Kahire, 1947.

Nafi', Muhammed Mabruk, Tarih el-Arab: Asrun ma kabl el-Islam, Kahire, 1952.

Neccar (el-), Abdulvehhab, Kısas el-enbiya, Kahire, 1936.

Nelson, Dr. D. Et-Tarih el-arab'il kadim, Dr. Fuad Haseneyn Ali çevirisi, Kahire, 1958.

Nöldeke, Theodore, el-Lugat es-samiyye, Kahire, 1963; Umerâ Gassan, Beyrut, 1933.

Nuvayhız, Üstaz Accac, Brotokolat hukema sıhyon, 2 cilt, tarih ve basım yeri yok.

Post, George, Kamus Kitab el-Mukaddes, Beyrut, 1894-1901.

Rodinson Maxim, Israil vakı' isti'marî, Ihsan el-Hısnî çevirisi, Dımaşk, 1967.

Ruchlenge ve Lauran Charles, El-Kenz el-marsud fi kavaid et-talmud, Dr. Yusuf Nasrullah çevirisi, Kahire, 1899.

Rumal Jack ve Laura Mary, Et-Tahaddi es-sıhyoniyye, Nezih el-Hakim çevirisi, Beyrut.

Ruşdî, Ömer, es-Sıhyoniyye ve rebibetuha Israil, 2. baskı, 1965.

Sabi' Helda Şâban, Et-Temeyyüz dıd el-yahud eş-şarkiyyin fi Israil, Beyrut, 1967.

Said el-Ahmed, Dr. Sami, El-üsüs et-tarihiyye li'l akidet el-yahudiyye, Bağdad, 1969.

Sakkaf (el-), Ebkar, Israil ve akidet el-ard el-mev'ud, Kahire, 1967.

Salim, Dr. Abdulaziz, Dirasât fi tarih el-arab, Iskenderiye, 1968 (2 cilt).

Shadel Francis, Israil ümme müfteale, Muhammed Cedid çevirisi, Dımaşk, 1969.

Susa, Dr. Ahmed, Er-reyy ve'l hudara fi vadi er-rafıdeyn, Bağdad, 1967; Fayzanat Bağdad fi't-tarih, Bağdad, 1963-1966.

Şelebi, Dr. Ahmed, Mukarenet el-edyan, el-Yahudiyye, Kahire, 1973, 3. Baskı.

Şevvaf (el-), Kasım, Maa el-kelimet es-safıyye: Dirase filisitiniyye, Dımaşk, 1969.

Şibil, Fuad Muhammed, Devr Mısır fi tekvin el-hudara, Kahire, 1971; Müş-kilet el-yahudiyye el-alemiyye, Kahire, 1970.

Taime, Sabir Abdurrahman, es-Sıhyoniyye fi't tarih, Kahire, tarihsiz.

Taylor, Alan R., Medhal ila israil, Beyrut, 1969.

Teutscher İsaac, Tne Non-Jewish Jew, Oxford Uni. Pres, 1968. Mahir Ke-yali çevirisi, Beyrut, 1971.

Toynbee, Arnold, Bahs fi't-tarih, Bağdat, 1955, Taha Bakır çevirisi; Filistin cerime ve difa', Amr ed-Deyrani çev., Beyrut, 1961.

Vafi, Dr. Ali Abdülvahid, el-Yahudiyye ve'l yahud, Kahire, 1970.

Velfenson, Dr. İsrail, Tarih el-lugat es-samiye, Kahire, 1929; Tarih el-yahud fi bilad el-arab, 1927; Musa b. Meymun, Kahire, 1936.

Yusuf, Şerif, Tarih el-yahud kema yulkinuhu es-sahayine liebnaihim, Me-lecellet el-Arabi, Huzeyran, 1967, s. 74-82.

Zaza, Dr. Hasen, el-Fikr ed-dini el-israili etvaruhu ve mezahibuhu, Kahire, 1970.

Zeydan Corci, Filistin, (El-Hilal, 1913-1914); el-Arab kabl el-Islam, I. Cilt, Kahire, 1938.

DİZİN

A.İSİMLER (KAVRAMLAR DAHİL)

(Bu dizinde Yahudi, Arap, İsrail, Musevi sözcüklerine yer verilmemiştir)

A

Abbade I., (Nabat kralı), 121

Abdu b. Maz'ur, 134

Abdu Simya, 131

Abdulhamid (Osmanlı Sultanı), 465, 467

Abdullah Philby, 176

Abdülcebbar er-Ravi, 174

Abgar (Ruha prensi), 134

Abişay, 97

Abraham Leon, 480

Abram bkz. İbrahim

Abraşi M. Atiyye, 306, 308

Adad Apal-İdina, 80

Adad I. Nirari, 102, 103

Aday Şir, 407

Adem (pey.), 229, 266, 270, 271, 272

Adenerari I., 112

Adiye b. Samuel, 430

Adonay, 217, 218, 219, 362, 366

Adonis, 300

Afif el-Behnesi, 332

Ah Musa bkz. Musa

Ahab b. Omri, 415

Ahaz b. Yotam (Yahuda kralı), 395, 396, 415

Ahiram, 182

Ahit Sandığı, 117, 202, 365, 383

Ahmed b. Abdullah b. Selam el-İncilî, 209

Ahmed Zeki el-Bedivi, 348

Ahmes bkz. Musa Ahmusa I., 98, 241, 242

Ahoba b. İsmail, 346

Ahura Mazda, 132

Ahziya (kral), 415

Akhenaton, 28, 133, 200, 206, 217, 240, 241, 247-249, 251, 319, 363, 365-367, 372, 335, 357, 361, 380

Akik el-Mirar bkz. Hacer b. Amr

Akkad, A. M. (El-), 33, 70, 183, 205, 305, 327, 353

Albright W. E, 41, 71, 276, 317

Aldulhak Eadıl, 333

Alesphrogumthosis, 374

Alex Nikola, 452

Amen bkz. Amon

Amenemhet I., 60

Amenhotep III, IV (Akhenaton/Ame-nofis), 112, 240, 243, 244, 246, 247, 249

Amenminobi, 367

Amerikan Kongresi, 469

Amerikan Yahudi Konseyi, 442

Amm (put), 159

Amnon, 215, 309

Amon, (Mısır tanrısı), 240, 242, 246, 247, 248, 265, 350

Amon-ra, 242, 243, 244

Amoraim, 220, 221, 222

Amos (pey.), 251

Amr b. Eehm, 127,

Anak, 377

Anan b. Davud, 226, 227

Anat (tanrıça), 57, 58

Andre Barouh, 471

Andre Basis, 471

Anobis, 277

Antoninus Pius, 196, 420

Anuşirvan, 130, 166, 221

Apisu (tanrı), 263, 264

Arim selleri, 161, 163

Ario, 134 Aristeas, 409

Arkilaus (Herodes oğlu), 413

Armenos, 435

Arpakşat, 180

Artakses I., 408

Asarhaddon, 78, 105, 161, 162

Asurahiddina, 54

Asurbanipal, 105, 106, 107, 109, 409

Asurnazirpal II, 103

Asurnazirpal, 79, 80, 83,

Asuru-ballit, 102

Aşera (put), 414, 415

Aşire (tanrıça), 57, 58

Aşnan (tanrı), 274

Aştar (Aştorot, tanrı), 58

Atilhan C. Rifat, 465

Atom, bkz. Aton

Aton, 217, 218, 219, 240, 243, 246, 247, 362, 364, 365

Aurelius, 50

Avesta, 273, 303

Aya, (su tanrısı), 66

Azer (İbrahim'in babası), 337

Aziz Nestor, 402

B

Baal (put), 56, 57, 58, 298, 301, 303, 414

Baal-Berit (put), 414

Baal-isis, 181

Babil Talmudu, 76, 128, 132

Babinan, 51

Bal'am b. Abbur, 56, 327, 239

Balem (tanrı), 57

Banyas (Heksos kralı), 95

Bar Kohba, 421

Bar Rukub (kral), 80

Baron S. De Sacy, 210

Baron von Aufenbach bkz. Jacob Erank

Bata, 277 Beerı, 292

Belek (Moab kralı), 239

Ben Gurion, 473

Benhadad I., 71, 394

Benyamin Tatili, 221, 401, 433

Benyamin, 317, 322

Bernard J. Louis, 370, 372, 388, 389

Bersimya bkz. Velceş el-Emir, 131

Bilu Bildirisi, 450

Birleşmiş Milletler Teşkilatı, 468

Biyon, (Heksos kralı), 95

Bolfour Bildirisi, 462, 468, 478, 485, 494

Bon Gurion, 486

Bottero, 396

Breasted J. H., 37, 95, 240, 302, 304, 323, 359, 361

Brockelmann C., 145, 259

Buhayra (rahip), 126, 168

Buhtun Nasar, 198

Büyük Dara, 130

Büyük İskender, 50, 122, 123, 423

Büyük Sargon, 87, 89

C-Ç

Caetani L., 151

Cafna b. Amr Muzezkî, 126

Calicula, 421

Calut, 47

Campbell Bannerman, 459, 463

Cattan H., 21

Cavid Bey, 467

Cevad Ali, 157, 178, 334

Chamberline J., 466

Chiera E., 262, 277

Christman H., 302

Churchil W., 457

Claudius, 421

Contenau, 146

Cooks W., 272

Cümdet Nasr, 90, 171

Cüzeyme el-Abraş, 127

D

D’Israeli B., 456

Dagan (tanrı) 117

Dagon (tanrı), 117

Daiches S., 339

Danyal (pey.), 75, 412

Dara (Darius) II, 408

Darius (Dara) I., 419

David Bakan, 361

Davis S., 363

Davud b. Er-Roha, 233

Davud (pey.), 45, 47, 81, 97, 117, 189, 195, 202, 215, 231, 232, 292, 293, 302, 308, 384, 386-393, 400, 414, 415, 423, 433

Dayzan b. Cülhüme, 131

De Goeje, 145, 177

Demetrios of Phaleron, 209

Diodorus Siculus, 159

Diringer D., 69, 83, 181, 308, 331, 332

Driver G. R., 331, 332

Dumuzi (Tammuz), 267, 275

Durant W., 148, 223, 256, 301, 302, 358, 359, 367, 375

Dussaud R., 56, 146 E

Ebimalik, 257, 292

Ebkar es-Sakkaf, 371, 380

Ebrehe, 164

Ebu Abbas Kürd (Earis ed-Şedyak), 211

Ebu Bekir es-Sıddik, 39, 213

Ebu Eriha, 221

Ebu Hanife, 227

Ebu Hannas (Heksos kralı), 95

Ebu İsa el-Isfahani, 226

Ebu Kerb, 474

Ebu Kesir, 209

Ebu Mazin, 472, 474

Ebu'l Kasım Said el-Endülisi, 432

Ebufis, 95, 96, 240

Edysseia, 273

Eflatun, 222

Efrayim, 315, 319

Eglon (Mogab kralı), 414

Elam, 180

Eleazer (pey.), 219

El-Eetih Örgütü, 472

Eli Levi Ebu Asel, 469, 470

Elohim, 256

El-Sulhan b. Yasduk-el, 160

Emeş, 273, 274

Emil el-Gorî, 348

Eminminobi, 302

Emsiya, 394

En-ki, 173, 263, 272, 274, 275

Enkimdu, (tanrı) 275

Enlil, 264, 274, 275

Entebas (Herodes oğlu), 413

Enten, 273, 274

Entibater, 51

Epiphanes IV., 420

Eratosthenes, 159

Ereškigal (tanrı), 267

Es'ad Ebu Kerub, 165

Esanat, 315

Esar Haddon, 346

Esav, 292, 321

Esis (Heksos kralı), 95

Eudipes, 363

Eusebius, 134

Eyub, 298, 302

Ezine (Tedmür kralı), 123, 124, 125

Ezra (pey.), 75, 215, 302, 418

F

Falconer T., 53

Fanhas bkz. Zünnuvvas

Faris es-Şedyak, 211

Faysal I., (Kral), 467, 468

Fazıl Ahmed Paşa, 233

Fenamu (kral), 80

Filokovsky I., 363

Flavius Josephus, 94, 95, 358, 359, 364, 366, 368, 407

Freud S., 207, 217, 241, 278, 321, 329, 360-364, 366, 369, 375, 380

Fuad Şibil, 248

G

Gabinius, 197

Gaumata (Pers kralı), 419

Gemera, 219

Geonimler, 222, 223 , 230

George Goliers, 455

George P., 210

Gilgameş, 267

Glanba Gregorius, 494

Glovani Pettinato, 332

Grant A., 402, 403, 404, 407

Grimme H., 145,

Grohmann A., 69

Gustave Le Bon, 167, 304, 318

H

H. De Baraton, 119

Habani (kral), 80

Habib Camani, 463

Habil, 273, 274, 275

Haccac b. Yusuf, 222

Hacer b. Amr, 129, 292, 324, 340

Haçlı Seferleri, 18, 445

Hadadezer b. Rahub, 81, 386

Hadrianus, 50, 51, 421

Haham Books, 229

Hallan el-Vefa, 458

Hammurabi, 19, 46, 64, 67, 99, 102,107, 114, 260, 263, 279-297, 301,347

Hamza el-Isfahani, 31, 78, 126

Hannina, 407

Hannon, 53, 54

Hanum Hotep, 97

Haris b. Ebu Şemmer, 129, 130

Haris b. Ka'b, 432 Haris III, 121

Harun (pey.), 196, 219, 377, 379

Harun Reşid, 208, 209, 435

Hasan b. Sabbah, 402

Haskala (Yahudi örgütü), 443

Hassan b. Tebban Es'ad, 163

Haşvara Örgütü, 473

Hathor, 247

Hator, 389

Hatteşpot, 358

Hattuşili III, 114, 115, 378

Havva, 270, 271, 272

Hayyani (Kral), 80

Hazail (Hazael) (kral), 78, 81, 83, 394

Heim Sameul Jacob Eock, 236

Helene (kraliçe), 406, 407

Helil, 196

Henry Dubbes, 462

Henry Eield, 147

Herodes Agrippae, 421

Herodes, 389, 413, 420, 421

Herodot, 52, 53, 111, 117, 119, 154, 361, 409

Herrmann A., 299

Herzl T., 385, 450, 456, 465, 466, 470

Hezekiel, 123

Hiram, 387

Hirkanus II, 445

Hitler (Adolf), 471, 476

Hitti, Ph., 68, 96, 148, 251

Hizkiya, (pey.) 396, 397, 398, 399

Hofra (Mısır kralı), 410, 412

Homeros, 298

Hommel E., 78, 325

Hooke S. H., 25, 262

Hoşea (İsrail kralı), 395

Hoşea (pey), 361, 380, 414

Houel b. Awery, 235

Hristiyanlık, 166, 193, 198, 223, 224, 404, 405, 408, 427, 429, 432, 445, 474, 475, 492, 494

Hud (pey.), 167

Huftiyan-ı Surhab b. Bedir, 401

Huneyn b. İshak en-Nesturi, 209

Huneyn (rabbi), 221

Hülagu, 402

Hür Masonlar Cemiyeti, 236

Hüsrev Anuşirvan, 406

İ

İbni Eadlan, 434, 435

İbni Haldun, 78, 143, 144, 163, 432, 457

İbni Havkal, 435, 436

İbni Hazm, 215, 226, 228

İbni Kuteybe, 432

İbni Meymun, 225, 440

İbni Nedim, 51, 209

İbni Serabiyyun, 222

İbni Suud, 486

İbrahim (pey.), 17, 22, 23, 26-33, 68, 79, 115, 123, 167, 169, 180, 200, 204, 206, 207, 216, 217, 237, 238, 240, 251, 256, 257, 292, 313, 314, 316, 322, 325, 335-342, 344, 346, 348-351, 360, 369, 370, 399, 432, 492, 493

İbrahim S., 488, 489

İhvan-ı Safa, 458

İluma İlum, 345

İlyada, 273, 298, 303

İmr'ul Kays, 128, 129, 130, 168

İnanna, 275

İncil, 71, 166, 210, 211, 226, 362, 403, 405, 494

İngiliz Yüksek Komiserliği, 462, 463

İrem b. Sam, 31, 169, 344

İs'iamar Beyyin, 161, 164

İsa Mesih, 74, 75, 134, 197, 214, 226, 269, 270, 323, 372, 402, 403, 404, 405, 406, 421, 484, 494

İsav, 116, 413

İshak Deutscher, 488

İshak, 27, 30, 68, 167, 206, 218, 313, 323, 369, 370, 340, 441

İsin, 346

İslam A. Kerimov, 472

İslam, 168, 170, 214, 215, 408, 433, 482

İsmail (pey.), 32, 167, 180, 321, 340, 344

İsrael el-Bedevli, 234, 235

İsrail Birliğı Cemiyeti, 467

İsrail bkz. Yakub İştar (tanrı), 267, 278

İtti-ili-nibi, 345

İzat I., 406, 407, 408

İzis, 247

J

Jacob Erank, 235, 236

Jacques Pereque, 471

James J., 459

James Neil, 455

Jews Monetary Eund, 467

John Beaty, 436

John Joseph, 402

Jüpiter (tanrı), 132, 421

K

Kabbala, 229, 234, 236

Kabbalizm, 229, 230, 236

Kabil, 273, 274, 275

Kadı Beydavi, 337

Kadir Biemrillah (Halife), 22

Kahtan, 169

Kambyses II, 419

Kamusa, 368

Karakalla, 133

Kautsky L., 475

Kays ‘Aylan, 47

Kedenu (Keldani bilim adamı), 110

Kemoş (put), 414

Kenan b. Ham b. Nuh, 42, 115, 259

Kendaş, 100

Kenis R. Bestenay, 221

Kerub el-beyyin, 162

Kerub-ilu, 161 Ketura, 340

Keyahsar (Madi kralı), 105

Khoris, 247

Kilamo (kral), 80,

King L. W., 92, 145

Konstantin, 474

Kramer S. N., 273, 302, 392

Kserkses, 408

Kubad I., 129, 130

Kumran kitabeleri, 417

Kur'an, 28, 30, 31, 71, 119, 121, 143, 153, 161, 163, 167, 170, 185, 193, 200, 212-214, 218, 226, 237, 321-323, 333, 336, 342, 344, 366, 369, 381, 428, 464, 492, 493

Kuss b. Saide el-Eyadi, 168

Kuş b. Ham, 161

Kuşan-Rişatayim, 382

Kyros, 110, 195, 278, 419

L

Labarna (kral), 114

Ladino lehçesi, 438, 443

Lahar (tanrı), 274

Lamek, 292

Lat (put) 133, 167

Leon Abraham, 417

Lilienthal A., 471, 480

Livyatan, 298

Lods A., 116, 204, 317, 364

Lokman b. Ad, 162

Lor E. T., 341

Lord Cmomer, 466

Lord Lansedon, 466

Lord Palmerston, 454, 455

Lord Rothschild, 482, 484

Lord Shaftbury, 455

Louis Madeline, 459

Lugalzaggisi, 64

Lut (pey.), 180, 215, 339, 440

Lüli, 397

M

Macdonald D. B., 146

Madikerb b. Haris Ali Kays Aylan, 130

Mah (Şapur'un kızkardeşi), 131

Malik b. Eehm, 127

Malkum (tanrı), 58

Manasse, 315, 319, 409, 415

Manat, 167

Manithon, 94, 95, 323, 359, 368, 373, 374

Mansur, 233

Mar Aday (rahip), 134, 405

Mar Maray (rahip), 405

Mar Şemon (rahip), 403

Marcus Aurelius, 428

Marcus, 50

Marduk (tanrı), 58, 263

Marduk-Opal, Iddin (Keldani kralı), 80, 107

Margoliouth D. S., 185, 443

Marinus of Tyre, 54, 55

Martines Moneau, 444

Maruf ed-Devalibi, 119

Maspero, 92 Matta-el, 57

Mehmed Ali Paşa, 454, 455

Mehmed Efendi bkz. Sabatay Svi

Mehmed IV. (Osmanlı Sultanı), 233, 234

Melik Eaysal, 471

Melki Sedek, 55, 167, 492

Mendenhall G. E., 308

Mentukeb, 247

Mernaptah (firavun), 317, 375, 376, 382

Mervan b. Muhammed (halife), 232

Meryem, 226

Mesih el-Muntazar (Beklenen Mesih), 225, 229, 231, 233,

Mesilim, 89, 90

Messesen, 225

Mesudi, 47, 78, 162, 168, 209, 337, 421, 435

Meşa (Moab kralı), 182

Meyer Ed., 199, 375

Meyers J. L., 145

Mezmur (Mezamir), 58, 208, 298, 302, 331, 364, 366, 391

Mitrان Yusuf ed-Debes, 307

Michael Shelmon Alexander, 456

Mida(s), 54

Milkon (put), 415

Milletler Cemiyeti, 468

Min (Yahudi Hristiyan), 405

Minim (Hristiyan Yahudi), 405

Mirneptah II, 115

Mişa, 307

Mişna, 219, 220, 224

Mitoşalih, 262

Moise Montefiore, 454

Molek (put), 414

Monobasis I., 408

Monobasis II, 407

Montagu, 482, 485, 486

Montefiore S. G., 478

Montgomery J. A., 146, 379

Moortgat A., 46, 89, 90, 205, 369

Moris Kohen, 360

Moscati, 239

Moshe Minohen, 472

Mot, (tanrı), 58

Mu'tazz, (Sincar emiri), 135

Muarri, (Arap şair) 261

Muhammed (sav), 30, 167, 226, 240, 251, 372, 431, 432

Muhammed Avez Muhammed, 442

Muhammed Druze, 156

Muhammed Reşid el-Eil, 352

Muhammed V. (Eas devlet başkanı), 471

Muktafi Liemrillah, 233

Muktedir Billah, 434

Murşili I., 114

Musa b. Meymun, 22, 224, 230

Musa Lvi, 230

Musa, 17, 20, 22-33, 27, 56, 63, 69, 96, 111, 117, 167, 186, 187, 193195, 197-209, 213-218, 229, 237240, 251, 260, 269, 278, 279, 291, 295, 300, 303, 306, 307, 315, 319, 328, 336, 340, 345, 346, 351, 357-362, 367, 368, 370, 372, 373, 375-380, 399, 405, 413, 416, 418, 427, 429, 440, 443, 470, 482, 493

Münzir b. Ma'is-sema, 129, 130

Münzir I., 127

Münziri-ler, 125, 126, 129, 139, 163

N

Nabukad Nasar (Buhtun Nasar), 28, 80, 105, 109, 111, 122, 198, 276, 412, 413, 419, 422

Nabukad Nasar II, 410

Nabupolassar, 105, 109

Naburemanu (Keldani bilim adamı), 110

Nahman ben Baba, 222, 230

Nahor, 69, 322

Nanna (tanrı), 264

Napolyon Bonapart, 452, 453, 457

Naram-sin, 68, 87, 89, 157

Natan Winstook, 480

Nathan ben Baba, 221

Naval, 293 Neccar A., 337

Nekos (kral), 52

Nelson D., 56, 146, 150, 166, 239, 432

Nemrud, 338, 339

Nerari (Asuri kralı), 57, 77

Nergal (tanrı), 133, 267

Nergul bkz. Nergal Neron, 421

Nesib el-Hazin, 56

Nesr (tanrı), 167

Neusner J., 404

Newlensky C. De, 465

Ninar (tanrı), 276

Noeldeke, 177, 299

Nuh (pey.) 167, 169, 176, 178, 238, 259, 276

Nuh tufanı, 275, 276, 277, 292

Numan b. Münzir, 128

Nuri Said Paşa, 473

O-Ö

Obadya b. İsa, 226

Octavianus, 420

Odysseia, 303

Oesterly M., 409

Olinary de Lacy, 180, 307

Olmstead A. , 176, 301

Omman (Halife), 87, 140, 141

Osiris bkz.Oziris

Oswald Spengler, 458

Oziris (Osiris), 242, 247, 270, 359

Ömer b. Abdülaziz, 232

Ömer b. Hattab, 431, 433

P

Pakor II (Pers kralı), 405

Parkes J., 475

Pavlos, 269, 270

Pekah (İsrail kralı), 395, 396

Pepi I, 44, 59

Philby H. J. B., 147, 161, 344, 345

Philippe (Herodes oğlu), 413

Phylon, 50

Pitah Musa, 201, 359

Pitah, 92, 359

Pithar Eu., 442

Plinius, 122, 159

Polybius, 67

Pompei (Pompeus) (kumandan), 121, 420, 445

Porphyrios (Tyros'lu), 51

Post G., 335

Potifar, 277, 315

Psammetikos II., 409

Ptolemaeios, 55, 143, 154, 159

Ptolemaeus I., 423

Ptolemaios Philadelphus, 209

Q

Quatremere E. M., 210

R

Ra (tanrı), 241, 242

Ra Musa, 373

Ra'le binti Maddad b. Amr el-Cürhü-mi, 169

Rabin C., 331, 332

Rainel J., 54

Ramses II, 378, 382, 387

Ramses II., 115, 315, 373, 375

Ramses III, 116, 118, 119

Rasin (Arami kralı), 104, 395

Rawlinson G., 55

Razon, 81

Re's Calut, 221, 222, 402

Rehavam b. Süleyman (Yahuda kralı), 394, 415

Reik T., 300

Rewone S. W., 382

Rıyad el-Barudi, 352

Riab eş-Şenna, 168

Rig-veda, 273, 303

Robinson E., 368

Rodinson M., 480, 481, 490

Romanos, 435

Romulus, 278

Rufail Yusuf Çelebi, 234

S-Ş

Sa'diyya Caun, 210

Sabatay Svi, 233, 234

Saffah (halife), 233

Safvet N. Eethi, 479

Said b.Yusuf el-Eiyumi, 210

Salahaddin Eyyubi, 453

Salih (pey.), 167

Salmanasar I, 78, 102, 104

Salmanasar III, 83, 334, 395, 399, 400, 401

Salmanasar V., 104, 105, 396

Sam b. Nuh, 67, 169, 176, 178, 259, 354

Sami Said el-Ahmed, 214, 363

Samuel (kohen), 221

Samuel II, 195, 212, 298

Samuel, 385

San Remo Konferansı, 468

Sanhedrin (Yüksek Din Konseyi), 196, 197, 219, 421

Santaruk II, 131

Sara, 340 342

Sargon I., 64, 98, 278

Sargon II, 80, 83, 104, 105, 107, 115, 157, 396, 422

Sason Haskil, 471

Satirun bkz. Santaruk Savoraim, 222

Schmidt W., 327

Schrader E., 145

Sebe b. Şeşceb b. Yu'reb, 162

Selatis (Heksos kralı), 94

Selzer M., 488

Semah-ali Yanaf (kral), 162

Semuabum (kral), 99

Senefru (Mısır kralı), 59

Senuhe, 60, 61

Senusret II., 347

Senusret, 60

Septimus Severus, 51

Sergei Nelos, 451, 452

Set (tanrı), 96

Seva' (tanrı), 167

Sezar, 420

Shaeffer C. E. A., 55

Sıdkıya (Yahuda kralı), 410, 412

Sidon, 42

Siffora, 376

Silbil (Gazze kralı), 398

Silver A. H., 204

Simon b. Yuşay, 230

Sin (tanrı), 166, 264

Sinnaherib, 49, 105, 161, 162, 353, 396, 398, 399, 422

Sippora, 300

Sir Balfour, 482, 483

Siyon Aşıkları, 449, 450

Siyon Dostları, 449

Siyonistler, 21, 33, 360, 401, 439, 440, 449, 456, 466, 469, 470, 471, 473, 475, 476, 477, 480, 484, 486

Siyonizm, 229, 418, 437, 439, 450, 454, 462, 465, 469, 470, 475-479, 481, 483

Sizostres II, 97

Smith R., 146

Sohar oğlu Efron, 342

Soloff M. I., 349, 350

Sort lehçesi, 76

Spinner M. S., 409

Sprenger A., 145, 180

Sshaeffer C., 42

Stalin, 479

Strabon, 50, 159

Sur (kral), 42

Suteh (tanrı) 240,

Süleyman (pey.), 81, 116, 123, 124, 189, 202, 203, 215, 293, 308, 386-393, 400, 414, 416, 423

Şamsi Adad, 64

Şamsi Adad I, 111

Şamsidakan I, 111

Şamsuditana, 100 kral
Şamsuiluna, 107 kral
Şapur I., 131
Şaul, 117, 195, 212, 385, 386, 400
Şelebi A., 25, 371
Şemşon (kral), 117
Şeşon I., 346, 394
Şişnak I., (Libya kralı), 422
Şua (Gilzam kralı), 395
Şule Kardeşleri, 235
Şuppiluliuma, 114

T

Taberi (tarihçi), 128
Taha Bakır, 92, 146, 305, 334
Taha Hüseyin, 309
Talmud, 193, 203, 219, 220-224, 226, 227, 229, 255, 256, 280, 295, 296, 350, 404, 419, 430, 433, 491
Talut, 47
Tamar, 215
Tannaim, 220, 221
Tarah b. Nahur, 337, 346
Tebban Es’ad Ebu Kerb, 428

Temaus (kral), 94

Terhaka (Mısır kralı), 105

Tevrat, 18, 20, 21-26, 28, 34, 41-47, 55-58, 61, 67, 68, 71, 74, 80, 96, 97, 111, 11119, 123, 124, 156, 159-161, 169, 186, 188, 189, 193, 194, 197, 199-209, 211-218, 223, 226, 227, 230, 237-239, 241, 249, 255-264, 267, 268, 271-306, 314316, 318, 324, 331, 332, 335, 337, 339, 342, 345, 348, 351, 357, 358, 362, 364, 366, 367, 369, 371, 375, 378, 381, 382, 385, 386, 388, 388, 390, 398-400, 404, 410, 413, 416-418, 417, 418, 427, 443, 482, 492, 493

Thermuthis, 359

Tho Tmes bkz. Musa

Thomas B., 153

Thordarson T., 326, 336

Thot Musa bkz. Musa

Thotmes III, 41, 43, 44, 62, 112, 187, 247, 317, 359, 374, 387

Tiamat (tanrıça), 263, 264

Tiglat-Peleser III, 395, 396, 399, 422

Tiglat-Peleser, 70, 79, 83, 104, 122

Tit (tanrıça), 60

Titus, 421

Toynbee A., 19, 144, 458, 481

Trajan, 121, 406, 407

Tremengham S., 493

Tuga Yuram, 81

Tutanahaton, 248

Tyroslu Hadrianus, 50

Tyroslu Olbian, 51

U-Ü

Ubeydullah Ebu İsa İshak b. Yakub el-İsfahani, 232, 233

Ubillat I., 112

Usarif, 459

Utu (tanrı), 264, 272

Uzza (put), 167

Ümeyye b. Ebu's-sal, 168

V

Vaux de R., 345

Vedd, (put), 167, 158

Vehb el-Lat, 125

Velceş el-melik, 131

Vespasian, 421

W

Waterman L., 300, 301 yazar

Weigall A., 247

Weizman E., 466, 468, 479

Welfenson İ., 59, 146, 182, 304, 307, 309, 334, 350

Whigraham (misyoner), 402

Wilhelm Sabata, 464

Wilson J., 363

Winckler H., 146

Wolley L. Sir, 216, 261, 270, 345

Y

Yafes, 259

Yagus (tanrı), 167

Yaho (İsrail kralı), 395

Yahoram IV., 394

Yahov, 399, 415

Yahoyakim (Yahuda kralı), 109, 410

Yahuda (devlet/şahıs), 18, 28, 80, 81, 105, 109, 123, 198, 200, 203, 231, 232, 256, 322, 353, 384, 394-400, 409, 410, 412, 416, 418, 420, 423

Yahuda (kohen), 221

Yahudi Ajansı, 467, 469

Yahudi İskan Cemiyeti, 467

Yahve (Yahova), 25, 28, 30, 32, 196, 207, 212, 213, 217, 219, 239, 240, 251, 256, 265, 277, 298,

316, 324, 341, 363, 367, 368, 370, 373, 386, 409, 492

Yakim (rabbi), 221

Yaktan b. Abir b. Şalih b. Erfahşad b.

Sam. Nuh, 161, 169

Yakub (İsrail) b. İshak, 17, 27, 28, 29, 30, 31, 55, 130, 199, 200, 201, 204, 206, 216, 218, 237, 313, 316, 350, 357, 360, 369, 370, 373, 399, 400, 441

Yakub-baal, 96

Yakub-el, 96

Yakubi, 430

Yakut Hamevi, 47, 129, 162, 401, 430

Yam (nehir tanrısı), 58

Yarobam (Yarovam) b. Nabat, 394, 414, 415

Yathi-İl, 345

Yauk (tanrı), 167

Yedonia (rahip), 408

Yehoaş, 394

Yeivin S. H., 385

Yekenyenra, 368

Yeremya (pey.), 75, 302 , 410, 412

Yerushalmi Talmudu (Kudüs Talmudu), 220, 225

Yesmir-veter, 162

Yeşaya (pey.), 308, 396, 398

Yeşu, 117, 195, 219, 380, 381, 382, 385, 413

Yeşua, 300, 302

Yezid b. Abdülmelik, 225

Yezid II, 232

Yiddish lehçesi, 418, 437, 438, 443

Yitron (Şuayb), 167, 239, 358, 376

Yoaş, 394 Yoel (pe.), 302

Yoram, 182

Young Cuyler, 150

Yuda bkz. Yahuda

Yudis (kraliçe), 491

Yunanna, 270

Yusuf Katavi Paşa, 471

Yusuf, 27, 200, 216, 231, 258, 277, 315, 316, 320

Yuşaya (Yahuda kralı), 414

Z

Zahir ibn el-Hakim Biemrillah, 227

Zakir (kral), 71

Zamri-Lem, 64, 66

Zaza H., 228, 229

Zebulun, 317

Zengi b. Aksungur, 401

Zeno, 50, 198

Zenobya, 123, 124, 125

Zerah oğlu Yoav, 298

Zerdüş, 229

Zerdüştizm, 229, 231

Zerzabil, 419

Zeüs, 132

Zeydan C., 92, 148, 177

Zohar, 21, 230, 233, 234

Zuayter E., 20

Zünnuvvas, 166, 428

B. ETNONİMLER

A

Abbasi-ler, 128, 233, 434

Abdulkays oğulları, 168

Abil, 78

Abiri bkz. Habiru Acem bkz Persler

Ad (kavim), 78, 141, 169, 342, 344

Adnan oğulları, 169

Adnaniler bkz. Adnanoğulları

Agav kabilesi, 491

Ahlamu bkz. Arami

Akhemenid-ler, 84, 110, 130, 188, 255, 408, 419

Akkadlar, 18, 22-24, 39, 66, 69, 79, 85-89, 96, 98, 99, 102, 107, 139, 157, 276, 278, 303

Almanlar, 437, 440, 478

Amalikler (Heksoslar), 63, 78, 94, 98, 99, 120, 122, 169, 212, 309, 342, 376, 383

Ammarat kabileleri, 39

Ammon oğulları (Ammonlular), 58, 62, 145, 383, 385, 386, 397, 410, 419

Amori-ler, 27, 63-68, 84, 94, 97-100, 106,116, 122, 145, 157, 171, 186, 212, 217, 272, 276, 339, 341, 342, 346, 347, 378

Anaklılar, 377

Anglikan-lar, 456

Arami-ler, 17, 24, 27, 31, 34, 46, 57, 59, 67-71, 73, 77-84, 96, 102, 106, 107, 120-122, 132, 134, 145, 169, 170, 186, 261, 309, 315, 334-337, 339, 342, 344, 354, 369, 370, 378, 386, 394, 395, 396, 407, 422

Arklılar, 42

Asurî-ler, 18, 19, 24, 47, 50, 54, 57, 63, 66-68, 70, 71, 77-81, 83, 85, 94, 101, 109, 112, 112, 114, 115, 117, 132, 133, 135, 139, 145, 156, 157, 161, 171, 197, 203, 232, 259, 260, 263, 277, 280, 303, 309, , 334, 346, 374, 377, 386, 388, 389, 391, 394, 396, 398-400, 402-404, 409, 410, 428, 457, 459

Aşkenaz-lar, 437, 438, 439, 443, 489

Avf oğulları, 431

Avvalı-lar, 116, 118

B

Babilli-ler, 23, 24, 32, 45, 54, 58, 64, 71, 180, 186, 193, 259-263, 268, 272, 300, 302, 303, 309, 391, 422

Bazar oğulları, 432

Behlule oğulları, 432

Benyamin kabilesi, 346

Berber-ler, 47 432

Bizanslı-lar, 50, 76, 126

C

Casim (kabile), 78

Cedis (kabile), 78, 169

Cezam-lar, 430

Cürhüm-ler, 169

D

Dac’imi-ler, 126

Dehaşime kabileleri, 39

E

Edom oğulları, 394

Edomlu-lar, 71, 118, 120, 145, 180, 334, 389, 413, 419, 422

Elam-lılar, 87, 103, 109, 178, 259, 347

Emevi-ler, 232

Ermeni-ler, 71, 106

Esed oğulları, 129

Etiyopyalılar bkz. Habeşler

Etrüsk-ler, 119

Etug (kabile), 81

Evs kabilesi, 430, 431

Ezd oğulları, 126, 127

F

Falaş-lar, 490

Fars-lar bkz. Persler

Fatimî-ler, 227

Fendelave oğulları, 432

Fenikeli-ler, 23, 46, 47, 49, 52-54, 83, 103, 106, 119, 145, 180, 181, 185, 259, 299, 302, 361, 395

Ferisiler, 214, 269, 270, 342

Filist (Filistî, Filistinli)ler, 116, 117, 118, 257, 202, 221, 383, 385, 386, 414, 418

Fransız-lar, 119, 180, 348, 392, 463, 467, 471, 478, 480, 483

G

Gassanî-ler, 47, 125, 126, 129, 130, 139, 163

Gatfan oğulları, 129

Gayyata oğulları, 432

Gerave kabilesi, 432

German-lar (Almanlar), 437, 440, 442, 451

Geşurlu-lar, 383

Girgaşlı-lar, 42, 342

Gureyr kabilesi 39

Guti-ler, 87

H

Habeş-ler, 28, 77, 130, 145, 164, 166, 354, 358, 440, 442

Habiru-lar (Abiri, Apiru-lar), 26, 28, 68, 69, 122, 145, 217, 328, 363, 364, 368, 372, 373, 374, 331, 334, 335, 336, 353, 354

Hamalı-lar, 42

Hami-ler, 92

Hasidim-ler 234

Haşşaşi-ler, 402

Hatti-ler, 23, 42, 43, 63, 66-68, 79, 100, 102, 106, 111, 112, 114-116, 118, 212, 217, 249, 280, 314, 342, 378, 381, 383, 419

Hazar-lar, 29, 432, 434, 436, 440, 442

Hazreç kabilesi, 430

Heksos-lar, 27, 57, 93, 94, 96, 98, 100, 111, 112, 147, 217, 218, 240-244, 315, 319, 323, 357, 368, 373, 374, 382, 418

Herodlu-lar, 121

Himyer(i)ler, 71, 129, 165, 166, 170, 428, 432

Hint-Avrupai-ler, 95, 112, 115, 119, 180, 259

Hintli-ler, 71, 442

Hiv-ler, 42, 212, 383

Hristiyan-lar, 20, 33, 73-77, 166, 207, 210, 211, 214, 224, 225, 237, 238, 352, 387, 402, 403, 406, 408, 421, 428, 431, 435, 436, 438, 483, 484, 494

Hurri-ler, 68, 102, 111, 112, 114, 115, 118, 419

i

İngiliz-ler, 211, 461-463, 467, 468, 473, 478, 483

İsevi-ler, 211, 226

İsmail oğulları, 226

İsmaili-ler, 402

İspanyol-lar, 440

İsrail oğulları, 29, 199, 206, 212, 213, 226, 265, 280, 301, 304, 305, 309, 316, 318, 321, 323, 327, 333, 335, 357, 369, 373, 375, 379, 399, 415, 440, 449, 468, 492

İsrailli-ler, 179, 280, 290, 377, 380, 381, 383, 395

K

Kaftorlular bkz. Eilistler

Kahtan oğulları, 78, 128, 169

Kahtaniler bkz. Kahtan oğulları

Karai-ler, 226, 227, 228, 229, 433

Kartacalı-lar, 53, 54, 145

Kassit-ler, 100, 111, 114, 378

Katolik-ler, 211, 214, 456

Kaynî-ler, 25, 341, 342

Keldânî (Aramî)-ler, 18, 19, 50, 71, 80, 83, 90, 99, 105, 107, 109, 110, 171, 204, 257, 303, 306, 338, 409, 402, 410

Kenanlı-lar, 17, 23, 24, 27, 30, 32, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 56, 58, 59, 62, 63, 67, 73, 84, 94, 96, 100, 117, 120, 145, 147, 178, 181, 182, 186, 193, 200, 203, 212, 218, 238, 239, 259, 260, 273, 298, 301, 303, 304, 313, 332, 342, 348, 377, 383-385, 393, 409, 416

Kıpti-ler (Koptlar), 200, 206, 494

Kızılderili-ler, 33

Kinane oğulları, 71, 129, 432

Kindiler, 129, 130, 139, 432

Kudaa oğulları, 127, 131

Kurayza oğulları, 430

Kuşiler, 259, 358, 394

Kürt Yahudi-ler, 401

Kürt-ler, 401, 402

L

Lahmi-ler, 126, 127

Latinler, 181

Lecfene oğulları, 431

Levililer ,195, 196, 201

Libyalı-lar, 60

Ludi-ler, 178, 259

Lulubi-ler, 89, 422

M

Ma'di-ler, 105, 109, 169

Maakalı-lar, 383

Makedon-lar, 74, 204, 420

Makkabi-ler, 188, 196, 204, 420, 444, 445

Mandili-ler, 76

Marani bkz. Hristiyan Mason-lar, 452

Medyani-ler, 96, 167, 239, 240, 309, 341, 358, 409

Medyune oğulları, 432

Meunlular bkz. Ma'inliler

Mısırlı-lar, 23, 24, 46, 50, 54, 66, 93, 95, 112, 116, 119, 120, 133, 145, 193, 213, 218, 240, 241-244, 259, 260, 263, 270, 280, 299, 300, 303, 305, 360, 362, 364, 365, 368, 373, 380, 382, 416

Mitanni-ler, 79, 102, 106, 111, 115, 397

Moablı-lar, 145

Moğol-lar, 434, 442

Mongoloid, 440

Mudar oğulları, 134

Muvahhid-ler, 144

Münziri-ler, 125, 126, 129, 139, 163

N

Nabat-lar, 74, 120, 121, 122, 128, 139, 422

Nadir oğulları, 430

Namusîler, 214

Nayiri-ler, 422

Nazi-ler, 476

Neffuse oğulları, 432

Nefiller (Amalikler), 377

Nesturi-ler, 402, 403, 404, 407

Nizari-ler, 169

Norman-lar, 143

P

- Pers-ler, 12, 50, 71, 73, 77, 122, 124, 130, 132, 166, 178, 212, 229, 231, 406, 407, 409, 420, 422
- Peruşim-ler, 196
- Protestan-lar, 456
- Ptolemey-ler, 196, 255, 420

R

- Rahat kabilesi, 78
- Refai-ler, 118
- Refâ-lar, 342, 378
- Romalı-lar, 49, 50, 54, 74, 124, 131, 132, 135, 156, 178, 196, 197, 220, 389, 406, 407, 420, 421, 423, 427, 429, 475, 478, 482
- Rus-lar, 435, 436, 455, 483
- Rükkab oğulları, 433

S - Ş

Sabalı-lar, 164- 165

Sabii-ler, 145, 340

Sadduki-ler, 196, 199, 225, 269, 270

Safardim (Safardi)ler, 437, 438, 439, 443

Sağlebe oğulları, 431

Sakaz bkz. Habiru

Saklab-lar, 435

Samerralı-lar, 188

Sami-ler, 43, 166, 167, 170, 171, 175, 178, 180

Samiri-ler, 197, 198, 199, 210, 225, 428

Sasani-ler, 127, 131, 166

Selevki-ler, 124, 161, 196, 199, 221, 255, 420

Semud, 78, 153, 169, 342

Slav-lar, 437

Suriyeli-ler, 50, 119, 196, 246, 361

Sümer-ler, 18, 64, 66, 87, 89, 91, 92, 99, 107, 149, 150, 260, 261, 263, 265-268, 270-273, 275, 276, 278, 280, 295, 296, 302, 303, 306, 328, 388, 391, 393

Süryani-ler, 76, 77, 134, 170, 221, 354, 402

Şaziyye oğulları, 431

Şemmer-ler, 39

T

Tamiller, 440, 442

Tanuhi-ler, 126, 127

Tedmürlü-ler, 74, 139

Teyma aşiretleri, 433

Türk-ler, 29, 74, 144, 234, 434, 440, 442, 455, 465

U-Ü

Ubeyl (kabile), 169

Umeym (kabile), 78, 169

Y

Yahuda oğulları, 384

Yebus-lar, 44, 56, 187, 212, 307, 342, 383, 384, 386, 449

Yeramaya ailesi, 232

Yunan-lı-lar, 54, 70, 93, 115, 118, 132, 133, 135, 156, 178, 181, 255, 301, 302

C. TOPONİMLER

A

ABD, 469, 481

Abed, 341 Abed-Hayba, 335

Abşalom, 293

Abu Kir, 453

Aden Körfezi, 140

Aden, 147

Adiabene Prensligi, 406, 407, 408

Adiabene, 406, 407

Adma, 42 Adn, 270, 271

Aelia Capitolina, 421

Afganistan, 438

Afrika, 52, 53, 54, 135, 139, 140, 144, 145, 147, 152, 155, 228, 423, 438, 439, 460, 461, 466, 488, 490

Ahkaf, 141

Ahlab (Mahlaba), 48

Ahsa, 14, 142, 155, 157, 486

Akabe Körfezi, 376

Akabe, 164

Akdeniz, 42, 46, 49, 54, 64, 71, 73, 87, 103, 120, 152, 158, 397, 460, 461

Akka, 453

Akkad ş., 87, 171, 186, 278

Akron ş., 116, 117, 397, 399

Akşak, 87

Akzib (Ez-Zeyt), 48

Almanya, 235, 236, 456, 459, 467, 471

Alp dağları, 152

Amanos dağları, 80

Amarna, bkz. Tel Amarna

Amat (İmadiye), 401

Amerika, 29, 33, 41, 152, 219, 228, 350, 436-439, 456, 457, 469, 477, 478

Amerikan Kongresi, 469

Ammara, 347

Ammon krallığı, 378

Ammuru bkz. Suriye

Amon tapınağı, 118

Amsterdam, 438

Amuru (krallık), 98, 145

Anadolu (Küçük Asya), 112, 115, 455, 465

Anat (ane), 80, 85, 309

Ane (Anat), 221, 272, 341

Ankara, 114, 125

Antakya, 221, 475

Anteb, 80

Antiochos (Antakya), 420

Apiso, 272

Arabistan, 87, 91, 93, 120, 128, 129, 141, 146, 151,-159, 162, 16168, 170, 176, 179, 183, 430

Arafat, 153

Araka ş., 49

Aram en-Nehreyn, bkz. Aram-ı Neh-reyn

Aram Nahayarim bkz. Aram-ı Neh-reyn

Aram-ı Dımaşk, 81

Aram-ı Ma'ke, 79

Aram-ı Nehreyn (Aram en-Nehreyn), 31, 67, 79, 314, 382, 414

Arap Denizi bkz. Arap Körfezi

Arap Körfezi, 52, 87, 99, 103, 107, 135, 140, 149, 272, 460, 482

Arap Yarımadası (Yarımada), 18, 20,22, 24, 26,30-33, 37-40, 55, 56, 63, 64,66, 68-71, 73, 77, 84, 85, 89, 91, 96, 97, 100, 120, 121, 124, 126, 132, 135, 139, 140-146, 150, 160, 167, 173, 175-180, 183, 186, 200, 237, 238, 272, 298, 299, 301, 321, 322, 326, 337, 339, 341, 344, 345, 347, 352, 354, 389, 428, 433

Arbad prensliği, 57, 77

Arfad, 79

Arnavutluk, 234

Arrad, 490

Arrapha (Kerkük), 111, 112

Arvad, 397

Asi nehri, 68, 83, 115, 135

Asir, 140

Asitane (İstanbul), 455

Askalan (Aşkalon) 375, 397

Asuan, 408

Asur, 49, 64, 87, 99, 100, 101, 111, 407

Asuri İmparatorluğu, 394, 395, 399, 400

Asurî-ler, 18, 19, 24, 47, 50, 54, 57, 63, 66-68, 70, 71, 77-81, 83, 85, 94, 101, 109, 112, 112,

Aşdod ş., 116, 397, 399

Aşkalon (Askalan), 116, 117, 317

Aşnona Krallığı, 68

Atina, 50, 51, 133, 459

Atlanta Adaları, 460

Atşana tepesi, 46

Aufenbach, 235

Ay, 381

Ayaduşya, 408

Ayn-ı Sulvan, 307

Azerbaycan, 165, 401, 406

Aziziye, 467

B

Baal tapınağı, 415

Bab el-Mendeb Boğazı, 91, 141, 147

Bab-ı Ali, 454, 455, 465

Babil İmparatorluğu, 19, 99

Babil, 19, 24, 28, 31-34, 41+, 54, 55, 57, 59, 63-67, 74, 79-83, 85, 8792, 99, 100, 102, 103, 107, 109111, 114, 128, 132, 139, 145, 148, 156, 171, 178, 195, 197, 203, 204, 220-224, 231, 251, 255, 265-268, 275, 281, 291, 295, 296, 301, 304, 306, 328, , 339, 344-346, 384, 388-390, 396, 406, 407, 409, 410, 412, 413, 416-419, 422, 433, 457, 459, 482

Badi, 398

Baguz, 171

Bağdat, 19, 39, 87, 227, 233, 276, 402, 467, 473

Bah’a, 76

Bahreyn, 39, 129, 140, 156, 272, 486

Bahri Katar prensliği, 99, 107

Bakireler Pınarı bkz. Gihon Çeşmesi

Bal’am 317

Balak dağı, 164

Balata bkz. Şekem

Balfour, 482

Balka ş., 126

Balkan-lar, 114

Barakş, 158

Basel, 451

Basra Körfezi, 107, 460

Basra, 135, 142

Başan, 378

Batı Şeria, 463

Batin, 395

Bekaa, 79, 120

Belçika ,459

Belih, 31, 67, 111, 171, 313, 341

Ben-hinnom vadisi, 415

Beni Hasen, 96

Bereketli Hilal, 22, 27, 32, 37, 38, 40, 43, 67, 87, 100, 104, 135, 139, 145, 147, 149, 150, 155, 158, 179, 180, 186, 237, 260, 322, 354, 395

Beretus bkz. Beyrut

Berriye, 130

Bet Adini, 80, 81, 83

Bet Ağuşi, 79

Bet Amori bkz. İsrail krallığı

Bet Bahyani Krallığı, 79, 83

Bet Yakini (devlet), 80, 107

Beydya, 131

Beyrut, 49, 51, 119, 211, 493

Beyt el-Mukaddes, 215, 386, 413

Beytanat, 383

Beytel, 381

Beytşean, 40, 383

Beytşemeş, 383

Beytullah bkz. Kâbe

Beytüm, 373

Bi'r Seb'a, 413

Bizans, 166, 435, 461

Boğazköy, 114

Borsiba, 80

Britanya İmparatorluğu, 457, 469

Britanya, 49

British Museum, 106, 452

Bukmal, 63, 341

Bundukiye, 225

Büyük Ammuru Denizi bkz. Akdeniz

Büyük Nüfud Sahrası, 142

Büyük Sırat, 222

Byblos (Cübeyl), 46, 49, 50, 58, 60, 182, 392, 397

C-Ç

Cabadin, 76, 85

Cal’ad, 378

Cambridge, 224

Casan, 376

Cebel-i Düruz, 121

Cebel-i Tarık bkz. Herkül Sütunları

Celad, 394

Celil, 42, 196

Cenova, 210

Cezayir, 472

Cezire bkz. Necid

Cof, 141, 142, 158, 162

Curmakan, 131

Cübeyl bkz. Byblos

Çanakkale Boğazı, 233

Çanakkale, 234

Çin, 73, 77, 152, 442, 457, 459

Çin-Hindi, 460

Çukurova, 42

D

Danimarka 486

Danona (Adana), 42

Debir, 381

Devasir, 142

Deyala, 41, 81

Deyr ez-Zur, 341

Dımaşk, 58, 67, 71, 73, 76-78, 81, 83, 85, 103, 104, 120, 121, 124, 199, 334, 342, 394, 395, 430

Dicle, 39, 66, 80, 89, 100, 111, 112, 130, 151, 156, 221, 272, 347, 403, 406, 467

Dilmun, 272

Dimona, 490

Dofka, 376

Doğu Avrupa, 114, 226, 435, 475

Dor, 383

Durba, 129

Dusseldorf , 458

E

Ebballam, 45

Ebilin, 408

Ebla, 332

Ebû Bahr bayırı, 153

Ebu Debis, 272

Edessa bkz. Ruha

Edom, 62, 111, 120, 298, 309, 376, 377, 378, 385, 386, 397, 413

Ege Denizi, 112, 115, 116, 119

Ehramlar, 302

Ekme dağı, 45

Elam, 157, 197

El-Ariş, 465, 466

El-Cezire, 131, 132, 133, 134

Elephantine bkz File

El-Harac, 153

Elim, 376

El-Mişrife, 94

Enbar, 221

Endölüs Emevi Devleti, 22, 139

Endölüs, 135, 210, 222, 230, 438

Erbil, 401, 405, 407

Eriha, 40, 41, 42, 94, 187, 212, 328, 358, 381, 383, 412, 490

Ermenistan, 71, 76, 103, 105, 124, 408

Erytreia Denizi, 52

Esav yurdu, 111

Eski Babil Krallığı, 99

Etam, 376

Etiyopya (Habeşistan, Aksum), 28, 397, 409

Evras dağları, 432

Evsan Krallığı, 160, 161

Ezine Vadisi, 162

F

Fakudo (krallık), 80

Faran, 377

Fares (Horas), 373, 374

Fars, 272

Fas (Mağrip), 460, 471, 472

Feddan-ı Aram, 315

Felec, 157

Felluce, 39, 232

Fem el-Hirot, 376

Fenike, 24, 25, 47, 49, 50, 55, 56,, 62, 73, 103, 120, 148, 149, 170, 182, 307, 381, 384, 388, 389, 412, 417

Fenikya bkz. Fenike

Feras, 96

Fırat, 22, 38, 63, 66, 68, 71, 73, 76, 79-81, 83, 85, 87, 89, 92, 98-100, 102, 107, 111, 112, 114, 115, 121, 126, 127, 130, 131, 146, 151, 156, 171, 221, 243, 273, 278, 305, 337, 339, 341, 347, 388, 410, 492

File şehri, 408

Filistin (Kenan eli), 17, 18, 19, 20-23, 25-28, 30, 33, 37, 38, 40-45, 47, 54, 62-64, 68, 70, 74, 75, 80, 85, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 104, 105, 109-112, 115,-118, 120, 121, 126, 147, 148, 157, 178, 181-183, 186, 187, 193, 195, 198, 199, 202, 206, 207, 211, 218, 220, 225, 228, 230, 232, 240, 255, 257, 258, 260, 263, 280, 299, 300-309,313, 314, 317, 318, 323, 325, 331-336, 341, 342, 345, 348, 350, 354, 369, 372-378, 382, 390, 392, 398, 400, 406, 408-410, 413, 416, 417, 419422, 432, 433, 438, 439, 443, 449-457, 460-473, 476, 478, 481, 483-485, 487, 494, 495

Frankfurt, 235

Fransa, 152, 224, 437, 452, 453, 456, 459, 460, 483

G

Galiçya, 182

Gassan gözesi, 126

Gassül, 41

Gat ş., 116, 117

Gavr, 208

Gazze, 42, 116, 117, 199, 381, 398, 399

Gerar, 42, 257, 314

Gerave kabilesi, 432

Gerizim(Tur) dağı, 269

Gesur, 79

Gezer, 40, 41, 44, 307, 317, 375, 384

Gibson Kalesi, 117

Gihon bkz. Ceyhun

Gihon Çeşmesi, 45

Gilzam, 395

Glasgow Üniversitesi, 493

Gomora, 42, 339, 345

Grit, 87, 118

Guraf, 347

Gülamerik kasabası, 403

Güney Denizi, 52

Güney Rusya, 434

H

Habaniye, 272

Habeşistan (Etiyopya, Aksum), 28, 157, 164, 165, 166, 428, 442, 491, 492

Habo ş., 118

Habsbourg, 458

Habur nehri, 64, 67, 99, 111

Habur, 130, 131, 171, 396, 403, 422

Hadakıl bkz. Dicle

Hadır emirliği, 130, 131,

Hadır ş., 71, 130, 131, 132, 135

Hadramut Krallığı, 160

Hadramut, 128, 129, 140, 158, 161, 170

Haftiyan-ı Zerzari, 401

Halah, 403

Halba bkz. Haleb

Haleb (Halba), 66, 79, 114, 115, 210, 332, 430

Hama, 67, 71, 79, 81, 83, 161, 232, 422

Hambourg, 438

Hanan, 433

Haptan dağı, 401

Haran bkz. Harran

Harkov, 450

Harnuk Kasrı, 128

Harran, 27, 30, 31, 64, 67, 68, 69, 314, 315, 318, 324, 339, 341, 342, 370, 396, 422

Hasur, 42, 383

Havran,120, 121, 126, 141

Hayber dağı, 129, 141

Hayber, 430, 433

Hayfa, 467

Hazar Denizi, 434, 436

Hazar Krallığı, 435

Hazarya, 428, 434, 435, 436. 475

Hazza bkz. Adiabene Prensliği

Hebron (el-Halil), 116, 216, 314, 339, 340, 346, 381, 386

Heftun kasabası, 401

Hemedan, 401

Herkül Sütunları (Cebel-i Tarık), 52, 54

Hermon (Cebel eş-Şeyh), 378

Hicaz, 31, 39, 70. 129, 140, 143, 148, 155, 170, 237, 309, 322, 342, 344

Hindistan, 46, 54, 73, 77, 152, 164, 224, 301, 303, 402, 439, 442, 460,

Hindiye nehri, 272

Hint Adaları, 148

Hint Okyanusu, 158, 164

Hire, 127, 128, 129, 130, 170, 354

Hît, 85, 272, 276

Hollanda, 459 Hor dağı, 376, 377, 379

Hoza, 419

Huang-ho, 152

Huftiyan dağları, 401

Huftiyan-ı Surhab b. Bedir, 401

Humus Emirliği, 135

Humus, 94, 121, 135

Humz, 142

Huneyfe, 142

Hurayza, 161

Huriye, 327

Huzistan, 87

L-İ

Irak, 18, 19, 31, 37, 39, 40, 47, 64, 66_68, 70, 76, 77, 79, 80, 85, 89, 91, 96, 99, 100, 107, 111, 125127, 131, 140, 147, 154, 156, 163, 164, 202, 170, 171, 182, 203, 220-225, 232, 257, 266, 271, 276280, 309, 314, 338-342, 346-352, 369, 400-403, 409, 417, 433, 438, 462, 464, 467, 471, 473

Irak-ı Acem, 39

Isfahan, 226, 232

İberia Yarımadası, 438

İbn Hannum vadisi, 415

İmadiye (Amat), 233, 401, 402

İngiltere (Britanya), 51, 152, 236, 454, 455, 457, 459, 466, 468, 469, 483, 484, 485, 494

İran, 71, 85, 152, 157, 198, 226, 301, 303, 402, 403, 438, 439

İskenderiye, 51, 196, 209, 454

İspanya, 49, 54, 182, 210, 234, 438, 459, 460

İspanyol-lar, 440

İsrail Devleti, 32, 182, 203, 228, 229, 401, 439, 444, 462, 468, 469, 472, 475, 477, 479, 486, 489

İsrail Krallığı, 81, 104, 229, 231, 395, 396, 399, 400, 406, 412, 416, 423

İsrail oğulları, 29, 199, 206, 212, 213, 226, 265, 280, 301, 304, 305, 309, 316, 318, 321, 323, 327, 333, 335, 357, 369, 373, 375, 379, 399, 415, 440, 449, 468, 492

İstanbul, 54, 233, 234, 385

İştar tapınağı, 64

İtalya, 225, 459

İtil (Volga) nehri, 434, 435

İzmir, 233

K

Ka'be, 170, 321

Kadeş Vahası, 376

Kadeş, 115, 314, 377, 378, 380

Kafkaslar, 112, 114, 389

Kahire, 96

Kahlan bkz. Temna

Kahtan, 169

ad Kalih (Nemrud), 395

Kallirrhoe bkz. Birket İbrahim

Kamnian Köprüsü, 222

Kanne ş., 48

Karan, 158

Karkamış (Gerablus), 77, 79, 102, 111, 114, 115, 118, 171

Karnak, 247

Kartaca, 49, 51, 53, 54

Kataban Krallığı, 159, 160, 161

Katar, 80, 140

Katif, 156, 157

Katna, 94

Kedem, 60

Keftur Adası (Girit), 118

Kembulu (krallığı), 80

Kemna, 158

Kenan eli (Filistin), 20, 28, 30, 33, 34, 40-46, 49, 55-57, 59-62, 73, 77, 123, 149, 170, 186, 200, 239, 258, 291, 292, 332, 339, 342, 347, 357, 369. 372, 375, 377, 381, 399, 416, 492

Ken-over, 60

Kenya, 147

Kerkük (Arrabha), 111

Kıbrıs, 49, 50, 118, 182

Kızıl Deniz, 52, 120, 140, 164, 165, 387, 460

Kibari, 440

Kidron ovası, 45, 384, 416

Kilikya, 80, 112, 115

Kinde Emirliği, 128, 129, 130

Kiryat-Arba, 314

Kiş, 87, 89, 90, 171, 278

Kollo ř., 49

Kongo, 466

Korsika, 49

Kosa nehri bkz. Fırat

Kosa, 87, 338, 339, 340, 347, 396, 422

Kozan (Tel Halaf), 83, 403

Kronos (tapınak), 53

Kud ř., 118

Kudüs (Urşelim), 44, 45, 109, 121, 196, 227, 307, 407, 456, 488

Kudüs Tapınağı, 384

Kufe, 127

Kufra, 419

Kumran Vadisi (Ölü Deniz), 208, 376

Kurtuba, 222

Kusi Prensliğı, 109

Kut, 467

Kuzey Afrika, 47, 49, 182

Kuzey Denizi, 52

Küçük Asya (Anadolu), 42, 70, 71, 73, 77, 84, 87, 100, 101, 103, 106, 111, 118, 170, 354

Küçük Nüfud, 142

Kürdistan, 76, 77, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 438

Küveyt, 39, 140

L

Lahiş bkz. Lakhiş

Lakhiş, 94, 181, 307, 397, 398

Larsa, 64, 346

Laşa, 42

Latonu, 60

Lazkiye, 42, 297

Libya, 52, 54, 422

Liverpool Üniversitesi, 358

Lobn-nor, 152

Londra, 210, 236, 438, 459, 466, 467, 469

Louvre Müzesi, 89

Lübnan, 37, 38, 41, 43, 46, 47, 49, 63, 64, 91, 98, 126, 210, 347, 381, 437, 473

Lydia, 119

Lykia, 115, 118,

M

Ma'in Krallığı, 158

Ma'in, 57, 160, 161, 169, 170, 342

Ma'rib, 125, 127, 147, 162, 164

Maat, 364, 365

Madi, 401, 403

Madikerb b. Haris Ali Kays Aylan, 130

Maha, 165

Mahmudiye bölgesi, 39

Mahuza, 221, 419

Makam-ı İbrahim, 338

Malta, 49, 182

Malula, 76, 85

Mara, 376

Marakeş, 472

Mari ş., 46, 63, 64, 66, 69, 90, 98, 99, 114, 171, 328, 341, 342, 345, 346

Marsilya, 49, 182

Martu Devleti, 63

Meccan, 157

Medain, 124, 130, 221

Media, 396, 422

Medine, 39, 141, 142, 165, 430, 433

Medine-t-esselam bkz. Urşelim

Medyan (Medyen), 25, 56, 120, 300

Megiddo, 40, 45, 98, 383

Mehere, 141

Mekke, 153, 169, 344

Meksika, 301

Memfis (Memphis), 61, 94, 105, 201, 359

Meraga, 401

Meriva, 380

Mesibe Remon, 490

Meyadin, 341

Mezopotamya, 33, 38, 39, 46, 64, 66, 67, 69, 70, 89, 98, 100, 133, 134, 144, 152, 157, 171, 173, 181, 275, 298, 317, 321, 354, 389

Mısır, 24 27-29, 33, 34, 37, 38, 41, 43, 46, 49, 52, 55, 57, 59-64, 69, 70, 73, 76, 77, 84, 91, 92, 94-98, 100, 103, 105, 111, 112, 115, 117, 118, 120, 125, 131, 133, 147, 156, 157, 164, 181, 187, 194, 199-202, 209, 218, 226, 228, 232, 240-242, 244-249, 258, 260, 276, 277, 279, 280, 289, 301,-305, 309, 314-318, 320, 323, 330, 335, 336, 339, 342, 346-348, 351, 357, 359, 362, 364382, 386, 388, 389, 392, 395-399, 407-412, 420, 423, 438, 440, 453, 457, 464, 466, 469, 471, 473

Mısırlı-lar, 23, 24, 46, 50, 54, 66, 93, 95, 112, 116, 119, 120, 133, 145, 193, 213, 218, 240,

Michigan Üniversitesi, 308

Migdol, 376

Missouri Üniversitesi, 361

Moab krallığı, 378

Moab, 56, 62, 182, 202, 239, 307, 309, 385, 386, 397, 410, 414

Mozambik, 466

Musri, 395

Musul, 100, 130, 233, 401

Mühre, 170

Mysia, 115

N

Nabat devleti, 71, 120, 125, 132, 145

Nablus (Şekem), 94, 197, 198

Naftali, 383

Nah'a, 85

Nahalol, 384

Nahor, 346

Nakab, 490

Nakip Çölü, 42

Namre, 314

Nasibin (Nusaybin), 111, 130, 403, 406, 407

Nasiriye, 276

Naşk, 158

Nazal, 83

Necef Gölü, 127

Necef, 127

Necid, 39, 129, 140, 141, 143, 145, 157, 170, 486

Necran, 147, 155, 158

Negev, 314, 376, 377

Nehavend, 402

Nehr Bikud, 419

Nehr Daa, 221, 419

Nehr Sura, 222

Nehr-i Habur, 410

New Hampshire, 41

New York, 224

Nibor (Nefer), 410

Nil vadisi, 46, 91, 94, 96, 145, 156

Nil, 37, 38, 52, 66, 119, 147, 171, 243, 245-247, 361, 410, 466, 492

Ninova, 78, 103, 105, 106, 109, 257, 397, 398, 409

Nippur, 171

Nuba, 245, 492

Nüfud, 142

O-Ö

Ofel dağı bkz. Ekme

Og Krallığı, 378

Omman Körfezi 147

Omman, 87, 140, 141

Omri, 395

Opis, 87

Orad bkz. Radus

Oras, 94

Orhay bkz. Urfa

Osmanlı İmparatorluğu, 439, 453, 455, 465

Ölü Deniz, 41, 120, 123, 208

Özbekistan, 472

P

Palmyra bkz. Tedmür

Paris, 89, 404, 467

Parma, 224

Peterburg, 478

Petni, 60

Petra ş., 120, 121, 122

Pirosay, 81

Pişon, 272

Pitah tapınağı, 247

Plevne, 465

Podolya, 235, 236

Polonya, 233, 235, 437, 467

Portekiz, 466, 459

Posifik Okyanusu, 460

Princeton, 402

Prusya, 456

Pumbeditha, 221, 223, 419

R

Rable, 412

Radus (Arvad), 49

Rafideyn Vadisi (Mezopotamya), 18

Rahbut (Rahbe), 80

Ramses, 373, 376

Ras Şamra, 42, 182, 392

Rasafe Sarnıcı, 126

Rataba, 39

Rave, 85

Raydan, 165

Refidim, 376

Rezenu bkz.Latonu

Rıka, 341

Rıyad, 142, 153

Rodezya, 152

Roma İmparatorluğu, 420, 451, 459, 461

Roma, 47, 51, 122, 124, 125, 131, 154, 197, 420, 428, 445, 451, 457, 475

Romanya, 210

Ruha (Edessa, Urfa), 74, 76, 133, 134

Ruha (Urfa) Emirliği, 133

Rusya, 226, 228, 331, 436, 437, 440, 443, 449, 450, 457, 483

Rümme Vadisi, 129, 142, 153

S-Ş

Saba Devleti, 159

Saba, 57, 161, 164, 169, 170, 342, 389, 428

Saklaviye, 272

Samerra (Sebastiya), 104, 197, 394, 395, 396, 415, 422

San, 94

Sana, 162

Sardunya, 49, 182

Sarfa (Sarfend), 48

Sarvah, 162

Sayda, 42, 54, 384

Saydnaya, 76, 85

Sayhad, 141

Seir dağı, 111

Semal (Zincirli), 71, 73, 77, 396

Semar (Sumerra), 49

Serrat dağları, 140

Sersar Vadisi, 130

Sevoyim, 42

Shan-si, 152

Sicilya, 49, 182

Sihon Krallığı, 378

Simyan dağı 491

Sin (Siyano), 49

Sin ölü, 376, 379

Sina Dağı (Tur-ı Sina), 38, 46, 182, 194, 201, 219, 363, 376

Sina Yarımadası, 57, 93, 62, 70, 120, 140, 147, 148, 181, 183, 237, 240, 241, 309, 341, 364, 365, 376, 465, 466, 484

Sincar dağları 139

Sincar Emirliği, 134

Sincar, 135

Sind Vadisi, 152

Sipayes bkz. Thebes

Sippar, 87, 90, 276, 347

Siti Meryem bkz. Kidron Ovası

Siyahkuh Yarımadası, 436

Siyon Kalesi, 45

Siyon, 187, 258, 322, 445

Soba Krallığı, 386

Sodom, 42, 339

Soho, 395

Sokatra Adası, 140, 170

Somali, 147

Sorbon, 459

Sovyetler Birliği, 479

Subartu, 100

Sudan, 243, 347

Sukkot, 376

Sur (Tyros) 54, 48, 222, 223, 314, 386, 388, 412

Sura, 222, 223, 419

Suriye ölü, 42, 49

Suriye, 37, 38, 39, 46, 62, 64, 69, 71, 74, 79, 80, 81, 83, 85, 91, 93-95, 98, 100, 102, 105, 107, 109, 114119, 121, 124-126, 140, 147, 154, 163, 181, 197, 226, 245, 309, 323, 335, 339, 342, 352, 374, 392, 396, 409, 410, 412, 419, 420, 454, 455, 463, 464, 465, 471, 473

Suruc, 346

Sus, 87, 109

Suudi Arabistan, 39, 140, 153, 155

Süleyman Tapınağı, 305, 388, 431, 450, 453

Süveyş Kanalı, 456, 457, 460, 461

Süveyş, 91

Sydon (Sayda), 48, 317, 397 Şabbut, 161 Şakrat, 100

Şalem bkz. Urşelim Şam (Suriye), 40, 46

Şam Ovası, 85, 89, 149

Şam ş., 47, 66, 120, 126, 131, 141, 157, 198, 232, 327, 340, 341, 353, 387

Şaruhin, 94 Şehrizur, 131

Şekem (Nablus), 42, 60, 94, 181, 197, 269, 292, 301, 307

Şemmer dağı, 129, 140

Şeria n., 195, 380, 381, 383, 394, 457

Şirin kasabası, 232

Şora, 80

T

Taanak, 383 Taberiye, 196

Tabıh, 81

Tamar, 123

Tana gölü, 491

Tancanika, 147

Tarım Vadisi, 152

Tarsus, 42, 100, 114, 409

Taysefun, 128, 135

Tedmür (Palmyra), 49, 71, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 221, 341, 342

Tel Abib (Tel Abban), 419

Tel Amarna, 42, 47, 63, 247, 249, 328, 331, 332, 335, 354, 391

Tel Halaf, 171

Tel Hariri, 63, 64

Tel İbrahim, 338

Tel Mukiyir, 276

Tel-Aviv, 467, 488

Temna, 159

Thebes, 105, 118, 187, 240, 242, 243, 248, 374

Tibet, 301

Tih Çölü, 364, 365

Tihame, 126, 143

Toroslar, 112, 347

Trakya, 134

Tunus (Mağrib), 49, 471

Tur-ı Sina (Sina Dağı), 170, 181, 183, 197, 198, 335, 347

Tuvayk dağı, 140

Türkiye, 74, 80, 226, 228, 233, 402, 403, 467, 472, 486

Tyros (Sur), 51

U-Ü

Uganda, 466

Ugarit (Ras Şamra) 42, 49, 56, 58, 62, 63, 69, 182, 297, 298, 328

Uht-aton, 240

Ukrayna, 472

Ulurka bkz. Uruk

Umma, 296

Unayza, 142

Ur, 64, 90, 270, 276, 296, 338, 341, 348

Urartu (Ermenistan), 111, 112

Urmiye Gölü, 77

Urmiye, 77, 402, 403

Urşelim (Jerusalem, Kudüs), 44, 45, 49, 55, 77, 105, 116, 167, 186, 187, 196, 197, 208, 209, 234, 239, 258, 297, 305, 340, 376, 381, 382, 384, 386-388, 394, 397-399, 407, 410, 412, 414-416, 419, 419, 421423, 429, 449, 492

Uruk, 90, 338

Uruz (Yemame, Bahreyn ve Omman), 142

Uşa, 196, 338

Ürdün ovası, 339

Ürdün, 37, 38, 41, 43, 59, 120, 121, 140, 148, 319, 378, 442, 463

Vadi Araba, 413

Van Gölü, 111, 422

Vara bkz. Ur

Varka bkz. Uruk

Vaşkalon bkz. Askalan

Vaşşukanni ş., 112

Venedik, 465

Viyana, 473

Y

Yab bkz. File

Yafa ş., 116, 196, 381

Yahuda (devlet/şahıs), 18, 28, 80, 81, 105, 109, 123, 198, 200, 203, 231, 232, 256, 322, 353, 384, 394-400, 409, 410, 412, 416, 418, 420, 423

Yale Üniversitesi, 346

Yamkhad (prenslik), 114

Yarımada bkz. Arap Yarımadası

Yebne, 196

Yemen, 47, 120, 122, 125, 126, 129, 140-143, 147, 148, 157, 161, 163166, 169, 170, 179, 428, 432, 433, 439, 471, 473, 474

Yermuk, 79

Yivleam, 383

Yuda bkz. Yahuda

Yunanistan, 301

Z

Zafar ş., 165

Zagros, 87, 100, 111, 422

Zağros dağları, 389

Zaho, 85

Zap nehri, 407

Zeytun dağı, 483

Zimbabwe, 152

Zin çölü 380

Zincirli (Semâl), 80

Zoha Krallığı, 80